ION GHICA

OPERE II

Ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, glosar, bibliografie de

ION ROMAN

SCRIITORI ROMÂNI

EDITURA MINERVA

București, 1970

CUVÎNT ÎNAINTE

Aşa cum am arătat în *Nota asupra ediţiei*, aflată la începutul primului volum din *Opere* de Ion Ghica, apărut în 1967, aparatura ediţiei de faţă — studiul introductiv, notele şi comentariile ce însoţesc fiecare volum, precum şi alte materiale anexe — trebuie considerată ca un întreg. În aceeaşi ordine de idei, reamintim că, în genere, comentariile se referă la aspecte locale din textul autorului, aprecierea critică de ansamblu a opiniilor politice, sociale, economice etc. ale acestuia făcîndu-se, pentru toate volumele ediţiei, în studiul introductiv.

Pentru transcrierea *Convorbirilor economice* am folosit ca text de bază ultima ediţie antumă, a treia, apărută în 1879 (volumele I şi II) şi 1884 (volumul III), la Editura Socec. Această ediţie adună, restructurează şi completează broşurile tipărite separat sau în grupuri restrînse între 1865 şi 1875 (a se vedea *Bibliografia)*. Ceea ce a numit autorul „ediţia a doua“ (1869) e un volum care anunţă conformaţia definitivă a lucrării, dar nu cuprinde decît prefaţa şi trei părţi, respectiv: *Munca*, *Creditul*, *Proprietatea*. În cadrul părţii a doua, e inclus şi materialul ce va fi separat în ediţia definitivă, devenind partea a treia, cu titlul *Împrumuturile statului*.

Pregătind ediţia a treia, autorul a revăzut textul, introducînd modificări destul de numeroase, mai ales în părţile din ediţia a doua. Celelalte broşuri, ulterioare acesteia, au fost date la tipar cu intervenţii neînsemnate. Notînd cu (III) ediţia definitivă, cu (II) ediţia a doua, iată cîteva exemple*:

* Pagina şi rîndul sînt cele din ediţia noastră.

Prefață

(III)	(II)
p.3, r.4—5: poate da o cunoștință precisă a raporturilor ce esistă între oamenii	poate da o știință precisă a raporturilor ce au oamenii
p.3, r.9—10: cu cît are mai multă știință, cu atît este mai luminat și mai înaintat	cu cît ar avea mai multă știință, cu atît ar fi mai luminat și prin urmare mai înaintat
p.3, r.13—14: intriganților și impostorilor ambițioși, care sub masca de voitori de bine îi escită patimile, îi lingușesc	intriganților și ambițioșilor impostori care ascunși sub masca de voitori de bine îi excită patimile, lingușesc
p.4, r.3—6: la un diapazon atît de înalt, încît, pierzînd cu nerăbdarea și orice cumpăt, au aruncat cu noroi asupra tuturor și au tractat oamenii trecutului ca vechituri de lepădat	la un diapazon atît de sus, încît pierzînd cu nerăbdarea și orice cumpăt, tractează oamenii și lucrurile ca vechituri de lepădat

Munca

(III)	(II)
p.13, r.1: Încep cu o cestiune mare, foarte mare	Îndrăznesc a încerca să tratez aici o chestiune mare, foarte mare,
p.13, r.6: Încerc a vă vorbi despre *Muncă*.	am încercat a vă vorbi despre *Muncă*
p.13, r.7—8: Înțelegeți bine, chiar după numărul paginilor ce aveți într-acest capitol	Înțelegeți, chiar după numărul paginilor ce aveți în mînă
p.13, r.12—13: Priimiți dar, domnii mei, scrierea aceasta	Priimiți, domnilor, scrierea mea
p.13, r.21—24: se descarcă necontenit la „Tunel", la „Rașca" și la grădinile cu lei și cu cerbi care s-au deschis unele lîngă altele în toate colțurile mahalalelor	se descarcă necontenit la pasagiu, la „Rașca" și la grădinile cu lei paralei și cu cerbi care s-au deschis prin mahalale

Creditul

(III)	(II)
p.61, r.2: stelele cum să învîrtesc și unde merg	stelele unde merg și cum să învîrtesc

p.61, r.7—8: în a ne spune intențiunile cerului de azi pînă mîne	să ne spuie de azi pînă mîne intențiunile cerului

În continuare, transcriem rezultatele confruntării unei pagini din *Producțiunea, consumațiunea și schimbul* (1884) cu textul prim din *Convorbiri literare* (1882).

(Ed. 1884)	*(C. lit.)*
p. 439, r.2—4: nu era nici bătăios la fire, nici limbut la gură ca să aspire a juca un rol politic, dar avea stomac bun și cerul gurii subțire; era om cu gust... la mîncare;	nu era nici sabios, nici limbut, dar avea stomac bun și cerul gurii subțire; era om cu gust... la mîncare.
„ r.6: totdauna	totdeauna
„ r.8—9: trecea pe sub nas, cînd le rădica de la masă ca să le ducă	treceau pe sub nas, cînd le ridica de la masă și le ducea
„ r. 10: pe coconița	pe cuconița
„ r.10—11: pe coconașu Bibi, guri cari	pe cuconașu Bibi, guri care
„ r.14: stăpîn în mai multe rînduri, dezgustat	stăpîn în mai multe case, dezgustat
„ r.17: a rădicat-o piatră cu piatră	a ridicat-o din temelie
„ r.18: *sermaia*	sărmea
„ r.19: trandafir cu must	trandafir cu must dulce
„ r.24: el își zicea adesea:	el își zicea:
p. 439—440, r.25—1: e văduv, copii nu are, nici nepoți alții decît pe mine. Să zicem o întîmplare, o dambla, ferește Doamne,	e văduv, nu are copii, nici alți nepoți decît pe mine. Să zicem o întîmplare, o dambla, de exemplu, ferește Doamne!
p. 440, r.3—6: Aș face și eu ca Ilie, ba aș face ceva mai bine: că nu m-aș duce să încep tocmai de la barieră, nici n-aș alege tocmai Bucureștii,	Aș face și eu ca Ilie, ba aș face mai bine, că n-aș începe tocmai de-afară de oraș, nici aș alege Bucureștii,

Nu am extras toate diferențele din părțile respective și nici de pe paginile întregi la care ne-am oprit. Considerăm însă că exemplele date sînt suficiente pentru a se vedea în ce constau intervențiile auto-

rului. În general, aceste intervenții se reduc la mici adaosuri, schimbări de topică, înlocuiri de forme gramaticale. Ici-colo, descoperim și modificări fonetice. *Popol* devine *popor*, *tradițiunele* — *tradițiunile*, *tractat* — *tratat*, *grădinile* — *grădinele*, *muzicile* — *muzicele* etc. Nici aceste variante fonetice, nici celelalte modificări nu apar ca necesare și nu îndreptățesc vreo concluzie în legătură cu evoluția stilului lui Ion Ghica.

Principiile de transcriere și rezolvarea cazurilor speciale rămîn și pentru *Convorbiri economice* tot cele enunțate în *Nota asupra ediției* în legătură cu *Scrisorile către V. Alecsandri*. Faptul acesta e cu atît mai îndreptățit cu cît cele două lucrări au văzut lumina tiparului la un interval scurt și, în parte, chiar concomitent. Totodată, terminologia economică există și în *Scrisori către V. Alecsandri*.

Ca o chestiune de amănunt, vom adăuga că nu am făcut îndreptări în tabelele statistice — în care există unele erori — deoarece nu putem cunoaște locul unde, în șirul de cifre, s-a produs greșeala.

ION ROMAN

CONVORBIRI ECONOMICE

PREFAȚĂ

Numai literatura poate esprima cu esactitate starea intelectuală și morală a unei epoce, căci ea este forma sub care se înregistrează ideile, credințele și cunoștințele unei națiuni; numai ea poate da o cunoștință precisă a raporturilor ce esistă între oamenii și lucrurile unui timp cu ideile cele adevărate; ea este tezaurul în care se depun cunoștințele societăților omenești. Cu cît un popor are prejudețe mai puține, cu cît cunoaște adevăruri mai multe, într-un cuvînt, cu cît are mai multă știință, cu atît este mai luminat și mai înaintat pe calea progresului și a civilizațiunei.[1] Un popor coprins de eresuri și de prejudețe, un popor ignorent este totdauna fatalmente espus a deveni victima intriganților și impostorilor ambițioși, care sub masca de voitori de bine îi escită patimile, îi lingușesc tendințele cele proaste și ajung a-l esploata în folosul intereselor lor.

La noi puterea perpetuindu-se mai mult timp în mînile a cîtorva familii care nu lăsau loc nici tutulor ambițiunilor, nici tutulor adevăratelor capacități, a întărîtat invidia și ura a multora dintr-aceia care nu erau sau nu se credeau a fi dintr-acea castă; publicitatea descriind vițiurile organizațiunei noastre sociale cu colori de multe ori esagerate, arătînd corupțiunea și nepăsarea celor mari, le-au atribuit toate suferințele poporului și au făcut din literatură o armă de destrucțiune.

În timpii de prefacere în care trăim de cîţiva ani, cu dorinţa care ne arde de a trece cît mai în grabă din starea de înjosire în care am fost ţinuţi secoli întregi la înălţimea societăţilor civilizate, a societăţilor acelora care se bucură de sute de ani de o viaţă proprie şi liberă, viaţă care le-a permis să se lupte şi să lucreze pentru bunăstarea şi pentru gloria lor naţionale, ne face nerăbdători; nerăbdarea ne întărîtă şi ne esaltă pînă a ne face să credem că am descoperit secretul prin care România ar putea să îmbrace într-o clipă haină de zînă. Entuziasmul patriotic al unora s-a urcat, în timpii din urmă, la un diapazon atît de înalt, încît, pierzînd cu nerăbdarea şi orice cumpăt, au aruncat cu noroi asupra tuturor şi a tractat oamenii şi lucrurile trecutului ca vechituri de lepădat. Pentru ei toate credinţele, toate obiceiurile, toate tradiţiunile trebuiesc dărămate; bogăţia imaginaţiunei lor i-a dus pînă a se crede fiecare espresiunea voinţei poporului, focarul opiniunei publice, incarnaţiunea naţiunei; şi nu înţeleg că nu fac alt decît a căta să esercite o autoritate despotică, a impune publicului idei puţin studiate, puţin potrivite cu starea societăţei noastre; nu văd că nu fac decît a rătăci opiniunea. O luptă de patimi şi de ambiţiuni care de mai multe ori propagă numai eroarea devine un amestec de patimi, de invective şi de calomnii care rănesc sentimentele delicate; mai totdauna esageră răul; critică nu ca să îndrepteze, ci ca să dărîme, ca să omoare; laudă nu ca să încurajeze sau să răsplătească, ci ca să linguşească. Aspiră a duce naţiunea ca prin farmec la starea ce imaginaţiunea lor şi-a creat şi, în neputinţa materială d-a-şi realiza visurile, îşi închipuiesc obstacole imaginare, ca copiii care, încălicaţi pe beţe, bat scaunele şi mesele, crezînd că ele opresc bidiviul lor de a alerga; se mînie pe tradiţiuni, pe obiceiuri şi pe oameni, tabără cu condeiul asupra lor fără milă şi fără generozitate, îi denunţă opiniei şi vendictei naţionale ca obstacole care îi opresc de-a duce ţara la raiul ce ei i-au pregătit; pierd respectul moralei şi al raţiunei, se lasă deliriului unei porniri netemperate, de idei greşite, de sentimente proaste şi de limbagiu nemăsurat şi devin, fără voia lor poate, instrumentul urei şi ambiţiunei acelora care nu văz înălţarea decît în dărămare.

Departe de aceste lupte, urmaşii noştri, cînd vor ceti cîte s-au scris într-aceşti timpi, vor vedea cu mîhnire sărăcia de idei şi avuţia de patimi care ne sfîşie într-un timp atît de critic, într-un timp cînd trebuia ca toată inteligenţa să aducă contingentul său la o lucrare atît de mare, atît de anevoioasă ca renaşterea unei naţiuni.

Acei care nu voiesc nici destrugerea, nici conservarea a tot ce esistă, fiindcă cred că multe din instituţiunile noastre sunt productul spiritului naţiunei şi că nu se pot distruge fără primejdie, precum credeau că ar fi fost periculos a păstra instituţiunile acelea care au servit la apăsarea naţiunei şi la împiedicarea progresului, acei oameni au fost tractaţi ca inimici ai binelui şi loviţi din toate părţile; acei care au dorit totdeauna echitatea şi libertatea în ordinul social şi politic, o societate în care să domnească dreptatea cu un guvern respectabil şi respectat, nu prin domnia puterei, ci prin domnia legilor; acei care au respectat puterea fără a o linguşi, care n-au căutat niciodată a o amăgi, ci i-au arătat din vreme stîncile de care se poate lovi; acei care nu cred că printr-o săritură se poate ajunge şi întrece naţiunile cele mai înaintate; acei care privesc cu îngrijire pornirile care au adus loviri de tot felul au fost tractaţi de ambiţioşi şi de răi români. Acei oameni au fost loviţi din toate părţile, fiindcă în apreţierea lor despre starea spiritelor în ţară cred că nu esistă nici nerăbdare de reforme în unele clase, nici împotriviri înverşunate în cele alte; nu văd nici tirania, nici anarhia care să poată legitima o revoluţiune. Ei vedeau de mult viind acea lovire şi au plecat capul înaintea ei, fiindcă ştiau că poporul este totdauna gata a aplauda pe acei care făgăduiesc egalitatea; mulţimea se măguleşte lesne de ceea ce place patimilor ei cînd nu ştie că numai prin libertate se poate ajunge la egalitate, la egalitatea înaintea legelor, singura egalitate permisă omului într-această lume; cînd nu ştie că orce altă egalitate nu este decît un instrument de apăsare şi de injustiţie, care mai curînd sau mai tîrziu duce la despotism.

Oricare au fost cauzele, oricare ar fi consecuenţele, o revoluţiune mare s-a făcut în România, toate ambiţiunele au fost mişcate, toate interesele zguduite. Acum opera de destrucţiune este săvîrşită, revoluţiunea politică şi socială s-a făcut, şi începe opera de edificare. Să nu-şi facă nimeni

iluziuni, opera aceasta este mai grea, mai anevoie decît aceea a destrugerei. Aci raţiunea şi ştiinţa-şi au rolul lor; fără dînsele este disoluţiune şi haos; cînd se edifică o societate, cuvîntul (ὁ λόγος) trebuie să fie de la început. Ce formă ar fi avut lumea, ce existenţă ar fi avut ea fără cuvîntul care era la Dumnezeu? Şi cum s-ar putea constitui o societate fără raţiune şi fără cugetare?

A înşira cuvinte frumoase şi sunătoare nu este a raţiona, nu este a răspîndi idei, nu este a lumina; a înjura şi a calomnia nu este decît a vîna monopolul virtuţii şi al patriotismului. Spiritul nu se hrăneşte cu vorbe. Nu este destul a striga libertate, dreptate, egalitate pe toate tonurile, ca să vedem pe aceste zeităţi ieşind deodată încoifate şi împăvăzate; trebuie făcut ceva mai serios, mai demn de dînsele, dar şi mai anevoie totodată; trebuie să cătăm a pune pe fiecare român în stare să înţeleagă şi să simţă respectul ce trebuie să aibă omul către sine şi către ceilalţi oameni, să-l facem să înţeleagă simţul dreptului şi al datoriei, amorul dreptăţii; aceste condiţiuni de căpetenie ale libertăţii şi ale egalităţii, condiţiuni fără care oriunde ar fi ele scrise se pot preface lesne, treptat sau într-o clipă în cea mai uricioasă tiranie. Numai cînd vom fi pătrunşi de aceste condiţiuni ale ordinului social, libertatea va putea trăi în sufletul nostru.

Popoarele nu se mai întorc înapoi şi trecutul nu mai revine, nici suntem dintr-acei care ar dori să-l mai vază, chiar de ar mai fi el cu putinţă. Credem în progres, căci el este o condiţiune a naturei fizice şi morale, căci numai el ne poate duce sigur la înălţimea la care ne este permis să aspirăm ca societate şi ca naţiune; dar ştim că el nu se realizează decît prin ştiinţă.

De mai mulţi ani societatea noastră se învîrteşte într-un cerc viţios; un rău mare ne apasă, cătăm cu toţii izvorul acelui rău, fiecare îl vedem în deosebite locuri, după punctul de vedere în care ne punem; îl vedem în Regulament, în Convenţiune, în poziţiunea noastră geografică, în lună şi în soare; nimeni însă nu a căutat să împlinească lipsele ce avem. Oare ignorenţa, corupţiunea şi eroarea nu au ele nici o parte la starea tristă în care ne aflăm?

Pornind dintr acest punct de vedere, am încercat a pune pe hîrtie într-un mod simplu unele din cunoştinţele

economice, fără care îmi pare că o societate nu poate prospera şi progresa în secolul al XIX-lea. Am căutat a însemna pe ici, pe colea ideile eronate care domnesc în multe spirite.

Obligaţi prin natura acestor chestiuni a aborda uneori chestiuni care fac obiectul luptelor politice, am căutat a o face nu ca politică militantă, ci a le tracta cu linişte şi maturitate, cum se cuvine a fi tractate chestiunile de filozofie politică şi socială, daca a ales, poate, forma cea mai anevoie sub care să puteau prezenta; departe de mine pretenţiunea de a crede că am ales modul cel mai potrivit cu mijloacele mele; un scriitor mai esperimentat ar fi putut să cază în neizbîndă; am făcut-o ca o necesitate; mi s-a părut că este singura formă sub care se pot prezenta asemenea chestiuni unui public puţin obicinuit încă cu studiul ştiinţelor morale şi politice, puţin obicinuit a da o atenţiune susţinută unei cetiri serioase şi ostenitoare, prin care să poată ajunge a înţelege şi a învăţa adevărurile netăgăduite care rezultă dintr-o serie de raţionamente; am crezut că orcît de mic ar fi meritul literar al acestii scrieri, ca utilitate însă modul ce am adoptat va fi mai potrivit cu starea spiritelor; am preferit mai bine a tracta unele chestiuni economice sub forma de convorbiri decît a adopta forma, de un tractat sistematic în care să dezvolt una după alta capitol cu capitol, în ordinul ştiinţific, chestiunele economice.

Aşteptarea mea n-a fost înşelată, şi favoarea cu care au fost priimite cele dintîi încercări mă încurajează a da o nouă ediţiune a *Convorbirilor economice* şi a continua publicînd din vreme în vreme cîte o mică broşură tratînd chestiunile care mi s-ar părea că pot avea un interes fie politic, fie economic sau social.

„Nu ar fi fost mai bine şi mai lesne — îmi zicea un amic — să fi scris într-un mod regulat şi sistematic un curs de economie politică, începînd, cum se face, de la esplicarea zicerilor: *producţiune*, *consomaţiune*, *schimb*, *cerere*, *ofertă*, mergînd treptat pînă la espunerea combinaţiunilor financiare celor mai adînci şi mai complicate? Am cîştiga cel puţin din cetirea broşurelor dumitale învăţătura unei ştiinţe."

Nu zic ba! Dar, iubiţi cetitori, nu scrie cineva cum voieşte, ci din nenorocire scrie cum poate; de ar fi altfel, înţelegeţi bine că nu ar mai exista deosebiri între scriitori; ar fi toţi o apă, adică deopotrivă buni în fond şi în formă; ar plana toţi ca acvile. Vă rog, dar, fiţi toleranţi şi priimiţi ceea ce vă pot da; nu cereţi de la nimeni să se suie mai sus decît îi este dat.

Să vă spui acum, amici cititori, de ce nici nu încerc măcar să fac ceea ce-mi cerea amicul de care vă vorbeam şi v-o spui curat şi limpede: nu o fac pentru că nu pot; să vă spui şi pentru ce nu pot: preocupat de interesele morale şi materiale ale societăţii noastre, interese care astăzi sunt mai grăbitoare şi mai neapărat trebuincioase decît totdauna, căci sub toate punturile de vedere ele ating prezentul şi viitorul nostru naţional, ating armonia oamenilor între dînşii, ating îmbunătăţirea stării fizice, morale şi intelectuale a tutulor românilor; interese strîns legate cu metafizica, cu religia, cu politica, cu psihologia, ca ştiinţă a patimilor şi a facultăţilor omeneşti, cu dreptul public şi privat şi cu economia politică; vă întreb dacă sub povara unor asemenea preocupaţiuni aş putea descurca iţile? Fac-o cine crede că poate, eu nu mă simţ în stare; pana aceea este prea grea pentru braţul meu. Vie acela care să scrie un cosmos moral şi raţional, şi îl voi citi cu aceeaşi admiraţiune şi veneraţiune cu care am citit pe Comte şi pe Buckle.

Ca să poată cerceta cineva cestiunele economice şi sociale numai sub puntul de vedere al principiilor abstracte, să cerceteze fenomenele ce ne prezintă societăţile şi să caute legile care prezidă la generaţiunea acestor fenomene, trebuie să aibă spiritul liber; căci este o lucrare de competinţa economiştilor de profesiune, a docţilor ştiinţei. Metoda unui om preocupat de necesităţile împrejurărilor, de grăbirea timpului, de exigenţile politice dinîntru şi dinafară, de posibilităţi şi de oportunităţi trebuie să difere; în asemenea condiţiuni, nu poate pune cestiunele în ordinul în care ar voi, nu poate urmări o soluţiune toată viaţa lui; căci cestiunile nu stau fixe cum stă milioane de secoli o stea pe cer.

De voie, de nevoie, de bine, de rău, am fost om politic, om de stat, cum să zice, şi am tras destul timp la ham ca

să nu fi rămas și eu cu defectele meseriei. Omul de stat este silit să dezlege cestiunile în ordinul în care i să prezintă, puse mai totdauna de evenimente, încurcate și învălite într-o mie ș-o mie de împrejurări ale timpului, ale locului, ale situațiunei politice, ale opiniunei publice și ale prejudițiilor. Prin urmare, iubiți cititori, îmi e cu neputință să mă supun la o învățătură doctrinală, să mă fac organul unei școli sau al unei secte științifice, și priimiți cu indulgență ceea ce vă pot da.

PARTEA ÎNTÎIA

MUNCA
1863

I

Încep cu o cestiune mare, foarte mare, cea mai mare din toate, o cestiune care primă totul şi care în secolul în care trăim le conduce toate: lucruri şi oameni, popoare şi guverne, domni şi împăraţi; cestiune care conţine toată filozofia morală şi politică a societăţilor moderne:

Încerc a vă vorbi despre *Muncă*.

Înţelegeţi bine, chiar după numărul paginilor ce aveţi într-acest capitol, că nu pot pretinde să fi tratat această cestiune în întregimea ei; nu am putut să o pui în cîteva foi, că nu sunt Măzăriche-împărat, care băga o armată mare, cu generali cu tot, într-o nucă şi o hrănea cu un grăunte de mei. Priimiţi dar, domnii mei, scrierea aceasta ca o întroducere la o carte mare în zece volume, pe care nu am să o scriu niciodată, dar care va fi tipărită, sunt sigur, de voi toţi împreună; căci fiecare veţi găsi în inima mea şi în cugetarea voastră miile de pagine care lipsesc aici.

Unde ne aflăm şi unde mergem? Iată întrebarea ce trebuie să-şi fi făcut de o mie de ori orce bun român care cugetă cîtuşi de puţin. Numărînd grădinele şi plimbările pline de lume, auzind muzicele şi lăutarii cari cîntă ziua şi noaptea lîngă butoaiele cu bere care se descarcă necontenit la „Tunel", la „Raşca" şi la grădinile cu lei şi cu cerbi care s-au deschis unele lîngă altele în toate colţurile mahalalelor[1]; măsurînd grosimea coadelor rochiilor care mătură praful, gunoiul şi noroiul stradelor; privind strălucirea trăsurilor care se leagănă pe şosea; admirînd luxul livrelelor şi feţele domnişoarelor care se învîrtesc în birje, ne

putem zice că mergem ca praful și ca noroiul unde ne duce vîntul și apa.

De ne vom pune întrebarea: *Ce este o națiune și care sunt elementele din care se compune ea?* ne răspundem îndată că acele elemente sunt *oamenii*; dar care oameni? Căci de ar fi după numărul sufletelor, chinezii ar fi cea dintîi națiune din lume; francezii, germanii și italienii ar veni în a treia și a patra linie; englezii, olandezii, belgii și svițerii ar fi niște națiuni de puțină însemnătate, conduse de acțiunea intelectuală și politică a indienilor și a iaponezilor. Cînd ne zicem că elementele ce constituie o națiune sunt oamenii, înțelegem pe oamenii acei care lasă urme în trecerea lor pe pămînt, care lasă lucrări de acelea de care se glorifică istoria civilizațiunei; oamenii aceia care, învingători sau învinși, s-au luptat pentru o idee.[2] Leonidas, Temistocle, Homer, Aristide, Arhimede, Demostene, Apelle și Fidias au combătut alături cu Caraisc și cu Botzari pentru liberarea Greciei[3]; ei au hotărît victoria, ei au chemat pe Byron, pe Chateaubriand și pe David d'Angers la Missolongi și la Navarin, ei au dus pe Strafford Canning la Poros[4]; Italia a trăit cinci secoli din viața lui Dante, lui Rafael și a lui Mihail Angel; ar fi trăit o sută ș-o mie; bazele pe care au rîdicat ei naționalitatea italiană nu le poate dărăma nici o putere; umbra lor a deșteptat pe Victor Emmanoel, pe Garibaldi și pe Cavour și a chemat țara lor la o viață nouă; a făcut din Italia dumicată și împărțită un stat mare, puternic și glorios; Watt și Whitworth au însutit în cîțiva ani puterea fizică și materială a țării lor[5]; Shakespeare a format rațiunea și cugetarea englezilor, descriindu-le cu o putere neînțeleasă valurile și cutele inimei omenești, arătîndu-le consecuințile oribile ale patimilor neînfrînate. Iată oameni de aceia care constituiesc o naționalitate.

Să ne gîndim puțin împreună ca să vedem, noi, românii, ce suntem și ce am putea fi.

Noi ne împărțim în două mari categorii: unii care nu știu nici măcar a scrie și a citi, plugari cei mai mulți, așăzați la țară, în sate, locuind case de pămînt și de nuiele, mulți încă îngropați în bordeie; sau așezați pe marginile orașelor și tîrgurilor: dulgheri, zidari, precupeți, exersînd mese-

riile cele mai groase şi mai puţin bănoase, locuiesc căscioare cufundate în umezeala şi necurăţenia suburbiilor.

Ceaaltă categorie să compune de oameni care ştiu să scrie şi să citească, mai mult sau mai puţin; formează în general clasa biurocraţilor, de la secretar de primărie sau notar pînă la prezident de consiliu de miniştri, ciocoi vechi şi noi, boieri mari şi mici, pensionari, funcţionari în activitate, funcţionari în disponibilitate, chivernisiţi şi paraponisiţi.

De cîţiva ani începuse a se ridica o clasă nouă şi folositoare agriculturei şi comerţului; aceasta era clasa arendaşilor, dar care a fost crud lovită.

Am pus băiatul la şcoală însemnează în gura celor mai mulţi părinţi: *l-am scos din rîndul muncitorilor*; *cînd va fi mare, va şedea tolănit pe canapea, va fuma toată ziua ţigară, se va plimba ziua şi noaptea în trăsură, picior peste picior, şi va scrie pe petiţiunile nenorociţilor împricinaţi*: „Se va face cele de cuviinţă potrivit legilor în vigoare“; *băiatul meu va trăi din casa visteriei, adică din munca oamenilor de categoria dîntîi.*

Mai toţi părinţii care trămit copiii lor la şcoală îi trămit acolo cu gîndul de a-i face funcţionari; dacă izbutesc a-i ţine doi sau trei ani la Paris, cred că le-au asigurat un viitor de boier mare. Cînd copiii vin în vîrstă, părinţii aleargă, cer, strigă, se roagă, intrigă pînă ce le procură o slujbă sau o speranţă de slujbă; nu se gîndesc nicidecum la neodihna, la bătaia de inimă şi la umilinţele ce le pregătesc; nu ştiu ce pîne amară le frămîntă, sustrăgîndu-i de la condiţiunea în care s-au născut şi au crescut, de la condiţiunea modestă după care mai tîrziu cei mai mulţi au să ofteze greu!

Părinţi care vă iubiţi copiii, care vă iubiţi patria, daţi educaţiune fiilor voştri, daţi-le învăţătură multă şi sănătoasă, fiţi mîndri şi ambiţioşi pentru dînşii; împingeţi-i în carierile acelea unde este glorie şi avere de cîştigat: împingeţi-i la ştiinţe, la litere, la arte, la meşteşuguri, la industrie, la agricultură, la comerţ; nu-i aruncţi în prăpastia cancelariilor; căci acolo nu este nici renume, nici avere; nu este nici liniştea sufletului, nici mulţumirea inimei; acolo ispita se află necontenit în luptă cu conştiinţa, luptă în care cei mai mulţi cad, căci nu au dobîndit în

educaţiunea ce li s-a dat puterea morală trebuincioasă ca să iasă învingători.

Alegerea profesiunei copiilor este mai mult sau mai puţin dictată de părinţi, răspundere mare, căci de la dînsa atîrnă dezvoltarea facultăţilor, progresul inteliginţei. De la această alegere depinde îmbunătăţirea stării materiale a omului, consideraţiunea de care se va bucura în lume, relaţiunele în societate, amicii ce-şi va face, soţia ce va lua; într-un cuvînt, fericirea şi independinţa lui. Nu aveţi datorie mai sacră, mai grea de împlinit decît alegerea carierei în care voiţi să aruncaţi pe copiii voştri.

Afară de un mic număr, un foarte mic număr de cazuri escepţionale pentru tinerii de o dispoziţiune naturală, o vocaţiune tare, care se manifestă singură, fără voia nimănui, care învinge toate împotrivirile şi triumfă în contra tutulor piedicilor, afară de cazurile de geniu, cazuri foarte puţin numeroase, voi părinţii hotărîţi despre soarta copiilor, prin alegerea carierei în care îi aruncaţi. Porniţi de iubirea ce aveţi pentru dînşii, credeţi că ţintind la funcţiunele statului împletiţi copiilor vostri zile de fericire, credeţi că le asiguraţi viitorul prin leafă şi prin pensie; credeţi că acelea sunt poziţiunile înalte ale societăţii. Dintr-un om care ar fi ieşit un cultivator bun, un artist de merit sau un meşter însemnat, care să facă onor ţării şi să poată ţinea familia sa în îndestulare şi da o bună creştere copiilor săi, faceţi un biet funcţionar care d-abia se ţine dintr-o zi pînă într-alta, un cerşetor pe la uşile ministrilor, a rudelor, a amicilor şi a favoriţilor oamenilor influenţi; măriţi concurenţa la lefi, împingeţi la sporirea impozitelor şi, fără să ştiţi, pregătiţi căderea morală a copiilor vostri şi a ţărei.

Părinţi cu iubire de copii şi de ţară, deschideţi ochi şi vedeţi că în secolul în care trăim şi în secolii în care vor trăi copiii vostri sunt locuri onorabile în toate profesiunile. Astăzi nu mai există altă bază de distincţiune decît inteligenţa; nu mai poate fi altă linie de demarcaţiune între oameni decît cea însemnată de către educaţiunea morală şi intelectuală a fiecăruia; nu mai există şi nu mai poate exista altă distincţiune decît aceea ce-şi trage fiecare prin purtarea şi prin folosul ce aduce în societate.

„Pămîntul va produce spini şi ciulini, vei mînca pînea ta după sudoarea frunţei tale, pînă ce te vei întoarce în pămînt.“ Sunt cuvintele cu care Creatorul dă omului libertatea; cuvintele cu care omul fizic devine om intelectual, om moral. Munca este dar cea dintîi condiţiune a averei şi a libertăţii; dar voim fiecare să ne suim sus pe scara socială, este în firea noastră, a oamenilor, să aspirăm la o stare bună, să avem ambiţiune, să voim fiecare să avem profesiunea cea mai onorată; dar care sunt profesiunele onorabile şi înalte? Aici e cestiunea! Într-un mod absolut, profesiunele nu sunt mai onorabile, mai înalte unele decît altele; într-un mod relatif, însă, putem zice că profesiunea cea mai onorabile este, pentru fiecare, aceea pe care suntem mai în stare a o îndeplini bine, aceea prin care putem să aducem mai mult folos societăţii, familiei şi amicilor noştri. Erorile şi prejudiţiile, care adesea rătăcesc opiniunea, ne fac să credem că funcţionarii statului sunt mai sus decît bancherii, pe aceştia îi punem mai presus decît pe arendaşi şi pe comercianţi, pe care la rîndul lor îi considerăm mai sus decît pe meşteri şi pe muncitorii de pămînt. Dar oare trebuie ca negreşit să judecăm poziţiunea ce voim să ne facem după ceea ce crede lumea? Nu este mai drept şi mai bine să o judecăm după gradul de inteligință ce trebuie să aducem la esersarea profesiunei ce luăm şi după întinderea mijloacelor de care putem dispune ca să o îndeplinim bine şi cu demnitate? Ne uităm la strălucirea ce încunjoară o profesiune şi nu observăm că omul face profesiunea, iar nu profesiunea pe om. Omul superior poate rădica şi ilustra meseria cea mai modestă, cea mai umilă. Watt nu era decît un fierar, şi Brustelone, un tîmplar! Să căutăm mai cu deosebire la gravitatea datoriilor ce prescrie profesiunea ce voim să dăm copiilor nostri, la importenţa datoriilor ce le impune şi la mărimea rezultatelor ce vor putea dobîndi pentru dînşii şi pentru ţară; să căutăm să nu-i espunem a nu putea duce greutatea sarcinei ce le impunem, ci din contra să îngrijim să fie în stare a domina poziţiunea ce le facem. Mîna lui Dumnezeu conduce şi protege geniul; să nu ne temem că s-ar putea vreodată îneca talentul; în secolul în care trăim, el se rădică singur din orice adîncime: Peel era un postăvar, Lincoln un tăietor de lemne şi Johnson un croitor; modestele lor condiţiuni, umilele lor

profesiuni opritu-i-au de a se sui la înălţimea de la care erau să ilustreze numele şi ţara lor?[6] Este însă trist a vedea pe cel care fără voia lui Dumnezeu se suie acolo unde nu-l cheamă puterile sale intelectuale şi morale; nenorocitul nu-şi poate împlini misiunea cu demnitate, se espune a fi de rîs şi devine ruşinea naţiei şi a familiei sale.

Secolul în care trăim este realizarea *progresului social* condus de *progresul raţionalismului*, progres la care au lucrat toţi oamenii de valoare, filozofi şi eroi. Acest progres îşi are sorgintea lui în *muncă*; de muncă dar voiesc să vorbesc astăzi. Vă voi vorbi cum voi putea şi cum mi-o veni mai bine.

II

La 12 aprilie 1866, noaptea, mă îmbarcasem la Marsilia pe „Thabor", pachebot-poştă a Mesageriilor imperiale; a doua zi la nouă ore alergasem optzeci de mile în mare, clopotul ne chema la dejun şi pasagerii ieşau unul cîte unul din cabine.[7] Intrînd în salon, am găsit pe căpitanul Pouthier, comandantul vaporului, o glorioasă rămăşiţă din naufragiul „Meduzei", astăzi trecut din marina de rezbel în serviciul companiei, un amic cu care am trăit triste şi vesele zile în Arhipel[8]; domnul Dromant, secretar de ambasadă, era între pasageri. Aceşti vechi şi buni amici s-au aruncat în braţele mele şi ne-am felicitat de fericita întîmplare care ne mai aduna o dată. La pronunţarea numelui meu am observat că un tînăr, care se pusese la masă lîngă mine, şi-a schimbat locul şi, de unde era vesel şi vorbitor, se făcuse tăcut şi posomorît ca cerul, care se învălea cu nori din toate părţile. D-abia sorbisem de două-trei ori din cafea, cînd vîntul care ne lua despre babord se întoarse spre apus; îndată începu *ruliul* şi *tengagiul* a ne legăna în toate părţile; timpul se făcu *gros* şi *rău (gros-mauvais)*, cum zic marinarii; într-un minut, toţi oaspeţii dispărură, fiecare se retrăsese în cabina sa. Două zile şi două nopţi zăcură pe coaste cu mîna la cap. Comandantul, zi şi noapte pe dunetă, cu mînele încleştate pe bastingage, ca să nu-l arunce vîntul în mare, observa mersul corăbiei, care d-abia făcea cîte două noduri pe oră; nu permitea comanda locotenentului decît cînd se închidea în cabinet cu harta lui Spratt,

ca să calculeze puntul. Rămăsesem zilele și serile la prînz și la dejun singur cu amicul meu Dromant; rezemați cu coatele pe masă, ne sfădeam cîte șase ore pe zi asupra trebilor lumei în general și ale Europei îndeosebi.

Joi seara, furia vîntului Nor-O (NO) să tăiese, timpul se întorsese Sud-E (SE), navigam tribord; focii, pînzele de artimont și de misenă, mari deschise, adăogau o sută de cai la puterea aburului; vasul fugea ca o săgeată pe marea lucie, cerul se înseninase, luna ieșea mare și roșie din aburul mării, aruncînd dinaintea noastră o coamă de argint care se juca pe valuri de la orizon pînă în stropii de apă ce săreau ca milioane de brilianturi din roatele vaporului; corabia să suia și se cobora în cadență pe valul lung ce să formează totdauna în plină mare după furtună; pasagerii însănătoșiți ieșeau unul cîte unul pe pod; iar eu urmam cu amicul meu Dromant o conversațiune începută la masă.

— Voi, națiunele cele mici — îmi zicea el — vă plîngeți nencetat de puterile cele mari, cînd că se amestecă prea mult în trebile voastre, cînd că nu îngrijesc de viitorul, de interesele și de pozițiunea voastră; nu vă mai intră nimeni în voie; nu e mai puțin adevărat însă că noi ne-am pus de multe ori în primejdii și cheltuieli, am dat sîngele și banii nostri, ca să vă asigurăm existența politică, ca să vă punem în stare să vă dezvoltați și să contribuiți și voi ca națiune la opera cea mare a progresului și a civilizațiunei universale. Voi, în loc de a vă pune pe lucru, în loc de a organiza o administrațiune simplă și liberale, de a vă da o justiție care să asigure onorul și averea fiecăruia, în loc de a vă aplica să vă îmbunătățiți agricultura, singura voastră industrie, în loc de a vă sili să răspîndiți învățătura în deosebitele clase ale societății după trebuințele lor respective, în loc de a căuta să asigurați apărarea teritoriului vostru printr-o putere armată, care să nu fie dărăpănătoare finanțelor, și de a vă da o organizațiune militară, potrivită mijloacelor voastre contribuitive, v-ați apucat să copiați cazarmele și pantalonii armatelor celor mari. Imitați tot ce esistă în țările a cărora pozițiune politică și geografică nu are nici o asemănare cu a voastră; imitați orbește, cînd pe muscali, cînd pe francezi, cînd pe nemți, fără a vă gîndi că acelea sunt niște puteri mari care au ambițiuni și trebuințe politice de un alt ordin și că la dînsele

necesitatea de a ataca este, de multe ori, cel puţin atît de mare cît şi aceea de a se apăra. Sunteţi ca copiii cei răsfăţaţi, nu ştiţi ce vreţi; după ce aţi cerut unirea pe toate tonurile, după ce aţi strigat tot într-una să vi se recunoască autonomia ţării, după ce aţi tot cerut o constituţiune care să puie puterea executivă sub un control serios, d-abia le dobîndiţi acestea, şi a doua zi vă puneţi de anulaţi constituţiunea ce vi s-a dat, proclamaţi alta după cheful vostru, vă întoarceţi pe alt drum iar la guvernul bunului plac; autonomia v-aţi dus de aţi depus-o la picioarele acelor în contra ingerenţii şi uzurpaţiunei cărora aţi strigat şi aţi protestat; le-aţi cerut să vă hărăzească o *chartă* nou, *statutul*; seamănă, nu seamănă cu plebiscitul nostru, puţin vă pasă[9]. Românii, cîţi am văzut, şi am văzut mulţime la Paris şi la Viena, mi-au vorbit în contra unirei, mi-au spus că unirea nu mai este cu putinţă în viitor şi că la cea dintîi ocaziune o să căutaţi să aveţi iar două principate cu doi şefi.

— Domnul meu, dacă am tînjit vreodată de ceva, nu a fost de nepăsarea şi de neîngrijirea celor tari şi puternici; din contra, ne-am plîns de amestecul vostru în trebile noastre. Îmi pare rău că statutul cu care aţi înzestrat ţara mea nu mă iartă să-ţi răspund cum aş voi şi cum ar trebui în ceea ce priveşte transformarea constituţiunei şi *întărirea autonomiei*. Înţelegi rezerva în care trebuie să mă ţiu; dar cît despre ceea ce ai zis de unire, îţi pot răspunde şi îţi pot răspunde victorios; îţi zic dar că românii cu care ai avut ocaziune de a vorbi, cînd ţi-au spus că unirea nu mai e cu putinţă în viitor şi că ea n-a fost un sentiment naţional, ci numai o intrigă politică, judecau lucrurile foarte uşor; mărturesc şi eu că aparinţele sunt astăzi în contra unirei. Văzîndu-ne şi auzindu-ne, orcine poate crede lesne, că ea este condamnată sau cel puţin compromisă; şi cum ar putea fi altfel? I se atribuie toate relele şi toate nenorocirile cîte au năpădit pe ţară; dar să cercetăm lucrul mai cu dinadinsul, să mergem mai adînc, să nu ne oprim numai la suprafaţă, să căutăm a descoperi, daca să poată, cauzele care au dat naştere ideei unirei. Numai aşa putem vedea daca ea a fost şi este un capriciu sau o intrigă, daca a fost efectul unei esaltaţiuni momentane şi trecătoare sau daca este un sentiment politic care îşi are cuvîntul său de a fi.

Statele nu sunt decît o grupare de oameni care au între dînşii interese politice şi sociale comune, legături care, în cele mai multe cazuri, sunt rezultatul identităţii de limbă, de obiceiuri, de credinţe, legături între oameni care au aceleaşi caracteristice fizice şi morale. Popoarele, ca şi indivizii, au fiecare fizionomia lor proprie; portul, caracterul, spiritul unui om ne arată mai totdauna naţiunea la care aparţine. Colectivităţile au interesele, aspiraţiunile, patimile şi ambiţiunele lor, întocmai ca şi indivizii; acele interese şi ambiţiuni, fie generale, fie numai ale partidelor, îşi esersează adesea acţiunea lor în contra altor societăţi, altor state, prin fel de fel de mijloace, prin presiuni politice şi de multe ori chiar prin puterea armelor.

— Mă iartă că te întrerup! Ţi-aduci aminte că eu nu eram pentru unire decît cu o singură condiţiune; voiam unirea cu toate consecuenţele ei, căci ca cestiune politică o pot înţelege; dar ca principiu social nu mi se părea că putea să aibă importenţă, nu credeam că poate înlesni, nici activa dezvoltarea morală a naţiunei, că ea poate fecunda progresul; într-un cuvînt, nu o consideram ca un element civilizator; formarea de grupe mari nu cred să fie ultimul cuvînt al civilizaţiunei; am crezut totdauna că progresul duce mai mult spre formarea de grupe mici decît spre grămezi mari; lupta între comună şi centralizaţie este pentru mine lupta între libertate şi despotism. Chiar pe dumneata mi-aduc aminte că te-am văzut într-o vreme foarte preocupat de primejdia ce vedeai în tendinţele slavilor de a se grupa şi a forma o unitate mare.

— Pentru că m-ai văzut preocupat de primejdia în care s-ar afla echilibrul european, de aceea mă vei găsi totdauna în prezent şi în viitor unionist, ca şi în trecut. Observă şi vei vedea că, deşi în ordinul fizic şi intelectual există între individe deosebiri caracteristice, în ordinul moral, însă, toţi oamenii sunt supuşi aceloraşi regule, aceloraşi principii comune tutulor societăţilor; principii pe care le putem numi primordiale, fără care o societate nu poate exista; principii care sunt, ca să zic aşa, nişte asiome din care decurge dreptul natural şi care nu au trebuinţă nici măcar de a fi demonstrate precum *probitatea*, *buna-credinţă şi moderaţiunea*; ele sunt elementele de căpetenie ale moralei private, bazele şi garanţia societăţilor. Cu cît o

societate este mai civilizată, cu atît acele principii au o sancţiune mai tare, mai puternică în moravuri şi în obiceiuri; fiecare membru este obligat a se conforma lor. Omul care nu-şi păzeşte îndatoririle luate către alţii sau care întrebuinţează violenţa în contra dreptului şi în contra raţiunei nu are stima şi consideraţiunea lumei şi, cînd devine primejdios şi vătămător, legile prescriu măsuri în contra lui pentru securitatea tutulor; nu este însă tot aşa şi cu colectivităţile: între state, între naţiuni, între popoare nu se păzesc principiile dreptăţii şi ale echităţii cu o destul de mare scumpătate; pînă acum nu se află constituită nici o autoritate care să aibă misiunea şi puterea de a face să se respecteze acele principii de către toţi deopotrivă; istoria popoarelor şi a statelor este mai mult o epopee a vitejiilor prin arme decît descrierea luptei seculare între bine şi între rău, între just şi între injust; mai totdauna aplauzele şi admiraţiunea lumei, şi mai cu deosebire a voastră, oameni diplomaţi, a fost şi este pentru învingător, numească-se el Washington sau Ibraim, Napoleon, Alesandru, Blücher sau Wellington puţin vă pasă ! [10] Cînd găsiţi o lacrimă de simpatie pentru cel învins, o ştergeţi îndată ce se arată. Învingător, Garibaldi este un erou, învins, l-aţi fi tractat de facţios, de perturbator; cauza ar fi fost însă tot aceeaşi, tot atît de dreaptă, tot atît de sîntă !

— Este adevărat că pînă acum dreptul celui mai tare a domnit în politică, dar de la rezbelul Crimeii încoace lucrurile s-au schimbat; Turcia, care era un măr de discordie între puterile cele mari şi care întărîta lăcomia Rusiei, s-a admis la Tractatul de la Paris în marea familie europeană; de acum încolo nimeni nu se mai poate atinge de dînsa fără ca toate puterile să fie datoare a veni în ajutorul ei.

— Dar îmi pare, domnule, că chiar de la 1856 încoaci aş putea să-ţi aduc mai multe esemple de violare a drepturilor prescrise în tractate, de abuzuri de putere şi de uzurpaţiuni pe care de ruşine le-aţi acoperit cu nişte cuvinte seci, fără înţeles; ziceţi *fapt împlinit*, pe cînd aţi avut ani întregi ca să nu-l lăsaţi să se îndeplinească; proclamaţi ***principiul de neintervenţiune***, pe cînd lăsaţi pe alţii să se ducă cu sute de mii de oştire, cu puşti şi cu tunuri. Arată-mi un singur guvern care să voiască sau care să îndrăznească a abdica

drepturile cîștigate asupra altor state. Îți aduci aminte o corespondență care nu are mai mult de trei ani:

„Mărirea-sa... Stăpînul meu — răspundea un ministru la o notă diplomatică — ar crede că se coboară de la înălțimea la care l-a pus Dumnezeu daca n-ar căuta să transmită urmașilor săi imperiul... cel puțin tot atît de mare și de întins cît l-a priimit de la predecesorii săi cînd s-a suit pe tron..."

Și celalt ministru îi răspundea: „Nu a fost niciodată în cugetul... Măririi-sale... Stăpînului meu a propune o combinațiune umilitoare pentru un suveran amic. Propunînd, precum a făcut, o renunțare de drepturi asupra... a avut în spiritul său *largi și frumoase compensațiuni...*"

Iată principiile voastre: principiile care domnesc și astăzi; și cînd *creați cîte unul nou, îl numiți condominium* sau *compossessio* și lăsați de se vînd provincii cu sute de mii de locuitori ca turmele de vite.

— Orice vei zice, nu este mai puțin un fapt adevărat că cotropirile s-au făcut foarte rari în secolul nostru.

— În adevăr, Englitera ne-a dat un esemplu mare și frumos prin renunțarea ei la dreptul de protectorat ce avea asupra Insulilor Ionice, mă închin înaintea unui așa mare fapt politic, fenomen frumos, dar care din nenorocire nu s-a văzut pînă acum decît la două mii de ani o dată; contest însă ceea ce ai zis că cotropirile s-ar fi făcut rari. Niciodată istoria nu ne arată mai bogate esemple ca în cei din urmă trei ani[11]. Este evident că între morala individuale și între morala guvernelor mai există și astăzi o diferință mare; sacrificiul și abnegațiunea care sunt virtuți la individe ar fi privite la guverne ca o părăsire culpabile a drepturilor ce și-au însușit potentații care cred că sunt datori a protege și a menține în viitor, ca și în trecut, tot ce au hrăpit. Care este guvernul european a cărui masimă în purtarea sa politică să fie ecuitatea și moderațiunea și care este poporul destul de civilizat ca să sufere un guvern care ar lua partea dreptății în contra interesului națiunei în capul căria este pus? Unde este sancțiunea în lumea aceasta, în care vedem că tunul stă necontenit gata și cînd puterea statelor domină dreptul gintelor? Unde este sancțiunea pe lumea cea eternă în care nu esistă societăți? Guvernele cele mai civilizate se tem unele de altele ; englezii, guvern și popol, sunt coprinși de francofobie; armează țăr-

murile cu cetăţi de fier, lucrează ziua şi noaptea a confecţiona plăci de o palmă de groase şi tunuri care azvîrlă la fiecare dătătură şapte sute de oca de fier, armează pe toţi cetăţenii cu puşti „Enfield“ lungi pînă la bătălie. Francezii s-au făcut anglofobi, nu ştiu cum să înarmeze mai curînd corăbiile lor şi să arate că sunt puternici; şi unii, şi alţii găsesc că singurul mijloc de a trăi în pace este de a se înarma. Pentru aceste două naţiuni, cele mai mari, cele mai puternice şi cele mai civilizate din lume, singurul mijloc de a se respecta şi de a trăi în pace este de a le fi frică una de alta pînă la moarte. În teorie, toate guvernele convin de dreptate, dar cînd este vorba să dea un rezultat politicei lor, de mai multe ori fac nedreptatea; ţi-aduci aminte de conferinţele noastre asupra capitulaţiilor?

— Religia şi progresul ne duc spre linişte. Napoleon III ne-a spus că imperiul este pacea; tractatele de comerţ cele noi şi cheltuielile cele mari ale rezbelelor fac ca pacea să devie o necesitate.

— De aceea temerea de porniri nedrepte este atît de tare, încît în societăţile voastre şi în adunările cele mai serioase toată conversaţiunea se învîrteşte asupra tunurilor celor mai puternice şi a plăcilor celor mai rezistente. În adunarea învăţaţilor la Cambridge, amfiteatrul cel mai frecuentat era acela în care se discuta puterea de destrugere a tunurilor Armstrong, Whitworth şi Blakley şi puterea de rezistenţă a plăcilor Neismith şi Dobson; damele, care în toţi timpii au fost, sunt şi vor fi barometrul patriotismului, alergau şi se îmbulzeau mai cu seamă la acele şedinţe. Din cuvintele advocaţilor deosebitelor sisteme mi-a rămas impresiunea că, orcît de groasă şi de tare ar fi o tablă de fier, se poate fabrica un tun şi o ghiulea care s-o poată sparge şi străbate; şi viceversa, că orcare ar fi puterea unui tun, se poate fabrica o placă să i se poată împotrivi; cu alte cuvinte, că mijloacele de atac şi de apărare ce-şi poate procura o societate civilizată sunt nemărginite. La finitul conferinţelor, prezidentul juriului, un *clergeman**, reverentul doctor Bewerley, luînd cuvîntul, s-a rostit în modul următor:

„Pare un paradox că un preot cuvios, a cărui misiune trebuie să fie mai cu osebire de a propaga pacea şi înfrăţirea

* Cleric.

între oameni, să vie să încurajeze prin prezența și participarea sa o adunare care cercetează și caută mijloacele cele mai sigure și mai repezi de destrucțiune între aceia pe care are datoria a-i îmblînzi, aducîndu-le cuvintele Mîntuitorului: «Pace vouă!» Cercetînd însă bine, găsim în istoria civilizațiunei că descoperirile și perfecționarea mijloacelor de destrucțiune au fost instrumentul cel mai puternic de pace. Este mai bine și mai cuminte ca superioritatea puterei să fie în mîna națiunei celei mai luminate, celei mai civilizate, și a nu se lăsa națiunilor barbare. Oare nu am compromite și nu am întîrzia domnirea păcii pre pămînt daca am lăsa barbarilor superioritatea puterii? Daca lumea este osîndită a mai vedea lupte între state și între națiuni, nu trebuie oare să căutăm și să îngrijim a asigura, cel puțin, victoria și triumful luminei asupra întunericului?"

— Diavolii de americani, cu descoperirea de tunuri monstruoase, de corăbii blendate, de monitori și de merimaci, ne-a pus la niște cheltuieli în marină, cu care nu știu, zău, unde o să ieșim. Dar spune-mi de ce mi le zici toate acestea?

— Ți le zic ca să-ți aduc aminte că temerea de cotropiri și reducerea unor popoare la o stare de inferioritate și de umilire este încă mare și că impune fiecării națiuni datoria de a căuta să devie mare și puternică, ca să-și poată apăra cu succes esistența; fiecare trebuie să poată conta pe sine însuși, iar nu să se lase la îndurarea și la dreptatea celorlalți. Pe noi, românii, instinctul de conservațiune ne împinge să căutăm a ne aduna într-un singur snop, ca să ne putem apăra naționalitatea, ca să putem înfățișa o rezistență năvălirilor. Ideea unirei la noi este apărare, pe cînd ideea unirei la slavi este atac și cotropire; idee cu atît mai primejdioasă cu cît muscalii, neam turan, și-au dat cualitatea de slavi aria; și cu titlul cel vechi de mongoli își însușesc pe chinezii, pe boharaii[12] și pe tătarii, iar cu titlul de slavi absorb pe lehi și pe ruteni. Acum daca suntem bine înțeleși, precum o cred, și daca am precizat bine ideile și tendințele care conduc politica și diplomația, ne putem pune întrebarea daca românii trebuie să fie unioniști, daca fără unire pot exista ca națiune, daca aspirațiunele și tendințele lor într-aceasta au fost o amețeală, un capriciu sau o intrigă, precum ți-au spus-o unii din compatrioții mei; dacă a fost numai o simptomă a

vreunei boale politice de felul acelor care se ivesc din timp în timp în unele societăţi, boale care trec cu suferinţa sau cu ambiţiunea care le-au născut; sau dacă este o dorinţă firească şi legitimă, care îşi are raţiunea ei de a fi, o dorinţă inerentă stării politice şi poziţiunei geografice.

Istoria românilor ne arată că unirea a fost totdauna ţelul cel mai dorit al lor; de la descălicătoare şi pînă astăzi, ea a germinat nu numai în spiritul bărbaţilor acelora care au îndrăznit a cugeta glorie şi mărire pentru poporul român, dar chiar în spiritele acelora care nu s-au suit cu gîndul decît pînă la conservarea gintei. Ori de cîte ori viitorul a surîs României, fiii ei nu au lipsit de a aspira către unire. Radu Negru şi Dragoş (realităţi sau legende), trecînd Carpaţii şi supuind unul cîte unul Iovi, Ilari, Razi şi voievozi, burgravi, baroni sau domni feodali, au urzit unirea; Ştefan cel Mare a încercat-o, Mihai a realizat-o cîtva timp în toată întinderea ei. Boierii ţării şi divanurile ad-hoc au cerut-o la 1830 şi la 1857[13]; toţi publiciştii noştri au propagat-o, şi la 1862 toate partidele au susţinut-o şi au impus-o. Unirea este efectul luptei seculare în contra cotropirilor, luptă prin care ne-am putut conserva naţionalitatea; ea este simbolul dorinţei de a fi, garanţia cea mai puternică şi mai temeinică în contra tendinţelor şi ambiţiunilor dinafară.

Cum vezi, dragă amice, urmărind sentimentul unirei pînă la sorgintea lui, fără a ne preocupa de a şti daca sistemul care domneşte astăzi o întăreşte, o slăbeşte sau o compromite; daca Iaşul părăsit este o primejdie, daca transferarea Curţei de casaţiune în fosta capitală a Moldavei, înfiinţarea unui *intrepozit* pe Bahlui cu un port în Iazul-Muscalului sau sporirea cu o mie de lei pe lună la leafa prefectului judeţului şi cîteva baluri în saloanele Curţei Vechi sunt nişte condiţiuni *sine qua non* ale păstrării şi consolidării unirei, mă mărginesc a-ţi zice să arunci ochii pe harta lui Viquesnel, şi vei vedea pe magiari şi pe români prelungindu-se ca un zăgaz de la hotarele germanilor pînă în Marea Neagră printre un ocean de slavi care se întind de la Urali pînă la Baltica, la Adriatica, la Marea Neagră şi la golful de Enos, popor războinic şi cotropitor, care de o mie de ani, de cînd Ruric a aruncat ancora în Bosfor, stă cu ochii ţintiţi asupra Constantinopolei. Românii şi magiarii sunt o întîmplare norocită, providenţială în aşezarea neamurilor pe suprafaţa Europei, desti-

nați, poate, a împiedica realizarea panslavismului și a deveni punctul de sprijin al echilibrului european.*

Acestea sunt cauzele și împrejurările în care trebuie să cauți sentimentul unirei, iar nu în cheful mai mult sau mai puțin stricat al românilor ce ai întîlnit. Într-aceste împrejurări o să găsești cauza care ne va împinge totdauna către unire, ori de cîte ori nu vom pierde din vedere datoria ce avem de împlinit către țara noastră. Știm că avem o misiune ca popor și ca stat, înțelegem că pe cît timp vom fi în voia întîmplărilor dinafară, geniul nostru național nu se poate dezvolta; simțim că avem o datorie imperioasă a căuta să ne asigurăm ființa. A renunța la unire ar fi pentru noi a abdica ca națiune, ar fi a renunța la speranțele noastre. Acei care n-au înțeles-o și au compromis-o au să dea grea seamă înaintea lui Dumnezeu și a istoriei; unirea este fapta națiunei române, și nimeni nu și-o poate însuși. Dumnezeu ne-a dat-o, vom ști a o conserva, și vai de acela care ar îndrăzni să se atingă de dînsa.

— Cunosc demult aceste idei, am auzit zece ani pledîndu-se cauza unirei pe acest ton; nu este însă mai puțin adevărat că nu ați făcut nimic pentru a o consolida. În sistemul de a vă garanta și a apăra teritoriul vostru, atît de espus de toate părțile, în loc de a lua pildă de la națiunile care au organizat puteri de apărare, în loc de a adopta un sistem ca acela al organizațiunei de voluntari al englezilor, ați copiat sistemul costisitor al francezilor, sistem foarte bun și foarte potrivit trebuințelor, aspirațiunelor și mijloacelor unei națiuni mari și bogate, dar care nu poate cuveni unei țări ca a voastră. Ambițiunea de domnie, care există la voi într-o mulțime de aspiranți, poate foarte bine să aducă separatismul la cea dintîi ocaziune.

---

* În ceea ce privește opiniile de politică externă ale scriitorului, suspiciunea față de tendințele acaparatoare ale așa numitului pan-slavism nu surprinde. Încă dinainte și din timpul revoluției de la 1848, în broșurile sale franceze de propagandă politică, apoi în fascicula anonimă din 1877, în sfîrșit, în unele dintre scrisori, Ion Ghica s-a arătat mereu îngrijorat de țelurile expansioniste ale țarismului, căruia i-a opus o fidelitate inacceptabilă față de Imperiul otoman. La vremea potrivită, istoria și-a spus cuvîntul. România și-a cucerit independența pe cîmpul de luptă, iar scriitorul n-a întîrziat să elogieze eroismul ostașilor români în războiul contra opresorilor otomani, pe care el nu-l dorise.

— Ambiţiunea la domnie, de care vorbeşti, este cuvîntul favorit al acelor care trăiesc din nenorocirile zilei, este o zicere demnă de a fi aşezată alături cu spectrul roşu, este ca gogoriţa născocită de doici ca să facă pe copii să tacă de frică. Află de la mine că, oricare ar fi acele ambiţiuni proaste şi nebune de care ai auzit vorbindu-se, dacă esistă sau daca s-ar deştepta vreodată în spiritul cuiva, ele vor fi silite să tacă şi să se ascunză înaintea necesităţii naţionale care ne impune la toţi sacra datorie de a căuta şi de a găsi mijlocul cel mai nimerit care să poată consolida statul român. Europa, care a înţeles că înfiinţarea unui stat nou la gurile Dunării este o trebuinţă politică, va înţelege la timp cererea românilor de a se da acelui stat confirmarea ce-i lipseşte, consacrarea ce nu s-a putut da la 1856, la 1858 şi la 1861.

Clopotul ne chemă la ceai; cînd mă dedeam jos pe scară, călătorul care fugise de mine căută ocaziunea a se apropia, îmi adresă cuvîntul în româneşte, cerîndu-mi voia a-mi strînge mîna; cunoştinţele serioase şi variate ale tînărului acestuia, plin de modestie, mînţinerea lui cuviincioasă şi fizionomia simpatică i-au cîştigat în puţine zile amiciţia mea; era fiul unui arendaş din Romanaţi; tatăl său, ajuns prin esploataţiuni de moşii la o avere însemnată, a avut ambiţia a da fiului său o educaţiune şi o învăţătură bine înţeleasă. Mi-a vorbit de frumoasele şi modestele sale projecte, am aflat că de opt ani studia în Paris, că era doctor în litere din Sorbona, studii către care fusese împins de o putere mai presus decît dorinţa părinţilor săi, care îi prescriseseră studiul dreptului. Am aflat că dorinţa de a avea o esistenţă liberă şi independentă l-au determinat a petrece trei ani în şcoala de agricultură practică de la Grignon, cu gînd de a putea întrebuinţa în exploataţiuni de pămînt un capital de două mii de galbeni, ce-i lăsase un unchi al său; ca astfel, asigurîndu-şi prin muncă o vieţuire onestă şi independinte la ţară, să poată da orele de seară, de vreme rea şi de iarnă, studiilor sale favorite. Aflarea lui pe Mediterană avea de scop să profite de întoarcerea în ţară, ca să viziteze patria lui Virgil şi Oraţiu, a lui Omer şi Aristot. Acest mod de a combina lucrurile şi viaţa la care aspira mi-a dat o idee bună şi simpatică de sentimentele tînărului, şi iată-ne legaţi de o amiciţie întemeiată pe stimă şi pe identitate de idei şi de simţiri. Ne-am coborît împreună la Civita-Vecchia şi la

Neapoli, la Pireu, la Rod şi la Dardanele; am vizitat Roma, Atena şi Asia Mică. Silit a mă opri cîteva zile la Constantinopol, ne-am despărţit făgăduindu-ne a ne vedea adesea în ţară şi a ne scrie.

Cînd coboram la Kiustenge[14], ca să iau drumul de fier către Cernavoda, un om de la poştie îmi dete scrisoarea următoare:

III

Bucureşti, 15 august 1866

Scumpe amice,

Puţine ore după despărţirea noastră la Constantinopol, intram în Dunăre prin gura de la Sulina. La douăzeci de mile depărtare vedeam focul cel roşu al farului din capul molului, care să prelungeşte două kilometri în mare, făcut ca să mînţie iuţeala apei în putere de a împinge nisipul şi a nu-l lăsa să potmolească intrarea rîului şi să nu mai împiedice ca mai înainte navigaţiunea; mai aproape de intrare apare focul cel albastru al farului din stînga, care arată portul Sulina. Vasurile pot acum intra în Dunăre noaptea, ca şi ziua, sigure de a găsi ajutorul remorcorilor în contra vînturilor despre pămînt. Pe întinderea rîului nu să mai vede tristul spectacol al catartelor de sute de corăbii înecate în nisipurile Dunării.

Ce lucrare măreaţă şi folositoare săvîrşită de Comisiunea europeană în aşa de puţini ani, cîte vieţe trase din ghearele morţii, cîte averi scăpate din pieire! Ce înlesnire pentru navigator! A — îmi ziceam — daca toată ţara se va fi transformat ca intrarea în Dunăre, naţionalitatea noastră este asigurată şi statul român întemeiat! Inima-mi bătea de bucurie, de mîndrie şi de nerăbdare la vederea frumosului şi maiestuosului fluviu,martur al luptelor şi al vitejiilor părinţilor noştri, roşit de atîtea ori cu sîngele vrăşmaşilor care au cutezat să calce pămîntul românesc, rîul care odinioară prin trei guri arunca în mare leşurile cotropitorilor. Am petrecut toată noaptea pe pod, privind cum vaporul se învîrtea prin cotiturile fluviului; alerga ca o nălucă, lăsînd după dînsul o lungă urmă de fum, care se juca şi pierea pe o cîmpie galbenă-aurită ca o mare de grîu, mişcată de boarea lină a nopţii. Dimineaţa, la razele zorilor, iluziunile pieriseră, grîul bogat să prefăcuse în trestie uşoară şi mîndria dedese locul umilin-

ței la gîndirea că nu am fost chemați nici măcar a pune obolul nostru alături cu milioanele vărsate de puterile europeane într-o lucrare făcută pe pămîntul românilor.

După cîteva ore de monotonă navigațiune, am ajuns în portul în care voiam să dezbarc; am alergat îndată să pui piciorul pe pămîntul iubit, de care fusesem despărțit opt ani întregi; dar două baionete încrucișate îmi strigară: „Îndărăt, nu e slobod!“ Cum, cele dîntîi cuvinte care îmi vin după tărîmul patriei sunt negațiunea libertății?! Îndată ce se priponi opritoarea de mal, o mulțime de chepiuri de toate coloarele,care mai de care cu mai multe șireturi de fir alb, galben, mai gros, mai subțire, mai lat, mai îngust, se aruncară unul peste altul pe vapor; acvile, șerpi, ancore, ghindă, frunză de stejar și de laur pe cusături și pe nasturi. Dintre toți *chipiliii*, acel care a atras mai cu deosebire băgarea mea de seamă fu unul cusut pe căciulă, pe guler, pe mănici și pe pantaloni; blond, înalt, frumos, cu mustața și cu ochiul îndrăzneț; răzămat într-o sabie de cavaler al credinței, dete într-o clipă o mie de ordine; semăna un general pe cîmpul de război în minutul cînd se decide soarta unui imperiu. Unuia îi porunci să nu lase pe nimeni să dezbarce pînă mai întîi nu-și va da pașaportul în mîna poliției, ca să se asigure autoritatea că în țara aceasta nu intră decît persoane cinstite și că printre pasageri nu era nici un om din cei dați peste graniță pentru fapte rele; altuia îi ordonă să libereze pe tînărul Nicoli fiindcă s-a înțeles cu păgubașul; unui altuia îi recomandă să vîre bine mîna pînă în fundul lăzilor pasagerilor. Celelalte ordine erau secrete, căci le da șoptind la ureche. Văzînd atîția soldați, dorobanți, grăniceri, atîta lux de cusături la săbii și pe căciuli, am crezut că pe vapor mă aflasem, fără să știu, în societatea vreunui fecior de împărat incognito sau a vreunui conspirator mare, căruia se făcea priimirea cuvenită rangului și poziționei sale; în urmă am aflat însă că această frumoasă reprezentațiune se dă totdauna cînd vine vaporul din sus sau din jos, adică de patru ori pe săptămînă.

După împlinirea tutulor formalităților prescrise de legile în vigoare și de regulamentele sanitare, polițienești, vamale, accizale și altele, mi s-au descrucișat puștile și am putut dezbarca. Am petrecut mai toată ziua alergînd pîn noroi de la vamă la căpitania portului și de la poliție la vamă ; mi-am

împodobit pasportul gratis cu mai multe peceți decît putusem aduna în călătoriile mele de opt ani în Europa și în Asia; vameșul mi-a examinat cu cea mai adîncă conștiință tot ce aveam în geamantan, în sac și în cutii; căuta negreșit ceva; dar fiind om discret, n-a voit să-mi spuie ce se silea să găsească[15].

Ostenit, zdrobit de emoțiunile neplăcute ce simțisem la tot pasul ce făceam de cînd intrasem în țară, pe la patru ore, umilit și mîhnit, m-am aruncat în fundul diligenței; la barieră, nouă vizită și nouă pecetie pe pașport; în fine, iată-ne pe șosea, alergînd cum trebuie să alerge o diligență. Începusem să aromez, cînd simții că umbletul trăsurei, din lin și repede, se făcu zdruncinat și hățîit; pe tot minutul, roatele da în cîte un făgaș și ne loveam în capete unii cu alții. Șoseaua nefiind de umblat, apucasem peste cîmp prin arături; peste trei ore de zguduire neplăcută, eram iar pe șosea, și caii da în treapăd, cînd din somn mi s-a părut că se sfîrșește pămîntul; trăsura dedese într-o podișcă ruptă. Atunci puserăm cu toții umerii, și după o oră de muncă și de opinteli, muncă în care conductorul și surugiul dederă mari dovezi de știință mecanică, am izbutit a scoate în fine diligența dintre podeli; dar ce folos? Osia și arcurile de dinainte erau rupte; conductorul fluieră de trei ori, înjurînd pe dracu; după aceea se uită la noi zîmbind, ca un om obicinuit cu asemenea întîmplări, și ne zise: „Domnii mei, *drumul drept înainte, și în două ore ajungeți la poștie*". Nu era mult de gîndit, mă hotărîi îndată; un alt voiajor o luă cu mine pe jos pîn noroi, și pe la unul după miezul nopții ni s-a dat la poștie o căruță dezvălită, care ne-a dus ca vîntul pînă-n București; o ploaie fină și rece mă străbătuse pînă la os. Temîndu-mă să nu cauzez o emoțiune prea tare bătrînului meu tată, depeșasem îndată ce am dezbarcat, ca să mă aștepte de prînz; mă căiam de acea precauțiune, gîndindu-mă la neodihna ce am pricinuit părinților mei, credeam că telegrama i-o fi ținut toată noaptea în așteptare și bănuieli; norocire însă că telegrama a sosit numai peste trei zile, și cînd am ajuns la poartă, toată lumea dormea acasă, fără cea mai mică idee depre venirea mea în țară.

A, domnule! Trei zile de emoțiuni plăcute, trei zile de fericire! Ce mulțumire pe tată-meu, cîtă bucurie pe mu-

mă-mea! Mă strîngeau în braţe de o sută de ori pe zi, chemîndu-mă *„dragul mamii“*, *„procopsitul tatii“*, *„doctoraşul nostru!“*... De cîte ori eram dezmierdat cu acest titlu, trecea un nour peste fericirea mea, era un glas care lovea într-o conştiinţă vinovată; nu esplicasem niciodată bătrînilor deosebirea ce există între doctoratul ce dobîndisem şi între acel ce doreau ei: mă credeau doctor în drept.

A patra zi, duminică, sunt astăzi trei săptămîni, tată-meu, întorcîndu-se de la biserică, intră în camera mea; uitasem să mă scol din pat; de cu seara îmi căzuse în mînă scrisorile lui Iunius, şi mărturisesc că totdauna am fost răpit de citirea acelei scrieri pînă a uita mîncare şi somn; comparaţiunea ce face cineva, cetindu-l, între starea de atunci a Engliterei cu acea de astăzi arată învederat că o ţară poate ieşi din orice mizerie, din orice corupţiune, din situaţiunea cea mai proastă, cea mai ticăloasă cînd are într-însa elemente de vitalitate; speranţă dar, oameni români, şi la lucru! Tată-meu se puse lîngă mine, tuşi de trei ori şi începu pe un ton grav:

— Ei, băiete! acum ne-am veselit îndestul de buna ta întoarcere în sînul familiei, este timpul să ne gîndim niţel şi la poziţiunea ta, la viitorul tău. Ştii că vărul Tudorache de la Cuibu cu Barză, unchiu-to, este tare şi mare; dar eu te sfătuiesc, fătul meu, să fii modest în pretenţiunile tale, să nu ceri să te sui deodată în capul bucatelor, ci să începi mai de jos, că e mai sănătos. De m-ai asculta pe mine, eu aş zice să te mulţumeşti deocamdată, pentru o lună, două, cu postul de procurore la o curte de apel din Bucureşti şi cu o catedră de profesor la Facultatea de drept; pe urmă, Dumnezeu e bun! Văzînd şi făcînd!

— Eu, tată, nu am ambiţiunea de a intra în slujbele statului; gîndul meu este a trăi la ţară, să iau o moşie în arendă şi să mă pui pe studiu.

— Ce! să te faci arendaş? Vino-ţi în fire! D-aia te-am trimis eu la Paris, d-aia am cheltuit o grămadă de bani de te-am învăţat carte? Şi ce vrea să zică, mă rog, să te pui pe învăţătură? Nu ştii destulă carte, nu eşti doctor?

Bătrînul se făcuse roşu, mustaţa-i să zbîrlise, trînti uşa şi ieşi afară.

Seara, la masă, tată-meu era trist, fața stricată, părea că zece ani trecuseră peste capul lui într-o singură zi, n-a pus nimic în gură, mumă-mea avea ochii roșii, părea că plînsese. Nu înțelegeam ce se petrecea. La sfîrșitul prînzului, soră-mea, trecînd pe lîngă mine, îmi zise s-o aștept în grădină. În cîteva minute luase dispozițiile necesarii pentru prînzul slugilor, pusese sub cheie lucrurile de păstrat și alerga să mă găsească. Eram singuri în grădină, șezurăm pe o laviță.

— Știi că tata a fost astăzi la nenea Tudorache? I-a cerut să te facă procuror la curte, și unchiu i-a răspuns că nu se poate fiindcă nu cunoști legile; tata s-a supărat, de ce să îndrăznească să-i zică că un doctor nu știe legile? I-a zis vorbe groase. „Lasă pe mine, vere — îi zicea cu binele nenea Tudoche — le dreg eu toate, nu te mîhni; o să caut să-i fac o pozițiune bună și plăcută, o să înființez într-adins pentru dînsul o catedră de logică la un colegiu, numai să ai nițică răbdare, căci deocamdată o asemenea învățătură ar aduce perturbațiune, ar strica capetele și ar împedica mersul sistemului meu; mai tîrziu vom vedea; tu știi că eu sunt liberal, ieșit din plebă, fiu al poporului și al talentului meu, urăsc aristocrații și o să fac tot ce voi putea pentru fii-to; adio, vere!“ Tata, mînios, i-a zis să-i fie rușine obrazului să se gîndească a face pe nepotu-său dascăl de școală; a ieșit strigînd: „Auzi de ce ne muncim și ne cheltuim noi, părinții!“ S-a întors trist și bolnav; mama a plîns toată ziua.

Am lăsat pe soră-mea în grădină și am alergat sus să mă esplic cu părinții mei, să le cad la genunche, să le spui de ce n-am putut împlini dorința lor de a studia dreptul, să-i fac să înțeleagă tendințele și speranțele mele, să-i consolez arătîndu-le cît de mare și de frumoasă este ambițiunea mea; dar cînd am intrat în casă, am găsit pe bietul tată-meu în așternut, prins de friguri, mumă-mea ocupată a-i încălzi cărămizi și a fierbe ceaiuri; la această vedere, m-am luat cu mînele de păr. Cum? eu, care trebuia să fiu bucuria și consolațiunea bătrînețelor părinților mei, să deviu pentru ei un obiect de întristare și de boală, să fiu un scandal în familia mea?! Am alergat plîngînd în fundul grădinii, am simțit că mi se mlădie picioarele, că mi se aprinde capul, că se învîrtește pămîntul cu mine, am căzut jos pe iarbă, amețit, fără cunoștință; atunci mi-a venit o

stare plăcută, liniştită, dragele mele preocupaţiuni mi-au apărut ca o consolaţiune, părea că aveam sub ochii mei un volum al lui Herodote, frumoasa ediţiune a lui Lowrinson, şi că citeam descrierea ce face acest autor despre puterea credinţei dacilor în nemurirea sufletului; îmi părea că sunt în mine două fiinţe: una care zăcea abătută, suferindă, slabă, în vreme ce ceaaltă se înălţa pe aripile cugetării; studia, raţiona şi se lupta pentru triumful binelui, al dreptului, al frumosului şi al adevărului, fără de a se preocupa de starea bolnavă a celuialt eu. Pe urmă se făcea că navigam într-o barcă care se învîrti cu mine de o mie de ori dasupra unui talaz şi mă aruncă cu valul în mijlocul ruinelor unui oraş; se făcea că dintre două dealuri rădicate în amfiteatru dinaintea mea ieşea şerpuind o apă, pe malurile căria albeau mulţime de pietre sfărîmate; d-a dreapta se suia în sus, ca două piramide, vîrfurile unui munte; am recunoscut *Samsun-daghu (Micali)*, odată martur atîtor lupte uriaşe, odinioară centrul celei mai strălucite şi mai frumoase civilizaţiuni din lume, peste care a trecut pustierea barbarilor, fără măcar de a se opri acolo[16]. Astăzi soarele, rădicîndu-se între coarnele acelui munte, nu mai luminează flota biruitoare a grecilor, nici capetele de operă ale lui Praxitel şi ale lui Scopas; văile lui nu mai răsună de cuvintele învăţaţilor; Bias[17] şi Tales au trecut; singura rămăşiţă a atîtor mărimi este un zid de piatră, în ocolul căruia un păstor îşi adună seara oile de frica ciacalilor. Această urmă de zidire a fost odată Panionium, templu mare şi puternic, de unde ieşea voinţa la care se supunea toată lumea civilizată, atunci cînd între deputaţii care se adunau şi se chibzuiau acolo era iubire, unire şi virtute; astăzi acea ruină mărturiseşte trecătorilor de nenorocirile ce cad pe capul acelora care se dezbină şi se corump. Vedeam, pe albastrul transparent al cerului, muntele suindu-se neîncetat, cu cît mă apropiam mai mult de poalele lui. Ce frumuseţe de peisagiu, ce mulţime de colori şi de tonuri care schimba tabloul pe tot minutul, după înălţimea soarelui, după albastrul cerului, după vînt, după temperatură şi după timp! Vederea lui are pentru călător ceva solemn şi fioros, fie pe mare, fie pe uscat; prevestitor de mîntuire sau de pieire. Corăbierii de la cincizeci de mile se îndreptează ziua şi noaptea după poziţiunea coarnelor muntelui; viind despre miazăzi şi puind

capul corăbiei spre vîrfurile împreunate, intră în canal; viind de la apus și alergînd drept între vîrfuri, intră în port sigur. Astfel, acest munte cu două capete și cu două fețe este un far de speranță bătuților de vijălii de la Chios pînă la Cos. Nu este o familie în Arhipel care să nu-i datorească viața unuia dintre ai săi, precum nu este o familie care să nu plîngă un tată, un soț, un frate sau un fiu înghițit de rafalele ce aruncă el pe o mie de guri asupra trecătorilor pe mare; marinarul bătrîn nu trece dinaintea lui decît în picioare sub verge, cu mîna pe frînghii, gata a strînge într-o clipă toate pînzele, cînd o vale îi aruncă suflarea ei. Cîți nenorociți sunt prada tigrilor și ai piraților care se ascund și se adăpostesc în nenumăratele lui încrețituri.

La poalele muntelui am cunoscut golful Spilia, acolo unde am dezbarcat împreună cînd ne-am dus la Milet, acolo unde a pierit cea după urmă armată a lui Xerxes în bătălia navală dată tot într-o zi cu bătălia de la Platea; zi mare și frumoasă pentru libertate. „Limba oamenilor nu va mai fi în lanțuri, poporul dezrobit va răsufla liber gîndirea sa, căci jugul puterei s-a zdrobit", zice Eschil; aci, Sahturii a dat foc celui dintîi brulot agățat de vaselul lui Kara-Ali și a pus cea dintîi piatră a independenții Greciei[18].

Rîul galben ce să arăta din distanță în distanță pintre papura verde pe o cîmpie și mai verde, curgea ca un șarpe ai căruia solzi la tot clipătul îmi arunca scîntei de soare. În fundul tabloului vedeam de jur împrejur poeticii munți Mimas, Solmissus și Corissus, pintre care trece neîncetat rîul ce izvorăște din munții Lidiei și curge lăsînd pe malul său stîng ruinele unui oraș gigantic. Pe poarta orașului despre răsărit citeam scrise în litere de piatră ΕΦΕΣΙΩΝ ΚΑΥΣΤΡΟΣ*; la dreapta, pădurea de ciparoși, Ortigia, în care locuia zeița vînătoriei, Αρτέμις 'Ορτύγια**; împrejurul meu se întindea o cîmpie acoperită de coloane de marmură sparte și răsturnate, de capiteluri sfărămate, de bucăți de statui decapitate și fără brațe, de piedestale de basreliefe, de inscripțiuni; părea o cîmpie acoperită de oasele înălbite a luptei uriașilor: cadaverul unui oraș, cum zice Ciceron. Pe zidurile turnului cavalerilor de Rod vedeam bucăți de marmură pe care a trecut dalta

* (Rîul) Kaistros al efesenilor.
** Artemis din Ortigia.

lui Praxitel și penelul lui Appel; pe poartă, trei basreliefe: pe unul o obadă de roată, o ureche de cal ș-un picior de om, negreșit Hector tîrît de carul lui Ahil; pe un alt basrelief, o lună între un șarpe ș-un arc, sculptură alegorică, *Hecate triformis:* Proserpina în iad, lună pe cer și Diană pe pămînt[19]. Culcat p-aceste ruine, marture a tutulor evenimentelor care au prefăcut fața lumei celei vechi, vedeam trecînd dinaintea mea, unul după altul, pe Medon și pe Cirus ca cotropitori, pe Lisandru și pe Agesilas ca mîntuitori; pe Alexandru coprins de admirațiune; vedeam pe Scipion și pe Anibal plimbîndu-se prietenește și discutînd împreună meritele lor de căpitani[20]; veneau în urmă Pavel și Ioan, propagînd legea lui Christos și așezînd bazele societății regenerate prin religie, prin familie și prin proprietate. Scitii, Mahomet și Timur Leng treceau pustiind. Din ruinele gimnaziului auzeam ieșind glasul demoniacului. După un vîrf de movilă în jos vedeam ca într-un crater toate marmurile,coloanele, cornicile, arhitravele și boltele Odeonului, unele peste altele, și în vale, deoparte, vestitul teatru al efesiilor și stadiul, pe celălalt deal, la temnița lui Pavel, în locul unde a fost Templul Dianei, una din minunile civilizațiunei eline. Se făcea că mă coboram pe o scară rezemată de zid, cu o lumînare și cu un ghem de sfoară în mînă, intram printr-o mie de cotituri ale subteranului, strecurîndu-mă pîntre bolte, cînd în picioare, cînd d-a bușile, mă luptam cu miile de lilieci care zburau speriați, ieșind ca dintr-un roi de prin crăpăturile labirintului. Templul Dianei, zidit la început de străbunele noastre amazoane, s-a prefăcut mai pe urmă de cetățenii Efesului drept recunoștință pentru minunele și pentru protecția ce o aveau de la zeița, și a devenit astfel monumentul descris de Pliniu, rădicat pe 127 de coloane de cîte 69 de picioare de înalte, ars de vestitul Erostrat[21] în noaptea cînd zeița se dusese să moșească pe Olimpiada. Alexandru, spre recunoștință de ajutorul ce dobîndise la nașterea lui, a cerut să restaureze templul mai frumos și mai strălucit decît fusese pînă a nu arde; dar burghezii orașului, știind din multe exempluri că cu eroii este mai bine ca libertatea să nu aibă nici în clin, nici în mînică, au refuzat, zicînd că nu se cuvine ca un zeu tînăr să rădice templu unei zeițe. Nici o rămășiță de viață nu pătrunde de întristare ca ruinele unui vechi oraș; îmi părea că văd sculîndu-se din catacombe umbrele și faptele eroilor,

artistilor şi filozofilor carii au ilustrat treizeci de secoli de mărire.

În marginea vechiului oraş, pe o movilă, se rădica geamia *Aghiasuluc*, alteraţiune a numelui *Aghios theologos*, odinioară biserică creştină zidită de credincioşi în memoria acelui ce scria despre biserica Efesului, una din cele şapte biserici ale creştinătăţii: „Aducă-şi aminte de strălucirea din care a căzut, pocăiască-se şi întoarcă-se la faptele cele dintîi, căci de nu, peste puţin se va stinge făclia care luminează într-însa..." Astăzi lumina, precum a prezis-o apocalipticul, s-a stins, şi întunericul este adînc.[22] Căutam să găsesc pe credincioşi, cînd auzii bubuitul tunului, sîngele curgea; un ţipăt, şi m-am trezit.

Cînd m-am pomenit, eram în aşternut, doctorul Mayer îmi număra pulsaţiunile, la capul meu sta mumă-mea, îmi încălzea rufe de primenit, eram într-un lac de transperaţiune, tată-meu, pe canapea, vorbea cu doctorul Mayer. „Boala face criză!" sunt cele dîntîi cuvinte ce am auzit din lumea aceasta.

Eram de o slăbiciune nespusă; nu puteam nici să mă întorc, zăceam de zece zile. Începusem a mă întrema, umblam prin casă; tată-meu, văzîndu-mă scăpat din primejdie, într-o zi mă luă în braţe, mă sărută pe frunte, zicîndu-mi:

— Fătul meu, eu n-am voit să te mîhnesc; dar mi-a fost peste putinţă să-ţi ascund întristarea mea cînd am aflat că nu eşti *doftor în drept*; am văzut deodată toate visurile, toate speranţele mele nimicnicite; mi s-a părut că cade cerul pe mine. Hei, spune-mi acum la ce-ţi foloseşte toată învăţătura, toată pricopseala ta; pentru ce te-ai muncit ani întregi zi şi noaptea cu capul pe carte, la ce ne-am cheltuit noi? Cum de nu ai înţeles că daca n-ai învăţat legile este ca cum n-ai fi învăţat nimic; doctoratul în drept este τὸ πάν*, el este pînea şi cuţitul ; şi de nu ţi-aş fi scris-o de o mie de ori, nu mi-ar fi necaz! Doctorii în drept astăzi fac şi desfac legile şi regulamentele cum le place şi cum le vine; ei dau dreptatea cui vor şi cum le place. Şi cînd mă gîndesc că nu era vreo treabă mare, vreun lucru anevoie! Cum de ai putut să nu *înveţi doctoratul?* Ş-apoi de ce să mă amăgeşti, ba încă să-mi trimiţi şi o teză latinească cu numele tău tipărit pe scoarţă?

* Totul.

Orcine a citit-o mi-a lăudat-o, mi s-a spus că este o critică comparativă asupra spiritului municipal la romani şi la saxoni; bătrînul tău profesor Hill mi-a zis că este scrisă într-o limbă foarte curată şi elegantă; cum a săltat inima mea de bucurie cînd am auzit că la o masă mare, între învăţaţii care o încunjurau, a fost vorbă despre meritul scrierii tale şi că o persoană înaltă ar fi lăudat-o zicînd că conţine apreţiaţiuni juste şi folositoare; şi acum să paţ eu ruşine crezîndu-te doctor! Parcă te vedeam pledînd la tribunale şi la curţi, te vedeam îmbrăcat în haină neagră de casimir, cu cauc de catifea în cap, te auzeam umplînd bolţile sălilor cu puternicul şi frumosul tău glas, te visam cîştigînd toate pricinile drepte şi nedrepte, te vedeam trecînd în trei ani din treaptă în treaptă: procuror, judecător de curte, prezident, membru la Înalta curte de justiţie; te vedeam profesor, deputat, senator, consilier de stat, ministru, prezident al consiliului cu zece mii de lei pe lună; vedeam mumele fetelor de boier mare alergînd după tine, cu zestrele de mii de lire în mînă, să te prinză ginere; te vedeam cu casă zugrăvită pe dinîntru şi pe dinafară, aşternută cu stofe de mătase de un deget de groase, cu mobile de stejar săpat, de mahon şi de palisandru! Te vedeam răsturnat picior peste picior în trăsură de Paris, cu cai de Cluj, cu vizitiu şi cu fecior muieţi în fir şi cu cocarde la pălărie. Acum adio toate aceste visuri frumoase, toate aceste speranţe! Adio toate aceste fericiri! Cît era văru Tudorache tare şi mare, tot mai aveam niţică mîngîiere, îmi făgăduise să te facă cîrmuitor, acum s-a dus şi asta. Şi cînd mă gîndesc că nu era mare lucru să fi învăţat doctoratul în drept!

— Tată, să nu crezi că te-am înşelat, sunt doctor; dar sunt doctor în litere şi filozofie. Ştiinţa este mare şi întinsă, se împarte în mai multe ramuri: teologie, filozofie, drept, ştiinţe matematice, fizice şi naturale, medicină etc. Un om nu le poate *coprinde pe toate! Trebuie să se mărginească în* studiul unui ram.

— Ce mai procopseală, ai ales pîn-ai cules, te-ai făcut filozof! Ai mai văzut filozof procopsit? La ce foloseşte, mă rog, literatura?...

— Taică, învăţăturile clasice au şi ele o misiune mare în societate, au un rol de jucat, şi poate cel mai important: nu avem încă o singură carte de logică, de morală şi de psiholo-

gie; nu avem încă o istorie; limba, care este baza fondamentală a naţionalităţii noastre, nu este încă bine fisată; nu avem pînă acum nici gramatică bună, nici dicţionar; fiecare scrim cum voim; cîţi scriitori, atîtea ortografii...

— *Ar fi fost mult mai bine şi pentru familia ta să fi* învăţat dreptul. Cînd mă gîndesc că era mult mai lesne pentru tine a învăţa legile şi a te face om, mor de necaz.

— Dorinţa mea este să pui banii ce mi-a lăsat unchiu-meu Costache într-o arendă de moşie; cunosc munca pămîntului; cu o metodă de cultură mai perfecţionată şi o contabilitate regulată, pot în cîţiva ani să-mi dau mijloacele unui trai îndestulat de toate.

— Să nu te mai auz vorbind de munca pămîntului. Auzi, să munceşti zece ani ca un cîne ca să cîştigi ceea ce ai fi putut să iei într-un an şezînd pe jăţ de catifea, lucrînd o oră sau două pe zi cu condeiu! Apoi să nu rîză şi curcile de noi! Să nu-mi vorbeşti de arendăşie: vărul Tudorache are să fie iar puternic peste o lună, două; atunci să apucăm o prefectură. Să iei Teleormanul, că e mai mare şi mai bogat, sau Iaşii, că e mai considerat, a fost scaun domnesc.

De aci o discuţiune necontenită, care a ţinut tot timpul convalescenţii mele; am discutat asupra guvernului, asupra instituţiunilor, asupra proprietăţii, asupra oamenilor şi a lucrurilor. Ce curios amestec de idei radicale, de idei revoluţionare, alături cu eresurile şi cu credinţele cele mai ruginite şi mai înapoiete! Ce idei greşite şi contradictorii!

Al tău amic,
DUMITRU

IV

Sunt cîteva zile, primarul comunei îmi trimite să subscriu o recipisă de priimirea unei scrisori: cer scrisoarea, mi se răspunde că deocamdată să subscriu recipisa; eu pretind şi mănţin că mai întîi trebuie să mi se dea pachetul ş-apoi să zic că l-am priimit; mi se zice că nu se poate şi că trebuie să mă supui ordinilor guvernului. Credeam întîi la o eroare din partea primarului sau la o uitare din partea espeditorului; dar în discuţiune primarul se mînie şi-mi declară că el este dator să urmeze după poruncile ce are de la mai-marii săi şi,

arătîndu-mi ordinul subprefecturei, îmi strigă cu ton poruncitor: „Iscăleşte, domnule!"

Atunci iau ordinul din mîna secretarului şi citesc:

„*Domnule primar*,

Veţi primi în original adevărata recipisă de trădare şi să-mi raportaţi că aţi apreciat cazul urgent îndată ce va veni numitul proprietar teritorial la zisa localitate, şi cu acest mod de procedare să nu se desnaturalisească adevăratul procediu ce urmează să apreţuiţi; caz cel mai urgent după referarea ce se va face, cu atît mai mult că cestiunea să fie întreprinsă de domnia-ta în fiinţa numitului, căci afacerile postale şi de orce altă natură sunt de atribuţiile domniei-voastre, ca agent administrativ, şi nu poate fi tolerat nimeni a se sustrage şi îngădui în circonstanţii.

Aşadar, nu îngădui a priimi nici un raport întru aceasta, considerînd, domnule primar, să mănţineţi autoritatea să nu se pricinuiască vătămare şi paguba de litigiu, vă invit să luaţi subt a voastră răspundere şi dare de seamă toate măsurile necesarii, spre a nu se îngădui vreo abatere, ci a obliga pe numitul să se conformeze întocmai cu iscălitura şi, după aceea, recipisa astfel investită cu iscălitura sus-numitului să se trămiţă cancelariii, ca în urmă să se poată trămite în trădarea şi suscitata scrisoare a dumnealui pomenitului."

Acest ordin scris, subscris şi sigilat era limpede şi simplu; am admirat stilul şi procedura dintr-însul şi pe cît mi-a fost cu putinţă m-am conformat cu prescripţiunile lui; am subscris recipisa. În adevăr, trei săptămîni după aceea, prin într-adins curier, mi se trămitea următoarea epistolă:

V

Bucureşti, 28 august 1860

Scumpe amice,

Mi-am recîştigat sănătatea, umblu pe jos şi călare şi mănînc orce-mi place. Tată-meu persistă din ce în ce mai mult a mă decide să intru în slujba statului. Luni am fost împreună la moşie la Rădăcineni, el iubeşte ţara şi munca cîmpului; vederea plugurilor trăgînd ogoare şi a grîului rumen şi frumos, care curgea ca o fîntînă din maşina „Clayton" îl întinerise şi l-a făcut să dea cu totul o altă ascultare argumentelor mele, m-a lăsat să vorbesc fără a se supăra. Am

profitat de împrejurare ca să-i vorbesc despre plăcerile şi fericirile vieţii cîmpeneşti; bătrînul, ascultîndu-mă, avea lacrimile în ochi şi, uitîndu-se la magazia în care se căra grîul, a început să-mi zică oftînd:

— Anterţ am făcut de zece ori atîta grîu, am cîştigat şase mii de galbeni; an am avut de cinci ori atîta, grîul era pălit şi ud, d-abia mi-am scos arenzile, dobînda banilor şi cheltuielile; estimp am plătit zece mii de galbeni numai cîştiuri, şi nu scot nici trei mii; socoteală făcută, păgubesc douăsprezece mii de galbeni; pierd mai toată averea mea, averea muncită, dobîndită cu sudoare, cu alergături şi cu necazuri, bani adunaţi para cu para; cu toate acestea, de aş avea un capital, l-aş băga iar în muncă, aş lua moşii cu arendă, aş cumpăra maşini, aş aduce argaţi din Banat sau din Transilvania, aş munci pămîntul, şi sunt sigur că în doi-trei ani aş face starea mea la loc. De n-ar fi să mărit estimp pe soră-ta, aş pune trei mii de galbeni, cît mi-a mai rămas, aş lua o moşie de o mie de galbeni pe an şi pe celelalte două mii le-aş băga în lucru, şi sunt sigur că i-aş scoate cu folos. Au fost vremi cînd eu m-am putut face şi prefect, şi prezident de tribunal; dar niciodată n-am voit să-mi sacrific libertatea şi să intru în gura lumei, mi-a plăcut mai bine munca, ş-apoi neînvăţat şi neînţelegînd nimic d-ale administraţiei sau de ale judecăţilor, era să rîză lumea de mine; d-aceea am voit să te învăţ carte, ca să nu ai trebuinţă să munceşti ca mine.

— Dar cum poţi crede, tată, că oamenii cei învăţaţi nu au trebuinţă să muncească? Fără muncă omul nu este nimic în lume; fără muncă omul nu-şi poate mulţumi nici trebuinţele instinctive, nici pe cele sociale. Dreptul de a trăi trage după sine datoria de a munci.

— Ce înţelegi cu munca? Eu nu văd de ce un om învăţat să aibă trebuinţă să lucreze; el citeşte, scrie, porunceşte şi primeşte leafă de la vistierie.

— Mai întîi că toţi oamenii, cîţi ştiu carte, nu pot fi în serviciul statului, căci atunci nici un fel de contribuţiune nu ar ajunge să plătească pe împiegaţi; fiecare om în societate este dator să muncească, adică să facă o lucrare folositoare, să producă după puterile şi mijloacele sale. Un muncitor de pămînt sapă un pogon de porumb, printr-această lucrare înlesneşte dezvoltarea plantei, care printr-aceasta poate da rod; iată o lucrare folositoare, o lucrare materială;

un poet scrie o poezie prin care înalță gîndirea, împodobește spiritul, face pe oameni mai buni decît erau; iată un alt fel de lucrare folositoare, o lucrare intelectuală; lucrul dobîndit să numește product; munca aplicată asupra materiei dă producturi materiale, aplicată asupra spiritului dă productele intelectuale și morale; munca este origina orișicării producțiuni; agenții naturali și capitalul sunt instrumentele producțiunei.

Omul care nu are capital se pune în serviciul acelui care are, muncește pe simbrie și produce; sau se împrumută de la acel care are capitalul de care are trebuință, îi plătește chirie sau dobîndă; sau se întovărășește cu acel ce posedă capitalul și împarte productele, ţiind seama de valoarele muncei și ale capitalului. Să ne închipuim doi oameni: unul muncitor plugar și cellalt proprietar de pămînt, adică capitalist; unul nu poate fără altul; din trei lucruri unul: sau cel dintîi se va învoi să lucreze în folosul celui d-al doilea, priimind plată pe zi sau pe an; sau va lua cu chirie loc de muncă de la cel de al doilea; sau se va învoi a lucra pămîntul împărțind productul după o proporțiune determinată. Cînd un muncitor este totdodată și capitalist, se poate folosi deodată de amîndouă puterile lui producătoare.

Productul muncei și al capitalului se poate mări după puterea inteligenții și a activității noastre. În general, un om poate produce mai mult decît ceea ce este de neapărată trebuință la menținerea vieței lui și la întîmpinarea trebuințelor celor mai neapărate și poate pune pe toată ziua la o parte o fracțiune mai mult sau mai puțin mare din producțiunea sa; acele părți adunate una peste alta și păstrate formează peste cîtva timp o avere, un capital; de exemplu, sunt salahor, muncesc pe trei lei pe zi, dintr-acel cîștig fac economie și pe tot anul pui la o parte 250 de lei, sume care prin dobînzi compuse îmi dau în zece ani un capital de 5.000 lei, cu care îmi măresc producțiunea; căci deosebit de cei trei lei pe zi ce pot dobîndi prin muncă, mai produc încă un leu și jumătate prin capitalul ce mi-am format.

Păstrarea sau economia este izvorul cel mai puternic al averii, prin urmare al buneistări și al înaintărilor în civilizațiune. Pentru a putea păstra, trebuie cineva să-și poată mărgini trebuințele și să se ferească cît va putea de acelea care sunt factice și provin numai din năravuri rele și dintr-o

educaţiune neîngrijită; trebuinţe pe care le poate părăsi fără de a aduce vătămare nici trupului, nici sufletului.

Slugerul Angheluţă, vecinul nostru, îngrijitorul averei lăsate de repauzata sărdăreasă Ancuţa pentru faceri de bine, venise să vază pe tată-meu şi asculta cu nemulţumire şi cu mirare conversaţiunea noastră; pierzînd răbdarea, el se sculă şi-mi zise, uitîndu-se posomorît la mine:

— Dar spune-mi, mă rog, boierule, de ce vrei să îmbătrîneşti aşteptînd pînă ce vei aduna para cu para, cinci or zece mii de lei, şi să nu cauţi să te rădici deodată, ca să ai vreme să-ţi faci chefurile şi gusturile pînă eşti tînăr? Eu, care sunt om de optzeci de ani şi am văzut şi am petrecut multe, te pot asigura că în orce slujbă a statului îţi vine în doi-trei ani o împrejurare, o sferă care te pune în picioare pentru toată viaţa, daca eşti vrednic. Un om cuminte şi cu cap trebuie să caute să găsească mijlocul cel mai bun şi mai repede de a se îmbogăţi. Suntem oameni, nu suntem furnici.

— Negreşit că omul cu minte şi cu judecată trebuie să caute mijloace de a produce cît mai mult şi cu mai puţină osteneală; trebuinţa şi raţiunea îl povăţuiesc şi îl conduc întru aceasta; de aceea şi vedem că meseriile cele mai căutate sunt acelea prin care se poate cîştiga mai mult, acelea care sunt mai bine plătite şi a căror eserciţiu cere mai puţină trudă; munca este mărginită în putere şi în timp; cu cît o meserie este mai grea şi mai puţin producătoare, cu atît acel ce o esersează se află într-o poziţiune mai puţin avantagioasă; unii chiar d-abia pot întîmpina prin munca lor trebuinţele cele mai neapărate ale vieţei; aceasta însă nu dă dreptul nimunui de a alerga la mijloace netrebnice sau nemorale de a face o avere, precum este averea ce zici că poate aduce sfera dumitale; un impiegat al statului nu poate avea alt venit legiuit decît leafa sa. Daca a fost o vreme cînd munca era foarte grea, şi oamenii nu se supunea ei decît cu sila, astăzi însă ea este onorată de toţi. La cei vechi măcinatul făinei, de esemplu, şi estragerea untuluidelemn, pentru trebuinţa consomaţiunei unei familii, necesita munca ostenitoare a unui om; asemenea meserii erau atît de ostenitoare şi de puţin demne, încît au dat naştere apăsării omului asupra omului; în timpul lui Platon nu se putea înţelege că poate fi un stat de cetăţeni liberi fără de a admite şi esistenţa

de oameni de o condiţiune inferioară, oameni supuşi la lucrările groase şi ostenitoare, robi sau iloţi. Aristot zicea că daca foarfecile şi suvelniţa ar putea să umble singure, nu ar mai fi trebuinţă de robi.

Slugerul se întoarse spre răsărit, îşi făcu trei cruci şi începu a zice:

— Slavă Domnului că nu mi-a venit şi mie în gînd să trimit pe fiul meu Pavlache la Paris! Totdauna am zis că tinerii care învaţă carte multă se întorc cu capetele stricate. Să vei să fii rob ca iloţii lui Platon în loc să cauţi să te faci boier mare! Ştii ce-a zis Aristotel, şi vei să te pui pe muncă şi să laşi pe proşti şi pe neînvăţaţi să fie în capul trebilor: deputaţi, senatori, miniştri; să învîrtească calemurile şi ţara, şi dumneata să te duci să întorci moara de făină şi să tragi de coarnele plugului?

— De la Platon pînă astăzi au trecut douăzeci şi doi de secoli, în care lumea şi lucrurile s-au schimbat. Atunci munca era robie, şi robia unora era condiţiunea indispensabilă a libertăţii altora; atunci Jefferson Davis[23] ar fi putut zice cu drept, ca politicii greci, că „robia era paladiul libertăţii"; iar în secolul în care trăim noi munca este condiţiunea libertăţii. Astăzi orcine se simte sau voieşte să fie om trebuie să lucreze, să producă. Omul pe care averea creată de dînsul sau rămasă de la părinţi îl pune în condiţiunea de a putea subsista fără de a munci cu puterea braţelor lucrează cu puterea inteligenţii; daca nu sapă şi nu bate cu ciocanul, se dă la o altă muncă: dirige cu cunoştinţele sale o industrie, se dă la studiul ştiinţelor, filozofiei, literilor; se face chimist, mecanic sau magistrat.

— Orcîte mi-ai zice, băiete, nu m-ăi face pe mine, calemgiu vechi, să cred că învăţătura este muncă; fierul bate fierul, vezi că printr-această osteneală face potcoave, cuie sau trăsură, iar de la oameni procopsiţi ce vezi?

— Dar gîndeşte-te niţel, arhon sluger — îi zice tată-meu — că toate artele, toate meşteşugurile au ieşit din ştiinţă, adică de la oamenii cei învăţaţi; ei au pătruns secretele naturei, ei au făcut descoperirile cele mari care au schimbat faţa lumei, ei au născocit vapoarele care umblă pe gîrle şi pe mări, drumurile-de-fier, telegrafurile; uită-te la maşina aceea care bate grîul cîte şurupuri, cîte roţi, pare că nu e făcută de mînă de om.

— Nu zic ba! Ştiu că neamţu e cu dracu; dar noi nu suntem nemţi, noi suntem nobili de la Traian împăratul, străbunii nostri nu munceau, şi cu toate astea au stăpînit lumea întreagă; dacă ne trebuie maşini, putem să le cumpărăm de la neamurile care ştiu meşteşugurile acestea; de ce să ne ostenim, mă rog?!

— Pentru că din timpul lui Traian pînă acum condiţiunele sociale s-au prefăcut cu totul şi pentru că numai naţiunile compuse de oameni producători pot esista astăzi; munca nu mai este ceea ce era mai nainte; descoperirile în ştiinţe, înaintările în industrie şi întroducerea maşinelor în toate lucrările au făcut şi fac munca mai uşoară. Orcine a urmărit prefacerile în lucrările unei fabricaţiuni numai de treizeci de ani încoaci poate judeca şi preţui înlesnirile şi ajutorul ce progresul în arte şi meşteşuguri au adus omului muncitor; cu cîtă greutate şi cu cîtă primejdie se fierbea mai nainte un fus de fier, cu cîtă muncă se făcea un şurup sau o piuliţă, cu cîtă sudoare se netezea o tablă de fier; acum, mulţumită strungului mecanic, omul nu are decît să supravegheze pornirea şi oprirea maşinei care singură taie, ciopleşte, străpunge, rindeşte şi scobeşte o bucată de oţel, cît de groasă şi cît de mare, cu mai multă înlesnire şi preciziune decît se făcea altădată cu o bucată de plumb sau de lemn; lucrăm fierul cu înlesnirea cu care se lucra odinioară ceara. Astăzi, într-o fabrică bine organizată fiecare lucrător are, în maşina ce dirige, un ilot care munceşte pentru dînsul, un rob mai puternic decît Samson, el lucrează mult şi bine fără de a se osteni, fără de a cîrti, fără de a se văita, fără de a căuta vreodată să spargă lanţurile în care le ţine stăpînul său. Englezii şi-au creat o putere de mai mult de 100 de milioane de cai de abur, care lucrează, zi şi noaptea, vara şi iarna, pe pămînt, sub pămînt, pe mare şi sub mare, cît ar lucra 500 de milioane de oameni; vine de fiecare englez mic şi mare, tînăr şi bătrîn cîte 50 de iloţi, adică unul este de două sute de ori mai puternic, mai bogat şi mai liber decît fericitul cetăţean al lui Platon. În ţările civilizate, lucrătorul ajunge încet-încet a nu mai fi întrebuinţat ca putere; funcţiunea puterei a rămas pe seama maşinelor, a automatului; omul ş-a rezervat partea cea bună, acţiunea inteligenţii, lucrarea spiritului. Uneltele de care se slujeau croitorii, dulgherii, tîmplarii şi fierarii, acul, barda, tesla, herîstrîul, dalta, cleştele şi cio-

canul s-au prefăcut în mașini ingenioase, care lucrează cum se zice că lucrau titanii odinioară. Oricine a vizitat cea din urmă espozițiune universală[24] a putut vedea curiozitatea și plăcerea cu care publicul cerceta mașinele; în salele unde erau ele espuse, îmbulzeala era totdauna atît de mare, încît circulațiunea era oprită, și această curiozitate se manifesta fiindcă în mașini omul laborios și sărac vede surîzîndu-i averea și libertatea; muncitorul care lucrează în umezeală se bucură cînd vede o mașină care în cinci minute coase o cizmă de iuftul cel mai gros, căci i să deschide speranța de a vedea acele cizme ieftinîndu-se pînă a le putea cumpăra și el și scăpa de necuviința și de boalele ce-i aducea udeliștea la picioare; tînăra lucrătoare privește cu plăcere războaiele mecanice care țes, iute ca fulgerul, stofele cele mai frumoase; vede acea stofă ieftinîndu-se pînă a putea și ea să se îmbrace cu dînsa. La fabrica de la Enfield, perfecțiunea mașinelor introduse de căpitanul Minié este atît de mare, încît scoate sute de carabine pe zi, cele mai bune și mai perfecte arme, fără să fie, putem zice, atinse de mînă de om.[25]

— Așa poate să fie în țările pe unde ai umblat; dar la noi lucrurile sunt altfel; fierarii bat din ciocane cu amînduoă mînile și dulgherii trag la rendea pînă le ies ochii din cap.

— Mașinele se introduc pretutindeni; slavă Domnului, au început, domnule sluger, a se întroduce și la noi; avem astăzi în România peste o sută de locomobile care lucrează ca 48.000 de cai; avem o mulțime de bătătoare de porumb, de treierătoare, secerătoare, cositoare; s-au întrodus o mulțime de mori cu abur, care ne-ar permite să ne mîntuim orcînd vom voi de înecurile capitalei și să facem gîrlele navigabile; numele lui Shutelworth, Rampson, Mac-Cormic etc. sunt cunoscute de plugarii noștri ca nume de făcători de bine ai omenirei. Peste puțini ani, cîmpiile noastre vor fi arate, semănate, cosite și treierate cu puterea aburului, și lucrătorul plugar va conduce cu inteligența lui mașinele, acești robi legitimi ai omului, precum conduce astăzi caii sau boii. Atunci producerea va spori, veniturile noastre se vor îndoi și înzeci, vom putea plăti cu înlesnire dările directe și indirecte către stat, vom putea da o mai bună educațiune și o învățătură mai întinsă copiilor noștri. Acei care sunt siliți să muncească zi și noapte pentru dobîndirea celor mai neapărat trebuincioase ale vieței vor putea consacra o parte din

timpul lor la plăcerile spiritului şi la înmulţirea cunoştinţelor; atunci ignoranţa, care este una din atribuţiunile sărăciei, va dispare.

— Cum! vrei să întroduci maşinele în ţara asta? Dar nu ştiu eu că în Ţara Nemţească este calicie, că acolo oamenii nu au ce mînca din pricina lor? maşinele nu folosesc decît numai pe nemţi şi pe bancheri.

— În adevăr, domnule sluger, sunt publicisti care la început s-au îngrijat de dezvoltarea ce vedeau că ia industria pe toată ziua, şi erau speriaţi de sporirea producţiunei; vedeau într-această sporire o tendinţă către materialism, credeau că introducerea maşinelor poate să aducă mizerie şi că aceste instrumente de lucru aveau să răpească pînea muncitorilor, credeau că pot deveni o sorginte de pauperism. Am văzut chiar eu chirigii răsculîndu-se încontra drumurilor-de-fier, am văzut matrozi rădicînd lopeţile şi spărgînd roatele vapoarelor; dar timpul şi faptele au venit şi au dat o dezminţire formală acestor greşeli şi a dovedit că maşinele şi invenţiunele, departe de a smulge pînea muncitorilor care trăiau dintr-o industrie la care se aplica acea maşină, din contra, a sporit şi a înlesnit munca; nu numai atît, dar a creat mijloace de vieţuire la o mulţime de alţi oameni; Michel Chevalier, Thiers şi toţi publiciştii cei mai însemnaţi ne arată şi ne dovedesc, în modul cel mai pipăit, cum dezvoltarea industriei şi introducerea maşinelor a folosit mai mult pe clasele lucrătoare şi sărace decît pe bogaţi; ei ne dovedesc că maşinele au sporit salariul şi că pe de altă parte au scăzut dividendul capitalului, dobînda banilor băgaţi în industrie; două binefaceri deodată pentru lucrător. Pe de o parte, a înlesnit munca, şi, pe de alta, i-a dat mijloace de a-şi îndestula cu aceeaşi osteneală mai multe trebuinţe. Cu cît spiritul omenesc înaintează, cu atît scade proporţiunea ostenelei ce un om trebuie să puie pentru dobîndirea şi mulţumirea unei trebuinţe a vieţei, şi cu atît, din contra, munca puterilor naturei se măreşte. Maşinele ne dau mijloacele să ne folosim de puterile vitelor şi ale naturei; boul, calul, aburul, apa, electricitatea, magnetismul etc. înlocuiesc astăzi puterea braţelor; noi punem aceste puteri de ne fac lucrările cele ostenitoare şi care ne supuneau robiei, rămîind nouă, oamenilor, lucrările care cer înţelegere mai multă şi putere mai puţină. Lucrarea pămîntului era una din cele

mai ostenitoare atunci cînd nu se cunoştea plugul şi locomobila, atunci cînd se ara cu sapa şi se bătea grîul cu beldia. Statisticile ne arată că maşinile au făcut ceva şi mai mult: au moralizat şi au luminat pe lucrători, rădicîndu-le sarcinele cele ostenitoare, au înlăturat cauzele de boală şi de mizerie, le-au lungit viaţa cu zece ani aproape, le-au dat mijloace de a se lumina, de a aspira la o viaţă mai înaltă; au desfiinţat o mulţime de prejudeţe şi de viţiuri, căci lucrătorii nu mai ies seara din sălile de lucru zdrobiţi de osteneală, posomorîţi şi coprinşi de trebuinţa d-a amorţi trupul prin băuturi tari, ci ies odihniţi şi veseli, în stare de a petrece serile şi duminicile luminîndu-se şi dobîndind cunoştinţe folositoare. Este bine constatat că în ţările unde s-au introdus maşinele crimele s-au împuţinat, beţia devine din zi în zi un viţiu mai rar şi moravurile se îmbunătăţesc.[26]

— Toate acestea pot fi aşa, dar de ce să vei să fii cu cei de jos, şi nu cu cei de sus, căci, orcum, cei mari şi puternici au o mulţime de drepturi şi de privilegiuri.

— Tată, drepturi şi privilegiuri nu mai există astăzi în nici o societate crestină. Este un secol aproape de cînd în mai toate societăţile europene erau mari deosebiri între oameni; nu erau toţi supuşi la aceleaşi pedepse pentru aceleaşi vini, fieşicine nu putea să ajungă la trebile statului, orcare ar fi fost inteligenţa, ştiinţa şi vitejia sa. În cele mai multe părţi ale Europei, uzurpaţiunea prin putere crease o mulţime de drepturi, de privilegiuri şi de monopoluri, pe care în ţara noastră nici nu le-am cunoscut; unii se năşteau stăpînii altor oameni supuşi toată viaţa lor voinţei şi capriciului stăpînilor, nu putea nimeni să mănînce altă pîne decît aceea făcută cu făină măcinată la moara stăpînului său şi ieşită din cuptorul lui, nu putea gusta altă carne decît de la măcelăria stăpînului, nu putea bea alt vin, alt rachiu decît dintr-acel de la cîrciuma stăpînului, şi le plătea cel mai puţin cu preţ îndoit. Ca să poată cineva esersa o meserie, un meşteşug, o industrie, trebuia să treacă printr-o mulţime de formalităţi şi de încercări prescrise de regimul corporaţiunilor cu numiri de *metrise* şi *iurande*. Unii, cei mai bogaţi, erau scutiţi de dări, alţii, cei mai săraci, erau împovăraţi cu prea multe: dări către cler, dări către nobili ş.c.l.[27]; revoluţiunea de la 1789 a dărămat în Franţa toate aceste privilegiuri şi le-a zguduit în toată Europa atît de tare, încît în

mai puţin de o jumătate de secol au căzut una cîte una; în locul lor s-a proclamat principiul cel adevărat al dreptăţii care trebuie să domnească, princip sfînt, netăgăduit: egalitatea între oameni, egalitatea dinaintea legilor, singura egalitate posibilă în lumea aceasta, singura egalitate ce o pot da legile şi instituţiunile.

— Eu, să-ţi spui drept, sunt şi am fost un arendaş, şi nu pot să sufăr să văd oameni umblînd cu nasul în sus; de aceea voi egalitatea absolută, să nu mai fie nimeni nici mai boier, nici mai bogat, nici mai învăţat decît mine; am urît totdana pe boieri, d-aceea te-am dat la carte, voi să fii boier mare şi bogat şi să iei fată de boier bogat.

— Egalitatea absolută nu este cu putinţă; s-au găsit mulţi oameni învăţaţi, filozofi care au crezut că egalitatea poate esista şi înaintea averilor. Nu este îndoială că ea este posibilă şi că ea poate esista ş-înaintea averilor; însă ar esista numai o secundă, un minut, o zi, o lună. De s-ar proclama de o putere, prin impunerea unei facţiuni, prin voinţa majorităţii sau chiar prin unanimitatea unei naţiuni, de s-ar declara într-o zi că nimic nu este al nimului şi că toate sunt ale tutulor; împinşi să zicem de un sfînt foc patriotic, să venim fiecare să depunem tot ce avem, mult-puţin, pe *altarul patriei, primind drept schimb părticica egală ce ni* s-ar cuveni; dar acea egalitate ar putea ea să se perpetue, să dureze? Ea are să se altereze chiar în cel dîntîi moment daca mai întîi nu s-ar fi realizat o mulţime de alte egalităţi: egalitatea inteligenţilor, a cunoştinţelor, a activităţilor, a puterilor muschilor, a capacităţii, a stomacului, a gustului, a pătimilor, a capriţiilor, a sănătăţii, a caracterului etc., etc., egalităţi care sunt în contra naturei omului. Şi ce alt s-ar cîştiga cu egalitatea averilor decît a face pe cei bogaţi săraci, fără de a face pe săraci mai puţin săraci decît sunt astăzi? Statisticele bine ţinute ne arată că în ţările cele mai bogate precum sunt Englitera şi Statele Unite ale Americei numărul oamenilor bogaţi, a căror poziţiune poate escita invidia, este de unul la zece mii; în Franţa, este unul la patruzeci de mii; daca ţara noastră ar fi ca Franţa, am putea calcula 20 sau 30 de familii avute. Ce rezultat, ce folos ar da celoralţi împărţirea unei averi mari între patruzeci de mii de familii, cu cît acea parte ar putea ea să ajute o familie săracă?

— Bine, nu zic că dărîmarea averilor boierilor de la sluger în sus ar folosi pe cei săraci; dar de ce să fie ei bogaţi, ce folos aduc ei în societate? sunt numai o năpastie pe ţară, trăiesc şi se hrănesc din sudoarea şi din munca săracului, care lucrează, zi şi noapte, ca să-l ţie; sunt ca plantele parazite, trăiesc cu sucul care ar hrăni oameni producători.

— Am auzit mulţi oameni a căror tendinţe sunt de a stîrpi pe bogat din societate, a-l dezrădăcina ca p-un ghimpe supărător şi vătămător, şi s-au propus pentru aceasta o mulţime de mijloace: impozite directe, dări pe orce consumă, cerînd şi căutînd a-i supune bunei voinţi a săracului, precum acesta i-a fost supus lor în alţi timpi, a căuta tot felul de mijloace ca să-l facă să se ducă, să-şi ia lumea-n cap, prin fel de fel de persecuţiuni, arătînd săracului că el este cauza ticăloşiei în care se află, invitînd a-i dărîma casa, a-i insulta familia, a-i ataca proprietatea, denunţîndu-l pe toate colţurile stradelor că el este cauza ticăloşiei şi cerînd privilegiuri mulţimei în paguba bogaţilor. Ideile acestea care se răspîndesc în toată libertatea nu au nici măcar meritul invenţiunei sau al noutăţii; impozitele mari pe obiectele de lus, impozitele progresive, exempţiunea de dări asupra obiectelor produse şi consumate de mulţime, impozitele mari pe case, pe moşii, pe obiectele de lus şi pe orce are şi consumă bogatul au fost propuse şi realizate şi în alte ţări de vînătorii de popularitate, or de cîte ori au crezut că puterea este în mîna mulţimei şi or de cîte ori au crezut că nu a sosit timpul a o oprima d-a dreptul şi pe faţă; raţiunea însă şi esperienţa au dovedit că asemenea măsuri, în loc de a lovi în bogaţi, s-a întors în contra săracilor, căci opresc mişcarea industriei şi a comerţului, rădică la o mulţime de muncitori mijloacele de trai.

— Dar nu ai răspuns la întrebarea mea, la ce slujeşte, la ce e bun bogatul, ce folos aduce acest om în societate?

— Ştiinţa raţională ne răspunde îndată că bogatul este un consumator mare, cu atît mai mare cu cît este mai avut; şi este ştiut că consumaţia alimentează industria, industria hrăneşte şi îmbogăţeşte şi pe săraci şi pe bogaţi, adică naţiunea întreagă; bogăţia poporului face statul puternic. Bogatul, prin avansuri de bani, înfiinţează întreprinderi, acele întreprinderi cer muncă de oameni, sporirea de muncă scumpeşte salariul, adică plata zilei de muncă a unui lucrător, şi iată cum bogatul, prin ceea ce are şi prin dorinţa de a

se face și mai bogat, face ca săracul să devie mai puțin sărac, să cîștige mai mult decît cîștiga mai nainte, și pe mulți săraci îi face chiar bogați. Un bogat cumpără o mașină, lucrarea mașinei are trebuință de un mașinist; un sărac, care cîștiga trei sau patru lei pe zi, găsește în întreprinderea acelui bogat mijlocul de a cîștiga 15 lei pe zi; bogații ca de Rider, Brassey, de Lahante, Salamanca etc., puind mai mulți deodată banii lor împreună, fac drumurile-de-fier în țările lor și, după ce le fac acolo, caută să vie să le facă și la noi, unde au să deschidă mult lucru pentru compatrioții și pentru fabricile din țările lor; lucrări din care au să se folosească o mulțime de oameni din țările de unde sunt acei bogați.

Bogatul, cînd se numește Mecene, Seneca, Medicis sau Humboldt, face onoare secolului în care a trăit. Cînd se numește Basarab, Albu, Văcăresc, Cîndesc, Brîncovean, Obedean, Cîmpinean, Ionașcu sau Ghica, dau statului 50 de milioane de lei pe tot anul în danii pioase pentru hrana inimei și a spiritului, pentru salvarea sufletului. „În țara dumneavoastră e bine, zicea la 1850 un bun bulgar din Uzungiova, unui român călător, fiindcă *aveți clopote și boieri*." Cuvînt scurt, dar coprinzător, plin de înaltă învățătură. „*Aveți clopote*" voia să zică: „*aveți libertate*", căci pe vremea aceea clopotul la bulgar era emblema libertății, celei dîntîi libertăți, a libertății religioase, a libertății de conștiință; el nu se putea aduna cu rudele și cu amicii săi în biserică ca să audă cuvîntul Mîntuitorului decît în întuneric și în tăcere, ca să nu supere vederea și auzul stăpînilor săi. „*Aveți boieri*" voia să zică: „*aveți bogați*", aveți libertatea de a poseda; el nu putea să adune avere, nu avea dreptul d-a avea pămînt, nu-i era iertat d-a fi bogat; era condemnat de trista soartă a fi toată viața lui egalul tutulor bulgarilor, adică de a fi totdauna cu toții deopotrivă de săraci. Cînd unul se rădica prin inteligența, activitatea și știința sa ceva mai sus de ceilalți, nivela stăpînului, cuțitul gealatului erau gata, venea de scurta, tăia ceea ce trecea peste capul celorlalți și-l făcea cetățean egal cu toți ceilalți. Acel nivelator, fie el turc sau creștin, împărat, rege sau domn, patrie, națiune sau omenirea întreagă, dați-mi voie să-l numesc despot, tiran, inimic al libertății și al omului, persecutor al binelui, obstacol al perfectibilității.

— Poate că în țările în care ai trăit și pe unde ai umblat să fie așa, bogatul să aducă folos, cum zici, dar la noi bogații ce fac alta decît lus și corupțiune?

— La toate națiunele au fost momente de rătăcire; corupțiunea este o stare de amețeală cum sunt momentele de beție; dar nu este starea normală a românului; să nu uităm că învățătura și caritatea, aceste facle ale creștinismului, au fost alimentate și întreținute de bogații noștri. Daca nu ar esista acel venit de 50 de milioane, daca acei bogați care credem că nu sunt buni de nimic, în loc de a consacra averile adunate de ei la acte de binefacere și la luminarea poporului, le-ar fi cheltuit în deșertăciuni și în petreceri, statul nu era să fie silit, ca să poată întîmpina trebuințele acelea, să caute a lua din punga românilor bogați și săraci cîte 60 de lei de familie pe an, una cu alta? adică, că afară de ceea ce plătesc astăzi, era să-i supuie și la o altă dare de 60 de lei pe an de cap de bărbat, fie cu nume de capitație, fie de impozit personal, cum îi zicem acum.

— Dar, băiete, nu mai trăim în timpii oligarhiei, ca să poată pune guvernul capitațiuni nouă, dimpotrivă, căutăm a desființa și pe cele care există, voim impozite pe bogați, pe proprietatea fonciară cea mare, care poate să plătească statului pe an pînă la trei sute de milioane de lei, precum ne-a dovedit-o un mare publicist al nostru.

— Publicistul dumitale poate fi cît de mare și de meșter, dar nu poate face ca proprietatea fonciară care, cu a statului împreună, da chiar înaintea ordonanței rurale un venit de 200 pînă la 300 de milioane, să poată plăti un impozit de 200 de milioane; deosebit de această eroare materială, este și o mare greșeală de știință financiară. Este destul să aibă cineva noțiunile cele mai elementare de știință financiară sau un dram de judecată, ca să vază că orunde și orcum s-ar pune un impozit, el este ca scaietele, se agață, se lipește, se identifică cu obiectul pe care s-a pus, lovește pe orcine se atinge de dînsul, și în urmă de toate se pune pe punga consumatorului din care iese, ca să despăgubească pe toți acei care l-a plătit fiscului; judecînd puțin, să poate vedea că la noi, din toate impozitele, acel care lovește mai tare pe sărac și pe mulțime este impozitul fonciar. Care alt impozit poate scumpi mai lesne și mai bine pînea, carnea, ouăle, laptele, poamele și vinul decît impozitul fonciar? Și cred că acei ce

se împodobesc cu numele de amici ai poporului nu cugetă a-l aduce în starea de a nu mai avea trebuință de aceste producte.

Între bogat și sărac esistă o legătură strînsă, căci unul este munca și celalt capitalul, și cînd săracul suferă sau nu voiește să lucreze, bogatul sufere, căci capitalul pierde din valoarea lui, rămîind în nelucrare; asemenea, cînd capitalul scade, munca sufere; lucrarea regulată și activă a acestor două instrumente de producțiune, munca și capitalul, înființează creditul. Nu crezi că săracului îi vine bine cu acele 50 de milioane pe an ce i-a lăsat bogatul pe tot anul? Mai întîi pentru că, după cum ziceam, este scutit de a plăti fiecare pe tot anul cîte 60 de lei, și că la nenorocire, cînd este bolnav, cînd sufere și nu are cu ce plăti redobîndirea sănătăței, i să dă dintr-acei bani zece, o sută, o mie, zece mii de lei după trebuință, în hrană, încălzire, rufe, băi, doctorii, moașe, doici, medicamente, casă și căutare; îi sunt de folos acele danii fiindcă, daca nu are cu ce crește și învăța copiii, i să dă zece, o sută, o mie de galbeni pentru creșterea și învățătura lor în țară și afară din țară; eu chiar sunt dator în parte creșterea și învățătura bunătății sufletului unui arhipăstor care a consacrat averea sa luminării tinerimei; recunoștința ce port memoriei acelui bun mitropolit Dosithei va fi totdauna vie în inima mea cît voi trăi.[28] Acele danii ale bogaților nu sunt ele un bine pentru săraci cînd merg de aud cuvintele lui Dumnezeu în miile de templuri rădicate credinței și înzestrate de cei bogați, cînd nu au cu ce să se caute și găsesc un spital înzestrat cu toate mijloacele științei medicale, cînd nu au cu ce plăti învățătura copiilor lor și li se dă gratis învățători oamenii cei mai cu știință? Este în adevăr trist a vedea că, de la o vreme încoaci, veniturile acestea s-au confundat cu veniturile statului, provenite din contribuțiunile celor vii, fără de a ținea în seamă, de să întrebuințează pentru jandarmi sau pentru preoți, pentru poliția secretă sau pentru școli, sub cuvînt că acele averi sunt prea mari și că națiunea nu are trebuință de școli, spitaluri și biserici de 50 de milioane pe an, pare că caritatea și luminarea oamenilor poate avea vreodată margini în întinderea și dezvoltarea lor. Numai corupțiunea are limite, căci aduce descompunere și moarte, iar dezvoltarea spiritului și a inimei este fără mărgini ca sufletul.

— Toate ca toate, dar bogatul nu poate avea patriotism, de aceea şi vedem că toate daniile lor le-au pus la dispoziţiunea călugărilor streini; au dat a patra parte din averea teritorială a ţării pe mîinile grecilor şi a rezultat dintr-aceasta un rău mai mare decît binele ce au voit să facă.

— Despre acest păcat, sufletele lor se pot odihni în pace, căci seama au să o dea acei care, prin faptele şi cuvintele lor, au zguduit încrederea şi au pus îndoială în inimile testatorilor despre respectul ce ar avea guvernul după moarte-le pentru voinţa lor. Pe vremile acelea esista tendinţa din partea domnilor de a supune toate la voinţa lor şi de a se amesteca în toate, tendinţa vătămătoare progresului şi libertăţii; de aceea orcine voia să fundeze o instituţiune de binefacere căuta o garanţie în contra abuzului puterii şi, crezînd că o găseşte în supravegherea oamenilor acelora care trăiesc acolo unde a trăit şi a suferit Mîntuitorul, puneau obolul consacrat luminării sufletelor sub scutul unei puteri morale, singura care mai putea rădica atunci un glas virtuos şi curat în contra acelora care s-ar fi atins fără drept de acele averi. Chiar în zilele noastre, acelaşi sentiment de temere a dictat asemenea precauţiuni unor testatori de aşezăminte de binefacere; am auzit vorbindu-se de un testament în care acel care voieşte să unească numele său cu o facere de bine a pus averea, care înzestrează stabilimentul ce voieşte să fondeze, sub apărarea unui suveran strein, a cărui protecţiune este astăzi la modă, precum a fost odinioară a patriarhilor greci şi a monăştirilor Muntelui Sinai şi Muntelui Athos[29]. Asemenea precauţiuni sunt acum de prisos, fiindcă în secolul în care trăim eroarele şi abuzurile se tocesc iute şi nu pot dura.

Bogatul, cînd nu face el însuşi binele, ca Humboldt şi ca Lowrinson, contribuie a forma acel public pentru care lucrează artistul şi învăţatul. Pentru bogat lucrează arhitectul, pictorul şi sculptorul, el adună frumuseţile vechi şi moderne ale artei şi ale meşteşugurilor, el îmbogăţeşte galeriile şi colecţiunele, întreprinde călătorii ca Dimidof, ca Barth, ca principele Napoleon şi ca Braniski[30], o mulţime de întreprinderi care aduc cel mai mare folos societăţilor nu se pot face decît cu bani; a trebuit să fie oameni bogaţi ca să se poată face corăbii şi aduce navigaţiunea şi comerţul în starea în care le vedem la naţiunile cele civilizate; a trebuit oameni bo-

gați ca să întreprinză rădicarea de fabrici, esploatația de mine, drumuri-de-fier etc. Cele mai multe din lucrările și din industriile de astăzi nu ar fi esistat daca nu ar fi fost bogatul.

Bogații sunt capitaliștii, și producțiunea știi că are trebuință de două elemente ca să nască și să trăiască: de muncitori și de capitaliști. Asociațiunea acestor două puteri constituie bogățiile naționale, de aceea și capitalul, ca și munca trebuiesc considerate și respectate.

Considerațiunea ce o societate dă bogaților, departe de a fi o lipsă de demnitate, este, din contra, un semn de civilizațiune și de omagiu către muncă și economie, care sunt generatorii capitalului. În statele civilizate, oamenii caută să tragă și să fiseze pe bogați; la noi, din contra, în loc de a le face viața plăcută, îi persecutăm, îi invidiem, îi huiduim și le facem traiul nesuferit, încît acei care au dobîndit avere fug din țară și caută a trăi aiurea; sute de mii de galbeni care s-ar fi vărsat în țară și s-ar fi împărțit între lucrătorii, între arhitecții, pictorii și comercianții nostri, bani care ar fi însuflețit artele și comerțul, se duc afară, producînd acolo efectele lor binefăcătoare.

— Orcîte-mi vei spune, zise slugerul, eu mărturisesc păcatul, nu pot suferi să văd pe altul mai sus decît mine; voi egalitate, s-a isprăvit!

— Acest sentiment, domnul meu, nu este rezultatul rațiunei; căci dreapta judecată nu ne poate povățui să voim un lucru care nu este nici just, nici folositor și care ne este cu totul vătămător; numai invidia, un sentiment prost, ieșit din orbirea patimilor celor mai rele, la oamenii care nu au avut fericirea de a se lumina prin educațiune și învățătură, numai invidia, zic, ne poate duce a dori altora o stare din care, departe de a trage vreun folos, rezultă chiar pentru noi vătămare și dîrăpănare. În societate toți avem trebuință de lucruri produse de alții, pe care trebuie să le cumpărăm; ca să putem cumpăra, trebuie să vindem; dar cui vindem? negreșit, acelora care au cu ce cumpăra. Vezi dar că cu cît ceialți sunt mai bogați, cu atît putem vinde mai mult și cu atît ne putem folosi mai mult de dînșii. Ca oameni, interesul nostru este ca cei cu care trăim să fie mai avuți; ca națiune, suntem interesați ca națiunele celealte să fie cît mai bogate.[31] Un sentiment de inimicie putea exista odinioară în contra

unei aristocraţii privilegiate, care poseda pămîntul fără a plăti nici o dare către stat, fără a da nici dajdie, nici militari; avînd singură toate slujbele civile cele mai însemnate şi gradurile cele înalte în armată; dar astăzi nu mai sunt privilegiuri, suntem toţi egali înaintea legii şi înaintea drepturilor politice! toţi plătim impozite în proporţiune cu averea şi cu consumaţiunea; în posturile cele mai înalte vedem oameni ieşiţi din clasele şi din condiţiunile cele mai modeste şi cele mai umile. În loc de a ne invidia unii pe alţii, ar fi mai folositor şi mai raţional să ne legăm cu toţii în contra nedreptăţii şi în contra corupţiunei, care ne apasă şi ne loveşte pe toţi deodată şi pe fiecare d-a rîndul; să ne luminăm şi să înţelegem că din înfrăţire şi iubire între oameni rezultă fericirea fiecăruia. Lege mare şi frumoasă a filozofiei morale şi care dovedeşte mai bine decît orşice înţelepţiunea lui Dumnezeu.

— După cum văd eu, dumneata tăgăduieşti egalitatea, nu eşti democrat.

— Într-un mod imediat şi absolut negreşit o tăgăduiesc; întrucît priveşte însă îndestularea trebuinţelor legitime, putem zice că distanţa ce exista între condiţiunile sociale a scăzut mult şi tot scade pe toată ziua prin dezvoltarea artelor şi a ştiinţelor, prin introducerea maşinilor şi prin răspîndirea învăţăturei; progresul nivelează. Astăzi se miră cineva cînd vede un lucrător francez, englez sau german. Aparinţa lui esterioară respiră un aer de bunăstare, îl vezi sănătos, curat şi bine îmbrăcat; intrînd în vorbă cu dînsul, găseşti cunoştinţe în litere şi în economie politică; inegalitatea care exista acum douăzeci de ani între tinerii ieşiţi din colegiuri şi între lucrătorii muncitori nu mai este astăzi aşa de mare; condiţiunele intelectuale s-au apropiat foarte mult; căci o mulţime de lucrători petrec acum orele lor de repaos la adunări de citiri şi la cursuri de seară, făcute într-adins de oamenii cei mai eminenţi pentru luminarea claselor laborioase. Progresul luminilor între aceste clase şi introducerea maşinilor au rezolvat o mulţime de cestiuni sociale care cu cîţiva ani în urmă înspăimîntau statele, cestiuni întru rezolvarea cărora s-au încercat în zadar cei mai mari oameni de stat ai Europei.

Munca şi industria sunt singurul mijloc de a păşi spre egalitate; nu spre egalitatea aceea care ar fi o negaţiune a perfecti-

bilităţii şi a geniului; dar spre dispariţiunea inegalităţilor umilitoare pentru neamul omenesc; numai munca şi industria pot mări averile şi apropia condiţiunele, micşorînd deosebirile dintre oameni, suind pe cei de jos fără de a coborî pe cei de sus. În loc de a căuta să desfiinţăm şi să zdrobim pe bogaţi, să căutăm a ne folosi de capitalurile lor ca să dăm culturei pămînturile acoperite de mărăcini şi de lacuri, ca să încuragiem înfiinţarea de asociaţiuni agricole, să înfiinţăm credite agricole, mijloace de comunicaţiuni, drumuri-de-fier, şosele, canale; să facem rîurile noastre navigabile, să esploatăm minele şi să lăţim relaţiunile noastre comerciale; să răspîndim cunoştinţele agricole. În loc de a ne abandona la imaginaţiunea noastră alterată prin vicisitudinile şi nenorocirile prin care trecem, dînd chestiunelor sociale soluţiuni noi, să căutăm a ne folosi mai bine de preceptele adevărate şi mîntuitoare ale scriitorilor ca J.B. Say, Rossi, Thiers, Guizot , Blanqui, Laboulaye etc.; să căutăm a răspîndi şi a populariza ideile acestor oameni care s-au luptat şi au dărămat prin ştiinţa lor ereziile secolilor trecuţi; să lucrăm ca să producem şi să îmbogăţim ţara[32].

— Ţara noastră o să fie totdauna săracă fiindcă nu are nici mine de aur sau de argint, nici fabrici.

— Şcoala balanţei comerţului au trecut cu toate consecinţile ei[33]. Orce om învăţat rîde cînd aude astăzi zicîndu-se că a avea aur şi argint este singura bogăţie şi că ar fi o sărăcie de a lăsa să iasă acele metale dintr-o ţară; că un stat ar fi cu atît mai bogat cu cît ar priimi mai mult aur şi cu cît ar lăsa să iasă mai puţin. Este ştiut că iresul acesta a făcut mai mulţi secoli sărăcia şi căderea bogatei Spanie şi că Englitera niciodată nu se crede că a beneficiat mai mult decît în anii în care esporta mai mult aur şi argint. California şi Australia ar fi de zece ori mai bogată dacă ar putea să scoată afară de zece ori mai mult aur şi argint; nimeni nu mai crede că numai munca pămîntului creşte bogăţia; nu este englez, francez, german sau italian care să nu ştie că munca omului, prefăcînd materia şi făcîndu-o folositoare, îi dă o valoare mai mare decît ceea ce avea înainte de a fi lucrată; cel mai simplu om din ţările civilizate ştie că o piele de treizeci de lei se transformă prin lucrarea tăbăcirei şi curelăriei într-o pereche de hamuri de o mie de lei,industria manufacturială şi lucrarea omului a înfiinţat o valoare socială de 970 lei; fiecare ştie

că din aramă și oțel de zece parale se poate face un hronometru de 9.000 de lei și că într-acel obiect 8.999 lei sunt o avere creată de către munca ceasornicarului.

Daca în Baragan, unde pămîntul astăzi nu face decît trei sau patru galbeni pogonul, s-ar deschide cîteva puțuri arteziane sau s-ar aduce apă din Mostiște prin mașini hidraulice și s-ar adăpa acel cîmp, al cărui strat vegetal este aproape de un stînjăn, și că printr-un sistem bine înțeles de drene s-ar asigura recolta în contra secetei, astfel ca pămîntul acela să producă cît produce acel din Mostiște, și dacă pogonul ar dobîndi printr-aceasta o valoare de 20 galbeni în loc de 3 sau 4 galbeni, acel spor de 16 galbeni la valoarea fiecărui pogon, acele 30 sau 40 de milioane de lei care s-ar adăoga la valoarea actuală a Baraganului nu ar fi o bogăție creată de om? Fertilitatea de astăzi a landelor Girondei, neproducătoare acum 20 de ani, bogatele și frumoasele livezi artificiale din Olanda, făcute pe nisipul mării, închis, spălat, îndulcit și îngrășat prin munca olandezului, grădinile din Cornwallia, plăntate pe stîncă de granit, grădini în care cresc astăzi fructele și legumele cele mai frumoase după fața pămîntului, nu sunt ele toate acestea bogății înființate de munca omului? Școala fiziocraților a trecut, ca și balanța comerțului, ca a socialiștilor și a comuniștilor[34]. Adevăratele principii care au făcut avuția Engliterei și care au făcut și fac astăzi pe a Franței și pe a Germaniei este munca liberă, concurența, asociațiunele și instituțiunile de credit.

În următoarea mea epistolă îți voi vorbi de discuțiunile ce am avut cu cîțiva din vecinii arendași, foarte inteligenți, asupra asociațiunei.

Al tău amic,
DUMITRU

PARTEA A DOUA

CREDITUL

1864

I

Un amic al meu cam cioban, cam plugar, care noaptea întreabă stelele cum să învîrtesc și unde merg și dimineața cercetează vînturile și norii ce au de gînd să facă peste zi și peste săptămînă, om care nu este în stare să ne spuie ca repauzatul Mathieu de la Drôme zilele de ploaie, de soare, de frig și de cald ale anilor viitori[1], dar care poate ține piept cu amiralul Figeroy în a ne spune intențiunile cerului de azi pînă mîne; om prost cum să zice, adică neînvățat în școală, care nici nu scrie, nici nu citește, dar care în realitate știe mai multe decît mulți docți, fiindcă cugetă și raționează. Simplu în obiceiurile lui, trăiește din spinarea oilor și din grăsimea pămîntului, poartă opinci, zeghie și căciulă de oaie. Om fără eresuri și fără prejudețe, care nu crede nici în iele, nici în rusalii, lucrează marțile și joile după Paști. Cînd vine în București, trage la mine ca acasă la dînsul, fără să ție în seamă cele ce i să cîntă despre ura și despre gelozia ce trebuie să esiste între el și mine. Suntem amici din copilărie, și nici revoluțiunea de la 1848, nici Convențiunea de la Balta-Liman, nici Convențiunea de la 1858, nici plebiscitul, nici dispozițiunea rurale de la 1864 nu au putut altera sentimentele de afecțiune reciprocă dintre noi.

Alaltăieri, ieșind din casă pe la amiazi, l-am găsit în poartă; admira pasul măreț cu care fonctionarii se duc pe la ministerile respective, înecînd praful stradelor în fumul țigaretei. Să luă cu mine pînă în strada Doamnei. În dreptul

caselor lui maior Mişa îl lăsai şi intrai la cantorul d-lui Poumay; peste două minute eram iarăşi lîngă el.

— Nu l-ai găsit acasă, se vede, îmi zise.

— Ba acasă, Maneo, dar nu am putut cumpăra, îmi cere prea scump.

Şi intrai alături, la cantorul d-lor Halfon şi fiii. Două vorbe, şi eram iarăşi lîngă amicul meu.

— Scump şi aici; prea scump, îi zisei.

În Piaţa St. George iar îl lăsai şi mă urcai la Banca otomană; peste zece minute mă coboram ţiind în mînă o hîrtie galbenă:

— Am găsit ş-am cumpărat.

— Dar ce-ai cumpărat?

— Am cumpărat un credit, am cumpărat bani ca să-i trimit la Londra.

— Cum ai cumpărat bani? Banii nu să cumpără. Or ai vîndut grîu?!

— Ba nu, i-am cumpărat tot cu bani!

Ciobanul se uită la mine ca un om care crede că n-a auzit bine. Ştiind cu cine am a face, mă gîndii că nu am să scap cu una, cu două de curiozitatea lui Manea şi mă hotărîi a-i dezvolta şi a-i esplica întreaga teorie a creditului, a-i face un mic curs asupra schimbului, asupra băncelor, poliţelor, biletelor la ordine, cecurilor, conesementelor sau warantelor etc. Deşi aceasta a fost o conversaţie între doi oameni simpli şi despre lucruri pe care toţi le ştim, am crezut însă că poate ar fi bine să o scrim pentru unii din bărbaţii noştri care scriu şi vorbesc despre finanţe şi a căror scrise şi zise, citindu-le şi auzindu-le, lasă bănuiala că dumnealor ar crede că după o oaie s-ar putea tunde mai multă lînă decît creşte într-un an, că un om poate bea şi mînca mai mult decît îi este venitul şi că statul poate fi bogat şi puternic cînd indivizii care îl compun sunt săraci şi slabi.

Iată acea conversaţiune peripatetică[2]:

— Prăvăliile în care am intrat, dragă Maneo, sunt prăvălii de bani. Marfa ce se află într-însele sunt banii. Acolo se vinde şi se cumpără bani. Magazia să numeşte *bancă* şi negustorul dintr-însa, *bancher*. Zicem zăraf, întocmai precum zicem bogasier, marchitan, lipscan etc. Treaba ce mi-am făcut cu acel din Piaţa St. George este că peste zece zile aveam să plătesc la Londra opt sute de galbeni fabricantului de la care

am luat mașina de treierat pe care ai văzut-o lucrînd astăvară la moșie. Am cumpărat-o cu credit, pe datorie, adică cu făgăduiala că peste un an să-i dau banii; acum, peste zece zile, se împlinește sorocul, și am cumpărat hîrtia aceasta ca s-o trimit fabricantului chiar astăzi prin poștie. El, îndată ce va înfățișa-o la un bancher, anume către care scrie, va priimi opt sute de galbeni. Dar o să-mi zici poate că de ce nu m-am dus cu banii drept la poștie în loc de a alerga la bancher. Trebuie să-ți spui că chiar de aș fi avut bani bătuți, tot nu i-aș fi trimis prin poștie; ar fi trebuit să fac grop, gropul să-l pecetluiesc cu o mulțime de peceți, să fac declarații și multe alte formalități; și după toate acestea să plătesc și $^1/_2$%, adică patru galbeni, ca să mi-l ducă pînă la Londra; în vreme ce la bancher nu am plătit nimic, și iată cum: el, avînd necontenite daraveri cu bancherii din Londra, are ordine să plătească aici mai mulți bani în socoteala lor, bani ce acei bancheri au priimit acolo de la mai mulți neguștori care trimit sau scriu să le cumpere d-aici grîne sau sămînță de gîndaci și cărora le-au dat polițe ca să li se numere banii în București, ca cu acei bani să plătească proprietarilor sau plugarilor de la care iau acele producte. Pe de altă parte, bancherul de aici trage polițe asupra corespondenților săi de acolo pentru banii ce el priimește de la negustorii de aici, care au să plătească la Londra manufacturile ce aduc de acolo. Aceste hîrtii, aceste polițe să numesc schimb. Daca nu ar fi schimbul între două piețe, între două tîrguri, cum am zice, ar fi trebuit ca bancherii de acolo să trimiță bani aici prin poștie, ceea ce ar fi pricinuit mari cheltuieli de transport, de cel puțin cîte o jumătate de galben de fiecare sută. Bancherul la care am fost, avînd multe plăți de făcut aici în socoteala celor de la Londra, a fost foarte bucuros să-i dau opt sute de galbeni ca să-i plătească la Londra pentru mine cui voi voi eu; l-am scutit de plata de patru galbeni la poștă; a cumpărat banii mei, cu hîrtia ce vezi în mîna mea. Din parte-mi, dînd banii bancherului în loc de a-i trimite prin poștie, am scutit și eu o cheltuială de alți patru galbeni; cu modul acesta treaba să face tot așa de bine, și scutim și unul, și altul cîte patru galbeni, adică peste tot o economie de opt galbeni. Să nu crezi însă că poți găsi totdeauna asemenea hîrtii la bancheri fără plată; aceasta atîrnă de la starea schimbului. Schimbul cu Londra să poate face fără plată,

au pair, *al pari*, pe tocmai, cum să zice, cînd se cere acolo tot atîţi bani de la Bucureşti cîţi să cer şi aici de la Londra; însă cînd acolo se cere d-aici mai mulţi bani, bancherul poate să fie silit a-ţi plăti şi un *agio*, un *baş* pentru bani, cînd aici se cer mai mulţi bani de acolo. Preţul schimbului între două pieţe se regulează în toate zilele, întocmai ca preţul oricăria mărfi.

Dar să-ţi spui una: nu aveam în pungă bani bătuţi nici măcar un sfanţ; în loc de bani, am dat bancherului două poliţe de la arendaşi cărora le-am bătut grîul cu maşina mea, una de trei sute şi cealaltă de cinci sute de galbeni; am vîndut bancherului acele două poliţe platnice la 1 septembrie viitor. Mi le-a scontat, cum se zice, le-a priimit drept bani, scăzîndu-mi din sumele scrise în ele dobînda pe trei luni, de azi pînă la 1 septembrie, termen la care acei arendaşi au să plătească poliţile lor. Ei le vor plăti atunci bancherului, iar nu mie; căci acum el este proprietarul acelor poliţe pe care le-a cumpărat de la mine cu această hîrtie.

Mă găteam să continuu, cînd fui întrerupt de auditorul meu:

— Ştii că-mi plăcu mie morişca asta! După cum am înţeles, banca este o bună treabă. Dumneata ai luat o sculă care face opt sute de galbeni fără să scoţi o para din pungă; căci văd că ai plătit-o cu banii arendaşilor la care ai închiriat-o astăvară de ş-au bătut grîu; şi atît banii dumitale, cît şi banii fabricantului s-au plătit de bancher fără vorbă, fără necaz. Ştii că este bun lucru! De ce nu se fac toate trebile aşa? Să găsesc şi eu să iau oi pe datorie şi să le plătesc cu banii ce voi prinde pe miei, pe lapte şi pe lînă.

— Întrebi de ce nu se fac toate trebile aşa! Pentru că, dragă Maneo, în ţară la noi nu este credit[3]. Acolo unde este credit astfel se fac cele mai multe treburi. Şi cu cît este creditul mai mare, cu atît se fac treburi mai multe şi mai mari, şi cu cît se fac treburi mai multe, cu atît bogăţia fiecăruia în particular şi a ţării în general creşte şi sporeşte. Creditul înzeceşte şi însuteşte bogăţia, îmboldind pe fiecare la muncă; căci, de vom lua seama bine, creditul nu este decît o făgăduială, o obligaţiune, o îndatorire de a lucra, de a produce. Sunt proprietar, am pămînt, dar n-am cu ce-l lucra; mă duc la un bancher care are încredere în făgăduiala şi în vrednicia mea, îmi dă credit, mă împrumută; cu banii aceia cumpăr

sămînță, pluguri, închiriez oameni, fac grîu, porumb, rapiță, tutun, lînă, lapte, carne etc., le vînd la negustori pe bani, pe zapise, pe polițe; acei bani sau acele polițe le dau bancherului și mă plătesc de datorie. Iau alți bani și încep iar roata, morișca, cum zici tu.

Negustorii care îmi cumpără grîul îmi dau un cîștig și-mi plătesc cu polițe pe care eu le priimesc drept bani, fiindcă știu că o să le plătească la vreme. Acele polițe, acele hîrtii sunt credite. Negustorii care au luat grîu de la mine îl dau și ei mai în urmă la brutari cu un preț mai mare, cu cîștig; brutarii, în loc de bani plătesc și ei tot cu polițe pe care le priimesc negustorii, încredințați fiind că vor fi plătiți la timp. Brutarii cu grîul fac făină, măcinatul îl plătesc tot cu hîrtii; cu făina fac pîne și o vînd pe un preț mai mare la mușterii, pe parale și de multe ori pe credit. Iată, cum vezi, o mulțime de credite care se țin lanț unele de altele și care toate decurg de la un singur izvor. Mușterii plătind la termen brutarilor, aceștia pot plăti cu esactitate morarilor și negustorilor, și aceștia proprietarului. Iată un șir de operațiuni, de speculațiuni: fiecare a înființat credite noi realizînd toate cîștiguri, fără de a fi trebuință să scoată bani la maidan la toate lucrările.

D-l Grant sau d-l Waller aduce o mașină de treierat, de secerat sau o moară de la fabrica lui Rampson sau a lui Clayton; acel fabricant le-o dă pe credit cu poliță de trei, de șase luni sau de un an, hîrtie care se negociază pe piața Londrei, se vinde și se cumpără, trece din mînă în mînă, ca orice marfă. Stan, proprietar sau arendaș, cumpără acea mașină, acea moară de la Grant sau de la Waller, cu condițiunea de a i-o plăti peste trei, șase luni sau un an, adică pe credit. Hîrtia, polița lui Stan trece la Waller, din mînă în mînă constituie o nouă valoare, o nouă proprietate. Stan macină făină și mălai lui Petre, lui Pavel, Ion, Gheorghe, Dumitru etc., cu tocmeală că și ei să-i plătească peste un an. Iată alte credite, alte valori, circulînd și ele în sfera lor. La termen, Petre, Pavel, Vlad, Ion, Gheorghe, Dumitru etc. plătesc lui Stan, Stan plătește lui Waller, care și acesta plătește fabricantului Rampson sau Clayton la Londra. În intervalul acesta însă de un an au circulat niște valori mult mai mari decît valoarea morii, niște valori poate de zece ori

mai mari, care toate au servit a înlesni înființarea a multor altor bogății.

Aceasta este teoria creditului redus la cea mai simplă a lui espresiune.

Acum înțelegi bine că creditul, fiind dreptul la o plată în viitor, o datorie cu soroc, trage după dînsul îndatorirea de a produce, de a înființa bogăție, de a munci.

— Am înțeles atîta, că sistemul creditului face că un sat care ar avea zece mii de lei naht să facă cît un sat care ar avea o sută de mii de lei.

— Ai văzut cum să nasc creditele şi cum trec din mînă în mînă prin sconturi; se cumpără şi se vînd; sunt o proprietate ca toate proprietățile; ai văzut cum acea valoare, acel credit cumpărat de mine de la bancher pe bani sau pe nişte obiecte care erau ale mele îl pot trece la altul, îl pot vinde întocmai ca p-o marfă.

Proprietatea fiind un drept care rezide în persoană, iar nu în obiect, precum zic cu mult cuvînt jurisconsulţii, este lesne de înțeles, este învederat că o persoană poate poseda un drept la un lucru care esistă, precum poate poseda acel drept de proprietate asupra unui lucru care nu există încă, dar care va esista la un timp determinat. Fiecare dintr-aceste două drepturi este o proprietate, şi suma lor constituie averea totală a persoanei. Să-ţi dau o pildă: merg la o fabrică de pluguri, găsesc zece pluguri, dar îmi trebuiesc douăzeci, iau pe acele zece şi plătesc douăzeci de pluguri pe făgăduiala sau îndatorirea din partea fabricantului că într-o lună îmi va face şi-mi va da şi pe celelalte zece; nu este învederat că averea mea este de douăzeci de pluguri, deşi astăzi nu am în ființă decît numai zece, iar celelalte zece nu vor exista decît peste o lună? Acel credit nu este el o făgăduială, o îndatorire din partea lui de a lucra, de a face pentru mine zece pluguri într-o lună?

Banii, fiind o marfă ca toate mărfurile, trebuie să fie şi ei supuşi la variaţiuni de preţuri, la suire şi la scădere, după raportul ce există între cereri şi oferte, dupe căutare, cum se zice. Cu cît cu o sumă de bani cumperi mai multă marfă, cu atît prețul banilor este mai mare, sunt mai scumpi, şi cu cît cu acea sumă cumperi mai puţină marfă, cu atît preţul banilor este mai mic, sunt mai ieftini. Preţul bani-

lor să suie cu cît prețul mărfii scade, și valoarea banilor către a mărfurilor scade în proporțiunea cu care se suie prețul lor. Acest adevăr s-a formulat de un economist mare astfel: *Valoarea banilor variază în rațiune inversă cu prețul mărfurilor.*

Creditul, fiind și el o marfă, este supus asemenea la toate regulile mărfurilor; prin urmare, după regula de mai sus putem zice tot cu acel învățat că *prețul creditului scade cînd valoarea banilor să suie și se suie cînd valoarea banilor scade.*

Banii, ca o marfă trebuințoasă, un instrument folositor care face slujbe, să închiriază, se dau cu dobîndă, cum am zice. O sută de galbeni socotiți cu chiria lor, cu dobînda lor pe un an, fac mai mult decît o sută de galbeni sau, într-alte cuvinte, prețul unei datorii sau unui credit a o sută de galbeni, de exemplu, platnici peste un termen oarecare trebuie să fie mai mic decît cifra datoriei. Deosebirea între prețul datoriei și cifra acelei datorii să numește *scont.* Ai un zapis de o sută de galbeni de la Anton, pe care el nu este dator să ți-l plătească decît peste șase luni; acel înscris astăzi nu face o sută de galbeni, pentru că nu are să ajungă la acea valoare decît peste șase luni. De vei găsi pe cineva să ți-l cumpere acum îndată, acel om nu-ți va da pe dînsul o sută de galbeni, ci-ți va da mai puțin, va socoti chiria banilor ce-ți dă pînă la sorocul biletului. Această operațiune să numește a *sconta* zapisul; cînd pentru o poliță de o sută de galbeni, platnică peste un an, să dă numai nouăzeci de galbeni, scontul este de zece la sută. Cu cît să suie valoarea banilor, cu atît să suie și scontul. Putem dar zice că *valoarea banilor variază în rațiune inversă cu prețul creditelor și în rațiune directă cu scontul.*

— Mi-ai zis de nu mă-nșel că o marfă, trecînd dintr-o mînă într-alta, înființează un credit, o avere nouă, că înmulțind acele prefirări din negustor în negustor, sporim bogăția ca bulgările de zăpadă care crește rostogolindu-se; dar oare, înmulțind prea mult acele treceri de la unul la altul fără măsură, nu ne punem în primejdie a da peste un om care să nu să ție de vorbă, și atunci să facă să cază toți negustorii unii peste alții, ca cărțile cu care să joacă copiii și se răstoarnă una pe alta? Fă-mă să înțeleg care

este marginea pînă unde să poate întinde creditul fără primejdie.

— Ți-am spus că creditul este dreptul la o plată într-o zi hotărîtă. Valoarea creditului este plata la timp, valoarea hîrtiei atîrnă numai și numai de la siguranța că va fi plătită la scadență. Daca nu se ține făgăduiala, adică daca creditul nu se poate plăti, valoarea lui s-a pierdut întocmai ca un ban care se dovedește calp, dintr-acel minut nu mai umblă și să pricinuiește pagubă pentru cel care îl are în mînă. Înțelegi bine că probabilitățile de plată bine calculate ne dau măsura și ne arată marginile mai strimte sau mai largi pînă la care se poate întinde creditul. Ai observat prea bine că la fiecare trecere a acelorași mărfuri dintr-o mînă într-alta să naște un credit nou, un instrument de producere. De va trece prin douăzeci de mîni, să vor înființa douăzeci de credite, care toate să anulează cu plata a unui singur dintr-acele credite, plătindu-le ea pe toate unul după altul. Astfel, dar, nu se poate determina într-un mod absolut proporțiunea între bani și credite; acea proporțiune depinde de la iuțeala circulațiunei banilor, adică de la numărul trecerilor mărfurilor dintr-o mînă într-alta; atîrnă de la activitatea, de la probitatea, de la inteligența *oamenilor* și de la știința lor comercială; depinde de la încrederea în guvern și în stabilitatea legilor, de la executarea lor cu strictețä și de la o mulțime de alte împregiurări. Se asigură că în Englitera valoarea creditelor care circulă întrece de zece ori valoarea mărfurilor ce reprezintă. Crizele comerciale vin mai cu deosebire din calcule greșite asupra transferurilor, trecerilor din mînă-n mînă, din neținerea în seamă a împregiurărilor și din neaplicarea legilor. Ai auzit negreșit vorbindu-se de criza comercială de la 1859; acea catastrofă a venit mai cu deosebire dintr-un calcul greșit a doi bancheri îndrăzneți din București, care au voit să se îmbogățească prea deodată. Ei, văzînd înlesnirea cu care s-au petrecut mărfurile și cîștigurile realizate în cei din urmă ani, în care cerealile fuseseră foarte căutate și ajunseseră la prețuri foarte mari, și crezînd că cererea de manufacturi va merge tot crescînd, au crezut să se folosească de creditul ce aveau în Europa și au împins pe negustori a aduce mărfuri multe, deschizîndu-le credite mari, ba încă, crezînd că numărul prăvăliilor nu era

destul de mare, au scos calfe după la negustori, le-a deschis magazii în București și în provincie, le-a dat credite și i-a pornit la Londra, la Paris, la Lipsca și la Viena; au umplut toate prăvăliile pînă în tavan cu mărfuri care trebuiau plătite în streinătate în cel mult șase luni. Cererea a fost departe de a corespunde cu îmbulzeala mărfurilor, speranțele nu s-au realizat, manufacturile nu s-au putut trece cu îndestulă iuțeală de la toptangii la negustori și de la aceștia la mușterii. Vînzările din care nădăjduia fiecare să-și plătească polițile nu s-au făcut, valoarea creditelor a scăzut. Negustorii nu au putut plăti toptangiilor, aceștia nu au avut cu ce plăti bancherilor, și astfel nici ei nu și-au putut ține îndatoririle către corespondenții lor în streinătate și i-am văzut căzînd în trei-patru luni unii peste alții, ca și cărțile de care vorbeai adineaori. Falimentele cu sutele pe săptămînă, spaima în toate tranzacțiunile, sărăcia pretutindeni și creditul pieții Bucureștilor compromis în Europa pentru mult timp.[4]

Ai văzut cu cîtă înlesnire bancherul mi-a scontat polițile arendașilor. Cînd pe piață sunt multe polițe de arendași, cînd ele au iscălituri bune, cînd recolta merge bine și bucatele se cer la schele, atunci acele polițe se scontează lesne; dar cînd, din contra, se află prea multe de acele polițe date afară, cînd anul nu se arată bun și cînd bucatele nu prea se caută la schele, atunci bancherii nu prea îndrăznesc a sconta asemenea hîrtii sau că cer un scont prea mare; efectele ce scot băncile, adică hîrtiile de felul ăstia ce am în mînă, devin mai rari, mai cumpătate. *Emisiunile se contractă*, să strîng, cum se zice în limbagiul financiar. Atunci negustorii nu pot ține mărfurile ca să aștepte prețuri bune, sunt siliți să vînză cu orice preț și chiar în pagubă, ca să poată plăti polițele lor. Astfel, *contracțiunea emisiunilor sau suirea scontului trage după dînsa scăderea prețului mărfurilor.*

Scăderea prețurilor coincidînd mai totdeauna cu contracțiunea emisiunelor, mulți cred că acea scădere provine din lipsa de bani. Aceasta este o eroare; ea provine dintr-un esces de marfă adusă în tîrg, ceea ce pricinuiește îmbulzeala și suirea scontului. În Englitera mai cu deosebire, scontul să suie de multe ori, precum s-a întîmplat anul trecut, nu din lipsă de bani, dar ca să modereze o produc-

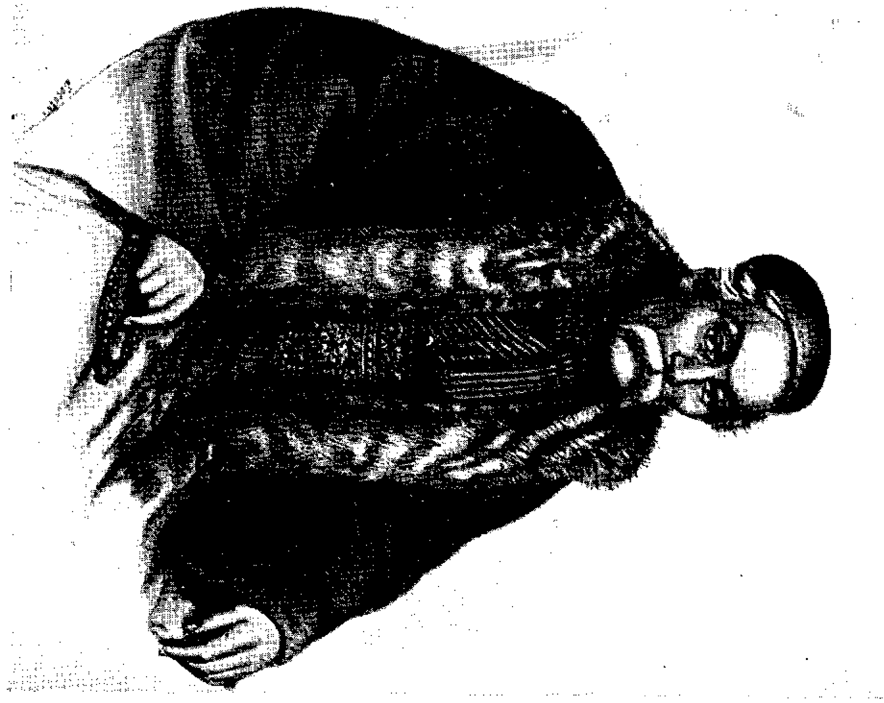
ţiune prea mare; ca să oprească un prea mare număr de tranzacţiune şi să previe o criză, suie scontul ca o măsură de asigurare, cum ai văzut că se face la maşină cînd să grămădeşte prea mult abur, să deschide capacu de lasă să iasă aburu, ca să nu plesnească cazanul.

Ţi-am arătat cum circulă creditile, cum se întind şi cum se pune frîu la o prea mare activitate, cînd acea iuţeală poate să aducă primejdii. Să nu crezi însă că în celelalte ţări toate creditele circulă; cele mai multe stau şi rămîn închise în condicele negustorilor. Creditele numai atunci devin active şi circulă cînd să mobilizează, cînd se transformă în efecte de comerţ, în poliţe, bilete la ordin etc. şi trec din mînă-n mînă. La noi toate datoriile stau moarte; nu este nici un folos a le transforma în bilete; nimeni nu ar priimi acele hîrtii în comerţ, fiindcă creditul este într-o stare cu totul neînsemnătoare. Acolo însă unde creditul este mare, precum în Englitera, foarte puţine credite rămîn neactive. Creditul care circulă mai mult aici este ceea ce se numeşte în Franţa *bilete de complezenţă* şi în Englitera *accomodation bill*, un credit rău văzut pe aiurea, fiindcă nu este acoperit, nu este întemeiat pe nici o tranzacţiune comercială adevărată, reală, şi care, prin urmare, poate da loc la o mulţime de abuzuri. Iată cum se naşte acest credit: un om are trebuinţă de bani, scoate o poliţă, găseşte doi sau trei amici complezenţi care binevoiesc a i-o gira, se duce la un bancher sau la un particular şi ia bani pe dînsa. Acei care dau bani pe asemenea efecte o fac mai mult de lăcomia unui scont mare; acesta este comerţul cel mai obicinuit între cheltuitori şi cămătari. Ar fi însă o greşeală a condamna într-un mod absolut asemenea credite. Acolo unde oamenii sunt muncitori şi oneşti, aceste credite înfiinţează bogăţie, fac o poliţă, o girează un amic sau doi, iau bani; banii îi întrebuinţează în specule sau în industrie, realizează cîştiguri, şi cu acele beneficiuri plătesc poliţa etc.

Fiindcă eşti plugar, voi să-ţi vorbesc despre un credit foarte întrebuinţat într-o ţară depărtată, care are mare asemănare cu a noastră, ţară de ciobani şi de plugari, în Scoţia. Acest credit de care voiesc să-ţi vorbesc poartă numele de *sistem scoţian*. Englezii îl numesc *cash credit* (credit pe bani bătuţi), dar în realitate nu este decît un

Ion Ghica
(Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România, Cabinetul de stampe)

Neguțător bucureștean (Hagi Tudorache)
Din *Istoria Bucureștilor* de G. Ionescu-Gion

Piață în București
(Acuarelă de Preziosi)

Iarmaroc de Drăgaica la Buzău
(Acuarelă de Preziosi)

accomodation bill. Iată cum se practică acest credit: un om are o bucată de pămînt sterp, nisipos sau băltos, dar care pămînt, cu muncă și cu cheltuială, s-ar face roditor. Într-acea țară s-au înființat o mulțime de bănci; treaba acestor bănci este de a da bani cu împrumut oamenilor cunoscuți de cinstiți și muncitori; dar, în loc de a-i împrumuta cu bani bătuți, le dau hîrtii de cîte o liră una; acele hîrtii însă au darul că orcînd voești le poți schimba la acea bancă pe bani bătuți. Dar fiindcă toată lumea a ajuns să știe că acele bilete or monedă este totuna, ele umblă din mînă-n mînă, întocmai ca banii, și așa toți negustorii, toți fabricanții, toți lucrătorii, toată lumea le priimește drept bani. Băncile acestea, avînd încredere în hărnicia și în onoarea locuitorilor agricultori ai țărei, îi împrumută cu de acele hîrtii; cu acei bani, oamenii să pun pe muncă, și pămîntul sterp, nisipurile și mlăștinile în doi-trei ani se prefac în livezi și în cîmpii roditoare. Productele dobîndite se vînd, și cu beneficiul ce dobîndesc cultivatorii după dînsele își plătesc datoria către bancă. Încrederea ce inspiră acele bănci a ajuns atît de mare, încît orce bancă priimește cu cea mai mare înlesnire hîrtiile acelor bănci. Ele împrumută de la 100 pînă la 1.000 lire cu garanția cel puțin a două persoane; gatanții au dreptul a priveghea împreună cu banca lucrările cultivatorului, a-i cerceta socotelile și a-l opri cînd vede că face întreprinderi nesocotite.

S-a dovedit printr-o anchetă a Parlamentului că una dintr-aceste bănci cu 1.000 lire a făcut daraveri de 50.000 de lire pe săptămînă; o altă bancă cu 500 de lire a făcut întrun an lucrări agricole de 70.000 de lire. Mai niciodată, sau foarte rar, se pierde ceva din banii împrumutați; o bancă care în timp de 21 de ani a făcut treburi de 90 de milioane nu a pierdut decît numai 200 de lire de la o împrumutare, și totalul pierderilor ei nu a fost mai mare de 1.200 lire.

Creditul acestor bănci este la dispozițiunea tutulor, a săracilor, ca și a bogaților; este pentru tineri un capital pe care îl găsesc orcînd voiesc să muncească; acest credit le permite să se suie cît de sus îi iartă activitatea și înțelepțiunea lor. Se găsesc milionari care nu au avut la început alt capital decît creditul acestor bănci.

Deosebit de aceste foloase, o mulţime de lucrări publice, canaluri, poduri etc. s-a făcut cu creditul acestor bănci. Sistemul de credit şi o educaţiune naţionale bine înţeleasă au smuls Scoţia din întunericul barbariei şi au rădicat-o la strălucirea ei de astăzi.

— Toate cîte mi-ai spus despre credit sunt foarte bune, fără îndoială, dar mărturisesc că nimic nu mi-a făcut mai mare întipărire, nimic nu mi-a plăcut ca sistemul scoţian; nimic nu cred că ar putea aduce mai mult folos în ţara noastră ca înfiinţarea unui asemenea credit. Eu simţ că m-aş îmbogăţi numai în zece ani, şi cînd s-ar îmbogăţi mai mulţi români, zău că nu cred că ar fi rău pentru ţară, ar mai însufleţi; simt eu că România s-ar face mai mare şi mai puternică. Tot aduci maşini dup-acolo, nu s-ar putea oare să aduci şi o bancă d-acelea?

— Te-am întrebat mai deunăzi de ce nu ţii oile în luncă şi mi-ai răspuns, daca-mi aduc bine aminte, că de vreo douăzeci de ani, de cînd cu vărsările Dîmboviţei la Conţeşti, apa zace cu lunile acolo şi că, din pricina umezelei şi a ierburilor rele, oile capătă gălbează. Acele instituţiuni de credit sunt ca oile dumitale, prosperă acolo unde este aerul bun, unde nu cresc buruieni rele, şi nu pot trăi, nici prospera decît numai acolo unde domneşte dreptatea şi libertatea; aceste două elemente sunt ceea ce este pentru oi aerul bun şi apa curată. Pe cît ţara noastră va fi cum este, numai instituţiunile de camătă pot prospera. „Libertatea — a zis Michel Chevalier — place creditului, fiindcă o priveşte, şi cu drept cuvînt, ca o garanţie a ordinei, o consideră ca amică a siguranţei generale şi individuale, protectricea drepturilor tutulor şi ale fiecăruia."

Ţi-am zis că prăvălia în care am cumpărat biletul acesta să numeşte bancă, dar de vreme ce am apucat să-ţi vorbesc de comerţul banilor, încai să o fac pe deplin. Trebuie să ştii că sunt fel de fel de bănci, precum sunt fel de fel de prăvălii care să numesc tot fierării; dar în unele găseşti numai fier nelucrat, şine sau drugi, într-altele se vinde broaşte, balamale, lacăte, şurupuri şi lanţuri, într-altele ciocane, nicovale, topoare, cleşti, dălţi, tesle, rindele, cazmale etc., într-altele puşti, pistoale şi săbii etc., fiecare fierărie îşi are specialitatea sa; asemenea şi băncile, fiecare îşi are felul său de operaţiuni, şi de ai băgat bine de seamă la cîte am

zis, negreşit că ai observat deosebirea ce există între daraverea ce am făcut dînd bancherului poliţile arendaşilor şi luînd pe dînsele o hîrtie cu care o să mi se plătească acei bani la Londra, şi între operaţiile băncilor din Scoţia care dau bani cu împrumut lucrătorilor de pămînt: cea dintîi se numeşte bancă de scont, bancă de schimb, cealaltă se numeşte bancă rurală. Dar deosebit de aceste operaţiuni, mai sunt multe altele, dintre care unile foarte însemnate, şi voiesc a ţi le spune.

La început operaţiunile băncilor erau foarte simple, erau ceea ce se numeau sau să numesc şi astăzi zaraflîc, schimb, adică schimbau monedele unele într-altele. În oraşele ca Veneţia, Hamburg, Constantinopole, unde se făcea comerţ cu fel de fel de ţări şi cu fel de fel de bani, într-o ţară ca a noastră, unde, neexistînd o monedă naţională, toate monedele din lume au curs, fără măcar de multe ori de a se cunoaşte valoarea lor intrinsecă, zarafii la trebuinţă dau o monedă în schimb pentru alta, rezervîndu-şi un folos de la această operaţiune. Argintarii, fiind mai în stare a cunoaşte adevărata valoare a deosebitelor monede, au fost cei dintîi care au întreprins speculaţiunea schimbului monedelor sau zaraflîcul; mai tîrziu, cursul monedelor începînd a se regula şi vînzările dintr-o ţară cu alta începînd a se face cu poliţe, comerţul schimbului de bani a început a pierde din importenţa sa, şi argintarii din Englitera au început a priimi în păstrare bani, precum fac astăzi casele de depozite şi consemnaţiuni, dînd depuitorilor un folos, o dobîndă, şi ei, argintarii, realizau un folos mai mare, scontînd bilete de comerţ. Biletele date de argintari erau platnice la purtător şi treceau dintr-o mînă într-alta prin giruri. Încet-încet, au îndrăznit să covîrşească în bileturi sumele depuse în lăzile lor, şi unii s-au dus pînă a emite bilete de o sumă de cinci ori mai mare decît numerarul ce aveau în depozit. Văzînd cîştigurile ce realizau acei ce făceau această speculă, cîţiva capitalişti, profitînd de trebuinţa ce avea guvernul englez de bani pentru susţinerea rezbelului cu Franţa la 1679, s-au asociat şi-au oferit un împrumut de 1.200.000 lire cu $8^1/_3\%$, cu condiţiunea de a li se recunoaşte lor dreptul exclusif de a emite bilete de bancă pe sconturi de o sumă egală cu cea împrumutată. Astfel, asociaţiunea acelor capitalişti, deosebit de dobînda

$8^1/_3\%$ ce priimeau dela guvern pentru banii lor, se mai foloseau, încă p-atît poate, de la sconturi; şi dobînda ce realizau era în adevăr o dobîndă de cel puţin $16^1/_3\%$; aceasta a fost origina Băncii Engliterii, al cării drept de emitere de bilete n-a mai fost limitat în urmă. Astfel s-a monopolizat dreptul de a emite bilete de bancă, bilete platnice la purtător.

Acest exemplu s-a imitat foarte mult, şi asemenea bănci s-au format mai în toate ţările, cu dreptul de monopol de emitere de bilete platnice *a vista* la purtător. Acum în urmă, un asemenea drept s-a cerut şi de la guvernul nostru de d. Pereir[5].

Concesionarii de asemenea bănci au ştiut totdauna să profite de trebuinţa guvernelor d-a se împrumuta şi au dobîndit monopolul de emitere de bilete. Ele se numesc bănci de scont şi de circulaţiune. Operaţiunile lor consistă în a sconta poliţe şi alte efecte de comerţ şi a le plăti cu bilete de bancă, bilete care, avînd îndatorirea de a se preface în bani bătuţi orcînd s-ar cere, inspiră încredere şi umblă mult timp din mînă-n mînă, întocmai ca bani, fără de a veni la bancă să ceară a fi schimbate în bani. Într-acea vreme termenul biletelor scontate soseşte, şi banca încăsuieşte banii cu care poate face faţă la cererile de plată a biletelor emise.

Aceste bănci trebuie însă să lucreze cu băgare de seamă, să nu sconteze decît bilete sigure şi să nu emită o prea mare cătime de hîrtie în comparaţiune cu banii ce are în casă, căci la un caz de criză să poate întîmpla ca, creditele căzînd, posesorii de bilete de bancă să alerge grămadă, cerînd schimbarea biletelor în metalic, cum s-a întîmplat în Franţa la 1848. Guvernele, ca să evite crize de asemenea natură, mărginesc biletele emise să nu treacă peste trei sau patru ori suma banilor. Banca Franţei, cu un capital de 90 de milioane, a ajuns a emite în unele împrejurări bilete de bancă pînă la suma de 800 de milioane.

Băncile acestea trag un folos însemnat de la monopolul de emitere de bilete. Să ne închipuim o bancă cu un capital de un milion de galbeni, avînd facultatea de a emite bilete pentru trei milioane de galbeni, scontul fiind să zicem numai de 6%; banca realizează cu capitalul de un milion de galbeni un venit anual de 180.000 galbeni,

adică 18%. Cei mai însemnați economiști sunt astăzi în contra privilegiurilor acestora. În Statele Unite ale Americii emiterea de bilete platnice la purtător este liberă, și o mulțime de bănci și de case de comerț fac speculațiunea de scont cu biletele lor. Această libertate a devenit în unele împregiurări un izvor de abuz și a putut face mari necuviințe și aduce mari pagube; dar, ca orce libertate, a adus foloase mult mai mari decît neajunsurile ce au pricinuit; pagubile sunt nesimțitoare pe lîngă serviciile ce au făcut industriei și comerțului. Emiterea liberă a biletelor platnice la purtător a făcut a se realiza pînă la un punt visul unor socialiști: desființarea dobînzei, coborînd-o uneori pînă la 1% pe an.

În Englitera, cu tot monopolul dat băncii de a emite numai ea bilete platnice la purtător, bancherii și negustorii au găsit mijlocul de a face să devie acel monopol cu totul iluzoriu; atît este de adevărat că legile și instituțiunile, ca să se poată păzi, trebuie să fie întemeiate pe adevăratele trebuințe ale societății și să fie conforme cu spiritul și cu tendințele națiunei. Comercianții și bancherii englezi au schimbat astăzi forma tranzacțiunilor de bani, a cumpărării și a vînzării biletelor; în loc de a sconta de la unii la alții polițele cu bilete platnice la purtător, ei au adoptat sistemul de a înscrie polița în condică, la creditul clientului, și a-i da în loc de bilete platnice la purtător o condicuță cu modele tipărite, numite *cecuri (cheques)*, care sunt în realitate polițe asupra bancherului, platnice or în ce moment cui i le înfățișează. Traenții de cecuri trec într-însele numele celui dintîi purtător și după aceea circulă întocmai ca biletele de bancă. Cecurile sunt, precum vedem, bilete la ordin, trase asupra unui bancher și platnice la întîia înfățișare purtătorului, sunt bilete la ordin al căror termen de plată este sosit, precum și biletele la ordin devin cecuri în ziua cînd a sosit scadența lor.

Lucrarea bancherilor este de a cumpăra datorii cu făgăduieli de plată. Făgăduielile de plată să pot face sub două forme: sau printr-o făgăduială scrisă, sau prin sume înscrise în contul clientului, sume asupra cărora el poate trage cecuri care și acelea sunt platnice la purtător. Singura deosebire, după cum vezi, între biletele de bancă și cecuri este că cecurile să girează, în vreme ce biletele de bancă

trec de la unul la altul fără gir; fiindcă plata cecurilor nu este obligătoare pentru bancher, precum este a biletelor de bancă pentru Banca Engliterei sau pentru Banca Franței.

Ți-am vorbit așa de întins asupra cecurilor, fiindcă ele sunt de o mare înlesnire în comerț, fiindcă întrebuințarea lor se introduce și în alte țări. În Franța, Consiliul de stat are în studiu o lege privitoare la aceste efecte de comerț, care s-au introdus foarte mult în daraveri.

În Londra sunt zile în care să fac treburi de 40 și 50 de milioane de lire, și trebuia o sumă de aproape 3 milioane de lire numai pentru plata poliților și a biletelor la ordin scăzute pe toată ziua. Englezii au găsit un mijloc foarte ingenios de a economisa o mare parte dintr-acești bani. Să ne închipuim că azi scade o poliță a lui Gheorghe de 1.000 de lire la mîna lui Nicolae, că tot astăzi scade o altă poliță a lui Nicolae de 1.100 de lire la mîna lui Costache și cade și o poliță de 1.200 de lire a lui Costache la Gheorghe; pentru plata acestor polițe ar trebui un efectif de 3.300 de lire, în vreme ce, dacă aceste trei persoane s-ar afla împreună, s-ar plăti unii de alții numai cu 200 de lire ce ar lua Gheorghe de la ceilalți doi, plătindu-i fiecare cîte 100 de lire. Englezii au instituit la Londra o casă de răfuire, de lichidare sau, mai bine zicînd de limpezire, numită *Clearing house*. Mai toți bancherii și comercianții cei mari au acolo un agent al lor, căruia îi trămit toate efectele de comerț în ziua scadenții. Acei agenți se adună și răfuiesc deosebitele poliți și bilete, plătind pentru fiecare numai deosebirea valoarei efectelor dintre dînșii. Această instituțiune atît de folositoare a fost imitată și în alte orașe.

De vreo cîțiva ani s-a format în Europa, în Englitera mai cu deosebire, companii de împrumut. Scopul lor cel mai de căpetenie este de a împrumuta întreprinderilor industriale acelora care merită a fi susținute; asemenea companii sunt mai cu osebire, în Franța, *Compania creditului industrial și comercial*, și în Englitera, *International lang credit company*.

Cele mai însemnate bănci, precum Creditul mobiliar, *London et Winsminster bank*, *Union et London joint stock*, Banca otomană, Creditul industrial, *London et County bank* și o mulțime de alte instituțiuni de credit fac și ele acum avansuri de bani întreprinderilor industriale. Ar fi

de un mare interes a-ţi spune ce mari esploataţiuni şi întreprinderi a deschis creditul internaţional în Austria şi ce sporire de valoare a dat pămîntului şi întreprinderilor agricole.

Sistemul acesta de credit industrial născut în Englitera, patria ideilor economice, este poate tot ce s-a făcut mai însemnat pînă acum în economia financiară.

Legea numită *Limited liability*, care mărgineşte răspunderea acţionarilor la sumele vărsate, a rădicat orce temere şi a deschis un cîmp fără margini participaţiunei fiecăruia particular în operaţiuni financiare. Astăzi toate economiile intră în companii financiare care, bine conduse, dau foloase însemnate; un profesor, un medic, un inginer participează prin economiile lui la întreprinderi mari şi realizează beneficiuri însemnate fără de a-şi da cea mai mică osteneală.

Un oraş voieşte să se lumineze cu gaz; se formează o societate cu un capital neînsemnat; interesaţii de a vedea oraşul acela bine luminat, adică toţi locuitorii acelui oraş, ajută formarea companiei subscriind ca acţionari şi totdeodată se abonează ca consumatori; astfel, mai tot aceleaşi persoane, fiind şi consumatori şi acţionari, beneficiurile realizate de la ei ca consumatori se reîntorc iarăşi în pungile lor ca acţionari.

Aceasta se poate face pentru oraşele cele mari cu pînea, cu carnea, cu iluminarea şi cu o mulţime de alte obiecte ca să fie abondente, de bună calitate şi cu preţul cel mai cuviincios. Iată socialismul către care merg societăţile civilizate, asociaţiuni libere, iar nu asociaţiune impusă de legi, dictată de pătimi şi de capricii care nu pot duce decît la sărăcie şi la despotism.

Un alt fel de bănci, de care vei fi auzit vorbindu-se foarte mult, sunt băncile hipotecare. Lucrarea lor este de a împrumuta bani cu ipotecă de proprietate nemişcătoare; datornicul nu plăteşte niciodată suma împrumutată, ci o desface cu încetul, plătind pe tot anul deosebit de dobîndă şi o mică parte din capete. Suma ce se plăteşte pe tot anul să numeşte *anuitate*; ea să compune din două părţi, o parte este dobînda şi cealaltă se numeşte *amorţire* sau *amortizaţiune*, destinată a stinge datoria într-un număr de ani oarecare. Daca pentru o datorie ipotecară de 10.000 gal-

beni se plătește pe an o anuitate de 800 galbeni, adică 8%, și daca dobînda este 6%, ceilalți 2% sunt pentru stingerea datoriei, pentru amortizare; și fiindcă pe baza 6%, cu o amortizație de 2%, un capital se stinge în aproape 23 de ani, după calculile de dobîndă la dobîndă, proprietatea ipotecată, plătind regulat pe tot anul cîte 800 de galbeni, 23 de ani d-a rîndul pentru datoria de 10.000 galbeni, peste acel termen de 23 de ani rămîne proprietatea liberată și desfăcută de datoria contractată.

Aceste bănci, ca să fie bine asigurate, împrumută sume mult mai mici decît valoarea obiectului ipotecat, și calculate astfel ca venitul moșiei să plătească lesne și cu prisos anuitatea contractată, la caz cînd proprietarul împrumutat nu ar fi exact cu răspunderea anuităților la termenii hotărîți.

Acele bănci, ca toate băncile, nu împrumută bani, ci emit bilete numite *bonuri ipotecare*, *lettres de gage* sau *Pfandbriefe*, care hîrtii, fiind asigurate capete și dobînzi în valoarea și în venitul totalității moșiilor ipotecate, să pot negoția. Sunt capitaluri care preferă a fi asigurate și stabilite pe ani îndelungați, fără de a avea grija să caute întrebuințare în toate zilele; mulți capitaliști preferă mai bine o dobîndă modestă și sigură decît un procent mare, dar care le-ar pricinui alergături, bătaie de cap și grijă.

Aceste bănci s-au format întîi în Prusia, prin asociațiune între proprietarii datori; ei s-au întovărășit între dînșii, s-au asociat și au pus moșiile ipotecă, făcîndu-se solidari unii pentru alții, au emis bonuri ipotecare, care, fiind asigurate, capital și dobîndă, în valoarea moșiilor și în venitul lor, au ajuns a se negocia lesne.[6]

— După cum văz, toate băncile scot numai hîrtie, iar nu bani.

— Observațiunea este foarte adevărată, de aceea și se numesc instituțiuni de credit; fie bănci de scont și de circulațiune, fie bănci rurale, industriale, ipotecare, generale sau particulare, ele sunt toate bănci de emisiune, adică emit hîrtie, fac comerț de credit; căci, după cum ai văzut, creditul este o marfă ca toate mărfurile, un instrument de lucru. Toate băncile se țin strîns legate unele de altele, ca niște mădulari ai aceluiași corp a sistemului comercial și industrial, și linia care le desparte pe unele de altele este

anevoie de însemnat; se poate zice că baza operaţiunilor tutulor este de a priimi valori materiale şi de a da credit. Acelea care priimesc bani îi întrebuinţează cu folos, şi cu acel folos pot face faţă la obligaţiunile ce iau către depuitorii acelor bani, dau bilete de bancă sau cecuri. Banca Engliterei nu plăteşte niciodată dobîndă la banii ce i se încredinţează. Din toate operaţiunile, sconturile sunt cele mai importante, excedentele le dau cu împrumutare la samsarii băncilor, la *curtieri* sau la *bank brokers*, care sunt mijlocitori între bănci şi celelalte stabilimente; curtierii veghează şi execută scadenţele, împlinirile şi plasamentele acelor sume, ca să nu le pricinuiască nici pierderi de capitaluri, nici să rămîie în nelucrare.

— Din cîte mi-ai zis, înţeleg că sunt două feluri de credite: unele întemeiate pe încrederea în onoarea şi activitatea persoanei, precum este acela al scontului biletelor etc., şi altul întemeiat pe valoarea lucrurilor cu care împrumutatul răspunde, precum este creditul ipotecar; mai înţeleg că, cu instituţiuni bune de credit, o ţară are trebuinţă de puţini bani, că bogăţia nu stă în aur, nici în argint, ci în industrie, în comerţ, în înlesnirile de a produce mult şi de a asigura daraverile. Astfel, o ţară poate avea bani puţini şi a fi foarte bogată, în vreme ce alta poate avea bani mulţi şi să fie foarte săracă în comparaţie cu aceea care are bani mai puţini.

PARTEA A TREIA

ÎMPRUMUTURILE STATULUI

I

Apa se retrăsese, noroiul se prefăcuse în praf, era ora de amiazi; lăsasem muncitorii să se odihnească, cînd auzii o trăsură intrînd în curte; întorc capul, şi văd o droşcă frumoasă trasă de patru cai negri bine hrăniţi, duşi de un surugiu cu poturi şi tuzluci şi cu panglici tricolore la pălărie. Înaintea trăsurei alergau doi dorobanţi călări, cu carabinele în sus la oblînc, un alt dorobanţ trepăda din toată puterea calului la scara dreaptă şi un al patrulea, pe capră, ţinea puşca în sus. Ajunşi la uşa casei, un tînăr se dezlipi alene de pernile trăsurii, se coborî şi după ce se întinse căscînd dete cîteva ordine dorobanţilor ce-l întovărăşea. Pe unul îl trimise să-i aducă pe primar, pe altul după perceptor, pe cel mai ager îl însărcină să meargă din casă în casă, să vază dacă la toate ţărancile au înviat sămînţa. Era un subprefect sub a cărui bună şi demnă pază patruzeci de comune au fericirea a trăi!

D-abia schimbasem salutările de rigoare, şi vizitatorul începu a-mi vorbi de devotamentul său către guvern, de exactitudinea cu care aduce la îndeplinire ordinile onor minister; de odihna şi de interesele ce sacrifică pentru binele ţărei, de greutatea serviciului, de recrutaţie, de înec, de Radu Anghel, de prinderea lui Mihai Bonea, de moartea lui Codiţioiu[1] şi de trebuinţa absolută şi urgentă de a se spori numărul impiegaţilor subprefecturilor cu cel puţin zece scriitori, ajutoare, şefi de masă şi şefi de serviciu, ca să aibă şi aceste autorităţi o cancelarie respectabilă. După

acestea îmi cită vreo două sute de numiri, permutări şi înaintări în administraţiune şi în magistratură, adăogînd ca un post-scriptum, oftînd:

— Eu însă am rămas şi de astă dată tot subprefect! Zice cineva nedreptate, dar mai nedreptate decît la mine s-a mai văzut vreodată pe lume?! De doisprezece ani servesc statului, toţi nătărăii mi-au trecut înainte. Vărul meu O..., cu care sunt de o seamă şi cu care am fost în şcoală, dac-a avut noroc, vezi unde a ajuns, iar eu am rămas de rîs, tot subprefect. Noroc şi iar noroc! E bine să aibă cineva noroc.

— Dar cum! Poziţiunea oamenilor în serviciul statului să fie ea oare la discreţiunea norocului, a întîmplărilor oarbe?! Nu crezi că foncţionarii înalţi, că miniştrii, deputaţii, senatorii şi toţi reprezentanţii şi foncţionarii trebuie să fie oameni eminenţi prin talentele şi ştiinţa lor, oameni încercaţi în trebile statului şi cunoscuţi în lumea politică?

— Apoi să-ţi spui, daca este vorba de ştiinţă, cine poate să ştie mai multe decît mine? În 12 ani de serviciu, din care patru ca subprefect, voi fi învăţat şi eu ceva! Am fost subprefect în patru plăşi, şi un om care cunoaşte patru plăşi ca acelea la care am fost eu se poate lăuda că cunoaşte toată ţara de la Dunăre pînă la Carpaţi. La schelă am fost, la cîmp am fost, la podgorie am fost, la plai am fost; le ştiu toate — şi bune, şi rele. De cunoscut, sunt foarte cunoscut şi în ţară, şi afară din ţară. Am avut a face cu toţi generalii ruşi de la mic pînă la mare; pe Paskievitz l-am dus pînă-n bătaia tunului Silistrii; la Calafat, cît p-aci să puie Skender-paşa mîna pe mine cu proviantul a zece mii de muscali cu tot. Cînd a venit turcii, am fost cel dintîi trimis pe marginea Dunării pentru zaherele; am fost nelipsit de lîngă Ahmet-paşa; Omer-paşa îmi făgăduise să-mi trimiţă şi cavalerie; pe generalul Coronini m-am dus tocmai la graniţă de l-am adus în ţară; pe principele Albert de Prusia l-am plimbat pe munţi d-a împuşcat capre şi urşi[2]. Cine poate să fie mai cunoscut decît mine!

— Toate aceste merite îţi constituie poate drepturi netăgăduite la recunoştinţa cetăţenilor dumitale şi mai ales la o pensie bogată, poate şi la o recompensă naţională de cel puţin 5.000 de lei pe lună. Dumneata aspiri la posturile cele mai eminente ale ţării, eu admir şi aprob ambiţiunea

la un tînăr. Doreşti să fii ministru, aspiraţiune frumoasă şi demnă; îţi urez această fericire, căci ştiu că nu te gîndeşti la binele ce ai putea face dintr-acestă înaltă poziţiune amicilor şi rudelor dumitale, nici la leafa de 8.000 de lei pe lună, ci te gîndeşti, sunt sigur, la serviciele ce ai putea aduce patriei dumitale, la binele ce ţi-ai putea face şi la numele ce ţi-ai cîştiga în istorie.

— Negreşit că pentru cinste mai mult, şi numai pentru cinste, îmi zise el îngîmfîndu-se şi aprinzînd o ţigaretă.

— Fără îndoială, te-ai gîndit şi ai meditat asupra tot ce este de făcut în ţară şi despre tot ce-i trebuie ca să ajungă a fi un stat mare şi puternic; te-ai gîndit la lucrurile cu care ai să începi...

— Dară, domnule, m-am gîndit! Mai întîi de toate: autoritatea guvernului; trebuie să-l ştie toţi de frică, să nu îndrăznească nimeni să iasă din vorba şi din porunca lui, să nu stea hîrtiile cu lunile prin cancelarii, nelucrate, cum am găsit eu la unele subprefecturi; la toate petiţiunile trebuie să se puie îndată priimirea şi o rezoluţiune, ca să se facă lucrarea la timpul cuviinţos.

— Ştiu şi eu că o societate are trebuinţă de autoritate; nu poate exista decît prin domnirea puterei sau prin domnirea legilor, a legilor bazate pe raţiune şi pe dreptate; cînd o societate este lipsită cîtva timp măcar de asemenea legi, consecinţa naturală este că să găseşte curînd o voinţă individuală care pune mîna pe putere. Cred dar că datoria unui bun ministru este nu de a inspira frica, ci mai cu deosebire a căuta şi a găsi legile cele adevărate, ca să supuie lor toate voinţele individuale şi astfel să oprească tendinţele particulare care ar voi să supuie societatea la voinţa lor. Cred că datoria unui bun ministru este să caute şi să găsească mijloacele prin care locuitorii să devie mai avuţi; căci de vom merge de la simplu la compus: statul fiind compus de judeţe, judeţele de plăşi, plăşile de comune şi acestea de familii, de vom lua cea după urmă unitate colectivă, *comuna*, vedem că cu cît familiile ce locuiesc o comună sunt mai bogate, cu atît comuna este mai în stare de a avea şcoli bune pentru dezvoltarea morală şi intelectuală a tinerimei, pentru formarea gustului şi îndreptarea moravurilor locuitorilor, instituţiuni de binefacere, strade curate, bine pavate şi luminate, apă curată şi abondentă şi

toate instituţiunile şi lucrările care constituie civilizaţiunea şi buna stare a societăţilor moderne. Cu cît comunele care compun o plasă vor fi mai înstărite, cu atît acea plasă sau ocol va avea mai multe mijloace pentru înfiinţarea de lucrări pentru care se cere cooperaţiunea mai multor comune, pentru şcoli de un ordin mai înalt, spitaluri, drumuri vicinale, serviciu postal etc. Mai multe plăşi bogate formînd un judeţ, acel judeţ va fi mai în stare de a păşi pe calea civilizaţiunei decît un judeţ compus de plăşi în care se găsesc comune sărace; va avea oameni luminaţi şi în stare de a chibzui, a cerceta şi a înfiinţa instituţiuni de credit potrivite trebuinţelor colective; cu cît judeţele sunt mai în bună stare, cu atît statul este mai tare, mai puternic. Nu crezi, domnule, că de am cerceta aceea ce se cuvine la o casă, la o familie, am putea ajunge să ştim pînă la un punt aceea ce ar fi de folos să facem pentru prosperitatea statului?

— Negreşit, şi eu sunt de această părere.

— Un stăpîn de casă, un tată de familie, un intendent sau un epitrop nu are el ca cea dintîi datorie, ca, îndată ce ia direcţiunea casei, să caute mijloacele de a spori veniturile şi de a micşora sau chiar de a suprima cheltuielile cele de prisos şi netrebuincioase? Tot aşa îmi pare că ar trebui să facă şi un guvern pentru ceea ce priveşte pe stat. Un om care are pretenţiunea de a fi la cîrmă, de a guverna, trebuie mai întîi să cunoască toate veniturile şi toate izvoarele de bogăţie, atît pe acele care esistă, cît şi pe acele care s-ar putea înfiinţa; să cunoască toate cheltuielile şi să ştie care dintr-însele sunt trebuincioase şi care nefolositoare şi de prisos, ca veniturile să le sporească şi cheltuielile să le reducă. Dumneata, care ai nobila pretenţiune de a cîrmui ţara, ia spune-mi, te rog, care sunt veniturile ce crezi că se pot spori, care sunt acelea care împiedică dezvoltarea producţiunei şi care, prin urmare, opresc îmbogăţirea, şi, în fine, spune-mi care sunt cheltuielile acelea care crezi că s-ar putea reduce sau suprima fără de a jicni serviciul, adică garanţia ce este dator guvernul respectului persoanei şi proprietăţii cetăţenilor.

— Le ştiam, zău, ca pe *Tatăl nostru*; dar de cînd s-au orînduit casieri pe la toate plăşile, nu le mai ştiu bine, că s-au mai schimbat, adică s-au adăugat şi unele, şi altele

după trebuință. Dar ce folos să le știm, domnule?! Suntem încă departe de ceea ce trebuie să fim în privința impozitelor; impozitele se pot adăuga încă mult. Românii plătesc puțin, foarte puțin; d-l ministru, cînd îi ziceam eu că oamenii cam tînjesc despre dări, îmi spunea că putem pune încă de patru ori atîtea impozite cîte averi avem astăzi; că în Franța vine cîte 700 lei de familie, una peste alta, în vreme ce la noi ne ajunge cîte 150 de lei, d-abia a cincea parte din cît plătește francezul. Vezi cît mai avem ca să ajungem la perfecțiunea națiunilor civilizate!

— Nu sunt la îndoială că atîta plătesc francezii, și că englezii și americanii plătesc și mai mult, dar nu gîndești dumneata că este mai lesne uneori a lua 1.000 de galbeni de la unii oameni decît 1.000 de parale de la alții? Și aceasta numai și numai fiindcă unii au și, prin urmare, pot da cu înlesnire mia de galbeni, și ceilalți nu au și nu pot da mia de parale; de aceea îmi pare că ministrul care ar voi să mărească mijloacele statului ar trebui să îngrijească a mări mai întîi venitul fiecăruia român.

— Dar cum vrei dumneata, domnule, să aduci pe fiecare la minister, să-l întrebi cum îi merg trebile, ce capital și ce venit are, cît cheltuiește și să-i dai un plan de cultură și un buget de venituri și cheltuieli cu ordine către subprefecți și prefecți d-a îngriji și de a supraveghea stricta executare a prescripțiunilor ministrului?

— Aceasta ar fi într-adevăr peste putință, și noroc că nu se poate, căci cunosc miniștri care ar încerca s-o facă; dar oare crezi că un ministru care ar vedea piedicile ce întîmpină unele industrii, obstacolile care împuținează producțiunea, un ministru care ar vedea încuragiările de care ar avea trebuință unele industrii, ca să nască sau ca să se dezvolte, un ministru care ar căuta și ar găsi leacul cu care să poată tămădui suferințele și stagnațiunea comerțului, nu crezi că ar putea face mult bine, și că acestea ar fi niște măsuri care ar spori venitul fiecăruia și, prin umare, ar îmbogăți națiunea și statul? Apoi nu ți se pare că un ministru care, fără a ține seamă de cheltuielile de producție ale unui obiect, ale porumbului sau ale tutunului, de esemplu, fără a ține seamă de prețurile acelui product în țară și afară din țară, ar veni și le-ar lovi cu impozite pe pămînt și pe brațe, cu impozite de esport și cu accize, dări din care

unele ar scumpi ziua de muncă, altele ar sui chiria instrumentelor de producţiune, celelalte ar micşora preţul productului, şi toate împreună, împuţinînd beneficiul producătorului, l-ar reduce atît de mult, încît nimeni n-ar mai găsi un folos a produce porumb sau tutun; nu ţi să pare că acel ministru printr-o măsură greşită ar păgubi ţara cu mai multe milioane venit?

— D-apoi astea le ştiu eu toate, ştiu unde îl doare pe fiecare; în român pînă n-ai da cu biciu, nu faci treabă, eu să ţi-o spui dumitale. Dă-mi mie puterea în mînă, şi dacă într-un an nu ţi-oi îndoi producţiunea ţării, să nu-mi zici pe nume; ordine straşnice pe la toate comunele să are de două şi de trei ori pe cît ara mai înainte, fără a căuta al cui este pămîntul, ai cui sunt boii, al cui este plugul, a cui este sămînţa, ale cui sunt braţele; o dată arătura făcută, pămîntul semănat, fii sigur că românul face ce face, şi nu lasă bucatele pe cîmp, cît de multe ar fi, ar secera toată noaptea şi toată iarna de n-ar avea lumea unde să le puie, împărţeala s-ar face pe urmă lesne între oameni, după analogie.

— Să mă ierţi, domnule, dar eu nu cred că sistemul acesta să fie prea nimerit; deşi nu sunt decît un plugar, dar bunulsimţ, calculul şi instinctul interesului îmi zice să nu fac decît arături care îmi pot aduce un oarecare cîştig; şi iată cum proced în socotelele mele: pui de o parte toate cheltuielile de producţiune, de transport, impozite, vamă, magazii, împiegaţi, dobînzi şi stricăciuni, şi de cealaltă parte pui productul ce pot dobîndi şi preţul cu care pot vinde; m-apuc a produce numai atunci cînd cifra din urmă covîrşeşte îndestul suma celorlalte condeie; şi cu cît această diferinţă, adică folosul, este mai mare, cu atît caut a produce mai mult; fac ce fac, şi găsesc braţe, cărăuşi, magazii, fără a chema în ajutorul meu dorobanţi, nici portărei. Cu cît productul se vinde mai cu preţ şi cu cît producţiunea mă costă mai puţin, cu atît fac lucru mai mult, de două, de trei şi de zece ori cînd îmi vine la socoteală. Dar cînd m-ar sili cineva să pui porumb sau tutun, cînd ştiu că o să ies în pagubă, fac ce fac, şi scap de asemenea pacoste sau că-mi iau lumea în cap, ochi de fiară, cum fac germanii şi anglo-saxonii, care împopulează America şi Oceania, cum au făcut de multe ori românii în timpii domnilor fana-

rioți cînd treceau Dunărea dincolo și așteptau vremi mai bune, legi și regule cu care să poată trăi în țară.

— O, Doamne! dar gîndești dumneata că un ministru are trebuință a se gîndi la asemenea nimicuri și mărunțișuri?! Acestea sunt lucruri de șefi de serviciuri. Un ministru are alte lucruri în capul lui, are lucruri mari; are să caute cum să economisească ambițiile puterilor statului, cum are să ție echilibrul, adică să se puie cînd într-o cumpănă, cînd într-alta, să puie pe fiecare la locul lui, ca să nu fie parapone; să nu dea nas nimului, să facă să-l știe toți de frică; să nu aducă pe nimeni la deznădăjduire despre un post sau despre o judecată, să aibă spioni în toate părțile, ca să știe ce se zice și ce se petrece, ce se face și ce se urzește în contra lui, ca să poată întîmpina lucrurile și să se ție la putere; acestea sunt cestiunile cele mari și anevoie cu care are a se lupta un ministru zi și noapte. Un om cuminte le poate potrivi toate; dar pentru bani este mai anevoie, că nu prea sunt, și pe tot anul vedeam rămășițe de împlinit din impozite și din venituri, oamenii nu prea au bani, cu toate că s-au găsit și la acestea leacu: mai cu creditele suplimentare și extraordinare, cu împrumuturile, cu datoria flotantă, mai cu casa de depozite, se economisește și cestiunea banilor. Iar cît de a să micșora cheltuielile, cum zici, nu mă unesc cu dumneata; să mă ierți, nu sunt de această părere; știința dumitale este cam veche, tombateră, cum am zice. Astăzi este cunoscut de toți învățații, de toți politicii că un stat este cu atît mai bogat cu cît este mai înecat în datorii. De nu s-ar fi inventat adevărul acesta, ar fi vai de noi, pentru că cheltuielile noastre sunt atîta de trebuincioase și neapărate, încît nu putem micșora mai pe nici una; căci unele sunt sacre și celelalte trebuincioase; nu ai de unde scădea, daca voim să fim o națiune tare înăuntru și respectată în afară. Cum o să micșorezi lefile amploaiaților? Scumpetea traiului și lusul care este acum n-a mai fost de cînd lumea; un biet amploaiat d-abia se ține de azi pînă mîne; rămîne să facem ceva economii de la lucrările publice, ceea ce s-a și făcut, fiindcă s-a dovedit că este mai de folos să se dea la companii ca să le facă fără bani, cu capitalurile lor, primind de la tezaurul nostru numai o anuitate. Ai auzit dumneata vorbindu-se de acest sistem ingenios, o descoperire financiară cu totul nouă.

Eu mor de necaz cînd aud pe unii zicînd că să se împuţineze numărul împiegaţilor şi să se reducă tratamentele; o zic asta, domnule, numai de pizmă! Ministru care ar îndrăzni să facă o asemenea faptă ar fi un ministru fără inimă, fără cuget, un ministru criminal, nici iadul nu l-ar înghiţi. Ce ne-ar mai rămînea nouă, ăstora care ne jărtfim din copilărie pentru serviciul statului?!

— Ai atins, domnule, două cestiuni mari, două răni ale celor mai multe state moderne. Lăsînd deocamdată la o parte ceea ce priveşte sistemul biurocratic, care, deosebit de inconvenientul de a împovăra tezaurul fără măsură, are încă şi un alt inconvenient mai mare, acela de a tinde la un guvern despotic, singura formă cu care să poate împăca şi sub care poate trăi şi prospera; dar fiindcă ai vorbit de anuităţi, dă-mi voie a-ţi spune ceea ce cred eu despre datoria publică, despre foloasele şi despre consecinţele ei bune şi rele.

Cum să credem că ceea ce ar ruina o familie, o companie comercială sau industrială ar putea să îmbogăţească şi să nu dărapene un stat, căci legile morale şi sociale sunt aceleaşi pentru indivizi, pentru familii, pentru colectivităţi, ca şi pentru state?

Ne putem întreba dacă a se împrumuta cineva este un bine sau un rău, daca este lucru folositor sau dărăpănător. Este şi una, şi alta, după întrebuinţarea banilor împrumutaţi. Un împrumut poate deveni un izvor de bogăţie pentru un individ sau pentru un stat, precum poate deveni o cauză de dificultăţi, de neplăceri şi de ruină. „Fericiţi acei ce ştiu să se împrumute“ — este o veche zicătoare economică.

Un particular se împrumută, cu acei bani cumpără oi, închiriază pămînt; face lapte, lînă, carne, piei sau grîu; îşi creează astfel un venit din care plăteşte pe tot anul dobînda banilor împrumutaţi şi încă şi o parte din capete, şi după cîţiva ani de muncă, de osteneală şi de grijă îi rămîne vitele cîştig, libere de datorie. Iată o datorie folositoare lui şi societăţii, bani întrebuinţaţi într-un mod reproducător, o împrumutare care a creat o bogăţie nouă. Un alt individ contractă şi el o datorie, dar cu banii luaţi cu împrumut cumpără mobile frumoase, trăsuri polcite, cai, hamuri, livrele cu fir, dă baluri, mese, trăieşte în lux

şi în molătate; risipeşte în plimbări, în plăceri şi în desfătări; obiectele cumpărate dispar împreună cu banii cheltuiţi, fără de a lăsa urmă, fără de a fi creat mijloace de a plăti dobînda şi capetele împrumutate. Acest împrumut, departe de a îmbogăţi pe împrumutat, îi lasă sarcina unei dobînzi care îi micşorează sau îi consumă venitul ce avea şi care îl obligă, mai curînd sau mai tîrziu, la înstreinarea unei părţi a averei sale pentru desfacerea datoriei. Iată un împrumut care sărăceşte şi dărapănă. Un stat se împrumută un milion, o sută de milioane, un miliard, cu acei bani face cum a făcut guvernul Belgiei, face canaluri şi drumuri-de-fier; acele canaluri, acele drumuri dau un divident cu care plăteşte datoria într-un timp mai mult sau mai puţin lung, sau chiar, daca uneori acea datorie absoarbe un procent mai mare decît dividentul produs de lucrarea făcută, acea lucrare însă este menită a mări producţiunea şi a spori tranzacţiunile prin înlesnirea şi ieftinătatea transporturilor, împrejurări care au de consecinţă a mări într-un mod indirect veniturile statului cu mult mai mult decît deficitul ce sufere de la lucrarea făcută. Un stat se împrumută ca să scape de o obligaţiune dreaptă sau nedreaptă pusă de streini asupra ţărei, sau ca să scape o parte a teritoriului de pretenţiunile sau din ghearele streinilor; din folosul ce trage de la pămîntul liberat, valorîndu-l într-un mod inteligent şi bine chibzuit, stinge încet-încet datoria. Iată împrumuturi bine înţelese, împrumuturi reproducătoare, care îmbogăţesc statele şi le rădică în consideraţiunea şi în respectul lumei. Fericite statele care ştiu a face asemenea datorii!

Să ne închipuim acum un stat care să împrumută şi care, în loc de a face lucrări care să sporească producţiunea şi bogăţia naţionale, în loc de a libera pămîntul ţării, ar întrebuinţa banii împrumutaţi în cheltuieli nefolositoare; îi cheltuieşte în acoperire de dificituri pricinuite în toţi anii de o rea administraţiune a finanţelor, în plată de lefi la impiegaţi netrebuinţoşi, în plăţi de serviciuri iluzorii şi de prisos, în cheltuieli nesocotite de uniforme bogate şi de material prost şi netrebuinţos, în voiajuri şi vizite şi în misiuni fără scop; asemenea împrumuturi nu pot avea alt rezultat decît a împovăra pe tot anul pe contribuitori cu dări care nu le aduce nici un folos. Asemenea împrumuturi sunt dără-

pănătoare, împiedică şi opresc progresul, apasă nu numai generaţiunea de astăzi, dar înăbuşeşte chiar dezvoltarea generaţiunelor viitoare.

— Ai dreptate, domnule; dar daca guvernul găseşte că este de trebuinţă, cine altul decît el poate să judece mai bine despre trebuinţa şi folosul unui împrumut?

— Guvernul, negreşit; dar un guvern luminat, onest şi adevărat amic al contribuitorilor va judeca bine despre consecinţele bune ale unui împrumut, despre oportunitate şi despre condiţiuni. Dar un guvern nu are şi nici nu poate avea aceste calităţi şi aceste virtuţi decît numai atunci cînd oamenii sunt luminaţi şi în stare de a înţelege drepturile, datoriile şi interesele lor.

Datoria cea dintîi a unui guvern patriot şi luminat este economia finanţelor. Economia este un izvor de prosperitate, de libertate şi de independinţă. Aceasta este un adevăr atît pentru individe, cît şi pentru colectivităţi, pentru popoare şi pentru state; economia unită cu munca face averea privată şi publică. „Puterea ţării — zice d-l Thiers în cel din urmă al său cuvînt asupra finanţelor — este aşezată pe două temelii principale: finanţele şi puterea armată; voiesc a le păstra neatinse şi pe una, şi pe alta; dar finanţele mai cu deosebire deşteaptă preocupaţiunile mele, căci la neajungerea oştirilor se poate suplini uneori prin grăbnicie, în vreme ce este peste putinţă a improviza mijloace cînd s-au compromis finanţele."

Cînd un guvern nu ştie să cumpănească cheltuielile după venituri, este obligat sau să vînză din averea statului domenuri, sau trebuie să alerge la împrumuturi; mijloace care toate se reduc, dacă băgăm bine de seamă, tot la sporire de impozite; şi în adevăr, de va alerga la vînzarea domenurilor, ele dau statului un venit, acel venit nemaiputînd figura în buget, golul ce lasă trebuie acoperit cu adaos la impozite; de va avea recurs la împrumuturi, împrumutul fie cu amortizaţie, fie consolidat, anuitatea sau renta figurează în buget la coloana cheltuielilor, şi cere a fi acoperit în coloana veniturilor prin sporire de impozite. Orcum ne vom întoarce, tot sporire de impozite.

Împrumuturile dau mijloace guvernelor nesocotite a cheltui veniturile viitorului, depărtează capitalurile de la agricultură şi rădică ţării mijloacele de esploataţiune şi de îmbunătăţire, scumpesc dobînda banilor şi măresc impozitele;

mărirea impozitelor sărăceşte pe contribuabili şi măreşte cheltuielile de producţiune; mărirea cheltuielilor de producţiune scumpeşte productele, scumpetea productelor împuţinează consumaţiunea; şi aşa, cînd ele nu sunt întrebuinţate într-un mod reproducător, cînd nu înfiinţează izvoare noi de îmbogăţire, devin un obstacol pentru producţiune şi pentru consomaţie, devin, prin urmare, un izvor de sărăcie şi de mizerie.

Toţi economiştii vechi şi moderni, toţi oamenii mari de stat, Sully, Vauban, Boisguillebert, Quesnay, Colbert, Hume, Say, Ricardo, Forez-Estrada, Mac-Culloch, Mac-Leod, Gladstone, s-au pronunţat în modul cel mai categoric în contra împrumuturilor.[3] Chiar pentru cazurile de rezbel, d-l Gladstone zicea în Parlamentul Angliei la 1855 că sistemul împrumuturilor pune pe o naţiune în poziţiune de a nu şti ce face; a arătat cum consecinţele împrumuturilor apasă o naţiune un timp nemărginit. „Este drept — zicea el — să cunoaştem foloasele ce căutăm; şi, precum să cuvine să facă fiinţele cugetătoare, trebuie să luăm sarcina asupra noastră, iar să nu o dăm moştenire urmaşilor".

Împrumuturile nu pot fi admise decît în două cazuri: pentru respingerea unei invaziuni streine şi pentru facerea de lucrări reproducătoare care să sporească venitul statului, mărind producţiunea ţării.

Un guvern care nu ştie să chibzuiască şi să cumpănească întrebuinţarea banilor contribuitorilor şi aleargă la împrumuturi pentru acoperirea deficitelor încurcă finanţele şi compromite viitorul, întocmai precum un tată de familie complezent compromite viitorul copiilor săi cînd nu ştie să reziste la cererile lor şi cheltuieşte mai mult decît îi este venitul.

— Poate că ar fi cum zici dumneata daca statele s-ar împrumuta ca particularii, plătind pe tot anul cîte 12% şi 18%, şi capetele să rămîie tot capete; dar ele să împrumută cu dobîndă cumpătată; cu 7, cu 9% cel mult pe an, desface în cîtva timp prin metoda de anuităţi dobînzile şi capetele; nici nu simt cum s-a stins datoria.

— Crezi dumneata că bancherii şi capitaliştii care fac acele împrumuturi nu-şi fac socotelile astfel ca să ajungă a realiza beneficiuri însemnate fără ca lumea cea multă să strige prea tare? Ce ar zice publicul daca ar şti că guvernul

englez sau francez se împrumută cu 6% sau 7% sau daca un guvern ca al nostru s-ar împrumuta cu 11% sau cu 12%? Nu crezi că sistemul de a emite mai jos de pari *(au dessous du pair)* cu 50, 60 sau 78 în loc de 100, că sistemul de 2, de 3 sau 4% comision, că anuitățile, că primele etc. nu cocoloșește adevărul, încît foarte puțini oameni să poată înțelege și afla cît costă în realitate un împrumut, iar cealaltă lume să crează că să plătește o dobîndă cu 3, cu 4 sau 5% mai puțin decît să plătește în realitate?

Să ne închipuim că statul, pentru regularea plăților mandatelor, ar contracta o datorie de la d-l X..., o datorie de 100.000 de lire sterl. pe baza de 6%, condițiune la care s-ar mai adăoga vreo cîteva alte clauze:

1 Să se dea împrumutătorului un comision de 4%.

2 Banii să se numere la tezaur de la 1 pînă la 30 aprilie, ceea ce echivalează cu numărarea la 15 aprilie a sumei totale.

3 Că plățile să se facă împrumutătorului pînă la finele anului după tabela următoare:

1	La 1 iulie	Capete 20.000	lire
2	La 15 „	10.000	„
3	La 1 august	10.000	„
4	La 15 „	10.000	„
5	La 1 septembre	10.000	„
6	La 15 „	10.000	„
7	La 1 octombre	10.000	„
8	La 15 „	10.000	„
9	La 1 noiembre	4.000	„
10	La 15 „	3.000	„
11	La 1 decembre	2.000	„
12	La 15 „	500	„
13	La 31 „	500	„
		Total...100.000	lire

Guvernul, după această tabelă, ar avea să plătească dobîndă 2.029 lire și comision 1.325 de lire.

De ne vom închipui că, din neînțelegeri și nelămuriri în contract, să se fi plătit 97.000 lire în loc de 100 de mii, care bani să se fi numărat la Londra, de unde să se fi adus cu o cheltuială de 1.000 de lire, deosebit de întîrzierea încăsuirei, care, în loc d-a se face în cursul lunei lui aprilie, a putut

întîrzia cu o lună sau şi cu două, şi să fi suit costul banilor pînă la 18 şi 20%.

— Negreşit că de s-ar împrumuta cu asemenea condiţiuni, ar fi precum zici dumneata; dar un guvern nu se împrumută pe 260 de zile, ca particularii; statele contractă împrumuturile lor pe timp îndelungat, pe douăzeci sau pe treizeci de ani. Ş-apoi, sistemul de care vorbeşti este un sistem cu totul deosebit, nu are a face cu acela al anuităţilor.

— Datoria este datorie şi orcum trebuie plătită. Un împrumut se compune din două operaţiuni: una este banii primiţi de împrumutat şi cealaltă banii număraţi împrumutătorului la epoca sau la epocele prescrise; fii sigur că nimeni nu împrumută pe un guvern fără de a calcula, şi d-a calcula bine, foarte bine, astfel ca să se folosească cu ceva mai mult decît cu dobînda ordinară; caută şi găseşte combinaţiuni prin care ajunge a ocoli legea care condamnă şi pedepseşte de camătă o dobîndă care în Occident ar trece peste 5% şi la noi peste 10%.

Să luăm un esemplu de împrumut cu anuitate şi să-l urmărim în toate consecinţele lui. Să ne închipuim că guvernul ar contracta cu d-l Stern pentru un împrumut de 718.548 lire sterl. preţuite la 48.142.676 lei, adică pe 67 lei lira, numărătoarea făcîndu-se la termenele următoare:

1 16.000 lire la 25 august 1864
2 45.418 lire la 25 septembre 1864
3 84.000 lire la 31 octombre 1864
4 574.120 lire la 24 decembre 1864.

Obligîndu-se împrumutătorul a-l lua asupra lui ferm cu 88%, ceea ce însemnează că orcare ar fi preţul cu care s-ar negocia obligaţiunele pe pieţile Europei, fie mai sus, fie mai jos de pari, guvernul să priimească tot 88 de lire pentru 100 de lire cu care se dă dator.

Împrumutul să se plătească de guvern printr-o anuitate de 9%, din care 7 dobîndă şi 2 amortizaţie, începînd plata anuităţii de la 1 septembre 1864, din şase în şase luni; iar amortizaţia capitalului, după regulile dobînzilor compuse, să se calculeze ca cum anuitatea ar începe numai de la 1 ianuarie 1865.

Calculul ne spune că numărarea deosebitelor sume, la termenii însemnaţi mai sus, echivalează cu vărsarea sumei întregi la 10 decembre 1864.

Să ne mai închipuim că în contract la art. 4, 7, 10, 14, 16 etc. mai sunt multe alte clauze, precum: 1. să se dea împrumutătorului o sumă de 24.605 lire pentru rizicurile ce poate avea alterațiunea schimbului monedei, cauzată de cererea unei sume așa de însemnate; 2. un comision de 5% calculat pe suma curată de 718.548 lire, adică 35.927 lire; 3. să i se mai dea o sumă fixă de 47.000 lire pentru a se însărcina cu scontul. 4. ½% asupra anuității sau 512 lire pentru serviciul dobînzelor și amortizației. 5. 1 sau 2% pentru diferența între scontul de mijloc al Băncii Engliterei și scontul obicinuit la noi asupra sumelor încasate pe toată luna din venitul vămilor pentru asigurarea plății anuității, sau 1.107 lire pe an, de vom socoti 5% scontul meziu al Băncii Engliterei și 10% scontul pe piața București.

Aceste două sume din urmă urcă anuitatea la 84.049 lire în loc de 82.440.

După clauzele de mai sus putem calcula: cît ar priimi în realitate guvernul din suma de 916.000 lire sterling, cu care se dă dator, și cît ar plăti guvernul de la 1 septembre 1864 pînă la 20 martie 1887, dînd pe fiecare an cîte 84.049 de lire.

Calculul ne arată: 1. că suma efectivă de 48.142.676 lei priimită de guvern cu dobîndă compusă formează în 22 de ani și 88 de zile, pînă la 29 martie 1887, o valoare de 221 de milioane; 2. că guvernul, plătind pe tot anul 84.049 lire cîte 68½ lei, după cursul oficial, sau 5.757.356 lei, sumă care cu dobîndă compusă calculată de la 1 septembre 1864 pînă la 29 martie 1887, în 22 de ani și 212 zile, grămădește o valoare de 296.000.000 lei, adică că împrumutătorul are un folos de 75 de milioane de lei; sau, vorbind un limbagiu mai înțeles la noi, că guvernul ar plăti 10% pe an dobîndă și 2% amortizație, sau o anuitate de 12%, iar nu de 9%, cum s-ar părea crede la întîia auzire.

— Văd și eu că acest mod de împrumut este mai oneros decît împrumuturile obicinuite la noi; dar sunt încredințat că vei conveni cel puțin că sistemul anuităților este avantagios pentru lucrări publice. Nu ar fi bine daca s-ar găsi o companie care să ne facă cu banii ei, în trei sau patru ani, trei sau patru sute de kilometri de șosea cu poduri, apeduce, case de cantoniști și puțuri, plătindu-i capitalul întrebuințat cu anuitate?

— Cred ca și dumneata că este permis a se împrumuta pentru a face drumuri; dar între feluritele moduri, sisteme și metode de împrumuturi numai aritmetica ne poate spune care este cel mai avantagios și care este cel mai oneros; numai calculul ne poate arăta daca condițiunele propuse fac dobînzile mai urcate sau mai scăzute decît cele obicinuite, daca sunt avantagioase sau oneroase.

Ca să precizăm bine, să luăm un esemplu: să ne închipuim că este a se face o șosea de 363 de kilometri și că să prezintă d-nii M... și D..., care se obligă a o da gata în patru ani, cu condițiunea de a li se plăti șaisprezece ani d-a rîndul cîte 2.264.247 de franci pe an.

Iată ce ne spune calculul: guvernul plătește companiei pe an cîte 5.198 franci de kilometru. Anuitate care, calculată pe baza de 9%, înființează, la finitul anului al șaisprezecelea, suma de 191.133 franci, valoare care cu paisprezece ani îndărăt, epocă la care se poate raporta vărsarea sumei cheltuită treptat în cursul celor patru ani ai duratei lucrărilor, reprezintă un capital de 45.000 franci.

Calculile acestea ne arată că fiecare kilometru costă pe guvern 5.198 metru curent sau 8 $^{3}/_{4}$ galbeni stînjenul.

Daca, după cunoștințele ce ne putem procura despre costul adevărat al unui stînjen, întemeiate pe științe sigure, pe lucrări de asemenea natură săvîrșite, am afla că un stînjen de șosea costă pînă la 8 $^{3}/_{4}$ galbeni, este adevărat că propunerea companiei este bună pentru stat; precum ar fi oneroasă de s-ar dovedi că costă mai puțin, și cu atît mai oneroasă cu cît diferința ar fi mai mare. De vom admite că pînă acum costul șoselelor să fi fost de 122 de lei stînjenul curent sau 23 de franci metru, guvernul, priimind propunerea, ar plăti șoseaua de două ori și jumătate cît face; s-ar îndatora a plăti 18.868.728 franci o lucrare care nu face decît 8.349.000 franci, adică ar plăti 10.519.728 franci pe dasupra. Dar să admitem însă că termenul de patru ani să merite a fi ținut în seamă și că este o bună chibzuire a cheltui ceva mai mult ca să avem șosele cît mai curînd și să priimim cifra de 150 de lei stînjenul în loc de 122, să dăm un beneficiu de 23% peste acela de 10% acordat pînă acum peste devizuri, adică să dăm companiei un beneficiu de 33%, tot este învederat că asemenea propunere ar încărca statul cu suma de 8.623.128 franci, sumă care ar absorbi pe tot anul o anuitate de 1.030.655

franci sau 2.782.498 lei, pentru plată dobînzei şi amortizaţiei.

Prin asemenea combinaţiuni, speculaţia găseşte mijlocul de a realiza beneficiuri peste cuviinţă.

Sistemul anuităţilor, foarte lăudat în Europa, mai cu seamă în Englitera, de lordul Walpole şi de lordul Stanhope, este astăzi lepădat de staturile care au oameni cu cunoştinţe financiare.[4] Tezaurul englez încă din anul 1829 a renunţat d-a mai avea casă de amortizaţie. În Franţa, casa de amortizaţie, care ar fi trebuit să stingă aproape trei miliarde şi jumătate din datoria sa, d-abia a plătit un miliard şi jumătate, iar ceilalţi bani s-au întrebuinţat de guvern adăogîndu-se datoria cu aproape cinci miliarde. Această casă este condamnată şi are să fie desfiinţată în Franţa, precum a fost în Englitera. Hamilton şi Ricardo au dovedit că sistemul anuităţilor ascunde adevărul, acoperă camăta, apasă bugetul şi înlesneşte mijloacele de a compromite viitorul.[5]

— Dumneata pari că ai de scop a-mi dovedi că toate sistemele de împrumut sunt oneroase. De ar fi aşa, cum de să împrumută pe aceste baze guvernele luminate ale Occidentului, unde negreşit nu lipsesc nici cunoştinţele financiare, nici oameni de stat?

— Cred că de la început m-am pronunţat într-un mod destul de categoric în contra tutulor împrumuturilor; dar, de cînd lumea, să ştie că între două rele trebuie să aleagă cineva pe cel mai mic. Dacă voieşti să vorbeşti despre împrumutările Franţei, Angliei şi ale Germaniei, trebuie să ştii că guvernele acelor ţări s-au oprit la sistemul de *datorie consolidată*, astfel numită pentru că statul nu să obligă a plăti capetele *niciodată*; statul ia către împrumutători îndatorirea de a le plăti numai o rentă, adică o dobîndă. Se acordă guvernului o sumă anuală în buget pentru serviciul rentei de atîta la sută nominal; să ne închipuim că acea sumă anuală să fie de zece milioane şi renta de 5%; împrumutul se emite pe pieţele Europei pe rizicul şi pericolul tezaurului, pînă la acoperirea lui. Se negociază *al pari*, mai sus, sau mai jos de pari, după preţul banilor; să zicem că să negociază pe 71,43, adică pentru obligaţiunea de 100 de franci pe 5 franci rentă, tezaurul priimeşte efectif 71 franci şi 43 centime, sau că renta de 10.000.000 a realizat suma de 142.860.000 franci, în realitate statul plăteşte dobîndă 7%, iar nu 5%. Aceste

rente se suie şi se coboară în toate zilele la burse după starea pieţei, după cererea şi oferta banilor. Daca banii nu găsesc în industrie şi în comerţ o întrebuinţare mai bună de 7%, capitaliştii aleargă de cumpără rente, şi cu cît se aruncă mai mult pe aceste efecte, cu atît rentele să vînd mai scump, mai cu cîştig pentru acei ce le au; iar daca în industrie şi în comerţ banii găsesc o întrebuinţare mai avantagioasă decît 7%, atunci acei care au rente caută a le desface, a le vinde, ca să poată întrebuinţa banii în speculaţiuni care dau mai mult venit, dobîndă mai mare; renta atunci scade; dar ceea ce înrîurează mai mult asupra rentelor este încrederea în guvern, în stabilitate şi în pace.

Renta de 5%, foarte obicinuită în Franţa pînă la anul 1844, a variat între 45 şi 126 franci. La 1814, după întoarcerea lui Napoleon I de la Elba, renta a căzut la 45 fr., şi la 1844, cînd s-a isprăvit cestiunea Egipetului şi nu începuse încă aceea a măritişurilor spaniole[6], renta s-a suit pînă la 126 franci, cu alte cuvinte, dobînda banilor împrumutaţi a variat între 4% şi 17%.

Franţa şi Anglia, care au una o datorie pentru care plăteşte 500 de milioane franci rentă şi cealaltă 700 de milioane franci, au acele datorii cu deosebite rente: au pe 5, pe 4½, pe 4, pe 3½ şi pe 3%. Aceste rente se prefac unele într-altele, să face ceea ce s-a numit *conversiunea rentei*. Calculul a dovedit că sunt împrejurări în care un guvern se poate folosi convertind o rentă mai mare într-alta mai mică, lăsînd, se înţelege, acelor ce nu s-ar învoi cu aceasta facultatea să ceară şi să-şi priimească capitalul. Să ne închipuim că banii sunt în piaţă mai ieftini decît dobînda nominală, prin urmare suire, şi că renta de 5% să vinde pe 125 de franci; cerul politic fiind senin, industria şi comerţul în stare normală şi toate probabilităţile de a dura această stare a rentei. Această suire dovedeşte că se pot găsi bani cu dobîndă mai mică; să ne închipuim acum că guvernul ajunge la asigurarea că poate să-i aibă cu 4%; guvernul, profitînd de împrejurare, declară conversiunea rentei din 5% în 4%. Care o să fie poziţiunea detentorilor de rente? Calculînd, o să găsească că le vine mai bine la socoteală a priimi 4 în loc de 5 decît a-şi trage banii, căci nu sunt siguri că o să găsească a-i da nici cu 4%; daca unii dintr-înşii ar reclama valoarea nominală, guvernul le poate plăti lesne, emiţînd rente pe baza de

4%. Guvernul francez la 1852 a convertit renta 5% în 4½% şi a redus în buget suma destinată la esercițiul rentei cu 17.500.000 franci, ceea ce înfățişează un capital de 390 de milioane; este ca cum ar fi stins din datorie 390.000.000 franci.

— Cu toate că mă înclin totdauna înaintea înțelepțunei guvernelor de care îmi vorbeşti, dar nu văd cum cu sistemul de datorie consolidată şi cu acela de conversiuni de rente să plăteşte o dobîndă mai scăzută decît acea obicinuită şi cu care poate găsi orce om, după considerațiunea şi creditul de care se bucură.

— Cum ai putut crede că guvernele se împrumută cu mult mai ieftin decît particularii, cum ți-ai închipuit că un om care ar avea 1,000 de franci de dat cu dobîndă o să alerge să-i dea la stat cu 8% şi cu 9%, cînd găseşte a-i da cu toată siguranța pe 10% şi pe 11%? În general, trebuie să ştii că banii nu au inimă; nu sunt supuşi decît la regulile calculului. Este ştiut că renta s-a suit la Bursa Parisului în ziua cînd a sosit ştirea nenorocirei de la Waterloo; banii s-au înveselit de o nonorocire națională; acea cădere era să aibă de rezultat încetarea rezbelului.

Sunt guverne care au crezut că ar fi găsit mijloc de a se împrumuta ieftin şi chiar fără dobîndă; împrumuturile forsate, alterațiunea monedei, moneda de hîrtie, privilegiuirile de jocuri de noroc, de loterii etc. s-au dovedit că sunt nişte avantage iluzorii şi vătămătore pentru stat şi pentru public, o spoliațiune şi o jăfuire; toți ştim în ce desconsiderațiune şi încurcătură s-au aflat finanțele Turciei din cauza alterațiunei monedei şi cît a suferit Franța din pricina asignațiilor.

Un mod de împrumutare întrebuințat de cele mai multe guverne, dar care nu poate avea o prea mare întindere, este aceia al *împrumuturilor ascunse*; el consistă în a lua de la tezaur banii depozitelor şi al cauțiunilor. Aceste împrumuturi sunt năpăstuitoare pentru acei ai cărora sunt banii pentru că de cele mai multe ori li să plăteşte un procent mai mic decît acel obicinuit.

Pentru a asigura funcționarea regulată a exercițiilor bugetelor în contra întîrzierilor de încasare a veniturilor staturilor şi a impozitelor, guvernele întrebuințează *datoria flotantă*, datorie cu termeni prin emiteri de *bonuri de tezaur*.

Orcare ar fi modul împrumuturilor, fie consolidate, fie flotante, ele sunt împovărătoare pentru contribuabili. Singurul sistem financiar bun este echilibrarea bugetelor prin venituri și prin impozite.

— Bine! Așa poate să fie cînd finanțele sunt regulate, dar cînd s-ar încurca, cum se pot regula altfel decît prin împrumuturi?

— Mijloacele de a descurca și a regula finanțele sunt puține și foarte simple; le știm toți și nu sunt, nici nu se pot găsi altele, oricîte ar voi să ne zică unii și alții.

Cel mai dintîi și mai de căpetenie din toate este mărginirea cheltuielilor; el are de consecință naturală întrebuințarea prisosului veniturilor asupra cheltuielilor în stingerea datoriei. Oricare ar fi modul întrebuințat pentru desfacerea unei datorii, toate sunt bune cînd nu să contractează [alte datorii.

Cînd termenii plății nu sunt obligatorii] pentru stat, precum este cazul consolidărilor, reducțiunea dobînzei prin conversiunea rentei este un bun mijloc.

Daca statul are domenuri, vînzarea acelor proprietăți sau a unei părți dintr-însele poate fi o bună chibzuire. Este mai avantagios a se plăti datoria și a se scăpa de o rană care roade.

În fine, un mijloc de a regula finanțele este sporirea veniturilor.

— Eu am zis totdauna că avem mare trebuință a mări impozitele.

— Să mă ierți, domnule; dar sunt silit să te las, trebuie să mă duc să văd cum pun porumbul, să nu mi-l puie prea rar. Cînd îmi vei mai face onorul a mai veni pe aici, vom urma împreună convorbirea noastră. Voi căuta atunci a-ți espune cum înțeleg eu sporirea veniturilor și reducțiunea cheltuielilor. Deocamdată, dă-mi voie a-ți mai zice încă o dată că sporirea impozitelor, departe de a mări veniturile, de cele mai multe ori le reduce, căci scumpește producțiunea, și scumpirea producțiunei suie prețurile, și prin urmare scade consomațiunea productelor țării înîntru și afară.[7]

La revedere, domnule! Dorobanții împliniseră misiunele lor, surugiul plesni din bici de patru ori, caii porniră pe fugă și trăsura dispăru într-un nor de praf.

PARTEA A PATRA

PROPRIETATEA
1865

I

Numărasem *patru sute douăzeci și opt* de galbeni inginerului care binevoise a măsura și a delimita foștilor mei clăcași *șase mii pogoane* de pămînt din moșia mea, pămînt bun, pămînt ales, fără mărăcini, fără prund și fără contestațiune; cedat în virtutea legii sau a ordonanței de la 14 august 1864 pe preț de *șapte sute douăzeci de mii de lei*, platnici în termen de *cincisprezece* ani. Alergasem la Tîrgoviște ca să dobîndesc vidimarea bonului meu provizoriu. După trei zile de așteptare și de alergături de la un cancelarist la altul, ieșeam triumfător din biuroul comitetului permanent cu hîrtia în buzunar. Eram dinaintea turnului Chindiei, orologiul arăta două ore, aveam tot timpul să mă-ntorc pînă-n noapte acasă, depărtare de două poștii; dar gîndindu-mă mai bine și ţiind seamă de o jumătate de oră pentru pregătire, de patru ore de drum, de șanțuri, de făgașuri și de un cer fără stele, am ajuns la concluziunea că, pentru respectul oaselor mele în general și a trăsurei în particular, prudența și instinctul de conservațiune îmi comanda să amîn întoarcerea mea pe a doua zi.

Forma normandă a turnului cu ferestre gotice și balcoane florentine prezintă ochiului un ce bizar și neînțeles; dar ruina genoveză pe care să rădică acest turn deșteaptă suvenirea trecutului. Acolo era poarta curței celei vechi. Ruinele palatului domnesc sunt atît de mărețe, încît nu am putut niciodată intra în acele ziduri fără să fiu coprins de un sentiment

de venerațiune pentru umbrele eroilor, cărora le suntem datori gloria și existența noastră națională.

De cînd am început a ceti în cartea trecutului, am găsit totdauna o nespusă mulțumire și o adevărată consolare a mă rătăci prin ruinele Tîrgoviștei. Or de cîte ori m-am întors în țară, am alergat îndată într-acest oraș, am alergat ca un pelerin coprins de respect și de venerațiune să mă închin locurilor sacre ale istoriei noastre. Tîrgoviștea este pentru mine un tablou sinoptic al vieței patriei noastre. Nu am putut vedea niciodată turnurile bisericei vechi fără să-mi apară umbra lui Mircea cel Bătrîn, întinzîndu-și brațele sale uriașe de la Seret pînă la Porțile de Fier. Pe acei timpi de luptă neîncetată, așezarea capitalei la gura munților nu era o cestiune de peisaj, de comerț sau de aer curat; era o cestiune de apărare națională, o cestiune de strategie. În timpi de năvăliri necontenite, unde s-ar fi putut pune mai bine capitala țărei? O pozițiune din care un căpitan ager să poată avea ochiul pe toată țara și ajunge în contra năvălirilor cu repejunea fulgerului la gurile Oltului, la Jiu, la Argeș și la Ialomița, pentru respingerea inimicului care voia să ne cucerească. Niciodată suvenirea acestui erou nu s-a deșteptat mai vie în spiritul meu ca în anii din urmă. După cinci secoli, cînd Europa a voit să întărească un stat român la gurile Dunărei, nu a găsit o temelie mai tare decît tractatele lui Mircea și a lui Bogdan; pe acea piatră s-a rădicat un edificiu politic nou, care să va întări din zi în zi prin înțelepciunea și prin patriotismul românilor. Viitorul naționalității române este mare, de aceea el deșteaptă gelozii și rivalități mari.

Tîrgoviștea este pentru români o suvenire de mărire, de umilință, de veselie și de durere. De cîte ori pămîntul pe care stau aceste ruine nu s-a adăpat cu sîngele generos al străbunilor noștri, vărsat vitejește pentru apărarea țării în contra năvălirilor streine și pentru apărarea libertăților publice în contra încercărilor culpabile și imprudente de despotism și tiranie ale unora din domnii noștri! Dar care naționalitate și care libertate s-a cimentat altfel decît prin luptă și prin sînge?[1] Tîrgoviștea a văzut în zidurile ei de două ori pe Ștefan cel Mare, o dată pribeag, cerînd de la Radu ajutor în contra lui Aaron, și altă dată încercînd a uni principatele sub un singur sceptru[2].

Pe malul stîng al Ialomiţei să rădică Monastirea Dealul, acest mausoleu al unuia din cei mai puternici domni ai românilor, monument frumos şi măreţ prin arhitectura şi poziţiunea lui, monument care ne aduce aminte cît era de mare străşnicia în moravuri şi cît era de puternică credinţa religioasă a clerului român, cît de pioşi erau domnii dup-atunci[3]. Ce timpi de credinţă şi de virtute! Cum aţi trecut voi, atîţia domni care aţi rădicat pe pămîntul nostru capete d-operă de arhitectură, domni care treceaţi în viaţa eternă fără a lăsa în urma voastră altă avere decît un nume strălucit şi exemple de virtuţi mari. Glorioase umbre, cît ne este de dragă memoria voastră!

Printre ruinele acestui oraş să aude încă după trei secoli vocea lui Mircea aranjînd căpitanii şi pornind spre Seret strigînd: „Moldovenii ne sunt fraţi, trebuie să-i ajutăm la nevoie, soarta lor este a noastră, cînd vor pieri ei noi nu mai suntem!"[4] Şi astăzi încă simţim sub picioarele noastre şanţurile peste care au trecut triumfători românii a trei principate cu Mihai, cu Ştefan şi cu Bathori, dînd fără cruţare sîngele lor pentru a scăpa capitala României de crudul Aali. Biruitori sau biruiţi, românii pot fi mîndri de luptele ce au susţinut; şi vechile lor capitale vor străluci etern ca nişte monumente pe care să află înscrise frumoasele, precum şi tristele zile ale naţiunei române; zile strălucite pentru că ne-am luptat cu vitejie, triste pentru că, împărţiţi şi dezbinaţi, am fost siliţi să priimim condiţiuni aspre şi să zăcem mai mulţi secoli în amorţire.

De la Mircea pînă la Vladimirescu nu este un singur nume ilustru care să nu fie scris cu sînge pe pămîntul Tîrgoviştei. Acolo este leagănul luptelor şi al sacrificiilor patriotice. Toate gloriile noastre militare au trecut pe acest pămînt şi au lăsat urme sîngeroase într-acest oraş. Vă salut, umbre ilustre care aţi combătut şi aţi murit pe cîmpuri de bătălii, victorioşi ca Mihai sau victime a invidiei şi a trădării ca Vladimirescu! Numai acei care ştiu a să bate şi a muri pentru apărarea ţării pot avea patrie, numai acei care ştiu a se bate şi a muri pentru apărarea instituţiunilor ţării pot avea dreptate şi libertate.

Biserica Stelea, zidită de Vasile-vodă al Moldovei, stă şi astăzi în picioare, monument sfînt de înfrăţire şi de unire. Acolo odihnesc corpurile decapitate a doisprezece boieri,

martiri ai apărării libertății în contra tendințelor de cruzime ale lui Vlad[5].

Să întunecase, nu mai puteam ceti inscripțiunile, începuse o bură de ploaie rece și fui silit a lua drumul spre casă. Intrai la otelul lui Petrică Brașoveanu; norocul m-a dus să prînzesc alături cu un membru de consiliu. Să nu vă mirați, mă rog, de o asemenea întîmplare fericită, căci în secolul de lumini în care trăim fiecare român este mai mult sau mai puțin consilier de ceva. Vecinul meu de masă îmi lăuda cu multă căldură virtuțile și meritele ministerului compus de bărbați care au știut, printr-o trăsură de condei, să puie capăt intrigilor și ambițiunei coalițiunei pe care o califica cu emfaz de coalițiune monstruoasă, dovedindu-mi cu multă înlesnire la vorbă că umbla să piardă țara[6]. Vorbea de două ore pe această teză fără întreruptiune; ascultam dormitînd și așteptam cu nerăbdare o pauză a limbutului său rechizitoriu în contra claselor celor de sus, ca să mă pot retrage în camera mea din otel, cînd amabilul meu comesean, uitîndu-se la ceasornic, strigă: „Opt ore!“ Și-mi propuse să mă prezinte la doamna Brioleanu, damă la modă, unde să strîngea seara toată nobilimea și funcționărimea vechei capitale a Țării Românești; acceptai amabila propunere, și-n cîteva minute îmbrăcasem o toaletă cuviincioasă și mă închinam respectuos înaintea celei mai elegante dame de provincie. O rochie de atlas verde, cu crăngi galbene, întinsă pe un malacof din cele mai umflate, lăsa în urmă-i o coadă de trei coți, un ciupag de două degite, agățat cu două panglicuțe de umerii goli și grași; o bertă de șantili de bumbac neagră încadra sînul umflat al damei; la cap împodobită cu două oca de păr legat în cordele de catifea roșie cu stelișoare de aur, cu moțuri de hurmuz și cu ciucuri de fir. Dacă pe de o parte își arăta prea mult frumusețea brațelor, a pieptului și a spinării, pe de alta își ascundea obrazul sub o tencuială groasă de prafuri albe, roșii și vinete; nu-i lipsea nici pielea de liliac pe sprîncene, nici risticu la coada ochiului și sub gene, toate chichițile dresului, sulimanului, machilajului ș-ale repicagiului îi erau cunoscute și familiare.

În mijlocul unui salon mare, între două odăi bogat mobilate cu stofă de brocatelă de mătase, luminate cu spermanțetă, în candelabre și în girandole, să întindea o masă lungă, rătunjită oblu la capete, acoperită cu postav verde,

prins pe margini în cuie de alamă; în toate colţurile camerilor, cîte o mescioară de wist cu lumănări în sfeşnice şi cu toate instrumentele necesarii, de fiecare cîte două perechi de cărţi, patru condeie de credă în hîrtie verde poleită şi periuţe cu coada de bun-lemn de Fernanbuc[7].

La masa cea mare, cîţiva tineri, doi ofiţeri şi patru dame stau cu ochii ţintiţi la cărţile ce cădeau în cadenţă între degitele subţiri şi esperimentate ale unui înalt foncţionar al judeţului; un morman de napoleoni să adunase dinaintea norocosului bancher; trei băieţi ş-o fetiţă să uitau cu jind cum trecea norocul capricios, înveselind şi mîhnind cînd pe unii, cînd pe alţii; păreau că-şi zic: „*Nous entrerons dans la carrière quand nos aînés ne seront plus*“*.

La trei mese de wist, doisprezece foncţionari petreceau noaptea dînd cărţi la fel; în camera din dreapta, pe o sofa turcească cu două paturi, împrejurul unei mese rotunde, pline de vîrfuri de ţigarete şi de chibrituri arse, în mijlocul unui nor de fum, auzii vorbă; conversaţiunea părea vie; mă apropiai.

— Nu mai e de trăit, soro! zicea o cocoană bătrînă cu sprîncenile făcute. S-a mai auzit pînea zece gologani? Nu mai le este teamă de Dumnezeu.

— Fă ca mine, cocoană Saftico, răspundea *madame* Economescu, damă matură, dar încă în pretenţii de frumuseţe, măritată în a treia cununie cu domnul Economescu, fost grămătic la un egumen grec. Eu cumpăr grîu de la obor şi fac pîne în casă, îmi vine pe trei gologani ocaua; despre carne, trăiesc cu păsări; curcanii sunt acum foarte graşi. Ce să fac?

La apropierea mea de cerc, tînărul Oftescu, aspirant de subprefectură, întrerupse într-un mod aspru casnica conversaţiune:

— Da' dă-te încolo, că te-ai făcut de nesuferit, leliţă Anico, nu mai vorbeşti decît de găini şi de zarzavaturi! Ba că una e scumpă, ba că alta nu să găseşte; dar pe cine ai mai văzut să moară de foame în Tîrgovişte? Vei să fim tot barbari cum eram, te ţii de boieri, de reacţionari, ai?! Asta nu să mai poate, am intrat într-o eră de libertate şi de egalitate, şi este ştiut că aceste binefaceri ţin scump; ne-a spus-o

* Vom face aceeaşi carieră cînd cei mai vîrstnici nu vor mai fi.

curat ministru în Cameră. Şi întorcîndu-se către mine: Ce mai veste, domnule, prin capitală? Veniţi de la Bucureşti, ce fac împăraţii, ce mai zice Napoleon III? Era vorba să se schimbe ministerul; ce, iar a rămas? ! Dar n-o s-o ducă mult, pentru că ne trebuie astăzi un minister patriot; trebuie o mînă de fier care să ştie să dea satisfacţiune aspiraţiunelor naţionale.

— Da'că să dea Dumnezeu să se mai schimbe, că destul de cînd tot unii... Pînă cînd, frate, tot ăştia? Să se mai chivernisească şi alţii, să ne mai vie şi nouă rîndul! Credeţi-mă, cinstit vă spui, nu mai am ce da la cuhnie, zicea domnul Paraponisescu. De s-o face coconu Tache Ţuică, apoi sunt sigur că de astă dată mă face prezident. Ce om bun! omul lui Dumnezeu; ce fericire şi ce belşug în ţară cînd era ministru; adevărat om de stat; ploua şi ningea la vreme, să făcea grîu şi porumb de n-aveai unde-l pune; de cîte ori mă vedea, îmi vorbea, mă întreba: „Ce faci, berbantule? Am aflat cîteva coţcării d-ale tale! Vezi, fereşti-te să nu te afle presa..." Dumnezeu să-i dea sănătate! Mi-aduc aminte cînd m-a făcut judecător, nu aveam para frîntă. Îi vorbise văru Mihalache şi dodată m-am pomenit că mă cheamă şi-mi zice: „Manolache, vremea este critică, timpul faptelor a sosit; avem trebuinţă de oameni devotaţi, de oameni care să nu asculte de unii şi de alţii; ştiu că eşti om independinte şi inteliginte; te fac judecător. Sunt acolo la voi două pricini la care mă interesez, vezi cînd o fi să se înfăţişeze, să vii să-ţi dau instrucţiuni".

Domnul Zamfir Toroipan, boier de ţară, podgorean hrănit cu muncă şi cu rachiu de prune, lepădă ţigara din gură, tuşi de trei ori şi începu cu un glas gros şi răguşit:

— Eu văd că şi cu schimbare şi fără schimbare tot mai spre rău mergem; nu mai avem nici biserică, nici familie, birurile să tot sporesc şi datoriei publice nu-i mai dai de căpătîi: două sute de baniţe de galbeni, o claie de aur, cum zicea văru Toma, şi tot creşte nencetat cu sutele de milioane pe tot anul; reforme peste reforme, îmbunătăţiri peste îmbunătăţiri, organizări peste organizări, şi cînd colo ce vezi alta decît dorobanţi şi vătăşei alergînd cu limba scoasă, bătînd şi închizînd pe bieţii creştini ca să scoată bani; bani şi iar bani, şi cînd cauţi nu găseşti niciodată o lescaie în vistierie; parc-ar fi o bute spartă; n-a mai lăsat para nici de să-

mință în punga românului, încolo nimic; nici securitate, nici dreptate, nici drumuri; mai nainte guvernul tot te mai ajuta cînd aveai cîte un păs; acum, daca te duci să te jăluiești de vreo datorie, de vreo călcare, nici nu vrea să te asculte, îți zice că are alegeri, că catihisește pe primari, că face bugetele comunale și mii de mii de cuvinte fără înțeles.

Domnul Mîslescu îndoise bancu și, văzînd că vîntul norocului începuse a bate spre puntători, părăsise postavul verde și venea către cercul nostru, sunînd buzunarele și cîntînd: „*La donna è mobile*"*...

— Știu eu — strigă înfuriat domnul Fanaridis, fost magistrat — la cine faci aluzie cu cîntecul dumitale; asta a fost o calomnie și o voi dovedi-o înaintea justiției, lada s-a găsit spartă în pădure.

— Spartă, dar goală; banii și documentele nicăiri, zise un glas de la spatele meu.

— Da'degeaba te-ai supărat, domnule Fanaridis, cîntecul dumnealui este o arie de la operă, întrerupse tînărul Fluturescu, diletant, fost casier de plasă.„... *Qual piuma-al vento*"**

Cîntînd cu un glas de tenor *sfogatto*, și în două sărituri de polcă, să opri dinaintea mea zicînd:

— Vă aud criticînd guvernul, aveți dreptate, și eu zic; dar știți de unde vin toate relele? Ele vin de la desființarea casieriilor de plasă, totul este că unii scapă fără a plăti impozitul personal; iar apoi despre cele dinafară stăm bine, avem pe Franța și pe Italia cu noi, Turcul a ajuns de tremură de frică cînd aude că ne armăm, Englitera moare de necaz că nu are ce-și face capului, ce să facă! că a apucat de și-a băgat toate capitalurile în țara noastră cu podurile de fier[8]. Muscalul să uită și tace, că nu mai are nici o putere de cînd am băgat pe călugării greci într-o coajă de rac. Acum, dac-ar avea Camera minte să reînființeze și casieriile de plasă, ar merge lucrurile găitan. Și îmi întinse două hîrtii, zicîndu-mi: Iscălește și dumneata adresa aceasta de admirațiune și de recunoștință națională către guvern și prenumără-te în lista de subscripțiune cu vreo zece-douăzeci de galbeni, ca să-i oferim un pistol, o pușcă ș-un tun.

---

* Femeia e schimbătoare...
** ...Ca fulgu-n vînt.

— Eu, domnule, nu simt entuziasmul dumitale, nu înţeleg patriotismul tot într-un fel cu dumneata.

— Chestiune de apreciaţiune, zise locotenentul Spadon, ofiţer în retragere din cauză de sănătate compromisă în serviciul statului.

— Aşa să trăieşti, domnule, iscăleşte, adăogă cu un glas armonios şi blînd cocoana Zinca Limbuţeasca, damă tînără, frumoasă şi răsfăţată în adoraţiunile tinerimei celei mai poleite a judeţului. Îi trebuie să ducă şi el săracu măcar o sută de iscălituri de admiraţiune şi vro mie de galbeni pe lista de subscripţiune, doar de i-or da un post; e păcat, sărmanu! Uite, am iscălit toţi!

— Argumentele acestea recomandă foarte mult simţibilitatea sufletului şi bunătatea inimei, virtuţi care să răsfrîng plăcut în azurul frumoşilor dumitale ochi plini de compătimire; dar cu toată dorinţa ce am de a face ceva care să mă înalţe în spiritul unei dame aşa de plăcută, nu pot iscăli hîrtiile ce mi să prezintă, fiindcă a mulţumi unui guvern, cînd nu merită, este de un rău cetăţean[9].

— Da' de vor veni streinii în ţară, cu ce să ne împotrivim, domnule, cu pumnu? strigă indignat locotenentul Spadon. Aci este o chestiune foarte mare de apreciaţiune şi de patriotism.

— Nu, domnule, patria să apără cu puşti şi cu tunuri; dar fiţi bine încredinţat că acele din subscripţiunea dumneavoastră nu fac nici cît un ciomag. Românii vor pune înaintea streinului piepturile lor cînd vor fi împinşi de patriotismul acela care să dobîndeşte prin puritatea sentimentelor, printr-o viaţă plină de moralitate şi de virtute, iar nu prin curagiul care emană din înjosire, din linguşire şi din corupţiune, căci acela nu poate face decît numai sclavi; şi numai oamenii liberi îşi pot apăra patria.

— Să poftească, mă rog, streinul! strigă un gros foncţionar de la o masă de cărţi. Cer numai trei luni de la Dumnezeu, pînă voi vedea fonderia isprăvită. Mîne mă duc pînă-n ziuă să iscălesc contractul cu zidarii.

— Dar nu ştii că nu poţi să închei contract pînă n-o vota Camera fondurile necesarii? întrerupse un tînăr cu barba ascuţită. Deosebit de aceasta, trebuie licitaţie; sunt şi eu concurent, ca unul ce sunt arhitect.

— Nu trebuie nici votul Camerii, nici licitaţie; chestiunea fiind urgentă, cade în categoria articolului trei al statutului de la Canligea, şi prin urmare nu are trebuinţă nici de votul Camerilor, nici de licitaţie! ripostă partenerului grosul funcţionar, azvîrlind o carte şi cerînd atu.

— Ca mîne te văd şi pe tine, vere Costache, cu palat în lacul Icoanei[10], zise cocoana Zinca, suflînd un nor de fum pe nas.

— Da' cu ce o să faci fonderia, domnule? întrebă domnul Toroipan. Aud că în visterie fluieră vîntul.

— Chestiune de apreciaţiune — întrerupse locotenentul Spadon — pentru trebuinţe atît de naţionale şi de patriotice să găsesc totdauna bani; Napoleon să trăiască, ne dă cît om vrea; fonderia nu poate să rămîie jos, ea este temelia naţionalităţii noastre; pentru arsenale, cazarmii, fonderii şi grajduri, nu este român care să nu-şi dea şi cămaşa după el.

— Dar de unde să mai dea, nene!? întrebă Toroipan, că nu mai are. Plătim impozite fel de fel, fonciar, personal, judeţean, comunal, impozite directe şi indirecte pe sare, pe vin, pe rachiu, pe tutun, pe zahăr, pe orce pui mîna, pe orce bei, pe orce mănînci, pe orce îmbraci; d-o cădea fii-meo la sorţi, trebuie să mai dau ş-acolo cinci mii de lei ca să-l scap de miliţie; mai pune şi subscripţiile pentru tot felul de fapte patriotice, şi bacşişurile pe la oamenii stăpînirei, cînd ai vreo trebuinţă, şi fă socoteala de vezi ce-ţi rămîne. De unde să tot dăm, că nu mai avem; să mă tot străfuiască cu tot felul de hîrtii, n-o să mai pot da şi n-o să mai poată lua. De cînd au venit o grămadă de procopsiţi după la Paris, ne-au stricat rostul, ne-au adus în ţară sărăcia, nepăsarea de Dumnezeu, ruina proprietăţii, ne-au rădicat respectul familiei şi ne-au stricat posturile; toate relele ne vin de la cărţile cele multe, de la dezvoltarea ideilor. Unde avem noi putere să ţinem o grămadă de lucruri: progres, libertate, civilizaţiune? Astea or fi bune pe la împărăţiile care sunt bogate, dar nu la noi, or să ne aducă în sapă de lemn!

— Poate că multe din relele noastre ne vin de la unele reforme precipitate şi rău studiate, aduse de oamenii vechi sau de oamenii noi; dar greşeşti cînd le atribui civilizaţiunei, învăţăturei şi ideilor liberale. Un om, cu cît este mai învăţat, cu atît înţelege şi cunoaşte mai bine mărimea lui Dumnezeu; acei care au făcut cele mai mari şi mai frumoase des-

coperiri în științe au fost oameni religioși, plini de credință și de iubire către Dumnezeu; de aceea i-a și luminat, le-a rădicat spiritul și i-a făcut să strălucească în lume ca niște făclii în mijlocul întunericului. Învățătura nu depărtează pe om de la creatorul său, din contra, îl apropie de dînsul și-l întărește. Cu cît un om știe mai mult, cu cît cugetă mai bine, cu atît este mai în stare de a cunoaște și a înțelege puterea și înțelepciunea lui; cu cît o trăi mai mult în mijlocul unei națiuni civilizate și s-o identifica mai bine cu moravurile și cu obiceiurile unui popor luminat, cu atît va ști a păzi mai bine religia lui și a respecta pe a celorlalți, cu atît va ști a iubi familia și a-i aprecia fericirile, cu atît va ști a apăra mai bine proprietatea sa și a nu s-atinge de a celorlalți, cu atît va deveni un amic mai călduros al dreptății și un inimic mai neîmpăcat al corupțiunei.

Aci fui furios întrerupt de asprul Toroipan:

— Ce-mi spui dumneata, domnule? Dar n-am văzut eu un om învățat, un doctor în legi, un adevărat procopsit cu o diplomă tocmai atît de mare, scrisă cu fel de fel de litere pe piele de dobitoc, un doctor mare care mi-a susținut ziua-n amiaza mare că în drept nu există nici familie, nici proprietate, că acestea toate sunt numai niște iscodiri ale popilor ș-ale boierilor, că sunt niște iresuri și că peste puțin legiuitorii o să le scoață din cărți. Zicea în vileag că religia lui Christos o să treacă ca a elinilor și ca a romanilor.

— Acela, domnule, nu era doctor în drept; cum vrei dumneata ca un om care a studiat legile să nu crează mai mult și mai tare chiar și decît noi în știința dreptului? Codurile sunt stîlpii edificiului social; adevărații legiști o cred și ca oameni învățați, și ca oameni de profesiune; și știi că tot omul își iubește și-și laudă meseria, orcît de modestă ar fi, ba încă îi atribuie un merit și mai mare decît i să cuvine. Ce ar rămînea știința dreptului dacă s-ar scoate din cărțile de legi religia, familia și proprietatea? Ia dumneata toate legile, condica civilă, condica penală, toate legile de la Moise și pînă-n ziua de astăzi, deschide-le orunde vei voi, citește-le din scoarță pînă-n scoarță, capitol cu capitol, articol cu articol, și nu vei găsi un singur rînd, un singur cuvînt care să nu aibă drept scop unul dintr-aceste trei principii: *religia*, *familia* și *proprietatea*. În adevăr, s-au găsit în toți secolii

oameni care s-au încercat a ataca aceste fondamente ale societăţilor civilizate; dar acei oameni nu au ieşit din rîndurile legiştilor şi nici putea fi dintre oamenii crescuţi şi hrăniţi cu studiul legilor şi al dreptului; căci legiştii nici nu pot măcar înţelege o societate lipsită de aceste baze. Ştiinţa dreptului ar fi desfiinţată şi anulată îndată ce ar cădea unul dintr-aceşti stîlpi. Fii bine încredinţat, domnule, că acela care ţi-a zis că în drept nu esistă nici familie, nici proprietate nu era un doctor în drept, diploma lui era luată cu înşelătorie, jurisconsulţii să leapădă de dînsul şi-i contestă titlul ce-şi dă.

Tînărul Vintilă, fiul repauzatului Moisescu din tîrgul Herţa, român neaoş, profesor, patriot călduros şi democrat, se aruncă ca un şoim în conversaţiune, tăindu-mi vorba:

— Onoraţi domni şi onorate doamne! Eruditul doctor menţionat de venerabilul domnul Toroipan nu a fost bine înţeles de amicul nostru, deşi dumnealui este demn de toată stima şi veneraţiunea noastră, ca unul ce este fiu al poporului, moşnean şi mazil. Acel bărbat mare, cînd a fulgerat şi a tunat ca nemuritorul Joe în contra religiunei, a proprietăţii şi a familiei, a proces cu multă logică, cu răciune şi patriotism; el înţelege pre om aşa precum ar fi trebuit să fie, iar nu pe omul ce vedem; vorbea de omul cel adevărat, *homo naturae**, cum zice Aristoteles, iar nu de cel alterat pe care Plinius-Junior îl distinge prin definăciunea de *homo sociabilis***. Este oare dubităciune că degrădăciunele ce vedem în ţara noastră mult iubită nu vin din legislăciunele despotico-aristocratice sub care a gemut eroicul popul român, ci dintr-o religiune care fiind greco-izrailită nu poate fi a noastră, căci nu a fost a străbunilor noştri romani? Eu vă fac dechiarăciunea că asupra acestor materii de un ordin înalt mi-am convincciunele mele, formate prin observăciune şi sperimentăciune; iată *verum cursum rerum**** ! Să vi le spui eu: în şcoală la mine vin copii buni zdraveni d-acasă de la părinţi, *sani corpore et spirito*****, cum am zice, şi acolo, prin comunicăciune şi contaminăciune, mă pomenesc cu ei stricaţi;

* Omul naturii
** Omul sociabil.
*** Adevăratul mers al lucrurilor.
**** Sănătoşi la trup şi la suflet.

de aceea zic şi eu cu filozoful: *ergo socialitas pernitiosissima est**. Şi conchid că trebuie să ne înturnăm la omul naturei împreună cu sapientul doctor pentru desfiinţarea religiunei, familiei şi a proprietăţii, care sunt nişte instituciuni feodale care nu pot conveni unei societăţi june şi democratice ca iubita noastră patrie România. Acum să venim şi să cercetăm prin răciune care este metoda care ar avea mai multă eficăciune pentru abolăciunea acestor trei rele şi pentru stabilirea noilor relăciuni între oameni, şi găsesc că logica îmi zice că trebuie să ne facem naturali, adică să recunoaştem de bune şi onorabile toate împerecherile între mali şi femele şi a pune tot pe o linie de drepturi pe toţi născuţii de orce sex, fie din cununie sau din flori, din adulter sau din incest; să rădicăm un azil mare, unde să dăm o educăciune democratică şi naturală tutulor copiilor fără distinctăciune, ascunzîndu-le chipul şi numele părinţilor şi înzestrîndu-i la timp din casa statului. Eu mă trag din nemuritorul Vintilă-vodă, precum o dovedeşte, că două şi cu două fac patru, numele meu şi inelul ce port în deget; dar susţin această opinie *rostro et unguibus*** fiindcă sunt patriot adevărat şi democrat; fac cu plăcere sacrificăciune de strălucita mea origină pe altarul patriei.[11]

— Democraţia şi patriotismul nu au nimica a face, domnule, cu ideile subversive şi eronate ale doctorului de care ne vorbea adineaori domnul Toroipan. Este adevărat că în societăţile moderne mai sunt încă multe rele şi suferinţe, dar reformele şi îmbunătăţirile aduse pe toată ziua în regimul politic şi social, după mature chibzuiri, treptat şi la vreme le fac să dispară una cîte una; progresul şi civilizaţiunea au de scop îndreptarea relelor şi îmbunătăţirea societăţilor omeneşti, iar nu desfiinţarea lor şi întoarcerea la omul sălbatic sau la omul naturei. Ideea de natură absolut bună a omului a fost propagată cu mult talent de unii din filozofii secolului trecut; dar a pretinde într-un mod absolut că tot răul din lume nu provine decît din starea socială este a blasfema în contra creatorului; a pretinde că în starea de natură ar esista o mai mare cătime de bine moral decît în starea de civilizaţiune este a nega înţelepţiunea lui Dumnezeu, care

* Deci ceea ce este social este foarte păgubitor.
** Cu dinţii şi cu unghiile.

a făcut pe om sociabil; a susţine asemenea teorii este a nega cea mai frumoasă din toate legile ordinului universal, legea perfectibilităţii.

Părintele Pahomie, care isprăvise paralele în pichet, veni în mijlocul nostru şi luă parte la conversaţiune:

— De ce susţii, domnule, că Dumnezeu a făcut pe om să trăiască în societate? Dar noi, călugării, nu suntem oameni? Şi trăim cum dă Domnul, prin chinovii şi prin mînăstiri.

— Mai întîi că prezenţa sfinţiei-tale între noi este o protestare vie în contra încercărilor de o viaţă izolată; deosebit de aceasta, viaţa monastică astfel după cum să practică în monastiri şi în chinovii nu este o viaţă de izolare; dar chiar de vei vorbi de călugării cei pusnici, tot obiecţiunea sfinţiei-tale nu se aplică la cazul de care vorbim, fiindcă sihastrii aceia care au trăit o viaţă de izolare completă s-au depărtat de lume şi ş-au impus-o ca o privaţiune, ca un sacrificiu făcut lui Dumnezeu de mulţumirile dintr-această lume, ca să dobîndească fericiri mai mari, mai înalte şi nentrerupte în lumea cea eternă. Vieţile sfinţilor ne arată cîtă virtute a trebuit să fie într-acei oameni ca să poată rezista privaţiunelor ce-şi impuneau şi tentaţiunei de a se întoarce în lume. Statistica închisorilor *celulare*, arătîndu-ne mulţimea cazurilor de alienaţiune mentală, ne dovedeşte cît este de anevoie omului a trăi fără a comunica cu alţii cînd nu este susţinut de o idee mai presus de gîndirile ordinare. Aristot zicea că „omul, ca să nu aibă trebuinţă de societate, trebuie să fie vită sau zeu".

Omul, o fiinţă de un ordin mai înalt decît toate cele ce esistă pe faţa pămîntului, trebuia neapărat să fie sociabil, fiindcă numai în contactul cu alţi oameni îşi poate mulţumi aspiraţiunele sufletului şi ale intelectului, căci numai în starea socială poate găsi sprijinul necesariu la împlinirea trebuinţelor şi a dorinţelor sale; numai în viaţa socială, în unirea a mai multor interese într-unul şi acelaşi scop poate găsi puterea de a învinge piedicile şi greutăţile ce întîmpină din partea naturei şi a prejudiţielor; numai în viaţa socială să poate lumina şi perfecţiona. Prin schimbul ideilor sale cu acelea ale altor oameni îşi măreşte cercul cunoştinţelor; puterea fiecăruia să adaogă şi să înmulţeşte cu puterile de aceeaşi natură ale celorlalţi şi dobîndeşte astfel ceea ce putem numi lucrarea spiritului omenesc. Industria şi meşteşugurile,

artele, ştiinţele şi literatura, aceste mari şi frumoase producte ale inteligenţei care suie pe om atît de sus în ordinul moral şi intelectual, sunt monumentele nedestructibile rădicate de lucrarea colectivă a spiritului şi a puterei omeneşti, adică a sociabilităţii. La lucrările secolilor trecuţi vin de să adaogă descoperiri de adevăruri noi, peste care secolii următori adaogă altele, şi astfel omenirea să suie treptat pe toată ziua către perfectibilitate, îmbunătăţindu-şi necontenit starea materială, intelectuală şi morală. Buffon zicea că omul ţine puterea sa de la societate, dînsa i-a perfecţionat raţiunea, i-a exersat spiritul şi i-a înmulţit puterile.

— Pot dovedi prin antropologie, osteologie, miologie, psihologie, filologie şi etnologie că ideile dumitale sunt eronate; eu, Vintilă, o zic ş-o repet: omul naşte bun şi să strică în societate, o ştiu din observăciunile făcute în şcoală la mine, sunt os de domn; demonstrăciunea v-am făcut-o prin numele meu şi prin inelul ce port în deget; dar îmi place a spune adevărul, căci sunt democrat, liberal, amic al poporului, om onest şi patriot.

— Taci, dascăle! Nu vezi că nu ai dreptate? strigă cocoana Zinca, lepădînd ţigara şi lăsînd un grup de dame unde să discuta toaletele care erau să figureze duminecă la balul prefectului. Ce, am mai fi buni daca nu am avea cîte o sintrofie, teatruri, baluri şi plimbări, nu ni s-ar urî să şedem singuri ca cucii? Tot ne-aduci de exemplu copiii din şcoala dumitale, că e ş-a sculă; să strică, vezi bine, dacă-i laşi toată ziua singuri de capu lor şi alergi cu limba scoasă după mese şi soarele; îţi lipseşte vreun bal? Te ţii de rochile damelor; gîndeşti că te fac haz. Cum te scoli, o pleci la vizite. Eu îţi spui curat: o să-mi iau băiatu; nu-nvaţă nimic; bunătat' de copil s-a făcut un dezmetic de cînd l-am trimis la dumneata. Ieri, *soro*, daca i-am zis că să nu mai zugrăvească pe pereţi şi pe uluci cu cărbune şi cu cridă fel de fel de ocări şi i-am zis să lase slugile în pace, să mai citească, să mai scrie, n-a ridicat mîna la mine? Mi-a zis că vrea să fie liber, iar nu sclav; alaltăieri mi-a fost mai mare ruşinea, l-a-ntrebat naşă-so, văru Alecu, ce-nvaţă, şi el i-a răspuns că citeşte cartea cu trei dumnezei; Alecu i-a cerut să vază cartea, crezînd că este mitologie, cînd colo era catihis. Iată cum îi învaţă dumnealui religia; mai bine îl dau la dascălu neamţ, că să vezi pe băie-

ţelul leliţii Săftichii, de şase luni de cînd urmează la dînsul, ţi-e drag să-l auzi.

— Aci este o cestiune de apreciaţiune, zise domnul Spadon. Eu cred că omul naşte absolut bun şi că totul depinde de la educaţiune; eu am zis-o asta de cînd eram în şcoala militară.

— Omul nu naşte nici aşa de bun cît cred unii, nici de tot rău precum o zic alţii. Cînd observă cineva bine pe copii, descoperă în ei o mulţime de instincte rele, care toate să pot combate şi dezrădăcina printr-o îngrijire continuă şi persistentă, printr-o educaţiune bine înţeleasă. Adevărul este că, deşi omul naşte cu acele instincte rele, dar conţine în sine simţiri care, dezvoltîndu-se prin educaţiune şi prin relaţiunile sale cu ceilalţi oameni, îi dau puterea de a combate dispoziţiunile cele rele; într-un cuvînt, omul nu trebuie să se crează din naştere nici prea bun, nici prea rău. „*S'il se vante* — zice Pascal — *je l'abaisse, s'il s'abaisse, je le vante.*"* Omul naşte cu dispoziţiuni şi bune şi rele, şi, în fine, devine ceea ce-l face societatea. Numai prin educaţiune să pot combate instinctele cele rele, numai ea le poate combate şi poate face să nască în om dispoziţiuni bune, şi viceversa. Educaţiunea trebuie să ţintească a face pe om folositor lui şi soţietăţii, numai ea îl poate face să înţeleagă că, pentru foloasele ce găseşte în convieţuirea cu alţi oameni, sacrifică multe din voinţele sale, confundă în parte interesul individual în interesul general, contractă datorii care îi creează drepturi la simpatia, la afecţiunea şi la ajutorul celorlalţi oameni.

La aceste cuvinte, domnul Jăpcănescu, vechi zapciu din timpul lui Caragea, devenit democrat înfocat şi procuror, se sculă violent de la o partidă de *écarté* şi întrerupse cu un ton de indignaţiune:

— Ce! Iar am început a vorbi de drepturi şi de datorii? Domnule, nu mai vrem nici privilegiuri, nici sclavie, ne-am săturat de aristocraţie! Voim egalitate şi libertate, domnule! Pentru asta ne-am sculat la patruzeci şi opt; le voim pentru că ele sunt baza societăţii române, a patriei lui Mihai şi lui Ştefan. Ce să face, mă rog, libertatea individuală de vom admite drepturi şi datorii? Aşa unde mergem?

— Nici drepturile nu sunt privilegiuri, nici datoriile nu sunt sclavie; dreptul este justiţia ce să cuvine fiecăruia; el

---

* Dacă se laudă, îl umilesc, dacă se umileşte, îl laud.

rămîne totdauna curat și frumos, orcare ar fi legile și instituțiunile; datoria este ceea ce trebuie să facem ca drepturile noastre să fie mai tari și mai bine păzite; ea este o obligațiune primordială a naturei omenești. Corelațiunea între drepturi și datorii este așa de strînsă, încît, de ar voi cineva să le despartă, ar distruge deodată toate principiile de rațiune, de ordine și de echitate. O societate nu să poate considera ca intrată pe calea progresului, a civilizațiunei și a libertății decît numai atunci cînd oamenii care o compun au ajuns a înțelege sînțenia datoriilor; numai atunci drepturile civile și politice devin consecința împlinirei datoriilor; iar daca fiecare nu să gîndește decît la drepturi, uitînd datoriile care sunt sorgintea lor, acele drepturi devin iluzorii și rămîn la discrețiunea celui ce va voi să le spulbere.

— Dumneata vorbești de societăți și ai dreptate; dar aceste teorii nu să aplică la o națiune suverană și la un stat liber ca al nostru, răspunse cu gravitate un judecător, urmînd cu condeiu de cridă cifrele după masă și proclamînd roberul de șapte.

— Societatea este o zicere colectivă, conține într-însa ideea de mai multe individe fără distincțiune de timp, de localitate, de seminție și de număr; adunarea a mai multor familii care au interese morale și materiale comune formează o populațiune; cînd acea aglomerațiune a dobîndit prin limbă, prin religie, prin obiceiuri și prin aspirațiuni un caracter propriu și determinat, trece la starea de popor; popoarele, prin dezvoltarea literaturei, prin tradițiuni istorice, prin creațiunea de instituțiuni și prin apărarea unui teritoriu propriu, ocupat de dînșii, dobîndesc dreptul la o viață proprie, într-un teritoriu determinat și bine apărat, constituie o națiune și formează un stat. Ideea de societate, fie populațiune sau stat, coprinde într-însa ideea de guvern și de legi care determină drepturile și datoriile fiecăruia și al tutulor. O națiune este un compus de asemănări și de interese strîns legate între dînsele, o asociațiune de oameni civilizați, cu un teritoriu determinat, denumit și apărat de cetățeni uniți prin identitatea naturei lor fizice și morale, prin lucrările prin care o generațiune înzestrează generațiunile următoare; o asociațiune de oameni uniți prin tradițiuni de gîndiri, de sentimente, de moravuri și de aspirațiuni. Oamenii, ca să compuie o societate serioasă, trebuie să aibă

mai multe punturi de asemănare între dînşii. Statul este concentraţiunea voinţelor şi dorinţelor unei asociaţiuni mari de oameni ocupînd o ţară a lor, supuşi aceloraşi legi, avînd acelaşi guvern, sau este o adunare a mai multor state care, prin obligaţiuni mutuale, concură la siguranţa şi la independenţa lor.

Cu cît observarea datoriilor, respectul dreptului şi identitatea aspiraţiunelor strîng mai tare legăturile sociale între membrii unei societăţi, cu atît ei caută a se apropia unii de alţii, a le conserva şi a le apăra în contra oricării încercări de a se atinge de dînsele, în contra orcărui atac dinîntru sau dinafară. Cu cît acele legături au produs mai mult rod, cu cît istoria unei naţiuni este mai bogată în fapte mari şi frumoase, cu atît credinţa şi solidaritatea între membrii ei este mai asigurată. Puterea şi gloria naţională creşte cu dezvoltarea unui popor, şi dezvoltarea poporului să face atunci cînd voinţa lui merge în acord cu raţiunea naţională. Trebuinţa de dezvoltare a făcut că fiecare naţiune şi-a creat o aptitudine proprie după geniul său; toţi recunoaştem italienilor o aptitudine artistică mai mare decît a celorlalte naţiuni; cine poate tăgădui gintei anglo-saxone o activitate mai mare în muncă şi un spirit de asociaţiune şi de organizaţiune care o face a fi admiraţiunea societăţilor moderne? Deosebirile între aptitudinile şi tendinţele naţiunelor este productul naturei lor fizice şi morale, al climei, al formaţiunei geologice a pămîntului în care locuiesc, al obiceiurilor, al moravurilor, al limbei, al religiunei, al guvernului şi al intereselor, într-un cuvînt, al geniului naţional. Aceste deosebiri ajung a fi uneori atît de însemnate, încît le fac a se crede incompatibile între dînsele, nasc rivalităţi şi gelozii, împiedică prin toate mijloacele dezvoltarea unele altora, să vatămă, să sfîşie şi caută a se destruge între dînsele. Vorbim, să înţelege, de starea de astăzi, căci mîne ştiinţa şi civilizaţiunea, relaţiunele politice, interesele internaţionale şi stabilitatea pot dărîma acele inimicii, precum în alţi timpi neştiinţa şi prejudiţele le-au putut crea. Peste puţin va veni ziua cînd fiecare va înţelege că fericirea sa proprie este strîns legată şi dependinte de fericirile celorlalţi şi că interesul individual bine înţeles este acela care ne îndeamnă a face tot ce putem, ca ceilalţi indivizi sau naţiuni să devie cît să poate mai avuţi şi mai fericiţi.

— Nu zic, şi aceasta poate fi o chestiune de apreciaţiune — răsări locotenentul — dar ceea ce susţine o naţiune este armata, de aceea un stat trebuie să aibă mulţi soldaţi, căci altfel o iau celelalte puteri în picioare.

— O naţiune trebuie să fie totdauna gata a-şi apăra teritoriul, dar nu trebuie să sacrifice tot la întreţinerea de oştiri permanente, care o ostenesc şi o ruină. Societăţile, ca şi indivizii nasc, trăiesc, mor sau se transformă; fie mare, fie mică, orice naţiune îşi are epoca sa de mărime şi de decadenţă, de prosperitate şi de nenorociri, să rădică şi să menţine nu prin arme, ci prin virtutea membrilor săi, şi cade prin patimile care o corump şi o demoralizează. Oştirile şi fortăreţele le pot apăra numai atunci în contra inimicului dinafară cînd în naţiune se află virtuţile care îi dau viaţă; dar în contra inimicului dinîntru, care este mult mai puternic şi mai teribil, nimic nu o poate apăra. Acest inimic este corupţiunea, care mai totdauna să manifestă prin discordie, duşman sub a căruia loviri au căzut statele cele mai puternice. Este de însemnat că naţiunele să corump tocmai atunci cînd par a fi mai tari prin arme.

— Noi avem un singur rău în ţară la noi, şi el ne vine de la boieri, ambiţiunea, zise domnul Secătureanu, tînăr de şaptesprezece ani, elev din clasa a patra şi impiegat la cancelaria prefecturei.

— D-apoi lasă că le-a tăiat din unghişoară ministrul nostru! Ce om de stat! strigă domnul Calemgioglu, vechi scriitor la judecătorie şi care aştepta prin telegraf numirea sa de grefier.

— Cît o sta ministru, întrerupse cocoana Zinca rîzînd; că d-o cădea de la putere, iar te auz înjurîndu-l şi aruncînd cu noroi în viaţa lui ca an, cînd ziceai tot dumneata, nene Iordache, că era prost, nenvăţat, corupt, desfrănat şi vîndut streinului. P-atunci dai laudă lui Dumnezeu că s-a făcut ministru omul cel mai onest şi mai căpabil din toată ţara, ş-apoi, tot dumneata, cînd s-a făcut din nou ministru, ai venit în fuga mare la leliţa Anica, unde eram cu toţi adunaţi, de ne-ai citit telegrama vesel că iar a venit la putere omul cel mare al ţărei, proclamîndu-l mai meşter decît pe Blondin[12], mai învăţat decît Metternich şi mai dibaci decît Nesselrod; da' lasă, că te ştim, îţi schimbi ideile cu ministerile.

— Ce să facă bietul creştin? Este om cu familie grea, zise locotenentul oftînd. Eu apreciez poziţiunea sa, ea nu vine din ambiţiune, ci vine din trebuinţe.

— *Primum vivere, deinde philosophare**, zise domnul Vintilă. Eu, care sunt plin de abnegăciune pînă a sacrifica nobila mea origină pe altarul principiilor, iubesc pe ministrul nostru de astăzi, pe omul nostru cel mare, fiindcă este un om plin de patimă; şi în politică trebuie cineva să fie împins de ură în contra boierilor ca să poată servi patria.

— Ura nu este o patimă bună, şi dacă ea poate mulţumi uneori pe un individ, însă nu poate da roade folositoare societăţilor omeneşti.

— Dar să poate să fie o societate fără patimi, zise oftînd cu glas mare doamna Economescu, damă de trei cununii. Ce ne îmbătrîneşte şi ne ofticează pe noi, damele?

— Natura omenească este înclinată spre patimi, este adevărat, şi va trece mult timp pînă ce educaţiunea va izbuti a le dezrădăcina; să poate zice că în secolul nostru nu există om fără patimi; dar creştinismul, religiunea noastră, ne dă mari esemple de bunătate, de caritate şi de abnegaţiune; mersul progresului şi al civilizaţiunei este a îmbunătăţi inima şi a purifica spiritul, a ne apropia de omul acela cum îl voieşte fondatorul religiei noastre.

Patimile sunt simţiri care lucrează cu tărie asupra inimei, o coprind şi o strîng; ele, lăsate în voia lor, corump sufletul şi rătăcesc spiritul; inima cea mai lină are într-însa germeni de patimi. Educaţiunea şi împrejurările în care trăim pot preveni dezvoltarea lor, puterea raţiunei poate să le mărginească lucrarea; poate chiar să le esploateze în folosul omenirei, dîndu-le o direcţiune bine chibzuită, precum pot deveni vătămătoare cînd vor fi lăsate în voia lor. Raţiunea trebuie să fie destul de puternică ca să le poată modera şi învinge, căci ele lucrează asupra sufletului, uneori chiar în contra voinţei noastre, şi îi dau o activitate violentă, precum dau inteliginţei o putere mai presus decît cea obicinuită.

— Ai dreptate, domnule — adăogă tînărul şcolar — este mai ales o patimă care, precum am zis-o mai adineaori, împiedică orce progres, *ambiţiunea*, domnule, ea are să ne piardă.

---

* Mai întîi să trăieşti, apoi să filozofezi.

— Mă iartă, domnule, daca îndrăznesc să fiu într-această privință de o părere cu totul contrarie; căci eu, departe de a considera ambițiunea ca o patimă vătămătoare, pe care să caut a o izgoni din societatea noastră, o consider ca p-un tovarăș nedespărțit al progresului și al faptelor mari; de am o părere de rău, este că n-o întîlnesc mai des la români; ea ar contribui la mărirea și la înaintarea României. Ambițiunea rădică societățile, căci acei ce o au caută a se deosebi de ceilalți oameni prin muncă, prin istețime sau prin vitejie. Laurii lui Miltiad, care tulburau somnul lui Temistocle, au scăpat Atena. O națiune de oameni fără ambițiune este o națiune moartă. Societatea și guvernul trebuie să caute a dirige ambițiunea oamenilor, a-i deschide drumul, a-i crea cercuri întinse, în care să se poată exercita și deveni folositoare, iar nu să caute a o stinge[13].

Moraliștii care au studiat patimile omenești le-au împărțit în mai multe categorii; au deosebit mai întîi patimile intelectuale, precum sunt iubirea adevărului, a virtuței și a gloriei, între care să poate număra și ambițiunea. Aceste patimi, departe de a trebui combătute, societatea, o repet, trebuie să le încurajeze, căci ele sunt mai totdauna triumful sufletului asupra poftelor, triumful spiritului asupra materiei; lor le suntem datori toate descoperirile în științe și în arte; ele sunt tovarășul nedespărțit al geniului. Ambițiunea nu este altceva decît dorința de a se deosebi de ceilalți oameni, de a fi lăudat și admirat; ea împinge pe om la fapte mari, îl silește a face serviciuri pentru care societatea să-l onoreze și să-i fie recunoscătoare.

O altă categorie de patimi sunt patimile senzuale: lăcomia, molățiunea, desfrănarea și altele; acestea sunt dominațiunea materiei asupra spiritului. Mai totdauna există în om o luptă între spirit și materie, între rațiune și poftele corpului; cînd biruie spiritul, patimile își pierd caracterul lor cel răufăcător și pernicios; cînd, din contra, biruiesc poftele, atunci ele fac să tacă rațiunea, supun sufletul, îl corump.

Afară de aceste patimi, acelea care au ocupat mai mult și mai serios pe moraliști sunt acele pe care le-au numit patimi mixte, fiindcă ele nasc mai cu deosebire din relațiunele ce viața socială creează între oameni și din raporturile dintre sexuri; ele rezultă din îndoita noastră natură și au o mai mare influință asupra societăților. Fiindcă s-a vorbit aici

de patimi primejdioase țării noastre, voiesc să vă vorbesc și eu de patima aceea care mi se pare mie cea mai pernicioasă și mai vătămătoare din toate; acea patimă este *invidia* sau pizmuirea a orce vedem bun la alții.

Omul invidios devine rău fiindcă să crede năpăstuit de Dumnezeu și de oameni; inima și sufletul său să strică pînă a dori fără de trebuință orce avere a altuia și a urî pe toți acei care au ceva; este condamnat a nu să mulțumi vreodată nici cu ceea ce are, nici cu ceea ce este, ci rîvnește necontenit la alții. Invidia este patima care roade mai mult sufletul în care a intrat; ea este mai neîmpăcată decît ura, este sorgintea celor mai mari rele, ea naște vrajba și ura. Invidiosul își exersează acțiunea sa mai cu deosebire asupra oamenilor de oarecare valoare. Arma cea mai obicinuită cu care să servă este calomnia; pizmuiește de preferință pe cel ce i-a putut face bine, pentru că recunoștința fiind unul din sentimentele cele mai plăcute unui suflet curat și bun, este supărătoare și nesuferită sufletului stricat și turmentat al invidiosului, în inima căruia s-au stins toate facultățile cele nobile, toate sentimentele cele frumoase, toate simțirile cele plăcute. Nimic nu corumpe pe om ca această nenorocită patimă. Omul corupt prin invidie consideră datoriile către Dumnezeu, către societate și către el însuși ca o himeră; toate lucrurile le raportează la mulțumirea patimilor sale, și ajunge a crede că singurul adevărat bine pe pămînt este mulțumirea patimilor sale celor rele; pierzînd conștiința binelui, se asociază cu acei ce crede că pot contribui la mulțumirea plăcerilor sale.

Un tînăr elegant și parfumat, venit de curînd de la Paris, unde studiase doi ani literatura și care cîștigase în stos, debută în conversațiune băgînd banii cu zgomot în buzunar:

— Filozofia dumitale este cam veche, *mon cher*; astăzi lucrurile sunt mult mai simple; lumea cea nouă să împarte acum numai în două categorii: în proști și în dibaci; aceşti din urmă trăiesc bine fiindcă trăiesc din spinarea celorlalți care sunt mai numeroși; trăiesc din munca săracilor, întocmai precum trăiau odinioară nobilii din munca mojicilor; este lesne a fi prost, dar este anevoie a fi dibaci; pe proști noi îi numim mitocani, opincă, onorabili cetățeni sau public independinte și inteliginte; pe ceilalți îi numim, după împrejurări și după timp, boieri, ciocoi, ciocoi vechi sau ciocoi

noi, patrioţi, partid liberal, roşii, albi. Francezii, care sunt mai înaintaţi în civilizaţiune, pe cei mulţi îi numesc *gogo* sau acţionari*, pe ceilalţi îi numesc *les habiles***. Ce s-ar mai alege de proşti daca nu ar fi cei dibaci ca să-i conducă? ar da în gropi, ş-ar sparge capetele; nu este dar drept să plătească serviciile ce le aduc cei dibaci?

— Morala dumitale îşi va avea poate într-o zi împărăţia ei, dar atunci *Scriptura* ne zice că va veni vremea d-apoi; în lumea de astăzi, însă, glorie Domnului! dibacii sau inteligenţii dumitale nu prea au sfîrşit bun. Chiar acei pe care îi fericim pentru traiul lor cel bogat din spinarea altora petrec în neodihnă şi mor mizerabili; pe cîţi am văzut trăind şi murind în ticăloşie fiindcă nu au voit să fie în rîndul celor ce numeşti d-ta proşti. Credinţele ce ai asupra omenirei sunt greşite; cu toate acestea, apărarea unor asemenea idei într-o societate atît de tînără nu este mai puţin un semn rău, un semn de boală morală, fiindcă denotă în cei ce le au o dorinţă nestinsă de mulţumiri şi de plăceri, şi cînd acele plăceri sunt dorite cu orce preţ, ele pot duce pînă la uitarea datoriilor, pînă la improbitate, la înşelăciune şi la crimă; şi ştii că cea mai sigură manifestare a corupţiunei este nepaza datoriilor şi neruşinarea; cînd omul a ajuns acolo, urăşte binele şi merge pînă a simţi o adevărată mulţumire în persecuţiuni şi în cruzimi. Cînd o societate este în decadenţă, asemenea idei ies la lumină şi iau dezvoltare; dar să înăduşă şi dispar cînd societatea este tînără, plină de viitor şi condusă de un spirit de virtute şi de devotament. „Cînd convulsiunele politice turbură un stat, care este deja în fierbere prin viciuri şi depravaţiuni — zice Wyte Melville — spuma morală, ca printr-o lege a naturei, iese dasupra; caracterele cele mai fără principii, cele mai dispuse a urma instinctele lor de hrăpire şi de spediente ajung la un fel de renume, ajung la poziţiuni înalte, de puţină durată în adevăr, nesigure şi defăimate, dar joacă un rol însemnat. Sub guvernele cele rele nu este decît un singur mijloc de a căpăta favoare: acest mijloc este de a încerca să egaleze brutalitatea guvernanţilor, ale căror case devin receptacole de inichităţi şi de trîndăvie."

* Mai exact, *gogo* s-ar traduce prin „posesor de capital, lesne de înşelat".

** Cei iscusiţi.

O societate astfel după cum o doreşti sau ţi-o închipuieşti dumneata este o societate căzută şi fără raţiune de a fi; ajunsă într-o asemenea stare, ea trebuie să se ridice prin virtute, daca a mai rămas în popor; trebuie să se transformeze sau să piară.

Corupţiunea este cu atît mai primejdioasă fiindcă este contagioasă, răspîndeşte împrejurul ei o atmosferă în care delicateţa simţurilor să strică şi gustul să depravează. Daca o societate căzută sau aproape de a cădea să mai poate rădica şi renaşte la viaţă, acest miracol nu să poate opera decît prin virtutea femeilor; legenda secolilor pe dînsa ne-o arată zdrobind capul şarpelui; iar cînd şi dînsa ajunge a zace adormită în lux şi în voluptate, viciul umblă cu capul rădicat şi triumfător pentru că ştie că nu are cine să-l zdrobească. Spiritul sfînt găseşte virtutea prin care se naşte un salvator.

„Ceea ce nici un om nu îndrăznea să facă a făcut-o o femeie, zice Eugénie Pelletan[14]. Ea a ascultat glasul inimei sale şi, sub porunca ei, a scris actul de acuzaţiune în contra plantatorilor negrieri. America a auzit reclamarea patetică a Harrietei Stowe, s-a coborît în cugetul său şi i-a fost ruşine de sine; după cîtva timp, prezidenţia lui Lincoln ieşea din coliba lui *oncle* Tom.

Omul este îndrăzneţ la foc, dar este slab dinaintea opresiunei; daca ea persistă, el simte trebuinţa de a să închina biruitorului. Femeia, din contra, are darul martirului, ea din naştere poartă în fundul inimei sale o curăţenie care se revoltă în contra succesului; vede într-însul un fel de desfrînare şi o lovire asupra conştiinţei; mai bine moare decît să trăiască în pace cu dînsul."

— Da' cu femeile o să faci treabă? zise domnul Fanaridi. Ele după lege sunt făcute să caute de casă sub autoritatea bărbatului, să-l asculte şi să se teamă de dînsul; să vă spun eu de unde vine corupţiunea la noi; vine din lipsa legilor, ne lipsesc o grămadă de articole; nu mai departe decît ieri am dezvinovăţit la tribunal un hoţ prins asupra faptului şi l-am achitat fiindcă nu am găsit articol special în lege.

— Corupţiunea, domnul meu, vine din patimile cele rele, şi patimile nu să pot înfrîna prin legi, ci numai prin învăţătura religioasă şi filozofică şi prin educaţiune. Cu cît o societate este mai civilizată, cu atît patimile pierd puterea lor asupra sufletului, cu cît educaţiunea unui popol este mai

îngrijită şi învăţătura mai răspîndită, cu atît spiritul să luminează şi raţiunea să întăreşte şi devin mai tari în contra patimilor; statistica ne confirmă această teorie prin tot felul de observaţiuni; este constatat şi dovedit într-un mod netăgăduit că mizeria şi crimele să împuţinează cu cît luminele să răspîndesc mai mult. Educaţiunea măreşte inima şi micşorează patimile, ne obicinuieşte a vedea şi a găsi mulţumirea noastră în fapte bune, ne formează gustul şi ne învaţă a admira şi a iubi binele şi frumosul; învăţătura ne dă armele cu care ne putem lupta contra patimilor. Învăţătura religiei, a filozofiei şi a ştiinţelor ne arată datoriile noastre către Dumnezeu şi către oameni, ne arată adevărurile în care trebuie să credem; învăţătura istoriei ne arată exemplele ce trebuie să urmăm ca să perpetuăm virtutea şi ca să ne facem demni de stima, de recunoştinţa şi de admiraţiunea urmaşilor noştri; învăţătura literaturei şi a frumoaselor arte ne înalţă spiritul către sublim şi frumos, îl curăţă de cugetări proaste; învăţătura profesională ne dă mijloace de a ne procura prin muncă un trai onorabil nouă şi familielor noastre. Exemplele cele bune date de părinţi şi de vecini ne obicinuiesc a călca pe calea de la care nu ne putem abate fără de a compromite încrederea, stima şi consideraţiunea de care voim să ne bucurăm. Fără aceste elemente ale educaţiunei, nu avem nici mijloace de a cunoaşte drumul pe care trebuie să mergem, nici putem dobîndi tăria de a învinge instinctele brutale ale trupului, nu găsim mijloace de a ne procura o existenţă onestă şi rămînem supuşi la cele mai rele din toate patimele, la invidie şi la ură, patimi care învrăjbesc societatea, o dezbină, o sfîşie şi o pune la dispoziţiunea inimicului, care voieşte să o piarză.

— Apoi cînd ar fi toţi ca dumnealui de procopsiţi — zise Sălbătăcescu, arătînd la tînărul căruia îi surîsese norocul în *lansquenet* — ferice de biata ţară! Ce-ţi ziceam eu, domnule? Mai fă şcoli, mai strigaţi să facem şcoli!

— Toţi cer instrucţiunea publică, şi o cer pentru toţi obligatorie şi gratuită; o cer cu drept cuvînt tocmai pentru că trebuie să fim destul de luminaţi şi înarmaţi cu puterea raţiunei ca, oricînd să ivesc idei greşite şi subversive ca acelea pe care le propagă tînărul nostru literat, să le poată combate şi respinge. Instrucţiunea publică este o instituţiune foarte delicată, ea trebuie regulată şi organizată astfel ca să nu

facă oameni stricaţi; să ne ferim mai cu deosebire de a înmulţi numărul tinerilor semidocţi, plini de fumuri, care, neputînd fi folositori, devin primejdioşi, buni de a răsturna şi de a dărăma, dar incapabili de a edifica. Instrucţiunea publică bine înţeleasă trebuie să aibă de scop a împlînta în inima tinerilor sentimentul de justiţie, de frica lui Dumnezeu şi de împlinirea datoriilor către sine şi către semenii săi, a rădica demnitatea şi spiritul şi a-l face demn şi capabil pentru cariera ce voieşte să îmbrăţişeze. Modele de o bună organizare a învăţăturei publice primare să găsesc astăzi în mai multe ţări; voi cita mai cu deosebire Statele Unite, Scoţia şi Saxonia; acolo tot copilul de la cinci pînă la cincisprezeci ani învaţă a ceti, a scri, a calcula şi a desina; îşi formează inima şi raţiunea prin învăţătura religioasă şi morală; cunoştinţele de geografie, de istorie, de geometrie, de mecanică, de agricultură, de istorie naturală şi de higienă îl fac apt la viaţa practică; îşi exersează corpul prin gimnastică şi prin cîntare. În şcoalele americane tinerii să formează la viaţa publică, familiarizîndu-se cu chestiunele importante ale ţărei şi exercitîndu-se a vorbi în public. În şcoală, în biserică, în adunări, sărbătorile şi serile de iarnă li se vorbeşte necontenit de morală şi de politică; nu ca să-i facă nesupuşi, ci ca să-i obicinuiască din copilărie a respecta constituţiunea şi a iubi libertatea.

„Omului îi trebuie o predare perpetuă — zice d. Laboulaye — creştinul şi muncitorul are trebuinţă de o predare continuă. Iată marele servicii ce aduc bisericile, jurnalele, bibliotecile populare, cursurile şi adunările publice şi acele mii de asociaţiuni care în ţările libere ţin în deşteptare religia, ştiinţa şi opiniunea. Astfel, o asociaţiune devine o libertate socială, şi libertatea devine cu atît mai preţioasă cu cît combate nencetat neştiinţa şi patimile cele rele, duce lumina pînă în locurile cele mai mizerabile, în locurile acelea unde să dospeşte invidia şi ura şi năbuşaste revoluţiunele chiar în vatra lor."

— Vina este toată a boierilor, care nu lasă pe domnitor să facă cum ştie el că este mai bine pentru ţară, zise domnul Oftescu, aruncînd pe masă o pereche de cărţi cu care făcuse pacienţă, ca să vază daca să reînfiinţează casieriele de plasă. Pe cît va fi o aristocraţie fie de naştere, fie de bani sau chiar de merit, nu să îndreptează lucrurile. Acum ştiu că o să

fim toţi deopotrivă. Un lucru bun ar fi de făcut, să ne oblige guvernul să ne îmbrăcăm ţărăneşte; ar fi şi mai ieftin, şi mai frumos; ar lipsi modele care ne corump şi ne ruinează.

— Mai frumos, da! Fracul şi pălăria nu au nimic teatral, dar mai ieftin nu! Costumul ţărancelor noastre dă mare cîmp luxului de stofe şi de podoabe pe piept, pe cap şi la brîu; modele, cînd s-ar mărgini la îmbrăcăminte, nu ar fi atît de ruinătoare cît crezi; ele sunt un mijloc puternic de propagandă bună sau rea; cînd se agaţă de moravuri, de modul de a trăi, au o putere foarte mare, căci pornesc totdauna de la clasele cele de sus, pe care cei mici şi săraci ţin drept onor a le imita; fiecare voieşte a mînca, a bea, a se plimba ca cei mari şi ca cei avuţi; le imitează echipagele, livrelele şi chiar viciurile. Ceea ce este numai un obicei rău sau un capriciu la clasele avute devine de multe ori viciu la clasele de jos; patimile şi poftele lor sunt mai vii şi mai arzătoare. Ceea ce este o dărăpănare a averei pentru unii devine cauză de prevaricaţiuni şi prădăciuni pentru ceilalţi; luxul toaletelor, echipagelor şi mobililor devine de multe ori cauza de dezonoare a familiei. Dar precum moda este un instrument de corupţiune, asemenea poate deveni şi un mijloc puternic de moralizare. Clasele care dau tonul în societate, clasele pe care le imitează celelalte, de ce să nu caute ca bunul ton să fie a purta toalete simple şi de bun-gust? În loc de toalete grele şi scumpe, să caute a petrece o viaţă modestă şi plăcută în familie, o viaţă laborioasă şi onestă, în loc de a fi moda să trăiască numai la vizite, la plimbări, la teatruri, la grădini publice şi la baluri, neaflînd nicăiri mulţumirea după care oftează şi aşteptînd totdauna cu nerăbdare finitul petrecerei, ca să-şi scoată necazul pe slugi şi pe copii. De ce în loc de a fi de modă pentru o damă a fi cochetă şi a avea adoratori să nu fie la modă a fi o soţie virtuoasă, mumă îngrijitoare pentru moralitatea şi învăţătura copiilor? Damele române ar trebui să-şi puie ambiţiunea a fi un model de îmbunătăţire morală a societăţii noastre, o glorie care preţuieşte negreşit ceva mai mult decît admirarea şi omagiile mincinoase ale tinerei fără ocupaţiune.

Familia este baza societăţii şi femeia este stîlpul familiei; de la modul dar cu care să fac căsătoriile depinde în mare parte moralitatea şi fericirea societăţilor. La noi însoţirile la oraşe, ca şi la ţară se fac prin zestre, foarte puţine prin afecţiune;

de cele mai multe ori un tînăr, neştiind cum să-şi îndrepteze ranele făcute averei sale, caută o zestre; acest mod pune de la început pe bărbat într-o stare de inferioritate în ochii femeei, fără ca această inferioritate să o rădice pe dînsa în opinia sa proprie, căci nu poate să atribuie preferinţa ce i s-a dat nici meritelor intelectuale, nici calităţilor morale, fiindcă ştie că acea preferinţă s-a dat averei; pe de altă parte, certitudinea la unii de a găsi orişicînd o zestre neaccesibilă creditorilor face pe tineri nepăsători pentru averea rămasă de la părinţi. O răsipesc contractînd obiceiuri de lux şi de nelucrare, prin urmare aduce în familie un element stricat. Pune pe bărbat într-o poziţiune umilitoare dinaintea femeei dintr-al căreia avut are să trăiască, rămîne la discreţiunea capricielor şi a exigenţilor ei, exigenţe care cresc cu diferinţa contingentului adus de fiecare la susţinerea sarcinelor familiei. Căsătoriile din amor sunt fondate de cele mai multe ori pe un sentiment trecător şi care de multe ori nu este decît efectul imaginaţiunei şi al iluziunelor care cad una cîte una cînd acei care se admirau fără a se cunoaşte se deşteaptă şi văd că realitatea nu seamănă cu ceea ce visaseră unul pentru altul.

— Apoi asta este şi discutăciunea mea cu domnişoara Zinca; nu-i zic totdauna că familia nu este în natură? Orcum ne vom întoarce, vedem că matrimoniul nu poate dura; onorata doamnă mi-a făcut descherăciunea că este pentru *consortium omnis vitae** şi nu voieşte să admită divorsul. Aţi înţeles acum, doamnă, că eu am dreptate şi ştiţi că în cestiune de familie nu pot fi bănuit de partimonăciune ca unul ce sunt viţă de domn, după cum v-aţi convins cu toţii. Cînd vorbesc dar pentru abolăciunea familiei, vorbesc în contra intereselor mele; dar ce să fac daca ardoarea patriotică mă consumă şi dacă sunt democrat şi doresc binele năciunei mele? întrerupse d. Vintilă.

— Iertaţi-mă, domnule, dar am fost întrerupt, căci de m-aţi fi lăsat să isprăvesc, v-aşi fi spus ce este o căsătorie care înfăţişează toate garanţiile. Este aceea care naşte din amicie şi din stimă, acea afecţiune care creşte necontenit cu întărirea acelor sentimente care formează legături neal-

* Căsătorie pe toată viaţa.

terabile între doi tineri destinaţi a convieţui; pe stimă şi pe amicie să poată stabili căsătoria şi fonda adevărata familie.

— Pentru familie, de! calea-valea, zice domnul Fluturescu, tot mai sunt nişte consideraţiuni, copii, afecţiuni, interese; dar pentru proprietate ce poate zice cineva! Cu drept este ca unii să aibă cu prisos şi alţii să se uite cu jind la bunurile lumei, unii să piară de foame şi alţii să bea şi să banchetuiască? Trebuia în condica asta nouă să o fi desfiinţat cu totul; cînd faci reforme, încai să le faci cum să cade.

— Îţi vine lesne, vezi bine, să vorbeşti aşa, fiindcă ţi-ai vîndut moşioara care ţi-a rămas de la tată-tău, ai vîndut şi casa ce ţi-a lăsat biata leliţa Smaranda şi le-ai tocat toate colea la masa aia; aşteaptă acum să le vindem şi noi, ş-atunci bucuros, zise cocoana Zinca cu un glas de soprano.

— Pentru proprietate sunt, domnule, cuvinte tot atît de puternice ca şi pentru susţinerea familiei; căci vei binevoi să convii că omul diferă de vită prin cugetare, şi, ca fiinţă cugetătoare, trebuia negreşit ca într-o zi, mai curînd sau mai tîrziu, să dobîndească conştiinţa spaţiului şi a timpului, prin urmare a trecutului şi a viitorului, a cunoaşte pe unul şi a se preocupa de cellalt, într-un cuvînt, să devie prevăzător. Pe de altă parte, el fiind un compus de puteri fizice, morale şi intelectuale, puteri care trebuiesc menţinute şi dezvoltate, puteri care să ostenesc prin muncă şi să sporesc prin consomaţiune, el a fost îmboldit la muncă prin perspectiva mulţumirilor ce are să dobîndească după urma productului ostenelilor sale. Aceasta să poate numi raţiunea activităţii omului.

Cu cît trebuinţele omului s-au făcut mai numeroase şi mai variate, cu atît el a trebuit să devie mai păstrător, mai prevăzător. Trebuinţele sunt îndemnul muncei şi al meşteşugurilor. Suprimă trebuinţele, adică consumaţiunea, şi ai suprimat totodată şi munca, şi producţiunea; omul, nemaiavînd interesul de a dobîndi, nu mai simte trebuinţa de a munci; cine ar mai voi să producă daca nu ar avea certitudinea că nu va veni altul să consume ceea ce a produs el? cine s-ar mai osteni daca productul nu ar deveni proprietatea absolută a aceluia ce l-a dobîndit prin munca şi osteneala sa? Daca persoana şi facultăţile omului nu se pot tăgădui ca proprietate a sa, cum să poate tăgădui proprietatea productului puterilor şi a facultăţilor lui? Aşadar, cred că vezi, domnule,

că proprietatea este o consecință inevitabilă a naturei fizice și intelectuale a omului.

— Ai dreptate! eu totdauna am zis-o și o repet și astăzi: trebuia de la început să nu se recunoască proprietatea; trebuia toți să fie datori să muncească deopotrivă și să se folosească cu toții deopotrivă de bunurile lumei, și ar fi mers treaba bine, adăogă domnul Vintilă.

— Aci este o eroare; dumneata crezi că societatea a instituit proprietatea; dar nu te gîndești că ar fi mai drept a zice că proprietatea a format societățile, ca să o poată apăra. Proprietatea emană de la un instinct natural, de la acela care să deșteaptă în fiecare și îi spune că este stăpîn pe persoana sa. A suprima dreptul de proprietate al omului asupra productului muncei sale este a opri creațiunea acelor producte; a lua o parte dintr-acele producte este a descuraja pe om de a se osteni altădată pentru dobîndirea lor; este a opri activitatea, slăbind mobilul care îl împinge la lucru; a să atinge de proprietatea internă, a îndatora o ființă activă și liberă de a întreprinde o lucrare ce n-ar întreprinde de sineși sau a-l împiedica de la un ram al mijloacelor sale de producțiune, a întoarce, prin urmare, facultățile de la destinațiunea lor naturală este a micșora puterea productivă a omului; și orce atingere a proprietății interioare sau exterioare este contrară utilității și justiției. Suprimă proprietatea, și ai suprimat de bună seamă munca și producțiunea, ai suprimat îndemnul descoperirilor, ai suprimat progresul și ai redus pe om la starea de troglodit, mîncînd orce poate găsi, orce poate apuca, orce poate hrăpi; stare în care nu mai are trebuință nici de casă, nici de sat, nici de oraș, nici de stat. Fără proprietate, nu putem vedea alt decît mizerie și barbarie. Proprietatea imboldește munca.

Tînărul literat mă întrerupse cu argumentul următor, debitat pe un ton doctoral:

— Zici că satisfacerea trebuințelor este origina proprietății și că, prin urmare, este un drept al omului, un drept natural, bazat pe trebuințe adevărate; așa fiind, mi să pare evident că nu să poate aplica decît la ceea ce este product al muncei; cum dar omul s-a făcut stăpîn pe pămînt care nu este, nu o poți tăgădui, un product al muncei sale? Chiar după *Scriptură*, el este făcut de Dumnezeu, el este un obiect asupra căruia omul nu a putut avea nici o acțiune; nimeni,

prin urmare, nu şi-l poate apropria nici în totul, nici în parte, nimeni nu poate avea asupra lui un drept mai mare decît ceilalţi; el trebuie să fie la dispoziţiunea fiecăruia.

— Domnul mi-a luat argumentul din gură, zise nobilul profesor, şi argumentînd astfel dau dovezi de abnegăciune şi patriotism; căci trăgîndu-mă din luminatul Vintilă-vodă, precum este dovedit, aş putea să revendic drepturi de proprietate pe moşia Slănicu, cu cetate şi cu ocne cu tot.

— Argumentul dumneavoastră ar fi netăgăduit daca pămîntul ar produce fără muncă şi în abondenţă roadele lui, dacă n-ar fi acoperit de mărăcini şi de ciulini, dacă el ar da grîul, porumbul, prunile şi strugurii, fructele şi legumele fără de a fi fost mai întîi curăţit de mărăcini şi de burieni, îngrăşat, arat, semănat, grăpat, plivit şi muncit, daca pomii, ca să dea fructul lor, nu ar avea trebuinţă să fie sădiţi, răsădiţi, altoiţi, săpaţi, îngrijiţi, curăţiţi, udaţi în toate zilele, ani întregi, cu sudoarea frunţei omului, ca după timp îndelungat să înceapă a da roade şi să răsplătească pe muncitor de ostenelile şi de cheltuelile ce a făcut mai mulţi ani d-a rîndul, fără alt folos decît speranţa de a culege mai tîrziu, peste patru, cinci sau zece ani, rodul ostenelilor sale.

Cine ar voi să cureţe un pămînt de buturugi, de pietre sau de nisip, să-l amendeze, să-l îngraşe, să-l dreneze daca nu ar avea asigurarea că după toate cheltuielile şi ostenelile el, numai el va avea dreptul de a-l ara şi d-a-l semăna? Cine ar semăna dacă nu ar avea dreptul d-a recolta? Cine ar sădi duzi, pruni, peri, meri dacă nu i s-ar garanta dreptul de a să folosi de roadele acelor sădiri?

La începutul lumei, negreşit oamenii, fiind puţini la număr, aveau şi trebuinţe foarte mărginite; pămîntul dintre Marea Caspică şi Golful Persic le da fără muncă şi cu prisos roade şi plante plăcute, şi nu era trebuinţă de proprietate, nu să certa nimeni pentru o banană, pentru o nucă de coco sau pentru o foaie de viţă; într-acele locuri chiar astăzi poţi întîlni dervişi şi ezizi frumoşi, groşi şi nalţi, care trăiesc ca păsările cerului, fără casă, fără altă îmbrăcăminte decît o piele de căprioară; oameni care nici nu seamănă, nici nu recoltează; dar mai tîrziu, oamenii înmulţindu-se, s-au înmulţit şi trebuinţele prin dobîndirea cunoştinţelor; atunci pămîntul nu le mai putea da cu îndestulare fără muncă cele trebuincioase, pămîntul acela nu i-a mai încăput şi a tre-

buit să caute aiurea; s-au dus de au locuit şi alte pămînturi, înfiinţînd pretutindeni proprietatea. Supus prin legea naturei lui fizice a-şi perpetua neamul, omul a trebuit să caute a întîmpina şi trebuinţele copiilor; aceştia, mărindu-se, au unit munca lor cu aceea a părinţilor şi mai tîrziu au trebuit să dea bătrînilor ajutorul ce primiseră de la dînşii în timpul slăbiciunei copilăriei lor. Aceste ajutoare mutuale impuse de legea naturei, bazate pe adevărate trebuinţe, au confundat munca părinţilor cu a copiilor şi au creat dreptul de ereditate, consecinţă fatală, dar inevitabilă a naturei fizice şi morale a omului.

Proprietatea pămîntului este atît de inerentă naturei omului, încît este de însemnat că, din toate proprietăţile, la nici una nu ţine el ca la proprietatea de pămînt; nu iubeşte nici o avere cum iubeşte casa în care s-a născut, arborele la umbra căruia a copilărit. Proprietatea pămîntului este cea mai sacră din toate, căci ea, unind familia prin interese şi prin sentimente, dezvoltă într-însa toate virtuţile domestice, care devin mai în urmă izvorul virtuţilor sociale. Omul care nu are amorul familiei şi al proprietăţii nu va avea niciodată amorul patriei.

Aplecarea omului de a poseda pămînt o găsim la toate neamurile, şi o găsim cu atît mai dezvoltată cu cît un neam este mai civilizat. După cum vezi, domnule, nu poţi lovi proprietatea fără de a lovi şi a doborî familia, precum nu poţi lovi familia fără de a lovi societatea. De cînd lumea nu a existat societate civilizată fără familie, fără proprietate sau fără ereditate. Indivizii se folosesc şi se bucură de bunurile ce au dobîndit, şi acele ce le rămîn la sfîrşitul vieţei le transmit moştenitorilor, iată proprietatea privată. Secolii grămădesc rezultatele lucrărilor tutulor oamenilor şi constituie capitalul, avuţia naţională; nu este o zi în viaţa popoarelor civilizate care să nu adauge o bogăţie nouă la capitalul social, la averea naţională. Cu cît proprietatea va fi mai garantată, cu cît legile o apără mai bine, cu atît acea societate este mai bogată, cu atît înaintează mai repede, cu atît devine mai puternică. Toţi călătorii au constatat starea de mizerie şi de camătă care există în ţările unde proprietatea nu este bine asigurată; acolo lucrarea pămîntului este părăsită, acolo să află cîmpiile cele mai sterpe; dacă cîteodată să pripăşeşte cîte un capitalist, el stă cu averea în geaman-

tan, gata pe fugă; cată să o aibă în ce poate fi mai lesne de rădicat, în diamanturi şi argintărie, ca să le poată lesne ascunde, îşi face casa cît poate mai proastă, ca să nu poată deştepta bănuiala şi excita invidia. În timpul confiscaţiunelor şi pînă în timpii din urmă casele evreilor şi ale armenilor în Turcia erau văpsite în negru pe dinafară, ca să nu bată la ochi. Camăta este singura specul în asemenea ţări. Bogăţia şi creditul nasc cu proprietatea.

Negaţiunea proprietăţii este negaţiunea principiilor fondamentale ale moralei, căci daca nimeni nu ar avea drept pe nimic, adică daca nu ar poseda nici un obiect al său, nu este a zice că are drept pe tot ce există, şi prin urmare că puterea materială şi dibăcia pot să-şi împartă tot ce există daca s-ar mai găsi ceva pe lume? Şi atunci unde rămîne probitatea? Daca s-ar putea realiza utopia de o comunitate universală sau numai de comunităţi naţionale, s-ar rădica omului cu totul dorinţa de a îmbunătăţi şi d-a înfrumuseţa pămîntul, s-ar stinge concurenţa, emulaţiunea şi geniul descoperirilor, am ajunge prin nivelarea averilor, a poziţiunelor şi poate chiar a inteligenţelor la cel mai jos grad al scării sociale, adică la desfiinţarea industriei, a artelor, a comerţului, a ştiinţelor, şi omenirea ar trece de la starea civilizaţiunei la a barbariei. În ordinul economic, adică al bogăţiei publice şi private, am ajunge la mizerie. De unde astăzi avem în societate săraci şi bogaţi, am fi toţi o apă, cum să zice, toţi deopotrivă săraci. Sărăcia, care tinde a dispare cu progresul descoperirilor în ştiinţe şi în arte şi cu îmbunătăţirea instituţiunelor, s-ar lăţi ca vălul nopţii şi ar copleşi omenirea întreagă, coborînd-o la cea mai ticăloasă stare.

Dreptul de proprietate este principiul care a creat societăţile libere şi civilizate; fără proprietate nu poate exista o asociaţiune politică.

— Eu ştiu atîta, că daca nu s-o desfiinţa proprietatea, nu mai ajungem niciodată la egalitate, mormăi tînărul Fluturescu.

— În adevăr, desfiinţarea proprietăţii ne-ar da egalitatea; dar ne-ar da acea egalitate pe care am putea-o numi egalitatea de jos, ne-ar da barbaria, iar nu egalitatea la care trebuie să aspirăm, egalitatea de sus; căci la aceea nu să poate ajunge decît numai prin înaintarea în arte, în ştiinţe

şi industrie; numai ea poate dărîma privilegiul, numai ea poate afranca omul din toate lanţurile nevoilor şi rădica societatea. În cît priveşte pămîntul, este constatat că numai proprietatea îi poate da valoarea, numai ea îl poate curăţi de mărăcini şi de pietre, numai ea poate usca mlaştinele şi pune pămîntul în stare de a deveni producător. Acel care s-ar îndoi despre acest adevăr n-are decît să cerceteze starea pămîntului în părţile Asiei, unde el este liber şi fără stăpîn, precum îl vei dumneata; pămîntul cel mai roditor din lume care rămîne în toţi anii neproducător; dar ca să nu te duci aşa departe, comparează unde vrei pămîntul rămas comunal cu acela care a trecut în stare de proprietate privată. Un exemplu vrednic de însemnat este ceea ce s-a observat în landele departamentului Girondei din Franţa: 300.000 hectare de un pămînt neroditor, un strat de humus ca de un deget de gros aşezat peste un pămînt cleios, acoperit iarna cu apă şi vara uscat, ars de soare; acum vro doisprezece ani venitul ce da acest pămînt nu era nici de un milion, să socotea pe 3 franci venitul unui hectar care să vindea pe 100 de franci; astăzi jumătate dintr-acest pămînt, cît era proprietate particulară, s-a pus în esploatare după sistemul de drenaj al domnului Chaberlant, şi producerea lui s-a suit la 100 de franci de hectar, adică de la 450.000 la 15 milioane de franci, iar cealaltă parte ca la 150.000 de hectare, care este proprietatea comunelor, a rămas în starea cea dintîi, neputîndu-se folosi de descoperirea învăţatului inginer.

— Acolo sunt astfel de oameni, proprietarii sunt buni şi generoşi, dar nu ca la noi boierii, răi, hrăpitori, care trăiesc ca părăsiţi din sudoarea creştinului, zise domnul Jăpcănescu.

— Nu am nimica de zis, domnule, pentru apărarea acelora din proprietarii ciocoi, boieri sau neguţători care, profitînd de simplitatea şi neştiinţa ţăranilor, sau care, sprijiniţi şi favorizaţi de o administraţiune arbitrară şi de o justiţie părtinitoare, au putut supune pe cei slabi şi lua de la clăcaşi cîtuşi de puţin peste ceea ce legea le acorda. Înşelătorul şi prevaricatorul merită critica şi osînda oamenilor oneşti la orice categorie şi la orice condiţiune ar aparţine el.

— Ei! d-apoi claca nu era robie? întrerupse domnul Oftescu, reîncepînd pasienţa care nu vrea să iasă.

— Claca nu era proprietate, nici proprietatea nu era claca; pot zice încă că dacă ea era foarte vătămătoare proprietarului, în folosul căruia se părea instituită, şi mai cu deosebire era în paguba generală a producţiunei ţării; dar dacă vom cerceta cu condeiul în mînă şi cu aritmetica în cap ce speculaţie au făcut acei care au devenit proprietari de moşii în ţară la noi, ne putem convinge lesne că nu au hrăpit de la nimeni, nu au dezbrăcat pe nimeni, nu au furat nimănui nimic şi că nu merită a fi tractaţi cu severitatea cu care îi tractezi dumneata.

— Pămînturile este ştiut că au fost ale ţăranilor, boierii le-au luat de la ei. Sunt hrisoave domneşti care o dovedesc aceasta tot aşa de limpede precum v-am dovedit şi eu că mă trag din Vintilă-vodă.

— Nu există asemenea hrisoave şi nici nu pot exista. La noi, ca în toate ţările, pămînturile cucerite s-au împărţit la învingători. România n-a putut fi toată ocupată şi împărţită colonilor lui Traian; o mare parte a rămas pămînt fără stăpîn sau al statului, şi încă chiar dintre românii împroprietăriţi, mulţi părăsind mai tîrziu ţara şi fugind de năvălirile turcilor şi ale tătarilor, precum au făcut Matei Vitejescu, Vlad Socol, Toma Dorobănţescu, Lupu Săbăuţ, Oprişan Soldăţescu şi alţii, părăsind Clocociocu sau Clivu, pămînturile lor rămase fără proprietar au devenit ale statului împreună cu altele, şi domnii după vremi le-au dăruit slujbaşilor credinţoşi şi ostaşilor viteji, individual sau în devălmăşie.

„Am hărăzit loc sterp din pustie din hotarul Cîmpiii Stăneştilor ca să le fie lor şi urmaşilor ocină şi moşie de veci..." Astfel s-a dat moşii odivoilor, dorobanţilor, roşiorilor, verzişorilor. Acestea au devenit moşii moşneneşti sau răzăşeşti, proprietatea mică, de multe ori în devălmăşie sau indiviză. Daniile pe la căpitani şi pe la mănăstiri au format în România proprietatea cea mare, la care a venit de s-a adăogat necontenit, precum se va adăoga şi d-aci încolo împreunarea de părticele mici pe un singur cap, prin moştenire, căsătorii şi cumpărători. Pămînturile acestea sunt ele alodiale, beneficiale, tributare sau feodale, sau sunt de curată, bună şi adevărată proprietate, moşie, ocină trecută

de la unii la alții prin moștenire, zestre, danii sau cumpărători cu bani buni cîte ughiu, talere și parale atîtea funia, ocaua sau dramu?

La noi proprietatea a fost curat română.

Domnii războinici ca Mihai și ca Bogdan, la întoarcerea lor din Ungaria și din Polonia, au încercat a introduce și în țara noastră proprietatea feodală, proprietate vendă ca o putere militară, precum introduseră turcii spahilicurile în multe părți ale Imperiului otoman; dar o asemenea instituțiune, fiind contrarie spiritului românesc, n-a putut lua rădăcină în țară.

„Numai îndrăzneala unora din stăpînii moșiilor a putut a-i vinde (este vorba de vecini), a-i da de zestre, și nu sunt volnici stăpînii satelor, cînd vinde moșia, să vînză oamenii, ci, ca niște săteni ai satelor, în sat să rămîie, făcînd ei slujba cu nart 24 de zile și dijmă să dea..." zice hrisovul de la 1749. Mai tîrziu obligațiunele puse de turci asupra domnilor fanarioți pentru aprovizionarea fortărețelor Dunării au adus amestecul autorității în niște tranzacțiuni care trebuia să rămîie totdauna libere și, ca să nu fie nici o piedică pentru lucrarea pămîntului, ș-au arogat dreptul a otări prețuri, a pune *narturi*, precum vedem în hrisoavele lui Calimac și lui Moruz și în legile lui Ipsilant și Caragea, *narturi* pe care mai în urmă regulamentele organice de la 1831 și firmanele de la 1852 le-au consacrat, impuind unei părți obligațiunea de a ceda o bucată de pămînt determinată și celeilalte obligațiunea de a da un număr de zile clacă și dijmă. Acesta este pactul numit în lege *relațiuni reciproce dintre proprietari și săteni*, legătură silnică și obligatorie, care nu trebuie și nu poate să existe în starea de civilizațiune și de libertate.

În România, populațiunea s-a format prin colonizație, iar nu prin concuistă, prin urmare s-a format aici, ca și la romani, la greci și fenici, privată, iar nu comună sau a statului, ca în Asia; *„the Walachians are surounded by, but not mixted with the barbarians"*(românii sunt înconjurați, iar nu amestecați cu barbari), zice Gibbon, și drept zicea adunarea boierilor Moldovei la 1817: „că Dragoș a găsit țara împărțită în proprietăți particolare și că proprietăți particolare erau numai *locurile din pustie*, nimeni nu posedă braniștile domnești și locurile tîrgurilor". Acest domn, ca

și Radu Negru, nevenind ca cotropitor, a trebuit să respecteze proprietățile, și așa a și făcut; cînd a voit mai în urmă să facă danii la mănăstiri, a cumpărat moșii cu bani, precum a făcut și Alexandru cel Bun.

Cercetînd bine, te poți încredința că afară de moșiile de mînă moartă, celelalte mai toate au trecut în cei din urmă treizeci de ani prin trei sau patru mîini; așadar, chiar de am putea admite pentru un moment că origina proprietății de pămînt să fi fost o spoliațiune de către cei dintîi proprietari sau că să se fi cumpărat cu bani rău dobîndiți sau cîștigați prin fraudă, abuzuri, violenții, prevaricațiuni, concuziuni și confiscațiuni, cine poate fi în drept în secolul al XIX-lea să vie să puie mîna, după o prescripțiune de secoli, pe o avere cumpărată pe bună-credință, cu bani munciți și bine cîștigați? Nu ar fi aceasta o lovire a principiului sacru al proprietății, astfel după cum este regulat în condica noastră civilă nouă și veche, ca și în toate condicile civile ale Europei?[15] Ca să ne înțelegem mai bine, să luăm de exemplu un onest negutător, croitor, cojocar sau zaraf, carele pe la anul 1827, după ce a cîștigat prin industria sa, a putut pune la o parte un capital de două mii de galbeni, bani bine dobîndiți, nu prin hrăpire, nu prin huzmeturi sau chiverniseli, nu ca boier sau ca ciocoi, ca grifon sau ca croncan, ci prin muncă, prin industrie, prin comerț și prin economie. Să ne închipuim acum că acel negustor, om de gust sau de speculă, să fi băgat acea economie de două mii de galbeni în cumpărătoarea unei moșii, nici scumpă sărată, cum să zice, nici ieftină chilipir, ci după prețurile curente, pe prețurile obicinuite pe atunci pe 5% venit curat; și iată-l proprietar al unei moșii de 100 galbeni venit din arendă. Iau, cum vezi, epoca cea mai favorabilă; căci îndată după acel timp moșiile au început a se sui, urmînd o progresiune crescătoare pînă la anul 1857, îndoindu-se veniturile din zece în zece ani. Astfel că acea moșie, cumpărată la 1827 cu modesta sumă de două mii de galbeni, a ajuns treptat să dea peste treizeci de ani un venit anual de opt sute de galbeni.

— Cum vei dumneata, domnule, să ia 40% pe an de la banii ce i-a băgat în moșie și să nu facă nici un sacrificiu pentru patrie! strigă cu indignație locotenentul Spadon; este o apreciere dreaptă că moșiile s-au suit foarte mult, știu că acelor care au apucat de au cumpărat moșii acum

treizeci sau patruzeci de ani le-a pus Dumnezeu mîna în cap.

— Tot așa are să fie peste treizeci sau patruzeci de ani pentru acei care cumpără moșii astăzi. Dar să vedem acum daca în adevăr le-a pus Dumnezeu mîna în cap, și pentru aceasta să urmărim puțin și să analizăm strălucita speculă ce a făcut fericitul nostru negustor care, la 1827, și-a lăsat meseria și s-a făcut proprietar de moșie, ajuns astăzi a avea un venit de opt sute de galbeni.

Lăsînd cu totul la o parte considerațiunele daca ar fi fost sau nu lesne pe atunci a găsi banilor o întrebuințare care să-i dea 20 și 25% pe an cu garanție bună, amanet de scule, de șaluri sau de argintărie, vom zice ca un lucru cunoscut de toți și netăgăduit de nimeni că putea desigur găsi a lua 10% împrumutîndu-i pe bună, sigură și întîia hipotecă de case sau de moșie, hipotecă și dobîndă recunoscute și întărite de toate autoritățile legale ale țării, fără a se teme de gurile *rele, nici de urmărirea vreunui procuror, căci* 10% *a fost* dobînda legală și este și astăzi chiar dobînda cea mai scăzută în țară; încă și mai mult, acel care ia numai această dobîndă nu numai că nu trece de cămătar, dar este considerat ca un făcător de bine, un împrumutător milostiv, omul lui Dumnezeu. Toate zapisile de împrumuturi cîte am văzut după acei timpi purtau dobîndă de 7 și 7 $^1/_2$ la pungă pe lună, adică 16 $^4/_5$% și 18% pe an.

Calculînd dar acele două mii de galbeni pe 10%, noul nostru proprietar, care da moșia lui în arendă cu o sută de galbeni, păgubea cîte 100 de galbeni pe tot anul, căci de îi da cu dobîndă, de la două mii de galbeni ar fi luat două sute, iar nu o sută, cît ia de la moșie; deficitul acesta calculat negustorește pe baza de 10% îi face pînă la anul 1837 o pagubă de 1.589 de galbeni și face că această moșie îl costă, la 1837, nu 2.000 de galbeni, ci 3.589 de galbeni.

— Și de este pagubă, ea este însă neînsemnată pe lîngă sporirea ce a avut; acea moșie face astăzi peste zece-douăsprezece mii de galbeni, zise domnul Socotescu, fost raportor statistic.

— Ca să putem vorbi cu temei, dați-mi voie să calculăm pînă în căpătîi. Ziceam dar că la 1837 moșia costa pe speculantul nostru 3.589 de galbeni, un capital care, pus la dobîndă, i-ar fi adus un venit de 359 de galbeni pe an, în

vreme ce moşia, cu toate că i s-a îndoit venitul, nu-i aducea decît 200 de galbeni; aşa, de la 1837 pînă la anul 1847, păgubeşte pe tot anul cîte 159 de galbeni, ceea ce în zece ani îi mai suie paguba la alţi 2.530 de galbeni, şi atunci moşia cumpărată cu douăzeci de ani înainte pe 2.000 de galbeni îl costa 6.119 galbeni, sau 612 galbeni pe an, cînd îndoindu-se iar venitul din cît era şi urcîndu-se la 400 de galbeni pe an, îi pricinuieşte un deficit de 212 galbeni pe an, care deficit să grămădesc pînă la 1857 într-o sumă de 3.378 de galbeni şi face de-l costă moşia 9.497; atunci venitul moşiei iar s-a suit şi a ajuns a fi de 800 de galbeni; deficitul calculat pînă la punerea în lucrare a legei rurale la 1865 face 2.130 de galbeni şi suie costul moşiei la 11.200 de galbeni. Daca la acest cost vom mai adăoga impozitul fonciar calculat de la 1852 pînă la 1865 după legile şi dispoziţiunele după vremi, o sumă de cel puţin 400 de galbeni, moşia cumpărată la 1827 pe 2.000 de galbeni îl costă pe fericitul nostru amic peste 11.600 de galbeni, adică 1.160 de galbeni pe an, şi el nu ia decît 760 de galbeni, scăzîndu-i impozitul fonciar; adică că plăteşte 400 de galbeni pe tot anul onorul şi fericirea d-a se întitula proprietar. Şi observaţi, mă rog, că am nimerit un proprietar rar, cum nu se găseşte la o mie unul; am nimerit un proprietar fără gustul zidirilor de case, de biserici, de magazii, de hanuri, fără patima grădinăriei, a florilor, a poamelor şi a legumelor, infirmităţi şi slăbiciuni strîns legate de cualitatea de proprietar de pămînt, capricii şi trebuinţe care ar fi costat pe altul cel puţin trei sau patru mii galbeni; apoi am mai nimerit şi alt noroc la proprietarul nostru, noroc mare şi rar în ţara noastră: închipuiţi-vă că nimeni din vecini, nici mirean, nici călugăr, nu s-a încercat a-i ştirbi moşia şi nu l-a obligat a scoate ingineri hotarnici, a plăti avocaţi, a alerga zece ani cu poştia şi cu birje pe la tribunalurile de judeţe, pe la curţile de apel, pe la Ministeriele de Interne, de Justiţie, de Culte şi de Esterne, a căra judecători, cercetători şi preţuitori pe la faţa locului, şi după toate astea să piarză şi o parte din moşie, daca nu şi toată, cu drept sau fără drept, plătind daune, speze şi interese; oare dumneavoastră, domnilor, şi mai cu deosebire dumneata, domnule Fanaridi, nu credeţi că în fericita noastră ţară acestea să nu intre în so-

coteală, pentru o moşie ca aceea despre care este vorba, cu două sau trei mii de galbeni cel puţin?

— Ba şi mai mult, zice cocoana Zinca; întreabă-mă pe mine, să-ţi spui eu cît m-a ţinut judecata cu hagi Hristea; căzuse năpastie pe mine din chiar senin, să-mi ia moşia şi mai multe nu! nu era să rămîi săracă din pricina lui Drepteanu, care pusese pizmă pe mine?!

— Vedeţi dar, domnilor, că daca am voi să le punem pe toate la condei, am găsi că acea moşie a costat pe negustorul nostru peste 20.000 de galbeni; dar noi să ne ţinem de cifra noastră cea modestă şi netăgăduită de 11.600 de galbeni, cu venit de 800 de galbeni, şi să căutăm a găsi ce valoare avea ieri înaintea legii rurale şi ce venit are astăzi.

De vom cerceta vînzările de proprietăţi rurale făcute la secţia III, în cei din urmă trei ani, găsim că s-au vîndut termen de mijloc pe baza de 8%, adică că moşia amicului nostru valora 10.000 galbeni, adică cu 1.600 de galbeni mai puţin decît îl costă, şi de aci vezi că acela căruia ziceţi că i-a pus Dumnezeu mîna-n cap i-a pus-o nu ca să-i dea, ci ca să-i ia 1.600 de galbeni, şi că negustorul, devenind proprietar, a făcut o speculă proastă, greşită; nu pentru că să fi avut vreo nenorocire sau vreo neizbîndă, dar fiindcă astfel este la noi specula de cumpărători de moşie.

— Dar daca ar fi fost cumpărătoarea de moşii o speculă aşa de proastă, cum atîţia comercianţi inteligenţi, cu atîta aritmetică în cap, cari au devenit milionari speculînd un mic capital în grîne, piei, lînă, vite, manufacturi, coloniale, au cumpărat moşii şi tot cumpără nencetat? întreabă domnul Fluturescu.

— Pentru că există în om o dorinţă neînvinsă de a poseda pămînt; această slăbiciune este omenească, o găsim la toate naţiunele, şi ţi-aş putea aduce exemple o mulţime de negustori care trăgeau din capitalurile lor un venit bun de 15 şi 20%, care se suiau necontenit pe scara bogăţiei şi care s-au ruinat cînd au băgat acele capitaluri în cumpărători de moşii, pentru că nu au putut găsi în noua lor speculă decît un venit de 3 şi de 4%, siliţi fiind a face avansuri pentru clădiri de magazii, de hanuri etc.

Ceea ce am zis pentru un negustor care a cumpărat moşie la 1827 o putem repeta pentru toţi acei care au devenit proprietari la anul de la Hristos 1800, la 1700 sau la 1600 şi în

orice timp de cînd țara este țară. Moșiile Văcăreștilor, Sturdzeștilor, Filipeștilor, Bălăcenilor, Balșeștilor, Ghiculeștilor, Bibeștilor, Butculeștilor nu au altă origină decît aceea a moșielor negustorilor. Fost-au ele averi feodale cotropite de la vreun neam învins, sau au fost, ca toate celelalte, părți dintr-o moșie mare împărțită între mai mulți frați, sau cumpărători după la proprietari mici, părticele împreunate; moșii, funii, ocale, litre și dramuri, proprietăți dumicate din generațiune în generațiune; căci așa trebuia să fie într-o țară unde majoratul n-a existat niciodată. Odivoi sau roșiori împărțind moșia indiviză și mai tîrziu vînzînd loturile lor, care, unindu-să într-un singur trup asupra aceluiași cumpărător, asupra unui Năsturel sau unui Bărcănescu, au format proprietatea cea mare, compusă mai totdauna din mai multe proprietăți mici; precum, pe d-altă parte, multe proprietăți mici provin din împărțirea unei proprietăți mari — lege a naturei tranzacțiunelor libere și în contra căria orce restricțiune este fără efect și nu poate dura.

— D-acum încolo nu mai poate fi așa, fiindcă guvernul, printr-o prevedere adevărat părintească, a luat măsuri a nu să putea vinde loturile pe care s-au împroprietărit țăranii foști clăcași, zise locotenentele Spadon.

— Lege care să va eluda sau să va desființa de acei în favoarea cărora să crede că s-a făcut restricțiunea; fiindcă ea este atentatorie proprietății și liberilor tranzacțiuni, contrarie regulilor și legilor naturale.

— Așa! dar dup-acuma au început a vinde, strigă cocoana Zinca. La mine la moșie tot pămîntul cît am cedat locuitorilor l-au luat zece săteni, iar ceilalți au rămas fără pămînt; zic că nu pot plăti fonciera.

— Moșiile erau pe nimica într-o vreme și tot nu le-au putut ținea; moșia de zestre Mămăligeni a mamii Marghioliții, mătușa tată-mio, adăogă moș Dincă Pîrvulescu, boier bătrîn care nu iscălise DA în plebiscit, i-a dat-o mă-sa drept o pereche de cercei, și mai era încă o moșie a răposatei lelei Sandi, sor' cu mama Marghioliții, care aceea a fost dată drept o butcă de Viena, astăzi sunt moșii de cîte două mii de galbeni venit pe an.

— Acei care au cumpărat în secolul XV-lea, XVI-lea sau al XVII-lea un moș, o funie sau o litră de moșie cu ughi și

bani roșii, moșie mare de mai multe mii de pogoane, moșie care nu a costat poate nici o sută de lei și care dă astăzi venit de mii de galbeni, acei care au luat-o pe o pereche de cercei sau pe o butcă au făcut poate o speculă tot așa de proastă ca a negustorului nostru cu moșia cumpărată la 1827 pe 2.000 de galbeni; acei 100 de lei, valoarea cerceilor sau a butcii, de atunci pînă acuma ar face poate mai mult decît moșia daca am calcula la cît s-ar sui valoarele acelor bani prin capitalizări acumulate după dobînzile după vremi și daca am compara acele cifre cu valoarea și cu veniturile capitalizate ale acelor moșii. Ca să ne putem pronunța asupra adevăratei lor valori de atunci trebuie să luăm și să calculăm prețurile butcii și a cerceilor de atunci, să le capitalizăm și să le comparăm cu valoarea de astăzi a moșiei, adăogîndu-i veniturile succesive, astfel cum am făcut-o pentru moșia cumpărată de negustorul nostru la 1827.

Ați văzut cred destul de lămurit ce fel de hrăpitori au fost pînă la 1865 acei ce posedau moșii în România; nu vorbesc, o mai repet, de hrăpitorii aceia care, profitînd de pozițiunele ce ocupau sau care întrebuințau mijloace viclene ca să hrăpească moșiele de la moșneni sau de la săraci. Dumneavoastră, în loc de a striga și a stigmatiza pe cei hrăpitori și jacăși, ați luat un ton patriotic de a striga în contra proprietarilor mari și mici.

Am vorbit pînă aci numai de valoarea moșiii pînă la începutul lui 1865, dar să vedem și ce să mai întîmplă cu speculațiunea negustorului nostru la punerea în lucrare a legei rurale; vă rog să-mi dați puțintică atențiune.

La moșiile cele locuite să socotea aproape cîte un locuitor plugar la 25 de pogoane și 10 galbeni pe an de locuitor venitul curat al proprietarului înaintea desființării clăcii; astfel, o moșie de 800 de galbeni venit avea pe dînsa termen de mijloc 80 de locuitori și o întindere de 2.000 de pogoane. Acest pămînt trebuie să-l împărțim în patru categorii:

O parte, pămînt bun și curat.

A doua parte, pămînt de cualitate bună, dar acoperit cu mărăcini, avînd trebuință de o cheltuială de 3 sau 4 galbeni de pogon ca să fie pus în cultură.

O a triea parte, pămînt de cualitate inferioară, care chiar de s-ar curăți ar valora pogonul 2 și 3 galbeni mai puțin decît cel de cualitățile cele două dintîi. Și în fine:

O altă a patra parte, nisipuri, rîpe şi prund, despre care la noi nu să gîndeşte nimeni încă a le cultiva şi care nu să pot preţui mai mult de un galben pogonul.

Aşa fiind, pe moşia negustorului nostru, care înaintea legii rurale valora, precum am văzut, 10.000 de galbeni pe tîrg cu bună tocmeală avem: 1. 500 de pogoane a căror valoare este de 5.000 galbeni; 2. 500 de pogoane a căror valoare este de 6 galbeni pogonul sau 3.000 de galbeni; 3. 500 de pogoane cu valoare de 3 galbeni sau 1.500 galbeni; 4. celelalte 500 de pogoane care nu valorează decît 500 de galbeni.

Peste tot, 10.000 de galbeni.

La 1864 să publică ordonanţă şi obligă pe negustor a ceda:

1. La 27 de clăcaşi fruntaşi, 297 de pogoane.
2. La 27 de clăcaşi mijlocaşi, 210 pogoane şi 9 prăjini.
3. La 26 de codaşi, 118 pogoane şi 6 prăjini.
4. 30 de pogoane şi 960 de stînjini pătraţi pentru case, curţi, grădini, strade, pieţi şi cimitiruri.
5. 34 de pogoane pentru preoţi.
6. 2 pogoane pentru casa comunală, biserică, şcoală etc. şi
7. alte 7 pogoane pentru drumul cel mare.

Peste tot, 699 de pogoane şi 474 stînjeni pătraţi.

Să ne închipuim că şi aci amicul nostru să fi avut noroc şi că să fi împăcat pe foştii săi clăcaşi să priimească pămînt din cele trei categorii dintîi porţiuni egale, adică:

233 de pogoane de cualitatea întîia, a căror valoare 2.330 de galbeni.

233 de pogoane de pămînt de cualitatea a doua, valoare 1.398 de galbeni şi

234 de pogoane de cualitatea a treia, valoare 702 galbeni şi că a cedat astfel, fără contestaţie, fără superarbitri, fără consiliu permanent şi fără consiliu de stat, 700 de pogoane, cifră rotundă, a căror valoare era de 4.430 de galbeni, la care, mai adăogînd şi 700 de sfanţihi sau 50 de galbeni plata inginerului: 4.480 de galbeni.

Pentru acest pămînt, guvernul i-a dat proprietarului nostru un bon rural de 83.299 de lei şi 10 parale sau 2.644 $^1/_2$ de galbeni, a căror valoare reală este de 1.851 de galbeni, socotit pe 70%, cum să negociază bonurile rurale, ceea ce

vine a zice că s-a păgubit cu 2.629 de galbeni sau că s-a plătit numai 41% din valoarea ce s-a luat.

De vom adăoga această pagubă la aceea de 1.600 de galbeni ce aveam încă la începutul anului 1865, găsim că totalul pagubei este de 4.229 de galbeni. Daca ar fi fost de peste Milcov, unde s-a dat fruntaşului 15 pogoane şi 19 prăjini, mijlocaşului 11 pogoane şi 4 $^{1}/_{2}$ prăjini, şi codaşului 7 pogoane şi o prăjină, şi unde falcia care valora 20 de galbeni s-a plătit pe 7 $^{1}/_{2}$ galbeni nominal sau 5 $^{1}/_{4}$ în realitate, adică pe preţu de 26%, paguba ce ar fi încercat de la stat ar fi fost mult mai mare, fiindcă ar fi dat 911 pogoane de valoare de 5.776 de galbeni pe 1.851 de galbeni, pagubă de 3.325, care, cu 1.600 dîntîi, fac 4.925 de galbeni.

Iată, domnule, cum proprietarul a supt sîngele şi sudoarea creştinului plugar, făcînd o speculă care de la aprilie 1827 şi pînă la 23 aprilie 1865 să soldează cu un deficit de 4.229 pînă la 4.925 de galbeni, din care mai mult de două părţi din trei în numele binelui general şi a fericirei fiecăruia în special, adică pentru patrie.

— Dar cu socoteli d-astea poţi să ajungi şi la cifre mai mari, întrerupse domnul locotenent Spadon; acestea sunt numai nişte apreciaţiuni de aritmetică, ştiinţă respectabilă, nu zic, dar cine numără foile dintr-o plăcintă! Ş-apoi, dă-mi voie să-ţi spui că dumneata, după cum văz, n-ai înţeles spiritul legii. Dacă faci calculul întemeindu-te pe valoarea pămîntului, aşa vine, nu mai încape îndoială; dar principiul adoptat de legiuitor este altul: el a voit să răscumpere claca şi celelalte dări, iar nu pămîntul; citeşte, mă rog, art. 23.

— Bine ar fi să calculăm totdauna şi să nu avem niciodată încredere în oameni fără socoteală. Cît despre ceea ce zici, domnule locotenent, de despăgubirea proprietarului pentru dările clăcaşilor, trebuie să-ţi spui că ştiinţa economică ne arată şi ne dovedeşte că există o corelaţiune între valorile muncei şi între capitaluri, valori care să cumpănesc singure, să echilibrează, cum să zice, orcare ar fi legile, ordonanţele şi narturile ce li s-ar impune. Dacă acest principiu este adevărat, precum nu mă îndoiesc, şi daca economia politică este o ştiinţă, apoi fii sigur că, calculînd valoarea muncei, nu putem ajunge la alt rezultat. Şi ca să nu

vă rămîie nici o bănuială, să facem calculul și pe baza care zici dumneata.

După Regulamentul revizuit și modificat prin firmanul din 1852, proprietarul avea să ia pentru pămîntul ce era obligat a da locuitorilor clăcași:

1. 22 de zile pe an în trei deosebiți timpi, primăvara, vara și toamna, muncă prescrisă și determinată minuțios de lege și de firman; de exemplu, un clăcaș cu patru boi trebuia să muncească într-o zi 16 prăjini de arătură; daca ai cultivat vreodată pămînt cu bună plată, trebuie să știi că arătura să plătește cel puțin 7 sfanțihi pogonul sau $10^1/_2$ lei pentru 16 prăjini. De voim să tăiem prețul zilei pe altă muncă, găsim tot într-acea lege, în Regulament, că pentru un fruntaș munca a cinci zile în cărătură să socotea căratul a 1.000 de oca la o distanță de 30.000 de stînjăni sau trei poștii, ca de la București la Oltenița; știi negreșit că pentru căratul unei chile de bucate dusă la această distanță să plătește pe ieftin 24 de lei de chilă sau 60 de lei pentru mia de oca, ceea ce ne dă 12 lei ziua. Și orcare din lucrările prescrise de Regulament vei voi să iei, fie săpat, fie secerat, fie cosit, tot la $10\ ^1/_2$ lei și la 12 lei ajungi, sau 11 lei termen de mijloc, sau la 242 de lei valoarea a 22 de zile de clacă ale fruntașului.

Trecînd la valoarea dijmei, una din zece de la cele trei pogoane de arătură grîu sau porumb, una din cinci de la alte trei pogoane de fîneață, avem cel puțin 120 de oca de grîu sau de porumb și 420 de oca de fîn, din care grîul socotit cel puțin pe 70 de lei chila face 22 de lei și fînu pe 60 de lei caru de măsură face 32 de lei. Peste tot claca și dijma, 296 de lei pe an sau 7.992 de lei pentru 27 de fruntași.

De vom evalua ziua clăcașului mijlocaș tot pe prescripțiunile Regulamentului, o găsim de 6 lei cel puțin sau 132 de lei pentru 22 de zile, la care, adăogînd 44 de lei dijma din trei pogoane de arătură și din 45 de prăjini de fîneață, ne dă 176 de lei pe an sau 4.752 de lei pentru 27 de clăcași mijlocași.

Asemenea, găsim pentru clăcașul de clasa a treia $3^1/_2$ lei ziua sau 77 lei pentru clacă și 29 de lei din dijma a trei pogoane de arătură și a fînului, sau 106 lei pe an, adică 2.756 de lei pentru 26 de clăcași fără vite de muncă.

Peste tot 15.400 de lei pe an, sau un capital de 154.000 de lei sau 4.831 de galbeni, cu 401 galbeni mai mult decît

am găsit după calculul dintîi, ceea ce-ți dovedește că din cauza estinderei repezi a agriculturei, la noi munca să suise într-o progresiune mai repede decît valoarea pămîntului; de acolo vine și scăderea repede a valoarei muncei în anul acesta, după cum s-a constatat pretutindeni.

După cum vezi, domnule locotenent, aceste calcule să controlează unul pe altul și să confirmă unul printr-altul, întocmai ca două operațiuni aritmetice.

— Să-ți spui drept, domnule, că eu pe dumneata te credeam liberal, zise oftînd părintele Pahomie, dar acum m-am convins și eu că ai idei ruginite; dar nu vezi că în America, de e Americă, și tot ș-acolo s-au dezrobit robii; și vei ca noi, care suntem creștini civilizați și tocmai în centrul Europei, să voim să ținem pe bietul sătean rob înhămat la plug?

— Asupra acestui punt sunt multe de zis; în ceea ce privește însă împroprietărirea fostului clăcaș, vă pot încredința, părinte, că sunt mai vechi partizan al acestei idei nu pentru că am putut crede vreodată că se poate lua ceva, cît de puțin, de la cineva și a se da la altul; dar pentru că vedeam în Regulament și în firmanul de la 1852, în prescripțiunele intitulate *datorii reciproce* un drept exersat de foștii clăcași asupra unei părți din pămîntul proprietarului, precum și pentru proprietar un drept asupra muncei plugarului. După legea din 1831, precum și după firmanul din 1852, nici proprietarul, nici munca nu erau libere în toată accepțiunea cuvîntului; legea le robise pe amîndouă. Am fost totdauna pentru recunoașterea fostului clăcaș ca proprietar pe partea de pămînt ce-i acorda Regulamentul fiindcă vedeam într-această măsură desființarea a două robii, a robiei muncei și a robiei pămîntului, fiindcă vedeam într-această măsură intemeierea dreptului de proprietate pe bazele pe care ea se află așezată în Occident, pentru că vedeam într-însa singurul remediu de a îndrepta lovirile aduse proprietății și libertății omului de pravila lui Caragea, de condica lui Calimah, de Regulament și de firmanul de la 1852. Am fost totdauna pentru împroprietărirea țăranului clăcaș, pentru că aceasta fiind o cestiune care interesa marea parte a românilor, pe 400.000 de familii plugari, oameni puțin luminați, putea să facă să pericliteze libertățile noastre, pentru că putea să aducă o perturbațiune

mare. Aceasta însă nu m-a făcut să consider pe acei care nu cugetau ca mine ca răi români; toate convicţiunele sunt respectabile cînd sunt adînc împlîntate în spirit.

Am fost pentru împroprietărirea ţăranilor fiindcă claca era o cauză de dezarmonie şi de luptă în clasele societăţii române, luptă care trebuia să înceteze fiindcă trebuia să înceteze devălmăşia, care nu poate exista şi nu trebuie să existe în starea de civilizaţiune. Devălmăşia este un început sau o urmă a comunismului; mărturesc însă că n-am cugetat niciodată ca să poată lua cuiva cel mai mic lucru, cea mai mică valoare, fie chiar în numele patriei şi al binelui general, fără dreaptă şi deplină despăgubire. Acest principiu de despăgubire este consacrat chiar în convenţia noastră de la 1858 şi în dreptul omului de la 1789, izvor în care am botezat proclamaţiunea noastră de la 1848 şi unde şi Convenţiunea a luat principiile de drept ce se coprind într-însa. Acei care ar voi să găsească exemple de contrariu în cele ce s-au făcut în Prusia, în Austria, în Polonia şi Domnul mai ştie unde comit o eroare gravă; nu au studiat serios nici ceea ce a existat, nici ceea ce s-a făcut. Nicăiri la popoarele creştine, pînă astăzi cel puţin, nu s-a atacat proprietatea; şi cînd s-au ivit idei de asemenea tendinţe, ele au fost reprobate. Nu cunosc un asemenea exemplu nici măcar la romani în timpul luptelor asupra legei agrare; este o mare eroare istorică a crede că acea lege privea împărţirea altor pămînturi decît a celor luate de la vrăjmaşi.

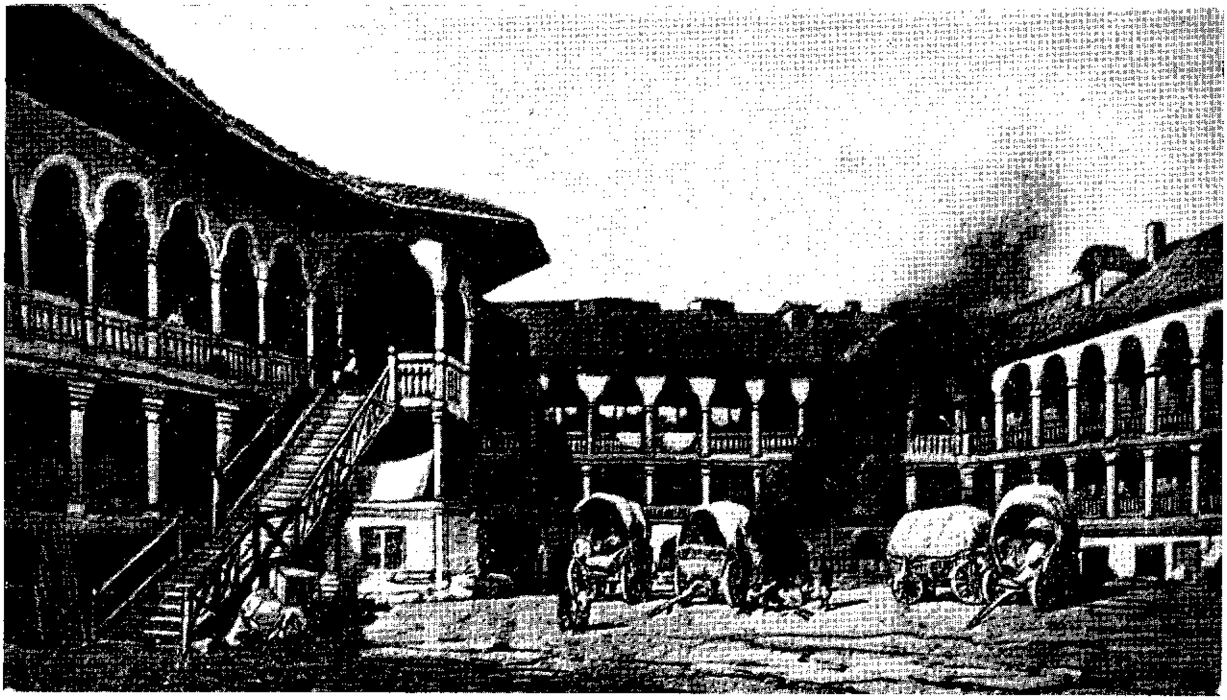
— Dar, domnule, această lege are să sporească veniturile proprietarilor deposedaţi! zise domnul Oftescu. O ştiu desigur, am auzit-o chiar din gura domnului ministru. Cele ce să zic în contra acestei legi sunt numai nişte scorniturі, şi ştii de unde vin? Vin de la coaliţiunea monstruoasă. Oamenii s-au pus pe muncă.

— Ia lasă, domnule, întrerupse cocoana Zinca, dar la Mămăligeni, la leliţa Anica, n-am văzut eu că n-au arat nici o palmă de loc? O să moară la toamnă lumea de foame; dup-acum s-a scumpit bucatele, vai de om, i-a lăsat-o arendaşul; pierde sărmana muiere, cu o grămadă de copii, peste 500 de galbeni; anul ăsta s-alege cu cei 260 de galbeni ce o să ia de la casa de lichidaţie.

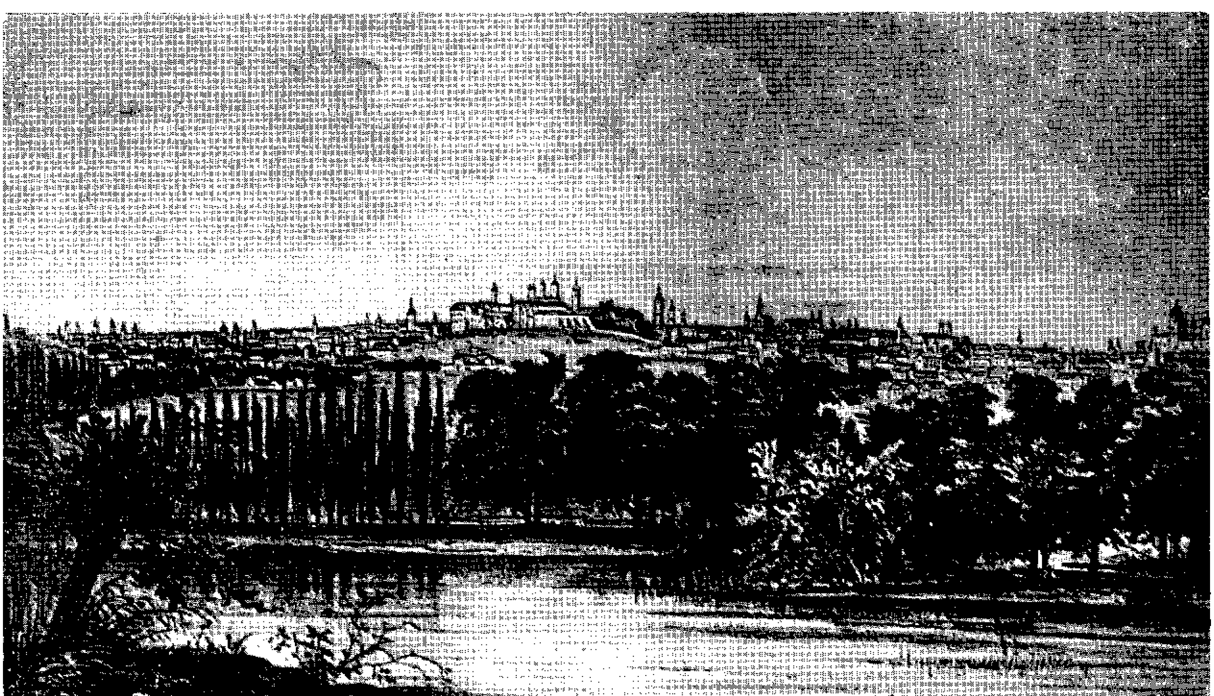
— Negreşit că veniturile moşiilor au să sporească mereu şi d-acum încolo, precum au sporit şi pînă acum; dar aceasta

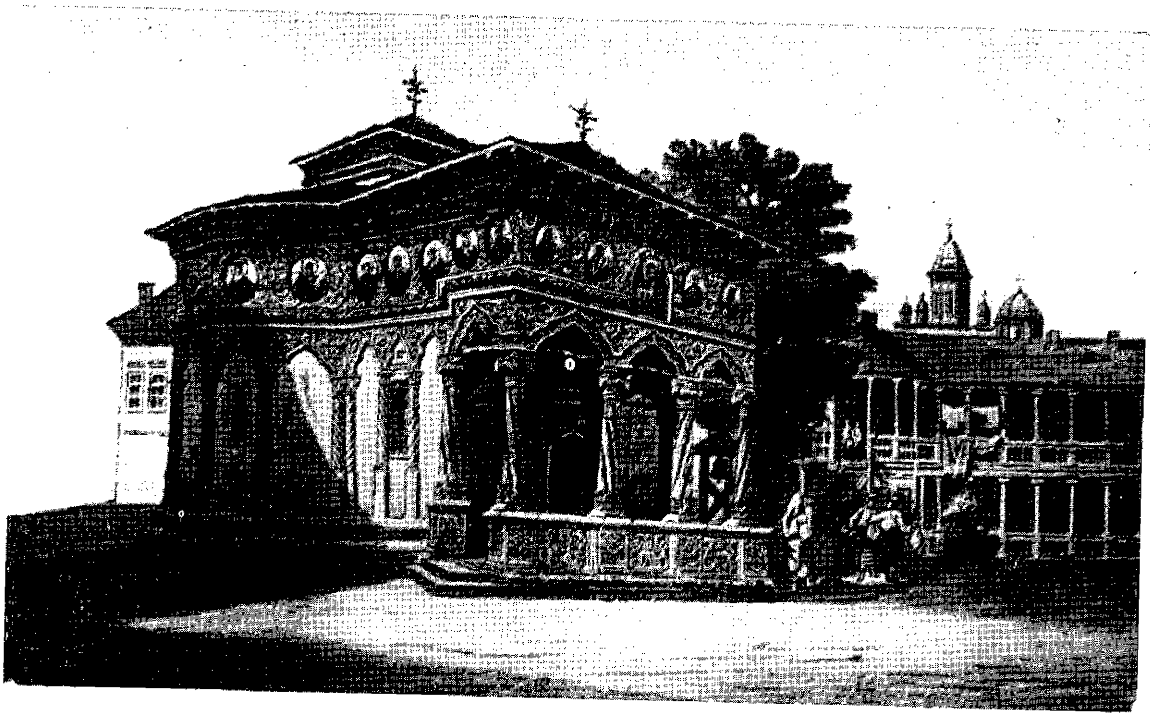
Podul Calicilor la 1841 (astăzi Calea Rahovei)
După N. Bouquet

Hanul Manuc
(Din *Istoria Bucureştilor* de G. Ionescu-Gion)

Bucureştiul la sfîrşitul secolului al XVIII-lea
(Din *Istoria Bucureştilor* de G. Ionescu-Gion)

Biserica Stavropoleos cu hanul
(Din *Istoria Bucureștilor* de G. Ionescu-Gion)

nu va fi o consecință a acestei legi. Efectul ei are să fie cîtva timp să împiedice acea progresie. O lege bună trebuia să aducă îmbunătățirea foștilor clăcași fără a nedreptăți pe proprietari; trebuia să mărească producția țării, iar nu s-o oprească, cum are s-o facă doi și trei ani; dar nu este cestiunea de o să fie sau nu folositoare sau păgubitoare proprietarilor. Este învederat că s-a făcut o nedreptate, și o nedreptate mare unei clase a societății române? Ea este mărturisită chiar de acei în favoarea cărora s-a făcut; căci nimeni nu cunoaște mai bine decît fostul clăcaș valoarea dijmei și a celor 22 de zile de muncă ce da proprietarului; nimeni nu cunoaște mai bine decît el cît costă pe proprietar moșia cumpărată acum și cîțiva ani. Răul cel mare eu îl văz într-această conștiință generală despre nedreptatea făcută, rău mult mai mare decît paguba de 200 de milioane pricinuită proprietarilor și de 380 de milioane statului. Românul de la cel dintîi pas în viața publică învață a crede că guvernul, cînd vrea, poate face o nedreptate; învață a crede că să poate face o lege prin care să se ia de la unii ca să se dea la alții; am obicinuit pe o clasă a societății române, clasă numeroasă și incultă, a crede că pentru îmbunătățirea stării ei este în drept a lua de la altă clasă 200 de milioane și a impune tutulor celorlalte clase o contribuțiune de aproape opt milioane pe an sau de 380 de milioane în 15 ani. Se poate foarte bine ca mai tîrziu paguba ce au suferit proprietarii să-i facă mai muncitori și mai cu îngrijire de interesele lor; dar aceasta nu face ca legea rurală de la 1864, care impune foștilor clăcași de a lua pămînt vrînd-nevrînd, plătind ceea ce unii nu pot plăti și care obligă pe proprietari a ceda pămîntul lor cu preț mai scăzut decît pe jumătate, să nu aducă mari perturbațiuni; cînd nu era trebuință de a păgubi nici pe particulari, nici pe stat.

— Dar de ce zici că au să plătească celelalte clase? întrerupse locotenentul, de vreme ce știm toți că proprietarii au să fie plătiți din casa de lichidație și că acea casă se formează numai cu contribuțiunea foștilor clăcași?

— Cum crezi dumneata, domnule, că să poate plăti proprietarului 152 de lei și 14 parale și, cu amortizarea de 3%, 198 de lei și 34 parale de fruntaș, 114 lei și 34 de parale sau 148 de lei cu amortizarea de mijlocaș și 81 de lei și 24 de parale, cu amortizarea 106 lei pentru codaș, cînd aceste trei

categorii plătesc cei dintîi 133 de lei, cei de al treilea 71 de lei și 20 de parale? Cine crezi că are să plătească sumele de 65, de 48 și de 35 de lei? Nu vezi că acele sume care însumează peste 600 de milioane și care provin din contribuțiunea foștilor clăcași după moșiile statului, sume care intra în casa statului și care ușura cu opt milioane pe contribuabili?

— Trebuia să se facă ceva pentru bietul popor, că destul a suferit! zise domnul Jăpcănescu.

— Negreșit că trebuia să se facă ceva; și mult mai mult decît s-a făcut; trebuia mai întîi să se taie jafurile și abuzurile; trebuia să i să facă dreptate, iară nu să se facă să crează mulțimea că o clasă de oameni i-a fost vrăjmașă; nu a o face să crează că o societate să poate așeza pe puterea numărului, să-i corumpă astfel inima și rațiunea; căci aceasta ar fi a-i compromite existența. O societate, ca să aibă vitalitate, trebuie să știe că dreptul trebuie să vie de la rațiune, care ea este independentă de număr; trebuie să știe că dreptatea este a tutulor. O societate care poate impila și năpăstui o clasă, fie cît de mică, cît de puțin numeroasă, nu este o societate civilizată.

Împroprietărirea care trebuia să fie un drept s-a impus foștilor clăcași ca o obligațiune, și proprietarii s-au depărtat de la dreptul natural al tot omului de a putea concura și el cu ceilalți cetățeni la cumpărări de pămînturi din cele date foștilor clăcași, cînd vreunul din ei ar voi să vînză de silă sau de bunăvoie.

— Trebuia să se facă ceva în contra boierilor, prea se făcuseră tari; nu-ți aduci aminte de coalițiunea monstruoasă și de Camera oligarhică? nu mai erau de suferit! zise părintele Pahomie.

— Așa crezi și așa te fac să crezi acei care propagă eroarea în locul adevărului și eresurile în locul științei! Dar de ce nu te gîndești că a tracta astăzi pe proprietari de inimici ai țării și a striga în contra lor ca esploatatori de săraci este a năpăstui o clasă de oameni producători și necesarii societății române?!

— Dar ei nu fac nici o producciune; fac numai consumăciune; nu sunt pentru năciune; sunt boieri și ciocoi, zise domnul Vintilă; și eu sunt de neam mare, că sunt viță de domn, dar sunt adevărat năciunalist.

— Uiţi, domnule, că de la Convenţiune încoaci nu mai există în România alt soi de oameni decît numai cetăţeni liberi, dintre care unii proprietari, alţii comersanţi, alţii meseriaşi, preoţi, impiegaţi publici, profesori, autori, plugari etc., care toţi au aceleaşi drepturi la protecţiunea legilor. A striga şi a cere, precum faceţi, dărămarea vreuneia dintr-aceste categorii sau condiţiuni de oameni este de un rău român; un asemenea sistem ne duce a căuta să vătămăm, să apăsăm şi să nedreptăţim astăzi pe proprietari, mîne pe bancheri, poimîne pe neguţători, mai pe urmă pe fabricanţi, pe preoţi, pe profesori şi pe orcine nu poartă iţari şi sucman; şi astfel, din apăsare în apăsare, să ajungem la o strivire generală, care nu poate aduce alt rezultat decît strivirea societăţii noastre.

Recunoaşterea fostului clăcaş de proprietar pe pămîntul ce poseda este o binefacere, o dreptate, o măsură civilizătoare şi îmbogăţitoare; dar indemnizarea proprietarului cu 41% şi cu 26% din valoarea reală ce a cedat este o nedreptate exersată asupra unei clase a societăţii; şi în secolul al XIX-lea o năpăstuire nu este iertată nici chiar în contra acelora ce ar fi meritat-o. O lege trebuie să fie totdauna consecinţă trebuinţelor şi a intereselor naţionale bine studiate, apreciate nu după aspiraţiunele unui partid, nu după exigenţe individuale, nici după patimi politice; căci acele aspiraţiuni şi acele patimi sunt totdauna în contradicţiune şi incompatibile cu interesele şi cu trebuinţele ţării.

— După apreciaţiunea mea găsesc că trebuia o soluţiune, zise domnul Spadon, şi vezi prea bine că nu să putea pune asupra bieţilor plugari o îndatorire de plată mai mare; nici p-asta nu-o pot plăti. Să-ţi spuie domnul casier.

— În lumea asta nu trebuiesc făcute decît lucruri care sunt cu putinţă, şi nu văd ce trebuinţă era a se lua pămînt de la proprietari fără voia lor; statul şi biserica avea o destulă întindere de pămînt şi împrăştiat astfel pe suprafaţa României, încît prea puţine sunt localităţile unde să nu se găsească prinprejur două, trei şi patru moşii de ale statului. Această întîmplare norocită ne da un mijloc comod şi avantagios de a împroprietări pe toţi locuitorii clăcaşi, cîţi ar fi cerut; şi ar fi devenit proprietari fără a lua nimic de la nimeni[16]; fără a obliga pe nimeni să facă ceea ce nu voia şi nu putea să facă, şi a-l sili să treacă Dunărea şi Prutu,

precum au făcut-o mulți ca să scape de drepturile ce li se impunea.

— Cum de nu s-a gîndit nimeni la ast mijloc și n-a făcut un project în sensul ăsta?! zise domnul Toroipan.

— Au fost oameni cari s-au gîndit, dar fiindcă era o idee naturală și, prin urmare, simplă, oamenii noștri de stat chemați a se pronunța nu au găsit-o demnă de geniul lor. Acel project era întemeiat pe principiul că statul să fie obligat în timp de cîțiva ani, de 10 sau de 20 de ani, să cedeze din moșiile sale tutulor foștilor clăcași din România, care vor cere, loturi de pămînt de la 5 pînă la 15 pogoane, pe prețul de 7, 12 și 15 galbeni pogonul, după localități și după calitățile pămîntului, cu obligațiune din partea cumpărătorilor să stingă datoria, plătind o anuitate de 7% pe an, din care 5 dobîndă și 2 amortizare; iar pentru cîți din clăcașii după moșii particulare ar fi putut să se învoiască cu proprietarii lor pentru cumpărătoarea de un lot de întinderile de mai sus și n-ar fi putut să plătească printr-o particulară înțelegere între ei, statul să fi luat asupră-i datoria, plătind proprietarului în bonuri, statul îndemnizîndu-se la rîndul său de la acherori prin plata de 7% asupra valoarei contractate cu proprietarul pentru cumpărătoarea pămîntului. Într-acea lege, comuna ar fi fost declarată liberă, obligîndu-se proprietarul a ceda cîte două pogoane de familie pentru casă, grădină și islaz, cu indemnizare de 2 galbeni pogonul platnici în timp de patru ani fără dobîndă.

Iată cum ar fi fost redijat acel project[17]:

LIBERAREA MUNCITORILOR AGRICULTORI ȘI A PROPRIETĂȚII PĂMÎNTULUI*

Secțiunea I

Domeniile statului

Art. 1. Tot locuitorul clăcaș așezat pe moșiile statului are dreptul a răscumpăra pămîntul ce lucra pînă la maximum de 15 pogoane.

Art. 2. Acest drept nu-l va putea exersa locuitorul clăcaș decît în timp de 15 ani, contînd de la promulgarea legii.

* Projectul de lege trimis de ministru Comisiunei centrale în anul 1859 *(n.a.)*.

Art. 3. Calitatea pămîntului se va socoti de trei mîni, cea dintîi de valoare de la 12 pînă la 15 galbeni pogonul, cea d-al doilea de valoare de la 9 pînă la 12 galbeni şi cea d-al treilea de la 5 pînă la 8 galbeni pogonul.

Art. 4. Ministerul Finanţelor, după ce mai întîi va determina clasa pămîntului, va dezbate cu clăcaşii care vor cere împroprietărirea preţul pămîntului în marginile prescrise la art. 3.

Art. 5. Daca într-o lună după cea dîntîi cerere părţile nu se vor învoi prin bună tocmeală, vor numi fiecare cîte un arbitru; aceştia vor fi obligaţi să dea otărîrea lor, adică să termine preţul pogoanelor în marginile prescrierilor de la art. 3 şi în termen de o lună; iar neînvoindu-se şi aceştia, se va numi îndată de tribunalul judeţului un supraarbitru, carele, în timp de o lună cel mult, va da hotărîrea sa, hotărîre care nu va putea fi decît încuviinţarea unuia din preţurile propuse de cei dîntîi doi arbitri.

Art. 6. Foncţiunea de arbitru va fi grătuită şi nimeni nu o va putea refuza.

Art. 7. La înfăţişarea actului de învoială sau a sentinţei arbitrale, Ministerul Finanţelor va libera fostului clăcaş act de proprietate pe numărul pogoanelor învoite; în acel act se va specifica măsura în lungime şi în lăţime a pămîntului, precum şi poziţiunea locului, şi ministerul va rămînea cu drept de hipotecă, cumpărătorul obligat fiind a plăti pe tot anul o anuitate de 7% asupra valoarei contractate şi însemnată în act. Acea anuitate de 7% coprinde 5% dobîndă şi 2% amortizare platnică pînă la stingerea datoriei, numărul anilor calculat după tabelele de amortizare. Iar după stingerea datoriei, dreptul de hipotecă va înceta.

Art. 8. Perceperea acelor anuităţi se va face de către comună în douăsprezece părţi, şi totdauna de la 15 pînă la finitul fiecăria luni.

Art. 9. Fiecare cumpărător este liber a plăti şi mai mult de 7% pe an sau şi chiar suma totală a datoriei contractate, scăzîndu-se după regulile calculului de amortizare.

Art. 10. Nici un locuitor nu va putea vinde partea sa de pămînt cumpărat în virtutea acestei legi pînă ce mai întîi nu se va plăti întreaga datorie contractată către stat.

Art. 11. Banii încasaţi la casierie din plăţile de 7% de la cumpărători se vor împărţi în două părţi: 1. 5% dobînda

va intra în bugetul anual la venituri şi se va afecta la trebuinţele statului; 2. iar amortizarea 2% se va capitaliza şi se va întrebuinţa după legi speciale pentru a creea venituri statului.

Secţiunea II

Domeniile particolare

Art. 12. În timp de cinci ani, fiecare locuitor clăcaş să poate învoi prin bună şi liberă tocmeală cu proprietarul pe pămîntul căruia a dat clacă, orcum vor socoti şi vor crede mai bine şi mai folositor pentru cedarea de pămînturi, loturi de 5, 10 sau 15 pogoane.

Art. 13. După espirarea acelor cinci ani, orce obligaţiune reciprocă după legea clăcii încetează, şi locuitorii clăcaşi care nu se vor fi învoit cu proprietarii pentru cedarea de pămînt, precum şi proprietarii rămîn cu totul liberi unii despre alţii, şi orce tranzacţiune, închiriere, cedare sau orce altă alcătuire se va face cu bună şi liberă învoială, fără nici o îndatorire pusă de lege nici asupra unuia, nici asupra alteia.

Art. 14. Proprietarii şi clăcaşii care să vor învoi între dînşii în termenul de 5 ani prescris la art. 12 să vor înfăţişa la Ministerul de Finanţe, aducînd contract legalizat de autorităţile administrative de pacinică stăpînire a acelor locuri; şi daca contractarea va fi făcută în limitele prescrise la art. 3, guvernul va plăti îndată proprietarului 25% din preţul stipulat în contract, iar pentru ceealtă parte îi va da obligaţiuni de tezaur, aducînd dobîndă 5% platnice prin tragere la sorţi în termenul rezultat după calculul pentru amortizare cu 2% pe an, şi statul va lua hipotecă pe pămîntul cumpărat de clăcaş, avînd acesta a-i plăti cîte 7% pe an pe suma contractată cu proprietarul.

Art. 15. Acele dîntîi plăţi anuale ale locuitorilor cumpărători, atît de la stat, cît şi de la particulari, vor servi la stingerea obligaţiunelor hipotecare liberate proprietarilor particulari.

Art. 16. După espirarea termenului de cinci ani fixat prin art. 12, locuitorii clăcaşi care nu se vor fi putut înţelege cu proprietarii pămîntului în limitele prescrise la art. 3 vor fi în drept a cere şi a priimi pămînt pe moşiile statului în condiţiunele impuse pentru locuitorii statului la art. 1 pînă la 12 şi tot într-aceleaşi termene.

S e c ț i u n e a III

Liberarea și formarea comunei

Art. 17. Pe moșiile statului, precum și pe cele particulare să va da comunei cîte 2 pogoane de familie.

Art. 18. Fixarea pămîntului care va forma raza comunei, coprinzînd într-un singur ocol satul, grădinele și islazul, să va otărî de proprietar în înțelegere cu locuitorii, iar la caz de contestațiune să va hotărî de consiliul județean, după ce mai întîi să va pronunța și consiliul comunal.

Art. 19. Despăgubirea proprietarului pentru acele pămînturi va fi de 2 galbeni pogonul, și plata să va face în timp de patru ani, plătind fiecare familie cîte un galben pe an, adică o jumătate de galben de pogon.

Art. 20. Alegerea acestor locuri să va face consultîndu-se salubritatea și pozițiunea despre apă și alte înlesniri pentru oameni și pentru vite; preferindu-se, pe cît se poate, locurile pe care se aflǎ așăzate satele la promulgarea acestii legi.

Art. 21. Acolo unde pe aceeași moșie să află mai multe cătune, să vor aduna cît să va putea casele la un loc.

Art. 22. Măsurile de mai sus vor fi îndatoritoare atît pentru proprietari, cît și pentru toți locuitorii care vor voi să rămîie în comună, fie clăcași sau nu, de vor fi cumpărat pămînt de muncă sau nu.

Art. 23. Dintr-acele două pogoane prescrise la art. 17 să va da îndată fiecărui locuitor cîte o parte de 400 de stînjini cuadrați, 10 stînjeni față la drum și 40 de stînjeni adîncime, pentru casă, curte și grădină, iar ceilalți 1.540 de stînjeni cuadrați de fiecare familie să vor socoti proprietate comunală, avînd fiecare locuitor, pînă la desăvîrșita plată a pămîntului, dreptul de a paște pe pămîntul comunal, fără plată, o vacă și doi boi, iar după espirarea acelui termen va plăti fiecare casei comunale chiria locului ce va voi să închirieze după prețurile hotărîte de consiliul comunal în fiecare an la 1 genarie.

— Aci este o cestiune de apreciere, zise domnul Spadon; dar să zicem că ar fi fost mai bine așa cum ai chibzuit dumneata; dar acum lucrul este făcut; ce, doar, ai vrea să revenim asupra legei rurale?

— Nu, să ferească Dumnezeu! Cînd într-o societate să ivește o cestiune dintr-acelea care pot aduce perturbațiuni

şi deveni o armă la dispoziţiunea despotismului sau a demagogiei, ea trebuie rezolvată, şi, o dată rezolvată, bine sau rău, în nici într-un caz nu trebuie a să mai reveni asupra ei.

— Am eu un prieten la Galaţi, un capitalist mare, om procopsit, face speculi şi a cîştigat mulţi bani din păcură; el mi-a spus, zise domnul Toroipan, că numai o bancă fonciară ne poate scăpa, şi ştiu că el a şi dat comision să-i aducă una de la Londra; n-ai decît să te duci la bancă, intri înăuntru, şi ea îndată îţi plăteşte toată datoria; asta ne-ar trebui nouă.

— În adevăr, băncile fonciare sunt o instituţiune foarte bună şi foarte folositoare cînd anuitatea ce să plăteşte poate fi acoperită cu o parte din venitul moşiii hipotecate; dar cînd ea absoarbe tot venitul şi-l şi covîrşaşte, te îneci din ce în ce mai adînc în datorie. Să ne închipuim că ai o moşie de 1.000 de galbeni venit, a cării valoare este 15.000 de galbeni, şi că eşti dator pe dînsa 8.000 de galbeni; dacă te vei împrumuta acei bani de la bancă cu 8 sau 10% dobîndă şi cu 4, 3 sau 2 amortizaţie, vei da băncii tot venitul; dar cel puţin, după cîţiva ani, dacă ai şi altceva ca să trăieşti, redobîndeşti moşia; dar dacă îţi negociază obligaţiunele cu un scăzămînt care face anuitatea să devie de 13 sau 14%, atunci trebuie să te mai împrumuţi o sută, două sau trei de galbeni pe an, şi datoria va creşte în loc de a scădea. Băncile fonciare nu dau bani, ele dau numai hîrtie *lettres de gage* sau *Pfandbriefe*, care poartă o anuitate de 5, 6, 7 sau 8%; acele titluri sunt garantate în totalitatea moşiilor hipotecate; să negociază pe pieţe sau la bursă, ca toate valoarele; acei care au bani de dat cu dobîndă le cumpără cu scont sau cu agio, mai sus sau mai jos de valoarea lor nominală, după starea pieţei. Dar observaţi că astăzi mai avem şi alte hîrtii tot aşa de bine garantate cît ar putea fi şi obligaţiunele băncii fonciare. Aceste valori sunt bonurile rurale de o valoare ca de 300.000.000 cu dobîndă de 10% şi 3% amortizaţie şi care să negociază cu 60 şi cu 65%, adică o dobîndă de mai mult de 15% şi 4½% amortizaţie.

Care este capitalistul acela atît de fără ştiinţă care să găsească tot într-un tîrg hîrtii care dau 8 sau 9% şi alte hîrtii tot atît de sigure care dau 15% şi să prefere pe cele dintîi? După aceasta te poţi convinge că bonurile rurale astfel precum sunt astăzi au lovit pentru mult timp creditul fonciar

şi că a făcut imposibilă înfiinţarea de o asemenea bancă pe cît timp nu să va lichida plata acestor bonuri, sau nu se vor sui la pari, sau nu să vor converti, precum îmi propun a v-o espune în altă ocaziune, conversiune pe care eu cred că guvernul va fi silit a o face pentru cauze pe care nu se cuvine a vi le spune astăzi.

Ora să făcuse douăsprezece; copiii, după ce au privit la stos şi au jucat loton şi domino, adormiseră unul pe sofa, cheilalţi doi pe o canapea; cocoana Zinca trebuia să se scoale pînă în ziuă, să meargă să-şi îngroape via; mă închinai respectuos societăţii, şi d. Vintilă avu amabilitatea să mă întovărăşească pînă la otel, ca să mă apere de cîni, care toţi îl cunosc de om bun, fiindcă îl văd toată noaptea pe uliţe, propagînd egalitatea, libertatea, naţionalitatea şi amorul patriei.

PARTEA A CINCEA

INDUSTRIA

1870

I

Într-o societate bine echilibrată, deosebitele ramuri ale organismului său constructiv trebuie să foncționeze împreună. Precum în ordinul fiziologic un corp nu poate fi sănătos daca toate organele nu-și împlinesc foncțiunile lor, conform regulilor naturei fizice a omului, și precum o rea circulațiune a sîngelui, o digestiune slabă sau o respirațiune defectuoasă aduc boală și chiar încetarea vieței, asemenea și în ordinul social, literatura, filozofia, politica, științele, artele, comerțul și industria trebuie deopotrivă cultivate; nici una nu trebuie lăsate în părăsire. Activitatea intelectuală și fizică a unei națiuni trebuie să fie bine repărtită: una nu poate absorbi pe cealaltă fără ca acea societate să nu se resimță, mai curînd sau mai tîrziu, în considerațiunea, în puterea și chiar în existența sa.

Citind ceea ce se tipărește și ascultînd cele ce se zic în public și în particular, nu putem să nu convenim că la noi politica absoarbe toată inteligența, că spiritele sunt esclusiv pornite către politică; d-abia ieșiți din școală, tinerii își ascut puțin limba și condeiul, le moaie în puțină fiere și o iau la fuga în arena politică *pro* sau *contra* guvernului, după cum vine mai bine la socoteală. Jurnalistica, politica militantă, limbuția tribunei și biurocrația par singurile cariere demne de un român, singurul tărîm în care crește gloria, considerațiunea, stima și averea. De vom excepta un foarte mic număr de învățați și de artisti cari fac onoare țării, putem zice că filozofia, științele și artele sunt foarte puțin

cultivate, iar comerţul şi industria sunt lăsate nemţilor şi ovreilor; şi noi, în loc să căutăm a-i întrece în muncă, a-i învinge prin iscusinţa şi activitatea noastră, stăm cu mînele în sîn şi ne bocim că ne copleşesc străinii, uitîndu-ne înspăimîntaţi cum periclitează naţionalitatea noastră precum periclita viaţa lui Petru, înainte de a răsuna glasul Mîntuitorului care îl îndemna să dea din mîni.*

A fost un timp cînd trebuia mare îndrăzneală şi abnegaţiune unui român ca să vorbească de naţionalitate şi libertate; îi trebuia să renunţe la bunavoinţa guvernului, să încheie pact cu persecuţiunele de tot felul, cu exilul şi cu proscripţiunea, să se hotărască a duce o viaţă mizeră, de multe ori a-şi compromite chiar afecţiunele şi solicitudinea familiei. Ca să vorbească sau să scrie cineva despre drepturile românilor, despre viitorul şi aspiraţiunele lor, să pomenească de desfiinţarea robiei, de împroprietărirea clăcaşilor, de aboliţiunea protectoratului, de redobîndirea autonomiei, de unire; să critice distribuţiunea justiţiei, mersul administraţiunii, să se atingă de moralitatea vreunui puternic al zilii, de concusionari sau de prevaricatori, îi trebuia să se ducă peste ţări şi peste mări, să dea scrierile lui altuia sau să-şi ascunză numele; căci altfel se espunea a fi trămis să se pocăiască în vreo temniţă sau cel puţin în vreo monăstire. Am apucat acei timpi grei pe cînd Cîmpineanu, Mitică Filipescu, Nicolae Bălcescu îşi ispăşeau asemenea păcate la Plumbuita, la Snagov, la Mărgineni şi la Telega, topindu-şi sănătatea, viaţa şi averea.[1] Acea generaţiune şi-a împlinit misiunea ei.

---

* Ion Ghica a fost un statornic apărător al liber-schimbismului. Pozitivă în anii dinainte de Unire, cînd a şi formulat-o pentru prima dată, deoarece atunci viza înlăturarea unor piedici serioase din calea constituirii statului naţional român, teza liberului schimb devenise necorespunzătoare într-o perioadă cînd se impunea sprijinirea industriei autohtone, între altele şi prin măsuri protecţioniste. Într-o anume privinţă, autorul *Convorbirilor economice* acceptă totuşi, deşi nu în termeni, protecţionismul, transplantîndu-l pe tărîmul etnic şi dîndu-i o aplicare ce ne obligă la rezerve şi precizări speciale. Exprimînd teama burgheziei româneşti că ar putea fi concurată în dezvoltarea ei de elemente alogene, el se ridică de repetate ori împotriva pătrunderii în ţară şi în economie a acestor elemente, îndeosebi a evreilor, dar nu numai a lor.

În anii de-a lungul cărora Ghica şi-a redactat scrierea, o chestiune

Grație impulsiunei dată de oamenii acelei epoce, țara a dobîndit ceea ce are astăzi; dar generațiunea care să rădică nu are și dînsa o misiune de împlinit? Misiune mai grea poate, mai anevoie, care cere și mai mult talent, și mai multă învățătură, mai multă osteneală și mai multă abnegațiune; nu incumbă ei datoria de a conserva și consolida ceea ce s-a dobîndit? Să facă ca românii să fie o națiune stimată și respectată prin acțiunea ei intelectuală și industrială, respectată și de guvernul ei, și de puterile străine; să nu aibă a se teme nici de tendințele absolutiste dinîntru, nici de speranțele de cotropire dinafară; să facă așa ca în România domnirea legilor și a cunoștințelor să fie complectă, ca știința și adevărul să ia locul minciunei, eresurilor și prejudecăților! Să nu ne facem iluziuni, ci să știm că nu ne este iertat nouă să rămînem nici în urma sîrbilor, nici a bulga-

---

mult dezbătută în presă și în parlament a fost acordarea de drepturi cetățenești evreilor, prin modificarea articolului 7 din constituție (a se vedea în *Notele și comentariile* prezentului volum nota 8 la *Partea a șaptea. Trei ani în România)*. În atmosfera aprinsă a acelor dezbateri, șovinismul și-a găsit un cîmp prielnic de afirmare, ecouri pătrunzînd și în scrisul lui Ion Ghica. Pentru o justă și mai nuanțată definire a atitudinii acestuia, cititorul își va reaminti, desigur, convingerea omului de știință că nu există rase superioare și rase inferioare: „Menținînd unitatea neamului [omenesc], lepădăm printr-o consecuență necesarie trista distincțiune de seminție superioară și de semînție inferioară... Toți oamenii sunt făcuți pentru libertate“ *(Omul fizic și intelectual)*. De asemenea va fi reținut, din scrisoarea *Libertatea*, afirmația „cel care muncește, produce, scrie, traduce, ridică o fabrică, o casă de comerț..., fie el creștin, mahomedan sau izraelit... este bun român, fiindcă prin faptele sale contribuie la înaintarea și dezvoltarea României“. Fraza, datînd din 1881, pune într-o lumină clară și diversele pasaje din *Convorbiri economice*. În discuția imaginară cu popa Stan din Pipărați, scriitorul nu acceptă măsurile de mînă forte cerute guvernului de către clericul care face comerț cu băuturi spirtoase, și, totuși ostil, ca și personajul, elementului alogen, afirmă că soluția „nu o putem găsi și nu o vom găsi-o decît în activitatea noastră, în aplicarea românilor la arte, la meșteșuguri și la comerț“. Ghica, împărtășind teama de concurența străină, face din ea un argument în plus în pledoaria sa pentru îndrumarea tinerilor români către profesiunile productive. Este semnificativ faptul că, în 1866, una dintre legile aduse de el, ca prim-ministru, în discuția Camerei privea admiterea străinilor în serviciile publice, în lipsa unor specialiști români. *Convorbirile economice* nu neagă actul ministrului, ci îl completează prin cerința ca românii înșiși să se specializeze în diverse domenii.

rilor, nici a ungurilor; pozițiunea noastră geografică este astfel că fatalmente trebuie sau să fim în capul civilizațiunii Orientului sau să pierim. Să nu ne bizuim pe drepturi și pe legi scrise; ele vor exista numai pe hîrtie, pe cît timp românul nu-și va oțeli brațul și inima în sudoarea productivă a ostenelei, care dă și curajul, și mizloacele de a apăra și a menține drepturile. În van ne vom aduna în colegii electorale pe cît timp trebuințele, interesele, temerile și speranțele ne leagă de bunăvoința guvernului; deliberările și deciziunile Parlamentului nu vor avea efect decît atunci cînd respectarea legilor va fi săpată mai adînc în inimele noastre decît în constituțiune; atunci și numai atunci oamenii care cugetă drept și care nu sunt mînjiți de boala reacțiunii, oamenii cari doresc cu sinceritate progresul și libertatea vor putea fi apreciați de națiune, căci atunci poporul se va depărta de aceia cari caută a-i smulge libertățile, de aceia cari în libertate nu văd decît anarhie și nu caută ordinea și stabilitatea decît în despotism; atunci românii grupați sub drapelul constituțiunei vor apăra, cu prețul vieței lor, principiile de legalitate, de moralitate și de justiție. Cînd văd alegerile parlamentelor făcute cu bîta, deputați și senatori votînd cu inima zdrobită ceea ce nu ar voi să dea, legile nesocotite și constituțiunea nețînută în seamă, îmi aduc aminte de cuvintele comitelui de Carlysle, fost lord Morpeth, amicul naționalităților, inamicul neîmpăcat al cuceritorilor și al apăsătorilor. Comitele, susținînd înaintea cavalerului Benzi necesitatea de a se da românilor o constituțiune liberală, bazată pe o reprezentațiune națională întinsă, adăoga: „Domnule comisar, nu trebuie să-ți scape din vedere o împrejurare; eu, deși nu cunosc Principatele, dar după relațiunile statistice ale lui Senior și după obiectele ce am văzut trămise la espozițiunea de la Paris, comerțul acolo trebuie să fie foarte puțin dezvoltat și industria cu totul în părăsire; și pe cît timp va fi această lipsă, nu puteți conta pe eficacitatea puterii interne a națiunei pentru apărarea dispozițiunilor constituționale, destinate a fi un control și a pune un frîu guvernului, cînd acesta ar încerca a le înlătura"[2].

Să nu ne închipuim că aforismele: *nici o constituțiune nu rezultă dintr-o deliberațiune*; *drepturile popoarelor nu sunt niciodată scrise*; *cu cît e scris mai mult, cu atît instituțiunea este mai slabă*; *nici o națiune nu-și poate da libertatea daca*

n-o are —-sunt numai niște cugetări fără temei și că ele nu au origina lor în observațiunea faptelor și în consecințele și rezultatele ce au produs deosebitele revoluțiuni.

Preumblîndu-ne pe stradele orașelor noastre și văzînd mai toate magaziile și prăvăliile pline numai de mărfuri străine și ocupate numai de meșteri străini, ţiind pe seama noastră, a românilor, numai cîrciumele, ca în timpii lui Herodot, care pe locuitorii acestor țări îi numea καπίλους (cîrciumari), nu putem a nu fi coprinși de întristare și de temere pentru viitorul nostru, și să nu ne întrebăm daca suntem noi o națiune civilizată. Știu că, zicînd aceste cuvinte, scandalizez multe inimi curate și generoase; știu că cele ce am de zis au să rădice în contra mea condeie agere și limbi de foc; dar fost-am eu vreodată vînător de popularitate sau de favoruri, lingușitor al puterii de sus sau de jos, ca să mă dau înapoi dinaintea adevărului și a convincțiunei? Eu știu cum trăiesc și mor acei cari nu crută nici cutezarea și nerușinarea apăsătorilor, nici nepăsarea și moliciunea apăsaților. Daca lingușitorii regilor sunt un dar funest al mîniei cerești, cum se pot califica lingușitorii poporului? A lăsa pe români să crează că sunt ceea ce nu sunt și a le ascunde neajunsurile este o crimă de les-patrie, este a-i corumpe și a-i adormi în neactivitate, ca să se deștepte în lanțurile acelora cari lucrează la cucerirea lor.

O națiune fără industrie nu poate fi considerată ca civilizată; ființa unei societăți este supusă astăzi acestei condițiuni, este acel *„to be or not to be“** al lui Shakespeare.

Vînătoria foncțiunelor publice și părăsirea industriei sunt pieirea țării acestia, sunt inamicii primejdioși ai românilor, sunt aliații cei puternici ai despotismului și ai ebraismului. Numai munca și știința ne pot salva!

Datoria cea mai sacră a cugetătorilor, ziariștilor, publiciștilor, oamenilor de stat politici sau diplomați este de a arăta națiunei calea care poate s-o ducă la prosperitate și la fericire, calea pe care poate să înlăture pericolile care o amenință.

Nimic nu poate servi mai bine la aprețiarea și la măsura stării unui popor ca literatura; căci ea este forma sub care se espune și se înregistrează cunoștințele și starea morală și intelectuală a unei națiuni. „Scrierile — zice Buckle — sunt

* A fi sau a nu fi.

tezaurul inteligenţei, literatura ne dă cunoştinţa raporturilor ce au lucrurile cu ideile, adică a cunoştinţei legilor fizice şi mintale ale unui popor într-un timp determinat. O literatură în care nu s-ar coprinde decît idei greşite ar încărca pe adepţii săi de prejudecăţi în loc de a le împrăştia; şi un popor, cu cît are prejudecăţi mai puţine şi cu cît cunoaşte adevăruri mai multe, cu atît este mai luminat, cu atît are mai multă ştiinţă, cu atît este mai înaintat pe calea progresului şi a civilizaţiunii".

Cînd generaţiunile viitoare vor căuta în voluminoasele tipăriri ale acestor ani să găsească care a fost starea de civilizaţiune a societăţii noastre la finele secolului al XIX-lea, trebuie să convenim că afară de înregistrarea faptelor politice şi de o luptă crîncenă între partide, şi pot zice mai mult între persoane, o sete nestinsă de putere împinsă pînă la aberaţiune; puţine, foarte puţine urme se vor afla care să denote o cugetare serioasă, care să dovedească că această turburată societate a fost împinsă către studiele acele cari prin aplicaţiunea lor la arte şi la meşteşuguri fac gloria, bogăţia şi puterea naţiunilor care joacă un rol în istoria civilizaţiunii. A zice numai că voim să fim o societate democratică, dar totodată a onora şi suferi oţiozitatea, este o contradicţiune; democraţia nu este compatibilă decît cu munca; numai în societăţile aristocratice se poate tolera trîndăvia; căci cel care voieşte să trăiască din munca altora este un adept, un partizan natural al privilegiului. Numai munca a dezrobit societăţile de sub jugul feodalismului; numai o societate de oameni muncitori poate fi o societate democratică, oricare ar fi numele ce ar purta forma guvernului ei; precum o societate în care trîndăvia găseşte mizloace de trai nu este în fapt decît o societate aristocratică, oricît s-ar întitula de democratică.

A combate setea de foncţiuni ale statului, oţiozitatea, prejudecăţile industriale şi comerciale, a deştepta în spiritul şi în inima românilor dorinţa de a se lupta prin inteligenţa şi munca lor cu neamurile cari sunt în fruntea civilizaţiunii este astăzi datoria cea mai sacră a publicistului român.

II

Vorbisem cu popa Stan de la Pipăraţi să ne întîlnim la birt la Găbran, ca să tăiem tîrgul a trei buţi de spirt ce-i

trebuia pentru consomaţiunea stabilimentului ce are în sat. Estimp a închiriat şi cîrciuma proprietarului, a făcut apalt vînzarea băuturilor şi-i trebuie marfă mai multă. Ceasornicile la noi nu prea se potrivesc, fiecare regulează p-al său după opiniunile sale politice, şi iată-mă espus să aştept dinaintea unui tacîm parfumat cu esbuquet de săpun prost şi slănină rîncedă. Noroc că localul nu e de natură a îmboldi foamea muşteriilor.

La o mescioară alăturea, doi bătrîni se delectau între ţigarete şi cafea, dînd din vreme în vreme cîte un păhăruţ de coniac pe gît.

— Ţi-ai adus flăcăul dinăuntru, chir Dobre, zicea cel din stînga. O fi procopsit nevoie mare; am auzit c-a luat doftoratul, o fi de vreo douăzeci de ani; l-ai pus în slujbă?

— Să-l vezi, s-a făcut un vlajan cît mine de mare; mi-a făgăduit nepotu Vasilache c-o să zică ministrului să-l facă procuror, că de! nu poate să-l facă mai mult deocamdată; e cam crud; să înceapă de jos; l-am scris şi la clubul cel mare, unde sunt tot feciori de oameni, numai că cheltuiala e cam mare, căci acolo au fel de fel de gusturi; ce să fac? Să apuce şi el să intre în lume, cum zice şi nepotă-meu Vasilache, i-am luat un apartament la „Grand Hôtel".

— Da' de ce să nu-l ţii la dumneata la Jupuiţi pînă-i vei găsi o treabă, ca să nu bată pietrile haimana?

— Vai de mine, cumetre, să se prostească copilul la ţară după ce am cheltuit o grămadă de bani cu dînsul!? Să şează în Bucureşti, să se frece cu oamenii, că de! de procopsit, procopsit e; dar nu e practisit; ştii: ἄλλα τὰ πράγματα καί ἄλλ τα γράμματα*, cum zice nenea Pană; uite-te dumneata la coconu Lascarache, la coconu Hristache, la Iencuşor şi la Nicuşor, gîndeşti că ştiu carte? Şi învîrtesc lumea pe degite; că sunt practisiţi! Judeţul la noi nu-l duce văru Iancu şi cu nepotu Iordache? A putut vreun guvern fără dînşii? Ne trag pe toţi de nas; ce vor ei, aia se face.

— Ia spune-mi, ce face nepotă-to Unghişoară? Nu l-am mai văzut de nu se ţine minte.

— I-a fost rău de tot, a avut noroc c-a căzut ministeru, că drept în ocnă se ducea; a alergat nevasta lui, săraca, vai de ea, mai cu rugăţiuni pe la boieri, mai cu acatiste pe la

* Una sînt afacerile şi alta-i învăţătura.

biserici, a dat Dumnezeu că tocmai cînd îl arestuise a căzut și ministerul; apoi are și niște prietini tot unu și unu; au sărit cu toții ca niște zmei și l-au scos din belea; mîncase niște bani d-ai visteriii.

— Îmi pare bine, săracul, c-a scăpat, om cu familie grea, o grămadă de copii, dar biată nevastă, bunătat' de femeie! Da' de ce să fi căzut ministerul, frate?

— Ce, nu știi? Vrea să dea pe vodă jos. Bine că i-a prins de veste, că ne duceam pe copcă.

— Și nu i-a făcut nimenea nimica?

— Ce să-i facă, că nu l-a putut prinde; daca punea mîna pe dînsul, apoi atîta îi era.

— Cum nu l-a putut prinde? L-am întîlnit și ieri pe pod. O, îl știe și guvernu, că am un fin, pe Terinte lăcătușu, cela, știi, care deschisese prăvălie lîngă casele dumitale de la Popa Rusu, s-a băgat la poliție, d-ăștia, cum le zice? oameni de ordine, cîte o carboavă pe zi; treaba lui e să-l urmărească și să ducă raport: unde merge, ce zice, ce face, ce gîndește. Ce pate bietul creștin, că umblă mult, vai de om! Pune-ți în gînd că într-o zi, după ce s-a plimbat toată ziua mai pin tîrg, mai pe la obor, pe la niște fabrici tocma lîngă bariera Herestreului, s-a dus d-a mîncat la grădină la „Guichard", apoi seara să te ții, Terinte; de la capu Podului Mogoșoaii la Sfîntu Visarion, d-acolo pin Batiște a războit-o tocma-n Tabaci; cînd a ajuns în piață la Radu-Vodă, bietu finu Terinte a căzut p-o laviță; într-o clipă l-a și pierdut din ochi, apoi umblă toată noaptea să-l găsească; tocmai despre ziuă l-a zărit ieșind dintr-o casă în dosul bisericii nemțești, unde s-adună ei noaptea de vorbesc. Umblă iute, nevoie mare.

— O fi avînd botforți.

— Aș, nu! Ia, cizme d-astea ca ale noastre, ghetre.

— Ș-a fost în Tabaci? Auzi diavolu! Și fină-to n-a pus mîna pe dînsul? Cînd zic eu că avem un guvern de mămăligă! Apoi mai dovadă decît asta? Să meargă în Tabaci! Ce să le faci daca nu vor să-l dea de gol procleții ăia de copii cu care se înțelesese să facă revoluțiune! Trebuie să știi că în toate e amestecat. N-a băgat o bombă cît capul de mare în luleaua lui coconu Iancu Manu, de nici pîn-acuma nu se știe cum s-a făcut așa caraghioslîc! Dar în complotul lui Bontilă nu era amestecat, și cine i-a putut da de căpătîi? S-a pus atunci

văru Iordache cu capul și nu i-a putut veni de hac! Și crezi că nu era pe Dealu Mitropoliei, cînd cu omorul lui Catargiu? L-a sculat procurorul noaptea din somn; s-a închis amîndoi în casă; ce i-a zis, ce i-a făcut, că i-a dat drumul. Uite, nu se face nimic fără știrea lui: pe Englitera o are în buzunar, sultanul nu iese din vorba lui să-l pici cu ceară, pe Rusia valvîrtej o aduce; pe Franța, pe Italia și pe Austria ia, așa, le joacă; cînd cu Beust, cînd cu Andrassy; atîta noroc că Bismarck nu-l are la nazar, mai ales de cînd a cunoscut care sunt oamenii cei buni care își iubesc țara și sunt devotați tronului. De vrea el, gîndești că nu oprea războiul de an, cînd s-a prădădit o grămadă de lume; are să dea seamă grea dinaintea lui Dumnezeu! Atîta sînge vărsat ș-atîția bani cheltuiți.[3]

— O fi, nene Dobre, și cum zici dumneata, dar apoi și guvernul prea s-a făcut de tot. Ba că ăla așa, ba că ălalalt altmintirea, parc-am fi în vremea Inchiziției; știi dumneata că bănuielile astea poate să bage în capul oamenilor lucruri care nici nu le trecea prin minte?! O mulțime de spioni cu urechea la ușile și la ferestrele caselor și birturilor, ascultînd și pîndind ziua și noaptea să apuce vreo vorbă sau să ghicească un semn; inventînd comploturi, spuind minciuni și urzind intrigi ca să ia carboava; denunțînd ca o crimă orce sentiment de demnitate și de independință, declarîndu-te revoluționar, anarhist, petrolist îndată ce nu ești ciocoiu unui ministru sau unui favorit al zilei, care iau asupră-le monopolul patriotismului, al ordinei și al stabilității, și mai ales al dinastismului; ceea ce nu oprește ca oamenii cei buni, credincioși și devotați de astăzi să fie tratați mîne la rîndul lor de răsturnători, de socialiști și de inamici ai tronului, și *viceversa*. Și în vîrtejul acestor intrigi nemernice, scîrboase și nerușinate care corump sufletul, degradă și înăbușează cugetarea, se lasă curs liber venalității impiegaților care merge lanț mînă în mînă cu corupțiunea guvernamentală, sporește din ce în ce mai mult o biurocrație numeroasă, apăsătoare și hrăpitoare, care trăiește pe spinarea populațiunei muncitoare precum trăiește o armată de invaziune într-o țară cucerită; face ca o lume întreagă, arendași, negustori, meseriași, năpustesc comerțul și industria, le lasă pe mîna nemților ș-a ovreilor, și ei aleargă cu limba scoasă după posturi. Prin sate nu mai vezi decît perceptori și vătă-

șei, care mai iau cîte douăzeci și treizeci la sută peste ceea ce este scris în lege și în roluri. În armată nu se mai caută apărători ai patriii contra străinului, ci oameni devotați, instrumente ale ministrului; credințiosul de astăzi este mîne bănuit; nu se cere de la ofițer alt merit decît să fie un instrument de opresiune în contra poporului, ca să-l poată ținea cu orce preț în tăcere și în nemișcarea morții dac-ar îndrăzni să strige: „Destul cu opresiunea, cu imoralitatea, cu prevaricațiunea, cu calomnia, cu intriga și cu minciuna!" sau dac-ar voi să ceară să beneficieze de bunurile și de garanțiile constituțiunii ce i s-a jurat. Ce să-ți spui, nene Dobre, mie îmi pare că un guvern lucrînd cum lucrează guvernul nostru își pierde timpul; căci nimic nu poate omul, fie cît de mare, în contra ideilor celor adevărate, în contra legilor superioare cari conduc destinele omenești. Nu e bine ca guvernul să se bizuie numai pe puterea armată și să caute să ridice un edificiu social întemeiat pe intrigă și pe minciună. Tot mută pe ofițeri de colo pînă colo; tot ia comenzile de la unii și le dă la alții; parcă-n zilele noastre militarul mai poate să nu aibă idei și convicțiuni, mai poate fi despărțit de națiune; parcă mai poate fi ceea ce era mercenarul arnăut și svițer. Dacă le spui adevărul, se supără. Puternicilor nu le place să le arate cineva urmările ce pot să aibă faptele lor cînd nu sunt bazate pe dreptate și pe rațiune; și cînd vorbele ies adevărate, răul ce le vine îl atribuie acelor care i-a prevenit, iar niciodată legilor ordinului moral pe care nu au voit să-l ție în seamă.

Conversațiunea urma pe tonul acesta, cînd glasul interlocutorilor fu acoperit de iertăciunile popii Stan, care de la ușă începu a zice:

— Să mă ierți, zău, domnule, poate te-am făcut să aștepți; da' uite, nu e vina mea, la ceasornicul meu tocma cinci și jumătate; ce să-i fac, umblă îndărăt, o să-l pui și eu după biserica nemțească.

Chelner! dă-mi un pahar de rachiu și unul de rom, o ciorbă de găluști, o sticlă de vin de Drăgășani și un rasol ciolan.

Viu tocmai de la jupîn Gherasi, mi-a dat un anason cum n-am mai băut; am încercat pe la toți rachierii, nimeni în București nu are așa lucru; d-apoi ș-un galben vadra! N-a vrut să mi-l lase nici o para mai jos. Era să iau ș-un butoi de jamaică; ce băutură dumnezeiască! Voi să am tot marfă

bună în prăvălie; cînd o scoate mușteriu paraua din pungă, să zică: halal să-i fie!

— Pe cît vinzi vadra de rachiu la cîrciumă?

— Rachiu de la jupîn Gherasi întrebi? Ala nu se vinde cu ocaua, e după cum iese la pahar; daca ai în prăvălie un băiat dăștept, vrednic, meșter la turnat, iți scoate și treizeci de pahare dintr-o oca; daca brodești vrun prost, nu-ți iese nici douăzeci și cinci; vine pe șase pînă la șapte lei ocaua; basamacu e căzut de tot, c-a ieșit țuica; șaizeci de parale, doi lei ocaua cel mult.

— Bun cîștig, iei anasonu p-un galben și-l dai pe șaizeci și cinci de lei. Spirtul meu de șaisprezece lei vadra îl dai basamacu pe treizeci și cinci de lei vadra, iți rămîne mai mult decît sută la sută.

— Așa e, da' nu pui cheltuielile; mai căratu, mai risipa; dar accizurile și bacșișurile mai pe ici, pe colo...

— Da' și dumneata nu pui încărcatul la socoteală trei cincizeci, în loc de două, cînd creștinu nu mai știe număra.

— Ferească Dumnezeu! Păcat astfel de lucru; dar ce să zic, cîștigul ar fi cum ar fi, d-apoi nu sunt parale; de la trecători ce mai poți rupe, că e drum mare, dar de la oamenii din sat iei ce poți, mai cîte o baniță, două de grîu, mai cu orz, mai cu cîte o povară; ce să facem! Ne ajutăm ăla cu ăla cum putem. De la Apostol, că-l știi, n-aveam să iau peste două sute optzeci și doi de lei și jumătate? Apoi mi-a dat vro para? Mă purta cu vorba dintr-o zi într-alta; d-abia l-am făcut să-mi dea douăsprezece banițe de porumb, mi-a dus un stînjen de lemne la chir Ivancea la București și m-am învoit să-mi facă la vară un pogon de grîu ș-unul de porumb de istov; mi-a mai dat, ce e drept, ș-o gloabă de mînz; decît să mă stric cu omu, mai bine așa, treacă de la mine.

— Nu, că nu te-ai încărcat la socoteală: douăsprezece banițe de porumb sunt șaizeci de lei. Căratu stînjenului la București, pe puțin trei galbeni. Lucrul pogonului de grîu și pogonului de porumb o sută cincizeci de lei. Pune și vreo trei-patru galbeni mînzul, face peste patru sute de lei, în loc de două sute optzeci și doi.

— Ș-apoi ce, mult e? Dar dobînda banilor unde o pui, cîte două parale la leu pe lună, dar că trebuie s-aștept pînă încolo la toamnă ca să-mi scot paralele?!

— Şi pe şaizeci la sută d-ăi socoti dobînda, tot mai trece de la Apostol.

— S-a scumpit banii de tot; o grămadă de cheltuieli; de unde să le scoţi? Dumneata nu ştii că vine vremea de pierzi de la unii şi capetele; mai deunăzi n-a murit Muşat? mi-era dator cinci sute de lei, a lăsat o biată babă bolnavă, a năpustit şi casă şi tot, s-a dus la nişte rude tocmai pe Neajlov în sus. Ia-i daca poţi!

— Sistemul de specul ă ce ai adoptat păgubeşte pe muşteriu fără d-a îmbogăţi pe negustor, este un sistem de camătă care, storcînd pe muncitor de tot fructul ostenelilor lui, seacă izvoarele producţiunei. Iei în adevăr şi o mie la sută de la unii, dar de multe ori împreună cu cîştigu pierdeţi şi capetele; sărăcind pe sătean precum faceţi, secaţi izvoarele de la care vă puteţi folosi. Semănaţi cu lacomul din fabulă, care a spintecat găina cu ouăle de aur; ai fi mai folosit să iei pe tot anul o parte mică din ceea ce cîştigă un bogat decît să iei tot ce are un sărac. Cu cît populaţiunea în mizlocul căreia te negustoreşti e mai înstărită, cu atît te poţi îmbogăţi mai mult şi mai curînd; şi lucru e lesne de înţeles, căci cu cît muşteriul e mai bogat, cu atît consumă mai mult, cu atît debitul negustorului e mai mare, cu atît şi beneficiul mai însemnat şi mai sigur; eşti mai folosit să învîrteşti capitalul de trei şi de patru ori într-un an cu zece şi cu cincisprezece la sută decît să-l întorci o dată, fie şi cu patruzeci ori cincizeci la sută: un cîştig pe care nu poţi conta nici ca valoare efectivă, nici ca o valoare pe care să o poţi încasa la timp determinat, ca să-ţi poţi menţine creditul; o marfă nu se poate desface lesne decît pe un preţ cuviinţos; cînd se ţine mai scumpă decît valoarea ei cea adevărată, nu găseşti muşterii, se strică în prăvălie sau se dă pe datorie pe la oameni cari mulţi nu o mai plătesc, căci acei cu dare de mînă găsesc totdauna mizloace d-a şi-o procura d-aiurea, îşi fac provizie pe la tîrguri. Cămătarii, precum şi negustorii lacomi la cîştig nu pot avea a face decît cu răi de plată, cu risipitori, cu jucători de cărţi şi cu înşelători cari iau marfă pe datorie sau se împrumută cu bani pe poliţe de valori nominale întreite şi împătrite, poliţe şi datorii cari mai niciodată nu se plătesc la termen, cari de multe ori nu se plătesc nicidecum şi cari mai adesea se cfituiesc ca falimentele cu douăzeci şi cu douăzeci şi cinci la sută. Speculantul lacom pe lîngă miile

ce voia să cîştige pierde şi suta ce scoate din pungă; dar ceea ce nu cîştigă niciodată acest soi de negustor este stima, consideraţiunea şi creditul pieţii, care este capitalul cel mai temeinic al unui comerciant: nu poate dobîndi credit, pentru că efectele ce are în portofoliu nu au nici o certitudine, nici măcar probabilitate de a fi soldate la scadenţă. Comercianţii şi bancherii care lucrează cu procente cuviinţoase cîştigă şi prin capitalul lor propriu, şi prin creditul de care se bucură şi care creşte pe toată ziua cu esactitatea ce aduc în operaţiunile şi în plăţile lor; banul, ca şi munca, ca orice marfă, îşi are o valoare determinată prin împrejurările timpului în care ne aflăm; a trece peste limitele beneficiului la care are drept capitalul, a căuta să se tragă dintr-o speculaţie mai mult decît se cuvine ca dobîndă a banilor angajaţi, ca cheltuieli făcute, ca retribuţiune a ostenelelor depuse şi a rizicului, este a realiza un beneficiu nelicit, care nu poate să nu fie vătămător acelui ce crede că se poate îmbogăţi prin asemenea mizloace, căci nimeni nu se poate îmbogăţi decît prin muncă şi prin economie. Şi oricine ar crede că mai sunt şi alte mizloace de îmbogăţire se înşeală foarte; germenele pagubei se află ascuns în mizlocul cîştigului ilicit, întocmai ca viermele rozător în fructul stricat; adevăratul şi singurul efect al speculaţiunilor lacome nu este altul decît a sărăci poporul şi prin urmare a-l menţine în ignorenţă, căci ignorenţa este fructul sărăciei, precum sărăcia este partea claselor ignorente; progresul este în muncă şi sămînţa progresului este învăţătura; daca progresul intelectual sporeşte bogăţia popoarelor, nu este mai puţin adevărat că cunoştinţele nu pot începe pînă nu se grămădeşte mai întîi o cătime oarecare de bogăţie; fără bogăţie nu poate fi răgaz şi fără răgaz nu este cunoştinţă. „Ignorenţa cea mare — zice Buckle — este fructul sărăciei celei mari. Arabii, popor ignorent şi sărac în ţara lor, au devenit un popor vrednic de admirare în ţările cucerite de ei: în Persia, în Lahor şi în Spania." Omul nu poate căuta îndestularea trebuinţelor morale decît după ce şi-a căpătuit necesităţile trebuitoare la conservaţiunea şi întreţinerea vieţei; de aceea orice măsură care face viaţa materială mai grea nu poate să nu aducă vătămare vieţei morale a naţiunelor. Au fost publicişti cari au pretins că sentimentele cele mari, abnegaţiunea, devotamentul şi tot ce este nobil şi frumos în ordinul moral nu se găseşte decît

numai în clasele cele sărace şi că viţiul este atributul claselor bogate; această credinţă este în contradicţiune şi cu datele statistice, care dovedesc contrariul, precum şi cu dreapta judecată; căci atunci concluziunea ar fi de a menţine societatea în mizerie, pentru a-i conserva virtuţile, şi guvernul cel mai spoliator, care ar sărăci poporul, ar fi acela care ar conveni mai bine.

— Ceea ce ne strică pe noi, domnule, sunt tîrgurile pe la sate, bîlciurile, mărgelarii şi ovreii. Ia să fie un guvern colea cum ştiu eu, o mînă de fier, să le taie de unghişoară, să desfiinţeze tîrgurile, pe ăi crai cu tolba în spinare să mi-i bage în miliţie, pe ovrei să-i dea peste graniţă, şi ai vedea dumneata cum fiecare ar trăi cu ai lui, în satul unde locuieşte, unde a trăit tată-so şi mă-sa, iar nu să se ducă să-şi bea munca pe la unu şi pe la altu; să vie nişte venetici, nişte calici să strîngă paralele oamenilor! Daca le zici astea vreunuia din deputaţi, numai ce-i auzi cu libertatea comerţului, cu desfiinţarea monopolurilor şi cu economia politică. Şi eu voi economie politică, că nu sunt un prost, să nu-mi placă şi mie civilizaţiunea, şi eu îmi iubesc ţara, dar voi o economie politică naţională, o economie politică românească, care să lase pe bietul creştin să trăiască în patria lui fără nemţi şi fără ovrei.

— O ştiinţă nu poate fi românească, precum nu poate fi nici englezească. În ordinul politic şi social, această economie politică îşi are legile ei nestrămutate şi bine dovedite, precum în ordinul natural astronomia, himia, mecanica îşi au pe ale lor. Ceea ce este adevărat la Paris, la Peking şi New York nu poate să nu fie adevărat la Petersburg, la Bucureşti şi la Londra. Precum nici un corp nu se poate sustrage acţiunei gravitaţiunei, asemenea nici o societate nu se poate sustrage de la legile schimbului; precum un om nu poate cere a fi supus la alte reguli ale respiraţiunei şi ale digestiunei decît acelea dovedite de ştiinţă, asemenea o societate nu poate urma alte regule de producţiune şi de consomaţiune decît pe acele dovedite de ştiinţă, fără de a se espune la cele mai mari inconveniente. „Newton, de cînd cunoscuse legea gravitaţiunei, nu mai pronunţa numele lui Dumnezeu fără de a-şi descoperi capul; cu cît inteligenţa este mai presus decît materia, zice Bastiat, cu atît lumea socială este mai presus de lumea fizică, căci mecanica cerească este supusă unor legi despre care nu are conştiinţă. Este un mai mult

cuvînt de a admira şi a ne închina dinaintea înţelepciunei eterne cînd vedem mecanismul social în care trăieşte cugetarea universală, *mens agitat molem**, care prezintă şi fenomenul straordinar că fiecare element este o fiinţă animată, cugetătoare, înzestrată cu acea energie miraculoasă a acestui principiu de toată moralitatea, de toată demnitatea, de tot progresul, atribuit esclusiv numai omului, *libertatea*."[4]

Nu trebuie, nici nu putem să ne sustragem legilor ştiinţei; orcum vom face, orcum ne vom întoarce, suntem fatalmente supuşi lor. A încerca să le înlăturăm este a ne da pradă mizeriei, străinilor şi ovreilor.

— Da, c-am şi devenit; eu mai deunăzi am fost silit să dau zece galbeni geremea unui ovrei ca să scap de dînsul; m-am pomenit dodată cu lumea droaie la oblon la moş Mercore, cînd colo, ce să vezi? Un butoi de basamac, cîrciumă întreagă! ş-un ovrei cu ciubucu în gură şedea ascuns după sobă; am ghicit îndată al cui era rachiu; m-am dus la primar; ce e drept, l-a chemat îndată pe jidov la cancelarie, dar ce să-i facă! c-o ţinea una şi bună cu „*nu ştiu, n-am văzut*". Dac-am văzut ş-am văzut, l-am luat eu la o parte şi am început: „— Ia ascultă, jupîne, rachiul este al dumitale? — Al meu, vezi bine. — Apoi nu ştii că n-ai voie să ai cîrciumă? — Dovedeşte. — Apoi nu spuseşi singur că rachiul e al dumitale? — O spusei dumitale, pentru că ştiu că eşti om de omenie, dar nu spui nici la primar, nici la privighetor. — N-ai putea, jupîne, să te duci în altă parte să-ţi vinzi marfa? — Cît dai?" Cu una, cu alta, m-am învoit cu dînsul pe zece galbeni să se ducă. A doua zi în zori de ziuă ş-a pus butoiul în car cu toate ouăle, cu găini, gîşte, lînă, zdrenţe, oase ce strînsese şi s-a dus p-aci încolo. Iaca ce guvern avem! Dar alta: acum vro cinci săptămîni n-a venit un ovrei ziua namiaza mare cu un goşgogea butoi de bere într-un cărucior, vindea cu tinicheaua în mizlocul satului, în drum; pînă pe seară l-a vîndut tot cu cîte o jumătate de ban tinicheaua, mai mult spumă decît băutură, a adunat toţi gologanii de la bietele neveste. Unde era un guvern ştraşnic, să mi-l ia la bătăi, să-i dea cep butoiului, să vezi mai venea altădată să facă pagubă creştinilor? Dac-am spus primarului, a început să dea din umeri, mi-a zis că-i e frică de procuror.

---

* Mintea mişcă din loc stînca.

— Dar nu crezi că ar fi fost mai lesne şi mai bine, cînd ai văzut că oamenilor a început să le placă berea, să fi luat şi dumneata un butoi în prăvălie şi să vinzi berea mai ieftin decît ovreiu? Nu crezi că daca ai da rachiu cu un preţ mai potrivit, acel jupîn Moise nu era să nu-şi mai găsească socoteala aducînd rachiu şi să mai dea şi lui moş Mercore un galben, doi, ca să-l acopere cu numele lui?

— Da' degeaba, domnule, orice-i face, nu poţi scăpa de ei, că îşi găsesc altă treabă, ştiu fel de fel de marafeturi; pe unu nu l-am adus chiar eu în căruţa mea tocmai de la Alesandria de ne-a dres învelitoarea bisericei, curgea pe toate părţile, se strica zugrăveala?! Numai într-un chip ne scăpăm de ei: gonindu-i pe toţi din ţară.

—Eu sunt de părere că, gonindu-i, nu cîştigi nimica, căci m-aş teme să nu te duci după ei tocmai pe la Rusciuc şi pe la Odesa, ca să-i aduci în ţară, cum te-ai dus la Alesandria după tinichigiu ca să-ţi învălească biserica, şi să-ţi spui ceva şi mai mult: cred că cu cît i-am goni, cu atît ar veni mai mulţi. Mai întîi că nu-i priimesc nici muscalii, nici turcii, nici austriacii; de oprit d-a intra am văzut că de treizeci de ani, de cînd era Mihai Sturza domn, s-au încercat fel de fel de mizloace, şi nici unul n-a avut eficacitate; cu cît oprirea a fost mai straşnică, cu atît au intrat mai mulţi. Dar iată că-mi vine în gînd o doctorie care mi se pare mie mai bună şi mai sigură, atît pentru a face ca să nu mai vie alţii, cît şi pentru a face pe mulţi din acei cari sunt astăzi în ţară să se ducă singuri.

Să ne închipuim, de pildă, că la Giurgiu şi la satele dupîmprejur de Pipăraţi s-ar fi găsit un român tinichigiu mai meşter, mai conştiincios la lucru şi mai ieftin, sunt sigur că nici nu te-ai fi gîndit la ovrei să-l aduci de la Alesandria. În lumea industrială, ca şi în lumea fizică, un loc nu poate sta gol; natura are oroare de gol, cum zic fizicii. Cînd se iveşte o trebuinţă, ea are să fie împlinită fără dar şi poate; daca în localitatea unde se iveşte acea trebuinţă nu se va găsi omul care s-o satisfacă, are să vie altul din vecinătate, din străinătate, de peste munţi şi de peste ape; are să se afle în lume că este trebuinţă de cutare meşteşug sau meserie, şi au să vie oameni din depărtare. Iată toată cestiunea ovreilor la noi, ca şi în Ungaria şi în Polonia şi în Bucovina. Espresiunea plină de înaltă învăţătură a românului

lac să fie, broaşte multe este foarte adevărată. Lacul este trebuinţa, iar broaştele sunt oamenii cari găsesc hrană dintr-acea trebuinţă. Daca într-o ţară se va arăta un pămînt roditor, un filon de mineral, o albie de cărbune, o cualitate bună de lemn, o plantă folositoare, şi daca oamenii din localitate nu se vor grăbi a se folosi de acea bogăţie, să fii sigur că vor veni de aiurea şi vor esploata-o, şi acel pămînt, acel metal nu vor sta mult timp neproducătoare. Aceasta este istoria ţărei noastre şi a tutulor ţărilor de la începutul lumei. Fertilitatea văiei Dunării a deşteptat tentaţiunea romanilor, cari au vărsat în Dacia escedentele populaţiunei latine. Köleseri, după ce face o descripţiune încîntătoare despre frumuseţea şi bogăţia pămîntului Transilvaniei, adaogă: „Acum mai miră-te că într-acest grînar de abondenţă, unde Dumnezeu însuşi a întins o masă bogată, s-au întîlnit atîtea neamuri venite din Europa şi din Asia"[5]. Putem fi siguri că fără avantagele cele mari ce au găsit capitalurile şi braţele din Occident pe văile Mississippiului şi Orenocului, România ar fi astăzi şi mai mult cercetată de populaţiunele grămădite în Occident. Noi, nesocotind regulile cele adevărate ale ştiinţei, blestemăm concurenţa şi liberul schimb şi credem că, gonind pe ovrei şi pe străini, scăpăm de rău; credem că ar fi în puterea cuiva de a sustrage o societate omenească de la regulile morale cari o conduc; în loc de a căuta cauza răului pînă la obîrşia lui, ne frămîntăm mintea în combinări politice şi lăsăm străinilor şi ovreilor partea cea bună, meseriile. În loc să căutăm să punem mîna pe profesiunele cari îi fac să vie în ţară, în loc să ne facem tîmplari, tapiţeri, croitori, cizmari, curtieri, tinichigii, geamgii, văpsitori, zarafi, bancheri, maşinişti, ceasornicari, sculptori, noi nesocotim meşteşugurile cari dau avere şi independenţă şi alergăm după acele şaptezeci de mii de posturi la dispoziţiunea cărora s-a pus o sută douăzeci de milioane pe an, luate din sudoarea muncitorului nostru de pămînt. Bunastare, îmbogăţirea şi viaţa liniştită şi cugetătoare o lăsăm străinilor cari sunt în ţară şi încă, cu prisosinţă, pentru alţi cinci mii de ovrei, trei mii de unguri şi două mii de nemţi cari mai rămîn pe tot anul în ţară din mişcarea populaţiunei străine.

Să-ţi spui cum un amic al meu a gonit pe ovreii care se aflau în satul său, fără vot al Camerei, fără decret domnesc, fără primar, fără dorobanţ şi fără protest din partea consulilor? Un ovrei avea cîrciumă; vindea scump rachiu prost, jumătate apă, dres cu ardei şi cu vitriol; vindea vin oţeţit dres cu stubeţ şi cu spirt, şi-l vindea scump; vindea stambă şi basmale putrede şi le vindea scump. Vasilică al meu a luat şi el o casă în sat, a lipit-o bine, a îmbrăcat pereţii frumos cu rafturi şi cu hîrtie de cîte un sfanz sulu; a făcut astfel un local curat şi vesel, pe cînd al ovreiului era urît şi necurat; a adus vin bun şi neprefăcut, rachiu tare fără vitriol, a adus tot marfă bună; vindea toate cu cîte douăzeci şi treizeci la sută mai ieftin decît ovreiul, ş-într-o dimineaţă jupînu şi-a pus ce-i mai rămăsese în car ş-a plecat p-aci încolo. Negreşit că s-o fi dus în alt sat; dar să ne închipuim c-ar fi găsit pretutindeni cîte un Vasilică; te-ntreb daca ovreiul nu era să treacă graniţa. Mai era tot acolo ş-un alt ovrei care cumpăra piei, le argăsea şi cu trei croitori, tot ovrei, făcea cojoace. Vasilică a cumpărat oi, a adus trei cojocari români de la Focşani, cari croiesc şi cos cojoace, şi două fete care le împodobesc cu mătăsuri şi cu petliţe roşii, verzi, albastre, le face mai frumoase şi le vinde pe jumătate preţ de cum le vindea ovreiu, şi i-a tăiat apa de la moară; jupînu, văzînd că nu se mai învîrteşte roata, a plecat într-o dimineaţă cu toată fabrica; s-a dus negreşit în alt sat, unde n-a găsit un Vasilică. Un alt ovrei cumpăra toată lîna din sat, o da la femei de o torcea şi o ţesea, făcea postav de ţară. Vasilică al meu i-a luat toate torcătoarele şi toate ţesătoarele, plătindu-le mai bine şi în bani, iar nu pe marfă stricată ca ovreiu; ovreiul, neputînd ţine concurenţa, şi-a strîns mult-puţin ce avea şi s-a dus, şi astăzi nu se pomeneşte ovrei în sat la Vasilică.

/O naţiune, ca şi un individ, nu este stimată şi apreţiată decît după cătimea de utilitate ce poate aduce. La noi, daca vei observa bine, te vei convinge că în tot timpul numai o clasă de oameni a deşteptat totdauna simpatiele şi dinîntru, şi dinafară; această clasă a fost şi este clasa muncitorilor de pămînt, fiindcă numai ei au urmat calea trasă umanităţii de mîna provedinţei: d-a se hrăni din sudoarea frunţei./

— Aşa este cum zici dumneata despre negustorii şi meşterii ăştia mici, dar ce faci cu cei mari, cari vin cu mili-

oanele de galbeni și iau concesiile de drumuri-de-fier, impozitul băuturilor, monopolul tutunului, și ca mîne vor lua vămile și ocnele, ca să jefuiască comerțul țării.

— Vă ziceam adineaori că, de cîte ori într-un loc se simte o trebuință, fie ea chiar pornită dintr-un capriciu sau dintr-un eres, acea trebuință are să fie îndeplinită. La noi, de mai mulți ani, se simțea imperios trebuința de drumuri-de-fier; s-au găsit oameni cari au și scris, au și strigat: „Aideți, frați, cu toții să facem noi acele drumuri; bucățică cu bucățică, să ne asociem, să punem fiecare ce vom putea, să ipotecăm moșiile noastre, să ne împrumutăm, precum fac și acei cari iau concesiunile!“ Acei oameni n-au fost înțeleși, n-au fost ascultați; am zăbovit, am neglijat lucrul, ne-am mîncat între noi și am lăsat cîștigurile ovreilor, nemților, coțcarilor, Strussbergilor, Bleichröderilor și Staat-Bahnelor, de care Dumnezeu știe cum și cînd vom scăpa.

— Dar că se zice c-o s-aducă coloni nemțești ca în Ardeal! Atunci s-a hotărît!

— Cînd or începe să vie colonii germane, la noi n-are să fie ca în Ardeal; la noi va fi destul zece sau cincisprezece ani ca toată țara, de la munte pînă la Dunăre și pînă la Prut, să fie presărată de nemți.

Cestiunea cea mai importantă în țara noastră, și de care nimeni nu ține nici o seamă, este *densitatea populațiunei.* Pe o întindere de unsprezece milioane de hectare sau douăzeci și patru de milioane de pogoane avem numai patru milioane sau patru milioane și jumătate de suflete, treizeci de pogoane de pămînt de familie; densitatea cea mai slabă din Europa; un gol pe care noi nu facem nimic pentru ca să-l umplem prin noi înșine; stăm fără cea mai mică îngrijire pentru salubritatea orașelor și a satelor, fără nici o măsură igienică serioasă; mortalitatea la țară și prin mahalale este ceva îngrozitor, și în multe locuri întrece numărul celor născuți, încît populațiunea, în loc de a crește, scade. Cercetați actele stării civile ale coloarei de negru din București, de esemplu, citiți raportul primarului de Galați, și veți vedea consecințele deplorabile ce puteți trage dintr-acele cifre. Iacă cum se esprimă principele Moruz către Ministerul Dinîntru în anul 1870:

„Partea de jos a orașului (este vorba de Galați) este în tot timpul un adevărat focar de infecțiune, miasmele deletere răspîndesc și întrețin tot felul de boale; locuitorii se ofilesc în mizlocul mlaștinelor de apă împuțită și stătătoare și par osîndiți decrepitudinei și unei morți premature."

De vom arunca ochii pe cifrele stărei civile ce înscrie acel primar în raportul său, jalea e mare; găsim că în anul 1867 numărul celor morți au întrecut pe al celor născuți cu 220 de suflete; și în anul 1870, cu 942; în termin de patru ani, numărul morților a fost cu 1.238 de suflete mai mare decît al celor născuți, ceea ce vine a zice că populațiunea Galațului, care astăzi este de optzeci de mii de suflete, s-ar reduce la mai puțin de jumătate în timp de o sută cincizeci de ani, daca nu s-ar recruta cu populațiunea dinafară. Șase luni ale anului, mai toate satele de la Dunăre pînă la poalele munților sunt înecate în noroi și în mocirle; case umede și deschise ploii și vîntului, copii bolnavi și femeile lăhuze cu picioarele goale pînă-n genuchi în noroi și în zăpadă, bătrîni și copii rău îmbrăcați, intrați în iarnă slăbiți de friguri și de lingoare, rău hrăniți și fără putere de a rezista la cea mai mică răceală, la cea mai ușoară epidemie, care îndată se preface în tifus, iată ce poți vedea pe la țară. Anemia a devenit idiosincrazisul femeielor și copiilor români, epidemiele cele mai mortale, tifusul, vărsatul, angina difterică, nu lipsesc niciodată; cînd una, cînd altele rădica generațiuni întregi. Hrana este cît se poate mai puțin substanțială, consomațiunea cărnei d-abia se suie la noi la șaisprezece dramuri pe zi, și la țară nu trece de șapte dramuri pe zi! În Occident, în țările care se află în condițiunele noastre climaterice, consomațiunea cărnei este înzecită, și fiecare locuitor, atît la țară, cît și la oraș, consumă cel puțin o jumătate de oca de pîne pe zi; în orașele cele mari, ca Londra, Paris, Berlin, Viena, consomațiunea de mizloc a unui om pe zi este:

200	dramuri	pîne și cartofi
75	„	carne, pește, brînză
120	„	vin, rachiu, bere
40	„	zahar, cafea, ceai, lapte

Cu o viețuire proastă, fără îngrijire și fără precauțiuni higienice și cu o hrană atît de slabă, populațiunea, daca nu scade, dar nu poate crește, rămîne staționară, precum

se vede la noi. Recensămîntul cel dîntîi, care s-a făcut la 1832, a dat o populaţiune de trei milioane şi jumătate; această populaţiune, într-o ţară roditoare ca a noastră, trebuia să fi ajuns astăzi la opt sau la nouă milioane; dar ce vedem? Recensămîntul mai scrupulos din 1860 a dat 4.090.275 de suflete, cu toată imigraţiunea venită în ţară în timp de treizeci de ani; şi să nu credem că cifra acestor imigranţi nu merită a fi ţinută în seamă; ea se suie pe tot anul la 20.000 de suflete, din care 10.000 români din Banat, Transilvania, Bucovina şi Basarabia, 5.000 izraeliţi, 3.000 unguri şi 2.000 germani, vărsămînt care trebuie să fi sporit populaţiunea noastră cu cel puţin patru sau cinci sute de mii de suflete.

Nu ştiu de unde d. Frunzescu a luat ţifra de 4.500.000 suflete ce ne zice că ar fi dat recensămîntul din 1860, căci iată ce rezultă din compilarea ţifrelor publicate de Marţian în analile statistice[6]:

Dincoace de Milcov:		
suflete agricultori	2.125.742	
profesiuni liberale	270.779	
artizani	127.955	
comercianţi	96.560	
ovrei	5.312	
		2.626.348
Dincolo de Milcov:		
agricultori	1.120.958	
populaţiunea oraşelor	218.102	
ovrei	124.864	
		1.463.927
	Suflete	4.090.275

Admit însă că, de la 1860 pînă astăzi, populaţiunea să fi sporit cu o jumătate de milion şi să se fi suit la patru milione şase sute de mii, iar nu la cinci milioane şi jumătate, cum crede d. Frunzescu; dar acest spor îl datorim cu totul imigraţilor veniţi şi rămaşi în ţară, în cari izraeliţii trebuie să fi contribuit cu 60.000 de suflete; căci cred că populaţiunea ovreiască, aflătoare în România, se suie astăzi la 180.000 pînă la 200.000 de suflete. Să citim puţin cele ce ne zice doctorul Obedenaru în folositoarea sa broşură intitulată *Des fièvres des marais**: „Debilitatea obicinuită con-

**Febra paludică.*

stituie fondul fizicului şi moralului la omul din popor în ţările băltăcoase; ca să zic aşa, constituţiunea indivizilor este totdauna slabă, starea sănătăţii lor este o stare de boală. Ceea ce se observă la majoritatea ţăranilor campaniei Romei, femeile, copiii şi o parte din bărbaţi au faţa galbenă, caracteristică cunoscută de pictori şi de medici sub numele de faţă *malarică*; au puţină putere musculară, sunt de o lene rară; dar de o lene pentru care nu merită, nenorociţii, nici o imputare, fiindcă este rezultatul înveninărei miasmatice... Ca să terminăm cu *debilitatea miasmatică*, vom mai adăoga că ţăranul român datorează debilitatea sa la alimentaţiunea sa neîndestulătoare. Mămăliga, laptele fără unt, laptele bătut şi legumele sunt o hrană foarte puţin reparatorie. Şi a zice că acesta este *regimul de dulce*. Cît despre post, este tot ce este mai de jale; varză acră şi fasole sau linte; linte, fasole şi varză acră! Cu un astfel de regim, tot ar putea fi cineva sănătos într-o localitate sănătoasă în tot înţelesul cuvîntului şi daca nu ar avea a face nici o muncă ostenitoare." Şi mai departe zice: „Cînd se preumblă cineva prin satele de prin cîmpiile cari se întind între Dunăre şi Carpaţi şi vede mii de copii slăbănogi, deşiraţi, cu faţă searbădă, ochiul lîngezind, pielea obrazului subţiată, încreţită şi scălămbăiată, nu se poate opri de a-i ticăi şi de a fi coprins de milă! Daca pe urmă afli că în fiecare familie au fost încă atîţi copii morţi, sau mai mulţi morţi decît sunt vii, nu te mai poţi mira de a vedea aceste cîmpii întinse atît de puţin locuite..."

Unde sunt măsurile luate pentru însănătoşarea locurilor insalubre, scurgerea lacurilor, unde este solicitudinea clerului înalt pentru a face să dispară prejudecăţele de posturi în timp cînd natura omului şi condiţiunile climaterice în cari trăim nu sufere o asemenea hrană, o hrană care nu aduce nici o vătămare locuitorilor săraci, din locurile unde sfinţii părinţi au legiuit posturile nu numai cu scop religios, dar sunt şi potrivite cu cuviinţele higienice? Dar la noi este fatală, slăbeşte şi stîrpeşte populaţiunea. Progresiunea creşterii gintelor dinprejur fiind de 0,45 pînă la 1% pe an, substituirea şi dispariţiunea românilor nu este decît o cestiune de timp. Mai mulţi publicişti, între cari laboriosul şi mult regretatul Marţian, au constatat că de

vreo douăzeci de ani rapiditatea cu care escedentul populațiunei germane se devărsa peste Atlantica scade din an în an, luînd o direcțiune alta, o scurgere spre Nord și spre Orient, spre Bohemia, Galiția și Ungaria, împingînd pe ruteni și pe unguri în Transilvania, în Bucovina și în Banat, și aceștia la rîndul lor împing pe românii din Bucovina, din Transilvania și din Banat în România. Registrele noastre statistice ne dau peste zece mii de români din cei veniți din Austria ca rămași la noi pe tot anul; întocmai precum apele Dunărei, Dnistrului și Donului, umflînd Marea Neagră, o silește să se scurgă în Mediteranca prin Bosfor și Dardanele, al cărei preaplin, suindu-i și ei nivelul, o obligă să se deverse în ocean prin Gibraltar. Nu sunt încă o sută de ani de cînd Bucovina a trecut sub dominațiunea Austriei; atunci populațiunea ei, mai toată curat română, era de trei sute cincizeci de mii de suflete; astăzi românii numără acolo, după doctorul Ficker, decît 175.679 de suflete, și populațiunea rutenă care d-abia se arăta la 1780 astăzi balanțează elementul român; pe dînșii îi împing lehii din Galiția, cari și ei sunt împinși la rîndul lor de germani.

Populațiunea română în toată Austro-Ungaria a scăzut astăzi la 2.595.453 de suflete.

143.776 în Cisleitania și confine
175.679 în Bucovina
1.171.676 în Ungaria
1.104.322 în Transilvania, unde Degerando, acum douăzeci și cinci de ani, la 1847, număra 1.179.793 suflete; o scădere de 75.471 de suflete într-un sfert de secol, pe cînd celelate neamuri din acel imperiu au sporit într-un mod însemnat, din 29.313.586, cît erau la 1818; afară de români, la 1857 ajunsese țifra de 35.159.403, un spor de 13% în patruzeci de ani, în vreme ce populațiunea română, din cauza emigrațiunelor peste Carpați în România, a scăzut în douăzeci și cinci de ani cu aproape 7%. Mai toți rîndașii, mai toți vizitiii, servitori, bărbați și femei în București, în orașe și chiar pe la țară sunt ungureni, adică români din Ardeal. Și să nu credem că această emigrațiune mîhnește pe unguri; ei ar da mult să vază Transilvania golită de români. Sibenbirgu (șapte cetăți) este puterea cea mai temeinică a Ungariei, iar românii cari locuiesc acolo sunt o slăbiciune pentru madjari; este întocmai ca o forteréță tare,

neexpumnabilă, cu o garnizoană asupra căreia nu pot conta.

— Ce putem face noi în contra atîtor împărați mari și puternici!

— Cu cît suntem mai năpăstuiți și mai persecutați, cu cît condițiunile climaterice sunt mai grele și cu cît neamurile cari ne înconjoară stau să ne înghiță, cu atît datoria noastră de a lupta bărbătește și cu sălbătăcia elementelor, și cu răutatea oamenilor este mai mare și mai sacră. Să ne luptăm cum se luptă olandezii în contra năvălirilor mărei, care caută necontenit să-i cufunde, și în contra umezelei, pe care o supun și o prefac în canaluri folositoare și în livezi roditoare; cum se lupta belgianii în contra încercărilor de cotropire a guvernelor vecine. Datoria cea mai de căpetenie a guvernului și a consiliilor județene și comunale ar fi să se ocupe serios cu salubritatea și cu higiena, căci făcînd să dispară cazurile prea numeroase de boale și de moarte, întărind puterea și sănătatea locuitorilor, vom spori puterile productive. Strămoșii nostri au lăsat averi însemnate pentru căutarea și îngrijirea sănătăței românilor, și ei își consumă energia și puterea respirînd un aer mefitic de mlaștini palustre, pier victima frigurilor și lîngoarei, sîngele lor se corumpe și neamul degenerează prin mulțimea boalelor sifilitice mai răspîndite și mai necăutate decît erau acum și doi secoli în Spania și în Franța; măsurile ce se iau cîteodată în contra epidemiilor și în contra vărsatului sunt numai niște cauze de cheltuieli, fără alt rezultat decît inocularea corupțiunei orașelor și în comunele rurale. Singura și adevărata solicitudine a oamenilor stăpînirei, cum își zic ei, nu este alta decît împlinirea dărilor și recomandarea și susținerea candidaților la Cameră, la Senat și la consiliile comunale și județene, preocupați esclusiv cum să nu scape țara din ghearele concesionarilor.

Cestiunea populațiunei la noi este mai importantă decît putem crede; este mai serioasă și mai periculoasă decît oriunde, fiindcă ea se complică cu imigrațiunea ebreilor, a căror înmulțire disproporționată nu este numai o plagă morală și higienică, prin lipsa de bună-credință ce mulți dintr-înșii aduc în tranzacțiunele lor bănești și prin necurățenia în care trăiesc, dar este și o cestiune politică, pentru că izraeliții, cari se coboară necontenit de la Nord, ajung în România nemțiți; sunt precursorii germanismului, a unei

cuceriri mute, deznaţionalizătoare, căria ei îi pregătesc tărîmul. Şi orcît vom căuta soluţiunea cestiunei ebreilor la graniţă, la munte, pe Dunăre sau pe Prut, în voturile Camerilor şi în circularele guvernului, în lună şi în soare, nu o putem găsi şi nu vom găsi-o decît în activitatea noastră, în aplicarea românilor la arte, la meşteşuguri şi la comerţ, în lupta şi învingerea insalubrităţii şi a epidemiilor; căci în industrie şi în comerţ vom găsi mizloacele care depărtează boalele şi înlătură degenerarea rasei, care sporesc populaţiunea. În sporirea populaţiunei vom găsi mizloacele cari dezvoltă industria şi comerţul.

Purtăm haine, aşadar ne trebuieşte pînză, postav, mătăsării, piei, croitori, pălărieri şi cizmari; avem trebuinţă de case, de mobile, de trăsuri, de hamuri; orce am zice, nu putem fără arhitecţi, zidari, dulgheri, tîmplari, lăcătuşi, tinichegii, geamgii, tapeţieri, caretaşi şi curelari; de nu-i vom găsi între noi, îi vom căuta aiurea; vom avea recurs la străini, la nemţi, la ovrei, la cine vom apuca; şi de nu vor veni ei singuri la noi, ne vom duce noi după dînşii să-i căutăm, să-i găsim şi să-i aducem, plătindu-le încă şi cheltuiala drumului, precum te-ai dus dumneata la Alesandria d-ai adus pe ovreiul care ţi-a dres învelitoarea bisericei de la Pipăraţi. Maşinele agricole au deschis trebuinţa de opt sau nouă sute de maşinişti; daca nu-i găsim în ţară şi printre români, să ştii de la mine că o să luăm şi nemţi, şi ovrei, şi francezi, şi englezi, pe orcine ne-o ieşi înainte; o să ne ducem să-i căutăm în străinătate şi o să-i aducem. Dumneata, care îmi vorbeşti, am auzit că ţi-ai făcut o moară de măcinat cu vapor la Pipăraţi. Ia spune-mi, n-ai maşinist?

— Am şi maşinist şi fochisit, i-am adus tocmai de la Baziaş; am plătit şaisprezece galbeni numai la vaporul după Dunăre; nu ştie nici unul, nici altul o vorbă românească; am început să le cam rup ungureşte cu dînşii, ce să fac? Le dau douăzeci şi cinci de galbeni pe lună.

— Vezi dar c-a învăţa pe copiii noştri meşteşuguri, a-i îndemna la studiul ştiinţelor practice şi a-i băga în comerţ, în loc de a-i arunca asupra bugetelor ca pe nişte locuste, a insista prin voturile noastre ca guvernul să ne dea pace, să lase la o parte influinţele electorale, intrigile, minciunele, născocirile şi calomniile şi să se ocupe de trebuinţele cele adevărate ale poporului, supraveghind cu scumpătate îm-

plinirea datoriilor preoților și a învățătorilor pentru ca biserica și școala să nu fie numai un nume. Îngrijirea salubrității satelor și orașelor și a stării higienice a locuitorilor ar fi mizlocul cel adevărat și eficace de a pune o stavilă imigrațiunelor ovreilor și nemților; căci ceea ce-i atrag la noi este înmulțirea trebuințelor și lipsa oamenilor pentru îndeplinirea lor; ceea ce le oferă mizloace de trai și de îmbogățire este industria și comerțul, stări sociale părăsite și nesocotite de noi. Cînd vor găsi meseriile împlinite de noi și cînd nu vor mai afla înlesnirea de a trăi și d-a se îmbogăți, poți fi sigur că nu numai că nu vor mai veni, dar că și mulți din cei cari sunt astăzi se vor duce acolo unde vor putea găsi ceea ce găsesc astăzi la noi.

— Apoi, după cum înțeleg, dumneata ai vrea să ne facem tinichigii, geamgii și fierari! procopseală!!...

Ora fiind înaintată, am plecat lăsînd pe interlocutorul meu a desgusta în pace cel dupe urmă pahar de rum.

Am petrecut cealaltă parte a serii cugetînd la compatibilitatea care poate fi între datoriile de preot și meseria de cîrciumar; mă gîndeam cum un om interesat a face pe fiul său sufletesc să bea cît mai mult vin și mai ales rachiu îl poate face să înțeleagă că băutura este un viciu care slăbește mintea, corumpe sufletul și topește neamul.

III

A doua zi foarte de dimineață bătea la ușa camerei mele de la hanul lui Simeon un tînăr frumos și elegant; chipul lui nu-mi era necunoscut; întrebîndu-l de objectul unei vizite atît de matinale, îmi răspunse:

— Eu, domnule, m-am întîmplat să mă găsesc aseară la birt la Găbran și am urmat toată conversațiunea ce ai avut cu tovarășul dumitale de masă; mărturisesc că cele ce am auzit m-au pus pe gînduri și mi-au scornit niște idei asupra cărora aș voi să am și lămuriri, și părerea dumitale. Nu știu de ce să mă apuc.

— Înțeleg, ai ajuns la răspîntia vieței și nu știi pe care cărare s-o iei; sfatul meu este simplu, îl dau cu plăcere oricărui voiește să-l ia, îl dau cu fericire oricărui voiește să-l urmeze. Îți zic: apucă pe drumul muncii; lucrează, ca să trăiești într-un mod modest viața ce-ți va permite munca

și cîștigul onest; caută ca în toate zilele să pui ceva cît de puțin doparte, ca să-ți îmbunătățești din zi în zi traiul, sporind cîștigul din muncă cu venitul din capitalul economisit și ca să te poți susține la bătrînețe, cînd nu vei mai putea munci.

— Eu sunt fiul lui Sava Cizmaru, m-a pus de mic la meșteșug și mergeam și la școală; după ce a murit tata, mama a măritat surorile mele; pe una a dat-o după un subprefect și pe cealaltă după un grefier, căci ne-a rămas de la bietul tată-meu avere bunicică, iar pe mine n-a mai vrut să mă mai lase la meșteșug; m-a dat în pension la colegiu. În toți anii am luat premii, că eram obicinuit cu munca, la esamene ieșeam tot cu eminență. După ce am trecut clasele, m-am dus la ministru, să-mi dea și mie o slujbă; m-a tot purtat cu vorba trei ani; c-o să mă puie mîne; tot că nu e post vacant; și văd pe toată ziua numiri în *Monitor*, și eu, tot pe dinafară; mi s-a urît să tot urc la scări. Dac-aș ști că este cum ziceai dumneata aseară, mai că m-aș apuca de cizmărie; că, uite, nu mi-e rușine; într-un an de zile, daca aș lucra cu două-trei calfe cari știu eu, niște băieți cari au învățat la noi, și cu mașinele cari am văzut c-a ieșit acuma, îmi pui capu c-aș face cizme întocmai ca acele care am văzut la fereastră la Brand, în ulița Lipscanilor; numai dacă aș ști că un meseriaș este și el folositor țării lui și că industria este o parte integrantă și esențială a progresului; pentru că tot ce doresc este să văd patria mea civilizată.

— Cînd te voi vedea, tinere, dinaintea unei mașini, ducînd toată săptămîna o viață laborioasă și duminicile petrecîndu-le în ascultarea serviciului divin, în citirea unui ziar instructiv, în distracțiuni cari desfătează sufletul, fără a corumpe inima și spiritul, nici vătăma sănătatea, ascultînd la vreun teatru o dramă sau o comedie morală sau asistînd la o conferință asupra unui subiect literar sau științific, voi fi plin de speranță pentru viitorul românilor, voi fi mîndru de adeptul ce am făcut, și orele petrecute aseară la Găbran vor conta între cele mai bine întrebuințate.

Dar fiindcă te văd preocupat de dorința de a face să fie și România o țară civilizată, nu voi într-această privire să rămîie cea mai mică neînțelegere asupra cuvintelor: *om civilizat*, *popor civilizat*, *oraș civilizat*, *țară civilizată*, ce

auzim pe tot minutul şi asupra cărora am observat de multe ori un fel de confuziune despre sensul ce fiecare le dă; de aceea voi să-ţi spui cît voi putea mai limpede ce înţeleg eu cu zicerea *civilizaţiune*.

Să ne întrebăm puţin: de ce se cuvine a numi pe englezi, pe francezi, pe italiani şi pe germani popoare civilizate, şi cu ce cuvînt se refuză acèst titlu hordelor unor părţi ale Asiei, ale Africei şi pieilor roşii din sudul Americei? De ce Londra, Parisul, Berlinul, Viena, Petersburgul, Roma, Florenţa, Neapoli sunt oraşe mai civilizate decît Bolgradu, Bucureşti şi Constantinopole; de ce olandezul este mai civilizat decît tătarul, şi danezul mai civilizat decît bulgarul? Lăsînd la o parte orice consideraţiune filologică şi ţiind în seamă numai înţelesul curat practic, vulgar cum am zice, iată ce observăm:

Cînd într-un popor găsim oameni oneşti, afectuoşi, binevoitori, îndatoritori, oameni cari trăiesc în bună înţelegere între dînşii, cari au simţul moral al binelui şi al dreptului, oameni fără viciuri, învăţaţi, muncitori, cari trăiesc cu îndestulare din productul ostenelei lor, procurîndu-şi toate trebuinţele vieţei materiale, mulţumirile spiritului şi ale inimei; cînd în mijlocul lor găsim securitate şi garanţie pentru avere, pentru onoare şi pentru viaţă, respect pentru dreptul fiecăruia, zicem că acel popol este civilizat.

Cînd, din contra, găsim oameni cu cari trebuie să fim necontenit atenţi, ca să nu devenim victima relei lor credinţe; în mijlocul cărora trebuie să stăm armaţi în contra hoţilor, oameni cari nu fac nici o distincţiune între omul muncitor şi cel trîndav, între omul onest şi între hrăpitor; oameni cu prejudecăţi şi superstiţiuni şi netolerenţi, cari nu respectă convicţiunile şi credinţele altora, cari, în loc de a protege, persecută, în loc de a iubi, urăsc, în loc de a voi binele unul altuia, se pizmuiesc între dînşii, se persecută unii pe alţii; zicem că acel popol nu este civilizat.

Cînd într-un oraş sau într-o ţară găsim trai bun şi plăcut, case curate, bine aerate, frumos mobilate, împodobite, strade curate, luminate, bine pavate, drumuri pe cari se pot transporta oamenii şi mărfurile de la un loc la altul cu înlesnire şi ieftin, cînd găsim în abondenţă toate trebuincioasele vieţei materiale, morale şi intelectuale, zicem că acea ţară, acel oraş sunt civilizate.

Cînd, din contră, vedem bordeie, case rău zidite și umede, mahalale întregi înecate în baltace, în noroi și-n gunoi, unde se respiră un aer mefitic, unde nu poate trăi cineva fără pericolul sănătății și al vieței, unde nu poate călători decît înconjurat de păzitori armați, unde nu se poate transporta nici om, nici lucruri de la un loc la altul decît încet, scump și anevoie, zicem că acel oraș, acea țară nu sunt civilizate, că sunt locuri barbare.

Să analizăm puțin aceste idei și să căutăm să ajungem, daca se poate, la o concluziune, la o formulă științifică.

Să cercetăm mai întîi cum și ce fel oamenii pot deveni muncitori, onești, afectuoși, binevoitori, îndatoritori și drepți; prin ce mijloace se pot opri de a fi hrăpitori, înșelători, invidioși, intriganți, leneși și nedrepți?

Să ne închipuim un popor lăsat instinctelor celor rele și să-l comparăm cu un alt popor la care omul din frageda sa copilărie, necontenit și pretutindeni, la școală, la biserică, în familie, în adunări, în atelier, în prăvălie, la teatru, la preîmblare, la petreceri, pretutindeni învață a cunoaște și a practica preceptele moralei evangelice, unde prin educațiune, prin studii și prin esemple, se obiciniuesc și se identifică cu ideile salutarii de a iubi pe aproapele său ca pe sine însuși, de a nu face altuia ceea ce lui nu i-ar plăcea să i se facă și de a face oricui ceea ce ar voi să-i facă lui altul; unde fiecare se obicinuiește a respecta libertatea tutulor; putem zice *a priori* că cel dintîi trebuie să fie un popor rău și barbar, iar celalt, un popor bun și blînd. Statistica vine și confirmă prin cifre aceste previziuni și le transformă în adevăr netăgăduit prin înregistrarea faptelor ce se petrec; ne arată că acolo unde învățătura moralei și a *Evangeliei* este mai răspîndită, crimele sunt mai puțin numeroase și că ele scad cu cît un popor devine mai luminat și mai avut, și putem zice cu certitudine că unul din elementele indispensabile pentru civilizațiunea unui popor este ca legile moralei evangelice și filozofice să fie cunoscute și aplicate și că un popor este cu atît mai civilizat în privința morală cu cît acele legi dobîndesc o mai mare sancțiune morală și o aplicațiune mai întinsă.

Daca partea morală constituie baza civilizațiunei societăților, ea însă nu este întregul edificiu, ea nu este toată civilizațiunea, și s-a putut vedea în istorie popoare foarte

înaintate în comparaţiune cu altele întru ceea ce priveşte la cualităţile sufletului şi moravurilor, dar cari în alte privinţe să fie mai înapoiete, precum putem zice pentru multe horde ale societăţii arabe. Dar să trecem acum şi să cercetăm cum şi ce fel, într-o ţară, se poate dobîndi o viaţă lesne şi plăcută, drumuri bune, oraşe frumoase şi curate, petreceri şi mulţumiri care hrănesc spiritul şi-l înalţă, formează raţiunea şi gustul frumosului şi al binelui. O ţară, ca să ajungă la aceste rezultate, trebuie neapărat ca oamenii ce o locuiesc să fi muncit cu trupul şi cu spiritul ca să afle, să cunoască şi să aplice legile şi preceptele ştiinţelor, să fi profitat în lucrările lor de toate descoperirile în arte şi în meşteşuguri, să fi lucrat ca să producă şi să fi păstrat escendentul producţiunei lor, ca să-şi crească mijloacele de a esecuta acele lucrări. Nu-şi poate închipui cineva ce cunoştinţă de legile şi de preceptele ştiinţelor economice, himice, industriale şi higienice trebuiesc pentru a crea şi a întreţine un port, un canal, o stradă, scurgerea apelor în oraşe, aerarea caselor, distribuţiunea apei şi a luminei, comunicaţiunele prin strade de fier, prin şosele, prin rîuri navigabili, hale curate, spitaluri sănătoase, cazărmi, săli de teatruri bine aerate, încălzite, luminate şi acustice! Toată ştiinţa în arte şi în mecanică, toate cunoştinţele inginereşti au trebuit să concure în localul espoziţiunei universale din 1867, ca să se dea acelui palat minunat prennoirea regulată a aerului trebuincios, circularea apei, a gazului şi a aburului necesariu; au trebuit combinaţiuni ingenioase şi invenţiuni de maşini noi pentru înlăturarea mirosului exalat de numeroasele bucătării grămădite într-acel local.[7] Cîtă ştiinţă, cîtă putere şi ce capital întrebuinţat la facerea canalului de Suez, a drumului-de-fier metropolitan care străbate Londra pe sub strade şi case dintr-o margine la alta a oraşului, cîtă muncă şi cîtă îndemînare la străpungerea muntelui Cenis, cîtă ştiinţă la inginerii cari se ocupă a găsi cum să facă un drum-de-fier peste Canalul Mînecei *(La Manche)*, ca să unească Englitera cu Franţa![8]

Putem dar zice că o ţară este civilizată cînd legile ştiinţelor, a artelor şi a meşteşugurilor sunt aplicate şi că o ţară este cu atît mai civilizată cu cît acele legi găsesc o aplicaţiune mai mare şi mai întinsă.

La apărarea teritoriului, pentru sicuritatea locuitorilor şi pentru prevenirea faptelor celor rele, trebuie să concure legile naturale, legile pozitive, cunoştinţele de politică, de diplomaţie, de artă militară şi de strategie, o mulţime de industrii pentru confecţionarea maşinelor şi materialurilor de rezbel; pentru împodobirea oraşelor cu grădini, cu monumente, cu gliptoteci, cu pinacoteci, cu muzeuri, trebuie să concure legile şi cunoştinţele de istorie, de arhitectură, de sculptură, de pictură şi de istorie etc., etc. Se poate dar zice într-o singură formulă că: *civilizaţiunea este foncţionarea activă şi complectă a legilor şi a cunoştinţelor omeneşti, religioase, morale, fizice, industriale şi estetice.*

Această aplicaţiune nu se poate face dintr-un moment într-altul; ea cere lucrarea timpului, o acţiune constantă, o muncă neîntreruptă a tutulor; muncă prin care moravurile devin din ce în ce mai blînde, mai plăcute, mai tolerente; prin care adevărul goneşte prejudecăţile, ştiinţa ia locul eresurilor; prin care raporturile şi relaţiunile oamenilor între dînşii se înmulţesc, ura şi invidia cedează locul lor iubirei şi toleranţei. Fructul cuceririlor unei generaţiuni, trecînd moştenire generaţiunilor următoare, se perpetue şi se dezvoltă din generaţie în generaţie, din an în an, din zi în zi.

Într-acest mers al omenirei, de multe ori practica a precedat descoperirea legilor ştiinţei care conduc acele fenomene, precum adesea cunoştinţa legilor fizicei, himiei şi ale mecanicei au fost fecunde în aplicaţiunile lor la arte şi la industrie; dar şi într-un caz, şi în celalt nu putem zice că n-a concurs ştiinţa la dezvoltarea şi îmbunătăţirea societăţilor omeneşti şi că toate ramurile ei n-au conlucrat ca acea dezvoltare să se poată face în toate părţile care constituie bunastare şi fericirea omului.

Deşi cultura sentimentelor virtuţei, literatura şi frumoasele arte par a fi distincte de meşteşuguri, de meseriile industriale, de agricultură şi de comerţ, care sunt sorgintele propriu-zise ale bogăţiei materiale ale unui popor, dar nu este mai puţin adevărat că există o acţiune a unora asupra celorlalte; unele naţiuni au devenit libere şi morale fiindcă erau avute, şi altele au devenit avute pentru că principiile de moralitate şi de libertate au împins pe membrii lor a munci şi a păstra. Este netăgăduit că credinţele

politice şi religioase ale unui popol au o mare înrâurire asupra avuţiei, precum şi avuţia are la rîndul ei influenţă neînlăturabilă asupra relaţiunilor sociale cari modifică şi îndreptează la rîndul lor legile şi credinţele.

Progresul sau zborul civilizaţiunei poate începe de la un căpătîi sau de la altul, sau de la mai multe puncturi deodată; destul ca ţinta să fie întinderea aplicării legilor şi cunoştinţelor omeneşti. Droz zice că „cele două mijloace de a înainta civilizaţiunea sunt de a propaga morala şi industria, căci printr-însele obiceiurile devin mai binevoitoare şi averea mai generală"[9].

După definiţiunea la care ne-a condus raţionamentele prin care am trecut, definiţiune simplă şi care ne dă o idee lămurită despre sensul zicerei, observăm că zicerea civilizaţiune nu este o espresiune absolută a unei idei, a unei stări sociale; nu este o cuantitate fixă, constantă şi invariabilă, ponderată şi mărginită; ci este o espresiune relativă şi variabilă, un raport, o cuantitate mai mare sau mai mică, după starea lucrurilor, a ţărilor, a popoarelor sau a oraşelor ce comparăm; este ca dînsul fără margini, ca şi perfectibilitatea; este mersul necontenit şi neîntrerupt spre perfecţiune, de care ne putem apropia fără de a o putea ajunge vreodată şi pe care Guizot o esprima prin cuvintele: „Civilizaţiunea este iuţeala progresului".

De vom compara între ele două ţări civilizate, se pot înfăţişa mai multe cazuri: putem foarte bine găsi că una să fie mai înaintată decît cealaltă în unele privinţe şi mai înapoiată într-altele; precum se poate foarte bine ca un popor să fie mai puţin înaintat decît altul în partea morală şi intelectuală şi să posede oraşe mai frumoase, mai bine ţinute, mai bine păzite decît ale celuialt, într-un cuvînt, o viaţă materială mai îngrijită; precum asemenea se poate ca în mijlocul unui popor plin de moralitate şi de virtute să existe pînă la un punct lipsă de trai confortabil; dar acestea sunt nişte anomalii, nişte întîmplări destinate a dispare în curînd prin forţa lucrurilor, pentru că marea dezvoltare a culturei unei părţi constitutive a civilizaţiunei trebuie să deştepte pe celelalte şi să împingă la dezvoltarea lor. S-au găsit moralişti cari au crezut, precum ziceam aseară, că o prea mare dezvoltare a civilizaţiunii materiale depărtează pe om de natură şi că dezvoltarea

artelor și a meșteșugurilor corump în loc de a moraliza; în privința aceasta, astăzi nu mai există temeri, nici îndoială. „Deși mulțumirile ce ne procură civilizațiunea cea mare ne depărtează de natură, dar luminele și bunul-gust ale aceleiași civilizațiuni ne întoarce către dînsa", zice Lacretelle[10].

Strîns legate între dînsele, ramurele științei omenești nu pot lucra asupra unei societăți unele fără altele. *Știința este una*, cum zic astăzi învățații. Este evident că un om nu poate fi pătruns de datoriile sale morale către dînsul și către semenii săi daca nu este muncitor, producător și păstrător; nu poate fi producător, fără știință, fără de a găsi în inteligința sa mijloacele de a îmbunătăți soarta sa, fără de o judecată sănătoasă, prin care se poate deosebi adevărul din eroare și prejudecăți, ca să poată înlătura obstacoli cari se împotrivesc progresului.

Instituțiunele politice, stabilimentele de educațiune și de învățătură, biserica, casele de binefacere, muzeele, fîntînele, halele, piețele, teatrele, grădinile, salubritatea, *înfrumusețarea orașelor, înlesnirea comunicațiunelor* sunt productul acțiunei simțirilor morale asupra trebuințelor fizice ale societăților moderne; o dezvoltare esclusiv morală, lipsită de orce aplicațiune la natura fizică, lipsită de mijloacele ce ne dau industria și cunoștințele mecanice, ar avea de rezultat o exaltare a spiritului, care s-ar rezolva printr-o scădere a rațiunei, printr-o aprindere a imaginațiunei, care ar duce pînă la stravaganțe, ceea ce vedem la unele secte religioase ale Orientului, mai cu seamă la derviși. Asemenea, și o dezvoltare esclusiv materială, daca ar putea exista, ar duce drept la o scădere fatală a simțurilor inimei, la egoismul cel mai absolut; și orcît de mare ar deveni acea dezvoltare materială a unui popor, ea, de nu va fi susținută de credințele morale și religioase, l-ar pune pe tot minutul în pericolul de a cădea, de a pieri chiar; o dezvoltare disproporționată între acești doi factori ai societăților, o covîrșire prea mare a unuia asupra celuilalt este un pericol. Aceasta este istoria înălțărei și decadenței societăților antice, căzute de multe ori dintr-o stare de mărire și de strălucire într-o stare de umilire și de înjosire, cînd a sacrificat o parte celeialte; necunoașterea progresului în una sau într-alta nu poate să nu aducă zdrun-

cinare și cădere, precum necunoașterea moralei creștinești a adus decadența Romei și necunoașterea științei filozofice a adus căderea arabilor.[11] Un popor trebuie să fie neîntrerupt la înălțimea cunoștințelor din epoca în care trăiește. Un popor care ar rămînea staționar în cunoștințele sale ar fi un popor al căruia viitor este compromis; existența lui s-ar periclita în tot momentul, întocmai ca reputațiunea de învățat a unui om care nu ar urma progresul descoperirilor și ideilor umanității. Arhimede și Euclide, de s-ar deștepta astăzi numai cu cunoștințele din timpul lor, cunoștințe care i-au făcut nemuritori, ar fi niște ignorenți în comparațiune cu cei mai modești elevi ieșiți din studiile gimnaziale. Un popor care nu are oameni de știință, oameni cari să se identifice cu respectarea și cu propagarea preceptelor științei morale și politice, care nesocotește artele și meșteșugurile nu poate fi decît un popor necivilizat; se conduce de eresuri și de prejudecăți; este espus în tot minutul a deveni victima lingușirei, a pasiunei și a instinctelor celor rele, de care numai absolutismul și demagogia pot profita.

— Înțeleg că trebuie să stimăm știința și oamenii cari o practică, dar apoi cizmăria este ca o știință? Ea este o meserie, și de! nu-mi cam vine să îmbrățișez o pozițiune astfel ca mumă-mei, surorilor și cumnaților mei, cari sunt funcționari, boieri cum am zice, să le fie rușine de mine.

— O meserie este totdauna aplicațiunea științei; știința teoretică fără aplicarea la meserii nu ar avea o adevărată utilitate socială, precum matematicile abstracte nu valorează decît prin aplicarea lor la mărimile de întindere, la astronomie, la geodezie, la arhitectură, la mecanică, la mineralogie. La confecționarea unei cizme a trebuit să concurgă o mulțime de cunoștințe, aș putea zice mai toate științele, mai toți învățații; fiecare știință a trebuit să aducă contingentul său la perfecționarea acestui meșteșug, ca și la toate celelalte; e destul să enumer că pentru a dobîndi o cualitate bună de piele, a trebuit cunoștințele cele mai întinse de agricultură păstorală pentru alegerea soiurilor, creșterea, căutarea și întreținerea animalelor, după localitatea și după cum voim să avem piele de talpă, de carîmb, de căpută, de căptușeală, de încălțăminte subțire sau groasă; pentru argăsit, chimiștii cei mai mari ai Euro-

pei au trebuit să caute şi să găsească instrumente şi maşine complicate şi ingenioase cu care se servă lucrătorii cizmari. Daca te vei gîndi un moment, vei ştii să-ţi răspunzi dacă trebuie mai multă osteneală a inteligenţei şi mai multă dexteritate a mînei pentru a face un ordin către primar, de a satisface reclamaţiunea unui proprietar sau arendaş decît de a face o cizmă sau un pantof. Ai făcut bine, ai făcut cuminte de ai urmat la liceu; pronunţă cu respect şi cu recunoştinţă numele taică-tău, care nu a uitat a-ţi da cultura intelectuală ce ai; şi să nu-ţi fie ruşine de o meserie care i-a permis să trăiască o viaţă onorabilă, să dea copiilor săi educaţiune şi să le lase o avere învidiată de subprefect, de grafier şi de bărbaţii surorilor dumitale. Să nu crezi că fierarul Krupp şi puşcaşul Dreise au contribuit la gloria militară a Prusiei mai puţin decît Bismarck şi Moltke; generaţiunile viitoare vor putea uita şi pe diplomat şi pe strategist, precum a uitat numele multor împăraţi, miniştri şi generali vitezi, dar lumea nu va uita niciodată pe inventatori, precum n-am uitat noi peste şaptesprezece secoli pe Arhimede, care prin geniul său a desfiinţat flota care amerinţa patria lui.

— Nu crede dumneata că mi-e ruşine de meşteşugul meu, dar uite, în vremea tată-meu, erau puţini cizmari în ţară, dar acum au venit o grămadă de nemţi şi de ovrei cari fac cizme şi pantofi, şi nu venea nici atîtea cizme gata de la Paris şi de la Viena. Înainte vreme era bine că nu se făcea cizmar cine vrea; trebuia mai întîi să fie primit de braslă, să fie înscris la stărostie, şi numai dacă era loc i se da voie să deschiză prăvălie. Ar fi bine ca guvernul să nu lase să intre în ţară nici meşteri, nici calfe, şi cînd ar veni marfă gata, s-o facă controbonţ la graniţă; furniturile de cizme, de curelărie să se dea la români, iar nu la nemţi, la francezi şi la ovrei; s-ar învăţa streinii minte, şi ai vedea cum ne-am face şi noi nu numai cizmari, dar şi ceasornicari, şi maşinişti, şi fierari, şi de toate; dar cînd ştii că vine neamţu şi ovreiu şi-ţi ia pînea de la gură, nu-ţi mai vine să te apuci de nimic. Eu, de exemplu, uite, mîne m-aş apuca de cizmărie, aş lăsa şi slujbă şi tot, că mi s-a urît; uite, îmi crapă obrazul de ruşine, eu, om zdravăn în toată firea şi în toată puterea, să plec în toate zilele cum mă scol, ca milogii, să mă căciulesc şi să mă bocesc pe la ministrii şi

pe la ciocoii lor, cari mă poartă cu vorba; ba unu mi-a luat şi parale; şi pentru ce? Ca să mă văz la bătrîneţe ca într-o oglindă în „paraponisitul chivernisit“ sau în „haimana oficial, trecător prin *Monitor*“ al lui Alecsandri[12].

— Vorbeşti de meserii întocmai precum vorbea de comerţ dulcele meu amic d-aseară; în adevăr, acum zece-douăzeci de ani erau mai puţini cizmari decît astăzi, dar daca vei întreba pe bătrîni, îţi vor spune că atunci şi populaţiunea Bucureştiului nu întrecea şaizeci sau şaptezeci de mii de locuitori, în vreme ce astăzi d. Frunzescu de la biuroul statistic ne spune că sunt două sute şaizeci de mii; dar să priimim această cifră numai pe jumătate, vezi că populaţiunea aproape s-a îndoit din cît era; bătrînii îţi vor mai spune că mai că nu se găseau cizme gata, în vreme ce acum sunt o mulţime de prăvălii pline cu cizme de Viena şi de Paris, ceea ce dovedeşte că consomaţiunea încălţămintelor s-a mărit şi că mai este loc în Bucureşti şi în provincii pentru mulţi cizmari încă. Apoi daca s-ar da un privilegiu sau un monopol pentru zece, douăzeci sau o sută de cizmari, ca numai ei să facă şi să vînză încălţăminte, ce cuvînt ar mai fi, mă rog, ca un asemenea bine să nu se facă şi croitorilor pentru haine, şi pălărierului pentru pălării, şi tîmplarului pentru mobile?

— Eu nu zic să nu se dea la toate breslele, la toate meseriile drepturi, cum a fost şi este şi în alte ţări.

— Dar nu ţii în seamă că consecinţa unei asemenea măsuri ar fi ca în loc de a plăti surtucul şi pantalonii ce porţi cu zece galbeni, cum îi plăteşti astăzi, le-ai plăti cu doisprezece, cu cincisprezece şi cu douăzeci; că în loc de a plăti cizmele şi pălăria cîte un galben şi jumătate, le-ai plăti poate cîte doi şi trei, şi daca peste impozitele de astăzi, care sunt destul de grele, am fi siliţi să mai plătim cu toţii fiecare cîte patru şi cinci sute de lei pe an în folosul acelora cari ar voi să trăiască şi să se îmbogăţească, obligînd pe toţi să le plătească cîte o contribuţiune sau mai bine cîte o geremea, ar fi a sărăci pe toţi fără de a îmbogăţi nici chiar măcar pe fabricanţii români cari, printr-acest mijloc, nu ar crea niciodată o industrie naţională. Este dovedit că protecţionismul, prohibiţiunile şi monopolurile, deşi au putut cîteodată îmbogăţi pe unii meseriaşi, dar ele nu au favorizat niciodată industria, şi totdauna a păgubit pe

consumator. Apărătorii sistemului protecționist, detractorii libertății industriale și comerciale, inimicii liberului schimb strigă că concurența nu profită decît consumatorului; uită, zicînd acestea, că consumatorul ești dumneata, el, eu, toată lumea și că a opri liberul schimb și concurența este a impune pe toată lumea și a omorî comerțul și industria.

Eu cred că la noi nici concurența obiectelor fabricate în străinătate, nici concurența meșterilor străini și ovrei nu ne poate opri de a ne aplica la meserii, pentru că avem o mulțime de esemple de cizmari, de croitori, pălărieri, fierari, tapițeri, modiste, legători de cărți, cari nu numai că se susțin foarte bine cu toată concurența ce li se face, dar prosperă, cumpără case și moșii și tot vin nencetat; n-avem decît să cercetăm cari sunt proprietarii de astăzi ai caselor celor mari și frumoase din stradele cele mai principale din capitală.

Sunt industrii cari, cu un capital modest și cu lucrători de acei ce am putea găsi lesne la noi, nu numai s-ar putea fabrica îndestul, ca să satisfacem consomațiunea dinîntru a țării, dar chiar s-ar putea produce pentru esportațiune; astfel sunt fabricarea postavurilor groase, a pieilor, a stearinei, a cordajelor, a pîslelor și o mulțime de altele.

Daca voiți voi, tinerii, să aveți o patrie română, puneți-vă pe industrie, deveniți producători; lucrați împreună; în loc de a conta să cîștigați cu efecte, cu împrumuturi d-ale statului și cu agiotagiu, asociați capitalul vostru cu munca, deschideți prăvălii, înființați ateliere, formați o casă de credit industrial, la care acei cari voiesc să muncească să poată găsi avansuri cu care să-și poată procura mașinele și instrumentele de lucru cu un procent drept și cuviincios; pentru întreprinderile cele mari, să căutăm soluțiunea în asociațiuni, interesînd la beneficii atît capitalul, cît și munca. Cînd generozitatea și iubirea de omenire ne împinge a contribui pentru vreun institut de educațiune, pentru copii sărmani, să căutăm a nu arunca acele ființe în vîrtejul vieței, dîndu-le gusturi și aspirațiuni pe care cei mai mulți n-o să le poată realiza, să nu azvîrlim tineri și tinere în brațele neprevăzutului fără să cunoască căpătîiul de la care pot să apuce viața; ci să căutăm a da societății oameni cari să-i dea conducători de mașini, artizani

esperţi în meseriile acelea cari cer cunoştinţe mai întinse şi un aprantisagiu mai lung; îngrijitoare de copii, cusătoare meştere, iar nu aspiranţi de foncţiuni şi de copişti de cancelarie; să nu mai înmulţim numărul înspăimîntător deja de aspiranţi şi aspirante, de coconi şi de coconiţe. Dumnezeu a vrut de s-au realizat multe din dorinţele românilor, trebuie acum şi dumneavoastră, generaţiunea care se rădică, să vă daţi o misiune, să o cunoaşteţi şi s-o urmăriţi cu stăruinţă. Cea dintîi datorie este a căuta a nu fi o sarcină pentru singurul producător român, pentru plugar; să nu căutaţi ca greutatea statului să crească cu numărul tinerilor cari ies din şcoale, ci, din contra, fiecare inteligenţă să fie o bogăţie nouă dobîndită ţării; fiecare să producă cel puţin cît consumă el şi familia lui; luminîndu-ne, lepădînd ignorenţa şi prejudecăţile, ruşinîndu-ne de incapacitate şi de trîndăvie şi mîndrindu-ne cu orce muncă, cu orce meserie, se poate da o existenţă onorabilă şi îndestulătoare. Numai astfel puteţi opri frumoasa noastră ţară de a deveni prada ovreilor şi a traficului străin; altfel, vom dispare dinaintea germanului, precum dispare autoctonul Americei dinaintea activului yankee, mai repede decît dinaintea cruzilor tovarăşi ai lui Fernand Cortes.[13] Lumea aparţine libertăţii şi activităţii.

— Aş crede că ai dreptate daca nu aş vedea că este o idee generală în ţară la noi, un fel de credinţă că nu putem prospera în industrie şi în comerţ pe cît timp guvernul nu va lua măsuri în contra meşterilor nemţi şi ovrei şi în contra mărfurilor străine. N-ai văzut colo pe Podul Tîrgului d-Afară şi pe lîngă Doamna Bălaşa o grămadă de prăvălii pline de fete de ovrei cu cîte o maşină de cusut? Cum vrei să se mai hrănească fetele de român?

— Este trist a spune că şi acum doi-trei ani, cînd nu existau acele ateliere, nu găseai românce cusătoare, şi daca ovreicele s-au apucat de această industrie şi au înfiinţat acele stabilimente, este pentru că se căuta cusătura şi nu se găseau cusătoare. Cît pentru ideea generală de care vorbeşti, trebuie să ştii că multe erori în lume ajung atît de puternice, încît ele persistă chiar cînd omul vede limpede ca lumina zilei că a se supune ei este o pagubă; trebuie un oarecare curagiu, o putere de caracter ca să rupă cineva cu erorile şi cu prejudecăţile, cu obiceiurile şi cu

ceea ce putem numi inerţia; aceste rezistenţe trebuiesc combătute cu stăruinţă de acei cari judecă şi cari sunt luminaţi prin studiu şi prin esperienţă; a trebuit timp chiar lui Galileu şi lui Columb ca să facă pe oameni să vază şi să convină că pămîntul se învîrteşte şi că exista şi un alt continent mare peste ocean, cu toate că ei dovedeau teoremele lor prin ştiinţa aceea la ale cărei demonstrări nu este nimica de replicat.

Pretutindeni şi totdauna dorinţa acelui care are ceva de vînzare este de a vinde din acel obiect numai el, şi altul nu; căci este natural a crede că ar vinde mai cu preţ şi chiar pe cît ar voi să ia. Asemenea şi dorinţa acelui care cumpără este de a găsi mai multe prăvălii cu marfa ce caută, ca să poată alege pe cea mai bună şi mai ieftină. Prin natura lui, omul este egoist; fiecare caută mai mult la binele său individual decît la ceea ce convine celorlalţi. Cea mai mare abnegaţiune ce i-a putut cere Dumnezeu este de *a iubi pe aproapele său ca pe sine însuşi*. A pretinde să treacă peste această limită, ar fi a-i cere sacrificii mai presus de natura şi de puterile celor mai mulţi; tendinţa moralei sociale nu poate fi alta decît d-a lumina şi d-a face pe om să se suie la gradul intelectual acela unde fiecare să înţeleagă şi să simţă că omul nu poate găsi binele său personal decît în ceea ce poate fi folositor celorlalţi şi că prosperitatea unei societăţi nu începe a se manifesta decît atunci cînd se dezvoltă concordanţa cuviinţei individuale cu binele general.

Ştiinţa economică nu face alta decît a cerceta, a cunoaşte şi a propaga legile cari pot împinge societăţile către acel rezultat şi a combate erorile şi prejudeţile cari împiedică popoarele în dezvoltarea şi îmbogăţirea lor; se luptă în contra instituţiunilor acelora cari direct sau indirect supun pe unii a îmbogăţi pe alţii cu paguba tutulor. Ea este o ştiinţă care nu cere omului nici sacrificii, nici abnegaţiune; tot ce-i cere este o chibzuire luminată şi liberă asupra intereselor sale. Combate privilegiurile şi monopolurile; dar nu pretinde de la nimeni să nu profite de inteligenţa şi de ştiinţa sa, ba chiar de împrejurări, ca să realizeze beneficii şi să-şi sporească bunăstarea individuală. Un îngrijitor de copii într-un pension, Lyne, are norocita idee de a combina cîteva ţevi de fier pe care le rîdică într-o clipă

după cum vrea; le face să serve ca semnale pe drumurile-de-fier, instrument folositor şi comod, product al inteligenţii sale; vinde aceste instrumente pe preţul care-i convine mai bine, cîştigă de zece, de douăzeci de ori cît îl costă fabricarea şi realiză prin aceasta beneficiuri însemnate; dar fiindcă altul nu ştie a face acest instrument, care nici n-ar fi existat fără dînsul, îşi face un monopol legitim şi devine avut. El nu a luat nimic de la nimeni, nu supune pe nimeni la o dare silită.

Un neguţător se întîmplă să aibă magaziile sale pline de bumbăcării plătite la fabrică pe preţul din anul 1860, de exemplu pe un galben topul de madapolan, vine deodată rezbelul în Statele Unite ale Americei, preţul bumbăcăriilor se suie pretutindeni; marfa toptangiului nostru din Bucureşti se suie în fiecare zi ca în toată Europa, fiindcă nu mai vine materia întîitoare, şi *regile Bumbac*, cum zic englezii, închide deodată fabricile din Manchester. Negustorul nostru, profitînd de o împrejurare nenorocită, îşi vinde marfa cu preţurile peste măsură de mari şi se înavuţeşte în cîteva luni, realizînd beneficiuri de 250 şi de 300%. În acest caz a fost de fapt un fel de monopol, un privilegiu, s-a îmbogăţit din prevederea sa, poate chiar dintr-o întîmplare independintă de voinţa sa, dintr-o eroare de corespondenţă sau din lăcomia fabricantului care i-a trimis marfă mai multă decît ceruse; adevărul însă este că el n-a supus pe nimeni la o dare silită, forţată, căci orcît de liber era fiecare să caute sau să aducă acele stofe, nu ar fi putut să şi le procure nici mai ieftine, nici de o cualitate mai bună.

Un impiegat dintr-o casă de bancă din Viena este trimis să ducă nişte bani principelui Metternich; făcînd anticameră, pînă să isprăvească acel ministru convorbirea sa cu ambasadorele Engliterei, surprinde secretul blocului continental îndreptat în contra Franţei; aleargă la cantor şi comandă tutulor corespondenţilor casei să cumpere pe seama lui individuală tot bumbacul disponibil din Egipt; poliţele de plată sosesc înspăimîntătoare; dar totodată şi preţul bumbacului se suie, şi impiegatul inferior al casei realiză o avere colosală. Acesta era român din Macedonia şi a lăsat un nume istoric în finanţe.

Cu cît un obiect este mai căutat, cu cît comerţul sau fabricaţiunea lui va fi mai restrînsă, cu atît acei ce-l speculă şi-l fabrică pot realiza beneficii mai mari; de aci vine că comerciantului, fabricantului sau meşterului nu le place a vedea pe altul vînzînd sau fabricînd aceeaşi marfă; şi poţi să fii încredinţat că chiar de nu ar fi fost ovrei acela care adusese rachiu la Pipăraţi, tot n-ar fi plăcut popii de ieri seară; de ar fi fost român şi chiar rudă cu dînsul, tot ar fi căutat să-l depărteze. Precum cîrciumarului şi băcanului nu le place a vedea că se deschide o altă cîrciumă sau băcănie în vecinătate, asemenea şi cizmarul sau croitorul se zbîrleşte şi se întristează cînd vine în satul, în mahalaua sau în oraşul său un alt cizmar sau un alt croitor. Voi zice şi mai mult: chiar oamenii cari esersează profesiuni liberale, cari au trebuit să dobîndească o educaţiune mai îngrijită şi să facă studii mai întinse, medici, avocaţi, profesori, nu văd cu plăcere venirea unui coleg în profesiunea lor, mai cu seamă cînd îi descopere vreo superioritate.

Cu cît o naţiune este mai înapoiată, cu atît tendinţa către privilegiu şi monopol este mai tare; fiecare ar voi să-l dobîndească pentru sine singur de s-ar putea, sau cel puţin să-l mărginească la un mic număr de oameni cu cari să se poată înţelege; se preocupă foarte puţin că beneficiul ce ar realiza printr-acel drept ar fi în paguba şi detrimentul consomatorilor pe care îi supune la o dare nedreaptă şi-i obligă a se servi de o marfă de cualitate mai proastă decît aceea ce s-ar putea procura.

Cu cît raţiunea este mai puţin formată, cu cît o societate este mai înapoiată în ideile de dreptate, de egalitate şi de libertate şi cu cît cunoştinţele economice sunt mai puţin răspîndite, cu atît tendinţele către protecţionism, prohibiţiuni, monopol şi privilegiuri sunt mai pronunţate, şi trebuie să convenim că d-abia de puţini ani încoa ştiinţa economică a început a se coborî de la înălţimea catedrelor facultăţilor şi a scrierilor voluminoase la un nivel la care să se poată adăpa şi mulţimea. Chiar în societăţile cele mai culte se găsesc încă tendinţe către acel egoism rău înţeles; prejudecăţile şi eroarea sunt atît de înrădăcinate, încît, deşi se face uneori un pas înainte, tot vedem cîteodată un regres, o întoarcere către un trecut condamnat; aşa, de

exemplu, pe la începutul secolului, desființîndu-se corporațiunele în unele părți ale Germaniei, în Hessa, Hanovra, Oldenburg, mai în urmă guvernele au fost silite a le reînființa; atît numai că, o dată ce s-a făcut lumina, deși ar mai veni întunericul, el nu va putea dăinui; în acele locuri nu au trecut mulți ani după acea reacțiune, și iarăși s-au desființat, și astă dată pentru totdauna. În acele părți ale Europei civilizate, prejudețul a fost și este încă atît de tare, încît mai lesne s-au putut ataca și dobori drepturile feodale ale baronilor decît a se atinge de organizațiunea corporațiunilor; dar ideile își fac loc pretutindeni, rezistența nu le mai poate ține piept, și vedem acele privilegiuri ale corporațiunilor căzînd și desființîndu-se mai pretutindeni prin ceea ce se numește forța lucrurilor, și în multe locuri fără ca guvernul și legiuitorul să fi luat cea mai mică măsură; au căzut și cad prin răspîndirea luminelor economice printre clasele industriale și comerciale. Se face în privința liberului schimb, a liberei navigațiuni, a suprimării vămilor și a libertății industriale ceea ce economiștii englezi au numit o *revoluțiune mută*; se împlinește profeția lui Adam Smith prin progresul zilnic ce se face în artele mecanice și himice, prin aplicarea aburului la fabricațiuni, prin descoperirile și aplicațiunile cari au dat naștere acelor ateliere colosale, ca niște orașe, unde se mișcă, cu preciziunea unui orologiu, mii de lucrători de zi și de noapte; unde puterea omului se însutește prin întrebuințarea mașinelor și unde transformările materiei se fac într-o clipă mai lesne, mai bine și mai ieftin decît se făcea înainte prin dibăcia omului, care nu se dobîndea decît după o viață întreagă de exercițiu. Drumurile-de-fier și navigațiunea cu vapor au apropiat distanțele și au înlesnit relațiunile într-atît, încît legi de o plată de vamă mare, prohibițiuni și monopoluri nu numai că nu se mai pot suferi, dar nici nu mai pot fi păzite cu eficacitate.

Cu toate acestea, prejudecățile sunt atît de îmbătrînite, încît trebuie încă luptă mare, scrieri însemnate ca să le risipească. În Franța, unde instituțiunea corporațiunilor s-a desființat în urma unei revoluțiuni care avea *dreptul omului* de punct de plecare, se mai găsesc și astăzi tendințe protecționiste nu numai în clasele puțin culte, dar chiar printre oamenii a căror inteligență mișcă și domină mul-

ţimea. Acele idei însă nu sunt crezute adevărate; cei mai mulţi se servă de dînsele ca de un mijloc de popularitate sau sunt o pornire interesată personal; astfel am văzut că, cu toată evidenţa cifrelor, s-a atacat cu violenţă ideile economice cari au suit producţiunea Franţei la cifra de douăzeci şi trei de miliarde de franci pe an şi a dus comerţul la opt miliarde, cifre pe care cel mai optimist n-ar fi îndrăznit să le pronunţe cu zece ani înainte, cînd s-a încheiat tractatul de comerţ cu Englitera, tractat în contra cărui a strigat şi strigă şi astăzi unii. Ceea ce s-a petrecut în zilele din urmă în Parlamentul Franţei cu impozitul de 167 de milioane asupra materiilor întăitoare cu drept de *drawback* este totodată un studiu de cel mai mare interes şi o dovadă de progresul ce au făcut ideile economice.

În ţările unde corporaţiunile au fost rîdicate odinioară la înălţimea unei instituţiuni fondamentale, înfiinţarea lor a fost dictată de necesităţi mai mult politice, cari într-acei timpi n-au putut aduce piedici nici comerţului, nici industriei; ele s-au impus de sine, şi guvernele nu au făcut decît a recunoaşte şi a regula drepturile şi protecţiunea ce dobîndiseră de fapt; le găsim în Europa încă din secolul al VIII-lea sub numire de *confratriae* şi de *gueldoniae*; ca toate instituţiunile vechi, ele ş-au avut raţiunea lor de a fi.

În Franţa, Ludovic IX, organizînd şi armînd burghezia, s-a creat o armată în contra baronilor în faţa cărora nu se simţea destul de tare; prin înfiinţarea corporaţiunilor, el a izbutit a emancipa oraşele de puterea feodală. Ludovic XIV, cînd a instituit meseriile Parisului *(les métiers de Paris)*, a făcut-o cu scop de a garanta pe locuitori în contra fraudelor şi de a scăpa de o mulţime de cazuri litigioase, anevoie de judecat. Într-un timp cînd organizaţiunea justiţiei şi condica civilă aveau o mulţime de lipsuri, scăpa de dînsele supuindu-le hotărîrii arbitrilor. Elisabetha Englitterei, cînd a dat *Statutul calfelor (Companions statut)*, supuind pe oricine voia să devie meseriaş la cel puţin şapte ani de învăţătură la un meşter bine cunoscut, obligîndu-l a fi priimit şi recunoscut maistru în arte *(master of arts)* ca să-şi poată exersa meseria, a fost preocupată de preţul atît de scăzut al salariului, încît fiind insuficient pentru

hrana lucrătorilor, se împovăra din zi în zi mai mult impozitul pentru întreţinerea săracilor *(poor tax)*.

În Europa Occidentală corporaţiunile cu *decanii*, cu *capitularii*, cu *consulii*, cu *scabinii* lor contrabalanţau puterea aristocraţiei feodale şi pregăteau poporul la instituţiunile liberale de astăzi, procurau lucrătorilor un salariu îndestulător, conserva reputaţiunea productelor, perpetua secretele fabricaţiunilor şi garanta pe consomatori în contra fraudei, într-un timp cînd statele erau în lupte şi turburări continue, şi drumurile, nesigure de jăfuitori puternici; pe cînd distanţa ce parcurăm astăzi într-o oră era o călătorie imposibilă trei părţi ale anului, şi mările, pline de piraţi şi de corsari.

La noi, pe de o parte puţina concentrare a populaţiunei prin tîrguri, gusturile modeste la care era obligată o aristocraţie a cării avere consta în pămînturi întinse, dar fără cultivatori şi fără drepturi feodale asupra acelor puţini locuitori ce aveau şi care, la cea mai mică nedreptate, treceau Dunărea şi obligau pe domni a impune boierilor concesiuni, ca să-i înduplece a se întoarce în ţară; pe de altă parte, sărăcia şi lipsa de trebuinţe în clasele de jos făceau traiul înlesnicios şi nu a silit pe români a deveni prea laborioşi; prin urmare, a ţinut salariul meserielor prea suit în comparaţiune cu preţul obiectelor de hrană, nepermiţînd industrielor producătoare de obiecte de lux a se dezvolta ca în ţările acelea unde, populaţiunea fiind mai deasă, pămîntul mai puţin roditor şi clasele de jos lipsite de acest instrument de producţiune, au dat industriei mai multe mijloace de a se dezvolta şi un avînt mai mare. De aceea la noi numai meseriile primitive şi acele ale căror producte nu se putea aduce din depărtare, brutăria, măcelăria, lumînărăria, căvăfia, croitoria, tabacăria, bărbieria, zidăria şi dulgheria, au putut prospera pînă la un oarecare punt, atunci cînd greutăţile comunicaţiilor nu iertau obiectelor grele şi acelora a căror valoare creşte foarte puţin prin fabricaţiune a lupta cu costul transportului; chiar astăzi, cînd oraşele au început a fi locuite, salariul este urcat cu deosebire; un lucrător puţin meşter, care nu a făcut un studiu serios în meşteşugul său, un dulgher, un zidar ordinar, de exemplu, care nu ştie nici să citească un desemn, nici să execute un plan, cîştigă cinci-

şase franci pe zi, pe cînd cel mai bun dulgher, zidarul cel mai dibaci şi laborios, meşteri cărora le-a trebuit mai mulţi ani de şcoală şi de învăţătură, care ştiu să desineze, să calculeze şi să execute orce plan, care lucrează într-o zi de două ori cît al nostru, nu cîştigă la Berlin, la Viena sau la Paris decît trei sau patru franci pe zi; atît scumpetea salariului, cît şi neaplicarea lucrătorilor nostri a deveni meşteri buni face că, pe de o parte, fabricarea costă mai scump şi, pe de alta, atrage lucrători străini în ţara noastră.

Aceste împregiurări se reduc toate la raportul ce esistă între braţe şi întinderea pămîntului unei ţări, între fertilitatea pămîntului nostru în comparaţiune cu fertilitatea pămîntului celorlalte ţări; într-un cuvînt, cestiunea de salariu, cum zice Ricardo, a făcut că în arte şi în meşteşuguri să rămînem mai înapoi decît toate naţiunele Occidentului şi chiar decît vecinii nostri din Orient, cu tot avantagiul ce ne dă ieftinătatea materialelor primitive.

Meşterii noştri, în loc să caute cauza răului şi neputinţa lor în nedibăcia lucrătorilor, în lipsa sculelor şi în ignoranţa mijloacelor mecanice, în scumpetea salariului şi în micele capitaluri ce întrebuinţează, au atribuit mai totdeauna răul concurenţei dinafară şi lucrătorilor străini cari vin în ţară. Cancelariile noastre posedă o mulţime de petiţiuni individuale şi colective ale comercianţilor şi industriaşilor, cari mai toate se reduc la cereri de privilegiuri şi de monopoluri. În 1842, cînd guvernul a cerut a cunoaşte păsurile orăşanilor bucureşteni, toate corporaţiunile au înfăţişat cîte un memorand. Ideile ce predomina în acele espuneri erau dictate de un singur şi acelaşi spirit: *tînguirile asupra lipsei de credit, în contra dobînzilor celor mari erau urmate de cîteva jeremiade în contra obiectelor fabricate, aduse din străinătate, croitorii pentru hainele gata, cavafii pentru cizme şi pantofi, işlicarii pentru şepci şi pălării*; cu un cuvînt, toţi cereau de la guvern prohibiţiuni şi protecţionism prin impuneri vamale şi prin limitarea acelora ce voiesc a exersa o meserie şi, mai cu deosebire, avansuri de bani cu dobîndă mică. Acum cîţiva ani, tabacii pretindeau a se opri străinii nemţi şi ovrei de a mai lucra piei. Asemenea idei trezite şi greşite domnesc şi astăzi încă în spiritul burgheziei noastre. De ce cînd meşterii străini,

francezi, nemţi, unguri şi ovrei, pot să reziste şi se ţin în contra concurenţei ce le fac fabricatele aduse din străinătate, noi, românii, să nu o putem face? De ce să nu căutăm să ne perfecţionăm în meşteşuguri şi să nu căutăm a ne pune în stare de a îndeplini tot aşa de bine, daca nu şi mai bine decît nemţii şi ovreii, meseriile de tîmplari, tapiţeri, croitori, cizmari, curelari, caretaşi? A lua cea mai mică măsură în contra meseriaşilor străini, fără de a ne pune noi a face mai bine decît ei, ar fi a lucra în favoarea industriei străine; ar fi a face ceva care ar semăna pînă la un punct cu greşeala în care a căzut Franţa cu revocarea edictului de la Nantes. Singura măsură eficace ar fi să căutăm să facem tot aşa de bine sau să-i şi întrecem; şi în loc ca copiii poporului să caute a fi zapcii şi logofeţi, mai bine să se facă meşteri buni, ca să poată trăi producînd ceva, iar nu să consume numai munca altora.

Într-un timp cînd oricine are dreptul să aspire la trebile publice, nu se poate ca ideile eronate şi greşite a unei mari părţi a burgheziei să nu străbată pînă în palatul municipal. Cînd a fost vorba de a să crea venituri capitalei, a trebuit să vedem tendinţa de a supune la dări accizale obiectele chiar cele mai trebuinţioase, precum îmbrăcămintea şi încălţămintea, lemnele de foc, cafeaua, vinul...

Nimic mai legitim decît a se spori veniturile capitalei noastre, mai ales daca acele venituri ar avea o întrebuinţare bună, precum ar fi stîrpirea necurăţenielor şi a mocirlelor, împuţinarea cauzelor de boale şi micşorarea ţifrei mortalităţii; dar să se impuie cît de greu băuturile vătămătoare sănătăţii, localurile coruptoare moravurilor, luxul acela care este dărăpănător averilor fără de a aduce folos nici esteticei, nici bunelor moravuri, nici industriei; dar nu cred că este bine a se taxa consumaţiunea pînii, a cărnii, a zaharului, a cafelei, a laptelui, a îmbrăcămintelor, a varului, a cărămidei, a cherestelei, a fierului, a luminei şi a lemnului; asemenea dări nu pot nici dezvolta, nici crea producţiune şi industrie; asemenea măsuri nu pot face alt decît a stavili progresul şi civilizaţiunea.

Mulţi din publiciştii noştri au criticat şi critică principiul concurenţei, denunţîndu-l ca vătămător claselor muncitoare, fără însă a se pronunţa pentru vreo altă şcoală şi fără a ţine poate în seamă că şcoala lui Adam Smith, aceea

a liberului shimb, nu esclude asociaţiunea lucrătorilor şi participarea lor la beneficiele producţiunei. Acei publicişti s-au mărginit mai mult a imita declamările celorlalte şcoale în contra concurenţei, confundînd-o cu neomenoasa exploatare a muncei de către capital, precum se face foarte adesea. Eu cred că acei publicişti, în loc de a lumina burghezia noastră şi a deştepta emulaţiunea lucrătorului român, pun talentul lor în serviciul unor idei greşite şi combat un rău care nu există şi care nu va exista încă mult timp în ţara noastră; ajung la nişte concluziuni pe care ştiinţa nu le poate admite; că oriunde nu este concurenţă, este monopol, şi monopolul, sub orice formă s-ar ascunde, este o tasă asupra acelora cari muncesc, o tasă în profitul trîndăviei şi a rapacităţii.

În loc de a arăta claselor noastre muncitoare că răul cel mai mare le vine din inferioritatea în care se află, în comparaţiune cu meşterii naţiunilor cari le fac concurenţă, şi din poziţia staţionară în care au rămas, în loc, zic, de a arăta cavafului român că încălţămintele ce fabrică astăzi sunt întocmai ca acele ce fabrica acum cincizeci de ani; în vreme ce cizmarul din Occident a ajuns a fi aproape un artist prin bunul-gust, prin comoditatea încălţămintei şi prin soliditatea la care a adus lucrul ce-i iese din mînă; în loc de a arăta olarului şi dogarului că este ruşine a fabrica oale, străchini şi doniţe ca acele ce trămit la Tîrgul Moşilor, pe cînd aceste meserii produc în alte părţi, chiar vecine cu noi, obiecte ce admirăm ca artă, obiecte cari au făcut cunoscute lumei întregi numele lui Palissy, lui Brognard [14] şi a o sută de artisti şi de învăţaţi; în loc de a îndemna pe lucrătorii noştri să imite pe lucrătorii celorlalte naţiuni culte cari ştiu să citească, să scrie, să calcule, să desemneze; care, cînd lucrează, nu pierd din ochi desemnul şi nu lasă din mînă cumpăna şi măsura; în loc să-l povăţuiască a se asocia mai mulţi, a pune un capital şi a se supune direcţiunii celui mai meşter dintre dînşii, să-şi procure uneltele perfecţionate de care se slujesc lucrătorii de aceeaşi meserie în alte părţi, să deschiză atelicre mai mari, să se mulţumească cu un cîştig moderat, realizînd cîştigul cel mare prin cuantitatea de producţiune; în loc de a le arăta că protecţiunea ce doresc ar fi un titlu de incapacitate ce li s-ar da, o protecţiune a lenevirei menită a ne

ţine într-o stare de inferioritate eternă, li se spune că răul de care sufere industria română vine de la concurenţa străinilor şi de la libera intrare a obiectelor fabricate în străinătate şi denunţă preceptul economic *laissez faire, laissez passer* (lasă să facă, lasă să treacă) ca un pericol naţional. Chiar aşa de ar fi, ce remediu s-ar putea întrebuinţa în contra unui asemenea rău? A denunţa unui paţient o boală incurabilă este a-l despera şi a-l face să ducă o viaţă de mort-viu, în vreme ce leacul esistă în energia românului lucrător. „Acei cari cred — zice Stuart Mill — că este bine dovedit că relaţiunile întemeiate pe protecţiune pot subzista dovedesc că cunosc foarte puţin natura omenească.“ A se servi cu argumentul că măsurile protectoare ale lui Ludovic XIV, ale Elisabethei Engliterei, ale lui Frederic II şi ale împăratului Iosif a fost un ce bun este a recunoaşte şi împrejurările timpului de atunci, şi progresul ce au făcut societăţile în dezvoltarea trebuinţelor, prin dezvoltarea ideilor şi prin înlesnirea relaţiunilor, şi a nu ţine în seamă nici chiar posibilitatea lucrului. Nu se mai poate tolera nicăiri a se da guvernului mijloacele şi puterea de a vinde poporului toleranţa de a se hrăni prin munca sa şi d-a pune la mezat îmbogăţirea unora prin monopoluri şi privilegiuri.

Visul unor comercianţi şi industriaşi la noi, ca şi în multe părţi, ar fi ca corporaţiunile să formeze asociaţiuni obligate, ca nimeni în viitor să nu poată deschide stabilimente de comerţ sau de industrie pînă nu vor obţine voia stărostiei, adică a celor interesaţi; a se folosi, cu alte cuvinte, numai ei de beneficiile acelei meserii; ca *ucenicii* şi *calfele* să nu poată părăsi pe un meşter pînă la terminile prescrise, ca nimeni să nu treacă dintr-o meserie într-alta, ca meşterii să judece şi să hotărască toate prigonirile dintre meşteri şi calfe, ca ei să reguleze tocmelile dintre dînşii; iar iarmaroacele, bîlciurile, brutăriile, măcelăriile să fie supuse la nişte prescripţiuni sub care şi concurenţa, şi îndestularea, şi libertatea să dispară cu totul; într-un cuvînt, ideile ce ai auzit că susţinea interlocutorul meu d-aseară, principiile acelea, cunoscute odinioară sub numirea de *maîtrises et jurandes*, instituţiune care în Europa a avut de scop a clasa meseriile,

a le înregimenta și de a opune burghezia orașelor, ca o putere organizată, în contra domnilor feodali, dar care mai în urmă au devenit la rîndul lor un instrument de apăsare asupra poporului, puind pe lucrători, pe ucenici și pe calfe la discrețiunea meșterilor și a starostilor, a dat loc la mii de nedreptăți și abuzuri, oprind de a lucra pe acei cari voiau să exerseze o meserie daca nu erau mai întîi admiși în corporațiunea respectivă, admitere plină de piedici, de greutăți și de cheltuieli, țiind sub dependința unei autorități, care era totodată și parte interesată, și judecător, pe mai toți lucrătorii orașelor, astfel încît meseriile și chiar orașele deveniseră proprietatea corporațiunilor. Corporațiunile deveniseră prejudiciabile, mai ales consumatorilor cari plăteau prin prețul arbitrar al obiectelor de tot felul și timpul pierdut în ucenicie, și cheltuielile de recepțiune, darurile și *peșcheșurile* date de bieții lucrători meșterilor pentru a-i îmblînzi la esamenele de admitere și la liberarea atestatului.

O calfă, bun lucrător, cinstit, muncitor, daca era sărac, n-avea viitor, pentru că era totdauna depărtat de la dreptul de a lucra pe seama lui. Lucrătorii cari făceau vreo invențiune sau vreo perfecționare în fabricațiuni erau persecutați. Apăsarea esersată de corporațiuni devenise atît de mare, încît de pe la începutul secolului trecut se rădicau nemulțumiri în contra acestei instituțiuni care strivea viața și libertatea, mai cu deosebire a săracilor, supuindu-i la cîte cinci și șase ani de ucenicie și la alți atîția ani de călfărie. În Franța, încă din timpul lui Turgot, s-a încercat dezrobirea industriei și a comerțului de sub tirania meșterilor și de piedicile ce aduceau corporațiunile dezvoltării prosperității publice și private; acest mare om de stat a încercat aceasta fără a izbuti, dar sămînța aruncată a adus fructe, și acea instituțiune antiliberală și tiranică a trebuit să cază dinaintea proclamării libertății și egalității. În unele părți ale Germaniei, unde se mai păstrează, ele sunt combătute de cei mai distinși economiști, ca Eischen Mayer Jacob, care consideră corporațiunile ca atentatorii libertății individuale și dezvoltării facultăților fizice și morale; le consideră ca supărătoare tranzacțiunilor și ca o instituțiune care lasă orașele în esploatare unor companii interesate.

Cînd ştiinţa condamnă o instituţiune, ea, deşi mai poate dăinui cîtva timp, dar este lovită de moarte, şi căderea ei este numai o cestiune de timp.

Astăzi pretutindeni corporaţiunile obligate dau locul lor asociaţiunilor libere, în cari lucrătorii intră şi ies cum vor, supuindu-se numai la paza regulamentelor stabilite în statutele ce-şi fac acele societăţi după trebuinţele şi tendinţele lor. În oraşele cele noi ale Engliterei, cari sunt, putem zice, cele mai comerciale şi mai industriale din lume, precum Liverpolu, Manchesteru etc., unde instituţiunea corporaţiunilor n-a esistat niciodată, societatea numită *Arts Society* (Societatea artelor), dinaintea căria lucrătorii cari voiesc să aibă un titlu de capacitate dau esamen şi aduc dovezi de ceea ce ştiu şi pot face, se supun de bunăvoie, neobligaţi de nimeni a o face, pentru că atestatul de maestru ce li se dă de acea societate îi recomandă şi fabricanţilor cari au trebuinţă de lucrători, şi muşteriilor cari caută lucrător bun. Aceasta însă nu dă nici un drept, nici nu rădică nimănui dintr-acei cari nu ar avea acest titlu dreptul de a fabrica sau de a vinde cum vor putea. Este numai ca o recomandaţiune din partea unor oameni cunoscuţi.

Este constatat şi probat astăzi că progresul în arte, în meserii şi în comerţ datează mai cu deosebire de la căderea tiraniei corporaţiunilor. Singurul argument al partizanilor acelui sistem, argument pe care îl cred ei că ar fi neînvins, este că daca toţi lucrătorii unui oraş fac parte din corporaţiuni, aceasta echivalează cu un privilegiu general dat tutulor, şi că astfel nu esistă pagubă pentru nimeni; pentru că, deşi croitorul este supus la un fel de dajdie, cum am zice la o geremea, cizmarului, pălărierului, tîmplarului, fierarului, plătind 10,20,30,40 sau 50% mai mult decît adevărata valoare a obiectelor ce cumpără de la ei, dar acel croitor găseşte o compensare, fiindcă este despăgubit la rîndul său prin obligaţiunea pusă asupra cizmarului, pălărierului şi celorlalţi meşteri de a-i plăti şi ei la rîndul lor hainele mai scump decît valoarea lor, într-o proporţiune echivalentă; şi că astfel din daraverile deosebiţilor meseriaşi dintr-un oraş nu este pagubă pentru nici unul din ei. La aceasta li s-ar răspunde lesne căci daca un privilegiu nu aduce nici cîştig, nici pagubă acelor ce-l au la ce servă el? Şi atunci,

care este scopul unei organizațiuni și instituțiuni complicată și costisitoare? Dar chiar de s-ar putea admite ca un ce rațional ca locuitorii unui oraș să ia unii de la alții fără nici un rezultat de cîștig sau pagubă pentru nimeni, ar trebui să se poată dovedi că toți locuitorii orașului sunt încorporați cu aceleași drepturi, ceea ce nu este, nici nu poate fi, căci baza acelei instituțiuni este admiterea în meserii numai a unora și oprirea altora; căci priimirea nu se dobîndește decît numai daca convine intereselor corporanilor în drept de a admite sau de a respinge pe membrii cari se prezintă; dar și cînd locuitorii orașelor ar fi toți membri ai corporațiunilor și ar avea dreptul de a se impune unii pe alții, nu se poate tăgădui că beneficiile realizate de dînșii nu ar fi în detrimentul locuitorilor comunelor rurale cari, în realitate, devin tributare corporațiunilor din orașe.

Știința și rațiunea nu admit decît buna înțelegere între oameni de aceeași meserie, adunări în cari să se discute interesele industriei, îmbunătățirile ce se pot aduce fabricării și vînzării, îngrijirea stării lucrătorilor și a salariului, adunări în cari să se chibzuiască asupra nevoilor acelor bătrîni și neputincioși, văduvelor și orfanilor; să cerceteze introducerea mașinelor celor bune și uneltelor și procederilor chimice, despre sistemele indicate de știința mecanică și despre îmbunătățirile și perfecționările ce trebuiesc aduse, ca să poată rivaliza și lupta cu ceea ce se face în altă țară. Prin dibăcia și superioritatea lucrătorilor, prin perfecționarea metodelor și bunelor mașini, fabricantul Klein din Viena a ajuns a da materiilor ce întrebuințează o valoare de cinci, de șase sute de ori mai mare decît ce avea la intrarea lor în atelierile sale; întrece cu mult esemplele cunoscute în orologerie și resorturile cele fine. Un croitor cu două-trei calfe nu se poate lupta cu un atelier de croitorie cu mașine de tot felul perfexionate și cu mulțime de lucrători.

Noi avem mai multe industrii de un mare viitor, dar cari sunt foarte înapoiate, au rămas în starea în care erau cînd s-au introdus întîiași dată acum și cîțiva secoli, și cari, străine de progresele ce a făcut acea industrie în alte țări, dispar una cîte una. Poate că pentru unele guvernul ar putea și ar trebui să facă ceva ca să poată lua un avînt, dînd subvenții sau un avans de bani, pînă vor ajunge a se susține sin-

gure și concura cu străinul; dar ne-ar plăcea mai bine a vedea acel avînt dat de asociațiunea industrială, am dori înființarea de un credit industrial. Dar concesiunile de furnituri ale statului, date fără concurență, suirea de vamă asupra obiectelor ce voim să vedem fabricîndu-se în țară ar fi fatale nu numai pentru consumator, dar chiar pentru acele industrii, căci nicăiri industria nu a putut prospera prin asemenea mijloace.[15]

Patriotismul bine înțeles ar fi a ne lupta cu străinii în activitate, în învățătură și în aplicare la lucru; a-i egala și întrece în arte, în meșteșuguri și în știință.

Atențiunea tînărului meu interlocutor fu trasă către fereastră de un urlet ce semăna cu acela de o orgă stricată; peste drum, fata lui chir Stoian plăpomarul, o damă cu un coc de două oca în cap, cu o toaletă scoasă din cutie, cu fioncuri de panglice cu colorile naționale, umflată pe toate părțile ca o gîscă grecească, zdrăngănea din clavir o nopturnă. Sărmane Dőhler! Unde erai să auzi cum ostentațiunea își face rîs de una din producțiunile tale cele mai delicate și mai colorate; unde era sărmana principesa Belgiojoso, acea femeie poetică, a cărei inimă vibra ca o harpă, a cărei întreagă persoană era o armonie, care ți-a strîns mîna cu ochii înecați în lacrămi de bucurie cînd i-ai adus acea frumoasă floare a sufletului tău de artist ca omagiu pentru ziua nașterei ei?! O lume de suvenire a trecut prin mintea mea; îmi părea că o aud strigînd indignată: *profanatione!*[16]

Un om cu fir alb la chepiu, negreșit impiegat superior al siguranței bătăușilor, azvîrlea din stradă ochi dulci domnișoarei Plapomărescu și totodată trăgea cu urechea sub fereastra mea, ca să afle secretul conspirațiunei ce se urzea în odaie la mine.

Sunt de atunci mai mulți ani; trecînd mai deunăzi prin strada Viitorul , m-am oprit dinaintea unei prăvălii, admirînd o pereche de cizme de vînătoare foarte bine lucrate; pe o tablă dasupra era scris: *Filozofescu, CIZMAR român*; într-o cameră spațioasă și curată, tînărul meu cu alți doi băieți dirigea lucrarea ingenioasă a trei mașini de cusut piele; am aflat de la dînsul că acei tineri erau doi amici ai lui din copilărie, ucenici ai tatălui său, că mumă-sa, doamna Eliza Savinescu, cu ajutorul fiică-sei celei mai mici, nevasta

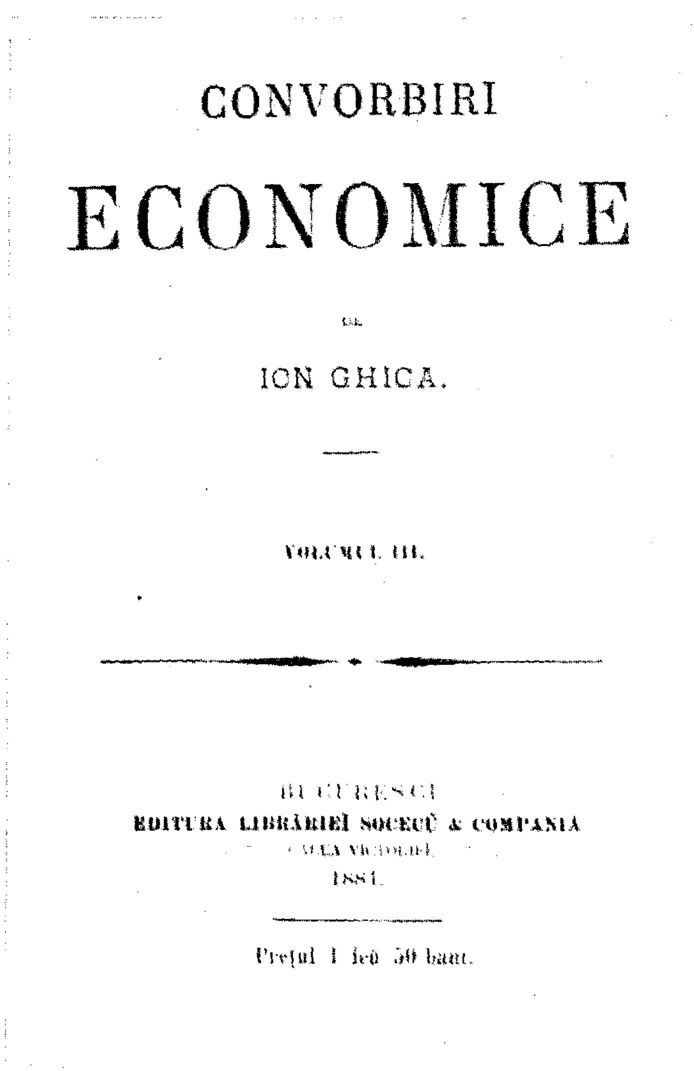
Tîrgul Moșilor
(Acuarelă de Preziosi)

Ruinele Palatului Domnesc
şi Biserica Domnească din
Tîrgovişte
(Desen de Ion Roman)

Turnul Chindiei din Tîrgovişte
(Desen de Ion Roman)

CONVORBIRI

ECONOMICE

de

ION GHICA.

VOLUMUL III.

BUCURESCI

EDITURA LIBRĂRIEĬ SOCECŬ & COMPANIA

CALEA VICTORIEĬ

1884.

Prețul 1 leŭ 50 banĭ.

Coperta volumului al treilea din *Convorbiri economice*

grafierului, izbutise a scoate un decret de ajutor de subprefectură; dar că tînărul, stăruind în ideea sa de a se apuca de meseria repauzatului Sava, ajunsese treaba la mari neînțelegeri și chiar la judecată pentru moștenirea ce-i venea de la tată-său, judecată care nu s-a putut curma decît prin angajamentul luat de băiat de a nu pune pe tabla prăvăliei numele ce purta cocoana Eliza, care nici ea, nici fetele ei nu vor nici să-l vadă, nici să auză de dînsul. Un om de ordine veghea ziua și noaptea asupra prăvăliei, căutînd cu stăruință ițele complotului. Nu este lucru curat, își zicea guvernul, ca un român cu condei să coasă la cizme!...

PARTEA A ŞASEA

FINANŢELE
1871

I

În mijlocul Bucureștilor chiar la spatele palatului domnesc, doi pași din Piața teatrului și de strada cea mai bine pavată, cea mai luminată și mai udată a capitalei, se află o cotină în care merg de se varsă toate apele curate și necurate de pe muchia dealului de la biserica Măgureanu[1] pînă la Sărindar. Cîteva sălcii, cîțiva plopi ieșiți din pămînt prin propria lor inițiativă au luptat sute de ani în contra insalubrității, sorbind, din toată puterea bogatelor lor frunze, miasmele și ozonul ce exală acel baltac febrigen.

Provincialii, cînd aud vorbindu-se de *grădina Cișmegiului*, s-așteptă a găsi acolo fîntîni ca în Piața Navona, un fel de Frascati sau de Tivoli, cel puțin un mic Versailles. Decepțiune! Deși nu trebuie să trecem cu vederea mica insulă de la capul aleii, un adevărat Pafos mobilat cu lavițe de lemn, pe care dimineața și seara merg de se răsfață cîteva ondine, driade și amadriade văduve, măritate și fete mari, cu coc și despletite, cu rochii care tîrăsc de trei coți prin praf sau care d-abia le acopere genuchii, dar toate deopotrivă libere și independente; deși un fel de Neptun s-a încercat odinioară să rădice asupra lor furca sa de dominațiune, ele însă au găsit că prea îi era barba albă și l-au respins cu indignațiune; acum căzutul zeu, devenit *omul de piatră*, stă rezemat într-o rînă de stîlpul unei porți în strada Sculpturei, privind cu duioșie la trăsurile care se luptă cu valurile zdruncinate ale pavagiului.

Într-acea insulă înflorită nu se poate zice că nu s-a manifestat arta idraulică: din mijlocul unui maldăr de buruieni țîșnește cît colo un fir de apă, ca dintr-un pușcoci, de mai răcorește puțin inimile înfocate.[2]

Vestitul grădinar Mayer și-a pus toată arta și știința ca să transformeze mocirla într-o grădină încîntătoare. A strîns apele într-un eleșteu de o formă grațioasă, a rădicat cît a putut malurile lacului, le-a întărit cu brazdă; a plantat în dreapta și în stînga, a profitat de toate turlele și de toate clopotnițele, ca din orce punt, din orce răspîntie a grădinei privitorul să aibă dinaintea ochilor o vedere plăcută. Grupe de arbori, peluze verzi, partere smălțate cu florile cele mai delicate și mai rari așezate în buchete armonioase; orîncotro te întorci, poți să admiri peisajuri demne de penelul lui Claude Lorrain și al lui Poussin. Nu se poate vedea o grădină mai bine desemnată. N-a depins însă de talentul acelui regretat artist să depărteze și umezeala cu miasmele, cu frigurile paludeene, cu nevralgiile și cu reumatismurile; i-ar fi trebuit ingineri idrografi ca să reguleze curgerea Dîmboviții de la Șanțuri pînă la Argeș; să-i rădice malurile, să le întărească cu cheiuri de la Morile Vlădichii pînă la Vitan; ar fi trebuit baragiuri, stăvilare, nomolitori, tăietori, vane și ecluze la Ilfov, la Sabar și la Argeș; ar fi trebuit o mie ș-o sută de lucruri pe care numai membrii primăriei și ministrul lucrărilor publice le poate ști.[3]

Pe malurile acelui lac, pe iarbă verde, la lumina lunei și la umbra sălciilor pletoase se desfătau cu pelin și cu *Ah, puiule, mor!* berbanții de odinioară; acolo beizadelele din Fanar uitau frumusețile Bosforului, legănîndu-se voluptuos în luntre cu ἂν ἔντον τρόπος * și cu φαρέτρα βέλει**, acolo frumoasa Argira dezmierda cu manele și cu pesrefuri pe Gavanazoglu și pe Chehaia-bei: acum fiul Afroditei a zburat cu ața ca puiul din cîntec; în loc de *Ah, nurițe, cale bună* și de *Inima mea multe are*[4], tobele și trîmbițele pompierilor formează gustul diletanților, sunîndu-le la urechi *Cîntecul gîștii* și *Cizmele întîiului de carabinieri* al lui Offenbach. Luna, lăutarii și stihurile nu mai au trecere, o toaletă de la *madame* Briol, un rural sau un domanial sunt

* De ar fi chip.
** Tolbă, săgeți.

astăzi argumentele de modă ale amorului. Galateelor noastre le place mai bine urechile lui Midas decît dalta lui Pigmalion. În secolul în care trăim este de prost-gust a fi gelos, Menelas se împacă cu o primărie, Cupidon s-a făcut măgădău mare, cîntă „frunză verde aurită“ și aleargă după o casierie de județ.

„*Ceci tuera cela*“*, a zis Victor Hugo. Proza a gonit poezia din grădina Cișmegiului; *Monitorul*, *Românul* și *Presa* au dat afară pe Anacreon, pe Erotocrit și pe Anton Pann. Acum cîteva căzături, calemgii, zapcii, logofeți, condicari și sameși halea și paia cu pensii, paraponisiți, parigorisiți și apelpsiți, cîțiva capanlîi, madegii și otcupcii cu cîțiva tineri gheșeftari și coțcari țin acolo ședințe în permanență; judecă de dimineața pînă seara pe domni și pe împărați și pun țara la cale. Conversațiunile lor sunt esclusiv politice, consacrate numai patriei, patrioților și patriotismului; discuțiunile literare, filozofice și artistice sunt cu totul prohibite.

După cîteva feligene de cafea, după cîteva halbe, cînd paraponul se sparge în fumul țigaretei și cînd gazul berei s-a suit la creieri, atunci s-auzi planuri politice, financiare și administrative, organizațiuni și considerațiuni, pensii și recompense!

— Deh! bune sunt astea, zicea cu un accent puțin românesc un mare demnitar al țării, un anatolit tiriachiu, vechi capanliu. Nu le era destul că ne înjură cum le vine la condei, că ne-a luat caftanele și ne-a pus la bir ca pe mojici; acum, după alelalte toate, le-a abătut să ne ia și mica industrie ce ne rămăsese; ați auzit că vor să facă bancă fonciară, ca să scază dobînda banilor? Atunci ce ne facem noi ăștia care avem două-trei parale? Eu, care vă vorbesc, de la zece mii de galbeni iau cu polițe, cu samarlîc, mai cu una, cu alta, două mii de galbeni pe an, acum să mă reducă la șase sute, apoi dreptate e asta? Și cum o să-i oprești, c-au băgat în capul proștilor de proprietari că e bine să se asocieze, să răspunză unul pentru altul și să formeze un *Credit fonciar*[5]. Înainte vreme tot aveai cui să te plîngi, le venea cîte o notă de la generalul consulat, cîte un firman de la Poartă, îi mai surghiunea pe la cîte o monăstire, pe la Mărgineni,

---

* Aceasta o va ucide pe aceea.

la Plumbuita, la Snagov, le băga minţile în cap, le mai tăia nasu; iar acum te uiţi în cer şi în pămînt, ne-a lăsat şi împăraţi şi toţi, nu mai au liberalii frică de nimic. Cînd le ziceam boierilor noştri c-o să vie o vreme să plîngem binele de la muscali pe petic de postav verde!

— Are dreptate căminaru, zicea medelniceru Iordache, om cu dare de mînă, fost sameş, cu casă în strada Luminată. Am auzit că creditul ăsta fonciaru are să aducă o grămadă de bani streini în ţară. Ce or să facă, frate, cu atît amar de aur? Da' de le-or abate nemţilor şi ovreilor să plece, n-or să-şi rădice capitalurile, ş-atunci ce ne facem? Cu ce o să plătească guvernul bieţilor creştini cari şi-au jărtvit viaţa şi tinereţea slujind patriei?

— Lasă, nene Iordache, nu te mai teme, că nu se duc nici nemţii, nici ovreii din ţară. Nu sunt eu toată ziua cu ei, nu-i aud ce vorbesc între dînşii? întrerupse un tînăr gheşeftar, tovarăş cu jupîn Moise la concesiunea cataramelor şi a tocurilor de macava, un protejat al ministrului, nepot al cuviosului protopop Ciomagovici.

— De s-or duce nemţii, atunci să mai vezi criză; ş-astea toate din pricina perturbatorilor ş-a anarhiştilor, că nu se mai astîmpără cu drăciile. Pe toată ziua nu auzi decît conspiraţiuni şi revoluţiuni. Îmi spunea aseară un om al poliţiei secrete că şi săptămîna trecută, dacă nu prindea el de veste, iar se făcea pozna; noroc că i s-a pus la dispoziţie fonduri de a putut întîmpina răul. Era să se proclame republica şi la Fefelei. N-avem stabilitate, domnilor, nouă ne trebuie un guvern tare, o mînă de fier, ordine şi străşnicie. Unde în Europa să vezi astfel de lucruri! Acolo toţi ascultă de poliţie ca de Dumnezeu. Miniştrii noştri sunt oameni cu cap, n-avem ce zice, procopsiţi de n-au cum mai fi, harnici, plini de probitate, de dreptate şi de patriotism; dar ce să le faci? Le lipseşte energia! Ştiţi dumneavoastră că tot mai sunt ş-acum alegători care votează cum vor, ziarişti cari scriu ce le vine în cap şi magistraţi cari judecă cum cred ei? Ar trebui să-i mai strîngă niţel în chingi. Poliţia n-are destule mijloace; prin casele anarhiştilor se zic fel de fel de vorbe. Să mi-i dea mie pe mînă, numai în trei săptămîni să le viu de hac!

— Văz că ştii multe, domnule. Nu poţi să-mi spui şi mie ce sunt anarhiştii ăştia şi antidinasticii de care tot

aud vorbind, ce vor, ce cer ei, frate? întrebă clucerul Toma, bătrîn curios, care de zece ani urmează cu stăruință ca auditor convorbirile din Cișmegiu, cu speranța că doar d-o înțeleg politica guvernului și jocul partidelor.

Tînărul către care se adresa bătrînul boier era Guliță Dolofan, un strănepot al principelui Zamfir din neamul Porfirogeniților[6], numele lui figurase dimineața în *Monitor* sub rubrica *Am ordonat și ordonăm, am numit și numim*, scrie franțozește ca cocoana Chirița și dobîndise înaintare în cariera diplomatică. La întrebarea ce i se puse, se umflă în pene, se uită cu coada ochiului la panglica de la chiotoarea jachetei, își drese mănușile cele verzi în degite și o luă pe un ton doctoral:

— Lucru, pe cît la întîia vedere pare complex și dificil, pe atît este simplu și lesne de înțeles cînd îl supunem la metoda analitică a spiritului și îl trecem prin laboratoriul cunoștințelor morale, politice și literare cu care suntem adăpați noi ăștia care facem parte din corpul diplomatic. Dar ca să înțelegeți mai bine șirul raționamentelor prin care am să vă fac să treceți, trebuie mai întîi de toate să vă spui că zicerea *anarhist* însemnează *om prost*, vine de la elinește ἄνευ (fără) și αρχῆ (cap), de unde apoi s-a format cuvîntul compus *anarhist*. Tendințele acestor oameni sunt să puie mîna pe grădina de la Șapte Nuci, căci știu că d-acolo emană puterea noastră; dar să trăiască bîta, săraca! cît om ținea-o în mînă, nu n-e teamă. Să poftească la alegeri dacă-i țin meșii! Cît pentru porecla de antidinastic, ea este o spresiune și mai nouă; ne ocupăm acum la Ministerul Trebilor Dinafară cu un project de lege prin care să-i precizăm înțelesul, să-i dăm un fel de definițiune, pentru că, înțelegi bine, domnule clucer, o idee, cît de populară, de iubită și de sacră ar fi, nu poate să aibă aceeași însemnătate și aceeași valoare la Londra, la Pekin și la București, căci ar fi o monotonie în idei; am ajunge vrînd-nevrînd la o concluziune constantă și permanentă între cauze și efecte; în vreme ce noi nu trebuie să ne împironim inima și spiritul nici în opiniuni politice, nici în credințe morale, ci să fim totdauna gata a ne schimba principiile după împrejurări; altfel, vă întreb, unde ar fi progresul? Astăzi, de exemplu, concluziunea tutulor considerantelor noastre trebuie să tindă

la simplificarea şi unificarea administrativă, financiară, strategică şi diplomatică; politica noastră pe apă şi pe uscat trebuie să se razeme toată pe concesiuni. Puţin bine credeţi că ne-a făcut în ochii lumei civilizate domnul Godillot[7] şi doctorul Strussberg? Am auzit cu urechile mele din gura curţilor europene că daca nu erau capitalurile acestor domni angajate în ţară, noi eram pierduţi.

— Aţi citit *Algemeinu**? întrebă profesorul Romulus-Pompilius-Tulius-Trajanus Taurus, roman din Alba-Iulia, doctor în filozofie şi iură; eu încă nu cred că Rusia are să se împace numai cu Moldova şi c-o să lase gîturile carpatiane în mînele ungurului, să sufere pe Austriacu în România ca acasă la el! Împăratul îşi aprinde paie în cap, Prusia, beată de glorie şi de izbînzi, împinge orbeşte înainte, îi trebuie Sundu şi Belturile[8], precum muscalului îi trebuie Bosforul şi Dardanelele. Vezi, aci e tot secretul, cheia diplomaţiei. Daca Bismarck a pus mîna pe drumurile noastre ferate şi le-a dat lui Andrassy, a făcut-o cu scop; ştie că Rusia nici moartă nu lasă liniile de apărare şi de atac în mînele rivalului ei secular. Iar guvernul nostru, cînd a prefăcut obligaţiunile Strussberg în acţiuni şi le-a aruncat în spinarea nemţilor, a ştiut ce face. Cancelariul a profitat de lăcomia hunică a lui Andrassy, l-a lăsat să ia concesiunea Bleichröder ca să-i plesnească în mînă ca o bombă, ş-acu îl joacă tontoroiu. Politică cu cărţi măsluite, domnule, cîştigă din toate părţile: *per viam ferratam***, cum ziceau strămoşii noştri romanii, are pozitivitatea conflictului austro-rus cu averi însemnate pentru principi coţcari. Şi *per viam liquidam**** cîştigă trecerea provinciilor baltice în mînele Hohenzollernilor. Dar geaba, că nu se stinge focul Vestei, care arde de două mii de ani pe malurile Istrului. Mă rezum şi zic: Prusia şi Austro-Ungaria de o parte, Franţa şi Rusia de cealaltă. Afară numai daca nu ne-om pomeni cu o alianţă pruso-rusă. Iată ce ne rezervă viitorul.

— Le ştiu toate, ilustre domnule Taure, pericolul este mare! strigă oftînd tînărul diplomat, puindu-şi sticla în

* *Allgemeine Zeitung.*
** Pe calea ferată.
*** Pe calea de apă.

ochi și aruncîndu-și încă o căutătură la panglica de la chiotoarea jachetei și la mînușile cele verzi; viitorul este întunecos! Stau toată noaptea și mă întreb unde este omul care să conjure primejdia. Eu din parte-mi mi-am făcut datoria, am arătat ministrului situațiunea politică a Europei ș-a Asiei, i-am dat un plan complect de politică și de strategie, ba am făcut și mai mult: i-am oferit să mă trimită pe mine la Petersburg, să vorbesc eu cu Gortceakoff și cu Shuvalof, căci uite, vezi? Petersburgul, Berlinul și cu Viena formează triunghiul nostru strategic; capul de pod este Spreea, între Neva și Dunăre; Prusia prinsă între două ape, ce poate să facă Germania? Nu o să fie silită să capituleze, să ceară conferințe, să vie la un protocol? Ș-atunci nu e așa că printr-o trăsătură de condei scăpăm de anarhiști și de antidinastici? Ni se dă și nouă un guvern patriarcal. Eu, care am citit toate depeșile oficiale, oficioase, confidențiale și secrete, care am vorbit cu toți împărații și cu toți miniștrii din lume, vă pot spune cu mîna pe inimă și în cunoștință de cauză că miniștrii noștri sunt fruntea diplomației. Cînd te uiți la dînșii, ți se par oameni simpli, crezi că iau lucrurile tot pe dos; d-apoi vezi, asta e meșteșugul. În politică totul e să nu te priceapă împărații. Cuvîntul *diplomație* vine de la δίπλα (piezis) și de la διπλόνω (cocoloșesc)[9]. Cum credeți c-a apucat-o ca să ne scape de juridicțiunea consulară? Pe d-o parte, a deschis chestiunea cu ocazia consulului grecesc de la Brăila, iar pe de alta, îndată ce s-a deschis Camera, a declarat curat și limpede că legile noastre ocrotesc numai pe tîlhari. Acum Europa știe că ne poate trimite toți coțcarii și gheșeftarii ei în loc de a-i trimite la Botany-Bay, la Nouka-Hiva sau la Caiena[10]; destul să se ferească să nu lase să ne vie vreun om de ispravă, și nu mai are trebuință nici de consoli, nici de juridicțiunea lor. Miniștrii noștri au planuri mari, domnule! Dar nu vor să le dea pe față. Mai întîi de toate trebuie să curețe țara de anarhiști și de antidinastici, să-i *puie la cale*, să-i *regularisească*, să nu mai tot auzim vorbindu-se de constituțiune, de libertatea presei, de juriu, de alegeri libere, de legalitate, de dreptate și de cîte alea toate. Bagă-le bine de seamă, și vei vedea că ei urmează pas cu pas politica lui Frederic cel Mare; a pornit-o de la educațiunea poporului, rădică spiritul și inima românilor prin predarea moralei

politice și religioase la cazarma de la Sfinții Apostoli, unde Manafu, Scrofiță, Vînă de Bou, Falcă de Măgar, cuviosul popa Matache și alți ilustri profesori predică ziua și noaptea *Ciomagologia comparată*; pe de altă parte, exaltă patriotismul armatei, curățind-o de ofițerii cari au antidinastismul d-a crede că misiunea cea mai sacră a militarului ar fi a apăra țara în contra invaziunei streinului. După ce o isprăvi cu anarhiștii, după ce o *regularisi* pe antidinastici, o face educațiunea poporului, o disciplina oștirea, o învăța-o să tragă bine în carne vie de român, s-o desface de căile ferate de comunicațiune interioare, concedîndu-le streinilor, cel puțin pe patruzeci sau pe cincizeci de ani, s-o arunca în spinarea statelor vecine căile de joncțiune, atunci se unește întîi cu Francezu în contra Austro-Ungarului; îi zboară din mînă Banatu, Transilvania și Bucovina; apoi se unește cu Neamțu în contra Muscalului, îi șterge și partea ce i-a mai rămas din Basarabia; se aliază apoi cu Sîrbu și cu Bulgaru în contra Turcului, se declară rigat, ia Macedonia și Delta, ba poate și Dobrogea. Tocmai acum am nimerit oameni care ne trebuie, bărbați zdraveni, tot unul și unul, oameni de bronz, metal curat. Deocamdată trebuie să luăm lucrurile cu binișorul, să nu ne priceapă puterile garante, să căutăm să menținem pacea pînă ne-or veni puștile din America. S-au și speduit de azi-dimineață instrucțiuni telegrafice tutulor agenților noștri de pe lîngă curțile streine, ca să intervie orunde s-ar ivi vro neînțelegere între împărați, *caveat consules**, ca să nu se turbure pacea. Acum domnul Shuvalof să mai puie mîna pe Chiva daca poate.

Bătrînul boier Toma, confundat în ascultare și uimit de esplicațiunele lămurite ale tînărului diplomat, își scutură binișor ciubucu și-o apucă spre Gorgani. Nici de astă dată nu înțelesese ce sunt anarhiștii, ce vor antidinasticii de care să tot aude vorbind, cum oamenii ordinei apără constituțiunea, legile și tronul, care e jocul partidelor și politica guvernului. De la o vreme încoa, începuse a bănui că acele planuri adînci, acele combinațiuni ingenioase de care se tot vorbește din cînd în cînd pe la zile mari nu sunt decît un moft.

---

* Consulii să ia seama.

II

Libertatea de raţiune este absolută în Cişmigeu. Acolo nici spiritul are proptele, nici gura streajă; acei care dimineaţă au suit scările ministrilor fără de a dobîndi vreun decret, fie cît de mititel, critică, înjură şi bleastemă; de multe ori trec cu limba şi peste capetele ministrilor. Poliţia le ştie, căci acolo, ca şi pe aiurea are amici oficiali şi oficioşi, cunoscuţi şi necunoscuţi, amovibili şi inamovibili; are relaţiuni chiar printre paraponisiţi şi apelpisiţi, amici publici şi privaţi, cu care comunică verbal şi prin scris, cu nart şi fără nart, cu toptanu sau cu mărunţeaua; oameni de toată treapta, chiar preoţi cuvioşi şi învăţători procopsiţi. Poziţiunea de spion este astăzi onorată, dă dreptul d-a se intitula amic al ordinei şi al dinastiei, a aspira la pensii şi la recompense. Noi însă nu ne permitem a raporta toate cîte se zic acolo.

Ideologii din grădina Cişmegiului se împart mai cu deosebire în două categorii: ruginiţi, care ca toţi bătrînii găsesc că tot ce a fost era bun şi frumos şi că nenorocirile ne vin, cum se zicea la 1848, de la bonjurişti, de la pantalonari şi de la franţozie, într-un cuvînt, de la răspîndirea ideilor. Oftează cînd îşi aduc aminte de Regulament, deşi cei mai mulţi dintr-înşii l-au întovărăşit la Filaret, cîntîndu-i *vecinica pomenire*. Se miră de tot ce e nou, precum se mira banu Istrate cum Bonaparte ajunsese boier mare fără ca vreun domn să-l fi îmbrăcat cu caftan.

Clasa cealaltă, pe care am putea-o numi a *spoiţilor*, devine din zi în zi mai numeroasă; se compune mai cu deosebire de galanţii trotuarului şi de acei care au petrecut cîţiva ani la „Mabil" şi la „Sperl", în societatea contesei Rose-Pompon şi a baronului Chicard, cum zice Millo, de oamenii care în literatură cunosc toate scrierile lui Frédéric Soulié şi ale lui Gaboriau[11], care vorbesc cu volubilitate de toate ştiinţele, precum ar vorbi un ministru de rezbel de arta militară, de puşca Remington şi de tunul Krupp. Ei găsesc că tot ce era bătrînesc e de lepădat, că mielul la frigare, ciulamaua şi ostropelu supără la sănătate, că vinul de Drăgăşani şi de Odobeşti este oţet gol, daca nu se vinde în butilie cu hîrtie poleită scrisă „Feslauer" sau „Vieux-Mâcon".

Cei dîntîi sunt mai statornici în credinţele lor, buni români, deşi cei mai mulţi au fost mehmandari la zaherele şi

cinovnici de provianturi. Ceilalţi îşi schimbă credinţele politice după cum le vine; sunt oameni cu tabiet; le plăcea gareciu cînd erau muscalii în ţară, se închinau la belşugul turcesc, la pilaf şi la baclava în zilele lui Omer-paşa; cînd cu nemţii, cereau pe la birturi numai şniţel şi *warme Würste**; în vremea influenţii franceze, nimic nu era mai frumos în ochii lor ca pantalonul roşu şi nimic mai gustos decît fasolea lui Godillot; acum se înnebunesc după concesiuni *à la* Strussberg, zbiară că sunt oameni de ordine şi dinastici.

Şi unii, şi alţii vorbesc mult, dar raţionează puţin; cînd nu sunt în slujbă, ziua le pare un an, iar cînd sunt, trag ţigară şi cască de dimineaţa pînă seara, aşteptînd sfîrşitul lunii cu mandatul; cîntă cu foc: „Treci, zi, treci, noapte, apropie-te, leafă". Severi cu ceilalţi, sunt foarte indulgenţi cu ei înşii; critică mai totdauna, pe cînd faptele lor se potrivesc foarte puţin cu vorbele; le pare că lumea se uită la ceea ce zic, iar nu la ceea ce fac.

Obicinuiţii grădinei Cişmegiului se ocupă mai ales cu partea oficială a *Monitorului*: numirile în foncţiuni şi lista pensionarilor. Cei mai mulţi, slujbaşi din tată în fiu, crescuţi de mititei cu stipendii; plimbaţi pe stradele Parisului cu banii Eforiei şcoalelor, trăiesc mai toţi ca în sînul lui Abraham din buget, deşi cîţiva dintr-înşii duc o viaţă cam zdruncinată, cînd cu leafă, cînd fără leafă, mutaţi, strămutaţi, permutaţi şi prea mutaţi ca vestitul Haimana; alţii, iar, hrăniţi ani întregi cu praful şoselei, petrec aspirînd la cîte o diurnă de la vreo văduvă matură şi bogată.

Dacă unul are zece copii, fie legitimi, fie din flori, doreşte, stăruieşte, voieşte ca de mici să fie toţi bursieri şi la douăzeci de ani, cu carte sau fără carte, să învîrtească ţigareta într-o cancelarie. Vai de ministrul care i-ar lăsa vreun odor pe dinafară. De la Mamorniţa pînă la Vîrciorova nu vei găsi un singur ascendent, descendent sau colateral, rudă de mîna dreaptă sau de mîna stîngă a vreunui ministru, al cocoanei sau al coconiţii dumnealui, al vătafului sau al doicii, care să nu fie în pîne daca nu în statul general al vreunui minister, dar măcar la un comitet permanent sau deputat. Trebuie să recunoaştem că ei sunt ţara, daca nu cea reală, dar cel puţin

* Cîrnaţi calzi.

cea aparentă. Numărul lor creşte pe toată ziua şi puterea lor se măreşte.

Simţul moral al oamenilor care conduc astăzi trebile la noi este atît de înecat într-o mie ş-o sută de consideraţiuni, de influenţe şi de impuneri dinîntru şi dinafară, încît nu se mai poate şti daca el n-a dispărut cu totul. Aceşti oameni fără legături altele decît nişte interese individuale şi străine pe care se cred datori a le cruţa nu mai pot ţine seamă nici de păsurile, nici de aspiraţiunile ţării. Sprijinul lor cel mai puternic este în oamenii fără principii şi fără credinţe, în oamenii care sunt totdauna gata a servi orce guvern, precum au servit toate regimele condamnate şi lepădate de naţiune. Pe calea pe care au apucat sunt siliţi a-şi recruta amicii şi partizanii printre oamenii care au pierdut conştiinţa binelui şi care nu au alt merit decît acela al cinismului politic, care pun la dispoziţiunea regimului ce susţin convicţiuni de porunceală şi sunt dispuşi în orice moment a călca legile în picioare. Pe aceşti susţiitori îi proclamă oameni de ordine, dinastici şi devotaţi tronului, parcă devotamentul ar fi o însuşire altă decît conştiinţa binelui. Ei ş-au alienat într-atîta afecţiunea poporului, încît nu mai pot conta decît pe cavalerii bîtei recrutaţi prin mahalale în sarcina bugetului şi în detrimentul siguranţei publice, pe oameni pierduţi de reputaţiune şi ruinaţi prin desfrînare şi prin joc.

Fraza favorită a partidului este că ne trebuie un guvern tare şi temut, nu vorbesc decît de respectul autorităţii şi de menţinerea ordinei; auzindu-i şi citindu-i, ar crede cineva că poporul stă în arme pe strade. Setea de autoritate i-a făcut să arete lumei naţiunea română ca un compus de perturbatori de meserie, o ţară minată de conspiraţiuni, un volcan gata a face sploziune, a răsturna Balcanii şi Carpaţii ş-a nu lăsa în Europa piatră peste piatră. Astfel au cîştigat sprijin în puterile străine care cred pacea Europei compromisă fără oameni care declară România incapabile de a se guverna cu instituţiunile ce şi-a dat.

Sub pretestul că previn nu se ştie ce catastrofă şi că salvă patria de nu se ştie ce pericol dinîntru şi dinafară, s-a format sub auspiciile guvernului un fel de farmasonie, o adevărată camoră, care a împărţit influenţa pe judeţe, au făcut din judeţe şi din plăşi nişte adevărate spahilicuri, pe care le sploatează în favorul lor. Noii noştri derebegi, avînd la

dispozițiunea lor autoritățile administrative, judiciare și chiar pe cele militare, distribuie protecțiunea și favorurile după convenientele lor electorale și se încearcă a da națiunei o direcțiune politică prin distribuțiuni de posturi, prin sprijinire de interese. Cînd un om ș-a mîncat averea părintească în desfătări, s-a ruinat în jocuri de cărți și în desfrînări, a compromis averea copiilor ș-a nevestii, a stors pînă în fund creditul rudelor și amicilor, și cînd este incapabil de a-și procura prin muncă și activitate o viață modestă și onorabile, incapabil de o purtare prin care să facă să i se uite greșalele și abaterile trecute, nu are decît să se ducă să se închine puternicului partid, ca să i se dea pe mînă o administrațiune bănoasă, cu care să-și poată continua viața de corupțiune și de trîndăvie. Transfugiul mai ales este binevenit în partid, destul să aibă garanția vreunui puternic al companiei, ca să fie botezat cu numele de om al ordinei și dinastic. Nu se întreabă nici capacitate, nici probitate, nici știință; neofitul înjură pe vechii lui amici, pe oamenii care nu plac partidului. Îl proclamă lepădat de Satana și *dignus intrare**, a noua zi i se pune la dispozițiune un prefect ș-un primar cu cîteva bîte și *deus ex machina* iese curat deputat sau senator din conștiința vreunei urne electorale, iar după cîteva probe de devotament poate să aspire la o pozițiune înaltă, orcare ar fi trecutul și petele de pe fruntea lui.

În jargonul partidului, *om de ordine* nu mai însemnează om supus legilor, iubitor de liniște și de dreptate, om muncitor și producător, ci este o lozincă ca să se știe că este un soldat devotat cu condeiul, cu limba și cu ciomagul partidului ciocoiesc, gata a înjura, a calomnia ș-a bate pe orcine nu se închină sistemului preconizat, pe orcine ar îndrăzni să nu voteze pentru candidații camorii, pe orcine ar încerca să rîdice glasul în contra sploatării organizate de partidul sub care se ascunde astăzi vechiul fanariotism, crezînd că poate lumea nu l-o recunoaște sub această nouă mască.

Precum nerușinatul și mișelul este îmbrățișat și onorat cînd înjură și calomniază, asemenea cetățeanul prob și liniștit, magistratul demn, care prin știință și onorabilitate și-a făcut un nume venerat, este expus a fi lovit în esistența și în viitorul său, daca este tare în principiile și credințele

---

* Vrednic de a intra.

lui, daca nu-și pune conștiința în serviciul patimilor și urelor oamenilor de la putere. Ofițeri învățați, stimați și iubiți de camarazii lor, cunoscuți în toată armata pentru curagiul, cunoștințele și capacitatea lor, sunt bănuiți, loviți și siliți de intrigă și de calomnie a-și sfărăma cariera. Spionii inventează conspirațiuni, societăți secrete și republici, proclamă șefi pe oamenii pe care guvernul voiește să-i piarză; o fluierătură la teatru, o gîlceavă pe uliță este tratată de tentativă de revoltă, de tendință de răsturnări, condusă de intrigele acelora care nu se închină partidului care are astăzi puterea în mînă.

Un guvern fără control, un senat binevoitor și supus, un consiliu de stat ascultător, suprimarea juriului, sugrumarea presei, concedarea la străini a tutulor lucrărilor publice și a veniturilor statului și pe dasupra aducerea de coloni germani, iată în rezumat aspirațiunile partidului zis al ordinei. Apostolii acestor reforme cred că națiunea română nu este decît o adunătură de proști, care nu știu nici ce le trebuie, nici ce li se cuvine. Răbdarea și tăcerea ce-și impune națiunea ei le iau drept semne de aprobare și cred că pot călca legile, lovi instituțiunile, spori dările fără cumpăt, a se erige în arbitri ai cugetării și ai conștiinței. Se încearcă a obicinui poporul să trăiască numai de la mila și îndurarea autorității și a partidului de la putere; și daca întîmpină cîte o greutate, cîte o împotrivire la realizarea frumoaselor projecte ce și-au format, se consolă de insucces, atribuindu-l intrigilor oamenilor pe care se fălesc a-i da în laturi, a-i *pune la cale* și a-i *regularisi*.

Sub direcțiunea acestui partid s-a inaugurat o școală nouă, de tineri fără credințe, fără tendințe și fără aspirațiuni altele decît satisfacerea vanității și a mulțumirilor celor proaste; în care ideea de trai și de ostentațiune îneacă dorința de a observa, de a studia și de a se lumina. Lipsiți de principiile ce dobîndește omul prin puterea rațiunei, cînd ea nu este năbușită de prejudețe și de corupțiune, ei nu sunt în stare d-a se identifica cu ideile mari și generoase; ciocoiași care cred că se pot juca d-a boierii; tineri îmbătrîniți fără timp, spirite slăbite prin trăndăvia și nepăsarea în care trăiesc; incapabili de a se rădica la idei generale prin percepțiunea faptelor. Fără principii și fără credințe, nu pot nici interpreta, nici clasa cele ce se petrec în jurul lor; luați

de vîrtejul plăcerilor celor proaste, coprinşi de setea nestinsă a petrecerilor şi incapabili de a dezvolta activitatea prin care să-şi poată procura într-un mod legitim mijloacele de a le satisface, caută să le găsească în gheşefturi ovreieşti sau în linguşiri şi ajung printr-un mod sau printr-altul a fi întreţinuţi direct sau indirect din munca contribuabililor. Aceştia sunt mai cu seamă oamenii noi care se decoră cu numele pompos de partid conservator, de dinastici şi de sprijinitori ai tronului; ei, care n-au conservat, nu conservă şi nu vor conserva niciodată nimic; conservatori! ei, care trăiesc din mila bugetului şi din sploatarea judeţelor ce li s-au dat în parte, din favorul abuzurilor autorizate de amicii lor de la putere. Apărători ai onorului, ai familiii şi ai proprietăţii! ei, care le pun la discreţiunea intrigii şi a nedreptăţii; ei, care sunt susţinuţi de oamenii care practică spionagiul şi calomnia; pentru care familia este o promiscuitate şi impudenţa o fală; ei, care patronează neruşinarea, minciuna, patima şi violenţa şi persecută pe oamenii oneşti care nu se închină lor!!

Trecem în adevăr printr-o epocă de sterilitate; ar părea că aspiraţiunile cu care s-a hrănit generaţiunea cea bătrînă n-a avut nici un efect asupra celor tineri. Puterea căzută în mînele oamenilor hrăniţi cu ideile din timpul domnilor fanarioţi, care, în revoluţiunile ce s-au succedat de cincizeci de ani, n-au văzut decît schimbări de domni, iar nicidecum mersul omenirei şi triumful ideilor; în mînele oamenilor care au combătut totdauna orce progres şi care în urmă s-au raliat la orce instituţiuni noi, fără de a le adopta; vînători de slujbe, s-au lipit de toate guvernele linguşindu-le; au priimit Regulamentul rusesc, programul revoluţiunei din 1848, Convenţiunea de la Paris, îndoita alegere din 1859, Unirea, proclamarea principelui străin şi constituţiunea din 1866 cu îndoială şi totdauna cu speranţa d-a se întoarce la trecut; s-au raliat la toate şi la toţi, ca să poată sploata prezentul şi compromite viitorul; după ce au provocat totdauna, prin nelegiuirile şi exacţiunile lor, nemulţumiri şi agitaţiuni, au căutat a atribui defectelor instituţiunilor toate întîmplările urzite şi aduse prin intrigile şi purtarea lor. Astăzi, acest partid are un program, o profesiune de credinţă; voinţele lui sunt esprimate în petiţiunea din 1871; şi crede că reînvierea boierismului este încă cu putinţă[12].

Boierismul, în trecut, a fost o instituţiune puternică, a avut o semnificare; a fost o tărie în ţară, pentru că el era mai luminat şi mai patriot decît clasele de jos, era totdauna cel dintîi pe cîmpul de rezbel şi în arena politică pentru apărarea ţării şi a drepturilor ei; a domnit prin vitejia şi inteligenţa lui, a fost capul, inima şi braţul naţiunei; cînd însă s-a pierdut una cîte una virtuţile care îi da acea superioritate, îndată ce s-a făcut instrumentul străinului, şi-a pierdut acţiunea, şi cu pierderea puterei morale a trebuit să cază, căci nu se mai bucura de stima şi de consideraţiunea naţiunei. A mai crede astăzi că se poate rădica pe umerii a doitrei vorbitori fără convicţiune şi fără raţiune, care sploatează favoarea de care se bucură, care, uitîndu-şi originea, pun talentul lor în serviciul reacţiunei şi a opresiunei, este o aberaţiune.

Succesul aparinte a orbit într-atît pe oamenii acestui partid, încît nu văd că ciocoii şi bătăuşii, bandele şi banditţii cu care se serv au să se întoarcă mîne în contra lor şi că ura şi invidia înveterată, ce există într-aceste clase în contra boierilor, are să-i facă să serve cu pasiune partidele care ar voi să uzeze mîne de represalii şi de răzbunări. Nu simt că sub spuma ce regimul de astăzi a scos la lumină este un popor paţient şi inteligintе care, prin răbdarea şi tăcerea lui, dovedeşte că are simţul fiinţei sale şi instinctul de conservaţiune; nu văd că se rădică o tinerime plină de viaţă şi de speranţă, care va voi ca România să trăiască şi ca spiritul modern să-şi ia avîntul; că se rădică o tinerime care nu va putea suferi nici reîntoarcerea la trecut, nici domnirea corupţiunei, incapacităţii şi a ignorenţii. Un popor care a gustat egalitatea şi libertatea nu mai poate tolera restaurarea privilegiului şi claselor.

Văzînd cineva partidul boieresc la lucru, ar crede că activitatea şi îndrăzneala ce aduce în acţiunele sale ar fi un semn de energie şi de vitalitate; dar, observîndu-l mai bine, se poate dezamăgi, căci vede că acea acţiune nu este nici rezultatul credinţelor, nici consecinţa antecedentelor, ci este numai o emanaţiune a unei impulsiuni străine ţării, consecinţă a angajamentelor luate cu uşurinţă şi pentru a căror realizare contează mai mult pe susţinerea dinafară decît pe propriile lor mijloace. Un sprijin pe care îl datorează spectrului ce au înfăţişat Europei, ca un potop gata a îneca

în petrol oameni și lucruri, a trece Dunărea, Carpații și Dniestru, ca să puie Europa în foc și în sînge.

Pentru partidul de la putere, ordinea este imobilitatea, el nu vede pacea și liniștea decît în tăcerea morții; gloria ce ambiționează este aplaudele lingușitorilor și binecuvîntările ciocoilor; știința lui guvernamentală constă în violință și în stipendierea crailor de cafenea, precum a regelui Bomba sta în subsidiele date lazaronilor; uită că violența n-a produs niciodată decît opresiune și mizerie și că, dacă acest sistem a putut întări uneori tirania, niciodată însă n-a putut forma o națiune.

În cercetarea binelui, în lupta pentru progres, guvernul nostru nu vede decît conspirațiuni și conjurațiuni, uită că omul este perfectibil și că este menit să aspire necontenit la o situațiune mai bună, că modul de existență care se apropie mai mult de țelul suprem este acela care realiză mai bine ideea ce trebuie să ne facem despre ordine.

Ordinea este productul libertății sub deosebitele ei aspecte, precum armonia este productul vibrațiunilor sub deosebitele lor raporturi. Ordinea în societate nu poate fi dobîndită decît prin aplicarea legilor justiției care cer a se da fiecăruia ceea ce este al său. „Omul există pentru că cugetă“, a zis Descartes; dar cugetă fiindcă este liber, și este liber fiindcă este inteliginte. Fără libertate, inteligența nu ar avea nici măcar rațiune de a fi. Societățile primitive negau în adevăr libertatea; dar făceau aceasta fiindcă ele nu recunoșteau inteligență decît unui singur om sau unei singure caste, unui patriarh, unui faraon, unui dalahilama, sau unor magi; dar acelora le recunoșteau o libertate cu atît mai mare și mai întinsă cu cît erau considerați ca singurele ființe inteliginte.

Viața fizică și intelectuală este mișcarea continuă internă și esternă a omului, cu toate pasiunile de care el este împins, patimi bune și patimi rele, cu toate avantagele și inconvenientele traiului. Ar fi o nesocotință, ar fi absurd chiar a pretinde și a voi ca pasiunile să nu aibă și inconvenientele lor. Cantu, după ce ne arată cît de frumoasă este viața popoarelor, apoi ne spune că ea este și foarte anevoie de regulat. „De aceea — zice el — domnii au găsit că era mai comod a o stinge, precum au făcut în republicele italiane; atunci agitațiunile au încetat, dar totodată cu încetarea libertății a venit pacea adusă de oamenii aceia care semănaseră ura, o

pace care a adus cu dînsa despopularea Italiei, sărăcia, înjosirea și moartea politică."

Cu cît o societate este mai înaintată pe calea civilizațiunei, cu atît ea suferă mai puțin dominațiunea de orice natură; cu cît o societáte se perfecționează, cu atît acțiunea guvernului slăbește, astfel că se poate foarte bine zice că puterea guvernamentală merge descrescînd cu cît spiritul național progresează în dezvoltarea sa; și puterea guvernamentală devine cu atît mai slabă cu cît încearcă mai mult a deveni absolută.

III

— Ce zici, vere Enache? întrebă d. Bursuc, colonel de ostafcă. Camera o să voteze modificările senatului la legea noastră?

— Atît le-ar mai lipsi, ș-apoi să poftească să ne mai ceară voturi, cultuc de la Babic![13] Da' cum o să-mi reducă dreptul meu, omule?! Tocmai mie, care mi-am pierdut tinerețea în serviciul spătăriii; d-abia am ieșit cu două mii de lei; ș-acum o să mi-i facă o mie cinci sute?! Toate ca toate, dar vezi, numai asta nu se poate. Facă constituțiuni cîte-or pofti, lovituri de stat cum le-or plăcea, nu m-amestec; dar de pensii să nu s-atingă, că mă fac Dunăre.

— Sunt sigur c-o să treacă, eu îmi am semnele mele pe cer. Am fost azi-dimineață la ministru și i-am spus verde în ochi că trecem cu toții la roșii; să nu se joace cu pensionarii... El m-a priimit cît se poate de politicos și mi-a zis: „Las' pe mine, vere Ștefanache, c-avem și noi oleacă de obraz; ne-ați ajutat în alegeri și la toate ale noastre, am *contractarisit* către dumneavoastră o datorie; știm că sunteți cu toții oameni de ordine și dinastici, ne-am *angajarisit* și trebuie să ne ținem de vorbă. D-oi vedea ș-oi vedea că încerc *discolii*, să știți că fac chestiune ministerială, *consultarisesc* țara și las de vin roșii la putere, atunci or vedea ei pe dracu!"

— Da' nu-l mai crede, nene, întrerupse Petrache al cucoanii Catinchii. Ce-mi vorbește dumnealui de recunoștință și de parolă! Întreabă-mă pe mine, care i-am fost fecior în casă zece ani de zile, care l-am păscut dă-i știu și dinții din gură. Cînd eram subprefect, m-am pus cu pieptu și cu sufletu pentru dumnealui, alege-i deputat pe cine mi-a zis, ba fă-i

parc artificial cale d-o poștie cînd a trecut guvernu prin plasă pe la mine, ba scoate-i satele cu fete cu flori și cu steaguri; am plătit din pungă de la mine douăzeci de spînzurați de i-am băgat pintre oameni: „Gura, mă!“ de nu lăsa pe bieții creștini nici să răsufle, într-o „Ura“ i-a dus, de s-auzea și peste hotare. D-altele n-oi ști, dar d-astea sunt bun, că le-am învățat atîția mari de ani cît am fost pe lîngă directoru teatrului. După atîtea slujbe ce i-am făcut, știi cum s-a purtat ministru dumitale cu mine? Întîi mi-a mulțumit nu numai prin grai, dar și prin scris, am hîrtia vorniciii și adrese de mulțumire cu peceții de la 25 de comune. După ce s-a isprăvit alegerile și n-a mai avut trebuință de mine, m-a scos, pentru că s-a jăluit un deputat că nu i-am trecut șoseaua județeană pe la cîrciumă pe la dînsul, și m-a lăsat pe dinafară ca p-un caraghios; acum mă ține cu azi, cu mîne, și nu e zi de la Dumnezeu să nu citesc în *Monitor* cîte douăzeci-treizeci de numiri. O să mă facă să trec la roșii.

— Da' cum o să ne taie din pensii, domnule? Ce, glumești?! Nu sunt banii noștri, nu ne-a reținut tot mereu cîte două parale la leu? Ce s-a făcut banii? Ia să le ia cineva socoteala! Nu cumva le cerem să dea din pungă de la ei? Ș-apoi nu sunt și ei cei mai mulți pensionari? Păcat să ne mănînce dreptul nostru! La votarea bugetelor se tocmesc ca la tîrg, nu lasă pe miniștri să facă cum știu ei. Mai săptămîna trecută mă rugasem de ministru să creeze un post pentru păcătosul ăla de nepotu-meo Costăchel, și-mi zicea: „Aș face-o, vere Toderiță, dar iar strigă blastematele celea de gazete. Ar fi bani, căci bugetul nostru s-ar putea sui și la trei sute de milioane daca m-ar lăsa pe mine să pui impozite colea cum știu eu.“ Auzi, să caute să facă economii tocma de la noi, care am slujit domnia și-n vremea muscalilor, și cînd cu Regulamentul, și-n timpul turcilor, și-n vremea nemților, și sub Convențiune, și sub Statut, și-n zilele albilor, ș-ale roșilor. De la zaveră și pînă astăzi, cînd ne-am dat noi în laturi? În loc să fi votat zece-douăzeci de milioane ca să se împartă între vechii slujbași, ei caută să ne taie și din cît avem; dar să le fie cinste să poată pensionarii reprezenta țara cu demnitate și înîntru și în streinătate, să dea prînzuri, să dea baluri, să se arăte și la Homburg și la Baden-Bad și la espoziții. Numai ce auzi pe calicii ăia din opoziție că impozitele sunt grele, că țara a îngenuncheat sub povara ze-

cimilor adiționale, că agricultura sufere, că producțiunea merge tot îndărăt de cîtva timp, că industria a pierit cu totul și că n-a mai rămas nici un comerciant în porturile noastre. Dar cînd cauți bine, românul nu plătește pîn-acuma nici pe jumătate cît se plătește în țările civilizate. Daca nu au bani în visterie, să puie impozite, da' nu să mă reducă pe mine cu 30 și cu 40%.

— De dumneata nu e nimica, nu-ți pasă, căci ai două mii cinci sute de lei pe lună, are și cocoana Măndica, sora dumitale, două mii, cu ai fratelui dumitale Niculache o mie cinci sute ș-ai cumnatei Anichii o mie fac optzeci și patru de mii de lei pe an într-o singură familie, o moșie întreagă, ba d-ale mari încă, are de unde să-ți scază. E rău de cei ca d-alde mine, căci merge pe patru luni de cînd bat din buze, sperînd cu azi, cu mîne ca să-mi dea o biată prefectură.

— Cînd am ieșit eu la pensie, domnule, două mii cinci sute de lei era treabă, că era pînea douăzeci de parale, carnea o jumătate de sfanț ocaua, ocaua de tutun un galben, tutun bun, nu așa; nu plăteam zece mii de lei chirie; apoi unde pui toaletele, voiajele, băile și cîte și mai cîte? Bine zicea Toderiță, daca nu au bani, să puie impozite. Ce e mai lesne?! La cît credeți că se suie dările unui om pe cap steab? D-ai pune și tutunu, și licența beuturilor, și timbrul, și tot nu ajungi la șaptesprezece lei noi pe an, nici șapte galbeni de familie. Ei, știți cît se plătește în țările cu care ne tot scot dumnealor ochii, cînd e vorba de egalitate, de libertate și de cîte secături toate? P-acolo contribuțiunile se suie pînă la optzeci de franci pe an, treizeci și trei și treizeci și patru de galbeni de familie. Vezi, astea nu ni le spun gazetele dumnealor!

Ideea de sporire de lefuri și de adăogiri de impiegați este foarte răspîndită în lumea noastră biurocratică. Cînd consideră cineva totalitatea veniturilor statului român în raport cu întinderea pămîntului și cu fertilitatea lui, poate crede că impozitele s-ar putea îndoi ș-întrei, dar în lumea aceasta nu există nici cuantitate mare, nici cuantitate mică, mărimile sunt numai niște raporturi, niște relațiuni, și știm că este mai lesne unuia a plăti un milion decît altuia a da un leu.

Străinii, cînd vin la noi în țară și străbat vara cîmpiile aurite de lanurile de grîu care se întind în tot lungul Ro-

mâniei între Dunăre și poalele Carpaților, se sperie de bogăția țării. Iată cum calcula Edgeworth, nepotul vestitului Richard Lowell[14], un englez cu care m-am găsit vara trecută în tren, de la Brăila pînă la Ploiești. „Bogată țară! îmi zicea el, uitîndu-se cum se juca vîntul cu umbra norilor peste spicurile pîrguite. Ai o idee, domnule, de numărul hectarelor semănate?“ Cînd îi spusei că după cele din urmă notiții ale biuroului statistic avem de la douăsprezece pînă la treisprezece milioane de pogoane (ca la șase milioane și jumătate de hectare) semănate cu deosebite semințe, închise ochii, mișcă din buze și esclamă: „Face peste cinci miliarde de franci numai venitul agricol! De vom pune și alte două miliarde producțiunea industriale, venitul brut al țării se suie la șapte miliarde. În adevăr, bogată țară!“

Străinul, în cualitatea sa de agricultor englez, calcula pe 40 de hectolitri (6 chile) de hectar (3 chile pe pogon) și pe 20 de franci prețul unui hectolitru (133 lei noi chila); dar care nu-i fu mirarea cînd îi spusei că producțiunea noastră agricolă nu trece peste 400 de milioane de franci pe an, că starea înapoiată a agriculturei și lipsa de mijloace de a face avansurile trebuincioase pămîntului nu ne permite să contăm în termen de mijloc decît pe 2 chile de hectar (1 chilă de pogon) și că țiind seamă de inferioritatea cualităților productelor noastre, prețul de mijloc nu se poate socoti decît pe 10½ franci hectolitru (72 de lei noi, 6 galbeni chila); cît pentru producțiunea industriale, mirarea lui fu și mai mare cînd află că ea nu se suie nici la 50 de milioane de franci pe an. Realitatea cifrelor reducea într-un mod prea simțitor aprețierile sale și-l punea dinaintea unei bogății de șaisprezece ori mai mică decît crezuse. Nu este însă mai puțin adevărat că o cumpănire a finanțelor statului și o bună direcțiune dată agriculturei și industriei ar putea în puțini ani să ne apropie de țifra englezului, fără de a avea trebuință de coloni germani.[15] Este dovedit astăzi, în agricultură, că abundența producțiunii depinde mai mult de perfecționarea culturei și de capital decît de numărul brațelor. Producțiunea cea mai mare coincidă cu o populațiune agricolă puțin numeroasă. În tabela următoare, în care am însemnat raportul dintre populațiunea agricolă cu populațiunea totală,

în deosebitele state ale Europei, cu producţiunea în grîu a unui hectar, cu capetele de vite pe mia de locuitori şi cu întinderea pămîntului, putem vedea că producţiunea cea mai mare corespunde pe de o parte cu proporţiunea cea mai mică în populaţiunea agricolă şi de cealaltă cu abondenţa de vite. Deşi numărul de vite la mia de locuitori este mai mare la noi decît aiurea în Europa, dar acea cifră, 2.222 de capete sau mai mult de două vite de locuitor sunt mai mult vite mici; căci din 10 milioane de capete, numai 3 milioane sunt vite mari. Astăzi, ca şi în timpul romanilor, cea mai bună agricultură este *bene pascere**, şi după dînsa vine aceea ce romanii numeau *mediocriter pascere*** şi în al treilea rînd sistemul ce ei numeau *male pascere****.

Numele statelor[16]	Raportul populaţiunii agricole cu populaţiunea totală %	Producţiunea de mijloc a unui hectar în hectolitri de grîu	Capete de vite pe 1.000 de locuitori	Capete de vite pe 100 de hectare
Anglia	12	40,8	515	478
Austria Cisleitană			552	309
Austria Transleitană	—	—	118	305
Bavaria	65	14,6	803	511
Belgia	51	19,3	402	660
Danemarca	59	—	1.202	89
Franţa	51	14,6	494	346
Holanda	16	23	492	539
Italia	77	—	291	249
Nordvegia	—	15,3	760	41
Portugalia	50	—	316	151
Prusia	45	19,8	540	369
România	62	7	2.222	41
Rusia	85	—	693	86
Saxonia	25	20,6	345	561
Spania	—	—	367	113
Svedia	62	18,8	650	62
Sviţera	—	10	500	303
Würtemberg	45	31,3	685	617

*, **, *** A paşte bine, a paşte mediocru, a paşte rău (cu sensul de o bună, mediocră sau rea creştere a vitelor).

IV

Vorbind de călătoria învăţatului şi sperimentatului Edgeworth, îmi adusei aminte de douăzeci şi patru de ore petrecute fără voia noastră în Buzău, unde ajungînd pe la 11 dimineaţa, pe cînd călătorii, grămădiţi în bufet, se grăbeau mai iute să dejuneze, pînă a nu chema clopotul să-şi urmeze călătoria, un impiegat cu şapcă roşie în cap, numai fir şi c-o barbă la fel, scortat de doi zăvozi demni de a purta de zgardă medalii de la cele mai renumite espoziţiuni de soiuri, se opri dinaintea noastră cu mînele în buzunar, şi cu un ton de comandament pronunţă o sentinţă în limba lui; apăsînd mai cu seamă asupra numelor doctor Strussberg, Staatsbahn, Bleichröder, ordin pe care un binevoitor ni l-a esplicat zicîndu-ne că baronul Windischgraetz, aşa mi se pare că se chema, de nu mă înşel, impiegatul superior al companiei, aceea însă de care sunt sigur că era baron şi că purta un nume războinic, ne poftea să mergem la „Hotelul de Moldavia“, să aşteptăm trenul care avea să treacă a doua zi, cu balast spre Ploieşti; circulaţiunea era întreruptă din cauză că Bleichröder prefăcea lucrările terminate de doctorul Strussberg.[17] O birjă din cele mai sprintene ne-a dus într-o clipă la hotelul recomandat, unde ni s-a dat un salon cu vedere pe piaţă; o odaie răscoaptă de arşiţa soarelui de iunie şi parfumată cu exalaţiunile unui canal, o atmosferă puţin compatibilă cu trebuinţele plămînilor. Ca să putem respira, a trebuit să ieşim pe strade, luîndu-le d-a lungul în toată întinderea oraşului; am admirat primăria, judicătoria, gimnaziul, cazarma pompierilor şi alte stabilimente publice, toate, bine spoite cu un var foarte alb, fac efect; am vizitat podul de fier de peste apa Buzăului, o adevărată binefacere; pe seară ne-am oprit dinaintea Episcopiei; biserică, seminar şi palat, zidiri mărețe şi frumoase, rădicate cu multă osteneală şi cu mare cheltuială de virtuosul prelat Chesarie, astăzi pornite spre dărăpănare şi promiţînd a deveni şi ele în curînd o majestuoasă ruină.

Întorcîndu-ne la hotel, d-abia ne-am putut strecura printre mulţimea care năvălea în grădină. Un vals de Strauss, împodobit cu fel de fel de variante, ieşea dintr-o vioară ajutată de un nai şi două cobze. Un taraf de lăutari aduşi într-adins de la Lipia aduna genteria Buzăului în grădina „Hote-

lului de Moldavia", unde se strîng seara împiegații administrativi, judecătorești, comunali, departamentali și militari cu damele și cu progeniturile dumnealor, mari și mici, fete și băieți; sub o șandrama rezervată nobilimei se delecta mai cu deosebire prefectul, prima figură, încunjurat de președenți de toată mîna, de primarii capitalei și a numeroaselor tîrgușoare ale județului; mese rotunde în toate părțile, cîteva luminări în bășici de sticlă, cu toate comoditățile consumațiunei de bere, de *warme Würste* și de tutun, un adevărat „Rașca". Într-un colț al grădinii, d-abia am putut găsi și noi două scaune la o masă, unde alți doi consumatori de o aparință rustică stau pe gînduri, uitîndu-se unul la altul. Cel mai tînăr întrerupse tăcerea:

— Ce-ai făcut, chir Dobre, cu polița de la jupîn Moise zaraful?

— Ce să fac? I-am desfăcut-o ieri, i-am dat porumbu pe trei galbeni chila, știu că peste cîteva zile ovreiul are să-l vînză cu cinci, mă țin banii lui 80%; speranța toată îmi era în rapiță; în aprilie, cînd m-am împrumutat, era o frumusețe, dar mi-a stricat-o ploile; dintr-o sută de pogoane m-am ales cu douăzeci și cinci de chile, cu care mi-am plătit fonciera, că sta dorobanții pe capul meu ca arhangelul Gabriil. Acum m-am răfuit, proprietaru a priimit rezilierea contractului; dau slavă Domnului c-am rămas sărac, dar curat.

— Știi tu o veste bună? Ți-am găsit un loc la Făinari, Tontu caută un epistat, dă toate cheltuielile de întreținere și cinci la sută din venitul curat al moșiei.

— Îți mulțumesc, nene Dobre, dar nu pot, c-am găsit să intru la regia asta noua a tutunurilor; îmi dau cinci sute de lei și să zice că mai poate să-mi vie încă vreo mie, două de lei pe lună.[18]

— Daca nu vrei tu, spune lui Gheorghiță să se ducă el la Tontu; eu nu știu unde să-l găsesc.

— Așa! nu mai încerca degeaba; Gheorghiță nu se mai bagă epistat, acum umblă să se facă polițai; are trei voturi ale lui la colegiul al doilea, unde are să fie alegere de deputat peste trei săptămîni. Ș-apoi el s-a priceput și bine, nene: că s-a dus astă-primăvară la judecătorul de pace cu o listă de rămășițe, cum a vrut, de la locuitorii de la Fripți, unde a fost arendaș acum vreo doisprezece ani; subprefectul a făcut foștilor clăcași chemări după regulă; țăranii, neștiind nici

carte, nici lege, nu s-a dus la înfățișere, și s-a dat sentință în lipsă, hotărîrea s-a trimis la primărie ca s-o comunice osîndiților la plată; oamenii, neștiind nici carte, nici lege, n-au contestat-o și a rămas definitivă. Gheorghiță al nostru i-a pus binișor formula executorie, a adus portărelu și a umflat trei mii de galbeni; o fi mai dat pe ici, pe colea vreo șapte-opt sute, că se sculaseră sătenii cu ciomegile și a fost silit s-aducă o ceată de dorobanți, a bătut pe bieții oameni, vai de ei; le-a vîndut vite, producte, ce a găsit; tot i-a rămas vreo două mii de galbeni. Stă bine acum.

— Ce, popa Marin a vîndut caii cei vineți care-i cumpărase de la mine? Ce mai călușei! I-am văzut la caleașcă la un ciocoi cu dorobanț pe capră, tocma-n Argeș.

— Cum! n-ai auzit că i s-a furat din coșar? Le-a dat în urmă încolo pe la Talpa, în Vlașca, s-a dus după ei pînă la obor; a cheltuit bietu popa o grămadă de bani, hoții s-au dovedit, dar ce folos, c-au scăpat din arest; pe unu l-au găsit mort pe malul Neajlovului; a rămas popa și cu caii luați, și cu banii cheltuiți, și cu alergăturile. Dar că era să intre și în pușcărie; îl trăsese un hoț de geambaș în judecată ca calomniator, îi cerea zece mii de lei, pentru că zicea că i-a atacat cinstea; l-a scăpat cumătru-său Pătlăgică; știi, Pătlăgică, care ținea moșia Episcopiei de lîngă noi.

— Da' cum să nu-l știu pe Pătlăgică?! L-am întîlnit astăiarnă în București; s-a lăsat de agricultură, fii-so a ieșit o secătură mare, după ce s-a muncit bietu om cu dînsul de l-a ținut cu fel de fel de dascăli, l-a trimis la Paris opt ani, tot prin școli bune; un leneș, n-a-nvățat nimic, i-a mîncat o grămadă de bani, polițe peste polițe a plătit tată-so, de s-a spetit; noroc cu unchi-so, care e ministru, a creat un post intradins pentru el; acum băiatu are opt sute de lei noi pe lună, șade în București, se plimbă toată ziua în birjă, mănîncă în toate nopțile la „Hugues" cu feciorii de boieri; iese douătrei zile pe lună afară prin județ, un fel de inspectorat; tînăr stricat.

— Știi cine a ajuns bine, nene? Băiatu Chirii; vezi, ala noroc! s-a întîmplat de două ori tot pe unde s-a făcut revoluțiuni; s-a arătat cu energie și devotament, a bătut pe revoluționari de i-a topit în arest, d-atunci l-a luat ministru la nazar, și acum nu poate fără el. Chirii i-a cumpărat casa pentru consiliul județean, i-a dat pe văra-so avocat în pri-

cina cu Nedelcu, care vota cu opoziția, judecătorilor le-a fost frică să nu-i dea dreptate; că-i scotea avocatul Chirii din slujbă; i-a luat omului mai bine de cinci sute de pogoane chiar pe bună dreptate; a dat nepotului ministrului vreo mie de galbeni, dar apoi a luat o moșie întreagă. Te-i mira de n-ăi vedea pe fii-so mîne-poimîne prefect. E și vrednic diavolu! Știi dumneata că de nu era el, s-alegea astă-iarnă candidatul opoziției?!...

Era miezul nopții cînd am părăsit grădina, camera mea era un adevărat cuptor. Soarele bătuse toată ziua; cum am stins lumînarea, au năpădit pe mine o spuză de autohtoni flămînzi; am fost silit să mă scol. Căutînd o carte, ca să mi se pară noaptea mai scurtă, n-am găsit în sac decît un almanah de Gotha și un anuar de statistică.

După ce am admirat toate portretele principilor și principeselor înaintați în rang; după ce am procitit relațiunile de rudenie a tutulor prințișorilor înscriși în arhontologia nemțească, ca nu cumva să cad vreodată în păcatul de ariman de a zice de vreunul că l-am văzut cu chef pe uliță, de gît cu vreo cocotă, sau bătînd roșia și neagra la vreo rolină și să mă văd înhățat de procuror în numele condicii penale projectate, am trecut la cifre, și iată rezultatul studiului de o noapte de vară petrecută cu ploșnițele și puricii buzoienilor.

V

Comparînd între dînsele deosebitele state ale Europei sub punctul de vedere al populațiunilor, al veniturilor și al dărilor, am ajuns la niște rezultate care mi se par de oarecare importanță; căci pe cîtă vreme cele mai multe cercetări morale erau subordinate unor hipoteze teologice sau metafizice, investigațiunile proveneau numai din inducțiuni; astăzi însă ele se bazează pe observațiuni, pe adunarea faptelor, pe tabelele statistice; de aceea am crezut că cifrele ce am adunat nu pot fi fără interes pentru noi. Așa, de exemplu, în Anglia, unde populațiunea este de 35.904.000 de suflete, producțiunea agricolă este prețuită drept 4.114 milioane franci, și producțiunea industrială, drept 18.300 milioane: peste tot aproape douăzeci și două de miliarde și jumătate, vine cîte 700 de franci venitul anual de mijloc al unui englez. Bugetul acelui stat fiind de 1.800 de milioane, darea medie

către stat este, prin urmare, de 50 franci de om sau de 7½% asupra venitului.

De luam Rusia, acolo venitul socotit pe cap steab este de 160 de franci, şi darea către stat de 15, vine 9¼% din venit.

În Franţa, unde venitul unui om este de 600 de franci pe an, iar dările ajunse la 86 fr. 26 c. sau 14,40% din venit, din cauza năprasnicei indemnităţi de rezbel care a suit bugetul la suma îngrozitoare de 3.157 milioane.

În Prusia, cu un venit individual meziu de 455 fr., impozitul se suie la 19,24 fr. sau 4¼% din venit.

În Austria, plata către stat este 15 franci de om, iar venitul mediu este de 375 de franci, adică ca să plăteşti 4% din venit.

Cercetînd să găsesc cari sunt şi la noi cifrele corespunzătoare cu cele citate mai sus, iată ce aflu (cine mă găseşte greşit să o spuie). După notiţiile oficiale, publicate pînă astăzi, producţiunea noastră agricolă se suie la 404 milioane de franci, iar cea industrială d-abia ajunge la 40 de milioane, sau 100 de franci de om; cît pentru venitul bugetar, el este calculat pe 86.904.777 franci pentru anul 1873, sumă la care, de vom adăoga 8 milioane venitul din licenţiile băuturilor şi ca la 8 milioane cheltuielile de percepţiune ale regiei tutunului, în care se coprinde dobînda banilor plătiţi statului şi beneficiile companiei concesionarilor, face peste tot 102.904.777 fr. De vom scădea d-aci 21½ milioane, venitul bunurilor statului, şi pe acel ce tragem de la sarea esportată, rămîn ca la 81½ milioane franci încasaţi din contribuţiunile directe şi indirecte de tot felul* sau 18,10 fr. de cap de român. Aceasta fără a ţinea seamă de cheltuielile bugetare care pentru acel an figurează cu 89.002.109 fr., ceea ce însemnează că în anul următor o să avem, afară de împrumutul de 10 milioane cu bonuri de tezaur, deja votat, şi de alte vreo 18 milioane ce ni se spune că se vor mai adăoga la noua datorie flotantă, ca s-o aducă la finitul anului la 31 de mi-

---

* 87	milioane	bugetul anului 1874 veniturile
8	„	venitul din impozitul licenţiilor băuturilor
8	„	cheltuielile de percepţiuni şi beneficiile regiei tutunului
103	„	totalul, din care scăzînd
21 ½	„	venitul bunurilor statului, rămîn
81 ½	„	luate de la contribuabili, sau 18 3/10 fr. de om *(n.a.)*

lioane, cu alte cuvinte, că la anul viitor o să avem, vrînd-nevrînd, un adaos de impozite de 3 sau 4 milioane, și va sui bugetul anului 1875 la cifra de 95 pînă la suta de milioane, aceasta închipuindu-ne că nu vom conceda nici pod peste Dunăre, nici joncțiuni, nici cumpărători de arme, nici sporiri de lefuri, *nici concentrări de armată, nici creațiuni* de noi misiuni, nici...

În tabela următoare am trecut cifrele privitoare la venituri, bugete, contribuțiuni și populațiuni, în deosebitele state ale Europei, luate din statisticile oficiale cele mai recente.

Numele statelor	Populațiunea	Bugetul statului	Media venitului de suflet	Media impozitelor de cap	Raportul impozitului către venit
	Milioane suflete	*Milioane fr.*	franci	franci	la sută
Anglia	31,817	1.808	698	51,31	7,49
Austria	35,904	1.069	375	15	4
Belgia	5,024	178		35	
Franța	36,470	3.147	600	86,26	14,40
Grecia	1,458	31		22,15	
Prusia	24,040	640	455	19,24	4,23
România	4,500	100	100	18,10	18,10
Rusia	82,160	1.830	160	14,91	9,26
Statele Unite	38,650	2.847		73,66	
Svițera	2,510	48		18,62	

În coloana a IV-a a acestei tabele, la venituri, noi figurăm cei mai din urmă, cu țifra cea mai mică; suntem cei mai săraci, un venit mediu de 100 de franci pe an de suflet de om, de șapte ori mai jos decît englezul, aproape pe sfert din cît este venitul locuitorului din Austria și mai puțin de două ori din trei părți din cît este venitul unui rus; în coloana din urmă, însă, într-aceea a raportului impozitului către venit, suntem cei dintîi; nicăiri nu se plătește statului 18%; noi plătim 18 1/10% din venit; plătim îndoit cît englezul, de patru ori cît prusianul și austriacul, aproape de două ori cît plătește rusul.

În ordinul mărimilor, am mai zis-o, nu există decît raporturi, nici țifrele bugetului, nici buletinul perceptorilor nu

ne poate spune într-un mod precis daca o țară este mai împovărată cu impozite decît alta; o asemenea măsură nu o putem dobîndi decît prin corelațiunea ce există între venitul național și sarcinile impuse de buget. Cifra de $18^1/_{10}\%$, care reprezintă acest raport, este adevărata espresiune a sarcinei care apasă pe contribuabilul român. Această proporțiune, trebuie să convenim, este exorbitantă, chiar de vom voi să uităm sau să negăm relele obiceiuri ale unor împiegați care asupresc pe locuitorii agricoli mai ales, pe muncitorii de pămînt. Aceștia, și din cauza ocupațiunilor, și din cauza ignorenții de legi și lipsei de mijloace, nu pot și nu știu urmări abuzurile de tot felul ce se exersează asupra lor; nu știu și nu pot nici reclama, nici dobîndi justiție și îndreptare în contra vexațiunilor și năpăstuirilor ce li se fac.

Greutatea dărilor, iată cheia stării de înapoiere în care se află agricultura; iată cauza ruinării proprietarilor cari s-au ocupat cu sploatarea moșiilor; iată ce ne esplică mizeria țăranului, a fostului clăcaș mai cu seamă, care, afară de dările către stat, către județ și către comună, mai plătește, și are să mai plătească încă șapte ani, anuitatea răscumpărării pămîntului. Totalul dărilor unui fost clăcaș, de vom socoti și pe cele județene și comunale, se suie la 32 de franci sau 86½ de lei vechi de om, sau 13 galbeni de familie, ceva mai mult de 32% din venitul anual.

Starea muncitorului de pămînt, a clasei celei mai producătoare și cea mai interesantă a țărei este în adevăr vrednică de jale!...

De vom lua de normă suma de 500 de franci venitul anual al unei familii de plugar și vom căuta să găsim ce-i rămîne pentru întreținerea casei dintr-un an pînă într-altul, după ce a plătit deosebitele dări la care este supus românul, putem înțelege lesne pentru ce muncitorii noștri sunt fără putere și bolnăvicioși, pentru ce mortalitatea este atît de mare între dînșii, pentru ce populațiunea nu crește. Muncă ostenitoare, mîncare proastă și puțin hrănitoare, lipsă de încălțăminte, îmbrăcăminte ușoară, așternut neodihnitor, adăpost rău, apă stătută și înverzită în mijlocul satelor, tifosul și lingoarea, vărsatul, angina difterică și frigurile în permanență, și vara și iarna, fac ca femeile să devină din ce în ce mai anemice și mai clorotice, copiii — limfatici, slabi și bolnăvicioși. Permanența executorilor împlinirii dărilor

fiscale le ia banii înainte de a apuca să intre în pungă, încît nu-i rămîne plugarului cel mai mic capital pentru avansuri, de trei luni măcar, pămîntului, acestei mume hrănitoare, care nu ne dă cu generozitate decît cînd îl adăpăm cu sudoare şi cu aur. Acestea sunt atîtea cauze care fac ca cultura agricolă să fie la noi mai înapoiată decît în Rumelia şi în Anatolia, ca pămîntul nostru să producă cualităţile de grîu cele mai proaste din lume; şi nu vom putea ieşi dintr-această stare decît *numai rărind-o cu dările şi contenind cu abuzurile şi cu vexaţiunile*.

Cercetînd cum se soldează dările unui fost clăcaş, le putem rezuma în mod modest astfel:

	L[ei] noi
a. Impozitul personal	18
b. Dările comunale şi judeţene........	16
c. Dările vamale şi gabela sării........	9
d. Impozitul tutunului	4
e. Impozitul băuturilor şi licenţa......	8
f. Timbru şi înregistrarea	3
g. Anuitatea răscumpărării pămîntului	37
Total	95 l[ei] n[oi]

fără a ţine în seamă că într-o familie sunt de multe ori cîte doi şi trei contribuabili, fără a trece în socoteală calul şi îmbrăcămintea călăraşului pentru părinţii tinerilor pe care soarta îi desemnează a servi în armata activă, cheltuieli care sporesc ţifra de mai sus cu 20 sau cu 30 de l.n. pe an, fără a ţine în seamă, precum am mai zis-o, partea ce trebuie să facem vesaţiunilor, storsiunilor, prevaricaţiunilor, abuzurilor şi mituirilor împiegaţilor comunali, administrativi şi militari, care se oferă să le scape băieţii de serviciul actif al armatei, să-i declare nevolnici, să nu-i ia la şosele şi la manifestaţiuni în vremea muncii, să nu-i trimită la procuror cînd fac cîte o gîlceavă la cîrciumă şi cîte şi mai cîte; fără a ţine în seamă plaga furtului de cai, în contra căreia nu se ia nici o măsură serioasă şi care a ajuns a fi o contribuţiune din cele mai serioase şi mai simţitoare pentru plugar. Daca biuroul nostru statistic ar putea să înregistreze cu scumpătate aceste cauze de cheltuieli şi de dări estralegale, s-ar putea convinge fiecare că ele nu apasă cu mai puţin de 20 sau de 30 l.n. de fiecare cămin; şi putem zice cu certitudine că dările anuale ale unei familii de plugar, fost clăcaş, se

suie astăzi cel puţin la 150 de l.n. pe an, 300 de l.n. de suflet; rămîne dar 350 de lei noi pentru întreţinerea pe un an a unei familii întregi, hrană, casă, îmbrăcăminte, biserică, boale şi toate celelalte trebuinţe ale vieţei.

Întrebăm pe orcine daca o existenţă cît de modestă este posibilă în asemenea condiţiuni. Şi daca mai trebuie să ne mirăm cînd vedem toate epidemiile încuibîndu-se în clasa muncitorilor de pămînt, dijmuind şi secerînd generaţiuni întregi una după alta, cînd vedem mizeria satelor, cînd vedem proletariatul luînd naştere şi crescînd repede prin părăsirea pămîntului pe care s-a împroprietărit fostul clăcaş.

Orcine a avut ocaziune să viziteze la intervaluri de zece sau douăzeci de ani oraşele din Europa: Londra, Liverpool, Paris, Marsilia, Viena sau Pesta, fie şi chiar orăşele ca Bryton, ca Vichy şi ca Ischl, nu se poate să nu fi fost uimit de prefacerile ce au luat acele localităţi, cu toate flagelile care au trecut peste mai multe dintr-însele, incendii, inondaţiuni, bombardări şi rezbeluri civile; ele nu numai că n-au scăzut, dar populaţiunea lor s-a îndoit şi s-a întreit; s-au rîdicat templuri mareţe în toate părţile, palaturi, muzee, teatruri şi monumente, cap d-opere de arhitectură, de sculptură şi de pictură, grădini şi parcuri; s-au lărgit, s-au canalizat, s-au pavat şi s-au luminat stradele; s-a îmbunătăţit starea higienică şi bunul trai al locuitorilor în toate ramurile vieţei; pretutindeni dezvoltarea materiale alături cu acea intelectuală; sănătate şi lungire în viaţa medie a locuitorilor cu cel puţin zece ani.

Luaţi orce port, fie din Europa, din America sau din Asia — Bresta, Hamburgu, Liverpoolu, New York, Odesa, Smirna sau Alexandria — şi cunoaşteţi-l, daca puteţi, în prefacerile, în îmbunătăţirile şi în înfrumuseţările ce au priimit în intervalul celor douăzeci sau treizeci de ani din urmă; comparaţi-le progresul cu ceea ce aţi putut vedea în Giurgiu, Olteniţa, Călăraşi, Brăila, Galaţi sau Ismail; găsiţi, daca puteţi, în porturile noastre o îmbunătăţire pe care să o puteţi preţui în conştiinţă măcar o sută de mii de lei.

Cînd vedem o ţară atît de frumoasă, aşa de bine înzestrată de natură, cu un pămînt din cele mai roditoare din lume, cu anotimpuri care se succed aşa de potrivit cu felul lucrărilor cîmpului, cu o fruntarie plutitoare de aproape o mie cinci sute de kilometri în tot lungul ţării, cu gîrle fertilizătoare

în toate judeţele, avantagiuri care în privinţa materială, cel puţin, trebuia să-i dea o superioritate reală asupra tutulor ţărilor Europei; şi să vedem că suntem, din contră, poporul cel mai sărac! În capitală, o aparinţă de prosperitate la baluri, la teatru şi pe trotuar; un lus de rău-gust, neruşinarea şi corupţiunea moravurilor, alături cu o mizerie neagră şi vizibilă ca întunericul lui Milton. În loc de conferinţe instructive pentru lucrători, de societăţi muzicale, de adunări economice pentru meseriaşi, lanţ, cîrciumă de cîrciumă, grădini cu cîrnaţi, complecturi şi berării. Cînd priveşte cineva mai ales la ticăloşia satelor, nu se poate opri de a nu se mîhni pînă în adîncul sufletului şi de a se convinge că trebuie să ne ferim de guvernele care sărăcesc naţiunea. Risipirea banilor publici este pentru stat flagelul cel mai durabil. Tacit zice că *„tezaurul secat prin prodigalitate nu se umple decît prin crimă"*. La noi se umple cu rănile ce lasă biciul jandarmului pe spinarea săracului, prin secarea ochilor de iuţeala fumului de băligar la care e supus contribuabilul şi cu zilele trase din viaţa şi din sănătatea muncitorului, cu împuţinarea şi, de nu se vor lua măsuri serioase, cu disparițiunea gintei române. Estractul din registrele stării civile pentru anul 1872, publicat în *Monitor*, ne arată pentru Bucureşti 5.031 de naşteri în contra a 7.135 de morţi, o împuţinare de 2.104 suflete pe an, asupra unei populaţiuni care nu cred să treacă de 120.000 de locuitori, o scădere în populaţiunea română de cel puţin 1,33% pe an; zic populaţiunea esclusiv română, căci această covîrşire în mortalitate nu există nici în populaţiunea germană, nici în cea izraelită a capitalei, care este dovedit că cresc, iar nu scad.

VI

Ştiinţa financiară a oamenilor care ne guvernă constă în cunoştinţa pe de rost a nomenclaturei tutulor felurilor de impozite care există sub soare, şi cînd nu mai găsesc în lista lor nici o materie, care direct sau indirect să nu fie impusă de cîte două şi trei ori, aleargă la spedientul cel mare, la emiterea de bonuri de tezaur cu 12 şi cu 13%; înfiinţează o datorie flotantă, şi peste un an sau doi crisalida de insectă rozătoare se preface în datorie zisă consolidată; atunci se trece în buget trei sau patru milioane, daca nu şi opt, pentru serviciul ei anual, dobînzi şi amortizaţie, fără a se ţine seamă

nu voi zice de nemulţumirile poporului, dar cel puţin de secarea izvoarelor producţiunei şi a venitului naţional. Într-un singur an s-au suit dările cu 30 de milioane. 30 de milioane impozite noi!! O adăogire de 46% la dările existente, şi anume:

	16 sau	17	milioane cel puţin monopolul tutunului (deosebit de 8.010.000 fr. plata companiei către tezaur, consomatorul plăteşte cheltuelile companiii pentru percepţiune, dobînzile banilor cîştiului şi beneficiile antreprizei).
	6 pînă la	8	milioane cel puţin timbru şi înregistrare
	6 pînă la	8	milioane licenţiile beuturilor
Total	28 sau	33	milioane franci sau lei noi

Procedarea adoptată este simplă: într-un mesagiu mai mult sau mai puţin bine scris, dar totdauna pompos, se declară măreţ înaintea reprezentaţiunei ţărei că toate merg găitan, că fericirea şi mulţumirea poporului este ajunsă la culme şi că finanţele au intrat şi ele în regimul ordinei; se dă graţie Atotputernicului că a înzestrat ţara cu ministri cum n-a mai avut: sperimentaţi, plini de probitate, de onestitate, de dreptate, de legalitate, de imparţialitate şi de patriotism, că în fine s-a echilibrat bugetul, s-a stins datoria flotantă, că s-a închis pentru totdauna templul lui Mercur-împrumutătorul şi că aceste minuni s-au realizat fără de a fi trebuinţă de vreun impozit nou! După aceea, în tot timpul sesiunei, ministrii se suie care mai de care la tribună, cetind cîte două-trei projecte de noi administraţiuni, de sporiri de împiegaţi, de îmbunătăţiri de lefuri, de concesiuni noi şi de joncţiuni peste munţi şi peste rîuri, toate pentru gloria şi mărirea naţiunei. Cuvintele lor fac să bată inimi de român în piepturile deputaţilor şi ale senatorilor, şi mai ales să curgă în urne bile albe de entuziasm şi de devotament. Pe la sfîrşitul sesiunilor soseşte acel cuart de oră al lui Rabelais, bugetul cu darea socotelilor; acolo ministrul finanţelor îşi arată toată dibăcia: umflă cît poate ţifrele veniturilor peste constatările anilor trecuţi, trece cît se poate mai jos ţifrele cheltuielilor, asigurînd, făgăduind şi luînd angajamente că va face economii însemnate în cursul anului asupra fiecărui capitol; cînd i se face observaţiunea umilă şi supusă că se vede un deficit de cîteva milioane în bilanţul anu-

lui trecut, atunci vistierul se urcă uşurel ca un ied la tribună, cere două-trei impozite noi, împreună cu facultatea de a crea în cursul anului alte cîteva milioane de bonuri de tezaur, care să se transforme în sesiunea următoare în datorie cu amortizare; sesiunea este pe la sfîrşit, deputaţi şi senatori sunt grăbiţi să facă Paşte, să are, să semene, să se scalde; se cere urgenţă, şi în 24 de ore — uite popa, nu e popa — treaba s-a făcut. Daca vreun biet membru al Parlamentului ar îndrăzni să rîdice glasul, să arate că ţara este peste măsură împovărată cu dări, să observe că cheltuielile nesocotite au oprit de multe ori carul statului în drum, că au neliniştit şi au amărît totdauna şi pretutindeni viaţa şefului statului şi a compromis viitorul ţării; că darea de seamă a ministrului de finanţe s-a definit cu drept cuvînt: *apel la popor făcut de un ministru al regelui în contra regelui*; dacă arată că agricultura sufere din cauza multelor impozite şi din lipsa de credit adusă de sorbirea banilor de către împrumuturile succesive şi necontenite ale statului; daca adaogă că sistema adoptată de guvernul nostru a dus la noi, ca şi aiurea, dezafecţiunea poporului către guvern şi răsturnări şi espune ţara la turburări, atunci un ministru palid, cu ochii înecaţi în lacrămi, cu glas duios, şi un altul, roşu de mînie şi de indignaţiune, cu voce de stentaur, cad cu invective asupra îndrăzneţului preopinent, îl tractează de perturbator, de demagog, de linguşitor al mulţimei proaste şi ignorente, care nu iubeşte niciodată impozitele; îl acuză că voieşte să creeze dificultăţi guvernului, să răstoarne; îl numeşte om rău, stricat, ambiţios şi termină printr-o tiradă patetică adresată inimei, inteligenţei şi patriotismului majorităţii, arătîndu-i că obiecţiunile nu sunt nici la timpul, nici la locul lor, că ei, miniştrii actuali, sunt martiri ai patriotismului şi ai devotamentului către tron, că duc în spinare o situaţiune grea şi uriţioasă, moştenită de la predecesorii lor, că ţara trebuie să facă onor angajamentelor contractate; că anuităţile Strussberg, Offenheim şi C-ie trebuiesc plătite... Talentul parlamentar a devenit la noi cualitatea cea mai esenţială; ţine loc de orce altă facultate, acoperă ignorenţa, slăbiciunea, erorile cele mai grave şi cele mai fatale; miniştrii sunt aplaudaţi unul după altul, preopinentul este huiduit, se cere închiderea discuţiunei, se trece la vot şi impozitul se pune pe orce s-apucă, direct sau indirect; cabinetul este

declarat dibaci, compus tot de oameni mari de stat şi de cei mai mari financiari.

Ministrii noştri sunt din şcoala duhovnicului lui Ludovic XIV, care liniştea conştiinţa gloriosului său fiu sufletesc asigurîndu-l că toată averea supuşilor este a regelui şi că el le dă cu generozitate tot ce nu le ia prin impozite. Cu astfel de credinţe am ajuns astăzi la o datorie publică care absoarbe pentru serviciul dobînzilor şi anuităţilor 39.557.070 de franci pe tot anul din bugetul statului, ţifră care în anul 1876 are să se suie, fără dar şi poate, la cel puţin 50 de milioane, admiţînd, se înţelege, că ne-am opri aci cu cheltuielile şi cu concesiunile. Pînă una-alta, însă, deficitul mărturisit este deocamdată de 31 de milioane şi va necesita la anul un impozit nou de trei sau patru milioane cel puţin.

Se poate că în crearea cheltuielilor şi înfiinţarea noilor dări să nu fi prezidat nici rele intenţiuni, nici interese personale, dar ceea ce nu se poate tăgădui este că a lipsit şi cunoştinţele ştiinţifice, şi studiul serios şi matur al trebuinţelor şi al mijloacelor naţiunei. Daca în dezvoltarea civilizaţiunei trebuinţele se înmulţesc pe toată ziua, nu trebuie însă să se piarză din vedere că trebuiesc satisfăcute numai acelea la a căror împlinire putem ajunge prin activitatea de care suntem capabili; altfel, trecutul se soldează prin scăderea puterilor fizice şi morale nu numai a generaţiunei actuale, dar şi a generaţiunilor viitoare, se pune ţara la discreţiunea aceluia care i-a înlesnit satisfacerea prematură a acelor trebuinţe, îşi alienează libertatea şi rizică averea şi chiar esistenţa ei. Orce măsură legislativă care îngreunează viaţa materială aduce vătămare vieţei morale şi naţiunei, fiindcă îndeplinirea trebuinţelor neapărate ale vieţei sunt un obstacol culturei intelectuale şi morale; de aceea găseşte cineva totdauna mai multă putere la naţiunile şi în clasele avute decît la cele sărace. Aceasta nu va să zică însă că averea şi mai ales bogăţia, cînd este prea inegal repartizată, nu tinde a dezvolta unele viţiuri speciale; nici este cu putinţă să admitem într-un mod general că virtutea este apanagiul mizeriei, şi viţiul, tristul şi nedespărţitul tovarăş al averii.

Trebuinţele omeneşti nu sunt o cătime fixă, imutabilă; nu sunt staţionare, ci sunt progresive prin chiar natura lor; hrana poporului în ţările înaintate nu mai este ceea ce era

odinioară, locuința de ieri nu mai convine astăzi. Bogăția unui popor se măsoară după mărimea trebuințelor ce-și satisface. Adevăratul merit al omului de stat, al economistului și al financiarului este de a ști să satisfacă trebuințele naționale una după alta, în ordinul cel mai priincios și cel mai folositor dezvoltării politice și economice a națiunei. Împlinirea lor nu trebuie să fie nici rezultatul impunerilor dinafară, nici al prejudeţelor și impacienţelor dinîntru.

Dacă în timpii din urmă, grație împrejurărilor, în politică am mers cu pași repezi, n-am putut însă păși tot cu aceeași iuțeală și pe calea dezvoltării materiale, pentru că situațiunea economică a unei țări nu depinde totdauna de cea politică. Oamenii noştri care au rămas mai mult timp la putere nu au știut să ție seama de diferința ce există între mersul acestor două elemente și au dat cheltuielilor tezaurului o întindere care trebuia să ne ducă fatalmente la starea deplorabilă la care am ajuns. Am trecut în mai puțin de patrusprezece ani de la un buget de 33 milioane, succesiv la 55, la 75, și astăzi am ajuns la 100 de milioane, zic o sută, fiindcă pe lîngă suma de 87 de milioane care figurează la cheltuieli în cel din urmă buget votat de adunare, avem să mai trecem la anul viitor și serviciul noii datorii flotante de 31 de milioane, plus garanția liniei de la Pitești, plus etc., astfel că, chiar de am admite că oamenii nostri de la guvern, în zelul lor civilizator, s-ar opri aci, tot cifra cheltuielilor la 1875 sau 1876, cel mai tîrziu, are să ajungă la 100 de milioane. Este dar un fapt că cheltuielile statului s-au întreit în timp de cincisprezece ani, o repeziciune în creșterea cheltuielilor care nu s-a văzut pînă acum în nici o parte de lume, nici chiar în Italia, unde s-a dobîndit independența și unitatea dintr-o margine la cealaltă a peninsulei, vărsîndu-se aurul și sîngele gîrlă; nu s-a văzut nici în Rusia, un imperiu care s-a luptat voinicește doi ani și jumătate cu trei din puterile cele mai mari ale lumei, nici în Austria, care de la 1848 pînă la 1866 a fost în luptă continuă și în fermentațiune internă și a susținut două războaie nenorocite, în 1859 și 1866[19]; nu s-a văzut nici în Franța, care a avut, în intervalul de șaisprezece ani, rezbelul Crimeei, rezbelul cu Austria în Italia, espedițiunea oneroasă a Mexicului și care a suferit soarta nenorocită a învinșilor, apăsînd în balanță mai greu decît spada lui Brennus.

Noi am trecut orbeşte cu cheltuielile preste toate marginile şi, cînd ne-am întîlnit cu deficite, nu ne-am sfiit de a alimenta tezaurul cu împrumuturi cu grele dobînzi şi cu bani proveniţi din vînzarea de bunuri ale statului, întocmai precum fac răsipitorii, fără de a trage foloase potrivite cu acele cheltuieli.

Daca gradul de civilizaţiune al unui stat s-ar putea măsura prin raportul ce există între venitul anual al tezaurului şi datoria publică, noi am fi în fruntea ţărilor celor mai înaintate, căci ne găsim într-o linie cu statele cele mai înecate în datorii; întrecem cu mult pe Rusia, suntem într-un rang cu Belgia şi cu Bavaria, două state care au avut norocirea şi fericirea de a şti să se împrumute ca să se îmbogăţească.

Anuităţile datoriei statului român se pot rezuma astfel:

1.	Pentru plata datoriii Stern, contractată la 1864, ratele platnice la 1 martie şi 1 sept[embrie]	2.220.000
2.	Pentru împrumutul Oppenheim, contractat la 1866, ratele platnice la 1 genar şi 1 iul[ie]	3.125.000
3.	Anuităţile podurilor de fier contractate la 1864	1.444.000
4.	Calea ferată Bucureşti-Giurgiu contractată la 1865	2.010.000
5.	Calea ferată Suceava-Roman contractată la 1868	3.500.000
6.	Calea ferată Roman-Piteşti	13.122.000
7.	Renta cuvenită spitalului Kişinov........	185
8.	Renta cuvenită spitalului Nijna..........	185
9.	Rentele construcţiei căii ferate Iaşi-Prut 1872	452.425
10.	Anuitatea obligaţiunilor domeniale 1872..	8.000.000
11.	Procentele datoriii flotante 1873........	1.000.000
12.	Procentele la depozitele Casei de depuneri 1872	750.075
13.	Pensii, recompense şi indemnităţi........	2.220.253
14.	Plata productelor date oştirilor streine....	150.000
15.	Plata obligaţiunelor judecătoreşti depozite	20.000
16.	Datoria emancipaţilor	37.000
17.	Tributul către Poartă	928.000
18.	Datoria către Institutul elisabethan......	370
19.	Embaticul la biserica Stejaru din Bucureşti	370

20.	Subvențiunea către casa St. Spiridon din Iași	7.777
21.	Renta cuvenită municipalității din Ismail	2.177
22.	Renta cuvenită d-nei Marii Christescu....	253
23.	Sentințele judecătorești	667.000
		39.557.070

Daca vom voi să ne servim de tabela cursului Londrii din 31 octombrie 1868, calculat pe renta de 5%, ca să aprețiem o datorie al cărei serviciu anual cere în buget suma de 39.557.070 franci pe an, găsim că ea ar fi de 316.456.460 de franci. De vom calcula-o însă după cursul de astăzi al bonurilor domeniale, acea datorie reprezintă un efectif de 450 de milioane de franci, al cărei serviciu absoarbe 60% din producțiunea anuală a totalității contribuțiunilor și care, în anul 1876, va absorbi 75% dintr-acele contribuțiuni pe tot anul; căci va prezenta o valoare efectivă de 600 de milioane de franci.

Numele statelor	Capitalul necesar pentru dobîndirea unei rente de 5	Contribuțiunea anuală pentru serviciul datoriei, calculată pe cap de locuitor
Anglia	157	22 fr.
Austria	52	13,07
Bavaria	„	6,91
Belgia	111 1/3	7,08
Danemarca	150 3/3	13
Franța	117	30
Holanda	112	17,19
Hungaria	„	7,30
Italia	53 1/2	17,64
Prusia	103 1/4	2,57
Portugalia	63	7,81
România	40	8,79
Rusia	89	4,50
Spania	61 2/3	7,30
Svițera	„	1,20
Statele Unite	78	„
Suedia	„	1,58
Turcia	41 1/2	„

Calculînd datoria noastră astfel precum are să fie peste un an sau doi cel mult, avem trista consolațiune a figura în în-

tîile ranguri în tabela datoriei deosebitelor state în raport cu bugetele lor respective; ea este reprezintată prin raportul 6,89 sau cel puţin 5,17, de nu vom adopta decît cifra datoriei de astăzi, adică 450 de milioane.

Numirea statelor	Valoarea nominală a datoriei statului	Bugetul	Raportul de datorii [ale] statului către buget
	Milioane franci	Milioane franci	
Anglia	19.884	1.808	11
Austria	6.743	1.069	6,31
Bavaria	843	183	4,6
Belgia	708	178	4,92
Danemarca	376	65	5,78
Franţa	20.000	3.147	6,36
Grecia	218	31	7
Holanda	2.014	223	9
Italia	5.500	998	5,5
Norvegia	40	28	1,42
Portugalia	1.094	124	8,9
Prusia	1.597	648	2,46
România	450 s. 600	87	5,17 s. 6,89
Rusia	8.000	1.830	4,36
Saxonia	360	50	7,2
Ispania	5.200	493	10,5
Statele Unite	12.239	2.847	4,15
Svedia	118	55	2,14
Sviţera	60	49	1,22
Würtemberg	176	43	4,1

Cei mai mulţi ministri de finanţe care s-au succedat în timp de cincisprezece ani s-au aplicat, precum am spus-o, a aşeza cifrele bugetului astfel ca nu cumva să poată cunoaşte cineva starea adevărată a tezaurului; cred că meşteşugul financiar consta în gruparea cifrelor. La prezentarea bugetului, în loc de a evalua, precum se cuvine în orce bună administraţiune, veniturile ceva mai jos decît probabilităţile încasărilor şi a trece cheltuielile în toată mărimea lor, s-a făcut contrariul; s-a trecut cifrele venitului umflate, şi cînd nici aşa n-au putut combina o echilibrare măcar aparentă,

umpleau golul deficitului prin cifre de rămășițe imaginarii; astfel, în cursul anului, cheltuielile votate în buget efectuîndu-se în toată întregimea lor împănate cu toate suplementariile și straordinariile ce comportau și ce nu comportau, iar încasările neajungînd mai niciodată cifra din buget, bilanțul anului lăsa un gol și crea o datorie flotantă, care, după ce s-a plătit la 1864 cu împrumutul Stern printr-o anuitate de 2.120.000 franci, a reapărut la 1866 în cifra de șaptezeci de milioane de lei vechi și a necesitat împrumutul Oppenheim[20], de 18 ½ milioane franci, cu o anuitate de 3.125.000 franci pe an; după patru ani, la 1871, s-a ivit deodată de patru ori mai mare sub cifra de 75 de milioane de franci și s-a soldat prin emiterea de obligațiuni domaniale[21], a căror serviciu anual absoarbe 8 milioane franci înscriși pe tot anul în buget, afară de 12½ milioane franci încasați din vînzarea bunurilor statului, parte capitalul și parte dobînda de 6%; și pe cînd se cînta prin trîmbițile guvernului că datoria flotantă a murit pentru totdauna, deodată, fără veste, ministrul finanțelor ne spune ca un nou Prometeu că are să-i deie o nouă suflare[22], este autorizat a emite bonuri de tezaur 10 milioane de franci, hîrtia se preumblă pe piață, și la iarnă vor mai fi și alte 21 de milioane, daca nu cumva nu s-or vinde încă ceva moșii d-ale statului.

Suma de 39 de milioane, sorbită pe tot anul de datoria publică, lasă d-abia 40 de milioane pentru întîmpinarea deosebitelor servicii ale statului.

Ferice de acei care știu să se împrumute! Este un adagiu economic, dar și vai de acei care cheltuiesc fără folos bani împrumutați!...

VII

Un sentiment natural și lăudabil ne imboldea, din întîia zi cînd am regăsit firul vieței noastre politice, să cerem cu stăruință îmbunătățirea și sporirea puterei armate. Două secole de umilire și temerile ce ne inspiră tendințele cotropitoare ale puternicilor noștri vecini ne impunea obligațiunea d-a fi cît mai curînd în stare de a putea să ne apărăm căminurile în contra streinului. Am neglijat dezvoltarea

celorlalte ramuri ale vieței naționale și am dat armatei; i-am dat cît am putut, i-am dat mai mult decît am putut, în cincisprezece ani i-am dat peste 200 milioane, și este timpul să ne întrebăm serios daca ceea ce am dobîndit corespunde cu trebuințele țării și cu serviciile ce s-au impus contribuabililor.

Nu sunt un entuziast al sistemului militar impus fatalmente Europei, căci nu cred să fie el adevăratul mijloc de întărire națională; din contra, îl cred opus progresului și civilizațiunei. Acei ce îl pronează sunt adoratorii principiului autoritar, care nu caută în miile de oameni ținuți în cazarme pe bere și pe mîncare decît numai niște susțiitori ai regimului ce le convine; pun pe națiune să plătească pe acei care o silesc la cheltuieli. Statele militare au fost totdauna despotice, dictatura și mizeria a fost tovarășe nedespărțite ale războaielor. Cazarma este espresiunea sporirei impozitelor, fără de a da nici măcar ordinea materială. Libertatea, ordinea morală și prosperitatea materială n-au putut esista decît în timp de pace.

De un secol și jumătate mai ales s-a mărit tendința ruinătoare care a coprins pe toți suveranii de a căuta a se întrece unii pe alții, considerînd puterea și gloria lor după numărul oamenilor îmbrăcați în uniforme, care mai de care, și armați cu puști și cu tunuri. Prusia a adoptat un regim care i-a permis să devie, deocamdată, întîia putere militară în Europa; a umilit în mai puțin de cinci ani două din cele mai mari împărății din lume. Tot prusianul este un soldat esersat și disciplinat; îndată ajuns în etatea de douăzeci și unu de ani, el este în cadrele armatei, și nu se scoate dintr-acele registre decît mort sau căzătură; și sistemul tot n-a ajuns încă la apogeul său, căci copiii, femeile și bătrînii, deși sunt scutiți pînă acum de serviciul militar, dar nimic nu ne spune că perfecționările ce priimesc pe toată ziua, pușca cu ac, ranița și înlesnirile transportului, nu-i vor da mijloace de a îndoi și împătri cadrele *Landwehr*-elor și *Landsturm*-elor, nu e de mirare să trăim să vedem contingente de copii și rezerve de femei și de septuagenari; cîte suflete, atîția soldați!

Omul principelui Bismarck și al mareșalului Moltke nu este decît o țintă pentru carabină, și națiunea — un poli-

gon de tras cu tunul. Tînărul destinat de Dumnezeu să devie un Goethe sau un Kant, un Humboldt sau un Kaulbach[23] și a face gloria secolului său este trimis ca automat dinaintea mitraileozelor. Orice s-ar zice și oricît s-ar cînta laurii cîștigați de armele germane, sistemul adoptat nu este mai puțin vătămător civilizațiunei. Nu numai că nu este o garanție pentru națiune, dar este un pericol în permanență. Este destul ca un suveran să fie prea susceptibil, fatalist sau prezumțios, ca un ministru să fie imprudent sau complezent, pentru ca să tragă asupra țării sale cele mai mari nenorociri!... Noi, românii, am avut durerea să vedem o catastrofă din cele mai grozave din cîte a înregistrat istoria de cînd e lumea[24].

Bugetele armatelor au ajuns astăzi a sorbi cea mai mare parte a finanțelor țărilor. Aceasta este o stare care nu poate dura, și peste puțin multe guverne se vor afla, vrînd-nevrînd, în alternativa sau de a reduce armatele și a slăbi, în față cu alte state, organizațiunea apărării naționale, sau a obliga poporul să trăiască cu arma în mînă, gata la harță, ca în timpul năvălirilor.

S-ar putea pune întrebarea daca Prusia, de cînd a devenit întîia putere militară din lume, este mai influentă decît era; daca astăzi se află într-o stare politică mai prosperă și mai independentă decît ieri, cînd nu conta decît între puterile de al doilea ordin. Modestă și prudentă, era considerată, respectată, consultată, ascultată și mai ales iubită; avea glas preponderant în toate concertele europeane și de multe ori ea dicta soluțiunea complicațiunilor politice; Prusia formidabile și arogantă de astăzi poate fi pînă la un punt temută, dar este condamnată a deveni satelitul Rusiei; și-a creat inimicii implacabile, care a pus-o la discrețiunea țarului și o obligă a-i face la timp toate concesiunele.

Oricum ar fi și orce s-ar putea zice, sistemul armărilor escesive, o dată admis de toată Europa, bun sau rău, noi nu putem face altfel decît a-l adopta, a ni-l impune; însă numai ca mizloc de apărare națională și căutînd a-l face cît s-ar putea mai puțin dispendios, mai puțin ruinător.

Sunt la noi oameni care cred cu dinadinsul că înscriind în registrele militare pe toți românii de la etatea de două-

zeci şi unul de ani în sus şi numind ofiţeri de toate gradele pe ocoale, pe judeţe şi pe circonscripţiuni, au întrodus sau întroduc sistemul acela care a dat Prusiei preponderenţa militară de care se bucură; uită că ceea ce face superioritatea lui nu este omul şi puşca, ci principiile pe care este întemeiat. Escelenţa mecanismului este că tot prusianul trecut de etatea de douăzeci şi patru de ani, fie el în armata activă, în rezerve, *Landwehr* sau *Landsturm*, este un vechi soldat, care a trăit trei sau patru ani cel puţin viaţa de regiment şi de cazarmă, care a priimit o educaţiune şi o instrucţiune militară complectă. Toată clasa tinerilor de douăzeci şi unul de ani este luată ca contingent în armata activă, ceea ce la noi nu se face, nici se poate face; căci din 20 sau 25 de mii de tineri, care formează clasa fiecărui an, d-abia putem lua 4 sau 5 mii; ceilalţi nu priimesc nici o educaţiune militară, afară numai de nu vom voi să dăm acest nume unor mişcări de mărşăluire şi vexaţiunilor de tot felul ce sufer de la instructorii lor.

În Prusia, precum am mai spus-o, nu este om de douăzeci şi patru de ani care să nu fi trăit viaţa de cazarmă şi de lagăr, din care nu iese decît ca să treacă în rezerve, unde găseşte pe superiorii lui fireşti, de care nu se mai desparte şi care nu-l lasă să uite viaţa şi disciplina militară, şi aceasta fără de a-i jicni interesele şi fără de a vătăma producţiunea ţării.

Astăzi armata noastră nu trece de 12 mii de oameni, contînd şi corpurile acelea care în nici o parte din lume nu sunt considerate ca putînd să intre în rînduri de rezbel, precum sunt pompierii, jandarmii călări şi pe jos, şcoale militare, companiile sanitare etc.

Tabela următoare conţine specificarea trupelor noastre, cu numărul oamenilor care compune fiecare armă. În cele patru coloane dintîi, partea *Lit. A* am însemnat cifrele, astfel precum figurează în registrele Ministerului de Rezbel, efectivul nominal cum am zice; în celelalte patru coloane, partea *Lit. B*, am însemnat efectivul real, adevăratul număr ce există în fiinţă.

TABELA

de numărul trupelor române la armele la care aparțin

Desemnațiunea armelor	No. oficial Lit. A				No. real Lit. B			
	Ofițeri	Civili și asimilați	Grade inferioare	Numărul oamenilor	Ofițeri	Civili și asimilați	Grade inferioare	Numărul oamenilor
Administrațiunea	—	51	—	51	—	51	—	51
Statele-majore	48	75	—	123	48	75	—	123
Școli	15	33	240	288	15	33	240	288
Jandarmi 5 scadroane	15	—	685	700	15	—	600	615
Jandarmi 2 companii	6	—	200	206	6	—	200	206
Infanterie 8 regimente	320	56	8.680	9.056	320	56	5.000	5.376
Infanterie 4 batal. vînători	84	16	2.096	2.196	84	16	1.200	1.300
Infanterie 1 comp. discip.	3	—	21	24	3	—	21	24
Cavalerie 2 regimente	56	20	1.170	1.246	56	20	700	776
Artilerie 2 regimente	64	16	1.502	1.582	64	16	1.200	1.280
Artilerie 1 comp. ponton	4	—	108	112	4	—	80	84
Artilerie 1 comp. uvrieri de artilerie	4	—	300	304	4	—	2	6
Geniu 1 batalion	21	4	534	559	21	4	400	425
Ofițeri de administrație	—	84	—	84	—	84	—	84
1 companie de uvrieri	4	—	344	348	4	—	300	304
1 companie sanitară	4	—	326	330	4	—	326	330
1 scadron de tren	3	2	153	158	3	2	100	105
Serviciul spitalelor	—	83	—	83	—	83	—	83
Flotila	14	16	200	250	14	16	200	230
Pompieri 1 bat. în București	17	5	634	656	17	5	600	622
Pompieri 2 comp. în Iași	6	1	237	244	6	1	200	207
				18.600				12.519

În tabela aceasta vedem că armata română, conținînd administrațiune, școli, jandarmi, uvrieri, spitale și pompieri, numără 18.600 de oameni, iar în realitate numărul lor nu trece de 12.000, cu pompieri cu jandarmi cu tot.

Trecînd acum la materialul ce posedăm și la valoarea lui, putem zice că el este foarte puțin însemnător; o bătălie pierdută, cît de mică, ne-ar pune la discrețiunea inimicului. Iată, după notele ce ne-am putut procura, din ce se compune acel material și valorile lui corespunzătoare:

	Franci
48 tunuri „Krupp“ de oțel la 2 regimente de artilerie, cîte 598 taleri unul	103.665
4 tunuri „Krupp“ de oțel la vaporul „Ștefan cel Mare“, cîte 578 taleri unul	8.670
48 tunuri prusiane de bronz, cîte 533 taleri	95.940
36 tunuri franceze de bronz de 4 12 tunuri franceze de bronz de 12 } de cîmp	120.000
24 tunuri franceze de 4 24 tunuri belgiane de 4 } de munte	100.000
25.000 puști „Peabody“ cîte 100 franci una	2.500.000
20.000 puști prusiane cu ac cîte 90 fr[anci] una	1.800.000
1969 cai { 373 la 1-iul regiment de roșiori 358 la 2-lea regiment de roșiori 342 la 1-iul regiment de artilerie 447 la 2-lea regiment de artilerie 312 la 5 scadroane de jandarmi 170 la tren	800.000
	5.528.275

Mai avem atelierul din Dealul Spirei, fabrica de praf de pușcă de la Tîrșori, stabilimentul de pirotehnie din București și fonderia de la Tîrgoviște, în care se ruginesc o mulțime de mașine fără de a se fi învîrtit măcar o dată în timp de opt ani de cînd mănîncă cheltuieli de întreținere, dobîndă la banii datoriți și astăzi lui Godillot, cel puțin două sau trei sute de mii de franci pe an, de vom ține cont și de uzura capitalului. Critici aspre s-au auzit și asupra atelierelor din București, în care reparațiunile armelor și fabri-

carea projectilelor costă pe stat prețuri neauzite; dar cel puțin acolo tot se vede ieșind cîteodată fum pe coș și tot se mai aude bătaie de ciocane.

De cercetăm viața materială a soldatului român, găsim că ea nu se poate compara cu a nici unui soldat din lumea civilizată. În cazarme, bietul om nu găsește nici aerul necesariu respirațiunii, nici așternutul trebuincios odihnei; în nici o parte de lume proporțiunea bolnavilor și mortalitatea nu sunt mai mari decît în armata noastră. De vei intra iarna într-o cazarmă, o să-ți simți inima strînsă de durere și de rușine; cîte douăzeci și treizeci de inși într-o odaie, dorm într-un pat pe scînduri, fără mindir, fără saltea și fără despărțiri unul de altul; respiră un aer infect și vițiat; la trebuințe ies noaptea năduşiți și dezbrăcați din duhoarea în care dorm și se duc pe gerul de foc la distanțe de o sută și două de metri. La Văcărești și la Mărgineni, vinovații sunt mai bine ținuți decît soldatul român, de aceea îl vezi ofilit și trist; el nu-și redobîndește culoarea și vioiciunea lui naturale decît vara, sub cort, în lagăr; atunci răsuflă, atunci mai lasă cîteva locuri goale în spital.

Armata noastră, astfel precum se află astăzi, atît în privința numărului, cît și a moralului soldatului și a materialului, nu este o putere care să poată inspira îngrijiri celor ce ar voi să ne atace, și, cu toate acestea, de cîtva timp se împrăștie în public vorbe late, care, de nu ar fi o manoperă cunoscută de mult, ar fi cel puțin o mare imprudență. Dar lumea știe că guvernul nostru crede că se poate rădica din deconsiderațiunea în care se vede căzut, atribuindu-și projecte mărețe; poate vrea să mai capete vreo concesiune.

Ca să ne putem face o idee daca starea armatei noastre corespunde cu cheltuielile ce s-au făcut, voi aminti mai întîi că observarea succesiunii evenimentelor dovedește că intervalul mediu la care o națiune a avut nevoie a pune oștirea sa în luptă pentru apărarea țării ș-a onorului național a fost de douăzeci de ani; de aceea economistii calculă costul unui om în război prin cheltuielile absorbite de întreținerea unui soldat cu toate trebuincioasele și cu tot materialul pe timp de douăzeci de ani. Astfel de exemplu: Anglia, care întreține o armată de mare și de uscat de 497.000 de oameni și cheltuiește cu dînsa 7.336 de milioane în 20 de ani, prețuiește costul unui om la bătălie la 14.760 fr. Pe

Rusia, un om dus la foc o ține 9.539 franci; pe Franța, 6.933; pe Prusia, 5.533; pe Bavaria, 3.862, și pe Svedia, 1.147 franci. Noi, românii, de vom calcula pe această bază și de vom ține în seamă că bugetul mediu al Ministerului de Rezbel este de 15 milioane pe an sau 300 de milioane în douăzeci de ani, și de vom admite cifrele nominale ale Ministerului de Rezbel, un soldat dus la război ne-ar costa 16.123 de franci; iar de vom calcula pe cifrele cele adevărate ale efectivului, atunci costul soldatului se suie la 23.963 de franci, aproape de două ori cît costă soldatul voluntar cel mai bine plătit, cel mai bine hrănit, cel mai bine căutat și cel mai bine echipat și mai luxos îmbrăcat din lume, care este soldatul englez; mai mult de două ori și jumătate decît costă soldatul rus, întreit cît soldatul francez, de patru ori cît cel prusian, de șese ori cît cel bavarez și de douăzeci de ori cît cel svedez. În tabela următoare am înscris numărul oamenilor din care se compune armata permanentă în fiecare stat, cheltuielile întreținerei ei în timp de douăzeci de ani și costul unui om dus la război.

Numele statelor	Costul armatei în timp de 20 ani	Numărul soldaților	Costul unui om dus în război
	Milioane franci	Oameni	Franci
Anglia	7.336	497.000	14.761
Bavaria	602	157.000	3.834
Franța	8.320	1.200.000	6.933
Prusia	340	909.000	5.533
România	300	13.000	23.000
Rusia	9.300	977.000	9.539
Svedia	268	210.000	1.447
Svițera	180	202.000	640

În toți anii am dat armatei o parte din ce în ce mai mare din bugetul țării, întrecînd cu mult proporțiunile statelor celor mai mari și mai războinice, celor mai agresive și mai ambițioase. În tabela următoare am însemnat raportul ce esistă între bugete și părțile aferinte la întreținerea armatelor respective. Acolo putem vedea că ocupăm unul din cele dintîi ranguri.

Numele statelor	Partea din buget absorbită de armată	Numele statelor	Partea din buget absorbită de armată
Anglia	16,91%	Prusia	23,82%
Austria	18,23%	România	20,23% 25%
Bavaria	16,45%	Rusia	27,74%
Belgia	21,39%	Spania	15,47%
Danemarca	14,42%	Svedia	21,35%
Franța	20,91%	Svițera	13,99%
Italia	15,25%	Ungaria	21,12%
Nordvegia	20,23%	Würtemberg	22,29%
Portugalia	15,68%		

Statele cele mici nu trebuie să fie nici fanfaroane, nici nesocotite, defectele care se trec celor mari și puternici nu se iartă celor slabi și mici, modestia și prudența le prinde mai bine, le conservă, le întărește și le asigură viitorul; organizarea lor armată nu trebuie să aibă alt scop decît a face pe puternici și pe ambițioși a ști că daca vreodată ar cădea în ispită, ar găsi o rezistență înverșunată; a trece peste această margine ar fi a juca rolul de Don Quichotte sau acela de păcălit.

În loc de a ținti ochii maimuțind cînd pe ruși, cînd pe francezi, precum am făcut-o, cînd pe prusiani, precum facem astăzi, nu ar fi mai rațional, nu ar fi mai logic să studiem puțin conformațiunea geografică a țării, mijloacele ei de apărare și tradițiunele ei naționale, ca să găsim un sistem apropriat trebuințelor și aspirațiunilor românilor și românismului? Corpuri de mehedințeni, de gorjăni, de vrînceni exersate la apărare, cunoscînd văile și vîlcelile, potecile și colnicele, dealurile și munții, ar putea oferi străinului o împotrivire mult mai eficace decît aceea ce i-ar putea opune regimentele instruite și esersate cu multă muncă și cheltuială în lagăre și în cazărmi. În rasă cîmpie, cînd am fi chemați la o acțiune, am găsi totdauna pe inimic mai bine esersat, mai echipat, dispunînd de puteri îndoite și împătrite, daca nu înzecite de cît acele ce i-am putea opune. Armata noastră, astfel cum este croită, nu poate servi decît ca corp auxiliar pe lîngă o armată mare; și aceasta ar fi o politică nenorocită, care ar servi ambițiunea aliatului, dar care ar fi fatală României.

Prin organizarea de corpuri locale pe județe sau pe plaiuri întinse, ca o rețea asupra țării întregi, pusă sub ofițeri capabili de a concepe și a executa combinațiuni strategice după pozițiunea locurilor ce ar ocupa, și prin reducerea armatei permanente sau active, cum se zice, numai la corpurile speciale, am putea ajunge la o armare generală. Străşnicia în cheltuieli, simplitatea în îmbrăcăminte, stîrpirea abuzurilor în furnituri ne-ar face să devenim în puțin timp ceea ce sunt helvețianii, ceea ce par că voiesc să devie vecinii noştri sîrbi în privința puterei de apărare națională. Pandurii lui Vladimirescu și lui Solomon, deși nu cunoșteau manoperile sapiente ale generalilor noştri de astăzi, fără de a fi esersați în taberi ca cele de la Florești și de la Furceni[25], nici în campania ca cea de la Tîrgovişte, au bătut și au respins pe inimic la Calafat, la Băileşti și la Cireș. Plăieșii și pandurii noștri au făcut ceea ce nu putuse să facă nici trupele heroicului Kutusof, nici combinațiunile învățatului și ingeniosului Geismar.

Înarmarea țării la noi nu a fost pînă acum bine studiată, am căutat să avem un corp, copiind cînd pe ruși, cînd pe francezi, cînd pe nemți; dar să ne închipuim pentru un moment că am fi izbutit să avem 50 sau 60 de mii de soldați cu tot atiraliul trebuincios, tunuri, artificiari, geniu, stat-major, tren, ambulanțe, administrațiune, toate în păr, demni de a satisface pe cel mai minuțios general, organizați și exersați aidoma ca cel mai bun corp de prusieni; ar fi oare aceasta o garanție suficientă pentru apărarea țării? Puterea noastră de apărare n-ar fi mult mai serioasă daca s-ar compune de corpuri separate, putînd să cază asupra inimicului din toate părțile și necontenit, ziua și noaptea, fără de a putea fi urmărite în retranșamentele ce le-ar oferi cunoștința văilor și munților noştri, împrăștiindu-se și reformîndu-se neîncetat, fără a şti inimicul unde să-i găsească? Armata maghiară bătuse sutele de mii de oştiri austriace, Viena ajunsese de mult la discrețiunea generalului Görgey, iar micile corpuri de români conduse de Iancu, de Assenthie şi de Butian n-au cedat nici o palmă de loc generalilor celor mai vitezi ai Ungariei și ai Poloniei.[26] „*Cette poignée d'ho-*

mmes me donne plus de mal que toute l'armée autrichienne“*, zicea generalul Bem lui Bălcescu, vorbind de românii din Torda, din Abrud şi din Zlatna.

Sviţera, cu o populaţiune de 2.500.000 de locuitori, are totdauna gata 200.000 de feţiori bine înarmaţi şi bine exersaţi, gata a se arunca asupra oricui ar încerca să treacă graniţa, determinaţi să nu lase să se întoarcă în patria sa piciorul streinului care ar călca ca inimic pămîntul helveţian; vecinii lor o ştiu aceasta şi nu le trece nici măcar prin gînd să încerce. Aceşti 200.000 de apărători, gata în tot momentul , costă pe statul federal 6.500.000 franci pe an sau 130 de milioane în douăzeci de ani, adică 640 de franci omul în război. Vecinii şi Europa întreagă au stimă şi respect pentru acest mic stat, şi nu se gîndesc nici a-l ataca, nici a-l cuceri. Este adevărat însă că nu poţi vedea pe stradele Bernei, ale Genevei sau ale Friburgului generali numai fir şi pinteni, alergînd cu slapă cu pene în cap, îngînînd fraze belicoase din libretele lui Offenbach şi uitîndu-se în oglindă, ca să vază cap de căpitan viteaz. Acolo chiar împiegaţii lui Pantelimonescu sunt mai modeşti, au o ţinută mai cuviincioasă şi austeră, inspiră mai puţină mirare, dar mai mult respect.

VIII

Sunt autori care au susţinut că starea de civilizaţiune a unui popor se poate măsura prin cătimea de sulfur (pucioasă) ce întrebuinţează. Este adevărat că nu este fabricaţiune în care acidul sulfuric (vitriolul) să nu intre ca ingredient sau ca reactif; dar descoperirile în ştiinţe, în arte şi în meşteşuguri merg aşa de repede, încît agenţii himici şi mecanici se schimbă şi se pot schimba dintr-o zi pînă-ntr-alta; fierul şi cărbunele care pot da astăzi o idee, putem zice exactă, despre producţiunea unei ţări mîne n-ar mai putea servi ca termen de comparaţiune, cînd s-ar găsi mijlocul de a se întrebuinţa altă putere motrice decît aburul. Cea însă ce a fost şi va fi totdauna un mijloc sigur de a măsura într-un mod necontestat starea morală şi intelectuală a unei naţi-

---

* Această mînă de oameni îmi dă mai mult de muncă decît toată armata austriacă *(n.a.)*.

une a fost și va fi instrucțiunea publică și literatura. Cu cît tezaurul adevărurilor morale, politice și științifice va fi mai bogat, cu cît cunoștințele în arte și meșteșuguri vor fi mai întinse, cu cît vor fi mai mulți la număr acei care pot să le înțeleagă și să le aplice, și cu cît simțul binelui și al frumosului va fi mai dezvoltat, cu atît acel popor va fi mai înaintat în civilizațiune.

Cheltuielile cele mari ce am făcut cu armata și luxul în biurocrație nu numai că nu ne-au permis să dăm instrucțiunei publice ceea ce i se cuvenea, dar ne-a făcut să nu-i lăsăm nici ceea ce era al ei bună și dreaptă proprietate. I-am luat cea mai mare parte din veniturile moșiilor și pădurilor consacrate de moși-strămoșii noștri și le-am dat jandarmilor, vameșilor și lingușitorilor.

Din 22 de milioane franci (socotind pe lîngă cele 20.224.819 fr. arenzile anuale și venitul acelor vîndute în sumă de 70 de milioane de lei vechi), numai 8.182.942 franci se întrebuințează oarecum la destinațiunea donatorilor, la școală și la biserică; iar celelalte 14 milioane servă a plăti anuitățile barbelor de lînă, căciulilor de păr de urs lipit, a îmbogăți pe cei care ne-au tratat de înșălători și necinstiți înaintea Europei după ce ne-au luat banii din ladă, a plăti artiști electorali ș-a încuraja spionii și panegiriștii dinîntru și dinafară.

Cheltuielile ce facem cu armata nu reprezintă puterea noastră de apărare, sumele însă ce întrebuințăm pe tot anul pentru cler și pentru instrucțiunea publică, comparate cu ale celorlalte națiuni, ne esplică foarte bine inferioritatea în care ne aflăm în privința morală și intelectuală.

Suma care figurează în bugetul Ministerului Cultelor și Instrucțiunei Publice este la noi de 8.182.942 fr. și se împarte în modul următor:

3.818.592 franci pentru clerul înalt și administrațiune
4.364.349 „ pentru instrucțiunea publică.

Această sumă din urmă este distribuită astfel:

444.158	fr[anci]	pentru	universități
376.049	„	„	învățătura specială
762.506	„	„	gimnazii
207.180	„	„	școalele secondare de fete

430.256	„	„	seminarii
1.328.200	„	„	învățămîntul primar urban
816.000	„	„	învățămîntul primar rural.

Pentru învățămîntul populațiunei rurale, care este de aproape patru ori mai numeroasă de cît toate celelalte clase împreună, se dă numai 816.000 fr., la care, de vom adăoga și contribuțiunea scolastică a comunelor rurale 1.500.000 fr., ajungem la cifra de 2.316.000 fr. pe an pentru învățămîntul primar a 700.000 de familii de plugari, sau cîte 3 fr. 32 de familie, sau 66 de bani de om. De vom adăoga și acei 1.328.200 fr. acordați școalelor primare urbane, suma totală întrebuințată pentru învățătura primară urbană și rurală a patru milioane și jumătate de români este 3.644.200 franci.

Să comparăm acum această sumă cu acea destinată aceluiași obiect într-alte țări:

În Statele Unite ale Americei serviciul învățăturei publice este de 105 milioane franci pe an, la care sumă se adaogă și venitul de 20 de milioane de hectare; peste tot, 225 de milioane de franci, sumă de 65 de ori cît a noastră, și ținînd seama de numărul populațiunei, care este de 38 milioane sau de opt ori cît a noastră, vedem că acolo se dă de nouă ori cît la noi: 6 franci de suflet, iar numărul copiilor care urmează acele școli fiind de 4.500.000 suflete, vine cîte 50 de franci de copil.

În Prusia, unde organizațiunea instrucțiunei poporului datează încă din secolul XVI, din timpul margravului Albert de Brandenburg[27], statistica din 1867, pe cînd populațiunea regatului afară de anexe era de 19.675.990 de suflete, sumele destinate învățăturei primare era de 30 de milioane de franci pentru plata a:

	30.805	institutori primari	la 25.056 școli primare
	2.815	institutrice	
și	2.537	învățători auxiliari	
	1.200	învățători	la 510 șc. prim[are] super[ioare] și
și	1.500	învățătoare	68 șc. nor[male]

Din 30 de milioane de franci care se cheltuiesc acolo cu învățămîntul primar, statul dă numai suma de:

2.723.159 din care {1.393.612 fr. pentru şcoalele primare
{1.329.547 „ pentru şcoalele norm[ale] de înv[ăţămînt]

iar ceilalţi 27.276.841 de franci provin din contribuţiunile copiilor care urmează acele şcoli, plătind ceea ce se numeşte *Schulegeld* (banu de şcoală) 5 pînă la 7 centime pe săptămînă.

Deosebit de cele 25.634 de şcoli primare de mai sus, Prusia mai are:

906 şcoli primare private cu 1.700 învăţători
600 pensionate pentru băieţi şi fete
445 şcoli de dumineca
şi 457 săli de azil.

Numărul copiilor care urmează aceste deosebite şcoli este de 3.070.299, şi anume:

32.772 la 457 de şcoli de azil
29.123 la 445 şcoli de duminecă
8.421 la 205 pensionate de băieţi
27.593 la 396 pensionate de fete
1.427.191 băieţi } la 25.056 şcoli primare
1.398.131 fete }
25.000 băieţi } la 906 şcoli primare private
27.406 fete }
43.731 băieţi la 271 şcoli primare superioare
47.321 fete la 239 şcoli primare superioare
3.610 elevi la 68 de şcoli normale pentru învăţători.

Costul unui copil este de 10 franci pe an pentru învăţătura primară, iar contribuţiunea pentru întreţinerea şcolilor primare, repărţită pe cap de locuitor, unul peste altul, este abia 1,50 franci.

Pretutindeni în Germania plata învăţătorilor este foarte modestă, profesiunea de institutor primar este departe de a fi lucrativă. În Prusia, un institutor primar priimeşte:

în Berlin 413 talere pe an sau 1.549 franci
în oraşe 218 „ „ „ „ 1.054 „
în ţară 181 „ „ „ „ 679 „

Cu toate acestea, foarte rar se întîmplă ca un institutor să părăsească profesiunea sa pentru a îmbrăţişa altă carieră.

De ne vom raporta la cifrele oficiale, numărul copiilor care urmează şcoalele primare la noi este de:

82.145 din care {55.985 în şcoalele primare rurale
{26.160 în şcoalele primare urbane

Daca aceste cifre pe care le auzim sunînd de zecimi de ani la toate solemnităţile scolastice printre cuvintele: „Preaînălţate doamne, 70, 80, 90 de mii de tineri urmează şcolile noastre primare şi binecuvintează strălucitul, graţiosul sau gloriosul nume al măriii-tale..." daca, zic, aceste cifre ar fi adevărate, noi am putea da glorie cerului; am avea cel puţin 150.000 de plugari români care ar şti a scri, a ceti şi a socoti, care ar avea cunoştinţe de religia creştinească, de geografia şi de istoria ţării, care ar putea lua cunoştinţă în timp util de citaţiunile şi de hotărîrile judecătorului de pace; dar, din nenorocire, toţi ştim că rar comună rurală în care să se găsească mai mult de doi sau trei locuitori care ştiu să-şi iscălească numele.

Cifra pecuniară afectată la noi învăţăturei primare este în adevăr foarte mică şi solicitudinea guvernului, din nenorocire, a fost şi mai mică. În tabela următoare, în care am însemnat cheltuielile învăţăturei primare în deosebite state ale Europei, contribuţiunea de mijloc de locuitor pentru întreţinerea acestor şcoale, costul anual al unui copil în şcoalele primare şi numărul copiilor care urmează în şcoale, calculat pe mia de locuitori, să poate vedea că nici într-o ţară din Europa învăţătura unui copil, în şcoalele primare, nu costă atît de mult ca la noi, unde această cheltuială se urcă termen de mijloc la 40,77 fr., adoptînd cifra oficiale a numărului copiilor; dar de vom lua cifra cea adevărată, acea în fiinţă, care nu poate fi nici pe jumătate, nici a treia parte a celei ce figurează în cuvîntările ministrului, un copil costă peste 100 fr. pe an. În Prusia acest cost nu este mai mare de 9,33 fr., şi ştim că acolo copiii învaţă. După statistica noastră oficială, numărul copiilor care urmează şcolile primare este de 17 la mia de locuitori, dar în realitate nu trece de 7 sau 8. Dovada este că numărul tinerilor care ies din şcoalele primare ştiind să scrie şi să citească este atît de mic în comparaţiune cu trebuinţele şi cu cererile serviciilor, încît toţi părăsesc plugăria, şi daca vreunul rămîne în sat, se face notar, logofăt, secretar de primărie, adică administrator al comunei, poziţiune în care găseşte o esistenţă lesne şi bănoasă; abuzînd de ignorenţa administraţilor, îi împilează, îi năpăstuieşte şi-i apasă fără temere de răspundere, nici de pedeapsă; destul să fie bun instrument în timp de alegeri şi stăruitor pînă la cruzime la împlinirea dărilor;

iar marea majoritate aleargă în orașe, cad pe numeroasele slujbe plătite de contribuabili în stat și în județe și măresc numărul postulanților.

Numele statelor	Cheltuiți pentru învățămîntul primar	Contribuția de mijloc de locuitor	Costul unui copil în școala primară	Numărul copiilor care urmează în școalele primare	Subvențiunea de la stat	Școlari primari la 1.000 de locuitori
	Mil. fr.	franci	franci	Nr. copiilor	franci	
Anglia	47	1,60	18,80	2.536.000	8.750.000	80
Austria	—	—	—	2.700.000	918.000	84
Bavaria	8	1,79	13,33	600.351	950.000	130
Belgia	8	1,60	14,81	545.000	2.464.000	109
Franța	61,5	1,62	14,30	4.336.000	10.840.000	114
Holanda	9	2,40	20,78	432.000	1.047.000	122
Italia	14	0,66	14	1.257.000	784.000	60
Nordvegia	2	6,18	14,50	—	—	120
Prusia	28	1,46	9,33	2.997.000	750.000	155
România	3,5	0,80	40,77	82.145	2.134.000	17
Rusia	—	—	—	794.000	12.000.000	12
Saxonia	—	—	—	410.000	300.000	184
Spania	15,5	0,97	14,09	1.102.000	1.100.000	70
Svitzera	6	2,40	20	300.000	3.000.000	—
Würtemberg	3,5	2,03	15,36	231.000	233.000	132

Nu pot termina aceste puține considerațiuni asupra învățăturei primare fără de a zice două cuvinte despre școalele primare numite *half-time* (jumătate timp), foarte răspîndite în Statele Unite și pe care se grăbesc englezii și germanii a le introduce la ei. Șefii de ateliere sau societăți industriale, croitorii, fierarii sau tîmplarii, de exemplu, înființează pe lîngă atelierul în care lucrează și un internat de copii cu o școală primară, obligîndu-se a-i învăța, o dată cu meseria, și carte; copiii sau ucenicii ce priimesc în stabilimentul lor lucrează la meșteșugul pe care voiesc să-l învețe și la interval din două în două ore trec cîteva minute, o jumătate de oră cel mult, în școala primară adecuată la stabiliment. Alternarea aceasta a lucrului cu învățătura a luat numele de *half-time*, și este dovedită foarte folositoare corpului și spiritului. Copiii găsesc în învățătura din școală

un repaus pentru corp, şi în lucrarea atelierului, un repaus pentru spirit; este constatat că această trecere frecuentă de la ocupaţiune fizică la o ocupaţiune intelectuală şi viceversa profită copiilor, atît în privinţa învăţăturei meseriei, cît şi a învăţăturei din şcoală, mai mult decît daca ar petrece tot timpul într-un atelier fără şcoală sau într-o şcoală fără atelier. Metoda aceasta începe a se introduce pretutindeni, se dau prime şi încurajări acelor care înfiinţează internate cu şcoli primare în ateliere.

Trăim într-un secol în care lucrătorul nu mai poate fi un automat, făcînd toată viaţa lui numai o minimă lucrare a gămăliilor de ac, nu mai poate fi un rutiniar, perpetuînd din generaţiune în generaţiune forma şi cualitatea obiectului ce produce; astăzi uvrierul se cere să fie o maşină inteligentă, i se cere aptitudinea şi capacitatea de a studia, de a perfecţiona şi de a născoci; i se cere o mai mică întrebuinţare a puterilor muschiulare, dar o mai mare aplicare a mijloacelor sale intelectuale, i se cere a şti să conducă cu inteligenţă şi dibăcie lucrarea maşinelor de abur şi a instrumentelor complicate şi delicate întrebuinţate în industrie. Astăzi, uvrierii oraşelor celor mari ştiu să facă şi să citească un desemn şi un plan, ştiu să dea un project complect privitor la meseria lor, au cunoştinţe de geometrie, de fizică, de chimie şi de mecanică. Dumineca şi seara, cînd ies de la lucru, îi întîlneşti prin sălile muzeelor, espoziţiunilor şi la geamurile magaziilor, cu ochii şi cu gîndul pironit la un obiect, admirîndu-l cu craionul în mînă şi luînd pe calpenul său însemnări de formă, desemn şi substanţă, ca să-l imiteze şi să-l perfecţioneze.

Lipsa de şcoli face ca la noi lucrătorii dulgheri, zidari, cavafi, croitori să fie astăzi ceea ce erau acum o sută de ani, dulgherul leagă şi astăzi căprioreala cu piroane, zidaru nu are nici o cunoştinţă despre proprietăţile deosebitelor feluri de var, tabacarul nu are nici cea mai mică idee de perfecţionările ce a luat industria argăsitului pieilor; cu toate acestea, sunt oameni care par a crede că numai cu o lege sau un decret de protecţionism sau de prohibiţiune am putea vedea înflorind industria românească. Avem cizmari, tîmplari, fierari, tapiţeri care rezistă concurenţei streine, care cîştigă destul şi care s-au îmbogăţit chiar; dar, trebuie să o spunem, sunt mai toţi francezi sau germani, care au

dobîndit în școalele din țara lor cunoștințele necesarii meseriei ce esersează și care au lucrat în ateliere sub direcțiunea de meșteri dibaci. Uvrierul european nu mai este ce era, o putere musculară, el este astăzi ceea ce a voit Dumnezeu să-l facă, o putere inteligentă, trece de la starea de artizan la starea de artist. Ce facem noi, ce a făcut guvernul pentru uvrierul român alt decît a-l lua la mustră dumineca și sărbătoarea și a-i cere impozite în cursul săptămînei?

Numărul tinerilor care urmează deosebitele noastre școli este, după tabelele statistice, de 88 pînă la 99 de mii; în acele tabele el crește pe tot anul cu 5 sau 6 mii. Se împart în modul următor:

51.727	băieți	în 1.875 șc. primare rurale	1.831 institutori
4.258	fete	cu 1.919 învățători	78 institutrice
18.682	băieți	în 232 școli primare urbane	
7.478	fete		
224	băieți	în 3 școli reale	
979	elevi	în 15 gimnazii	
1.487	„	„ 6 licee	
1.563	„	„ 8 seminare	
125	„	„ școala de medicină și farmacie	
24	„	„ școala macedono-română	
450	eleve	în 5 școli secondare de fete	
187	elevi	în 2 școli de comerț	
197	„	„ 2 școli normale	
571	„	„ 2 universități	
57	„	„ 2 școli de bele-arte	
243	„	„ 2 școli de muzică.	
88.252			

După cele ce am văzut în deosebitele tabele ce am dat în privința numărului tinerilor care urmează școlile primare, este o foarte mare deosebire dintr-o țară la alta ale Europei civilizate; în privința însă a numărului elevilor din școalele secondare și superioare, de vom mărgini mai ales comparațiunea la Anglia, Franța și Germania, diferințele sunt mult mai mici. În Germania putem zice că știința este mai răspîndită, și în Franța este mai concentrată; în Germania găsești mai mulți oameni cu cunoștințe, în Franța găsești mai mulți învățați *(savants)*. Ilustrul și regretatul himic Liebig, esprimînd anul trecut mîhnirea ce resimțea sufletul său din rumperea relațiunilor dintre învățații Franței

cu acei ai Germaniei, zicea: „Francezii sunt dascălii noştri". În adevăr, la care naţiune s-a văzut într-un singur secol un *Lavoisier* şi un *Laplace* care au creat ştiinţa himică, scoţîndu-o în cîţiva ani din feşele alchimiei; un *Monge*, care a dat geometriei o ramură nouă — *geometria descriptivă*; un *Arago*, un *Fresnel*, un *Dulong*, un *Gay-Lussac*, care au ilustrat ştiinţele fizice şi astronomia; un *Bichat*, un *Cuvier*, un *Elie de Beaumont*, un *Dupuytren*, un *Magendie*, un *Claude Bernard*, care au împins atît de departe investigaţiunile şi descoperirile în istoria naturală, în anatomie şi în fiziologie, aruncînd lumina acolo unde pînă la finitul secolului trecut era numai întuneric.[28]

De cînd ştiinţele s-au îmbogăţit cu atîtea descoperiri, învăţămîntul a luat şi el mari prefaceri. Pînă acum cîţiva ani, ceea ce se numea învăţămîntul secondar nu avea înţelesul care-l are astăzi: copiii ieşiţi din şcoalele primare, daca voiau să urmeze înainte, nu găseau alte şcoli decît învăţămîntul umanioarelor , care în adevăr convenea foarte bine tinerilor acelora care prin naştere, educaţiune şi avere puteau consacra viaţa lor studiilor filologice, teologiei, dreptului, diplomaţiei sau medicinei; dar ce servea studiul limbelor moarte, istoria grecilor şi a romanilor, filozofia lui Platon şi a lui Aristot copiilor de burghezi care puneau un timp preţios la studiul lui Xenofon şi lui Oraţiu, studii care nu aveau nici o aplicare, nici un raport cu meseria la care erau destinaţi prin condiţiunea socială în care se aflau?!

Şcoalele primare sunt poarta prin care trebuie să treacă orice om care nu voieşte să fie numai o putere muschiulară, dar de acolo tinerii se pot despărţi pe două căi deosebite. Astăzi învăţămîntul secondar se împarte în două ramuri, unii urmează studiile clasice, mijloacele lor le permite a se consacra literelor şi filozofiei, a urma dreptul sau teologia; ceilalţi, copiii burghezilor, urmează şcoalele practice, ştiinţele aplicate la arte şi meşteşuguri; aceste şcoli în Franţa poartă numele de şcoli secondare speciale, în Germania se numesc *Real-Schulen*; ele sunt precedate de nişte şcoli intermediare, numite şcoli primare superioare, ceea ce germanii numesc *Bürger-Schulen*.

Şcoalele secondare sunt înfiinţate cu un scop de utilitate: din ele ies tineri care, după ce au urmat colegiile, gimnaziele şi liceele, intră în facultăţile care formează universitatea,

facultatea de teologie, de litere, de ştiinţe, de iură şi de medicină; din ele ies tineri care, după ce au urmat şcoalele reale şi şcoalele speciale, merg în şcoalele de deosebite ramuri de inginerie, în şcoalele de arte şi manufacturi, de bele-arte etc. Oamenii care au inventat şi au perfecţionat maşinele, au înfiinţat atelierurile care produc obiectele care fac admiraţiunea noastră în magaziile cele mari şi la espoziţiuni, oamenii care au dirijat construcţiunile ingenioase şi lucrările gigantice care fac gloria secolului nostru au ieşit şi ies dintr-acele şcoli.

Noi, deşi avem trei şcoli cu numele de şcoli reale, în care ni se spune că urmează 224 de tineri, şi două şcoli de comerţ cu 187 de elevi, dar, fără de a merge mai departe, găseşte daca poţi un maşinist la o bătătoare de grîu sau un contabil într-o casă de comerţ care să fi ieşit dintr-acele şcoli; monopolul acestor impieguri este şi astăzi al nemţilor, al grecilor şi al ovreilor.

Numărul tinerilor care urmează cele 15 gimnazii şi 6 licee este de 2.466, adică un elev de şcoale secondare la două mii de locuitori; acest raport este în Europa de 25 la mia de suflete, ceea ce însemnează că învăţătura secondară este de 50 de ori mai răspîndită în Germania, în Franţa, în Anglia şi în Italia decît la noi. În privinţa cheltuielilor, acest grad de învăţămînt costă în Franţa 64 milioane franci, din care 2.763.487 franci plătiţi de stat; 3.171.391, de judeţe şi 58.567.808, de familiele studenţilor; la noi, acest învăţămînt costă pe stat 762.506 sau 350 fr. de elev, în vreme ce în Franţa un elev din şcoalele secondare costă pe stat numai 19 franci, şi de vom conta şi partea plătită de judeţe, costul unui elev se suie la 220 de franci.

Trecînd acum la gradul al treilea, la învăţămîntul superior, ştiinţa în antichitate a fost atributul esclusiv al clerului; chiar în timpii de întuneric care au copleşit Franţa în urma invaziunilor barbarilor ştiinţele, filozofia şi literatura mai trăiau numai în monăstiri; clerul era sarea poporului, şi în timpii din urmă în Europa învăţămîntul superior era monopolul clerului, un Galileu era obligat să supuie legile mişcării corpurilor cereşti noţiunilor coprinse în *Vechiul testament*. Acum lucrurile s-au schimbat; un reverent doctor Buckland, un stîlp al bisericii anglicane, caută a interpreta *Scriptura* ca s-o puie în armonie şi în concordanţă cu desco-

peririle geologice și geogenice[29]; filozofia și științele s-au afrancat de teologie, învățămîntul superior nu mai este al popilor; astăzi lumina derează din universități și din academii. Cît despre sistemul învățămîntului, sunt încă multe dezbateri și diverginți de opiniuni. Englezii și americanii lasă învățămîntului secondar și superior independența cea mai absolută. Statul nu se ocupă nici se preocupă de această cestiune, nici îi prescrie vreun program. La ei universitățile au fost și sunt fondate de particulari prin donațiuni; își au statutele și administrațiunea lor proprie; totul s-a făcut și se face după voința fondatorilor și administratorilor instituiți de fondatorii sau de proprietarii acelor stabilimente; singura participare a statului este că a admis ca universitățile să fie și ele reprezentate în parlament. Venitul lor anual se suie la 25 de milioane de franci.

În Franța, gradul superior al învățămîntului a trecut din mînele clerului catolic în dependința unui corp laic cu numele de universitate, căruia i s-a dat monopolul acestui învățămînt și puterea de a acorda, de a refuza și d-a regulamenta înființarea oricărei școale ș-a orcărui învățător.

Germanii au și ei o organizațiune administrativă superioară pentru instrucțiunea publică, au păstrat însă libertatea acțiunei intelectuale; la ei, învățămîntul elementar este lăsat în absoluta dispozițiune a comunelor, iar învățămîntul secondar și superior este dat corpurilor învățătorilor; sunt cîte doi și trei profesori pentru o catedră; în universități, elevul poate să aleagă liber profesorul care îi convine, astfel, profesorul are cel mai mare interes a face lecțiile sale bine, a se distinge ș-a place studenților, căci nu se poate impune auditorilor decît prin știință, capacitate și prin îngrijirea ce are de elevi; nicăiri nu se găsește o pepinieră de profesori ca aceea ce posedă Germania cu instituțiunea de *privat docentem*. Orce doctor, împlinind oarecare mici formalități, are dreptul a fi un *privat docent*.

Tendința generală în Europa este către libertatea învățămîntului în toate gradele. Nu este nici bine, nici drept ca un om de geniu, un novator să nu poată proclama liber descoperirile și doctrinele sale fără permisiunea vreunei poliții; o autoritate, fie ea teologică, fie politică, nu poate să nu abuzeze.

La noi, învăţătura înaltă numără 571 de tineri în două universităţi; părinţii şi tinerii judecă foarte aspru învăţămîntul ce se dă în facultăţile noastre; toţi acei care au mijloace se duc de urmează universităţile Germaniei şi Franţei. Pînă acum facultatea de jură singură a dat cîţiva elevi de merit.

Multe ar fi de zis asupra învăţămîntului la noi! Dar cadrul acestei scrieri nu comportă o mai lungă critică şi termin semnalînd din nou injustiţia şi prejudiţiul făcut naţiunei, luîndu-se şcoalelor şi bisericilor obolul dat de pioşii noştri bătrîni, ca să plătească cu dînsul oamenii poliţiei şi impiegaţii deprisos ai administraţiunei; această avere trebuie să se restituie şcoalelor, precum s-a restituit a spitalurilor. Cultura spiritului nu este mai puţin preţioasă decît sănătatea corpului.

IX

Trebuie să mă opresc aci, amici cititori, nu doar că-mi închipuiesc că am studiat pînă-n fund subiectul care figurează pe titlul acestui capitol, dar pentru că mă tem să nu abuzez peste măsură de paţienţa voastră.

Intenţiunea mea, cînd am apucat condeiul, a fost să vă împrospătez memoria asupra unor convorbiri politico-economice la care aţi asistat adesea, sunt sigur, prin adunări şi grădini, şi să dau un oarecare relief absurdităţilor ce ajunge a zice acela care uită acasă multă-puţină raţiune ce are; interesul personal şi mai ales interesul momentului îl încalică, îi dă dezghinuri şi-l duce unde cu gîndul n-a gîndit.

Am pornit voios prin grădini şi prin holde şi tot cu oameni importenţi; dar din consideraţiune în consideraţiune m-am pomenit în mijlocul unui horizont atît de posomorit, încît, în loc de conversaţiuni naive şi vesele, v-am pus dinainte un munte de cifre pline de cugetări triste.

Vedeţi bine că alta am cugetat şi alta a ieşit la vopsea; atît este de adevărat că nu este iertat omului a glumi cu nenorocirile publice. Cer dar iertare daca, în loc de a vă face să petreceţi o oră plăcută, am venit de v-am turburat liniştea şi nepăsarea în care trăim cu toţii. În loc de a da curs primei idei ce mi-a venit dinaintea căminului, într-un moment manuscriptul meu ar fi ieşit pe coş ca tot ce iese

din focul cugetărilor omeneşti, am avut slăbiciunea de l-am lăsat să alunece sub teascurile tipografului. Acum îmi rămîne numai consolaţiunea că mai curînd sau mai tîrziu vă puteţi face deputaţi, senatori sau miniştri, ş-atunci cifrele pe care le-am găsit una cîte una în paiele cancelariilor vă vor servi poate la votările de noi impozite, de creări de posturi, de recompense şi de concesiuni.

România este o ţară mică în adevăr, dar împrejurările şi vicisitudinile prin care a trecut a făcut să răsară în mijlocul ei, şi deodată, cele mai mari cestiuni naţionale politice, morale şi umanitare. Cea mai mică mişcare din loc aduce grămadă dinaintea observatorului atîtea ticăloşii şi atîtea nedreptăţi, atîtea sfîşieri, convulsiuni şi discordii, care nu pot să nu turbure sufletul şi să nu rădice în spirit o mulţime de probleme de cea mai mare gravitate.

Espuind relele şi semnalînd consecinţele, m-am crezut în drept a cere orcărui bun român cîteva momente de atenţiune.

Oare nu este de cel mai mare interes politic şi moral a studia amestecul cel mai straordinar ce se poate vedea de independinţă şi de servilitate ce esistă în societatea română, de libertăţi proclamate, dar părăsite şi de tiranii abolite şi cu toate acestea domnind în toată splendoarea şi vigoarea lor? Nu este un fenomen de cel mai mare interes a studia cum, într-o societate înzestrată cu o constituţiune din cele mai liberale, îngrădită de toate garanţiile, să vedem abuzul, nedreptatea, violenţa şi apăsarea dînd piept voiniceşte cu dreptatea şi cu legea şi îngenunchindu-le la pămînt? Ignorenţa poporului, prejudeţele şi puterea căzută în mînele oamenilor trecutului ne esplică ele îndestul starea lucrurilor? Nu este oare timpul să ne întrebăm ce viitor îşi pregăteşte naţiunea română? Economistul, moralistul, omul de stat, profesorul, preotul pregătesc ei generaţiunile cele noi la viaţa la care Europa a conviat România? Ce fac ei pentru a inspira poporului iubirea legalităţii şi a dreptăţii, pentru a-i inspira ură şi dezgust în contra hatîrului, abuzului şi ciocoismului? Fac ei pentru întărirea religiei, a familiei, pentru respectarea proprietăţii şi siguranţa individului ceea ce a făcut Şincai, Petru Maior, Lazăr, Vladimirescu, Cîmpinenii, Bălcescu şi boierii cei vechi pentru deşteptarea simţului naţional? Unde este propagarea prin grai, prin scris şi prin faptă? Unde este sancţiunea morală, cînd ve-

dem pe cei care practică imoralitatea şi calcă legile în picioare, temuţi, stimaţi şi onoraţi pretutindeni?!

Daca într-aceste cîteva pagine am izbutit a vă face să urîţi măcar un moment nedreptatea, daca am izbutit să vă fac să cugetaţi măcar un minut la greutăţile contribuabilului, la starea lui nenorocită şi la uşurinţa cu care se aruncă banul muncit în cheltuieli zadarnice şi vătămătoare; daca am rădicat în sufletul vostru dorinţa de a aduce un remediu acestor rele, sunt cu prisos satisfăcut. Vie cei vrednici a străbate această cale, a o lumina şi a ne arăta limanul.

PARTEA A ŞAPTEA

TREI ANI ÎN ROMÂNIA

sau

CORESPONDENŢA ONORABILULUI BOB DOWLEY

1876

I

Sunt vreo trei săptămîni de cînd curierul îmi aruncă pe sub poartă un plic. Epistola ce conținea era iscălită de amicul meu Dobson & Scrope, unul din cei mai renumiți editori tipografi din Old Square W.E. Cuprinderea ei era următoarea:

„*Dear sir**,

Prea onorabilul** Bob Dowley îmi propune editarea alăturatei scrieri. Condițiunile sale sunt atît de generoase, încît mi-ar părea rău, foarte rău, să-mi scape din mînă o afacere așa de grasă: îmi lasă tot beneficiul primei edițiuni de cincizeci de mii de esemplare — un cîștig net de cinci sau șase mii de lire. Nu pot însă să nu am oarecare ezitațiuni cînd văd că laurii lui Palgrave, lui Baker, lui *sir* John Franklin, ai lui David Livingstone și mai cu seamă, acum în urmă, ai intrepidului Filias Fogg, de la *Trawelers Club****, care, sub inteligintea direcțiune a domnului Jules Verne, a încungiurat pămîntul în mai puțin de optzeci de zile, opresc pe toți compatrioții mei d-a dormi[1]. Numărul turiștilor sporește într-o progresiune așa de spăimîntătoare, încît ei au ostenit teascurile**** lui Murey și Macmillien cu tipăririle relațiunilor lor de călătorii.

---

* Iubite domnule *(n.a.)*.

** *The most honorable* (preaonorabilul) este calificativul ce se dă acelor cari, prin drept de moștenire, au să devie într-o zi lorzi membri ai Camerei de sus *(n.a.)*.

*** Clubul călătorilor *(n.a.)*.

**** Murey și Macmillien sunt cei mari mari editori ai scrierilor de călătorii *(n.a.)*.

Cartea ce mi se propune să editez tractează despre România. Ca unul care ai ocupat acolo funcțiuni înalte, îmi închipuiesc că trebuie să cunoști oamenii și lucrurile despre care este vorba. Așadar, nainte de a mă decide să public, aș dori să știu daca aprecierile nobilului scriitor au vreo valoare și daca o traducțiune în limba română ar avea trecere. Sunt dispus a plăti traducătorului, pentru întîia edițiune, cîte trei pence* de esemplar.

Primește etc.

Iscălit, DOBSON & SCROPE"

Deși în ziua de astăzi nu este un cuvînt de a cunoaște țara fiindcă ai fost în trebile statului, dar, în considerațiune că citirea manuscriptului m-a făcut să aflu lucruri despre care nu aveam nici o idee, am răspuns amicului meu *într-un mod* favorabil și îndemnător.

Cît pentru traducțiune, mi-am zis: pe timpii aceștia de abundanță în dări și de lipsă în recolte, cinsprezece mii de lei nu sunt de lepădat, și am luat asupră-mi de a traduce în românește scrierea preaonorabilului turist, intitulată: *Three yars in Rumania*, adică *Trei ani în România*.

Acum testul englez, precum și traducțiunea în românește se află sub puternicile mașine ale domnului Dobson & Scrope din Old Squar. W.E. și în curînd se va vedea la geamurile librarilor două frumoase volume octavo, tipărite cu garmont, pe hîrtie velină, edițiune de lus, ilustrată cu mai multe portrete d-ale oamenilor nostri politici.

Știu că părintescul guvern sub care avem fericirea să trăim — Dumnezeu să ni-l ție! — ne face nouă, bieților scriitori, o concurință crîncenă cu înalta și mult eleganta proză a doctului domn Lascar Catargiu și cu cuvintele pline de lealitate și de patriotism rostite pe la gare de viteazul și mult vestitul în războaie general Florescu[2] — bucăți de literatură pentru citirea cărora mulți sunt chiar generos răsplătiți cu [bani] din casa visteriei; știu asemenea că mulți sunt obligați, vrînd-nevrînd, să citească proza oficială și oficioasă și, prin esecuțiuni de dorobanți și vătășei, să facă plata abonamentelor.

---

* Treizeci bani aproape *(n.a.)*.

De aceea, spre a nu vă amăgi cu marfa ce voiesc să vînd, vă prevestesc că ea nu are nici aprobarea, nici simpatiile guvernului. Mărginindu-mă dar a vă da aici numai cîteva fragmente din opera lui Bob Dowley, vă promit că totul va fi conform cu proba aceasta, pentru care nu vă cer nici un ban mai mult de doi lei.

II

LORZIEI-SALE* VICECOMITELUI WINKLE

London
120 Park-Lane

București, 1875, 6/18 mai

My lord,

Nu mai rămîne îndoială: serviciul nostru postal a ajuns la perfecțiune. Onoare lordului Manners** ! Scrisoarea voastră din 24 iuliu cu simpla inscripțiune *To Dowley Esq.*, fără indicațiune de continent, fără nume de țară, fără nume de stradă, după ce s-a plimbat cîteva zile prin biurourile postale ale Regatului Unit, priimind de la fiecare cîte o mică notiță pe plic, m-a dibuit în București, capitala României, la „Grand Hotel Brofft“, Calea Mogoșoaiei, Piața Teatrului Național, unde plătesc locuința, mîncarea, încălzitul și luminatul mult mai scump decît la „Clarendon hotel“***.

Trăiesc, sunt sănătos și, spre semn de recunoștință pentru buna suvenire ce-mi păstrați, mă voi sili a satisface dorința ce aveți de a cunoaște oamenii cu cari trăiesc și țara în care ziceți că m-am rătăcit, fără să las măcar un fir de mătase în mînele vreunei Ariadne.

Orașul în care mă aflu nu seamănă cu cele ce ați putut vizita în numeroasele voastre călătorii. Închipuiți-vă o populațiune de o sută cincizeci de mii de suflete răspîndită

* *To his Lordship* (lorziei-sale) se zice in scris și în vorbă cînd se adresează cineva către un lord membru al Camerei Lorzilor *(n.a.)*.

** Ministru postelor care a adus cele mai însemnate îmbunătățiri serviciului poștal *(n.a.)*.

*** Otelul cel mai scump din Londra, frecuentat numai de aristocrația indigenă și străină *(n.a.)*.

pe o cîmpie în care lesne ar încăpea peste un milion de locuitori. Casele, împrăştiate fără nici o regulă, seamănă cu pietrile aruncate odinioară de vestitul Cadmus.[3] Fi-va, oare, destinat acest oraş să devie într-o zi o capitală mare şi vestită în lume, de a coprins ea atîta mar de pămînt? Cine va trăi va vedea! Docamdată, Bucureştii au ceva rudimentar. Prin mahalale, casele cele mai multe sunt cu un singur rînd; pe ici, pe colea se vede cîte una mai înaltă, care-şi arată învelişul de tinichea albă printre frunzele copacilor, pare-ar fi ciocul unui pui care sparge găoacea ca să iasă la lumină. Ele sunt despărţite unele de altele prin maidanuri, colibi şi gropi. Ca să aveţi o mică idee, trebuie să vă spui că cîţiva paşi mai sus de unde locuiesc este palatul princiar, care, cu grădina, cu curtea şi cu garda domnească, coprinde în faţa stradei principale ca la o sută de yardi*; iară d-aci încolo se întinde un gol de o lungime cel puţin îndoită. O curte mare, de vreo zece acre**, în fundul căreia se află o casă ruinată, care se zice că acum cîţiva ani ar fi fost casa unui boier foarte mare.

Dupe ferestrele salonului meu, ochiul străbate, printre case şi dasupra streşinelor, pînă la Cotroceni — cale de mai multe mile — o mănăstire cîrpită şi transformată în reşedinţă de vară[4] a principelui de Hohenzollern. Stradele sunt strîmte şi întortocheate. Se vede că o să treacă încă mult timp fără ca ele să poată lua o direcţiune mai regulată şi mai puţin neplăcută la vedere.

— Ce să facem? îmi zicea deunăzi cineva. Nu este remediu la aceasta; fiindcă unul, sub pretext că-şi schimbă uşile şi ferestrele, îşi rezideşte bucată cu bucată casa care cădea, aşezînd-o tot pe temeliile cele vechi, deşi aceasta este în contra prescripţiunilor foarte precise ale legei pentru alinierea şi lărgirea stradelor. Poliţia vede şi tace pentru că proprietarul este deputat din majoritate şi trebuie cruţat; altfel, d-sa se mînie, şi te pomeneşti că votează în contra voinţelor ministeriului. Un altul, sub cuvînt că are să spoiască şi să zugrăvească, trage o perdea de scînduri, din dosul căreia îşi face casă nouă. Municipalitatea vede şi tace. Ce să facă? Proprietarul este alegător şi, de nu i s-ar face

* Aproape 50 de stînjeni *(n.a.)*.
** Peste opt pogoane *(n.a.)*.

pe plac, te pomenești că la alegeri se duce de-și dă votul candidatului opozițiunei. Altul, deși zidește din temelie, dar mai scoate o burtă în uliță, căci el este rudă, amic, asociatul vreunui ministru sau al vreunui camorist și cată să profite de împrejurări.

Cu chipul acesta, stradele, în loc de a se mai lărgi și a se îndrepta, se strîmbează și se strîmtează.

Rărimea caselor este o împrejurare norocită, fiindcă, altfel, nu știu, zău, cum ar trăi bieții creștini adăpați cu apă din Dîmboviță și răsuflați cu aer din canal; intoxicațiunea și asfixia ar fi generale.

Dasupra orașului, un cer transparent sticlă; trec luni întregi fără să vezi cel mai mic fulg de nor. În mizlocul bolței albastre stă toată ziua soarele, atîrnat ca o lampă care te dogorește și te orbește; noaptea, firmamentul pare bătut în cuie cu gămălie de briliant. În țara noastră nu avem idee de un asemenea cer. Cînd vii din Anglia, ți se pare că intri într-o sală de bal. Vara, căldura te obosește și te moleșește, iarna frigul te amorțește și te ghemuiește. Locuitorii indigeni și străini, cu mine dîmpreună, pătimim rău de întinsul registru al temperaturelor care, pe termometru „Fahrenheit", nu coprinde mai puțin de 120 de grade între maximă și minimă. Nu este rar ca, în interval de cîteva minute numai, să fim espuși la schimbări de temperatură de 15 și de 20 de grade. La Calcuta nu am suferit de căldură cum am suferit aici vara trecută, nici la Spitzberg nu am simțit frigul ca astă-iarnă. În timpi de uscăciune, cari țin luni întregi, soarele seacă lacurile și mlaștinele; atunci emanațiunile amoniacale din descompunerile putride ale miliardelor de reptile, de insecte și de plante acuatice trec toate în plămînii bieților creștini. Iarna, frigul ține amorțit mustul arborilor șase și șapte luni, fără ca o singură frunză să vie să mai soarbă din atmosferă gazurile deletere ce ies din fermentațiunea necurățeniilor aruncate pe maidanuri și pe malurile Dîmboviței. Răsuflătorile canalului celui mare, cu fumul ce scot, seamănă cu niște cății cu mirodenii esalate din cutia Pandorei. Frigurile palustre domnesc aici tot anul ca nicăiri aiurea, alternînd cu vărsatul, cu angina, cu tifosul și cu oftalmia egipțiană. Nu trece an să nu fim espuși la două sau la trei dintr-aceste epidemii care lasă mai multe goluri în familii decît lăsa

odinioară vestita ciumă. Registrele stării civile ne arată pe tot anul un deficit de peste două mii de suflete, numai în Bucureşti; dar graţie ovreilor, nemţilor şi ungurilor cari se coboară de peste Carpaţi ca un rîu diluvian, nivelul populaţiunei nu numai că nu scade, dar se şi suie din zi în zi. Numai fizionomia populaţiunei se schimbă.

Rarcori poţi întîlni aici o figură sănătoasă şi rumenă. Ceea ce numim noi un John Bull* este o ființă cu totul necunoscută pe stradele Bucureştilor. Bărbaţii sunt în genere slabi şi smoliţi; au un umblet legănat şi indolent; femeile sunt, cele mai multe, anemice şi bolnăvicioase; copiii, sarbezi şi buhăviţi. Cînd un biet om îşi permite a trece peste şasezeci de ani, este considerat ca indiscret, şi moştenitorilor prezumtivi li se recunoaşte dreptul de legitimă impacienţă.

Pornirea pe lumea cealaltă se face aici cu jale şi alai. Pe încetatul din viaţă îl îmbracă cu haine de gală, îl aşează într-un cosciug roşu, cu capul pe perină cu vapeluri, îl încarcă într-un car negru, sub un catafalc dasupra căruia stă în picioare moartea poleită cu coasa şi cu clepsidra în mînă. De cîtva timp este la modă carul cu o panoplie de cavaler cruciat. El pare a fi destinat cu preferinţă gradelor superioare ale armatei şi înaltei nobilimi. Echipagiul, împodobit cu fel de fel de şireturi şi de ciucuri şi cu fel de fel de figuri aurite, este tras de patru cai înveliţi de sus pînă jos cu postav negru, mînaţi de pe capră de un vizitiu cu un bici lung şi ţinuţi de şase scutieri cu torţe aprinse în mînă. Mortul dezvelit la chip, cu faţa în sus, cu o foaie de trandafir în gură, scuturat de pietrele pavelii, clatină mereu din cap, parc-ar protesta, sîrmanul, în contra profanaţiunei ce i se face. Astfel, plimbat în sunetul clopotelor, prin tîrg şi prin stradele principale, precedat de o droaie de popi îmbrăcaţi în odăjdii, urmat de muzica militară, care-l jăleşte în cadinţă din toba mare şi din timbane, ajunge la grădina Belului. În urma muzicei vin rudele şi amicele repauzatului, cîte patru într-o birjă, îmbrobodite cu zăbranic negru şi cu ochii roşii.

---

* *John Bull* (Ion Taurul) este espresiunea prin care englezii desemnează pe un om rumen şi bine hrănit, tip destul de numeros în Anglia. *Anglia este patria lui John Bull* însemnează că Anglia este patria oamenilor cari sunt în stare prosperă *(n.a.)*.

Patru jandarmi călări, în mare ținut, curat îmbrăcați, deschid marșa cortegiului împreună cu coliva, cu panerul cu lumînările și cu capacul cosciugului.

Livrelele roase și pătate, pălăriile scofîlcite și soioase, botfortele pline de noroi și scălciate dă cioclilor un aer mai mult de comedianți, rădicîndu-le toată gravitatea.

Aflu că poliția ar fi oprit pe morți de a se mai plimba cu muzică prin tîrg — aceasta ar fi o adevărată îmbunătățire — dar tot s-a lăsat o latitudine acelor cu dare de mînă. Plătind o mică taxă, bogații își pot procura plăcerea postumă a unei muzici, silind astfel lumea să-i jălească vrînd-nevrînd.

La țară, rărimea populației este și mai aparentă decît în capitală. Întindere mare și oameni puțini; nașteri puține și morți mai multe, condițiuni invidiate în Germania. Sunt județe unde mergi ore întregi fără să întîlnești o casă sau un arbore. Proprietăți de cincisprezece și de douăzeci de mii de pogoane de pămînt cultivabile, care nu au pe dînsele mai mult de zece sau cincisprezece familii, și de la cari proprietarul d-abia prinde două mii de galbeni pe an. La munte sunt proprietăți de o întindere de 50 și de 100 de mii de pogoane.

După măsurătoarea făcută pe cele mai bune harte, întinderea Principatului Român este, în țifră rotundă, de

12.100.000 hectare,

din care Muntenia sau partea d-a dreapta Milcovului are

6.820.000 hectare

și Moldova împreună cu partea din Basarabia retrocedată prin tractatul din 1856 are

5.280.000 hectare.

Iar după cercetările statistice din anul 1859, coordonate de Marțian și de d. Ion Ionescu, întinderea României libere nu ar fi decît de:

11.373.000 hectare

din care Muntenia ....7.328.328 hectare
și Moldova de ....4.045.432 „

Acest pămînt se împarte în:

pămînt cultivabile ....6.280.000 „
păduri ....2.233.000 „
și pămînt sterp ....2.860.000 „

Munţii Carpaţi formează toată fruntaria nord şi vest despre Austria; vîrfurile lor cele mai înalte sunt: în Moldova, Ceahlăul sau Pionul — 2.720 m, şi în România mare, Omul sau Caraimanul — 2.650 m dasupra mării[5].

Oraşul cel mai jos este Ismailul, 14 metri dasupra mării, iar oraşul cel mai înalt este Iaşii, 318 metri dasupra mării. Bucureştii sunt la 87 m dasupra nivelului Mării Negre.

Celelalte părţi locuite de români, dar cari nu fac parte din Principat, sunt:

1. În Rusia

Partea din Basarabia rămasă în Imperiul rus dupe tractatul din Paris.

Basarabia rusească ....3.400.000 hectare

2. În Austria

Transilvania	6.600.000	„
Banatul	2.700.000	„
Maramureşul	1.600.000	„
Crişana	3.000.000	„
Bucovina	1.400.000	„

3. În Turcia

Mai multe părţi sporadice în Macedonia şi în Epir.

Astfel că întinderea totale a părţilor locuite de români trece de 30.000.000 hectare.

Pămîntul cultivabil al României din Principat se împarte în:

grădini	156.000	hectare
vii	83.000	„
arături	2.340.000	„
fîneaţă	983.000	„
islaz	2.850.000	„
săraturi	346.000	„
păduri	2.233.000	„
Total	8.991.000	hectare

Dintr-acest pămînt, aproape a treia parte este sau a fost proprietatea statului. El poseda la 1867:

1.500.000 hectare pămînt cultivabil
759.000 „ păduri

Total 2.259.000 „ pămînt producător de venit, o

bogăţie de care se desface încet-încet din cauza cheltuielilor nesocotite şi unei rele chibzuiri.

III

TO SIR ALFRED TELWELL

London

Pall Mall Colton* S.W.

Bucureşti, 1875, 2/14 iunie

Iubite Alfred,

Mă întrebi cum trăiesc în mizlocul căpcăunilor de români şi, aducîndu-ţi aminte de nenorocitul Ovid, îmi zici cu dînsul:

An mihi Barbaria vivendum semper in ista?
*I[n]que Tomitana condar oportet humo?***
şi mă jăleşti ca pe un pierdut.

Este de mirare cum noi, cari suntem astăzi cei mai îndrăzneţi călători din lume, cum noi, cari esplorăm pămîntul pînă la toate marginile lui, cum noi, cari cunoaştem pe degete locuitorii Sudanului şi p-ai lacului Nyanza[6], suntem atît de rău informaţi despre ţări şi despre popoare de cari avem un interes imediat nu numai comercial, dar chiar politic!

În general, credem că românii sunt un popor înapoiat, aproape sălbatic, de un temperament imposibil, turburători, gîlcevitori, indomptabili, anevoie de condus. Eroare mare! Nu am văzut oameni mai blînzi şi supuşi, mai apatici şi mai piloşi decît dînşii; aş putea zice chiar că le-ar trebui niţel gaz oxidric la nas. Cînd auzi de vreo gîlceavă, de o violenţă, de o bătaie sau de un omor, regulă generală: să nu cauţi pe făptuitori sau pe autori printre indigeni, că nu-i găseşti. Românii ies anevoie din apatia lor; dar, ca toate corpurile înzestrate cu o mare putere de inerţie, porniţi din loc, cu greu îi mai poţi opri. Mulţi îi cred leneşi şi slabi muncitori; adevărul este că nu se pun voios

* Clubul cel mai aristocratic, clubul partidului Tory *(n.a.)*.
** Trebuie oare să trăiesc mereu în această ţară barbară?
Şi să fiu înmormîntat în acest pămînt de la Tomi?

la lucru; dar și cînd au învins rezistența inerției, te minunezi de lucrarea ce poate face un român într-o zi. Bulgarul, care trece aici de cel mai bun muncitor de pămînt, nu poate săpa sau secera într-o zi nici pe jumătate cît poate un român. Un român sapă într-o zi opt prăjini pogonești de porumb (33 are) și seceră cinci pînă la șase clăi de grîu.

Românceele sunt grațioase și plăcute. Au ochi negri cari scapără scîntei de foc, o căutătură care încălzește ca razele soarelui și pătrunde ca o săgeată. Dar, ca toate meridionalele, iau foc anevoie. Nu este rar să vezi oameni îmbătrîniți în oftări de speranțe înșelate, care se consolă de multe ori, nenorociții, dîndu-și aere de fericire. Cu toate acestea, dacă am crede cîte se zic, cazurile de cădere dinaintea unei toalete de bal, unei loje la operă sau unei călătorii la băi de mare nu sunt rare. Bărbații cei buni și blajini nu prea cercetează despre proveninţa bogatelor stofe în care se înfășoară frumoasele și elegantele lor soții.

Află dar, amice, că damele de aici poartă rochii de atlas, de fai și de catifea *epinglée*, lipite de pulpe, ca pantalonii husarilor, grămădite mototol dindărăt, și cu coadă de doi coți, botine cu toc înalt de o schioapă, potcovite cu alamă; pălării numai cît podul palmei, legate pe creștetul cocului, și cadogane de o oca aruncate pe spate; toate acestea aduse de porunceală *assortis* de la cele mai renumite modiste din Paris. Nu crede dar cînd ți se spune că ele sunt îmbrăcate cu foi de viță și cu pene de cocoș.

Caleasca de Viena, cu cai unguresti, cu vizitiu cu cocardă, cu șireturi de fir la pălărie și la cusături, este supremul fericirei elegantelor. Este nobil și de bun ton ca o damă să se învîrtească pe șosea, cel puțin de două ori, de la havuz pînă la rondul cel mare, răsturnată pe un fund de mătase albastră, vînătă sau galbenă; apoi să se coboare, ca să-și tîrască nițel coada rochiii prin praf, încungiurată de trei-patru eleganți, urmată pas cu pas de mîndrul lacheu care-i duce manteluța de cinci dramuri pe brațe. Și apoi, acasă... Dumnzeu știe cum trăiește. Vezi dar că departe de a fi sălbatice, damele d-aici sunt civilizate, și încă prea civilizate.

În ceea ce se numește lumea mare, fiecare casă își are seara de priimire, o dată pe săptămînă cel puțin. Saloanele sunt bine mobilate, bine luminate, și toaletele cu deosebire bogate; însă, daca lipsește vioara care să facă pe mosafiri să

sară în cadență, serata devine plicticoasă. Se formează cîteva părechi prin colțuri, celelalte dame se așează pentru toată seara pe scaune și pe canapele, trîmbă, una lîngă alta. Bărbații, tineri și bătrîni, se grămădesc într-o cameră, unde, după cîteva minute de conversațiune, poți tăia fumul de tutun cu cuțitul, și, după ce isprăvesc despre ale ploii și ale soarelui, se împart primprejurul a două-trei mese de joc, urmează cu ochii neclintiți cărțile cari cad din mînile jucătorilor și sfîrșesc prin a admira și critica ore întregi, fără să li se urască.

Astfel, serile sunt toate prinse, ba încă săptămîna nu are destule zile, căci unele sunt disputate. În serile multiple, oamenii de societate, cum se numesc, le cutreieră pe toate, dar cînd se apropie miezul nopții, toate saloanele se golesc în profitul unui singur, cel mai luminat și decorat din toate, căci într-însul totdeauna este cadril, valț, polca, supeu și cotilion. Stăpîna casei, zveltă, alertă, grațioasă și plină de prevenințe pentru toți invitații, reușește a ține lumea în bună petrecere pînă la trei și patru despre ziuă. Deosebit de primirile ordinare, mai sunt baluri mari la vilă și la oraș; apoi revelionurile de la Anul nou, lăsata de sec, zilele de naștere și onomastice ale boierului ș-ale cucoanei etc. Atunci porțile curții se închid, și nici unul din invitați nu mai poate părăsi balul înainte de a doua zi, opt ore, cînd li se mai dă un mic ospăț.

Deși orașul este foarte întins, dar nu știu cum se face că pretutindeni întîlnești aceeași lume. Viața aici e pe față, nimic nu rămîne necunoscut, și cu toate acestea domnește cea mai mare libertate de acțiune. Lasă lumea să latre, că te lasă să faci ce vrei.

Vara, lumea mare, damele mai ales, pleacă în străinătate, la Ems, la Spa, la Vichy, la Karlsbad etc. Se așteaptă cu nerăbdare și cu neodihnă luna lui mai, ca să meargă să se îmbăieze. Mă opresc aci, cum zice povestea vorbii italianului: „*Ho spesse volte piu d'una lingua in bocca*"*.

După recensămîntul din anul 1859, populațiunea principatului român s-ar urca d-abia la:

3.864.848 de suflete { 2.400.852 dincoaci de Milcov
1.463.996 dincolo de Milcov

* Adesea în gura mea se află mai multe limbi.

Din care {1.995.861 bărbaţi
{1.868.987 femei

Clasaţi pe religiuni sunt:

3.652.968 creştini ortodoxi de ritul oriental
100.880 creştini de diferite rituri
109.000 israeliţi
2.000 mahometani.

Însă cei mai mulţi din scriitorii cari s-au ocupat cu cercetări şi cu lucrări statistice arată o populaţiune mult mai mare. Unii merg pînă a zice că trece de cinci milioane. Eu, deşi sunt dispus a crede că recensămîntul din 1859 este greşit în minus, nu pot fi autorizat de nimic a spune că ţifra populaţiunei să poată trece mult peste patru milioane. Cercetările asupra emigraţiunilor plugarilor români peste Dunăre şi asupra cărţilor stării civile fac a crede că, daca de cîţiva ani populaţiunea se mănţine la acelaşi nivel, este numai prin mişcarea populaţiunilor de peste hotar, prin emigraţiunele dinafară.

Pe tot anul intră în România...... 105.000 streini
din care ies numai .... 80.000 „
iar ceilalţi .... 25.000 „
rămîn în ţară, şi numai prin ei se mănţine nivelul populaţiunei.

Dintr-aceşti 25.000 străini, ca la 8.000 sunt unguri şi români din Austria, vreo 2.000 de diferite naţionalităţi occidentale, germani cei mai mulţi, şi 15.000 sunt izraeliţi, alungaţi din Ungaria, din Galiţia şi din Polonia.

Deşi împrejurările politice, precum şi prejudeţele şi fanatismul religios al ovreilor fac ca o constatare esactă a populaţiunei ovreieşti să fie foarte anevoie şi chiar imposibil, dar nu poate fi îndoială că astăzi numărul lor trece peste 400.000 suflete, fără a tăgădui sporirea continuă din an în an prin naşteri şi mai ales prin sosiri noi.

Dar, aproposito de ovrei, am primit o scrisoare de la văru-meu Pady. Ştii că se însoară şi trece din *felow* al Universităţii de Oxfort paroh la biserica de la Truro, o cură de o mie de lire, plus casă şi grădină? În scrisoarea prin care îmi face cunoscută această plăcută ştire, se crede dator, în calitatea sa cea nouă de împăciuitor al omenirei, să-mi dea să citesc cinci lungi pagine de bociri şi de tînguiri asupra nenorocirilor israeliţilor. Ai crede că cruzimile la cari

faraonii supuneau pe acest păcătos neam erau nimica pe lîngă ale românilor. Cetind scrisoarea lui, ai crede că aici li se scoate dinţii şi măselile, mai rău de cum le făcea bunul nostru rege John; că sunt jăfuiţi, precum îi jăfuia Henric III; că sunt jupuiţi şi spintecaţi ca în timpul lui Richard; că, în fine, îi ard, ca în Spania şi în Franţa în timpul lui Carol VI. După dînsul, Bucureştii şi Iaşii merită să fie tratate ca Ierihonul şi Laisul şi că românii ar trebui risipiţi şi spulberaţi ca seminţiile Samariei şi Sichemei[7].

Nimic din toate acestea. Ovreii nu sunt nici goniţi, nici jăfuiţi, nici insultaţi, nici bătuţi, nici tăiaţi în bucăţi; din contra, pot zice că ei trăiesc aici mai bine decît în oricare altă ţară. Dovada cea mai bună este că se înmulţesc, se îmbogăţesc şi că nu se duc din România.

Aici e locul să zic împreună cu Metastas:

*Chi sta bene non si muove**.

Nu numai că nu se duc, dar vin, vin mereu cu duiumul, ca o undă, din ţările acelea a căror guverne se dau de protectorii lor şi unde se vede că nu prea pot trăi, de vreme ce fug d-acolo.

Să nu se mai îngrijească Europa şi America, nici vărul Pady de soarta ovreilor din România. Sunt toţi în păr; nu lipseşte seara şi dimineaţa nici unul la apelul nominal; sunt sănătoşi, mai sănătoşi decît românii, pentru că se hrănesc mai bine, au locuinţe mai bune şi pentru că meseriile la cari se aplică nu sunt aşa de ostenitoare ca acele îmbrăţişate de români; mortalitatea este mai mică şi naşterile mai numeroase decît la români. Se poate zice că trăiesc ca în sînul lui Abraam. Vin aici săraci lipiţi, şi în cîţiva ani se îmbogăţesc. Toată bogăţia este în mîna lor. Arendaşul, plugarul şi meseriaşul român a ajuns a munci numai şi numai ca să sporească capitalul bănesc al ovreilor. Adevărul este că nu prea sunt iubiţi; dar aş voi să-mi arate vărul Pady o ţară în lume, fără a escepta pe Anglia, unde acest neam să se fi bucurat de o mare stimă şi de o mai pronunţată afecţiune? Oare cuvintele *juif*, *judeu*, *jud*, *iaudi*, *Iuden* au o accepţiune mai favorabilă şi mai puţin ireverenţioasă decît zicerea *jidan?*

* Cine se simte bine, nu se mişcă.

— Ce-aţi zice oare dumneavoastră, mă întreba odată un român, daca în iubita voastră Anglie, atît de civilizată şi de dezbrăcată de prejudeţe, unde toleranţa religioasă, politică, filozofică şi chiar cea socială au ajuns la culme; ce aţi zice daca v-aţi pomeni în cîţiva ani cu cinci milioane de ovrei, de unde nu aveţi decît 46.000, adică, ca în loc de a avea 1 $^1/_4$ la mie, aţi avea 150 la mie? ce aţi zice cînd, cu chipul acesta, a şasea parte a populaţiunei voastre ar aparţine unei patrie străine? Ce aţi zice cînd numărul acestui neam, care nu vorbeşte nici limba voastră, nu are obiceiurile voastre, nici sentimentele, nici aspiraţiunile voastre, care nu are nici legături de ginte, nici de religiune, nici de istorie cu voi, care, fără cea mai mică afecţiune, fără nici o umbră de devotament pentru patria voastră, ar creşte pe tot anul cu 3 sau 400.000 suflete? Ce aţi zice cînd aş adăuga că aceşti venetici vă despreţuiesc limba, obiceiurile, naţionalitatea; că ei se consideră aparţinînd unei naţiuni vecine, de care, cu cuvînt sau fără cuvînt, vă temeţi, ale cărei idei şi tendinţe, manifestate pe faţă şi în toate ocaziunile, v-au fost şi vă sunt ostile? Un neam care, în caz de vreun conflict naţional, ar deveni antegarda cucerirei? Ce aţi zice cînd aţi avea o asemenea populaţiune care, în orce caz de dificultăţi politice sau sociale, recurge la străini şi provoacă intervenirea lor în afacerile voastre; oameni fanatici, superstiţioşi, intoleranţi şi răuvoitori, care prin tendinţele, prin obiceiurile şi prin aspiraţiunile lor devin samsarii şi propagatorii tuturor corupţiunilor? Mai adaogă încă că aceşti oameni, esercitînd numai profesiunile care le permite să poată consuma, fără a produce, care caută să trăiască pe spinarea şi munca bravilor englezi, prin tot felul de tentaţiuni şi şarlatanii? Te întreb încă o dată, ce aţi zice voi de acele cinci milioane de jidani, cînd ele ar ameninţa să devină zece milioane peste zece ani? Ce ar zice mai cu seamă oamenii de stat, umanitarii şi clergimanii voştri despre o asemenea spăimîntătoare invaziune?

Îţi mărturisesc că nu am găsit cuvinte cu cari să răspund, dar am scris vărului Pady şi aştept să-mi trimită arguminte.

Înmulţirea ovreilor în România este atît de învederată, încît nu este trebuinţă a recurge nici la condicile stării civile, nici la recenziuni. Nu avem decît să trecem printr-

acelaşi oraş sau mahala, la interval de un an sau doi, spre a vedea cum se întind ca pecinginea din zi în zi; cum, pe acolo pe unde, cu un an mai înainte, nu se pomenea de ovrei, prăvăliile româneşti au fost înlocuite cu dughene ovreieşti pline de marfă proastă şi mincinoasă; cum prin acele locuri nu mai poate trece creştinii fără a fi insultaţi de copiii ovreilor; cum îşi fac rugăciunile religioase în mijlocul stradei, oprind circulaţiunea; cum toată ovreimea aruncă trecătorilor creştini căutături fioroase.

Dinaintea acestei copleşiri, românii speriaţi stau înmărmuriţi şi resemnaţi; toată apărarea lor se mărgineşte în a nu le acorda drepturi politice.[8] Eu mă întreb daca, în locul românilor, noi, englezii *whigs* şi *tory*, radicali şi feniani[9], catolici şi protestanţi, patrioţi şi cosmopoliţi, am concede la pretenţiunile lor de a fi primari, alegători, deputaţi şi lorzi?

Zău? mai că nu aş crede.

Trebuie să-ţi spun însă că românii fac o mare distincţiune între ovreii spanioli şi ovreii numiţi nemţi şi lehi; nu se tem de cei dintîi pentru că nu sunt prea numeroşi şi pentru că obiceiurile şi tendinţele lor difer de a celorlalţi, al căror număr sporeşte pe tot anul.

Populaţiunea indigenă se împarte în:

684.168	familii	de	plugari
45.315	„	„	artizani
30.417	„	„	neguţători
25.000	„	„	funcţionari
10.000	„	„	preoţi
6.000	„	„	profesori şi învăţători
300	„	„	medici
320	„	„	avocaţi
200	„	„	moaşe
150	„	„	hirurgi
95	„	„	farmacişti
74	„	„	senatori
153	„	„	deputaţi

802.192 familii plus 9.000 călugări şi călugăriţe, peste tot aproape de 4.020.000 suflete.

Deosebit de acestea, mai sunt români:

În Basarabia rusească	500.000	suflete
„ Transilvania	2.115.000	„
„ Bucovina....................	513.000	„

În Banat	....	1.200.000	suflete
„ { Macedonia / Epir }	....	500.000	„

Aproape de 9.000.000 de români. Sunt autori cari fac numărul lor la 11.000.000. Ei au dreptate, daca țin seama de românii de pe malul drept al Dunărei, din Sîrbia și Bulgaria, unde trec necontenit, fiindcă găsesc pămînt mai ieftin și impozite mai ușoare, precum și de cei din comitatele ungurești.

Românii sunt poporul cel mai frugal ce am văzut. Un muncitor care sapă toată ziua, de dimineață pînă seara, se hrănește cu legume fierte în apă, cu două fire de ceapă și cu o bucată de mămăligă uscată. Indienii și arabii nu sunt mai sobri decît dînșii. Acei cari cad la patima beției nu pot rezista mai mult decît patru sau cinci ani. Clima nu comportă o mîncare mai substanțiale, nici băuturi prea tari. Cred însă că clasele muncitoare ar avea trebuință de o hrană mai substanțiale; sănătatea și temperamentul lor s-ar resimte în bine. Biserica le impune aproape 200 de zile de post pe an, în care nu li se interzice numai carnea, dar și laptele, untul, ouăle și chiar peștele.

În anul 1871 s-a consumat în tot principatul român:

149.000 boi, vaci și bivoli
9.500 vițel
78.000 oi, berbeci, capre și țapi
282.000 miei
61.000 porci.

După starea de inferioritate a vitelor, nu se poate socoti mai mult de 30 pînă la 40.000.000 kilograme*, cel mult 8 sau 10 kilograme de carne de fiecare om** și, de vom ține seamă că cea mai multă carne se consumă la orașe, putem zice cu certitudine că plugarul nu consumă nici douăzeci de kilograme de carne de familie. Cu cîțiva ani înainte, tot țăranul avea, duminecа cel puțin, oala cu găina la foc și porcul gras la Crăciun; astăzi, impozitele, prea grele pentru dînsul, nu-i mai permit să hrănească puiul de găină, nici porcul pentru dînsul și pentru copiii lui, ci este silit să-l

* 600 000 pînă la 800 000 cîntare sau 66 000 000 pînă la 88 000 000 funți *(n.a.)*.
** 16 sau 20 de funți *(n.a.)*.

ducă la tîrg, căci perceptorul îl aşteaptă acasă cu putere de esecuţie.

O să ţi se pară straniu cînd ţi-oi spune că poporul pe care îl crezi sălbatec şi barbar eu îl consider, în generalitatea lui, deopotrivă cu popoarele cele mai deştepte şi mai luminate din cîte am văzut. Este adevărat că românii nu au dat pînă acum lumei un om de geniu, nu s-au distins prin vreun cap d-operă, sau cu vreo descoperire în arte, în ştiinţe sau în meşteşuguri; este adevărat asemenea că ei nu au răsunat în lume numele vreunui învăţat sau vreunui filozof, că nu au încă adevăraţi docţi, fiinţe de acelea cari consacră toată viaţa lor unui studiu arid, împingînd cercetările şi investigaţiunele pînă la cele mai din urmă limite; dar aceasta urmează să fie atribuită circumstanţei că sunt un popor cu totul nou în viaţa intelectuale; că sunt puţini ani de cînd au început a urma universităţile şi şcoalele speciale ale Europei; în fine, că, de scurt timp, au început a avea şcoli regulate. În general, sunt foarte inteliginţi. Rar poţi găsi între dînşii, fie în oraşe, fie la sate, ceea ce se numeşte un idiot, un stupid, un imbecil sau un prost.

Cretini nu esistă între români; deşi au guşaţi pe văile Rucărului şi ale Rîului Doamnei, dar aceştia nu pot fi comparaţi cu cretinii din Valais şi din Aost. Guşaţii din Muscel îşi caută foarte bine singuri de afaceri şi de daraveri. Glasul le este alterat, dar spiritul lor este liber.[10]

În conversaţiune şi la petreceri, românii sunt deştepţi şi plăcuţi. Cu puţină învăţătură, devin foarte buni advocaţi; escelează în medicină şi chirurgie. Fără a voi să-i compar în ştiinţă cu medicii şi cu chirurgii cei mari ai Europei, îndrăznesc a zice că le pot ţine piept în diagnoză şi în operări din cele mai dificile şi mai delicate. Acei cari s-au dat la studiile ingineriei au reuşit foarte bine, şi mulţi dintr-înşii sunt căutaţi de concesionari şi de întreprinzători de lucrări de drumuri-de-fier, de porturi şi de canaluri, deopotrivă cu inginerii esperimentaţi aduşi din Franţa şi din Anglia.

În general, românii au o mare înlesnire la vorbă. În Camera lor am auzit oratori cari ar face onoare parlamentelor celor mai vechi. Cît pentru poporul de jos, o mai repet, nu cunosc ţăran plugar mai deştept şi mai lipsit de prejudeţe ca ţăranul român. Presiunile, jăfuirile şi maltratările prin

cari au trecut şi trece nu au putut să-l prostească; şi daca civilizaţiunea s-ar cîntări după cătimea de inteligință răspîndită asupra poporului întreg, nu aş sta la îndoială a proclama pe români unul din popoarele cele mai înaintate ale Europei.

IV

DOCTORULUI MURTON ESQ.

Devon
Eddistone Lighthouse

Bucureşti, 4/16 august 1875

Iubite doctore,

Mă întrebi daca am întîlnit p-aci pe bolnavul dumitale de la băile de la Elgoland; în adevăr, am adesea această norocire; el, deşi din provincie, dar vine foarte des în Bucureşti, unde se află chiar acum; locuieşte într-un otel cu mine; îl întîlnesc mai în toate zilele în sala de mîncare. Ne salutăm, dar într-atît se mărginesc relaţiunile noastre. Trebuie să ştii că acest domn este o persoană importentă, unul din deputaţii cei mai influenţi ai majorităţii, urechea cabinetului, cum am zice; glasul său puternic acopere discuţiunele şi face să înceteze zgomotul. Cînd strigă el: „Jos, copii!", toţi deputaţii majorităţii cad la pămînt, şi cînd zbiară o dată: „Sus, copii!", toţi se scoală ca un om. Ministrul nu poate fără el. Este nedespărţit de amicul său baronul de Fluman, cu care îl vedeam la otelul „Turnul şi elefantul" cînd eram la Copenhaga. Acest baron, dupe cum am înţeles, este un umanitar mare, a cărui vis favorit este de a face ca această ţară să se civilizeze şi să se îmbogăţească într-o clipă. El esplica deputaţilor din majoritate teoria cum să împace interesele generale ale statului român cu interesele sale particulare, fără paguba nimănui şi în cîştigul tutulor; şi pentru această invenţiune nu cere decît un mic comision.

Nenorocire însă că are un antagonist, un concurent în marele financiar Gheşefstein, care propune unificarea tutulor datoriilor publice şi private.

— Aveți fel de fel de datorii — zicea el mai deunăzi, la una din mesele de la „Brofft“, unde se adună mai mulți oameni politici — aveți datoria Stern, datoria Oppenheim, podurile de fier, linia Giurgiu, domaniale, renta etc., etc., etc., fiecare datorie cu deosebit tip, aveți de 6, de 7, 8, 9 și chiar de 10% pe an datorii pentru serviciul cărora bugetul a ajuns să fie încărcat cu aproape 50 de milioane pe fiecare an. Nu ar fi oare mult mai frumos să aveți o singură datorie consolidată și limpede, nu ar fi mai demn să aveți un singur tip, nu ar fi o adevărată glorie să vedeți în toate diminețile în ziarele financiare cuvintele: aseară renta română s-a închis cu 52, cu 55 sau chiar cu 50, și înscriind datoria într-o singură carte mare a datoriei statului, ați scăpa de o mie de încurcături? Pentru acest serviciu eu nu v-aș cere decît un mic comision de 2%, cu o juisantă de două sau trei luni.

— Nu înțeleg — răspunde unul din convivi — nu înțeleg care ar fi avantagiul unei asemenea operațiuni. Am spori capitalul, și atîta tot. În loc de o datorie de 500 de milioane, am avea una de 1.000 de milioane sau de un miliard, și în loc de a avea niște datorii care, prin amortizare, au să înceteze una cîte una la 1876, la 1880, la 1886, la 1890 sau la 1891, am avea o datorie de două ori mai mare și care nu s-ar stinge niciodată. Eu numai atunci aș înțelege o conversiune cînd statul ar găsi a se împrumuta cu o dobîndă mai ieftină, cum s-a făcut și în alte țări; adică cînd statul ar plăti serviciul anual al datoriei publice 40 sau 45 de milioane, în loc de 50 de milioane, rămîindu-i cîteva milioane pentru cumpărare de rentă, cu care s-ar micșora datoria. Conversiunile numai atunci sunt bune cînd este pletoră de bani, iar nu cînd banii sunt rari și scumpi.

— Așa este — răspunse capitalistul — dar dumneata nu ții seamă de lustrul ce s-ar da creditului român în Europa și de considerațiunea ce ar cîștiga în lumea financiară.

— Nu-ți mai bate capul cu dumnealui! strigară în cor ceilalți oaspeți. Este un om ruginit. Dar spune-ne, crezi că ar rămîne un beneficiu dintr-această transformațiune pentru grupul fundator și la cît crezi că s-ar urca participarea ficăruia din noi?

— Daca treaba va fi bine condusă — răspunse financiarul — trebuie să lase cel puțin 1% de repărțit ceea ce revine cam la opt sau nouă milioane.

Convivii se uitară unul la altul, se sculară și, formați în grupuri, șoptiră încet, astfel ca să nu se poată auzi ce vorbeau. Tot ce pot spune este că nu vorbeau românește.

La o altă masă, un domn gros, cu favorite albe lungi pînă la brîu, arăta unui alt grup de oaspeți cum, măsurînd din întîmplare marea în lung, în larg și în adîncime, a descoperit că nimic mai lesne decît a transporta Odesa, Trebizonda și Constantinopolea la Ibrianu [11], trăgîndu-le ca pe rotile. Cu un craion de aur în mînă, pe un petic de hîrtie, le demonstra, precum două și cu două fac patru, că lucrul se poate face numai cu un vot al Camerei și cu 100 de mii de acțiuni de cîte douăzeci lire, garanție 8% și amortizare îndestulătoare. În fine, le dovedea că ar rezulta peste zece milioane a se repărți între tovarăși și aprobatori, deosebit de avantagiele ce ar prezenta cestiunea de civilizațiune, de progres și de glorie pentru țară și pentru guvern.

— Dar nu crezi dumneata, domnule — zise unul — că, în loc de a aduce pe odesani, pe trapezondiani și pe țarigrădeni la Ibrianu, ar fi mai lesne și mai cuminte să căutăm a face mai multe înlesniri comerțului porturilor noastre după Dunăre? Să căutăm să facem din Turnu-Severin, din Giurgiu, din Galați niște intrepozite ale Europei și ale Orientului, desființînd vămile pe mărfuri și pe producte.

Cei cari ascultaseră cu mai multă atențiune și cari se convinseseră de eficacitatea lucrului, de necesitatea politică ce le impunea pozițiunea geografică și patriotismul lor cel luminat se sculară toți ca un singur om, spre a se duce să vorbească la locurile competente în favorul măreței și patrioticii idei de port la Ibrianu. Rămaseră împietriți cînd un domn de la o altă masă, care ascultase toată conversațiunea, se apropie de grup și le șopti la ureche că ar fi prea tîrziu, căci împrejurările politice cer să se dea o altă direcțiune spiritelor.

— Să cercetăm daca nu ar fi o combinațiune mai bună, daca nu ar fi mai politic să le transportăm toate la Kiustenge.

— Bravo! strigară cu toții. Vezi, asta idee!

La „Grand Hotel Brofft“, fiecare mescioară de patru tacîmuri își are specialitatea sa.

Dar de cîteva zile toată atențiunea este țintită asupra unei mese cu cinci tacîmuri, unde a apărut un om cu adevă-

rat straordinar, un om de o mare concepţiune. Spiritul său coprinde, într-o singură dătătură de novod, toate operaţiunile economice, sociale şi financiare ale unui stat. Vestiţii Godillot, Strussberg, Ambronn nu-i ajung nici la gleznă. El cere un foarte mic comision; se îndatorează să găsească, trei zile după ratificarea Camerei, o companie care să ia asupră-i toţi munţii cu sare, esploatare, consumaţiune şi esport, cu un mic adaos la gabelă. Priimeşte să se însărcineze cu vămile, import şi esport; făgăduieşte să aplice sistemul de regie la pescării şi stuhării, la moşiile statului, cu păduri şi cu gerenţi cu tot; timbrul şi înregistrările; postele şi telegrafele; în fine, făgăduieşte să ia asupră-i toate dările directe şi indirecte cu visterie cu tot, oferind chiar un spor de 5% pentru termen de 99 de ani. Pentru acest sfîrşit, ne obligă a depune şi cauţiune de un milion.

— Şi de ce nu, mă rog?! zicea el unui deputat, om cu mare greutate în partidul democratico-liberalo-conservatoro-dinastic, dar care tot mai avea oarecari nedomiriri şi îi făcea nişte mici obiecţiuni. De ce nu? N-ai văzut dumneata cum Compania Indiilor a stăpînit atîtea mari de ani o sută douăzeci de milioane de suflete pe care i-a îmbogăţit şi i-a procopsit? Nu ştii cum genovezii, un pumn de negustori, fără arme, fără nimic, au stăpînit atîta vreme, numai prin contoare, Marea Ioniană, Arhipelagul şi Marea Neagră?

Şi mai adăoga:

— Dar fără a merge aşa de departe, să ne oprim la otcupciii francezi, aşa-numiţi *fermieri generali*.[12] Ce erau *ei*, mă rog, alt decît, pe un picior mai restrîns, ceea ce propun eu astăzi pe o scară mai întinsă — o instituţiune de ordine şi de conservare în cel mai mare grad, o instituţiune eminaminte dinastică? Dovadă că a trebuit să vie anarhisti, pantalonari, antidinastici, republicani ca s-o dărîme! Au dat-o jos, pentru că altfel nu ar fi putut să izbutească să răstoarne dinastia şi tronul Bourbonilor. Dumneavoastră aţi inaugurat un regim nou, trebuie să-i daţi baze bune, să-i puneţi proptelele pe care să se razime, trebuie, într-un cuvînt, să căutaţi să aveţi pe toată lumea în mînă, căci altfel cădeţi de vă rupeţi nasul.

— Dar, domnule, mi se pare că suma de 5%, adică $4^1/_2$ milioane pe an, ar fi un folos neînsemnat pentru un privilegiu atît de lung, un veac întreg!

La această observațiune, unul din oaspeți, sculîndu-se indignat, zise marelui om care se gătea să-l facă să înțeleagă:

— Lasă, domnule, nu-i mai răspunde. El nu înțelege asemenea operațiuni și n-o să priceapă niciodată calculele intereselor compuse și cum statul beneficiază cu 616 milioane în timpul concesiunei.

Toți ceilalți, sculîndu-se de la masă încîntați și pătrunși de veritatea espunerilor, se sfătuiră între dînșii cîteva minute într-un colț, apoi plecară să lucreze la realizarea planului propus și la întărirea tronului.

Fericită țară! Pe toată ziua sosesc industriali, concesionari și capitalisti aducîndu-i canaluri, irigațiuni, distribuțiuni de ape, fîntîni, luminări, drumuri-de-fier în dreapta și în stînga, în sus și în jos, pavele, bănci și parabănci. Cu o asemenea afluință de generoși făcători de bine, România, trecînd din concesiuni în concesiuni, nu poate decît să devie în curînd un adevărat Eldorado, prin mizlocul căruia, în loc de Dîmboviță, să curgă Pactolul cu toate bogățiile lumei. Acest rîu daurit, adăpînd pe setoșii guvernamentali de astăzi și de mîne, ordinea morale și materiale va continua să domnească în România!

Pe lîngă acești argonauți ai civilizațiunei, zbîrnîiesc, ca pe lîngă un roi, o mulțime de trîntori ovreiași, trîntori coconași, trîntori samsarași și gheșeftărași, cari ies pe toată ziua la lumină, ca ciupercile pe gunoi.

România este pămîntul făgăduinței. Ceea ce se povestește în *O mie și una de nopți* aici este o curată realitate.

Era, mai acu doi ani, un biet ovrei soios și zdrențuros, care vindea locatarilor otelului jilete de flanelă, cașneuri și tutun turcesc. Ne povestea adesea cum crahul de la Viena îi înghițise milioanele numai cît te ștergi la ochi și cum venise să le caute în București, dupe povața unui amic care i-a indicat România ca o țară nouă, lesne de sploatat, o țară pe care gheșeftarii și-au pus de mult ochiu, unde își așează tabăra și își întind lații. Închipuiește-ți mirarea mea cînd, mai deunăzi, întîlnesc pe jupîn Buhor al meu într-un echipagiu strălucit, frizat și pomădat. Îndată ce m-a zărit, s-a dat jos din droscă și mi-a dat mîna cu un aer de protecțiune. Mi-a povestit dificultățile și vicisitudinele prin cari a trecut ca s-ajungă unde este astăzi; mi-a spus cum a alergat mai multe luni cu limba scoasă după o concesiune

de furnituri pentru armată; cum făcea zîmble cînd vedea cum îndrăzneţii concurenţi cari luau la licitaţie pari de ulm, pene de cocoş, fasole, morcovi, cizme etc., cu treizeci şi patruzeci la sută mai jos decît ar fi putut el să şi le procure, şi cum, cu toate acestea, o scoteau la capăt şi cum realizau beneficie însemnate. Mi-a povestit cum într-o zi, aflîndu-se la cîrciumă cu un alt ovrei, căruia, spunîndu-i că îi este compatriot şi cam rudă cu renumitul Ştrul, s-a pomenit că îl ia şi-l duce de-l recomandă la un protector puternic. A doua zi, o minune! lua prin licitaţie mai toate furniturile. De unde să-i dea în gînd mai înainte că mucavaua poate înlocui cu avantagiu talpa şi tocurile de cizme şi că bravilor cai ai armatei române le place cu deosebire fînul muced şi orzul încolţit?! În două talii s-a împiciorogat. Acu are biurou în otelul „Brofft", centrul afacerilor celor mari. Trăieşte ca un bancher; ţine apartament în strada mare, caretă, droşcă şi sanie, ziua şi noaptea; se poartă galant, viaţa i-a devenit lesne şi plăcută. Dimineaţa nu se scoală înainte de zece; îşi bea cafeaua în aşternut pe tavă de argint. Toaleta şi două-trei vizite intime îi ocupă cel puţin o oră, două; dejună în toate zilele cu trei-patru amici, tineri de modă. Între orele două şi trei, acei amici îl părăsesc, se duc pe la biurourile lor respective, căci sunt mai toţi în slujbă; atunci îi rămîne timpul d-a-şi regula socotelile zilei şi d-a-şi face corespundinţa. Pe la cinci îşi regăseşte tovarăşii, face o plimbare la Şosea cînd timpul este frumos, un wist sau un mic stos cînd plouă, pînă la vremea mesei. Vara pe lună, la Băneasa, la Ferestreu, la Circ, la „Raşca" sau la „Patzak"[13]; iarna, la teatru; dupe aceea, supeu cu lăutari şi chef. Pe la două, pe la trei despre zi, intră, se culcă şi adoarme ca un fericit. A doua zi el învîrteşte aceeaşi roată a vieţei.

Mai acu un an, un biet om, nu ştiu de era beat, nu ştiu de era ostenit, adormise pe o laviţă în grădina publică; cînd, iată că trece norocul, nalt, mare şi chipeş.

— Ce faci acolo? îl întreabă norocul, trîntindu-i o botfortă în şale.

— Dorm, îi răspunde omul cu un accent străin.

— *Sprehenzi daici?* * îl întrebă norocul cu blîndeţe.

---

* *Sprechen sie Deutsch?* (Vorbiţi germana?)

— *Ia*, *Ecțelenț*, răspunde neamțul, scărpinîndu-se în cap.
— Din ce parte a *Daicilandei?* îl întrebă norocul, tot pe nemțeasca aleasă.
— *Von* Magdeburg, *Ecțelenț;* am fost cu Moltke la Wert, la Sedan și la Paris; era să fiu sergent, daca știam carte.
— Ce meșteșug ai?
— Nu am nici un meșteșug, *Ecțelenț*.
— Cum trăiești fără meșteșug?
— Foarte bine, *Ecțelenț!* Tai lemne pe la boieri.
— Va să zică, ești forestier! Vino dupe mine, slugă bună și credincioasă! Peste puține ai fost, peste multe te voi pune.

Astăzi bietul om, care nu știa ce să-și facă capului, are leafă bună, bere de ajuns, ba și-a procopsit și rudele.

Norocul! N-ai zice că s-a întors pe dos timpii lui Arun-al-Rașid?

Dar cîte și mai cîte minuni d-astea!

Doi tintilomi, cari nu aveau cu ce să-și cumpere o cravată și trăiau din mici espediente, s-au alăturat mai astă-vară pe lîngă o concesiune mănoasă. În cîteva săptămîni m-am pomenit cu dînșii cu buzunarele pline de lire. Le-a venit cîte două mii partea fiecăruia. Ce-i drept, au și muncit! Afacerea a fost condusă cu un talent și cu o inteligință cari le fac cel mai mare onor. Patria poate fi mîndră de asemenea fii.

La început, grupul era numai de trei, dar în urmă s-a complectat cu alți patru tovarăși și s-au făcut șapte:

Șapte frați,
Pe pungi încălecați,

toți oameni cu influință și cu trecere. Au luat șapte birji ș-au alergat șapte săptămîni. Iată cum au procedat: Mai întîi au dresat o listă lungă, tot de oameni aleși, pe care i-au împărțit în căprării tot de cîte șapte; după aceea au cîntărit conștiințele după datinele statistice ce aveau, plus comisionul, plus importanța ipochimenului, după relațiile sale în societate, după influința sa în sus și în jos, după agerimea condeiului ș-a limbei sale, nici chiar capacitatea musculară nu a fost neglijată.

Campania a fost bine condusă și succesul a fost strălucit. Acum eroii beau și chiuiesc în sănătatea regelui Baccis! Precum după o bătălie luptătorii-și povestesc unii altora cu falä capcanele în cari au făcut să cază inamicul, marşurile şi contramarşurile, îmbuscadele şi stratagemele prin cari şi-au asigurat biruinţa, asemenea şi *eroii noştri* povestesc cu ingîmfare cum s-au tras pe sfoară unii pe alţii, cum au reuşit a da mai puţin ca să le rămîie mai mult, căci tocmeala fusese cu toptanul, cu ghiotura sau *à forfait*. În fine, tot între chemaţi se istorisea cum un cavaler, indignat de modicitatea recompensei, în loc să bage fînul în cizme, l-a consacrat bătrînei sale achenee.

A doua zi după regularisirea afacerei şi împărţirea recompenselor oneste, premiaţii au pornit toţi cu toţii într-o veselie şi s-au dus să-şi golească pungile la băi. Acum se întorc unul cîte unul din capitalele Europei, spălaţi şi scuturaţi.

Au petrecut împărăteşte la „Café Anglais", la „Neuweld" şi la „Cremorn" şi intră în ţară cu garderoabele rennoite după cele din urmă mode, aprovizionaţi pentru mai mulţi ani cu cămăşi, cu cravate, cu gulere, pomadă, coldcream şi velutină.

Acum îi găseşti iarăşi adunaţi în grupe împrejurul mescioarelor lui Brofft, aşteptînd cu nerăbdare noi ocaziuni spre a da dovezi şi mai strălucite de ştiinţă şi de patriotism.

— Aşa se face şi în Anglia! îmi zicea un deputat. Pentru fiecare concesiune figurează în condicele companiilor sute de mii de lire sub titlul de *parlamentary expenses* (cheltuieli parlamentare).

A trebuit să-i esplic ce sunt acele cheltuieli, să-i spui că în Anglia nu se dă nici subvenţiuni, nici garanţii către stat; că fiecare particular sau companie poate să facă orce speculă, de unde şi pînă unde îi place; că o poate esploata în folosul şi rizicul său; însă cu oarecari condiţiuni, cari nu sunt totdeauna lesne de îndeplinit din cauza marilor cheltuieli ce necesită. Fără îndeplinirea acelor condiţiuni, Parlamentul nu poate da încuviinţarea sa. Misiunea Par-

lamentului se mărgineşte numai în cercetarea acelor condiţiuni.

Ele sunt:

A nu atinge dreptul de proprietate a nimănui;

A nu jigni interese sau drepturi cîştigate;

A nu împiedica circulaţiunea pe strade, pe şosele, nici pe drumurile-de-fier esistente.

Acel care cere încuviinţarea Parlamentului nu este destul să se înfăţişeze numai cu planuri bine studiate şi bine desemnate; îi mai trebuie să producă consimţimîntul tutulor comunelor interesate, consimţimîntul tutulor proprietarilor de pămînt sau de case pe unde are să treacă; să dovedească, prin acte autentice, că s-a înţeles cu toţi interesaţii asupra modului şi preţului espropriaţiunei; să arate că toate sunt dezbătute, hotărîte şi contractate. Cheltuielile pentru dobîndirea acestor acte şi contracte sunt uneori foarte mari; şi fiindcă sunt necesarii înainte chiar de a cere şi înainte de a se dobîndi consimţimîntul Parlamentului, se numesc cheltuieli parlamentare, iar nu pentru că ele servesc la cumpărarea conştiinţelor.

Daca un membru al Camerei Comunelor sau al Camerei Lorzilor ar avea nenorocirea să-şi vînză votul, şi aceasta ar ajunge la auzul reginei sau al lordului cancelar, acel om ar merge drept la Millebank, de ar fi măcar de şapte palme în frunte. Guvernul care ar avea imprudinţa a nu lua măsuri în contra unei asemenea corupţiuni s-ar găsi în faţa unui parlament care l-ar confunda cu culpabilul şi în faţa unui popor care i-ar arunca atîta noroi, încît toată apa din Tamisa nu l-ar putea spăla.

Lucrurile cari se petrec aici sunt atît de straordinare, încît bieţii români au ajuns a nu se mai mira de nimic; absolut nimic nu le mai face impresiune. O afacere care în orice ţară ar fi un scandal public aici trece, pot zice fără esageraţiune, nebăgată în seamă. Puţină vorbă, cîteva articole în ziare, dar nimic mai mult. Lucrurile merg aşa de iute, încît n-apucă să se isprăvească una, şi vine pe tapet alta şi mai groasă. Cea din urmă îneacă şi face să se uite predecesoarele ei.

V

TO EDUARD BARRINGTON ESQ.

Boxburghe

34, New Cumberland Street

București, 14 noiembre 1875

Scumpe amice,

O scrisoare, pornită din orice punct al Angliei, sosește în București în cinci zile. A ta, din septembre, a călătorit șaptezeci și cinci de zile pînă să ajungă în mînile portarului meu. Cauza întîrzierei a fost că în loc să scrii pe plic, cum trebuia: BUCAREST

Roumanie,
sau scurt: BUCAREST,
ai scris: BOUKHARES
Turkey

Cu asemenea inscripțiune, bietul plic a trebuit să mă caute mai întîi la Bukhara, în Turkestan; de acolo să se întoarcă la General post-office din Londra împodobită cu fel de fel de timbre și de notițe negative, și de aci pe urmă să-și ia drumul spre mine.

Bucureștiu, amice, nu este în Turcia; toți impiegații postali și telegrafici o știu, daca nu prin slaba predare a geografiei în școalele noastre, dar cel puțin din convențiunile telegrafo-postale ce esistă între România și deosebitele state ale Europei. Așa cum ai scris pe adresă, epistola ta trebuia să facă negreșit colindul care m-a privat atîta timp de plăcerea de a avea știri de la tine. Noi, englezii, afară de Turcia și de Rusia, și aceasta numai întrucît privește interesele și temerile noastre despre Indii, suntem într-o ignoranță clasică despre tot ce privește harta și politica Europei. Deși cutreierăm pămîntul și mările de la un pol la altul, deși cunoaștem hotarele domeniului rajahului Beng-Kallang-Boenot și toate încrețiturile coastei Malabarului[14], suntem în cea mai mare neștiință despre țări și orașe importante chiar în Europa. Ți-aduci aminte cît am căutat Sebastopolea pînă ce am găsit numai din întîmplare Camieșu? Generalii nostri o căutau pe la Eupatoria. În privința României mai ales, mergem cu nedomirirea pînă a o considera ca vasală a Porții otomane, pe

cînd ea este țara cea mai independinte din lume. Ne închipuim că sultanul, care este astăzi potentatul cel mai inofensiv din lume, ar fi suveranul românilor. Dar să-ți spui de unde vine acest eres.

A fost un timp cînd fioroșii turci spăimîntaseră lumea întreagă cu biruințele și cu cuceririle lor. Ei duseseră groaza pînă la porțile Vienei.

Atunci domnii români, îngrijați pe de o parte de nenorocirile cari apăsau țările de peste Dunăre căzute sub iataganul turcesc, temîndu-se pe de altă parte de cucerire, au căutat a preveni răul și s-au învoit să cumpere de la sultan, printr-o dare bănească anuală, obligațiunea Porței de a-i apăra de incursiunile turcilor de pe malul drept, de a-i ajuta în contra oricărui inamic dinafară și de a protege comerțul românesc în Turcia; cu condițiunea ca și turcii să fie liberi a face comerț în România, fără însă d-a se putea nici stabili, nici rădica geamii pentru cultul mahometan pe pămîntul acestei țări.

Românii plătesc Porței acel tribut anual, precum multe state europene, și din cele mai puternice, plăteau, chiar pînă în secolul în care trăim, deiului de Alger dări de bani, pentru ca să nu fie pavilionul lor espus la atacurile pirateriei barbareștilor, precum și puternica Romă plătea, în timpii săi cei mai glorioși, lui Decebal protecțiunea ce dînsul acorda colonilor romani din Moesia și din Panonia.

Domnii români au încheiat cu sultanii tractate de felul acelora pe cari publiciștii noștri le numesc *tractate de alianță inegale*, prin care un stat mai mic recunoaște pe un alt stat de mai mare și de mai puternic, fără însă ca prin aceasta să-și înstrăineze suveranitatea sa.

Cuvintele de *capitulațiuni*, de *suzeran* și de *tributar*, întrebuințate uneori în diplomație, au făcut pe unii să crează că conțin ideea de vasalitate și de dependință. Aceasta este o eroare grosolană, fiindcă aceste espresiuni nu au mai multă însemnătate, nici mai multă preciziune, în cazul principatului român, decît are numirea de capitulație ce s-a dat tractatului încheiat între sultanul Soleiman și Francisc I al Franței, tractat care s-a întins mai în urmă și la noi, ca la toate celelalte puteri europene, fără ca această numire să lase cuiva bănuiala că regele cel mai cava-

leresc din lume și toate capetele încoronate ale Europei ar fi capitulat vreodată înaintea strălucitului sultan*.

Aceste titluri și numiri nu valorează mai mult decît titlul de rege al Ierusalimului, al regilor Siciliei, titlu care, chiar trecut pe capul lui Victor Emanuel, nu-i dă vreun drept asupra orașului sînt și nu face nici mai mult, nici mai puțin decît titlurile pompoase ale episcopilor *in partibus infidelium***.

Este adevărat că românii, slăbiți prin necontenitele lor lupte cu ungurii, cu lehii și cu tătarii, nu au fost totdauna în stare să-și apere cu eficacitate drepturile în contra turcilor și să se opună uzurpărilor sultanilor. Adesea au trebuit să sufere chiar ca principii lor să li se impună și să li se trămită de la Constantinopole; dar niciodată nu au lăsat ca drepturile lor să cadă în disuetudine, împotrivindu-se necontenit cînd cu armele, cînd prin acțiunea diplomatică.[15]

Apărarea și revendicarea drepturilor călcate au fost cauza numeroaselor rezbele și a alianțelor domnilor români cu Ungaria, cu Austria, cu Polonia și mai în urmă cu Rusia. Concursul ce au dat românii armatelor țarilor, luptînd alături cu soldații lui Prosorowski, lui Kutusof, lui Dibici și lui Geismar, în contra turcilor, pînă la 1829, le-au dobîndit titluri neprescriptibile la recunoștința cabinetului de Petersburg. De aceea, la orce încheiare de pace cu Poarta, Rusia nu a lipsit de a garanta drepturile românilor, drepturi cari au fost menționate în tractatul de la Adrianopole și recunoscute mai în urmă în tractatul de Paris la 1856.

În urma ocupațiunei rusești de la 1829—1834, Rusia, în vederile sale asupra Orientului, încercînd prin consulii săi a esercita un fel de protectorat asupra Principatelor, românii au protestat în contra ingerinței acestei puteri printr-un șir de acte ale Obșteștilor Adunări și în urmă prin revoluțiunea de la 1848; astfel încît se poate zice că, de la 1828 pînă la 1856, Principatele au fost într-o stare anormale. Între aceste două date, românii au căutat prin toate mijloacele a face să li se recunoască și să li se confirme drepturile de către puterile Europei; căci unele dintr-în-

* Soleiman cel Magnific *(n.a.)*.

** În regiunile celor necredincioși.

sele se obicinuiseră a privi țările române ca pe niște provincii turcești, iar altele ca pe niște provincii în afacerile cărora Rusia singură avea dreptul a se amesteca.

La 1856, în urma rezbelului Crimeei, puterile beligerante împreună cu cele intervinătoare intrară într-o cercetare mai serioasă a pricinei. Voind să pună un capăt cauzelor de coliziune dintre Poartă și Rusia, au căutat a regula situațiunea țărilor dintre aceste două puteri. Astfel, făcînd să intre principatul român în dreptul european, i-a creat o pozițiune de neutralitate, punîndu-l sub garanția colectivă a celor șapte puteri cari au semnat Tractatul de la Paris. Cu această ocaziune, vechile tractate ale lui Mircea, Vlad și Bogdan, al căror test s-a publicat de atîtea ori, au fost analizate, discutate și recunoscute de toată Europa ca nelăsînd nici o umbră de îndoială asupra drepturilor României ca stat suveran și autonom.

Pentru esecutarea articulelor privitoare la România* s-a trămis la 1857, la Iași și la București, șapte comisari ai puterilor semnatare, cu misiune de a studia trebuințele și dorințele românilor, Europa arogîndu-și un fel de tutelă. Acea comisiune a convocat îndată două adunări, cu numele de *Divanuri ad-hoc,* în cari se aflau reprezintate toate clasele Principatelor.

Comisarii, după ce au ascultat voințele și dorințele esprimate de acele adunări, au rezumat rezultatul investigațiunilor și părerilor lor într-un memoriu colectiv cu data de 7 aprile (26 marte) 1858. Acea lucrare, deși iscălită de ei toți, nu esprima însă opiniunea intimă a nici unuia dintr-înșii; era mai mult un compromis, prin care se înlătura sau mai bine se amîna dezlegarea unor cestiuni și unor dificultăți numai și numai ca să poată ajunge la o soluțiune, fie și provizorie. Testul acelui act a servit de bază convențiunei care s-a iscălit peste patru luni și jumătate la 7 (19) august 1858 de către cele șapte puteri și prin care se da Principatelor o organizațiune interioară.

Din raporturile individuale și confidențiale ce fiecare din comisari au adresat guvernului lor respectiv, precum și din discuțiunile ce au avut loc în sînul conferințelor se poate vedea cît de puțin simpatică era să fie Convențiu-

---

* Art. 23, 24 și 25 din Tractatul de Paris, 1856, marte 31 *(n.a.)*.

nea de la august fiecăruia din plenipotenții cari au iscălit-o!

Protocoalele în cari s-au consemnat toate dezbaterile în timpul conferinței s-au publicat; însă raporturile confidențiale au rămas secrete. Unele dintr-însele ofer pentru români un mare interes nu numai ca studiu istoric, dar și ca studiu politic și sociale; și sub acest din urmă punct de vedere, mai cu seamă, opiniunile acestor oameni emininți merită a fi studiate.

Dintre toate aceste memorie, cel mai interesant, dar totdeodată și cel mai original este raportul lordului Daling, comisarul englez, care pe atunci purta numele de *sir* Henry Bulwer.

Dorințele românilor, esprimate prin voturile Divanurilor ad-hoc din Iași, se rezumau în patru puncte principali:

1. Garanția autonomiei și a drepturilor internaționale, stipulate în capitulațiunile țărei cu Înalta Poartă, precum și neutralitatea țărilor moldo-române.

2. Unirea principatelor Moldovei și României într-un singur stat.

3. Un suveran, principe străin, cu drept de ereditate la tron, ales din una dintre dinastiile domnitoare din Europa.

4. Un guvern constituțional cu o singură adunare reprezintativă, așezat pe baze destul de largi, spre a putea reprezinta interesele generali ale populațiunei române.

Plenipotenții acestor șapte puteri, adunați la Paris pentru a cerceta și a se pronunța asupra acestor cereri, după mai multe dezbateri au încheiat Convențiunea de la 7 (19) august 1858. Ea a fost trămisă Principatelor, și românii au primit-o nu pentru că prin aceasta voiau să dea un semn de înaltă considerațiune și recunoștință către puterile cari le-au arătat o atît de mare solicitudine. Ei își rezervau însă dreptul de a modifica acea convențiune în punctele cari priveau afacerile lor interioare, după împrejurări și cuviințe.

În zisa convențiune, punctul al treilea, adică *principele străin luat din una dintre dinastiile domnitoare în Europa*, era eliminat cu desăvîrșire.

Punctul al doilea, *unirea Principatelor într-un singur stat*, nu se putuse înlătura de tot din cauza stăruinței

plenipotentului Franței; fusese numai eludat oarecum. Pe de o parte, acea convențiune prescria alegerea a doi domni, pe cînd pe de alta, instituia la Focșani, pe fruntaria Principatelor, o comisiune centrale, compusă de 16 membri, numiți în număr egal de ambii domni și de Adunările elective, cîte patru fiecare. Misiunea acestei Comisiuni centrale era de a apăra și a mănține unitatea în legi. Un alt element de unire în Convențiune era instituirea unei singure Curți de casațiune pentru amîndouă Principatele și a unui singur inspector general asupra armatei, funcționari numiți prin bună înțelegere a domnilor de o parte și de alta a Milcovului.

Orcine putea înțelege că, deși combinațiunea era ingenioasă, însă nu era practică, și că aceste măsuri erau destinate a face ca unirea Principatelor să devină o necesitate în timpul cel mai scurt.

Românii au înțeles din ziua dîntîi că acea convențiune era o operă care, în realitate, nu avea aprobarea sinceră a nici uneia dintre puterile semnătoare și că, prin urmare, infracțiunile ce i s-ar face nu ar atinge susceptibilitatea tutulor puterilor deodată, astfel ca, din acordul cerut de tractat pentru o intervențiune comună, să rezulte o impunere forțată a Convențiunei. Era dar natural ca românii să caute să profite de toate împrejurările și de toate lacunele spre a se apropia cît mai mult de realizarea dorințelor esprimate de Divanurile ad-hoc. Această carieră s-a deschis în ziua de 24 genariu (5 februariu) 1859. Adunarea electivă din București, cu ocaziunea alegerei domnului, unind toate sufragiele ei asupra lui Alesandru Cuza, pe care cu două săptămîni mai înainte, la 6 (18) genariu 1859, Adunarea electivă din Iași îl alesese de domn al Moldovei, a dat Convențiunei întîia lovire. Astfel, fără a proclama unirea îndată, precum se ceruse prin punctul al 2-lea al Divanurilor ad-hoc, moldo-românii au început prin a face unirea personale, alegînd în amîndouă principatele un singur și același domn, în loc de doi domni, precum era prescris în Convențiune.

După mai multe note schimbate între cele șapte cabinete ale Europei și după mai multe conferințe între ambasadorii acelor puteri, Europa și Turcia au trebuit să recunoască unirea personale, declarînd însă, printr-un pro-

tocol, că acea recunoaştere se făcea numai în persoana principelui Cuza şi că, la încetarea sa din domnie, românii vor avea să aleagă doi domni, conformîndu-se în această privinţă prescripţiunei Convenţiunei. Se mănţineau însă două ministere şi Comisiunea centrală, care devenea un corp cu totul dependinte de domn, căci acum el avea să numească opt membri din şasesprezece.

Nu trecuseră bine doi ani, şi adunările din Iaşi şi din Bucureşti fură convocate la Bucureşti, unde proclamară unirea definitivă. Cu această ocaziune iarăşi, unele din puteri au stat posomorîte cîtva timp; dară, după ce au concertat şi conferit împreună, au trebuit să recunoască, printr-un al doilea protocol, unirea definitivă, însă tot cu restricţiunea ca să fie numai pe viaţa domnească a principelui Cuza, care, deşi împiedicase în mai multe rînduri tendinţele pronunţate ale Camerilor pentru unire, dar, de voie, de nevoie, fusese silit să proclame unirea definitivă şi complectă.

Îndeplinindu-se astfel principala dorinţă a românilor, dorinţă de cea mai înaltă importanţă naţionale pentru dînşii, se da în acelaşi timp şi o putere mare principelui Cuza, căruia i se atribuie tot meritul. Acest om, puţin scrupulos şi puţin identificat cu ideile constituţionale, a căutat să profite personalminte din situaţiunea ce se făcuse României şi din neputinţa în care se afla Europa a lua măsuri în contra oricărei schimbări şi prefaceri interioare. Sub pavăza unei cestiuni sociale, care ocupa pe atunci toate spiritele, şi părîndu-i-se momentul favorabil, a voit a se afranca de controlul Camerii la care-l supunea constituţiunea dată de Conferinţa de la Paris; credea că, oricare ar fi nemulţumirile ce ar aduce înîntru, nimeni nu ar cuteza să întreprinză o acţiune serioasă în contră-i — cei dinafară din nepăsare, cei dinîntru de temere de a nu pierde unirea mărginită în persoana sa numai. Dintr-o nenorocită inspiraţiune, principele Cuza, într-o bună dimineaţă, în ziua de 2/14 mai 1864, ordonă unei companii de soldaţi să înconjure sala Adunărei şi să dea pe deputaţi afară; apoi proclamă o nouă constituţiune, sub numele de *Statut dezvoltător Convenţiunei*, cu alte cuvinte, făcea o lovitură de stat în regulă. Această acţiune violinte nu a-ntîmpinat în ţară nici o împotrivire şi nu a esercitat asupra puterilor

altă impresiune decît acea pe care o avusese îndoita alegere şi proclamarea unirei. Domnul a fost supus numai la o nouă călătorie la Constantinopole şi obligat să adopte nişte mici modificări făcute *Statutului* proclamat în ziua de 2 mai.

Toate aceste împrejurări dovedeau pînă la evidinţă că puterile, fiind în dizidinţă de opiniuni, nu se puteau pune în acord între dînsele şi, prin urmare, erau în imposibilitate de a impune românilor, precum ar fi putut să o facă printr-o acţiune colectivă. Aşadar, orcare dintre dînsele ar fi voit să împingă lucrurile mai departe s-ar fi espus la o opunere şi poate chiar la un conflict.

Statutul proclamat la 2/14 mai transforma regimul constituţional al Convenţiunei de la Paris într-un regim cuasi personal, care nu putea fi tolerat de naţiune.

Îndată ce partidele s-au putut esplica şi înţelege între dînsele, au răsturnat pe vodă Cuza, au proclamat de domnitor mai întîi pe comitele de Flandra şi apoi pe principele Carol de Hohenzollern şi şi-au dat o altă constituţiune, emanată din propria şi libera voinţă a naţiunei.

Astfel, românii realizau punctul al treilea al dorinţelor esprimate de Divanurile ad-hoc atunci.

Din nou conferinţele s-au deschis îndată la Paris ca să cerceteze cestiunea şi, după lungi dezbateri, prorogări şi redeschideri, s-a iscălit un protocol prin care proclamarea principelui Carol se considera de puterile semnatare ca atentatorie Convenţiunei de la 17/29 august 1858; în consecinţă, românii erau invitaţi a alege un domn pămîntean.

Aceasta însă nu a oprit pe aceleaşi puteri ca, peste cîteva luni în urmă, în octombre, să consilieze pe sultan a recunoaşte pe Carol de Hohenzollern de domn al românilor.

Nu este îndoială că una din consideraţiunele care au militat mai mult la răsturnarea domnitorului Cuza a fost temerile românilor despre eventualităţile la care era să fie supusă ţara lor în caz de un conflict între Turcia şi Rusia şi care nu putea fi înlăturat într-un mod sigur decît cu un principe luat dintr-o casă domnitoare care să-l ajute a nu lăsa ţara pradă convoatizei puterilor lacome de a-şi întinde domeniile peste fruntariile României[16].

Ți-am făcut, amice, această mică espunere despre tribulațiunile și zguduirile politice prin cari a trecut România în cei din urmă 20 de ani, pentru ca să nu mai comiți altădată eroarea de a crede că aici suntem în Asia, că românii poartă cialma, că vorbesc turcește sau că-și fac rugăciunile pe brînci în geamii. Românii sunt un popor indo-european din familia latină, de religiune creștină, ritul Răsăritului, vorbesc o limbă soră a limbelor spaniolă și italiană, au o țară liberă și autonomă, cu o constituțiune din cele mai liberale. Nu le lipsește decît voința de a face să se respecte legile și drepturile lor.

VI

TO ROBERT BIRCKERSTETH ESQ.

London

5, Faradey Street

București, 15/27 februar 1876

Scumpe amice,

Voiesc să-ți spui despre ce este gîlceava și de ce, de cîtva timp, ziarele Europei și chiar ale noastre, cari totdeauna se deșteaptă mai tîrziu, sunt pline de corespundințe din București, de corespundințe în cari și miniștri și oameni din opozițiune din România sunt tratați ca vai de ei, dupe cum sunt și inspirațiunile ce primesc acele ziare de la un partid sau de la altul. Mă mai întrebi să-ți spui cine are dreptate și esigi să răspund îndată întrebării tale. Nu ezit un moment a-ți spune că această luptă provine din geloziile și ambițiunele care nasc într-o epocă de tranzițiune și că acele corespundințe, cari aruncă cu tină în bărbații ce luptă pentru redobîndirea și respectarea drepturilor constituționale, sunt scump plătite din tezaurul statului. Voiesc să te pun în stare de a judeca lucrurile și a-ți da seama de pozițiunea în care s-a aflat națiunea în momentul cînd a încăput pe mînile oamenilor cari sunt astăzi la putere. Voiesc să știi care a fost purtarea acestor oameni față cu trebuințele și cu aspirațiunele poporului, pentru ca să poți pronunța singur verdictul în cunoștință de cauză și să poți întrevedea consecințele ce va avea lupta

dintre guvern şi opoziţiune. Ei bine, nimic mai lesne cînd vei cunoaşte cele ce urmează.

Ideea primordiale care a condus în România toate evenimentele de la 1821 pînă la 1866 a fost avîntul naţional. Preocupaţiunea cea mare a românilor a fost scăparea de sub jugul turcesc, de sub umilirea fanarioţilor şi de sub protectoratul rusesc. Domni, boieri şi popor au luptat şi au lucrat totdeauna la aceasta, deşi pe căi diferite, dar într-una şi aceeaşi cugetare, românism şi autonomie! Organizaţiunea dinîntru, administraţiunea şi justiţia au fost privite de ei mai mult ca nişte ausiliare, ca nişte corolarie ale libertăţilor politice. Îndată însă ce esistinţa naţionale le-a fost asigurată prin garanţia colectivă a marilor puteri ale Europei, au înţeles că lucrarea lor trebuia să ia un alt caracter. România trebuia să caute să devie o societate civilizată. Naţiunea a simţit necesitatea de a avea un guvern drept, onest şi liberal; a înţeles că în diversitatea claselor cari au trăit atiţia seculi cu privilegiuri, apăsînd una asupra altia, era imposibil să se poată împăca ecitatea în ordinea sociale şi libertatea în ordinea politică cu respectul drepturilor personale şi de castă şi cu acţiunea naţiunii în afacerile sale. Aceste idei, cari la naţiunile tinere par înfăşurate într-un văl, au străbătut răpede în toate clasele, ca soarele printre negurile dimineţei.

Domnul ce s-a ales la 1859, bun român, dar nu şi la înălţimea misiunei sale, nu a voit sau nu a putut să înţeleagă că naţiunea intra într-o perioadă nouă, că ea avea trebuinţă de justiţie sociale, de respectul omului, de libertate în alegeri, în discuţiuni şi în publicitate; că avea, în fine, trebuinţă să facă să pătrunză şi să prevaleze libertatea în guvern şi ecitatea în condiţiunile sociale. Domnitorul Cuza, care n-a înţeles tendinţele şi aspiraţiunele poporului în capul căruia s-a găsit, a fost resturnat. În urma revoluţiunei de la 11/23 februarie 1866, românii au rădicat pe tron pe un principe german, pe un Hohenzollern, voind ca, prin înfiinţarea unei dinastii ereditare, să puie capăt ambiţiunelor meschine şi rivalităţilor pentru domnie. Au adoptat monarhia constituţionale, pentru că această formă de guvern, cu un suveran leal şi înţelept, este domnirea legei şi a voinţei naţionale; pentru că regimul constituţional, aplicat cu sinceritate, face educaţiunea politică a poporului, dez-

voltă spiritul de ordine şi de legalitate în clasele cele culte, obicinuieşte naţiunea cu libertatea, o luminează prin discuţiunea cestiunilor cari privesc interesele ei morali şi materiali, rădică conştiinţa şi demnitatea personale, dă cetăţeanului curagiul civic şi mizloace pacinice de a apăra cu linişte şi energie libertatea şi drepturile sale; îl pune, în fine, în stare de a-şi îndeplini datoriele către patrie şi a respecta drepturile fiecăruia.

Deşi instigaţiuni din afară sfătuiră pe români să proclame republica, ei au adoptat sistemul monarhic constituţional, pentru că el apără ţara de zguduirile ce aduc cu dînsele schimbările de domnie, care, într-un stat mic, sunt supuse eventualităţilor şi influinţelor dinafară. L-au adoptat pentru ca naţiunea să se folosească de tot binele ce poate revărsa asupră-i un suveran cu spirit înalt şi cu inimă generoasă. L-au adoptat pentru că în prevederea evenimentelor care au să se desfăşure cu ocaziunea luptei viitoare pentru prefacerile de peste Dunăre, un domn dintr-o familie suverană, o dinastie are să fie un scud în contra vederilor ambiţioase ale puterilor vecine care amerinţă esistenţa României.

Era negreşit de temut că adulatori tutulor domnilor şi chiar ai celui din urmă căzut raliindu-se la noua stare de lucruri, în unire şi într-un diapazon cu parveniţii şi cu ambiţioşii, să nu caute şi d-astă dată să desjoace speranţele naţiunei, împotrivindu-se adevăratelor tendinţe ale ţărei şi împiedicînd mersul regulat al lucrurilor în aplicarea sinceră a principiilor constituţionale. Era de temut, zic, să nu încerce şi d-astă dată jocul uricios de sfaturi perniţioase cu care au încunjurat pe foştii domni. Un suveran chemat de departe de o naţiune tînără, strein de tendinţele şi de patimile oamenilor din ţară, era să se ţie în lături de geloziile, de urile şi de luptele partidelor şi să lase liberă mişcarea instituţiunelor; românii, pentru că un domn adus de departe fără inclinaţiune către nici una din partide nu poate deveni pavăza unora în contra altora şi că va fi afectuos către toţi, va domina toate şi pe toţi prin imparţialitatea sa, neţiind seamă din înalta sa poziţiune decît de tendinţele şi de trebuinţele naţiunei; strein vechilor nenorociri trecute ale ţărei, un principe chemat şi aclamat cu atîta

iubire şi entuziasm, crescut într-o ţară liberă şi luminată, are să ştie să împace patimile şi linişti spiritele.

Puterea guvernamentale are trebuinţă de sprijinul oamenilor inteliginţi cari, prin educaţiunea şi trecutul lor politic, sunt destinaţi a conduce afacerile publice. Este o eroare a crede că o societate modernă poate aspira la ordinea sociale fără a aspira în acelaşi timp şi la libertate, două condiţiuni indispensabile pentru esistinţa sa.

Acestea sunt adevăruri indiscutabile. Consiliarii tronului urma să înţeleagă că conducerea afacerilor unui stat trebuie să corespundă atît cu demnitatea şi cu libertatea sa de dezvoltare, cît şi cu poziţiunea sa politică în raport cu a statelor cu cari se află în contact. Altul trebuie să fie sistemul şi atitudinea unui stat de întîia ordine, şi altul al celui de o ordine inferioară. Statele cele mici au un interes natural, care trebuie să le conducă într-un mod instinctiv, acela de a se feri, pe cît se poate, a se amesteca în afacerile altora şi a se pune la adăpost de preponderinţa puterilor celor tari şi ambiţioase. Statele cele mici, cari, prin situaţiunea lor, se află puse între puteri mari, sunt datoare a-şi mănţine neutralitatea, fără a-şi aliena amiciţia vreuneia dintr-însele. Trebuie să se ferească mai cu seamă de o fală zadarnică şi nefolositoare, care le poate deveni periculoasă. Politica lor naţionale trebuie să consiste în apărarea neutralităţii şi să aibă totdeauna de bază drepturile şi garanţiile ţărei, iar de scop interesele sale legitime.

Consiliarii tronului, cari, în loc de a se conduce de simţul de egalitate înîntru şi de moderaţiune în afară, s-ar arunca în aventuri; cari, în loc de a alege pe guvernanţi dintre bărbaţii ţărei cei mai capabili, cei mai oneşti, ar da ţara pe mînile oamenilor nesocotiţi, violinţi şi risipitori; cari ar linguşi patimile domnitorului, ar măguli ambiţiunile şi vanităţile lui de glorie militară şi de absolutism ca să li se îngăduie lor călcarea legilor, violarea instituţiunilor, falsificarea şi batjocorirea constituţiunei jurate şi împovărarea naţiunii cu dări mai presus de puterile sale; cari ar seca toate izvoarele de producţiune, acei consiliari ar aduce răceala şi neîncrederea între suveran şi popor, făcînd pe unul să bănuiască pe toţi acei cari nu-l înşeală şi nu-l linguşesc, să nu mai poată conta decît pe prerogativa scrisă a inviolabilităţii sale şi să nu se rezeme decît pe puşca soldatului;

iar pe celalt, pe popor, să suspine după starea trecută și să nu se mai gîndească decît cum să-și recapete drepturile batjocorite și răpite.

A face din putere un instrument de corupţiune şi de stoarcere, a pierde din vedere că numai progresul moral şi dezvoltarea completă a tutulor izvoarelor interioare poate să aducă mărirea și prosperitatea unui stat mic este a pregăti agitaţiuni, turburări, revoluţiuni, a micşora pe suveran în ochii naţiunei şi a mănţine o luptă din care nici suveranul, nici naţiunea nu poate ieși cu victorie.

A se da ţara pe mînile acelor cari, în ciocoismul şi scepticismul lor, îşi fac rîs de sentimentele cele mari, cari tractează de eresuri ideile de patrie, de naționalitate și de libertate, negînd orce credinţă politică şi religioasă; în mînile acelor cari nu au a da fraților lor decît sentimente de egoism, de invidie și de ură și cari se cred tari numai prin putere materială, prin sprijinul din afară, insultînd și despreţuind naţiunea; cu un așa sistem, zic, s-or găsi aici, ca și pretutindeni, oameni slabi de înger cari se îngenunchie dinaintea unui astfel de guvern și camarilei lui spre a se pune la adăpostul persecuţiunilor la cari sunt espuşi acei ce-și respectă convicţiunile şi-și păstrează independinţa; dar nu este mai puţin adevărat că persecuţiunile și violinţa produc totdeauna oameni convinși și hotărîţi, oameni mişcaţi de sentimentul virtuţii și al patriotismului, gata a se devota şi a pune ţara mai presus de orce consideraţiune. Aceştia stau neclintiţi la datoria lor de buni cetăţeni; în ei speră și pe ei se reazămă națiunea cînd este desperată de puterea rătăcită a guvernului.

Nu te mai mira dar, amice, de ce aci este gîlceavă, fiindcă acum ai cuvîntul enigmei.

Carol I al românilor este un principe german din spiţa catolică a familiei domnitoare în Prusia, fiu al alteţei-sale regale principelui Carol-Anton-Ioachim-Zephirin-Frederic-Mainrad principe de Hohenzollern, burgrav de Nürenberg, comite de Sigmaringen și Waringen, comite de Berg etc., etc. și al principesei Josefina-Frederica-Luisa, fia principesei Ştefania-Luisa-Adriana-Napoleona, viscontesă de Boharnais, care era fiică adoptivă a lui Napoleon I.

Românii, în urma declinării comitelui de Flandra de a priimi coroana României, au ales de suveranul lor pe prin-

cipele actual. Legăturile sale de rudenie şi de amicie cu familia Bonaparte au contribuit mult la alegerea aceasta.

Napoleon III a avut totdauna o afecţiune deosebită pentru ramul catolic al casei de Hohenzollern, fie din cauza rudeniei sale cu principesa Iosephina de Hohenzollern, cît şi pentru că avea ideea că principele Carol Anton putea să devie drapelul catolicismului în Germania, ca să contrabalanţeze acţiunea protestantă a Prusiei.

În cei dintîi şase ani ai domniei sale, principele Carol a schimbat vreo zece ministere, făcînd să treacă pe sub ochii săi cincizeci de miniştri, încît a ajuns, putem zice, la căpătîiul registrului oamenilor politici de aici. Acum capul cabinetului este un om care se bucură de reputaţiune, de probitate, om de o înfăţişare francă şi leală, o figură care respiră bunătatea şi inspiră încrederea, dar a cărui inimă şi sentimente nu corespund nicidecum cu aparinţele, *un faux bonhomme** în toată puterea cuvîntului; om fără nici o cultură, cutezător şi rău, a cărui ştiinţă guvernamentală constă în a-şi chivernisi partizanii şi amicii devotaţi şi a-şi da aer de vizir.

Noi, care suntem obicinuiţi ca oamenii de stat să fie speciali în serviciile ce li se încredinţează, care nu intrăm la un ceasornicar ca să-i cerem cizme, nici chemăm pe dulgher să ne potcovească caii, care cerem ca croitorul să ştie să taie şi să coasă, ca medicul să cunoască anatomia, patologia şi terapeutica mai bine decît intriga şi linguşirea, care ne-am obicinuit cu ministri ca Pitt, un emul al lui Byron, ca repauzatul Darby, un filolog de frunte, unul din cei mai buni comentatori ai lui Omer, ca Gladstone, filozof şi economist, ca Beaconsfield, un scriitor din cei mai în renume, ni se pare straniu şi neînţeles să vedem în capul trebilor unui stat pe unul din oamenii cei mai ignorenţi, pe un om care nu a putut ajunge încă a distinge semnificarea cuvintelor celor mai elementare în limbajul ordinar, care confundă „alineat" cu „alienat", „perceptor" cu „preceptor", care de treizeci de ani repetă necontenit „sasistică", în loc de „statistică", care în vocabularul său nu are decît o singură terminaţie: *isiri* — încît a ajuns a vorbi o limbă păsă-

* Un fals om de treabă.

rească zicînd „regularisire“, „specularisire“, „metahirisire“[17] etc.

O gaminerie de stradă, urzită de o poliţie ocultă, care printr-un puternic al său agent escită tinerimea şcolară, perorînd pe treptele Universităţii în contra germanilor şi a unui banchet ce se da într-o sală publică, într-un moment cînd în Camera deputaţilor cesiunea drumului-de-fer al vestitului Strusberg ajunsese într-o stare de discuţiune acută şi amerinţa a face să se urmărească de scrocherie nişte persoane importente, a servit de pivot reacţiunei pentru a pune mîna pe putere. Partidul triumfător, avînd trebuinţă de un fel de monitor sau de merimac ca să-l puie înainte, ş-a luat de *leader* pe cel mai chipeş, ş-a dat numele de salvatori, negreşit fiindcă salvase pe Strusberg şi pe tovarăşul său Ambron.

Iată acum cum acest partid ş-a îndeplinit misiunea.

Ministerul Finanţelor s-a dat unui om fin, de un sterior blînd şi plăcut, gentleman în apucături şi în maniere, dar a cărui capacitate financiară constă mai mult în chichiţe şi chiţibuşuri; a cărui ştiinţă economică şi financiară este în nomenclatura pe de rost a tutulor dărilor şi contribuţiunilor directe şi indirecte în regie, în întrepriză sau în concesiune, cîte s-au născocit sub soare, de cînd lumea e lume, care în conştiinţă sau în neştiinţă cumpăneşte deficitele bugetare prin împrumuturi şi garantează plăţile cupoanelor în valori de fond, un financiar în spiritul căruia cestiunele economice şi sociale nu joacă nici un rol în materie de finanţe, maestru în arta de a umfla prevederile bugetare la venituri şi a le pitula la cheltuieli, ca să nu se priceapă deficitele, tare mai ales în arta de a grupa cifrele la aşternerea situaţiunelor financiare.

Justiţia, fundamentul societăţilor, s-a dat pe mîna unui tînăr nalt şi frumos, laureat, doctor îngîmfat, căruia nici etatea, nici vreun serviciu adus ţărei nu-i da drept la poziţiunea înaltă la care îl suia înainte de timp vicisitudinile şi animozităţile nenorocite ale vechilor luptători. Acest parvenit a făcut din puterea ce i s-a încredinţat un instrument al urelor şi al pasiunelor sale personale în contra acelor care nu se pleacă destul de jos înaintea naşterei sale ilustre, care tratează poporul de canalie, crezînd că cu aceasta suie în arhontologia cea veche a ţărei, pozează în Jupiter tunător!

şi a făcut abstracţiune de toate preceptele ce a citit în clasicii cu care a fost hrănit în şcoli, şi a uitat că profesorii cei mari ce a avut norocirea a-i auzi i-au spus de o mie de ori că societăţile moderne nu pot înflori decît prin justiţie.

Această triadă rezemată pe sabia unui om care, tot punîndu-şi la ciucuri de fir şi la pene de cocoş, a ajuns a se crede un om de rezbel şi care a ostenit finanţele ţărei jucîndu-se d-a generalul.

Pe lîngă aceste ilustraţiuni s-au adunat cîţiva tineri cari de la un timp încoa aveau mare succes la ţară şi la oraş, propagînd idei cu totul necunoscute românilor, cei mai mulţi tineri de modă, coconaşi poleiţi, care printr-o argumentaţiune amăgitoare prezintau acele idei sub o formă plăcută şi elegantă şi dovedeau spiritelor slabe şi puţin obicinuite a raţiona că omul este o fiinţă abominabilă, care nu se poate nici blama cînd face răul, nici lăuda cînd face binele; ca o fiinţă fără liber-arbitru, condamnată instinctelor celor rele, care, cînd persecută, calomniază sau omoară, nu este mai culpabil decît şarpele cel veninat cînd muşcă sau decît tigru care sfîşie dobitoacele mai slabe decît dînsul ca să-i soarbă sîngele, care cînd face un bine nu are mai mult merit decît oaia care ne dă lîna şi laptele ei sau decît albina de la care luăm miere şi ceară; că a încerca a face societăţile omeneşti mai bune decît sunt, este a întrebuinţa un remediu mai rău decît răul ce esistă.

Oameni îmbuibaţi de o filozofie periculoasă, ale cării precepte sunt descrise cu o amărăciune plină de melancolie şi de vigoare de învăţatul Schopenhauer, profesor care a avut în Germania o înrîurire netăgăduită asupra caracterelor aplecate la pesimism; sistemă care chiar de ar fi adevărată din puntul de vedere speculativ, nu este mai puţin periculoasă din puntul de vedere practic, filozofie care trebuie respinsă de un popor care aspiră să devie şi el ceva într-această lume. Un popor tînăr, plin de vigoare şi de viitor nu trebuie să fie cu gîndul împironit la nenorociri, la mizerii şi la noian; el are trebuinţă să-şi dirigă mintea şi munca spre îmbunătăţirea stărei sale morale şi sociale; îi trebuie o filozofie care să-l facă să iubească viaţa, încunjurîndu-o de toate frumuseţile şi iluziunile ei, iar nu să-i arate societatea ca o colivie de fiară sălbatice, în care omul este în-

chis ca să nu fie pe tot momentul între alternativa de a mînca pe semenii săi sau de a fi mîncat de dînşii.

„Cum voieşti să nu fiu cu dînsul şi pentru dînsul, nu vezi că ţara asta este a proştilor, că oamenii cu caracter, cu învăţătură şi cu principii sunt uiduiţi şi persecutaţi?" răspundea un adept al acestei doctrine unui amic care îi imputa devotamentul său către un om ca primul-ministru actual.

Ministerul compus în noaptea de 11 martie s-a pus chiar din ziua dintîi în faţa ţărei ca un minister de luptă; partizanii săi ş-au luat fiecare în miez de noapte locul şi rolul ce-i era desemnat de conjuraţi şi s-au aruncat ca sălbaticii asupra tutulor acelora care nu erau cu dînşii; ş-au împărţit ţara pe judeţe şi pe plăşi şi au început goana persecutîndu-i în averi, în poziţiune şi în onoare, tractîndu-i cum tractau catolicii pe hughenoţi. Într-o clipă au nimicit reprezentaţiunea naţională prin alegeri de porunceală, au făcut din deputaţi şi din senatori nişte votatori neconştiinţi, aduşi cei mai mulţi de poliţie după placul acelor pe care erau chemaţi să-i controleze, au săpat fundamentele instituţiunilor municipale, reducînd autorităţile comunale la starea de maşini electorale şi făcînd din primarii şi din funcţionarii statului instrumente oarbe ale patimilor şi ale persecuţiunilor; au împovărat ţara cu noi impozite de peste treizeci de milioane pe an, au îndoit dările şi au sporit datoria cu două sute de milioane, au ruinat finanţele şi au secat izvoarele de producţiune.

Poporul are conştiinţa de tot răul ce-i fac aceşti oameni violatori a tutulor drepturilor morale şi politice cari sunt astăzi sufletul societăţilor celor mici, ca şi al celor mari.

Acest minister cu lingăii şi adepţii şcoalei sceptice a suspendat prin fraudă şi prin violenţă acţiunea legei şi practica virtuţei, au introdus viciul şi nebunia în toate ramurile mecanismului guvernamental şi au sărăcit ţara.

În timpii cei vechi corupţiunea era considerată aici ca un auxiliar străin guvernului, şi nimeni nu îndrăznea să o cheme în ajutorul său; ministerul actual a învăţat pe lume să o considere ca parte civilă în stat, dîndu-i drept de cetăţenie.

Astfel ş-a îndeplinit acest minister misiunea ce i s-a încredinţat pentru binele ţărei.

VII

TO SIR JOHN WILLIAMS

B o t t a l a c C o r n w a l l
5 Kings crown Street

Bucureşti, 5/17 mai 1876

Epistola din 5 curent respiră îngrijirea în care te afli despre afacerile Orientului. Aici românii, deşi foarte preocupaţi de viitor, deşi se tem ca gîlceava să nu se spargă în capul lor, deşi unii merg cu gîndul pînă a crede că trebuie să se unească cu sîrbii, cu bulgarii şi cu herţegovinii ca să alunge de îndată pe turcii din Europa; dar oameni cu minte cred că deznodămîntul şi transformarea Imperiului otoman are să urmeze un curs mai gradat şi că afrancarea populaţiunelor creştine nu se poate face printr-o săritură într-un picior, ci printr-o dezvoltare treptată a popoarelor care locuiesc acest imperiu.

Bucureştiul este un punt preţios pentru un observator, căci de aci, mai lesne decît de orunde aiurea, se pot vedea sforicile acţiunelor politice în Orient. Cu oleacă de perspicacitate, orcine poate descurca iţele şi vedea ce are să se întîmple într-un viitor mai mult sau mai puţin apropiat; ceea ce face că mai toţi românii de la mic pînă la mare se ocupă de politică. Cea dintîi vorbă cînd se întîlnesc doi inşi este a se întreba unul pe altul: „— Ce mai fac împăraţii? — Ce gînd are Gortceakoff? — Ce zice Bismarck? — S-au înţeles sau nu cu Andrassy?“, astfel că toată lumea face sau cel puţin vorbeşte politică, care după cum să pricepe şi după cum îi vine mai bine la socoteală, care cu muscalii, care cu turcii şi fiecare dupe aspiraţiunele şi temerile ce are. Trebuie să convin însă că românii au ajuns în felul acesta la o agerime de spirit vrednică de mirare; ar putea da lecţii multora din politicii şi din publiciştii noştri cei mai de frunte. Cel mai infim gazetar despică în patru firul cel mai subţire şi cel mai încurcat al diplomaţiei. Acei care par a fi mai slabi în materie sunt miniştrii; ei nu văd mai departe decît vîrful nasului; cercetînd faptele lor, ai zice că nu-şi dau nici măcar osteneala de a cugeta şi a căuta să vadă consecinţele ce vor avea încăierările care se pregătesc; se mul-

Turnul și Spitalul Colței
(Din *Istoria Bucureștilor* de G. Ionescu-Gion

Piaţa la Rîmnicu-Vîlcea
(Acuarelă de Preziosi)

Tîrgul Moşilor
(Acuarelă de Preziosi)

Bucureşti, Tîrgul de vite
(Acuarelă de Preziosi)

ţumesc a urma orbeşte inspiraţiunele care le vin cînd dintr-o parte, cînd dintr-alta. Ceea însă ce mi se pare mai cert este că România, în evenimentele ce să prepară, are să urmeze politica ce va adopta Germania, orcare ar fi ea.

Maestrul care ţine în mîna sa sforile acestor umbre de miniştri îi îmbracă după cum îi vine la socoteală, cînd husăreşte, cînd căzăceşte, şi îi întoarce cum îi place; vîntul politic, deşi se învîrteşte cîteodată, dar cocoşul după casă arată mai totdauna acelaşi punct cardinal. Ei nici nu văd că gîlceava este pentru plapuma lor şi că independenţa cu care voiesc a se amăgi, de ar veni într-un moment intempestiv şi înainte ca naţiunele slave de peste Dunăre să fi dobîndit conştiinţa esistenţei lor, ar fi un pericol mai mult sau mai puţin apropiat. Dependenţa de astăzi a acestei ţări este numai nominală, şi independinţa României nu ar putea deveni reală şi de drept dintr-un moment într-altul fără a da noi lovituri Turciei şi fără a ajuta pe sîrbi şi pe bulgari să cadă în ghearele Rusiei.

Principele Bismarck, acest puternic Eol, nu este om care să umble pe două cărări sau să se oprească în drum cînd întîlneşte o piedică; el dă cu piciorul barierelor şi trece înainte. Înzestrat de o mare perspicacitate şi de o mare putere de concentraţiune de spirit, este totodată lipsit de orce scrupul în politică; puţin îi pasă daca aduce sau nu lumea valvîrtej, daca Dunărea, Sava sau Bojana or căra sute de mii de cadavre, daca s-or ruina ţări şi provincii, numai el să poată prinde cîţiva baboi în apa cea tulbure.

Principele de Bismarck nu este un Cavour, în spiritul căruia unitatea italiană era un mijloc de a scăpa ţara de jugul streinului, ca să-i dea libertatea politică şi socială. Pentru cancelarul imperiului, unitatea este mijlocul de a pune pe toată Germania sub puterea prusiană; campania religioasă ce a întreprins cu atîta vigoare nu are alt scop decît de a hrăpi germanilor libertatea politică şi de conştiinţă de care s-au bucurat pînă acum, libertatea acea prin care acest neam s-a rădicat atît de sus în investigaţiunile transandante ale spiritului. Pentru dînsul, patria este o cazarmă, şi naţiunea un roi de albine, făcută pentru a hrăni soldatul împărătesc; consideră ştiinţa politică ca un joc de cărţi în mînele unui dibaci care trage la chit cînd pe unul,

cînd pe altul, într-o zi pe Napoleon III, arătîndu-i Rinu, Luxemburgul și Belgia, altă dată pe Franz Josef, arătîndu-i Herțegovina, acum pe Turcia cu Bulgaria, și mîne-poimîne, daca Dumnezeu îi va da viață, pe împăratul Rusiei cu gurele Dunării și cu Constantinopolul. Toate credințele acestui erou al diplomației de astăzi se rezumă în cuvintele: „Puterea primează dreptul" — de aceea perfecționează puștile, toarnă mereu la tunuri și zidește cetăți; s-a așezat pioni în toate părțile, a împănat lumea cu emisari și propagandisti care încearcă conștiințele, măsoară dealurile, rîpele și gîrlile, cheamă pe toți ghermanii din toate colțurile lumei a fi gata la luptă cînd va suna el din trîmbiță. Pangermanul este puternicul rădicător cu care noul Arhimed s-a servit și se servă în contra Austriei și în contra Franței. Uită însă că mai esistă și o altă putere în lume, o putere care acea este primordială, că se numește *Dreptatea* și care nu admite, nici sufere mult timp triumful în contra libertății, măcar de ar sta marele cancelar ziua și noaptea cu căciula de fier în cap și cu fulgerul de oțel în mînă. Alsacia și Lorena au devenit călcîiul slab al acestui Ahil politic. Provinciile anesate, această podoabă a coroanei sale, îi fac slăbiciunea, căci îl pun cu totul la discrețiunea vechiului său amic de la Stuttgart. Daca vreodată ar încerca să se miște fără știrea și fără voia cancelarului de la Petersburg, ar fi destul ca țarul să se prefacă că șoptește cîteva minute ambasadorului Franței, ca să-l facă să-și vie în fire.

Noul împărat rîvnește negreșit la provinciile germane ale Austriei, dar cine poate spune pînă unde va voi să meargă el cu sacrificiile și pînă unde i-ar permite Rusia să împingă lucrurile, daca îi convine să lase pe Austro-Ungaria să se întindă pe malul Adriaticei de la Cataro-Klek și Sotorina în jos spre Enos, în Marea Egee, sau să-i lase Dunărea, rîul deja cucerit în fapt de puternica sa societate de navigațiune, daca Rusia, care l-a susținut și l-a secondat și la 1866 în contra Austriei, și la 1870 contra Franței, nu s-ar turbura în contra concesiunelor de asemenea natură. Cine poate ști daca poftele acestor trei capete încoronate nu s-ar ajunge la tîrg cînd o fi la adică, cum s-au mai ajuns și altădată. Aci stă cestiunea.

Silinţele tutulor cabinetelor de a potoli focul aprins într-un mod imprudent de puterea aceea care ar avea poate mai mult de pierdut dovedesc că înţelegerea este dificilă, daca nu imposibilă; pare că în zădar împăraţii vor alerga de la unul la altul, bucata e prea mare ca să se poată împărţi fără gîlceavă.

Este un secol şi mai bine de cînd esistă tot felul de projecte asupra dezmembrării Turciei, nu este stat mai mult sau mai puţin vecin, mare sau mic, care să nu se fi gîndit la partea ce i-ar cuveni într-acea moştenire. Unul oftează după litoralul Adriaticei, altul voieşte gurile Dunării, celalalt pîndeşte ocaziunea pentru a-şi putea rotunzi hotarele, unul vede un tîrg frumos pentru comerţul şi pentru industria sa. Cel mai generos din generoşi se mulţumeşte a visa numai fraţi de gintă şi nu se preocupă decît de coreligionaritate şi de conaţionalitate, nişte simple cestiuni de umanitate, de geografie, de geologie şi de antropologie. Ce frumoasă cetate ar forma în marginea Europei Carpaţii de o parte şi Balcanii de alta, cu Dunărea prin mijloc!

Vîntul suflă tare, schimbîndu-se pe toată ziua cînd despre agresiune, cînd despre moderaţiune, fără a ne lăsa să punem temei pe ziua de mîne. Vîntul se schimbă sau pentru că nu s-au înţeles încă peţitorii, sau pentru că nici unul nu crede momentul favorabil. Nu se poate pune nici un temei pe asigurările de pace ce ne vin astăzi de la împăraţi, precum nu se putea pune temei la 1772 pe asigurările satisfăcătoare date lordului Suffolk la Londra de către ambasadorii celor trei puteri ale Nordului în contra zgomotelor răspîndite despre împărţeala Poloniei, atunci pe cînd de paisprezece luni Frederic al II-lea trimisese comitelui de Solons întregul project de împărţeală, astfel cum s-a pus în esecutare la 1775.

Austria, după ce s-a arătat cea dîntîi pe scenă în comedia care se joacă, aruncînd fitilul răscoalei în Bosnia şi Herţegovina, acum, că magiarii au înţeles pericolul de care pot fi amerinţaţi daca s-ar mări prea mult elementul slav, comitele Andrassy aleargă cît poate să stingă focul aprins de guvernatorul Croaţiei, pe cînd principele Bismarck, rezemat pe un tun „Krupp“, priveşte la bunul şi vechiul său amic

de la Frankfort cum roade castanele trase de Austria şi cîntă mereu din fluier idila: „Germania nu are nici un interes în Orient", mărginindu-se a veghea nu cumva să-i scape din mînă cancelarul ţarului, căci atunci se înţelege că edificiul rădicat în 25 de ani cu atîta muncă şi dibăcie ar cădea într-o clipă, ca o mănăstire de cărţi. Poziţiunea principelui Bismarck are să devie din zi în zi mai dificilă din cauza stării în care a pus pe Franţa. Deşi spiritul de unitate germană [e] foarte dezvoltat pretutindeni, a trebuit însă cancelarului o mare dibăcie ca să facă să tacă rivalităţile statelor de la sud şi să paralizeze acţiunea catolică; numai asfel a putut duce trupele contopite ale Germaniei pe stradele Parisului; esigenţile soldăţimei i-a impus necesitatea să abuzeze de victoriile militare şi să impuie Franţei, deosebit de suma colosală de cinci miliarde, dezlipirea a două provincii din cele mai împodobite, mai înflorite şi mai patriote, şi a creat astfel Prusiei o inimicie din partea Franţei, care nu se va potoli decît cu recuperarea Alsaciei şi Lorenei.

Daca principele Bismarck ar fi ştiut să se oprească la Sedan, Franţa, care avea în istoria sa o glorie militară destul de mare, putea să uite Vertu, Reichshoffen şi Sedanu, precum a uitat Berezina şi Waterlou, şi Germania ar fi găsit în Franţa o putere amică şi chiar o aliată, care ar fi ajutat-o a deznoda toate cestiunele în folosul libertăţii şi a civilizaţiunei, astfel cum se cuvine să o facă două naţiuni cele mai puternice şi mai luminate din continentul european, în vreme ce acum împăratul Germaniei este împins fatalmente a fi tras de Rusia or încotro ar voi să-l ducă. Populaţiunele Orientului care s-ar fi aşteptat să găsească în germanism o garanţie şi un sprijin la soluţiunea ce le-ar cuveni nu văd decît un susţiitor al politicei de agitaţiune continuă condusă de agenţi ruseşti. Germania pînă ieri avea o acţiune puternică în Orient, fiii ei erau consideraţi pretutindeni ca un element binefăcător şi civilizator, dovadă afecţiunea de care se bucurau înainte de 1870, comparată cu sentimentul de temere şi de neîncredere ce le poartă astăzi românii. Sunt puşi pe aceeaşi linie cu ruşii în îngrijirile popoarelor din Orient, devenind chiar antipatici mai ales slavilor[18].

VIII

TO SIR JAMES OSBORNE MORGRAW

London
75, Playfaire Street

Bucureşti, 17/29 martie 1876

Am citit în *Monday revue* din luna lui octombrie trecut frumoasa ta lucrare asupra producţiunei şi a bogăţiei agricole a Europei Orientale. Am admirat claritatea espunerei şi dispoziţiunile ingenioase a tabelelor tale; dar nu-ţi pot ascunde că am găsit lacune şi erori în cifrele privitoare la România; permite-mi a veni să-ţi împlinesc una, sperînd că cifrele ce-ţi transmit îţi vor servi la ediţiunea a doua a scrierei tale; poate că-ţi va merita chiar onorul de a fi admis în societatea geografică din Bucureşti.

Despre cele ce se poate zice despre populaţiune vine în întîia linie producţiunea; alăturatul tablou îţi poate da o idee despre producţiunea agricolă, vegetală şi animală.

Puţini dintre oamenii de stat români au început a se preocupa de starea financiară a ţărei, şi din nenorocire şi mai puţini încă se îngrijesc de starea economică şi care înţeleg că una este strîns legată de cealaltă. Cei mai mulţi şi cei mai în evidenţă cred că o situaţiune ca aceea în care se află tezaurul român se poate îndrepta cu nişte cîrpeli la economii şi cu nişte reduceri în cheltuieli, cu un împrumut mai mult sau mai puţin greu, cu un spor la unele dări sau cu născocirea vreunui impozit nou. Preocupaţiunea merge cel mult pînă a căuta ca acele sporiri să nu lovească prea greu în influenţele electorale ale guvernului şi uită că or pe ce şi or pe cine s-ar pune o dare, ea cade şi se răsfrînge asupra tutulor locuitorilor. Şi foarte puţini sunt la număr acei care văd că cestiunea este mult mai gravă.

În România nu esistă decît un singur izvor de bogăţie: plugăria cea mai simplă şi mai primitivă. Toate celelalte

industrii împreună nu pot conta nici pentru a zecea parte a producţiunei totale. Bogăţia ţărei vine d-a dreptul de la pămînt, care, întors şi stors necontenit, a ajuns a nu mai putea produce ceea ce producea pînă acum. Tot luîndu-i pe tot anul, fără a-i da nimic, nu mai este în stare să producă fără ajutorul celorlalte industrii nici în cuantitate, nici în cualitate, într-atît că grînele noastre de 60 de livre au devenit o raritate cu toată munca ce-şi dau mulţi din cultivatori de a îmbunătăţi soiurile, aducînd seminţe din alte ţări şi din cele mai renumite şi mai căutate. Producţiunea în cuantitate scade pe tot anul într-un mod foarte simţitor, încît de unde acum şi cincisprezece ani producţiunea de mijloc era de 20 de hectolitri de hectar, astăzi nu se mai poate conta producţiunea medie mai mult de 15 hectolitri, o scădere de 25% în forţa productivă a pămîntului. Aceasta provine din împuţinarea vitelor şi din absenţa industriilor cu care se hrăneşte şi se îmbunătăţeşte agricultura.

Creşterea vitelor, păstoria, care acum cîţiva ani era una din bogăţiile cele mari ale ţărei, astăzi a căzut mai cu totul. În cîmpiile cele mai întinse ale Ialomiţei, ale Buzăului şi ale Prutului de jos aceasta a căzut din cauza lipsei şi scumpetei capitalului, din cauza grelelor impozite şi sărăcirea populaţiunei agricole.

Fabricaţiunile cele mai simple, chiar şi acele care sunt adecuate plugăriei, lipsesc cu totul, afară de cîteva fabrici de spirt, care şi acelea se închid una după alta şi afară de două fabrici de zahăr în construcţiune, a căror soartă invidiată nu se poate cunoaşte încă. Materia îngrăşătoare d-abia poate îndestula trebuinţele grădinilor de legume dinprejurul oraşelor.

În anul 1871, producţiunea agricolă propriu-zisă a fost, după tabelele statistice oficiale din Bucureşti, de 319.740.813 franci, specificate în modul următor:

Felul productului	Hectolitri	Cîntare	Preţul franci	Valoarea franci
Grîu	9.066.316	—	16	145.061.056
Hrişcă	61.833	—	12	741.996
Mei	103.780	—	8	830.240
Orz	3.204.753	—	6	19.228.518
Ovăz	971.403	—	5	4.857.015
Porumb	14.686.500	—	8	117.492.000
Secară	1.210.063	—	11	13.310.693
Rapiţă	890.135	—	17	15.132.295
Fasole	166.600	—	15	2.499.000
Cînepă	—	21.200	20	424.000
In	—	8.200	20	164.000
	30.361.383	29.400		319.740.813
La această valoare se mai adaugă:				
Tutun	1.900.000 kilograme		0,50	950.000
Cartofi	120.000 cîntare		20	2.400.000
Vin	5.500.000 decalitri		2	11.000.000
Grădinele	15.000 hectare		500	7.500.000
				341.590.000

Ca să complectăm, trebuie să adăogăm la suma de mai sus producţiunea animalelor, care, după datele biuroului statistic ale aceluiaşi an 1871, se poate evalua din tabela numărului vitelor esistente, care este de 8.250.000 capete mari cu mici, şi anume:

Capete	Armăsari, Iepe, Cai, Mînzi	427.000
	Catîri, Măgari	6.600
	Tauri, Vaci,, Boi, Bivoli, Bivoliţe, Viţei, Malaci	1.900.000
	Berbeci, Oi, Miei, Ţapi, Capre, Iezi	5.066.400
	Porci	850.000
		8.250.000 capete care

dau o producțiune anuală de:

50.000 cai, a căror valoare este de	4.000.000	fr.
1.000 măgari și catîri	50.000	„
380.000 boi	19.000.000	„
1.000.000 oi	12.500.000	„
170.000 porci	4.250.000	„
	39.800.000	fr.

Și astfel avem: producțiunea vegetală	341.590.813	fr.
producțiunea animală	39.800.000	„
Total	381.390.813	„

sumă la care, de vom adăoga încă și valoarea productelor animale, minerale și altele,

în sumă de	19.236.332	franci
avem un total de	400.627.145	„

Trecînd acum la partea comercială, iți voi spune că traficul mediu al României cu deosebitele state, cum rezultă din tabelele statistice oficiale ale biuroului din București pe anii 1871, 1872 și 1873, a fost de:

263.977.621 fr., din care	esportul	167.270.206	fr.
	importul	96.707.415	„
adică o balanță în favor de...		70.562.791	fr.

Dintr-această sumă însă, care ar reprezenta balanța, trebuie să scădem cel puțin 30.000.000 fr. sau și 40.000.000 fr., banii ieșiți din țară pe tot anul pentru călătorii de agrement sau de afaceri în streinătate și pentru întreținerea a mulțimei de tineri care își fac educațiunea și studiile în orașele universitare ale Europei, încît balanța în favorul țărei nu s-ar sui mai mult decît pînă la 30 sau 40.000.000 fr., sumă care mai toată trece tot în streinătate, și încă cu prisos pentru plata ratelor datoriei publice. Și putem zice că de mai mulți ani nu mai rămîn bani în țară dintr-un an pînă-ntr-altul.

Țările cu care România este în daraveri de comerț se clasează în privința esportului în modul următor:

LIMITELE MASIMA ŞI MINIMA A VALOARELOR ESPORTULUI ÎN ANII 1871, 1872 şi 1873

1	Austria	de la	49.635.217 fr. in	1871	pînă la	81.688.383 la	1872
2	Turcia	„ „	27.263.429 „ „	1872	„ „	39.586.636 „	1871
3	Franţa	„ „	14.056.883 „ „	1873	„ „	31.951.541 „	1871
4	Anglia	„ „	14.132.375 „ „	1872	„ „	27.395.260 „	1871
5	Rusia	„ „	2.092.149 „ „	1872	„ „	3.415.634 „	1871
6	Italia	„ „	2.053.707 „ „	1872	„ „	3.407.146 „	1873
7	Germania	„ „	444.566 „ „	1873	„ „	3.162.036 „	1872
8	Celelalte state	„ „	14.891.431 „ „	1873	„ „	21.954.418 „	1871

În privința importului, traficul a variat în cei trei ani mai sus indicați 1871, 1872 și 1873 în modul următor:

VALOAREA MASIMA ȘI MINIMA ALE IMPORTULUI ÎN ANII 1871, 1872 și 1873							
1	Austria	de la	37.028.629 fr. în	1871	pînă la	39.348.143 la	1873
2	Anglia	„ „	14.390.826 „ „	1871	„ „	22.408.611 „	1873
3	Turcia	„ „	8.570.997 „ „	1873	„ „	17.727.085 „	1872
4	Franța	„ „	9.819.459 „ „	1871	„ „	15.632.645 „	1872
5	Germania	„ „	5.569.767 „ „	1871	„ „	7.376.581 „	1872
6	Rusia	„ „	3.267.273 „ „	1871	„ „	3.830.580 „	1872
7	Italia	„ „	351.263 „ „	1873	„ „	1.182.784 „	1871
8	Celelalte state	„ „	1.192.036 „ „	1871	„ „	4.129.519 „	1872

Cercetînd schimburile cu aceste deosebite state, găsim că în anul 1872 ele au fost cele următoare și că au dat balanțele favorabile și defavorabile însemnate cele dintii cu semnul +, cele de al doilea cu semnul — :

I. Austria	Esportul	81.638.388	120.461.673	fr.
	Importul	38.773.290		
	Balanța +	42.915.098		
II. Turcia	Esportul	27.268.429	44.995.514	„
	Importul	17.727.085		
	Balanța +	9.541.344		
III. Franța	Esportul	14.696.603	30.329.248	„
	Importul	15.632.645		
	Balanța —	936.042		
IV. Anglia	Esportul	14.132.375	35.511.797	„
	Importul	21.379.422		
	Balanța —	7.247.047		
V. Rusia	Esportul	2.092.149	5.922.729	„
	Importul	3.830.580		
	Balanța —	1.738.431		
VI. Italia	Esportul	2.053.707	2.532.365	„
	Importul	468 658		
	Balanța +	1.575.049		

VII. Germania	Esportul	3.162.036	10.538.617 fr.
	Importul	7.376.581	
	Balanța	— 4.214.545	
VIII. Alte state	Esportul	21.463.422	25.592.941 „
	Importul	4.129.519	
	Balanța	+ 17.333.903	

Din datele de mai sus se vede că în anul 1872 balanța comerțului României a fost favorabilă:

Cu Austria	beneficiind	cu	+ 42.915.093
„ Turcia	„	„	+ 9.541.344
„ Italia	„	„	+ 1.575.049
„ alte state	„	„	+ 17.333.903
			+ 71.365.389

Iar țările cu care balanța a fost în defavor sunt:

Cu Franța	pierzînd	— 936.042
„ Anglia	„	— 7.247.047
„ Rusia	„	— 1.738.439
„ Germania	„	— 4.214.545
		— 14.136.065

adică	+ 71.365.389	balanța favorabilă
și	— 14.136.065	„ defavorabilă
	+ 57.229.324	balanța generală favorabilă

Aceste cifre, deși adevărate în cît privește totalitatea traficului român, în special însă ele nu arată cu esactitate valoarele importului și esportului cu fiecare țară în special, fiindcă multe mărfuri și producte care sunt considerate de biurourile vamale ca venind din sau ducîndu-se în Austria, fiindcă se încarcă în sau se descarcă din corăbii cu pavilion austriac, în realitate ele însă vin sau se duc în alte țări: în Franța, Anglia sau Italia, și în tabelele vamale românești figurează ca făcînd parte din traficul cu Austro-Ungaria.

Iată acum cifrele ce am putut estrage din tabelele statistice ale biuroului statistic al Ministerului de Interne pe anii 1871, 1872 și 1873:

ESPORTUL GENERAL PE STATE

Numele statelor	Anul 1871 Franci	Anul 1872 Franci	Anul 1873 Franci
Austro-Ungaria	49.635.217	81.688.383	68.768.568
Turcia	39.586.636	27.268.429	35.782.190
Franţa	31.951.541	14.696.603	14.056.883
Anglia	27.395.260	14.132.375	16.349.411
Rusia	3.415.634	2.092.149	3.870.537
Italia	2.155.478	2.053.707	3.407.146
Germania	1.588.598	3.162.036	444.566
Celelalte state	21.954.418	21.463.422	14.891.431
	177.682.782	166.557.104	167.570.732

După aceste tabele, valorile esportului pămîntului ş-ale industriei se clasifică în modul următor:

ESPORTUL GENERAL PE MATERII

Felul productelor	1871 Valoare în franci	1872 Valoare în franci	1873 Valoare în franci
Cereale şi seminţe	144.897.922	125.613.504	119.006.845
Animale	13.548.526	19.098.646	18.938.828
Producte animale	12.870.189	14.442.472	11.977.044
Materii minerale	1.910.537	2.202.714	2.867.238
Diverse	4.455.606	5.199.768	4.780.777
	177.682.782	166.557.104	157.570.732

Comerţul cerealelor României cu deosebitele state se clasează în modul următor:

[Numele statelor]	1871 Valoare în franci	1872 Valoare în franci	1873 Valoare în franci
Anglia	27.270.640	14.123.813	16.323.395
Austria	25.551.273	50.415.170	41.547.095
Franţa	31.731.082	14.659.736	13.971.576
Germania	1.557.330	3.130.611	442.755
Italia	2.149.212	2.052.227	3.407.146
Rusia	1.238.272	210.420	384.021
Turcia	33.586.027	19.588.231	28.059.330
Alte state	21.814.086	21.433.295	14.871.527
	144.897.922	125.613.505	119.006.845

Importul pe acești ani 1871, 1872 și 1873 a fost cu:

Numele statelor	1871 Valoare în franci	1872 Valoare în franci	1873 Valoare în franci
Austria	37.028.629	38.773.290	39.348.143
Anglia	14.390.826	21.379.422	22.409.611
Turcia	10.476.460	17.727.085	8.570.997
Franța	9.819.459	15.632.645	14.534.527
Germania	5.569.767	7.376.581	6.433.739
Rusia	3.267.273	3.830.580	2.918.499
Italia	1.182.784	478.658	351.263
Celelalte state	1.192.036	4.129.519	3.300.388
	82.927.228	109.327.780	97.867.167

Esportul cerealelor a fost în anul 1872 de:

2.917.340	hectolitri	grîu
3.109.708	„	porumb
177.393	„	secară
3.714.154	„	orz

9.919.154 hectolitri și 7.041.296 oca făină, a căror valoare s-a putut sui la 135.613.504 franci.

D-l Gioia, care a avut la dispozițiunea sa toată arhiva biuroului statistic din București și a putut compara tabelele importațiunei deosebitelor state, în raportul său adresat d-lui Minghetti[19] arată traficul României în anul 1871 de o valoare de 159.000.000 pînă la 172.500.000, clasîndu-l în modul următor:

I. Turcia { Esportul 58.000.000; Importul 5.000.000 } 63.000.000 franci

Balanța în favoare + 53.000.000, ceea ce este o deosebire de aproape 50% la balanță, iar la trafic de 26% cu cifrele oficiale ale guvernului român, care sunt pentru Turcia:

Esportul 39.586.636
Importul 10.476.460 } 50.063.096 fr.

Balanța + 29.110.176

II. Austria	Esportul	33.250.000	72.000.000 fr.
	Importul	38.750.000	

Balanța + 5.500.000, pe cînd cifrele biuroului statistic din București dau pentru traficul cu Austria în anul 1871:

Esportul	49.635.217	86.663.846 fr.
Importul	39.028.629	

Balanța + 12.606.588

Cifrele d-lui Gioia diferă de cele oficiale române, și în traficul cu Franța și cel cu Anglia, ele dau balanța favorabilă României.

D-l Petrescu, care s-a ocupat cu despoierea tabelelor statistice din anul 1866, rezumă traficul României la suma de 194.841.696 fr., adică cu 69.135.901 fr. mai scăzut decît traficul oficial al anilor 1871, 1872 și 1873.

După d. Petrescu, traficul a fost în anul 1866:

Esportul	121.701.675	194.481.696 [fr.]
Importul	73.140.021	

Balanța + 48.561.654

Comparînd cifrele anilor 1866 și 1873, avem o sporire însemnată în trafic de mai mult de 50.000.000 franci.

		1866	*1873*
I. Turcia	Esportul	50.849.208	35.782.190
	Importul	14.451.745	8.570.997
	Balanța	+ 36.397.463	+ 27.211.293
II. Franța	Esportul	20.477.965	14.056 883
	Importul	7.939.736	14.534.427
	Balanța	+ 12.588.229	+ 477.644

		1866	1873
III. Italia	Esportul	7.835.827	3.407.146
	Importul	282.123	351.263
	Balanța	+ 7.553.704	+ 3.055.883
IV. Anglia	Esportul	13.952.652	16.349.461
	Importul	9.012.697	22.409.611
	Balanța	+ 4.939.955	— 6.060.200
V. Alte state	Esportul	5.952.240	14.891.431
	Importul	969.569	3.300.388
	Balanța	+ 4.982.644	+ 11.591.043
VI. Rusia	Esportul	1.994.273	3.870.537
	Importul	3.023.502	2.018.499
	Balanța	— 1.029.229	+ 952.038
VII. Austria	Esportul	20.639.510	68.768.568
	Importul	37.459.622	39.348.143
	Balanța	— 16.820.112	+ 29.420.435

Balanța anului 1866 a fost:

cu Turcia	+ 36.397.463	
„ Franța	+ 12.538.229	
„ Italia	+ 7.553.704	
„ Anglia	+ 4.939.955	
„ diferite state	+ 4.982.644	
		+ 66.331.995
„ Rusia	— 1.029.463	
„ Austria	— 16.820.112	
		— 17.849.341
Balanță generală în favoare		+ 48.582.654

Al tău amic, B. DOWLEY

IX

TO SIR JAMES OSBORNE MORGAW

London
75, Playfaire Street

București, 4/16 april 1876

Scumpe amice,

Ca să completez noțiunele statistice cu care am început în epistola mea din săptămîna trecută, trebuie să urmez acele științe, espuindu-ți starea finanțelor acestii țări.

Sub puntul de vedere financiar, puține state în Europa ar putea fi într-o stare mai prosperă decît România, și bogăția ei ar putea să crească pe tot anul cu 25% din totalul traficului; dar, din nenorocire, acest element de îmbogățire se află paralizat de anuitățile grele ce plătește în streinătate pentru datoriile contractate și de suma ce iese pe tot anul din țară pentru întreținerea a mai mult de 700 de tineri care își fac studiile lor în colegiile și universitățile Franței, Germaniei și Elveției, trăgînd acolo și pe mulți din părinții lor pe tot timpul cît durează studiile.

Venitul statului român se compune:

1. Din arenzile moșiilor Coroanii și din vînzarea tăierii pădurilor după acele moșii; bunuri pe care pioșii români le-au scos din partea de moștenirea ce se cuvenea urmașilor lor și le-au făcut partea sufletului, cum să zice, le-au consacrat dezvoltării și îmbunătățirei stării morale și intelectuale a neamului romănesc, pentru podoaba bisericei și pentru îmbunătățirea clerului, pentru seminare și pentru școli. Aceste venituri figurează în buget pe tot anul în cifra de 21.095.542 fr., deosebit de 1.560.000 fr., care reprezintă venitul moșiilor vîndute pe 26.000.000 fr.; în tot un venit care de la 22.655.542 fr. s-a redus a nu mai fi decît 21.095.542 fr.

2. Un alt izvor de venit sunt veniturile acelea care purtau odinioară numele de drepturi regaliane, precum sunt sarea și postele, care dau 7.500.000 pe an.

3. Celelalte impozite, producînd 65.844.460 fr. pe an, care complectează veniturile statului, provin din percepțiunea

dărilor directe și indirecte puse asupra locuitorilor, impozite cu deosebite numiri.

După bugetul votat acum în urmă pentru eserciţiul anului 1876, venitul statului român este prevăzut la suma de 98.000.000 fr.

Acest venit se descompune în modul următor:

I. Impozite directe 28.638.601,83	10.043.464,51	impozitul personal
	3.377.894,61	impozitul șoselelor
	1.369.983,45	impozitul patentelor
	6.051.444,98	impozitul fundiar
	396.114,30	transmitere
	7.400.000,00	licenţele cîrciumaril[or]

dar aceste sume sunt mai toate umflate cu cel puţin 6 și 7%.

Deși acest venit, în anul precedent 1875, a fost evaluat și mai sus, căci era trecut drept 29.082.016 fr., dar el nu poate trece mult peste suma de 24.000.000 fr.

Dintr-acest nenorocit sistem de a umfla cifrele la venituri și d-a le pitula la cheltuieli a provenit grozavele deficite; lucrul este lesne de înţeles cînd la un singur capitol se trece o cifră care desigur are să lase un gol la venit de aproape 5.000.000 fr.

Contribuţia personală constituie 22% din impozitul total, iar toate impozitele directe împreună dau 41% din venitul totalităţii contribuţiunelor; celelalte 59% provin din impozitele indirecte:

II. Impoz. indir. 31.153.000	7.800.000	importul	Vămile
	1.600.000	esportul	
	15.000	tranzitul	
	55.000	pășunatul	
	29.000	plumbatul	
	120.000	confiscatul	
	3.400.000	consumaţ. sării	Salinele
	1.500.000	sarea esportată	
	100.000	sarea de mare	
	3.102.000	arenda băuturil[or]	Băuturile
	9.000	amenzile	
	2.000	măsurile	
	8.000.000	monopolul	Tutunul
	150.000	amenzile	
	5.000.000	timbrul și înregistrarea	

Aceste cifre, afară de tutun şi de băuturile spirtoase, care sunt fixe fiindcă sunt date în întrepriză, sunt umflate cu 10%; ele nu se pot urca mai sus de 27.500.000 fr. şi trebuie să dea o lipsă de buget de cel puţin 4.000.000 fr.

III. Domeniile 21.095.542	991.250	arenda domen. Brăila, Giurgiu şi Turnu
	15.616.078	arenzile moşiilor statului
	257.474	locaţiunea acaretelor şi viilor
	1.000.000	vînzări de păduri
	154.924	arenda pămînturilor din Basarabia
	28.255	arenda bălţilor şi pescăriilor din Basarabia
	22.150	arenda stuhăriilor
	156.260	tasele trecerilor pe poduri
	59.900	şanalurile Dunării
	2.000.000	plata împroprietăririi coloniştilor
	9.250	*cuponul obligaţiunelor rurale din Basarabia*
	800.000	de la arendaşi pentru paznici

În bugetul anului 1875 această sumă a figurat numai drept 20.289.802, dar chiar şi această cifră era prea mare, căci acest venit nu se poate conta mai mult de 17.000.000 fr., adică cu 20% mai jos.

IV. Poste, telegr. şi dr. fier 8.812.282	1.300.000	venitul postelor
	1.200.000	„ telegrafului
	970.000	calea ferată Bucureşti-Giurgiu
	50.000	calea ferată Iaşi-Ungheni
	124.395	controlul şi survg. [supravegherea] Societ. rom. Roman—Vîrciorova
	17.887	controlul şi survg. Rom[an]—Botoşani
	150.000	locaţiun[ea] vagoanelor
	5.000.000	escedentul drumurilor-de-fier

Şi această sumă este esagerată cu cel puţin $1^1/_2$ milion sau 17%; ea nu ar trebui să figureze în buget pe mai mult de 7 milioane; în anul 1875 a fost trecută drept 3.540.000 fr.

V. Venituri diverse 3.769.102	60.000	vînzarea de obiecte vechi
	500.000	procente de la debitorii statului
	748.000	subvenţiunea pentru pompieri
	24.444	de la Sf. Spiridon p. şcoala de fete
	20.000	de la elevii interni
	40.000	de la elevii şcoalei militare
	277.000	Imprimeria statului şi *Monitorul*
	30.000	lucrul arestanţilor
	4 000	agenţiile din streinătate
	4.000	diplomele de naturalizare
	3.000	inscripţiunele la facultăţi
	18.000	stabilimentul de artilerie
	22.000	şcoala de maşini
	8.000	bufetele şi grădinele
	5.000	*Monitorul oastei* şi imprimatele
	1.200	buletinul Curţei de casaţiune
	18.000	bonificarea împrum[utului] Stern
	75.000	judecăţile cîştigate
	448.965	produsul penitenciar. Mărgineni
	150.000	amenzile judecătoreşti
	500.000	venituri întîmplătoare
	500.000	escedentul Casei de depuneri
	312.500	comuna Bucureşti p. Godillot

Această sumă este şi mai umflată decît celelalte; ea nu se poate conta decît pînă la 2.500.000 fr., adică trebuie scăzută cu 35%.

VI. Vînzarea de bunuri 4.325.891	1.877.313	din ratele bunuril[or] vîndute
	40.000	din embaticuri şi răscumpărări
	2.408.577	din vînzările după legea din 1873

Sume care nici nu se cuvenea să fie trecute în bugetul veniturilor, căci provine din vînzări de fond.

Toate aceste venituri evaluate la suma de 97.894.427 nu pot da în realitate mai mult de ....81.000.000 o diferenţă în minus de aproape ....17.000.000 sau un gol anual de 18%, cu care creşte deficitul din an în an şi dă loc la o datorie flotantă, care la fiecare doi sau trei ani necesitează un nou împrumut cu amortizare sau consolidat.

Afară de suma de 21.095.542 fr., productul arendării moşiilor statului, celelalte 76.798.885 trebuie să iasă din dări directe şi indirecte asupra locuitorilor.

Daca la suma din urmă vom adăoga 49.480.531, provenită din contribuţiunele judeţene şi comunale, adică:

Contribuţiuni judeţene	......	6.960.630	49.480.531 fr.
„	comunale urbane	23.524.025	
„	„ rurale	18.995.876	

avem	76.798.885	contribuţiunele către stat	
	49.480.531	„	judeţ[ene] şi comunale

126.279.416 totalul dărilor care apasă pe locuitori, adică 28 fr. de suflare sau 140 fr. de familie, dare foarte grea, pe care nu o poate duce şi care nu lasă mijloace de a spori avuţia ţărei; mai ales daca vom considera că clasa agricolă cea mai numeroasă, foştii clăcaşi, în număr de 400.000 de familii, mai plătesc încă o rată de 15.000.000 fr. pe an pentru răscumpărarea pămîntului, rata pe care au a o plăti încă trei ani de acum încolo şi care apasă cu 37 fr. 50 asupra fiecării familii. Este dovedit că clasele agricole muncitoare nu pot rezista la toate aceste dări decît îndatorindu-se şi vînzîndu-şi şeptelul.

Acum şi cîţiva ani, contribuţiunele indirecte se mărgineau mai toate într-un singur articol, acela al vămilor; sarea, deşi se plăteşte pe consumaţiune, dar într-o ţară unde nu esistă industrie şi unde toată întrebuinţarea ei se mărgineşte la alimentaţiune, gabela aceasta constituie o cătime constantă pentru bogat, ca şi pentru sărac şi să poate clasa, precum am făcut, între veniturile regaliane sau între contribuţiunele personale. Mai nainte vreme consomaţiunea sării să da în întrepriză unei companii de concesionari; sistemul acela a încetat, el amăgea şi pe stat, şi pe public; statul nu ştia ce vinde, căci capitalul de avansat fiind prea mare ca să poată găsi mai mulţi concurenţi prin care să se poată stabili preţul cel adevărat, rămînea la discreţiunea acelor care se coalizau, se asociau şi sileau mînele guvernului; publicul nu ştia ce plăteşte, precum nu ştie ce plăteşte astăzi pentru tutun; crede că contribuţiunea tutunului este de 10 milioane, pe cînd în realitate ea este aproape îndoită, daca ţinem seama de cheltuielile de administraţiune, de sploataţiune şi de percepţiune.

Bugetul anului 1876 s-a votat la 6 martie 1875 cu un deficit de 6.999.502 fr. Ministru G. Gr. Cantacuzino propunea să-l acopere cu reduceri în cheltuieli şi cu resurse noi:

a. Reducerile în cheltuieli ce propunea erau de	3.341.959	de la fabrica penitenciarului ..	448.965
b. Şi sporirile în venituri de	3.657.543	de la paznici de hotare	800.000
Total	6.999.502	de la proprietăţi vindute	2.408.577

Aceste sume trebuie să fie iluzorii, căci trebuiau coborîte la cel mult 5.909.574 fr., fiindcă

sumele de 448.965
şi cea de 800.000

1.248.965 nu au dat decît 159.037.

Un alt ministru va aduce negreşit o situaţiune financiară care nu va semăna nici cu a unuia, nici cu a altuia.

Obiceiul de a umfla cifrele la venituri a devenit atît de înveterat, încît trece ca moştenire de la un ministru a altul, fără ca evidenţa cifrelor să poată deschide ochii acelor care nu voiesc să vadă.

În tabela următoare am însemnat pentru fiecare an, în faţă unele de altele, constatările şi realizările, ca să se poată vedea enormele diferenţe ce esistă între dînsele.

Pentru anul 1875 am tras trei coloane, puind în faţă previziunele bugetare cu constatările şi cu realizările, ca să poată fi comparate mai lesne. *(Vezi tab. din pag. 349 – 350.)*

SPORIREA IMPOZITELOR

În cursul celor din urmă 5 ani, impozitele s-au sporit într-un mod foarte însemnător, încît de vom compara suma incasată de tezaur prin adausul resurselor peste ceea ce ar fi luat daca dările ar fi rămas precum erau în anul 1870 şi vom adăoga şi împrumuturile contractate de atunci încoa, găsim o diferinţă în plus de 138.000.000 fr. în timp de 5 ani, adică impuneri noi de 27.500.000 fr. termen meziu pe an.

	1871		1872		1873	
	Constatările	Împlinirile	Constatările	Împlinirile	Constatările	Împlinirile
Contr. directe	21.401.485	18.604.214	21.424.518	21.270.222	24.689.883	24.211.860
Contr. indirecte..........	16.326.736	16.315.863	23.508.709	23.507.240	26.510.802	26.510.802
Domenii	18.784.683	18.002.072	18.396.742	15.266.297	18.848.611	16.871.271
Post. telegr. dr. fier	3.029.858	3.021.276	3.386.721	3.088.766	3.386.073	3.336.091
Diverse	2.386.989	2.212.861	1.524.690	1.501.943	2.088.190	1.845.596
Bun. vîndute	3.258.953	3.250.164	1.974.973	1.918.811	1.960.628	1.883.498
Straordinare	1.773.376	1.773.376	1.669.142	1.419.142	918.379	460.623
Neprevăzute	3.588.578	3.578.575	3.028.569	3.028.569	2.709.086	2.709.086
Resurse div[erse]	3.722.875	3.722.875	12.283.749	12.283.749	„	„
Escedente	5.453.178	5.453.178	1.705.674	1.705.674	„	„
	79.726.709	75.934.454	88.903.482	84.985.413	81.111.152	77.828.827
	—6%		$-4^1/_2$ %		$-3^3/_4$ %	

	1874		1875			1876
	Constatările	Împlinirile	Prevederile bugetare	Constatările	Împlinirile	Prevederile bugetare
Contr. directe	28.707.464	26.898.618	29.082.017	28.356.134	26.472.452	28.638.601
Contr. indirecte	27.852.162	27.591.891	31.403.000	27.966.411	27.603.235	31.253.000
Domenii	18.681.623	15.436.130	20.289.802	19.980.520	16.073.138	21 095 542
Post. telegr. dr. fier	3.550.865	3.532.544	3.540.000	3.500.550	3.488.644	8.812.282
Diverse	4.058.789	3.725.693	6.614.823	5.119.091	5.055.700	3.769.102
Ban. vîndute	1.932.666	1.772.080	1.937.313	1.916.632	1.637.171	4.325.891
Straordinare	977.330	664.830	812.500	668.544	668.544	„
Neprevăzute	2.338.711	2.338.711	„	5.491.227	5.491.227	„
Resurse div[erse]	747.871	657.374	„	16.601.635	16.601.635	„
Escedente	2.745.458	2.745.458	„	„	„	„
	91.592.903	85.363.269	93.679.455	109.600.744	103.091.744	97.894.418
	— 6 1/2 %		—14%	—6%		

În tabela următoare am căutat a specifica acele creşteri pentru fiecare capitol în parte:

Prin impozit s-a realizat			un adaos	
fundiar	pe anii	1871—1875	de	10.789.372
„ monopolul tutunului	„	1872—1875	„	27.617.500
„ timbru	„	1872—1875	„	16.146.876
„ băuturile spirtoase	„	1873—1875	„	17.700.708
„ fabricarea monedei	„	1873	„	500.000
„ venitul noilor linii fer[ate]	„	1873—1875	„	7.000.000
„ împrumuturi	„	1873—1875	„	58.000.000
Totalul încasărilor în plus de la		1873—1875	„	137.763.356

sau 27.500.000 pe an termen de mijloc, adică 30% din buget şi 45% din impozitele către stat.

SPORIREA CHELTUIELILOR

Trecînd acum la sporirea cheltuielilor care au fost de neapărată necesitate a se face, găsim numai franci 56.865.126.

Plata garanţiei liniilor de fier	în 1872	3.500.000	56.865.126
	„ 1873	13.500.000	
	„ 1874	16.952.925	
	„ 1875	22.914.201	

Iar suma de 82.000.000 s-a întrebuinţat la cheltuieli care puteau foarte bine să nu se facă.

Iată cum au urmat acele adaose la venituri în deosebitele capitole ale bugetului:

Adaosele la impozitul fundiar	1871	1.384.092	10.789.372
	1872	2.344.684	
	1873	2.338.889	
	1874	2.379.599	
	1875	2.342.108	

Monopolul tutunului	1872	3.337.500	27.617.000
	1873	8.010.000	
	1874	8.010.000	
	1875	8.160.000	
Timbrul	1872	1.149.161	16.146.876
	1873	3.997.715	
	1874	6.000.000	
	1875	5.000.000	
Spirtuoasele	1873	3.300.000	17.700.708
	1874	7.000.000	
	1875	7.000.000	
Fabricarea monedei	1875	500.000	500.000
Venitul drumurilor-de-fier	1873	2.000.000	7.000.000
	1874	2.000.000	
	1875	3.000.000	
Din datoriile contractate		58.000.000	58.000.000
		Total	137.763.356 fr.
Plățile anuităților drum-de-fier	1872	3.500.000	56.867.126 fr.
	1873	13.500.000	
	1874	16.952.925	
	1875	22.914.201	
Cheltuiți fără utilitate aproape de			80.996.230 fr.

Statul român posedă astăzi ca lucrări publice:

1. 1.236 kilometri de drumuri-de-fier în esploatare
2. 150 „ „ „ „ „ construcțiune
3. 4,5 „ poduri de fier peste gîrle
4. 5.821 „ șosele în circulațiune
5. 507 „ „ „ construcțiune
6. 3.420 „ linii telegrafice
7. 6.089 „ lungime de fir telegrafic

și în special:

Lungimea drumurilor-de-fier	919 kilom.	Roman—Vîrcior[ova] și Tec[uci] Bîrlad
	224 „	Roman—Ițcani și Rom[an]—Botoșani
	21½ „	Iași—Ungheni
	70 „	București—Giurgiu—Smărda
Șosele în circulațiune	1.821	kilometri naționale
	4.000	„ județene
Șosele în construcțiune	7	„ naționale
	500	„ județene

IZVORUL DEFICITELOR

De vom trece acum la cheltuielile statului, găsim că bugetul rectificativ pe anul 1876, astfel cum s-a votat la 17/29 decembre 1875, este de 97.894.426 fr., și anume:

Consiliul Ministrilor		42.848
Ministerul	de Interne	8.351.675
„	Justiției	3.772.160
„	de Esterne	729.188
„	Cultelor și Instrucțiunei	7.910.690
„	de Rezbel	16.550.991
„	Lucrărilor Publice	5.119.781
„	de Finanțe	54.917.092
Deschideri de credite		500.000
		97.894.427

La sistemul adoptat de buget rectificatif, de credite suplementare și de credite straordinare într-o țară unde oamenii sunt încă puțin cumpătați, mai adăogîndu-se evaluări umflate la venituri și pitulări la cheltuieli, au devenit cauza de ruină pentru finanțele acestii țări. Astfel, în 6 ani, de la 1871 pînă la 1876, creditele sporite prin bugetul rectificatif ulterior și prin cele suplimentare și straordinare au încărcat tezaurul cu suma de 83.708.874 fr. sau cu 14.000.000 termen de mijloc pe fiecare an, adică cu 17%. Tabela următoare îți poate da o idee de aceste sporuri.

Anul	Sporirea bugetului prin rectificări	Credite suplimentare şi straordinare	Totalul sporurilor bugetelor primitive
1871	—	9.017.065	9.017.065
1872	1.228.456	24.168.289	25.396.745
1873	18.515.360	5.017.036	23.532.397
1874	2.701.528	3.166.761	5.868.285
1875	767.876	6.452.560	7.220.436
1876	„	12.673.944	12.673.944
	23.213.216	60.495.657	83.708.874

sau 14.000.000 termen mediu pe an.

Cei din urmă 6 ani au dat deficitele următoare:

Anul	Deficite bugetare	Împrumuturi	Deficitele anului	Deficitele adevărate
1870	„	„	„	991.295
1871	3.747.503	3.772.875	7.520.379	8.511.674
1872	1.638.870	12.283.949	14.222.619	22.731.294
1873	1.278.604	14.697.745	13.419.141	36.153.435
1874	7.444.162	„	7.444.162	43.597.597
1875	332.471	11.990.000	12.322.471	55.920.069
1876	21.990.002	„	21.990.602	77.910.671

Situaţiunele financiare înfăţişate Camerilor sunt departe de a fi conforme cu realitatea; de esemplu, un ministru declară deficitul anilor 1875 şi 1876 astfel:

Deficitul anului 1875 egal cu	8.889.118
„ „ 1876 „ „	15.484.084
Total	24.373.202

Peste cîteva săptămîni, succesorul său în situaţiunea înfăţişată la 16 fevruar 1876 vine şi arată în Cameră cu totul alte cifre, mai grele. După acest din urmă:

Deficitul anului 1875 egal cu	12.537.894
„ „ 1876 „ „	12.894.427
Alte sarcini	3.243.105
Total	28.675.426

Anii	Cheltuieli pur ale administrațiunei fără dotații și pensii	Cheltuielile administrative ale anului 1871	Diferința cu anul 1871
1872	50.330.841	48.291.696	2.039.115
1873	52.326.386	„	4.034.690
1874	50.381.399	„	2.039.703
1875	51.469.988	„	3.178.292
	Totalul sporurilor de cheltuieli		11.291.802

DATORIA PUBLICĂ

Pornit pe o asemenea cale, era natural ca datoria statului să meargă crescînd pe tot anul, astfel că lichidînd deficitul esistent și contractul Crawley, ea va ajunge la finele anului 1876 la cifra rotundă de 600.000.000 fr., cu o anuitate de 61.000.000 fr.

Această datorie se împarte în două:

1. 369.152.622 Împrumutul pentru lucrări publice cu o plată de anuitate de 30.872.474 fr.
2. 227.447.474 Împrumuturi cu amortizare, împrumuturi consolidate și datorie flotantă cu o anuitate de 20.238.537 fr. dobînzi, amortizări și rentă.

Aceste datorii se descompun în modul următor:

I. 22.889.437 fr. Valoarea nominală a datoriei contractată la 1 martie 1863 la Londra cu Banca otomană și Stern Brothers, cu anuitate 9%, din care 7% dobîndă și 2% amortizare, plus 1/2% comision, cheltuieli de schimb și de tragere. Acest împrumut a produs un efectiv de 17.851.851 fr. cu anuitate de:

2.121.196 {
2.062.750 dobîndă și amortiz[are]
10.303 comision de 12%
51.326 schimb și tragere
}

Dar crezi poate că aceasta este cifra cea adevărată! Dar nu este aşa; oameni competinţi şi chiar mărturisirea acelor din lucrătorii din Ministerul de Finanţe convin că acest deficit se apropie de 40.000.000 fr., sumă la care se va mai adăoga încă 42.500.000 fr., plata linii-de-fier Ploieşti—Predeal şi Adjud—Ocna.

Cum vezi, într-aceşti din urmă 5 ani s-a produs aceste deficite năprasnice, deşi veniturile s-au sporit prin dări noi succesive pînă la 25.000.000 pe an, încasîndu-se într-acest termen 80.266.442 fr. mai mult decît daca impozitele ar fi rămas ceea ce erau la 1870.

D-l Erdmann Hahn, comparînd cifrele încasărilor contribuţiunelor adăogate şi împrumuturile contractate în cei din urmă 5 ani, scoate numai suma de 73.253.396 fr. Cifra aceasta este mai jos decît realitatea cu cel puţin 7.013.046 fr.[20]

Iată cum a mers sporirea veniturilor prin adaose de impozite în comparaţie cu acele ale anului 1870:

Anul	Încasările	Încasările anului 1871	Diferinţa în mai mult
1871	66.768.407	61.697.027	5.071.380
1872	71.000.992	„	9.303.965
1873	78.151.312	„	16.454.285
1874	82.617.874	„	20.920.847
1875	82.490.115	„	24.793.088
	385.028.702	„	76.543.567
Adăogînd şi ceea ce s-a luat din vînzarea de domenii			3.722.865
Resursele anilor 1871—1875 peste a anului 1870			80.266.442

Sporul cheltuielelor nu a urmat aceeaşi progresiune, ele nu s-a suit decît la 11.291.802 peste cheltuielile după tipul anului 1871, şi anume:

II. 31.610.500 fr. Valoarea nominală a datoriei contractată la Paris, la 24 octombrie 1866, cu casele Oppenheim, S. Sulzbach și Oscar Planat, cu anuitate de 3.138.441, statul român priimind efectif 18.500.000 fr., cu plata anuală de:

3.138.441	3.048.080	dobîndă și amortizare
	15.244	comisionul de 1/2%
	100.000	cheltuieli de schimb
	800	cheltuieli de tragere

III. 10.975.122 fr. Valoarea nominală a datoriei contractată pentru construcțiunea drumului-de-fier București—Giurgiu de către Compania Barkley și Stanifosth, cu un serviciu anual de 2.010.000 dobîndă și amortizare.

IV. 12.027.285 fr. Valoarea nominală a datoriei către Barkley și Stanifosth, pentru podurile de fier, cu plata anuală de 1.443.274 dobîndă și amortizare.

V. 51.750.000 fr. Valoarea nominală [a] datoriei către Compania Offenheim pentru drumul-de-fier Ițcani—Iași—Roman, cu garanție de un venit curat de 3.857.025 fr. pe an dobîndă și amortizare.

VI. 248.130.000 fr. Valoarea nominală a datoriei pentru linia Roman—București—Vîrciorova și Tecuci—Bîrlad, cu garanție de un venit curat anual de 18.609.750 fr. dobîndă și amortizare.

VII. 3.770.215 fr. Datoria valoare nominală pentru linia Iași—Ungheni, cu 452.425 anuitate dobîndă și amortizare.

VIII. 78.000.000 fr. Valoarea nominală a împrumutului domanial contractat în anul 1871 cu 8% dobîndă, cu emisiunea de 74, care a dat un efectif de 57.720.000 fr., plătind anuitate de 8.000.000 fr. pe an.

IX. 44.600.000 fr. Valoarea nominală a împrumutului cu rentă 5% cu casa Fould Camondo, pe emisiunea de 62, care a dat un efectif de 28.990.000 fr. și a cărui serviciu anual este de 2.250.000 fr.

X. sumă necunoscută Obligațiunele judecătorești din Moldova, pentru stingerea cărora se trece pe tot anul în buget suma de 20.000 fr.

XI. sumă necunoscută Datoria către particulari pentru productele luate de oștirile rusești în anul 1853 și 1854, pentru care se trece în buget 50.000 fr. pe an.

XII. 9.985.320 fr. Datoria către Casa de depuneri și consemnațiuni cu 7% dobîndă, a cării serviciu este de 748.900 fr.

Total 519.680.206 fr., cu un serviciu anual care se suie la 51.000.000

La finele anului, cînd se vor încheia deficitele care trebuie să fie de 40.000.000 fr., plus suma de vreo 15 sau 16 milioane pentru lucrările săvîrșite de Crawley, datoria se va sui la 676.700.000 fr. cifră rotundă, din care scăzîndu-se partea stinsă 105.188.194, rămîne 571.000.000, cu o anuitate de aproape 61.000.000 fr., iar la finele anului viitor 1877, adăogîndu-se încă 10 sau 12 milioane, deficitul bugetar al acelui an și cît va trebui pentru terminarea liniei Ploiești-Predeal alți 24.000.000 fr., datoria publică rămasă de stins se va sui la 605.000.000 fr., cu o anuitate de aproape 64.000.000 fr.

De vom lua drept bază a creditului statului român emisiunea de 62 și renta de 5 a împrumutului din 1875, datoria nominală a României s-ar putea evalua la 1.020.000.000, consolidat cu un serviciu anual de 51.000.000 fr. pe an.

TABELA DATORIEI PUBLICE LA 1 GENARIE 1877

	Specificarea datoriilor	Data contractării împrumutului		Data stingerei datoriei		Suma împrumutată. Valoare nominală	Suma realizată sau valoarea efectivă	Anuitatea dobîndă şi amortizare	Dobînda %	Suma amortizată pînă la 31 decembre 1873. Valoarea amortizată	Suma rămasă de amortizare la 1 genare 1877. Valoare nominală
Drum-de-fier şi luer. publ.	Bucureşti — Giurgiu ..	sept.	1865	oct.	1876	10.975.122	10.975.122	768.258	7	10.975.122	—
	Rom[an] — Vîrc[iorova] — T[ecuci] — Bîr[lad]..	fevr.	1868	sept.	1882	248.130.000	248.130.000	18.609.500	7½	957.000	247.173.000
	Roman — Iţcani......	fevr.	1868	sept.	1861	51.750.000	51.750.000	3.857.025	7½	—	51.750.000
	Iaşi — Ungheni	iulie	1872	iunie	1886	3.770.215	3.770.215	452.425	8	797.988	2.972.227
	Podurile de fier	oct.	1865	dec.	1880	12.027.285	12.027.285	1.443.274	9	7.267.102	4.760.182
Împrumuturi	Stern	april	1864	fevr.	1888	22.889.437	17.851.851	2.121.196	7	7.216.937	15.672.500
	Oppenheim	oct.	1866	noemb.	1889	31.610.500	18.500.000	3.138.441	8	7.521.000	24.089.500
	Domanial	iul[ie]	1871	iul[ie]	1891	78.000.000	58.176.250	8.000.000	8	10.325.000	67.675.000
	Casa de depuneri	mart	1872	„	„	9.985.320	9.985.320	748.900	7½	—	9.985.320
	Renta	april	1875	„	—	44.600.000	28.990.000	2.230.000	5	—	44.600.000
						513.737.800					
	Claca	april	1865	oct.	1880	106.987.000		14.258.032	10	60.128.043	46.858.956
						620.724.880		54.859.046		105.118.194	515.586.686

De vom compara datoriile publice ale deosebitelor state între dînsele şi cu raportul ce esistă între dînsele şi bugetul statului, ele se clasifică în modul următor:

Numele statelor datoare	Darea anuală pe suflare parte datorie Franci	Anuitatea datoriei, a cîtea parte la sută din buget %
Anglia	21,73	30,1
Austria	13,07	21,8
Bavaria	6,91	18,1
Belgia	7,08	19,8
Danemarca	13,00	33,7
Franţa	—	—
Italia	17,19	27,1
Norvegia	1,81	11,0
Olanda	17,19	27,1
Portugalia	7,81	26,9
Prusia	2,57	7,3
România	6,44	51,0
Rusia	4,50	17,2
Spania	7,30	16,6
Suedia	1,58	10,3
Sviţera	1,20	6,4
Ungaria	7,3	33,1
Würtemberg	8,00	30,2

Cu toată această situaţiune grea, România ar putea cu o chibzuinţă ca în mai puţin de 12 ani să-şi plătească datoriile contractate pînă astăzi şi să dispuie pe tot anul de cel puţin 50.000.000 fr. pentru trebuinţele guvernului, ale bisericei şi ale instrucţiunei, ar putea chiar cuteza să cumpere drumurile-de-fier.

De astăzi pînă la finele anului 1891 se răfuiesc de la sine datoriile următoare:

1. La finitul anului 1880 se stinge datoria de 12.027.885 fr. contractată pentru construcţiunea podurilor de fier, pentru care se plăteşte o anuitate de 1.443.275 fr.

2. La finitul anului 1882 se stinge împrumutul rural de 106.987.000 fr., cu anuitatea de 14.258.032, contractat pentru răscumpărarea pămînturilor concedate sătenilor plugari foşti clăcaşi.

3. La 1886 se răfuieşte datoria de 3.770.215 fr. cu anuitatea de 452.425, împrumutul pentru facerea drumului-de-fier Iaşi—Ungheni.

4. La 1888 se stinge o altă datorie, aceea de 22.889.437, cu anuitatea de 2.121.196 către casa Stern.

5. La 1889 se stinge împrumutul Oppenheim de 31.610.000, cu anuitatea de 3.138.441 fr.

6. Şi la 1891 se stinge împrumutul domanial de 78.000.000 fr., pentru care tezaurul plăteşte o anuitate de 8.000.000 fr.

Încît totalul datoriei răfuită pînă la acea epocă 1891 se suie la 255.284.437 fr., a cărui serviciu scade din an în an:

La	1880	cu	1.443.274	fr.	pe	an
„	1882	„	14.258.032	„	„	„
„	1886	„	3.770.215	„	„	„
„	1888	„	2.121.196	„	„	„
„	1889	„	3.138.441	„	„	„
„	1891	„	8.000.000	„	„	„
Total			32.731.158			

Rămînd numai cele următoare:

1. Datoria pentru drumurile-de-fier Strussberg şi Offenheim de 299.880.000 fr., a cării serviciu este astăzi aproape

17.000.000 fr. pe an garanţie, care pînă atunci se va reduce fără îndoială la cel mult 10.000.000 fr. prin sporirea traficului, care ar reprezenta o datorie de cel mult 150.000.000 fr.

2. Datoria consolidată, renta .... 44.600.000 fr. a cării serviciu de 5% este de 2.230.000 fr. pe an.

3. Datoria către Casa de depuneri şi consemnaţiuni de .... 9.985.320 fr. pentru care statul plăteşte dobînda de 748.900 fr.

4. Datoria care s-ar contracta pentru plata deficitului esistent şi al căii ferate Crawley, care se poate stima la .... 80.000.000 fr. cu o anuitate de 8.000.000 fr.

Peste tot o datorie de .... 284.585.320 fr. cu un serviciu anual de 20.978.900 fr.

Dar la această stare de lucruri nu se poate ajunge fără a se încărca ţara cu dări noi şi fără de a vinde din averea sa decît printr-o bună administraţiune a finanţelor şi prin echilibrarea bugetelor.

Ca să poţi vedea posibilitatea lucrului, în epistola următoare îţi voi vorbi despre starea economică a ţărei.

Al tău amic, B. DOWLEY

Urmarea epistolei precedente

De vom trece acum la cheltuielile statului, găsim că bugetul rectificativ pe anul 1876, astfel cum s-a votat la 17/29 decembrie 1875, este de 97.894.427, bani 47, şi anume:

Consiliul Ministrilor	42.848
Ministeru de Interne	8.351.675,77
„ Justiţiei	3.772.160
„ Esterne	729.188,75
„ Culte şi Instrucţ[iune]	7.910.690,10
„ de Rezbel.................	16.550.991
„ Lucrărilor Publice	4.119.781,50
„ Finanţe şi datorie	54.917.092,35
Deschideri de credite	500.000
	97.894.427,47

Ideea de buget rectificativ, de credite suplimentare şi straordinare, întrebuinţată fără cumpăt, cu evaluările umflate la venituri, au fost cauza stării financiare. Astfel, în 6 ani, de la 1871 pînă la 1876, aceste credite au încărcat bugetul cu 83.708.874,b[ani] 10, sau cu 14.000.000 termen de mijloc pe fiecare an, sau cu 17%.

Tabela de mai jos îţi poate da o idee de aceste sporuri:

Anul	Sporirea bugetului prin rectificare	Creditele suplimentare şi straordinare	Totalul sporirilor bugetelor primitive
1871	„	9.017.065	9.017.065
1872	1.228.456,04	24.168.289,31	25.396.745,35
1873	18.515.360,48	5.017.036,71	23.532.397,13
1874	2.701.524,08	3.166.761,86	5.868.285,88
1875	767.786,31	6.452.560,09	7.220.436,40
1876	„	12.673.944	12.673.944,34
	23.213.216,79	60.495.657,31	83.708.874,10

sau 14.000.000 termen de mijloc pe fiecare an.

Cei din urmă 6 ani au dat deficitele următoare:

Anul	Deficitele bugetare	Împrumuturi	Deficitele anului	Deficitele adevărate
1870	—	—	—	991.295,59
1871	3.747.503,81	3.772.875,28	7.520.379,09	8.511.674,68
1872	1.638.870,36	12.283.949,19	14.222.619,55	22.731.294,23
1873	1.278.604,45	14.697.745,64	13.419.141,19	36.153.435,42
1874	7.444.161,42	—	7.444.162,43	43.597.597,85
1875	332.471,64	11.990.000	12.322.471,64	55.920.069,49
1876	21.990.002,08	„	21.990.602,08	77.910.671,57

SITUAŢIUNILE FINANCIARE

Situaţiunile financiare înfăţişate Camerilor sunt departe de a fi conforme cu realitatea; astfel, de esemplu, ministrul

Gheorghe Cantacuzino declară deficitele anilor 1875 şi 1876 în modul următor:

Deficitul anului	1875	egal cu	......	8.889.118,50 şi
Deficitul "	1876	" "	......	15.484.084,40
		Total	......	24.373.202,90

Iar peste cîteva săptămîni succesorul său Strat, în situaţiunea înfăţişată la 16 fevruarie 1876, arată cu totul alte cifre, mult mai grele. El arată:

Deficitul anului	1875	egal cu	......	12.537.894
Deficitul "	1876	" "	......	12.894.427,47
Alte sarcini...			......	3.243.105,70
				28.675.426,93

Această sumă însă în realitate este mult mai mare, ea trece, sunt încredinţat, peste 35.000.000 şi trebuie să se apropie de 40.000.000, la care se mai adaogă suma de 42.500.000, plata liniei-de-fier Ploieşti—Predeal şi Agiud—Ocna.

Într-aceşti 5 ani din urmă s-au produs aceste deficite monstruoase, deşi veniturile s-au sporit prin dări noi succesiv pînă la 25.000.000 pe an, încasîndu-se într-acest termen 76.543.567,04 mai mult daca impozitele ar fi rămas ceea ce a fost la 1870.

D-l Erdmann Hahn, comparînd cifrele încasărilor contribuţiunelor adăogate pentru cei din urmă 5 ani, adăogîndu-le şi împrumuturile contractate într-aceşti ani, arată suma de 73.253.396; această sumă este preţuită prea jos de acel autor.

Iată cum a mers sporirea veniturilor prin adaose de impozite în comparaţiune cu anul 1870:

Anii	Încasările	Încasarea anului 1870	Diferenţa în mai mult
1871	66.768.407,63	61.697.027,14	5.071.380,49
1872	71.000.992,87	"	9.303.965,73
1873	78.151.312,67	"	16.454.285,53
1874	82.617.874,41	"	20.920.847,27
1875	82.490.115,16	"	24.793.088,75
	385.028.702,74	"	76.543.567,04
	în 1871 s-a luat din	domenii	3.722.875,28
	Resursele noi anilor	1871—75	80.266.442,32

Sporul cheltuielilor nu a fost însă tot într-aceeaşi proporţiune; el, după cum se poate vedea în tabela următoare, n-a fost decît de 11.291.802,16 peste cheltuielile după tipul anului 1871:

Anii	Cheltuielile pur ale administraţiunei, fără dotaţii şi pensii	Cheltuielile administraţiunei în 1871	Diferenţa în mai mult
1872	50.330.881,77	48.291.696,12	2.039.115,58
1873	52.326.386,54		4.034.690,42
1874	50.381.399,75		2.039.703,63
1875	51.469.988,65		3.178.292,53
Totalul sporurilor în 4 ani			11.291.802,16

Numărul impiegaţilor statului este foarte mare, el a crescut şi mai mult în aceşti din urmă 5 ani. El a fost:

în 1866 de 5.337 funcţionari şi 2.455 oameni de serviciu
" 1875 " 6.259 " " 2.993 " "

Într-aceste cifre nu intră servitorii bisericilor, preoţi, cîntăreţi şi cler superior, nu intră nici pădurarii, nici paznicii de hotare.

Cîţiva dintre oamenii de stat au început a se preocupa de starea financiară; din nenorocire, însă, foarte puţini se îngrijesc de starea economică şi care înţeleg că una este strîns legată de cealaltă. Cei mai mulţi cred că o situaţiune ca acea în care se află tezaurul român se poate îndrepta cu nişte cîrpeli la economii şi cu nişte reduceri în cheltuieli, cu un împrumut mai mult sau mai puţin greu, cu un spor la unele dări sau cu născocirea vreunui impozit. Preocupaţiunea lor merge cel mult pînă a căuta ca acele sporiri să nu lovească d-a dreptul în clasa ţăranilor plugari, şi nu se gîndesc că or pe ce şi or pe cine se pune o dare, ea cade sau se răsfrînge şi apasă asupra tutulor locuitorilor. Foarte puţini la număr sunt acei care văd că cestiunea este mult mai gravă.

În România nu esistă decît un singur izvor de bogăţie, plugăria, cea mai simplă şi mai primitivă; toate celelalte industrii împreună nu pot conta nici pentru a zecea parte a producţiunei totale. Bogăţia ţărei vine d-a dreptul de la pămînt, pămînt care, întors şi stors necontenit, a ajuns a nu mai produce ceea ce producea pînă acum. Tot luînd pe tot anul fără a-i da nimica, nu mai poate produce fără ajutorul celorlalte industrii, nici în cantitate, nici în calitate. Grînele de 60 de livre au devenit o raritate, cu toată munca ce-şi dau mulţi din cultivatori de a îmbunătăţi soiurile, aducînd sămînţa din alte ţări şi din cele mai renumite şi mai căutate. Producţiunea în cantitate scade pe tot anul într-un mod foarte simţitor; de unde acum şi cincisprezece ani producţiunea de mijloc era de 20 hectolitri de hectar, astăzi nu se poate conta mai sus de 15 hectolitri, o scădere de 25% în forţa productivă a pămîntului. Aceasta provine din împuţinarea vitelor şi din absenţa industriilor cu care se hrăneşte şi să îmbunătăţeşte agricultura.

Creşterea vitelor şi păstoria, care acum şi cîţiva ani era una din bogăţiile cele mari ale ţărei, a căzut mai cu totul în cîmpiile cele întinse ale Ialomiţii, ale Buzăului şi ale Prutului de jos; aceasta din cauza lipsei şi scumpetei capitalului, din cauza grelelor impozite şi sărăcirea populaţiunei agricole.

Fabricaţiunele cele mai simple, acelea care sunt adecuatele plugăriei, lipsesc cu totul, afară de cîteva fabrici de spirt dincoaci de Milcov şi dincolo de Milcov, care se închid şi dispar din an în an, şi afară de două fabrici de zahar în construcţiune, a căror soartă nu se poate cunoaşte încă. Se poate zice că materia îngrăşătoare, gunoiul, d-abia poate îndestula trebuinţele grădinilor de zarzavaturi dinprejurul oraşelor.

Şi, cu toate acestea, situaţiunea României este atît de avantagioasă, încît se poate zice că, cu o bună chibzuinţă, în mai puţin de 12 ani statul român ar putea răfui datoriile ce a contractat; dispuind de un buget de cheltuieli de cel

puţin de 50.000.000 fr. pe an, ar putea chiar răscumpăra drumurile-de-fier.

De astăzi pînă la finele anului 1891 se răfuiesc datoriile următoare:

1. La finitul anului 1880 se stinge împrumutul de 12.027.285 fr., cu anuitatea de 1.443.274,20, contractat pentru construcţiunea podurilor de fier.

2. La finitul anului 1882 se stinge împrumutul rural de 106.987.000, cu anuitatea de 14.258.032, pentru răscumpărarea pămînturilor concedate sătenilor plugari foşti clăcaşi.

3. La 1886 se răfuieşte datoria de 3.770.215,41, cu anuitatea de 452.425,85, împrumutul pentru facerea drumului-de-fier Iaşi-Ungheni.

4. La 1888 se stinge împrumutul Stern Brothers de 22.889.437,03, cu anuitatea de 2.121.196,86.

5. La 1889 se stinge împrumutul Oppenheim de 31.610.500, cu anuitatea de 3.138.441.

6. La 1891 se stinge împrumutul domanial de 78.000.000, cu anuitatea de 8.000.000.

Totalul capitalului amortizat pînă la acea epocă (1891) 255.284.437, a cărui amortizare scade succesiv din an în an, şi anume:

La	1880	cu	1.443.274,20
„	1882	„	14.258.032 —
„	1886	„	3.770.215,41
„	1888	„	2.121.196,86
„	1889	„	3.138.441 —
„	1891	„	8.000.000 —
Total			29.413.368

Rămînd:

1. Datoria pentru drumurile-de-fier Strussberg şi Offenheim de 299.880.000, cu garanţia de 22.466.775, care fără îndoială la acea epocă se va reduce la 10.000.000 cel mult, prin sporirea traficului.

2. Datoria consolidată rentă de 44.600.000, al cării serviciu de 5% este de 2.230.000.

3. Datoria de 9.985.320 la Casa de depuneri, pentru care se plătește dobîndă de 748.000.

Și datoria ce s-ar contracta pentru plata deficitului și a căii ferate Crawley, care se poate presupune la 80.000.000, cu o anuitate de 8.000.000. Adică o datorie totală de aproape 400.000.000, cu un serviciu anual de 15 pînă la 16.000.000

Se poate ajunge la această stare de lucruri la epoca precizată, fără de a se încărca țara cu dări noi, fără de a vinde nimic din averea statului și fără a se face alte reduceri decît acele absolut necesarii pentru echilibrarea bugetului.[21]

VISCOMITELUI MACDONALD

la Londra
107, Cronwell houses
(Brompton)

București, 10/22 aprilie 1876

Mă grăbesc a răspunde la epistola ce mi-ai adresat în privința convențiunei încheiată acum în urmă cu Austro-Ungaria.[22]

Voiești să știi daca acest act nu este vătămător intereselor engleze și daca nu atinge tractatele ce are Marea Britanie cu alte state?

În cît privește partea politică, te-ai putut convinge, cred, din epistola mea de la 30 noiembre 1875 către amicul nostru Eduard Barrington că România este un stat suveran, care se bucură de dreptul gintelor în toată puterea cuvîntului, un stat căruia nimeni nu-i poate tăgădui facultatea și capacitatea de a încheia tractate și convențiuni comerciale și politice. Astfel fiind, protestările Porții, interpelările lordului Strathedem and Campbell din Camera de sus și notele schimbate între Paris, Londra, Viena și Constantinopol nu au nici temei, nici rațiune.

În cît privește însă interesele comerțului englez în România, trebuie să-ți spui că ele au să fie lovite de moarte daca guvernul reginei nu se va grăbi să încheie la rîndul său o convențiune comercială pe aceleași baze. A nu o face ar fi a

abandona tîrgul a cinci milioane de consumatori şi a-l lăsa în esploatarea esclusivă a industriei austro-ungare. Iar daca cabinetul Marei Britanii ar face şi el ceea ce a făcut cabinetul Vienei şi ar dobîndi pentru mărfurile engleze aceleaşi condiţiuni, tot avantagiul ar fi al Angliei, căci ea are o superioritate netăgăduită în cele mai multe din fabricatele întrebuinţate în România; mărfurile englezeşti conţin sub acelaşi volum şi greutate o valoare mult mai mare decît cele austro-ungare. Fie stofe de lînă, de bumbac sau de mătase, fierărie sau marchetărie, sub o greutate de o sută de kilograme, cele de fabrica engleză o să conţie totdauna o valoare cu 25 sau cu 50% mai mare decît similarele lor de fabrică austro-ungară.

Cu toate vorbele late ale miniştrilor, convenţiunea aceasta nu corespunde la nici una din trebuinţele României, nu satisface nici trebuinţele comerciale, nici pe cele industriale. La facerea ei nu a esistat din partea guvernului de aici nici o idee economică, pe cînd interesele austro-ungare au fost căutate şi îngrijite cu cea mai mare solicitudine. Guvernul de la Viena a căutat să înlesnească intrarea în Austro-Ungaria a productelor brute venite din România; acel guvern ştie că materiile brute sunt elementul care hrăneşte şi creşte prosperitatea popoarelor industriale şi că ieftinătatea lor lasă o mai mare parte retribuţiunei lucrătorului, ştie că sărăcia poporului industrial este cu atît mai mare cu cît munca este mai puţin retribuită din valoarea obiectelor, adică cu cît materia brută este mai scumpă. Şi totodată acel guvern a căutat să pună obiectele fabricate în Austro-Ungaria în stare de a concura în România cu similarele lor indigene. Cîteva esemple luate după acea convenţiune îţi vor arăta într-un mod pipăit sistemul adoptat de Austro-Ungaria la încheierea acestei convenţiuni:

Cerealele româneşti sunt scutite de vamă la intrarea lor în Austro-Ungaria; îndată însă ce ele au dobîndit cea mai mică prefacere, transformate în făină, de esemplu, plăteşte in Austro-Ungaria 80 creiţari de centneru vamal, sau 4 franci de suta de kilograme (vezi tariful austro-ungar clasa III, diviziunea 12), pe cînd făina austro-ungară intră în România fără plată de vamă (vezi articolul adiţional al convenţiunei, alineatul no. 6). Astfel fiind, se poate foarte bine ca grîul românesc trecut în Austro-Ungaria, dus la Braşov sau la

Cernăuţi, să vie de acolo la Botoşani sau la Ploieşti transformat în făină şi să facă concurenţă făinei româneşti, vînzîndu-se pe 17 sau pe 18 franci hectolitru.

Pastele şi fideaua, avînd trebuinţă pentru fabricarea lor de maşini mai complicate şi mai scumpe, se află în condiţiuni şi mai grele; acele austro-ungare, ca şi făina, sunt scutite de taxă la intrarea lor în România, în vreme ce acele româneşti plătesc taxă la intrare în Austro-Ungaria 4 franci la suta de kilograme, şi astfel fabricarea lor în România devine imposibilă, căci nu mai pot ţine concurenţă, de aceea şi stabilimentele care lucrau acest product au încetat îndată ce s-a iscălit acea convenţiune. Dar chiar libera intrare a cerealelor în Austro-Ungaria, cu care se făleşte atît de mult guvernul românesc, devine iluzorie, fiindcă guvernul împărătesc al Austro-Ungariei, rezervîndu-şi dreptul, precum a făcut-o, de a sui tarifele pe drumurile sale de fier, ori de cîte ori ar crede-o de cuviinţă, este învederat că numai silită de necesitatea la care ar supune-o lipsa de recoltă şi mugetele flămînzilor ar face posibilă intrarea grînelor din România, cînd ar crede-o că ar putea jicni cîtuşi de puţin interesele agricultorilor săi.

Trecînd la un alt articol, la spirtuoase, acesta era singurul obiect protejat într-această ţară. Intrarea spirtuoaselor afară de romuri şi coniacuri era proibită; iar după convenţiune (*vezi tariful B*, no. 3) ele acum pot intra, plătind drept vamal de 25 franci de suta de kilograme, cu o taxă de 20 franci în lăzi, 25 franci în butoaie duble şi 15 franci în butoaie simple, taxă care se aplică tutulor spirtuoaselor îndulcite sau neîndulcite, astfel că rachiurile venite din Austro-Ungaria, care la hotar costă 40 pînă la 50 franci hectolitru, intrînd în România s-ar urca la 65 sau cel mult la 75 franci hectolitru şi pot ţine concurenţă rachiurilor româneşti în toate oraşele României. Iar spirtuoasele fabricate în România plătesc în Austro-Ungaria îndoit şi întreit, cele neîndulcite, 9 fiorini argint centnera de vamă, adică 45 de franci suta de kilograme, şi cele îndulcite 15 fiorini centnerul vamal sau 75 de franci suta de kilograme. Într-aceste taxe intră şi impozitul de consumaţiune care se percepe deodată cu drepturile vamale, taxe convenţionale fixate prin tractatul de comerţ cu Franţa, care este naţiunea cea mai favorizată. Aceleaşi observaţiuni se pot face pentru toate artico-

lile, căci a fost o unitate de idei din partea Austro-Ungariei, încît convenţiunea se poate rezuma astfel:

Intrare liberă în Austro-Ungaria a productelor fabricate şi concurenţă avantagioasă productelor fabricate austro-ungare în România, cu toate fabricatele similare indigene.

Trimisul guvernului român nu a fost preocupat decît de onorul de a subscri alături cu cancelariul imperiului, crezînd că printr-aceasta dobîndea un drept politic pentru ţara lui, drept care, fie zis în treacăt, nu era tăgăduit de nimeni, cu atît mai puţin că România îl esersase în mai multe rînduri fără surle şi tobe. Dar aşa sunt ei oamenii statelor celor mici, se cred mari, făcîndu-se în imaginaţiune mai mari decît ceea ce sunt. De aceea vedem România consumîndu-şi puterile în a se juca d-a soldatul, dînd toată munca şi toată vlaga pe tunuri, pe puşti şi pe bombe, în loc de a căuta a-şi dezvolta puterile intelectuale şi industriale. Ia de la şcoală şi dă cazarmiei, crezînd că batalioanele cele multe asigură esistenţa ţărei, fără a-şi da osteneală să vază că istoria ne arată că chiar statele cele mari atunci au fost mai espuse cînd s-au crezut mai bine armate, căci atunci au fost mai ispitite de a-şi încerca puterile şi a-şi realiza ambiţiunele. Cînd o naţiune îşi pune toate resursele, cum fac românii, în a-şi da numai tunuri şi soldaţi, este totdauna în poziţie de a-şi periclita esistenţa, chiar cînd devine victorioasă, pentru că oamenii ei, devenind numai soldaţi în loc de a deveni cetăţeni producători, nu mai sunt buni decît de bătălie.

Dar să revenim la subiectul de la care m-am depărtat, la convenţiune.

Ca să poţi judeca însuşi de efectele ce are să aibă ea, îţi trimit un esemplar şi îţi recomand cercetarea tabelelor A şi B şi sper că te vei convinge despre dînsa şi despre neeficacitatea ei de a facilita crearea unei industrii naţionale române. În tabela B vei găsi obiectul cel mai greu impus cu scop a pune pe România în stare de a-l produce ea însăşi: postavul.

Stofele austro-ungare de lînă sunt supuse la intrarea lor în România la o dare vamală de 30 pînă la 58 de franci de suta de kilograme, ceea ce reprezintă o dare de $12\frac{1}{2}\%$ pentru lînăriile groase, cum sunt păturile cu păr, şi de $1\frac{1}{2}\%$ pentru postavurile cele fine.

O pătură groasă cu păr trage $3^1/_4$ kilograme şi costă 8 franci una; aşa fiind, un balot de 100 de kilograme conţine 30 de

bucăţi, cu o valoare de 240 franci, pentru care se plăteşte vama 30 de franci sau 12½%.

Postavul civit ordinar, zis de Braşov, care trage 796 grame metru şi costă ca la 6 franci metru, conţine 125 de metri într-o bucată de 100 de kilograme şi valorează 750 franci; supuindu-l la vama medie de 44 franci, plăteşte aproape 6% dreptul de intrare în România.

Postavul negru fin de Viena trage 490 de grame metru şi să vinde cu 17 pînă la 18 franci metru; astfel, o bucată de 100 de kilograme, care conţine 204 metri şi valorează 3.570 franci, plătind masimul tasei vamale de 58 fr., plăteşte mai puţin de 1 ¾% (1 fr. 60%).

Daca pe lîngă sarcinile vamale de mai sus vom adăoga şi costul transporturilor la 200 de kilometri la postavurile ordinare aduse de la Braşov şi de 1 500 de kilometri la cele fine aduse din Viena, sau de 2½% pentru cele dintîi şi de 4% pentru cele de al doilea, vine a zice că postavurile austro-ungare, trecînd fruntaria în România, se încarcă cele ordinare cu 8½% şi cele fine cu 6%, la care de vom adăoga cel mult 3 sau 4%, deosebirea costului lînei, mai scumpă în Austro-Ungaria decît în România, face un total de 10 pînă la 13% dări şi cheltuieli ce ar fi scutite la postavurile fabricate în România şi pe care postavurile austro-ungare venite în România au a le suferi peste costul fabricaţiunei.

Acum să trecem să considerăm şi sumele cu care se încarcă postavurile care se fabrică în România şi care se pot clasa astfel:

1. 25% plata lucrătorilor mai scumpă în România, din cauza lipsei de braţe, a neesperienţei şi a necesităţii de a aduce lucrători streini cu condiţiuni grele, precum obligaţiunea de a le plăti cheltuielile de reîmpatriere în caz de nemulţumire.

2. 10% sau 15% deosebirea în plus în costul maşinelor şi uneltelor trebuincioase, dificultăţile reparaţiunelor, a transformărilor, a schimbului acelor stricate, uzate şi părăsite, care toate găsesc întrebuinţare şi, prin urmare, cumpărători acolo unde fabricile se ţin lanţ una de alta şi se hrănesc unele prin altele şi unde rebutul şi rămăşiţele sunt toate întrebuinţate în alte fabricaţiuni.

3. 8 sau 10% deosebirea în mai mult a dobînzii banilor.

Total cel puţin 43 pînă la 50% în defavorul fabricei române.

Putem zice că nici cu 30, nici cu 40% *ad valorem*, România nu ar putea lupta cu fabricile austro-ungare.

Ca sistem protecţionist, această convenţiune nu poate avea efectul ce cred unii că poate esersa asupra industriei naţionale care este de creat; dar şi mai puţin seamănă a liber schimb, deşi ministru, prezentîndu-o corpurilor legiuitoare, a întovărăşit-o cu un fel de *speech*, în care arăta cu un ton doctoral că: „Principiul cel mai salutariu pentru creşterea avuţiei unui stat este principiul liberului schimb", că: „El este ultimul cuvînt al ştiinţei" şi că: „Orce pas înainte pentru a se apropia de o stare de libertate absolută a comerţului internaţional este un progres etc.".

Ministru, deşi, cum vezi, pare a avea oarecare noţiuni, dar este departe de a fi pătruns de acele principii economice şi de a se fi identificat cu dînsele, deşi a auzit sau a citit că acele ţări au devenit bogate care au respectat libertatea comercială, dar nu ştie că a se depărta de la un adevăr este a-l renega şi a se înşela pe sine însuşi, nu înţelege că legile şi regulamentele care împiedică relaţiunile dintre oameni sunt sau nefolositoare, sau vătămătoare şi că intervenţiunea puterei guvernamentale în schimb şi în tranzacţiuni nu poate aduce decît rele. Că schimbul se dezvoltează şi se moderează el prin sine însuşi, prin propria sa forţă, că singur se opreşte atunci cînd ajunge a întîmpina păgubi şi că numai el îşi poate determina marginea la care trebuie să se oprească. Sistemul conţinut într-această convenţiune nu se poate califica nici de pas înainte către liberul schimb, nici de sistem protector al industriei naţionale.

Românii, deşi foarte inteligenţi, deşi mai mulţi dintr-înşii şi învăţaţi, dar în privinţa ideilor economice sunt încă foarte înapoiaţi. Cei mai mulţi dintre oamenii lor de stat şi dintre publiciştii lor îşi închipuiesc că trebuie şi că poate să treacă prin fazele de protecţionism şi de prohibitism prin care au trecut Franţa, Anglia, Germania şi Italia, atunci cînd Filip II, dintr-o trăsătură de condei, poruncea aurului să nu treacă peste hotar, şi aurul ascultător se oprea la graniţă, ca soarele lui Josue[23]; cînd Ludovic XIV putea să desemne fiecăruia locuitor mîncarea, băutura, îmbrăcămintea

și chiar meseria de care trebuie să se apuce, să o urmeze din tată în fiu, fără a o putea părăsi sau schimba; pe cînd spirite înalte și generoase ca Fénelon credeau că omul ar fi cu atît mai fericit cu cît viața i-ar fi mai bine regulată de guvern, ca în monarhia de la Salcuta, cînd împărații credeau că fac bine poporului oprind intrarea și ieșirea productelor, puind vămi și bariere dintr-un județ la altul și dintr-un oraș într-altul; lucruri care se puteau practica atunci cînd omul nu gustase nici din fructul oprit al libertății, cînd nu esistau nici șosele, nici poduri, nici canaluri, nici vapoare, nici drumuri-de-fier; cînd comunicațiunile erau anevoioase și întrerupte o mare parte a anului, căci atunci unui balot de marfă, ca să ajungă din Marsilia la Paris, îi trebuia două și trei luni, timp în care capitalul sta închis; atunci cînd scumpetea chiriei îngreuia cu 20 și cu 30% costul mărfurilor aduse din streinătate, sumă la care de se mai adaogă și o tarifă vamală de alți 15 sau 20%, concurența cu similarele indigene, scutite și de vamă, și de cheltuielile transportului, devenea imposibilă. Atunci se putea crea și susține industria națională prin protecționism. Cu înlesnirea însă a mijloacelor de transport, lucrul nu mai este cu putință. Nu la asemenea mijloace s-ar gîndi astăzi Colbert, ca să dea Franței o industrie națională. Vămile nu mai pot fi astăzi altceva decît un sistem pur fiscal; un impozit indirect mai mult sau mai puțin bine combinat pus pe consumațiune. Tractatul anglo-francez și *Zollverein**-ul o dovedesc într-un mod pipăit.

Vapoarele și drumurile-de-fier au schimbat cu totul sistemul industrial. Ți-aduci aminte cînd eram la Aidin, că se încărca pe o cămilă doi saci cu grîu și, cînd ajungea la Smirna, unul din saci era al cămilarului pentru plata chiriei; transportul la distanța de 40 de kilometri, care despărțea aceste două orașe, era de 1,20 franci de kilometru pentru un hectolitru sau 100%; astăzi, mulțumită drumului-de-fier, se plătește numai o centimă de kilometru pentru un hectolitru.

Lucrurile sunt astăzi cu totul altfel după cum erau odinioară; mărfurile grele, ca grîu și altele, nu costă pe drumurile-de-fier nici ½% pe suta de kilometri, iar pe mare și pe canaluri nu se suie nici la 20 de bani tona pe suta de kilometru.

---

* Uniunea vamală.[24]

Nu sunt mai mult de 50 de ani, unei lăzi de marfă, ca să vie în București de la Viena sau de la Lipsca, îi trebuia cel puțin două luni ca să străbată cu car mocănesc la pas prin pustele nisipoase ale Ungariei, cînd nu erau devalizate cu car, cu cai cu tot de bandele lui Șubriht sau ale lui Roza[25]; pe atunci numai mărfurilor celor scumpe, mătăsăriilor celor grele și postavurilor celor fine, care sub volum și greutate mică conțineau valoare mare, le era permis să se lupte și să rabde cheltuielile transportului, ale *tasidului*, cum se zicea, ș-ale comisionului; atunci în adevăr cu o dare vamală urcată se putea protege și susține industria naționale; atunci chiar esistau de sine și fără protecționism o mulțime de fabrici: abaua, postavul ordinar, șalăria, sticlăria se fabricau în țară; fiecare colibă de sătean era un atelier de pînză de velințe și de cusături, boierii și cocoanele purtau cămăși de pînză de in și de borangic, țesute și cusute în casă; nici la țărani, nici la negustori nu se pomeneau cămăși, prosoape și așternuturi de pînză streină; velințele, covoarele chiar din casele boierești erau de lînă toarsă, urzită și țesută în țară; mobilele din București erau de lemn de nuc lucrat de tîmplarii din țară. Acum drumurile-de-fier și vapoarele ieftinind și înlesnind comunicațiunele, prăvăliele din capitală și din orașele din provincie gem de marfă adusă din Viena, din Paris și din Londra; în casele cele mai modeste nu mai găsești un scaun, un dulap, un cui sau o perdea care să nu fie aduse de peste hotar, înlesnirile și ieftinătatea transporturilor au omorît industria indigenă. S-a întîmplat în România ceea ce am văzut pretutindeni unde țara a rămas înapoi, ceea ce se vede în Turcia, unde industria era foarte înaintată, unde se fabricau vestitele covoare de Ușac și de Afion-Carahisar, stofele de lînă și de mătase cele strălucite de Alep, de Selimia și de Damas, cusăturile prețioase de Bagdad, pe care le căutau curțile domnești și împărătești din toată Europa.

Pretutindeni în Orient, unde a pătruns șoseaua, vaporul și drumul-de-fier, fără să se fi introdus totodată și științele himice și mecanice, fabricile indigene au îngenuncheat dinaintea loviturei ce le-a dat vaporul, roata și ieftinătatea capitalului din Europa. Acelor țări, pînă ce se vor rădica prin forța intelectuală la nivelul științei, nu le rămîne altă resursă decît a se da la industriile acelea care nu cer nici capital mare, nici unelte scumpe; unde dibăcia mînei și gustul

dau adevărata valoare obiectului lucrat, astfel sunt cusăturile fine şi delicate, la care femeile române au o aşa de mare îndemînare, o industrie care cu ceasornicăria sunt unul din izvoarele principale ale *bogăţiei Sviţerei*; le *rămîne* arta, pictura şi sculptura, care, prin geniu artistului, dă unei bucăţi de pînză valoare de sute de mii de franci; o industrie care astăzi dă Parisului pe tot anul 40 de milioane de franci de pe tablouri, statue, statuete şi basreliefuri de marmură şi de bronz vîndute în străinătate. Dar să ferească Dumnezeu să zici că astăzi prohibiţiunea nu mai este posibilă nici chiar în ţările cele mai despotice şi mai puternice sau să zici că chiar de s-ar admite că să se poată pune asupra unor mărfuri streine dări vamale de 40 şi 50%,toate acestea nu ar putea servi încurajărei industriei naţionale, că îţi găseşti beleaua. Să nu zici că un impozit vamal suit nu ar putea face alt decît de a obliga pe consomatori a plăti marfa streină mai scumpă decît înainte, că îţi aprinzi paie în cap; treci de antipatriot, de apărător al intereselor streine şi cîte şi mai cîte.

Cît pentru mine, orce s-ar zice, declar sus şi tare că sunt liber eşangist pentru toate ţările în general şi mai cu deosebire pentru România, care numai prin liberul schimb poate ajunge a avea într-o zi o industrie naţională, să ajungă a fabrica astfel că, fără protecţionism şi fără subvenţiune, să poată concura înîntru şi chiar în afară pentru obiecte cu fabricile streine.

— Cum înţelegi dumneata liberul schimb? mă întreba mai deunăzi unul din oamenii de stat în renume de aici.

— Îl înţeleg pur şi simplu — îi răspunsei — fără rezervă şi fără reticenţă; intrare liberă tutulor obiectelor şi tutulor mărfurilor, or de unde ar veni, fie pe apă, fie pe uscat, vie de la apus, vie de la răsărit, de la miazănoapte sau de la miazăzi, desfiinţarea desăvîrşită a serviciului vamal, cu suprimarea celor 50 de vămi înşirate pe vîrful Carpaţilor şi pe malul Dunărei de la Mamorinţa pînă la Vîrciorova şi de la Turnu-Severin pînă la Ibrianu şi de la Ibrianu pînă la Suceava, cu toţi şefii, cu perceptori, cu controlori, verificatori, tasatori, odăiaşi şi rîndaşi buni şi răi, fără escepţie şi cruţare. Daca este un lucru care mă miră, este cum într-o ţară unde nu esistă nici o industrie manufactorială să susţine ideea de protecţionism. Pe cine şi ce voieşte a protege?

— Dar daca celelalte puteri nu ar voi să lase de la noi la ele şi de la ele la noi intrare şi ieşire liberă pentru productele noastre, spune-mi, ce facem atunci?

— De ce vei să mă preocup de ceea ce fac sau vor să facă alţii? Fiecare stat este liber să facă ceea ce crede că îi convine; oprească sau taseze scump intrarea unora sau tutulor obiectelor dacă le place; românii sunt şi ei liberi să cerceteze sau să nu cerceteze ce iese şi ce intră în ţara lor, preocuparea lor trebuie să fie a şti daca intrarea, şederea şi ieşirea liberă a mărfurilor şi a productelor streine ar aduce vătămare sau folos românilor în general şi statului român în special.

— Cum vei, domnule, să nu fie pagubă statului român, cînd de la cea dintîi zi, fără dar şi poate, tezaurul pierde 8 milioane pe an, venitul ce are astăzi de la vămi import şi esport, tranzit, păşunatul vitelor streine, plumbagiu şi magazinaj, confiscări, amenzi etc., venit neted, care suprimîndu-se ar lăsa un gol simţitor şi o perturbaţiune în echilibrarea bugetului?

— Nu este de tăgăduit că, adoptîndu-se liberul schimb, reducerile vămilor şi vameşilor, de care s-a vorbit, ar da o economie în buget numai de 1.257.660 fr., pe cînd tezaurul s-ar lipsi, precum foarte bine aţi observat, de un venit care astăzi este de 7.803.229 fr. pe an sau un deficit bugetar de 6.545.569 fr.; dar aceasta nici nu mă turbură, nici nu mă sperie, căci să ne suim împreună pînă la obîrşie şi să cercetăm cum intră astăzi aceşti bani în visterie.

Un negustor, de esemplu, aduce un balot de postav de 1.000 de metri la Giurgiu; îndată ce îl bagă în prăvălie, scoate din pungă 1.000 fr. şi plăteşte vama. Aceşti bani sunt un avans făcut de negustor acelor care au să cumpere dintr-acea bucată de postav, bani pe care are să-i ia de la dînşii treptat cu vînzarea postavului, puindu-i atunci să-i plătească fiecare în proporţiune cu cantitatea de postav ce va lua. La costul cumpărătorii postavului, la cheltuielile de comision, de transport, la dobînzile de bani etc., negustorul va adăoga şi partea vămii plătite de dînsul, şi de unde ar fi dat metrul de postav cu 30 de franci, mai adăoga şi francu plătit la metru vamă şi pune pe cumpărător de-l plăteşte 31 fr.; astfel, cînd îşi va fi vîndut toată mia de metri de postav, negustorul ş-a întors în pungă mia de franci ce a plătit la vamă. Vama dar o plătesc consumatorii, adică toată lumea. Aşa

fiind, toată cestiunea se reduce în a căuta și a găsi un mijloc de a lua acele 6½ milioane printr-un alt impozit, care să nu fie nici mai greu, nici mai supărător.

— Și poți crede că în starea de lipsă și de sărăcie în care se găsește țara ar fi cu putință a mai pune încă și un alt impozit?

— A pune un impozit nou nu cred că ar fi nici bine,nici posibil, dar a transforma o dare supărătoare și costisitoare într-o dare mai ușoară și mai puțin vesatorie o cred că se poate și prea se poate. Nu este vorba de a se pune o dare, ci de a se găsi un mod cum consumatorul să nu plătească mai mult decît înainte. Soluțiuni la acest problem s-ar găsi multe, dar nu voi cita decît una, care, deși poate nu ar fi cea mai nimerită, dar nu va lăsa nici o îndoială despre posibilitatea lucrului.

Negustorul care, precum am observat-o, la fiecare sosire de marfă este obligat a alerga astăzi pe la Filaret și la gara Tîrgoviștei, de la comisionari la vameși, de la vameși la prețuitori, ca să scoață fel de fel de cărțulii, de conesemente, de bileturi și de chitanțe, să i se răscolească marfa, să i se spargă, să i se strice și să i se piarză o mulțime de lucruri, ar fi de o mie de ori mai mulțumit să plătească un drept proporțional cu importența negoțului ce face și să fie scutit de toate necazurile și alergăturile, de toate cheltuielile și pagubile ce-i pricinuiește răfuirea drepturilor vamale.

— Să zicem pentru un moment și să convin și eu că s-ar găsi un mijloc ca statul să nu păgubească și că tezaurul să găsească în alt impozit acele 6½ milioane, dar tot nu văd adevărat folos decît pentru fabricile streine, fără ca noi, românii, să tragem vreun avantaj din liberul schimb al dumitale.

— La această din urmă obiecțiune vă răspund că consumatorii ar plăti numai 6.545.569 franci în loc de 7.803.229 fr. ce plătesc astăzi și ar beneficia acei 1.257.660, cheltuielile administrațiunei și a percepțiunilor vamale.

Prin urmare: 1. o ușurare de aproape 17% contribuabililor la impozitul vămilor, 2. negustorul nu ar mai avea să adaoge la prețul mărfii pagubile și străgănările ce are astăzi pentru îndeplinirea formalităților vamale alte cîteva la sută. Dar ieftinătatea mărfii streine cu 1 și cu 2% ar fi puțin lucru pe lîngă un alt avantaj mult mai însemnat și mai important.

România este una din trecătoarele importente din Occident în Orient, și liberul schimb, care ar da mărfurilor toată libertatea, ar face-o să devie răspîntia lumei, să devie ceea ce devenise odinioară Veneția. Orașele României ar deveni depozitele unde s-ar înmagazina în întrepozite și docuri mărfurile care ar aștepta scurgerea lor în sus sau în jos; Ibrianul s-ar face un port însemnat, și România ar deveni centrul unuia din cele mai însemnate comerțuri din Europa, un punt la care s-ar grămădi capitaluri însemnate și capitaliști mari.

— Poate în adevăr că, în cît privește comerțul, liberul schimb să fie un bine, mărfurile care vin din Germania, din Franța, din Italia și din Anglia ca să treacă în Orient și viceversa, avînd facultatea d-a intra și a ieși libere, s-ar grămădi în Turnul-Severin, în Giurgiu sau Galați și ar aștepta acolo pînă ce ar fi cerute într-o parte sau într-alta, și aceasta ar putea să dea animațiune orașelor noastre după litoral, dar tot nu văd industria care este de mare trebuință a se crea în țara noastră.

— Industria a fost și este fiica comerțului. Liverpoolu a creat Birminghamu, Manchesterul și Shefieldu; Marsilia a creat Lionul; Amsterdamul, Anversul și Hamburgul au făcut bogăția industrială a Holandei, a Belgiei și a tutulor orașelor anseatice. Veneția și Pisa au făcut bogăția și frumusețea orașelor Italiei. Un negustor, îmbogățindu-se prin comerțul unui obiect— al postavului, de esemplu— ar căuta să-și mărească beneficiile, reducînd cît s-ar putea cheltuielile; ca să cîștige costul dusului lînei și a dusului postavului, ar aduce mașini de tors lîna și o țesătoare de făcut postav, cu capitalurile lui ieftine ar înființa o fabrică de postav în condițiuni bune de a putea prospera.

O industrie ar chema pe alta, și în puțini ani am vedea liberul schimb realizînd ceea ce sistemul protecționist nu va putea crea niciodată.

PARTEA A OPTA

BUCUREȘTIUL INDUSTRIAL ȘI POLITIC
1876

I

BUCUREȘTIUL LA ÎNCEPUT

Nu vă pot spune cu certitudine daca capitala noastră a ieșit dintr-o colibă de cioban sau dintr-un palat domnesc; daca Bucur era Rad sau Ilar*, împărat, domn sau simplu muritor, dacă acest oraș datorește importanța ce a dobîndit lui Radu cel Frumos sau văilor care duc Colintina, Sabaru, Ciorogîrla și Ilfovu, cu Dîmbovița cu tot, în Argeș, formînd în grindul lor un fel de pîlnie în care se scurg productele și mărfurile, împreună cu patimile bune și rele ale populațiunilor; în care inteligența, activitatea și virtutea dau piept cu prostia, cu lenea și cu vițiul; o pozițiune geografică de acelea care fac orașele cele mari și capitalele de state. Se știe însă că, încă de prin secolul al XVI-lea, acest oraș era locul de schimb al productelor între locuitorii Țărei-de-Sus și Țărei-de-Jos; devenise o piață de comerț, unde se stabilise mai mulți negutători streini; se făcuse o trecătoare, un *gheced*, cum îi zicea turcii.

Pe la 1550 nu detronase de tot Tîrgoviștea, dar domnii își aveau aci reședința lor de iarnă; fusese teatrul a o mulțime de evenimente politice. În București se petrecuse răscoala boierilor Pîrvulești, predarea episcopilor și boierilor de Mircea Ciobanul pe mînele turcilor și a arnăuților. Pe zidurile lui, Istoria înscrisese o mulțime de victorii: Mihai

* *Bucuri*, *Radi* și *Ilari* erau domni feodali, conți sau baroni ai Romîniei *(n.a.)*.

gonise pe turci din cetatea Curtea-Veche, luînd-o din mînele lor cu asalt; în curtea lui, vistierul Dan trecuse sub sabia românească cele două mii de spahii ai emirului; Sfînta Troiță, sau Radu-vodă de astăzi, sărise în aer cu ierbăria lui Sinan-pașa, urmărit de aproape de viteazul domn.[1]

II
BUCUREȘTII ACUM O SUTĂ DE ANI

Daca un adormit din timpul lui Pasvantoglu sau al lui Hangerliu s-ar deștepta astăzi în grădina de la Sfîntu Gheorghe sau în Piața Teatrului, anevoie ar putea spune în ce punct al globului se află. Și daca asupra acestui nenorocit oraș nu ar fi trecut și petrecut de o sută de ori în sus și în jos sabia, focul, apa și cutremurul, turci, tătari și cîrjalii, zaporojani, harvați și litfeni, unguri, muscali și nemți, și mai ales domni vitrigi, cu miniștri și favoriți ca Veleli, Tzucala și Lahana, el nu ar avea nimic de rîvnit nici Vienei, nici Berlinului. Orașe unde, cînd un Lichtenstein, un Schwartzenberg, un Wittgenstein au zidit o casă sau un palat, acel edificiu a trecut din tată-n fiu, străbătînd secoli, atins numai de mîna arhitectului ș-a artistului, mărindu-se și împodobindu-se pe dinîntru și pe dinafară din generațiune în generațiune, ca să devie o carte împietrită pe care se poate ceti istoria familiii ș-a orașului; în vreme ce în București palaturile domnești, mănăstirile și casele boierești s-au prefăcut în cenușe și în ruină de cîte trei și patru ori pe secol, fără să lase măcar urmă de esistența și de mărimea lor. Unde se mai pomenește astăzi de palatul Curtea-Veche, de casele vistierului Dan, d-ale Văcăreștilor, d-ale Dudeștilor, de Palatul domnesc din Dealul Spirii, care, șase ani după terminarea lui, era prefăcut într-o măreață ruină cu numele de Curtea Arsă. Să dăm aci un specimen de guvernele de la noi acum vreo optzeci de ani:

Pe la 1786, după un lung șir de domni arendași, sultanul miluise țara cu un fel de maniac, o fiară de mare, un grec din mica insulă Lipso de lîngă Paros, ajuns pilot al flotei împărătești după ce fusese pirat; om fără altă învățătură decît cunoștința stîncilor și a bancelor de nisip din Arhipel, hidrografie studiată jăfuind caicele și corăbiile care aveau imprudența d-a se încurca printre Sporade și Ciclade. Sul-

tanul îl știa om de acțiune și-l trimisese să domnească asupra Țărei Românești, ca să strîngă oștire de creștini să bată pe principele Coburg. Se mira singur de norocul ce-l găsise și-și făcea rîs de domnie. Între alții, adusese cu dînsul pe un tovarăș al său de meserie, pe un Sava din insula Patmos, celebru mai în urmă sub numele de Căminaru și de Bimbașa Sava, jăfuia și chinuia, era epoca apelpsiților (ἡ ἐποχὴ τῶν ἀπελπισμένων), *cum îi zicea chiar grecii. Cînd nu mai* găsea materie impozabilă ca să-și potolească nesațiul de bani, se trezea turbat din somn, trimitea de-i aducea pe cîte un boier sau pe cîte o cocoană bogată, îi primea cu toată cinstea, cu ciubuc și cafea, le vorbea cu blîndețe; dar pe cînd le lăuda meritele și servițiile către țară, deodată începea să plîngă și să se bată cu pumnii în cap, spuindu-le că chiar în noaptea aceea visase un vis rău; le spunea că se făcea că-i vedea pe drumul Giurgiului mergînd surghiun în Țara Turcească și că le confisca averile. Cînd bieții creștini ajungeau în capul scării, vedea visul domnesc cu ochii, erau luați pe sus de arnăuții curții și aruncați într-un car. Domnul făcea un haz nespus să scoată capul pe fereastră cînd ieșea din curtea palatului și să le strige: „καλὸν κατεβόδιον ἄρχοντα!“ (călătorie bună, boierule). A doua zi, o șaică se îneca în Dunăre sau zbarca la Rusciuk încă o familie de esilați. Frații Nicolae și Manole Brîncoveanu, Constantin și Scarlat Ghica, Dumitrache Racoviță, Ienăchiță Văcărescu cu fiu-său Alecu erau surghiuniți la Chio; Pană Filipescu, cu fiii lui Nicolae și Constantin, la Cipro, Lusandra Cîmpineanu cu copiii era închisă în temnița de la Edicule (Șapte Turnuri) din Constantinopol, familia lui Cantacuzino Măgureanu era trămisă la Novi în Bulgaria și o mulțime de boieri tineri luați cu sila în armata turcească și trimiși să se bată cu nemții cu coadă.

După prînz, răsturnat într-o calească poleită, trasă de patru cerbi cu coarnele de aur, ieșea la preumblare înconjurat de ciohodari cu fuste albe și cu ișlice rotunde de samur în cap, de arnăuți și de soitarii cu căciuli lungi de postav pestriț, împodobite cu coade de vulpi și cu clopoței, care jucau chiocecurile pe lîngă trăsura domnească, se strîmbau la trecători și insultau femeile cu vorbe și cu gesturi nerușinate. Cu astfel de alai mergea de-și bea cafeaua și ciubucul lîngă havuzul din frumosul chiosc de la Izvorul Tămăduirei,

în sunetul surlelor şi tobelor, al meterhanelei şi tumbelichiurilor.

Dimineaţa în ziori de ziuă, călare pe tabla-başa, cal arăpesc pe care, după esemplu lui Caligula, îl îmbrăcase caftan de clucer mare, cu picioarele goale în iminei roşii, cu mînicile suflecate pînă la subţioară, alerga în fuga mare pe uliţile Bucureştiului, strigînd cît putea: „*Iangîn Vaaar!!*" (foc).

Cînd cîte un boier îşi lua inima-n dinţi şi îndrăznea să-i vorbească de nenorocirile ţărei, să-i propuie vreo măsură pentru a-i mai alina durerile, el îi răspundea în batjocură că *daca ar fi voit Dumnezeu cu ţara, nu-l trimetea pe dînsul domn...*

Astfel de domn era Mavrogeni.

În puţini ani secase toate izvoarele de bogăţie. Domnea mai mult din Rusciuk, de unde se arunca ca un croncan asupra satelor şi oraşelor, pustiindu-le şi jăfuindu-le or de cîte ori putea să se strecoare printre punturile ocupate de oştirile austriace, pînă cînd Celebi Hassan, paşa Rusciukului, a pus de i-a luat capul; atunci s-au liberat familiile surghiuniţilor şi refugiaţii s-au întors la căminele lor.

Mavrogeni adunase o avere însemnată, cu gînd să facă cum a făcut mai tîrziu Caragea, să se ducă să trăiască în Italia, la adăpost de răfuiala turcească; dar lăcomia d-a mai strînge un cîştiu din dăjdii ş-a mai vinde încă o dată văcăritul, oieritul, gostina, coşăritul, vinăriciul şi celelalte husmeturi l-a făcut să dea zi după zi, pînă ce a căzut în mînele puternicului său inimic.[2]

Românii au memoria scurtă, s-au obicinuit cu relele şi uită lesne pe acei care i-au asuprit. Un ministru ruinează finanţele, îneacă ţara în datorii, falsifică instituţiunile, violează constituţiunea, calcă legile în picioare, corumpe poporul şi-l jăfuieşte, îi este destul să cedeze locul altuia, şi toate s-au iertat, toate s-au uitat; ceva mai mult, daca o striga cît de puţin în contra celui ce i-a urmat, poate trece şi de bun patriot. Domnul cel mai hrăpitor, cel mai corupt şi mai cinic, cel mai slab şi mai prost găseşte totdauna ciocoi ca să-l serve, linguşitori să-l admire, poeţi să-l cînte şi publicişti care să-i atribuie calităţi ce n-a avut, cugetări ce nu i-au trecut prin minte şi simţimente cari niciodată nu s-au apropiat de inima lui.

Un cugetător al secolului ne spune că sunt trei feluri de istorii: cea dintîia istorie tipărită, pe care o învăţăm toţi, este scrisă, zice el, pentru cei simpli; nu seamănă nici cu lucrurile petrecute, nici cu oamenii care au trăit; cea de a doua este o istorie inedită, scrisă cum s-ar zice *ad usum delphini*, adică pentru acei care au să fie chemaţi să joace un rol în viaţa mulţimei; şi cea de a treia, o istorie plină de cugetări triste pentru moralist, o istorie care nu este nici scrisă, nici tipărită, dar care singură este adevărată şi pe care foarte puţini la număr sunt acei care o cunosc.

După decapitarea lui Mavrogeni la Siştov, nevasta şi copiii lui s-au refugiat în România cu puţina avere sustrasă de la confiscarea turcească, şi nu sunt mulţi ani de cînd pe stradele Iaşului se arăta regulat în toate zilele, la ora Copoului, un bătrîn zbîrlit, cu barba cănită, giubea de pambriu portocalie îmblănită cu rîs, ceacşiri roşii, meşi şi papuci galbeni, legat cu şal alb la cap, trîntit picior peste picior într-o calească deschisă în mizlocul a trei-patru fete recrutate de prin Tătăreşi şi din Taie-Babă pentru întreţinerea haremului său. Acest specimen de sălbatec era Petrache Mavrogeni, demnul fiu al decapitatului domn.

Din zidurile acestui zmeu se auzea noaptea ţipete şi vaiete; trecătorii care se apropiau de zaplazurile curţii erau bătuţi şi jăfuiţi de ţiganii bezdadelii, trăsurile de pe strade erau oprite şi vizitate ca la vămile regiei, nu cumva să fi conţinut în contrabandă vreuna din frumoasele sale pensionare.

În zilele lui Mavrogeni, Bucureştii avea o întindere destul de mare. Într-un ocol care începea din capul suburbiei Oborul-Vechi, unde s-a serbat odinioară biruinţa lui Matei-vodă asupra lui Radu, venit cu oştiri din Moldova ca să-i ia tronul[3], trecînd pe din dosul Sfintei Vineri, răspundea la Beilic, pe la spatele jicniţii; d-acolo pe lîngă altarul Sfîntului Spiridon, ocolind Dealul Mitropoliei, şi pe dinaintea Bisericii Albe, unde Mihai, banul Craiovii, trimis la moarte de Alesandru-voievod pentru că se zicea fiu al lui Pătraşcu, a dat în genuchi, făgăduind lui Dumnezeu o biserică daca îl va scăpa de osîndă. Monastirea Mihai-vodă de sub Dealul Spirii este îndeplinirea acelui vot sacru. De la Biserica Albă marginea oraşului trecea Podul Calicilor, d-a curmezişu, apuca pe dinaintea Antimului, se îndrepta spre Sfinţii Apostoli, răspundea în Gorgan la Sfîntul Ilie, de unde apoi se încovoia

spre streaja Brașovului, care se împinsese pînă la Podu cu Zale, cam pe unde este astăzi Grădina Episcopiei; de acolo tot înainte pe la Icoană și pe la Popa Rusu se încheia lîngă Biserica cu Sfinții, de unde am pornit cu ocolul; o întindere de șapte sau opt kilometri, zece sau douăsprezece kilometri pătrați (2.000 pînă la 2.500 pogoane), care nu conținea decît o populațiune de douăzeci pînă la douăzeci și cinci de mii de suflete.[4]

Odinioară monăstirile Plumbuita, Mărcuța, Radu-Vodă, Văcăreștii și Cotrocenii formau o semilună de punturi întărite despre răsărit și miazăzi, legîndu-se toate cu cetatea Curtea-Veche.

Spre patru părți ale lumei se întindeau, ca labele unui polip, patru strade lungi și întortocheate: Podu Brașovului, care de la Constantin Brîncoveanu începuse a se numi Podu Mogoșoaii, după moșia domnească, Podul Tîrgului d-Afară, care mergea la Obor, Podul Beilicului și Podul Calicilor, astăzi Calea Șerban-Vodă și Calea Craiovei, patru linii care se tăiau în cruce la Curtea-Veche, unde atunci, ca și acum, era centrul capitalei. Aceste patru strade mari, cu ulița Tîrgoviștei, cu ulița Ferestrăului, cu Podu de Pămînt și cu drumul Vitanului, lăsau între dînsele goluri ocupate de grădini, de livezi, de vii și de maidanuri presărate pe ici, pe colea cu cîteva colibi, bordeie și căsuțe despărțite de gropi de nisip și de baltace, printre care se rădicau mormanele de gunoi scoase de prin grajdurile boierești.[5]

Priviți din Dealul Mitropoliei, Bucureștii semăna mai mult o dumbravă decît un oraș: copaci înalți și pletoși, printre care străluceau crucile poleite a o sută de biserici mari și mici. Privind pe dasupra grămada verde, se ghiceau pe alocurea cîteva ochiuri; acele spațiuri desemnau în projecțiune locurile ocupate de hanurile cele mari și de curțile boierești. Cătînd din deal spre Crucea Slobozia din Calea Șerban-Vodă, monument rădicat în memoria bătăliei dintre Leon-vodă și boierii pribegi care hotărîseră să nu mai sufere pe greci[6], și uitîndu-se la stînga, răzînd cu ochiul clopotnița de la Radu-vodă, se zărea, ascunsă printre copaci, biserica Sfîntul Atanasie, zisă Bucur, *nemurire* și *bucurie*, două nume bine alese pentru a caracteriza un oraș renăscînd de o sută de ori din foc, din apă și din sînge, și pe nepăsătorii săi locuitori, totdauna veseli și voioși, pare-ar înota tot în ferie iri; acea bise-

ricuță, cu turla ei rotundă ca o ciupercă, cu streașina ieșită, afundată între arbori seculari, semăna ca un copil sub o umbrelă, rezemat la tulpina unui stejar stufos; mai la dreapta, printre crîngile copacilor, în vîrful unei turle de șindrilă neagră cu mușchi pe dînsa, se arăta crucea bisericii Oltenilor, templu foarte modest, dar care ne aduce aminte lupta eroică[7] a celor douăzeci și patru de tovarăși ai lui Himariotu, căzînd unul după altul, pînă la cei doi din urmă, care, făcîndu-și drum cu iataganul printre două mii de turci, tătari și zaporojani ai lui Tahir-aga, s-au dus să moară pentru liberarea patriei lor la Mesolonghi, lîngă Byron.

Urmînd cu ochiul tot la stînga peste jicniță, trecînd de Sfînta Vineri spre Scaune, se vedea Foișorul de foc, un cap d-operă de dulgherie, un fel de scara pisicii, formată de o mulțime de bîrnii rezemate unele pe altele[8], printre care se vedea ca printr-un grătar Biserica cu Sfinții, așa numită pentru că pe dinafară, de jur împrejur, sunt zugrăviți învățații antichității și sibilele; și astăzi tot se mai citește numele unora dintr-înșii: *Filozoful Tales*, *Hermes Trismegistul*, *Aristot*, *Platon*, *Stoicul Zenon*, *Sibila Persica*, *Sibila Cumea* și *Sibila Delphea*; celelalte inscripțiuni nu se mai descifrează, nici chipurile nu se mai cunosc; dar sunt fără îndoială ale lui Socrat, Anasagora, Ampedoclu și Heraclit.

Poiche innalzai un poco piu le ciglia,
Vidi il Maestro di color che sanno,
Seder tra filosofica famiglia.
*Tutti lo miran, tutti onor li fanno.**

Ei au propagat unitatea dumnezeirei și au dobîndit grația Salvatorului care i-a tras din mînele lui Pluton și i-a așezat în loc deschis, luminos și răcoros.

Rispose: Io era nuovo in questo stato,
Quando ci vidi venire un possente
*Con segno di vittoria coronnato.***
. . . .

---

* Cînd rădicai ochii în sus,
Văzui pe învățătorul învățaților
Stînd în mizlocul filozofilor.
Toți îl admirau, toți îl onorau.

** Răspunse: eu eram nou venit pe această lume,
Cînd s-a văzut venind un puternic
Încoronat cu semnul biruinței.

Traemmoci cosi dall' un de 'canti
*In loco aperto luminoso ed alto...**

Ca unii ce n-au avut darul botezului, n-au fost puşi la un loc cu părinţii bisericei creştine.

Ch'ei non peccaro; e s'elli hanno mercedi,
*Non basta, perche non ebber battesmo***.

Dar ca nişte cariatide puternice poartă bolta locaşului sfînt pe coroanele lor de nemurire.

N-ar zice cineva că înalt preasfinţitul chir Daniil, mitropolitul Ungro-Vlahiei, ctitorul acelui sfînt locaş[9], ştia să interprete pe Aligheri.

Urmînd tot spre stînga cu vederea, peste turlele multe şi uşoare ale bisericii Sfîntul Gheorghe, ochiul se oprea cu admirare asupra celei mai înalte şi mai tari zidiri, Turnu Colţii, care domina oraşul şi-şi arăta falnic crenelele sale printre nori; astăzi, redus şi umilit, ne aduce aminte măririle căzute, ne vorbeşte de închisul de la Bender şi ne spune că în lumea aceasta vană şi trecătoare lucrurilor, ca şi oamenilor nu le este iertat a se rădica prea mult preste semenii lor, căci daca nu atrag focul cerului, se zguduie pămîntul şi le înfrînge trufia[10].

Pe linia medială a oraşului, printre pomi şi printre turle, era hanurile cele mari: „Şerban-Vodă", „Constantin-Vodă", „Sfîntu Gheorghe"[11]... curţi mari pătrate, cu ziduri nalte şi tari de jur împrejur, cu porţi groase de stejar căptuşite cu fier, legate în piroane, şine şi lanţuri, cu clopotniţă dasupra gangului; în mijlocul curţii — biserica, ocolită de case tari de zid, compartimente unele lîngă altele, fiecare cu pimniţă adîncă, cu magazie boltită, cu uşi de fier scoase pe o galerie, cu arcade pe coloane de piatră cu capiteluri dasupra, cu odăi toate cu ferestrele şi cu uşile pe un privor care ocolea hanul

---

* Traşi la o parte
Într-un loc luminos şi înalt...

(Dante, *Cîntul IV*)

(n.a.)

** Deşi ei n-au păcătuit, deşi au dobîndit iertare, nu este destul, fiindcă n-au avut darul botezului

(Dante, *Cîntul IV*)

(n.a.)

dintr-un capăt pînă într-altul, comunicînd cu două scări mari, acoperite față-n față una cu alta, totul stil italian, tipul adoptat pretutindeni în Arhipel și în Marea Neagră, pe unde genovezii au avut cantoare.

Într-acele ziduri se refugiau creștinii, într-acele pimnițe și bolte își închideau giuvaerurile, șalurile, argintăria și banii în timp de răzmiriță, de băjanie, de foc și de sabie. Locuitorii Bucureștiului găseau scăpare pentru ei și averile lor la picioarele altarului și la tăria zidurilor.

Casele boierilor celor mari erau cele mai multe pe aproape de malul gîrlii; începînd din susul Dîmboviții, era casa lui Pană Filipescu, mai la vale venea căminul Cantacozineștilor pînă în casele Colfescului, pe ruinele cărora s-a rădicat mai în urmă casa logofătului Dinicu Golescu, Palatul domnesc de astăzi[12]; pe apă la vale, tot pe muchia dealului, erau casele lui Constantin Crețulescu ș-ale fratelui său Istrate, mai în jos, casele banului Scarlat Ghica din Gorgan; peste gîrlă, în dreptul Zlătarului, unde este prefectura de Ilfov, era casa Banului bătrîn, nume sub care se deosebea banul Dumitrache Ghica de fie-său, banul Scarlat; din jos de Sfîntu Ioan era casa Văcărescului, chiar în locul unde este casa baronului Belu, mergea pînă în zidu bisericii Măgureanu; dincolo de Sfîntu Spiridon era casa lui Manolache Brîncoveanu, al căreia coprins se întindea de sub deal pînă în zidurile Sfintei Ecaterinei ș-ale Bălăceanului, iar pe malul gîrlii, pe unde este astăzi primăria, pînă la Podul Gîrlii de la Beilic. De vreo cincizeci de ani, acolo s-au succedat oaspeți de toate mărimile și de toate neamurile; această casă a fost de zece ori una după alta palat, cazarmă, spital și ruină, de zece ori zidită și rezidită, pustiită, restaurată și părăsită; a adăpostit pe Caragea, cînd a ars palatul domnesc din Dealul Spirii, acolo a tras Ipsilant, acolo a descălicat domnu Tudor cînd a intrat cu pandurii în București; a fost reședința ortalei turcești în timpul lui Chehaia-beg și a lui Gavanosoglu; prefăcută din ruină și transformată de vodă Bibescu în palat domnesc, a servit de cuartir lui Omer-pașa, generalilor ruși și nemți, soldaților și bolnavilor a tot felul de oștiri; a fost locuința domnilor, cuartir general al comisarilor și a comandirilor de oștiri de toate invaziunele și de toate operațiunele. La stînga, spre răsărit, în partea tîrgului, pîmprejurul Colții,

erau casele Bărcănescului, ale Cîndescului, ale Cîmpineanului, ale lui Racoviţă ş-ale Băleanului.

Cînd, după Dealul Mitropoliei, într-o seară de denie, în liniştea melancolică a apusului începea toaca la o sută de biserici, cu milioanele de sunete pe toate tonurile, care se vărsau în aer din miile de clopote mari şi mici ale oraşului, note care alergau din toate turlele ca să se confunde într-un huiet general şi se suiau împreună la cer, lăţindu-şi neîncetat vibraţiunile, aruncîndu-se în cadenţă ca nişte talazuri împinse unele peste altele către malul nevăzut, atmosfera întreagă părea transformată într-un vîrtej de armonie, şi sufletul, coprins de o senzaţiune plină de pietate, se simţea atras către rugă. În mijlocul acelei vijelii de sunete, precum ochiul distinge într-o mare înfuriată pînzele corăbiilor printre spumegatul alb al jocului valurilor, asemenea, urechea deosebea în mijlocul huietului glasul plîngător al Sfîntului Gheorghe, repetînd în cadenţă numele nenorocitului Brîncoveanu, sunetul jalnic şi mîndru al Antimului, bătaia rară şi falnică a Sfîntului Spiridon, îngînîndu-se cu Sărindaru şi cu Curtea-Veche, clopotul de serbare al Colţii, glasuri grave străbătute în toate părţile de timbrele ascuţite şi argintii a o sută de clopote mai mici ale bisericilor din mahalale. Acum gălăgia populaţiunei şi urletul a miilor de trăsuri care lovesc pietrile ascuţite ale caldarîmului şi fluierile gardiştilor taie tot farmecul acelei armonii sublime, toaca d-abia se mai aude şi credincioşii nu se mai adună împrejurul altarelor.

III
CASELE BOIEREŞTI

Casele boiereşti erau ziduri tari ca de cetate, în cîte patru şi şase cărămizi, cu odăi multe şi mari, cu pivniţe adînci şi boltite, cu beciuri şi un rînd de odăi dasupra, cu pod din streaşină pînă-n streaşină; grinzile erau ca urşii de pod de groase; la cheresteaua unei case mergea un parchet de pădure seculară întreg; pardoseala sălilor şi a tinzilor era de cărămidă pusă pe muchi, învălitoarea de şindrilă bătută pe şapte şi pe nouă, înaltă aproape de două ori cît casa, ca să nu ţie zăpadă şi ca să se poată scurge apa mai lesne.

În zadar am căuta să mai descoperim pe surfaţa Bucureştiului vreuna dintr-acele zidiri de care am văzut atîtea în copilăria noastră, case mărețe, bine împărţite, bine aerate, călduroase iarna şi răcoroase vara.

Corpul principal se compunea de o sală mare, de colo pînă colo, cu odăi în dreapta şi în stînga, cu tinzi în cruci prin care se comunica cu celelalte părţi ale edificiului, case cu scosuri în toate părţile şi cu sacnasiu, fiecare odaie cu ferestre spre trei părţi ale lumei, tavanurile erau de stejar, streaşina scoasă de o jumătate de stînjin, ca să-i ţie vara umbră, s-o apere toamna şi primăvara de ploi şi iarna de viscol şi de zăpadă; curtea era încunjurată de zid bolovănit înalt şi gros, poarta cu boltă, cu două rînduri de uşi de stejar ferecate, cu foişor dasupra, unde păzea ziua şi noaptea arnăuţi; sub gang era o odaie pentru pazarghidean în timp de ciumă. Din pridvor, o galerie deschisă ducea la biserică, căci fiecare casă mare avea biserică în curte sau în corpul casei, la un colţ. Cel din urmă esemplar de această arhitectură a căzut acum vreo patru ani sub cazmaua speculantului care a transformat curtea şi grădina într-o suburbie, cu mai multe strade şi cu un otel colosal în dreptul Bisericei Dintr-o Zi.

În mijlocul oraşului, între Curtea-Veche şi Colţea, era tîrgul cel mare. Şandramale lungi aruncate în toate direcţiunele, precum vedem azi la bîlciuri şi în Piaţa Ghica pe lîngă hală; fiecare şir îşi avea numirea după felul mărfurilor ce conţineau şi a meseriilor ce adăpostea; se numeau Şelari, Cavafi, Cojocari, Işlicari, Covaci, Căldărari, Braşoveni, Gabroveni, Marchitani, Scaunele, Pescăriile; cîteva căsuţe de zid cu cîte două-trei odăi, cu uşi şi cu obloane de fier, în uliţa care duce de la Şerban-Vodă spre Sfîntu Gheorghe purtau numele de Lipscani, pentru că acolo se ţinea mărfurile streine, cele mai multe aduse de la Lipsca.

Dincolo de tîrgul propriu-zis, prin Lucaci, pe la Udricani, în Batişte şi spre Vergu, în toate părţile livezi, grădini şi maidanuri, cîteva case cu cîte două-trei odăi, a căror înălţime cu înveliş cu tot nu trecea de doi stînjeni de la pămînt, cele mai multe de gard alicite sau în paiente, aruncate peste cîmp fără nici o orînduială, fără nici o aliniere. Astăzi etajele au început a se sui unele peste altele; orice clădire nouă, orce zidire se preface, caută să întreacă în înălţime pe cea vecină, pare că ne lipseşte aerul şi căutăm răsuflarea şi să-

nătatea în nori. Grădina Breslii, Pitaru-Moşu, Livedea Gospod[13], grădina Deşliului, curţile, fînăriile şi grădinile mănăstireşti şi boiereşti s-au transformat în suburbii populoase, receptacole de necurăţenie, de friguri, de vărsat, de angină şi de tifus în permanenţă. Apa curată şi dulce a Dîmboviţii s-a prefăcut într-o decocţiune de spurcăciune. Închipuiţi-vă cîţiva metri cubi de apă care intră curată pe la Belvedere şi iese pe la Vitan, luînd în disoluţiune şi în suspensiune toate lăturile şi toate gunoaiele cuhnielor şi grajdurilor, tot noroiul stradelor şi canalurilor, toate mortăciunile, putreziciunile şi decompoziţiunele, toate infiltraţiunele depunerilor a unei populaţiuni de două sute de mii de locuitori; cum am zice, un pahar de apă în care s-ar arunca un pumn de otravă, şi vei avea o idee aprosimativă de lichidul cu care îşi potolesc setea acei care nu au un cal ş-o saca ca să-şi aducă apa de la Filaret, de la Fîntîna Brîncoveanului sau de la Ferestreu. Apa din Bucureşti, în loc de a fi un vehicul pentru digestiune, a devenit un purgatif din cele mai drastice, de aceea vedem bucureşteanul că preferă astăzi basamacu şi berea lui Opler. Daca acel care bea apă din Dîmboviţă nu se mai duce, este că îşi ia de tînăr domiciliul la grădina Belu.

Copacii s-au limpezit, verdeaţa veselă a dispărut şi s-a înlocuit cu caldarîm, cu ziduri fără nici o aliniere şi cu învelitori de tinichea şi de tablă de toate colorile, peste care domină sinagoga din strada Sfînta Vineri, Bărăţia, şi turlele ascuţite ale bisericilor luterane şi catolice.

Bisericile noastre modeste, dar de un stil pur, sub cuvînt de restaurare, s-au tencuit din nou, s-au spoit cu o vopsea mai mult sau mai puţin cafenie şi-au îmbrăcat turlele cu tinichea de sus pînă jos şi şi-au pus în vîrf sub cruce alte trei-patru băşici de deosebite forme şi mărimi, unele peste altele, ca la Zlătar, ca să semene cu Kremlinu, precum seamănă Sfîntul Spiridon din strada Şerban-Vodă cu Domul de la Milan; Antimul, un model de arhitectură bizantină, s-a resimţit şi el crud de îmbunătăţirile cele rele de care suntem sătui. Ce nume s-ar putea da formei ce a dobîndit acum de curînd Sărindarul, templul cel mai măreţ al capitalei!

Tot ce a mai rămas neatins şi neperfecţionat este Sfîntul Haralambie din fostul han „Stauropoleos“; graţie zidurilor care copleşeau din toate părţile acel paraclis ş-îl ascundau ochilor profanilor, ca ghemul de pietricele în care se ascun-

de preţiosul diamant, această bisericuţă a scăpat neatinsă pînă acum de cazma şi mistrie; astăzi însă, că zidurile de pînprejur au căzut şi a pus sub ochii speculanţilor şi arhitecţilor formele ei graţioase şi proporţiunele-i armonioase, teamă-mi este să nu escite ambiţiunea de imortalitate a vreunui ministru sau setea de cîştig a vreunui concesionar[14], s-o esploateze dîndu-ne în schimb ceva frumos, cum s-a făcut cu cişmeaua de la Filaret, rădicată bucată cu bucată, dusă nu se ştie unde, nici pentru ce, şi de pierderea căreia nu ne poate consola monumentala fîntînă ce s-a rădicat ca o parodie, în faţă cu locul unde artistul admira un monument simplu, modest, dar de bun-gust, care ne vorbea de virtuţile bătrînilor noştri, de luptele şi de suferinţele lor.

Filaretul era pentru bucureştean un loc de pelerinagiu; acolo bătrînii conduceau copiii în plimbare şi le povesteau luptele boierilor şi prelaţilor noştri în contra domnilor fanarioţi şi în contra grecilor care cucerise ţările române de dincoaci de Carpaţi; le spunea sacrificiile cu care se susţineau drepturile ce mai rămăsese ţării, moartea tragică a lui Antim mitropolitul, înecat în Dunăre de zbirii domneşti, dispariţiunea misterioasă a lui Alecu Văcărescu, jafurile zavergiilor, cruzimile lui Chehaia-beg; le spunea înşălăciunea cu care căpitan Olimpie a luat pe Vladimirescu de la Goleşti şi l-a trădat în mînele asasinilor; acolo românii jurau mînă-n mînă să scape ţara de greci şi de protecţie străină şi să-i redea drepturile strămoşeşti.

Se dărîmă şi dispar monumentele cele vechi, pare că am voi să ştergem orce ar putea să deştepte conştiinţa naţională!

IV

BUCUREŞTIU INDUSTRIAL

Apa din cişmeaua Filaretului era totodată un izvor de sănătate şi de bogăţie; vara, cîmpia era acoperită de lucrătoare, fete şi neveste, meştere, calfe şi ucenice care limpezeau testemeluri în fîntînă, după ce mai întîi fisa culorile cele vii, muindu-le în piatră acră; le întindea la soare pe iarbă, cîntînd doinele noastre cele frumoase. Testemelul era podoaba capului cocoanelor şi jupîneselor romănce. O roată de bumbac de zece parale se prefăcea între degetele mahalagioaicilor din Bucureşti într-un tulpan subţire ca

pînza Arahnei; și cu două-trei tipare de lemn de tei, cu cîteva buruieni colorante: băcan, șofran, pațachină și scumpie, adevărată polichromotipie, se da în comerț un obiect de o valoare însutită. Torcătoarele, țesătoarele și vopsitoarele românce erau generos răsplătite de muncă și de osteneală prin vînzarea testemelurilor ieșite din mînile lor.

Testemelurile fabricate în București nu se lăsau mai jos de cele de Țarigrad, și această industrie bine condusă și încurajată ar fi ajuns lesne să rivalizeze cu cele mai frumoase muselinuri. La un bal de gală la „Hôtel de Ville" din Paris, acum nouă ani, marcheza de Lavalette, femeia ministrului de interne, fosta ambasadrice la Constantinopol, purta o rochie de testemeluri care făcea admirațiunea tutulor elegantelor.

Această industrie a dispărut cu totul de la noi, a cedat locul ei pălăriilor și coifurilor *à la Livezeanca*, fabricate la Paris și la Viena, *pentru proști (à l'usage des Principautés et de l'Amérique du Sud*)*, cum zic modistele din Paris.

Pe prispe, la umbra streașinelor, stau vara întinse mii de gherghefuri de toate mărimile și de toate formele; fetele coseau în relief *(ancvato)* pe tulpan, pe pambriu, pe atlas și pe catifea cu mătăsuri, cu lînuri, cu bumbac, cu catifeluțe, cu fir, cu sîrmă și cu fluturi; cusăturile româncelor de atunci nu se rușinau nici dinaintea celor de Svițera, nici celor de Alep și de Damas; gevrelele, sanguliile și bibilurile lucrate de bucureștence erau căutate de damele celor mai mari haremuri din Constantinopol.

Cusăturile făcute în casele boierești erau fala cocoanelor noastre; și după cîte am auzit despre sexul frumos de p-atunci, el deși nu se înfășura ca astăzi în fai, șantili, malină și alanson, deși nu purta o oca de păr mort pe cap, dar nu era nici mai puțin plăcut, nici mai puțin grațios; încă, daca vom judeca după legende și după cîntece, s-ar putea crede că inimile pe atunci erau mai înfocate și că amorul nu era un samsar al negustoreselor de toalete.

Primăvara, îndată ce da frunza, femeile cedau apartamentele lor gîndacilor de mătase. Printre prînzurile de foi de dud, mahalagioaicele înfigeau cîțiva pari în grădină și urzeau tortul dobîndit iarna la lumina focului din vatră, unde

---

* Pentru uzul Principatelor și al Americii de Sud.

se povesteau: istoria duioasă a lui Peneş împărat, basmele poetice cu „înşiră-te mărgărite“ şi plăcutele ghiduşii ale lui Păcală şi Tîndală. Pîn luna lui iunie, maidanurile după malul gîrlii erau pline de femei adunate în pîlcuri împrejurul căldărilor din care trăgeau mătasea după gogoşi; iar după ce depănau borangicul, intrau în argea, unde cu patru drugi de lemn cioplіţi din topor, cu o spată şi o suvelniţă cu totul primitive îşi întocmeau un război cu care parveneau a face tot felul de ţesături în trei şi patru iţe. Roata de tors, acel instrument puternic de civilizaţiune şi de bogăţie în Occident, începuse a se introduce prin casele bucureştencilor, detronase furca şi fusul; astăzi, această unealtă binefăcătoare nu se mai vede decît pe teatru, în mînele Margăritelor sau a Desdemonelor domnului Franchetti[15].

Cînd bătea băltăreţu, venea despre Broşteni un miros acru şi greu; o mulţime de tăbăcării se aşezase sub Radu-Vodă; nu numai că ele îndestulau trebuinţele consumaţiunei dinîntru; dar pieile lucrate în Bucureşti erau căutate în Ţara Nemţească şi în Ţara Turcească şi devenise obiectul unui însemnat comerţ de esportaţiune; este destul să amintim aci că populaţiunea ocupată de această industrie era pînă în zilele lui Cuza-vodă destul de numeroasă ca să inspire temere şi respect curţii şi boierilor.

Pe lîngă argăsitul pieilor se mai creasе o altă industrie, în care oraşul nostru ocupa cel întîi rang în Europa: cojocăria, care ajunsese la o adevărată perfecţiune, era o lucrare de paţienţă şi de bun-gust; bucăţele de blană foarte mici îmbinate şi cusute unele de altele cu o fineţă şi o inteligenţă artistică, formau un mozaic vrednic de admirare; samurii misadă, coade şi pacea, rîşii, silvii, cacomii, sîngeapii, vulpele negre, blanele cele mai frumoase şi mai scumpe din Rusia se lucrau la noi. Starostea de cojocari din Bucureşti era în corespondenţă zilnică cu seraiul sultanului. De acest meşteşug se ţinea işlicăria; lucrarea hărşiei brumării şi formele deosebite ale işlicarilor era o lucrare de artă cu care nu se poate compara fabricarea pălăriilor de mătase şi de pîslă. Cusăturile cu fir şi ceaprazăria ocupa o mulţime de meşteri şi de calfe.

Din toate aceste industrii însemnate şi bănoase n-a mai rămas decît numele scris pe tăbliţe în răspîntiile cîtorva strade, nume care nu mai au azi nici un raport cu ceea ce

esistă. În strada Căldărarilor, ovreii vînd haine gata, croite și cusute în Viena și în Pesta, în Ceaprazari găsești turnuri și velutină; daca în Șălari mai vezi cîte o pereche de hamuri, fii sigur că ele vin de la Pesta sau de la Viena; ulița Işlicarilor s-a numit cîtva timp ulița Franțuzească și astăzi poartă numele de strada Carol I, plină de marfă ovreiască. Livedea cu duzii s-a împodobit cu o mulțime de nume care mai de care; citești pe tăblițele dup-în răspîntii: „strada Sebastopol", „strada Occidentului", „înfundătura Emigratului", porecliri gratuite, care nici una nu ne spune măcar că acolo să fi fost odinioară o adevărată pădure care producea mii de oca de mătase[16]. Numirile care se dau azi de primăria noastră nu au nici un raport, ca altădată, cu obiceiurile și cu ocupațiunile locuitorilor, cu vreun fapt istoric sau cu vreun om celebru. Auzi „strada Numa Pompiliu", „strada Apolodor"; dar unde este astronomul, chimistul? Nimeni, nici chiar primarul nu ne-o poate spune; avem strada Florilor, poate fiindcă te iei de nas cînd te apropii, strada Grațiilor, pentru că unele domnișoare se arată numai în cămașă la fereastră, strada Zînelor, pentru că pe dinafară unele case seamănă chiar pensioane.

Bucureștii a fost nu demult un adevărat centru manufactorial, astăzi însă este un oraș esclusivamente de consomațiune și de petrecere; prăvălie de prăvălie, cîrciumă de cîrciumă, grădină de grădină și complet de complet; se țin lanț, toate cu table cu litere de aur d-un cot: *„La Ștefan cel Mare"*, *„La Napoleon"*, *„La Mihai Bravul"*, *„La Tudor"*, *„La Franț Iosef"*, *„La Horea"*, *„La Cloșca"*, *„La Cocoșu roșu"*, *„La Leul și cîrnatul"*, *„La Cerbu"*, *„La Purcel"* etc., etc., toate pline de marfă străină și de bere nemțească; var și cărămidă, sticlă și lemn, unt și zarzavaturi ne vine de peste nouă mări și nouă țări; în casa cea mai modestă, ca și în palatul cel mai somptuos, de la vlădică pînă la opincă, din dușumea pînă-n tavan, din tălpi pînă-n creștet nu poți găsi un pat, un pahar, un scaun, un șervet, o cizmă, o căciulă care să nu fie adusă gata din străinătate. În țara cînipei sacii și sfoara le cumpărăm de la nemți!

„Nenorocită țară — striga Pestel, căzînd din spînzurătoare cu frînghia ruptă de gît — unde nu știu să facă nici măcar un ștreang!"[17]

Materia născută şi crescută în ţara noastră se trimite brută şi ni se întoarce peste un an sau doi curăţită şi lucrată, o plătim însutit pe cît am vîndut-o, cu esportul, importul şi accizurile, transportul, dusul şi adusul, înmagazinările, comisionarii de tot felul şi tot şirul de traficanţi.

V

CENTRALIZAREA

Bucureştiul devine un oraş mare; de la Unire mai ales el se împopulează neîncetat; creşterea aceasta însă nu este efectul nici a dezvoltărei industriale, nici a dezvoltărei comerţului, provine numai de la concentrarea unei populaţiuni improductive; a devenit receptacolul funcţionarismului, locul unde se îmbulzeşte sumedenia înspăimîntătoare de postulanţi de toate treptele şi de toate etăţile, un cancer care se întinde nencetat şi soarbe tot sucul ţării.

Sporirea capitalei vine esclusivamente de la tendinţa nenorocită către centralizare şi de la dispreţul ce are guvernul nostru pentru autonomia judeţeană şi comunală.

Aşează-te în orice punct al capitalei, la orice oră, fie ziua, fie noaptea, pe strade, grădini, la teatruri sau la cafenele, şi treci în revistă pe trecători şi pe petrecători, cercetează numele şi profesiunea fiecăruia, şi te vei convinge că marea majoritate, bărbaţi şi femei, tineri şi bătrîni, trăiesc direct sau indirect din buget; nu întîlneşti decît aşa-zişi slujbaşi ai statului, civili şi militari, în activitate, în disponibilitate şi-n retragere, boieri halea şi paia, cum se zicea odată, postulanţi de funcţiuni, de concesiuni, de deputăţii, de senatorii, de primării şi de consilierii veniţi cu miile de prin judeţe, ca să cerşească de la mila guvernului un decret sau o recomandaţie de alegere către prefect şi benedicţiunea ministerială cînd, graţie eficacităţiii puternicului concurs al bătăuşilor, al intimidării şi al corupţiunei guvernamentale, a avut norocirea să iasă din urna electorală cu mai multe voturi şi chiar decît numărul alegătorilor.

După chip şi după umblet poţi cunoaşte situaţiunea de spirit a fiecăruia: Acel care a dobîndit în fine ceea ce-i dorea sufletul, îndată ce şi-a putut zice cu parigorisitul lui Milu: „Sunt!“, se plimbă cu nasul în sus, nu mai salută de-

cît pe ministri și pe amicii lor; din plăcut, amabil și bine-crescut ce părea pînă ieri, a devenit mîndru, necuviincios și obraznic. Acel care speră, dar care tot mai are îndoială, începe colindele în frac din zi de dimineață, umblă cu capul greu de cugetări adînci, caută să mai dea și alte dovezi de devotament și de dinastism; iar acel care de astă dată a lăsat orice speranță și e supus la noi încercări d-abia se mișcă pe strade, umblă cu nasul în jos, parc-ar fi plouat, este amabil, blînd și salută pe toată lumea, își mănîncă orele așteptînd o ocaziune favorabilă ca să se afirme, inventează comploturi și conspirațiuni asupra cărora cheamă atențiunea ministrului, ca să se arate cu slujbă și să dovedească că este om de ordine și dinastic.

Funcționari și postulanți, servitorii și furnizorii lor, iată populațiunea Bucureștiului; încolo, un oraș rău pavat, rău măturat, rău adăpat și rău aerat. Infecțiune și boală! Și nici poate fi altfel, căci orașele întinse și populate se întrețin cu cheltuieli foarte mari, pe care numai o mare bogăție le poate purta.

Cînd întinderea și populațiunea unui oraș crește în progresiune aritmetică, cheltuielile de întreținere cresc în progresiune geometrică* și numai atunci locuitorii pot purta sarcinile ce necesită întreținerea confortului și a igienei, cînd dezvoltarea bogăției și sporirea industriei și a comerțului pot urma aceeași progresiune.

---

* Bugetul Parisului a fost la 1863 de:
197.579.869 fr. rețetele
193.518.697 „ cheltuielile
și 218.809.000 „ datoria

cheltuieli ordinare	81.237.043	fr.
„ straordinare	44.665.154	„
„ suplementare	16.000.000	„
serviciul datoriei	9.997.558	„
fonduri speciale	48.616.500	„

Parisul, cu o întindere de 113 kilometri pătrați (ca la 23.000 pogoane), cheltuiește pe an 1.800.000 fr. pe kilometru pătrat (ca la 10.000 fr. de pogon). Bucureștii, cu o întindere de 36 kilometre pătrate (ca la 7.000 pogoane), cheltuiește pe an 100.000 fr. de kilometru pătrat (ca la 800 fr. de pogon).

La 1858, orașul Londrei a cheltuit peste 80.000.000 fr. pentru Tamisa, de a duce cu înlesnire în mare necurățeniile ce adună în trecerea ei printr-acel mare oraș *(n.a.)*.

Orașele cele mari ale Europei sunt cele mai multe situate pe malurile rîurilor sau în apropiere de mare, au trebuință de apă multă și adîncă, ca să spele și să mistuiască necurățeniile și să înlesnească alimentarea. Viena, de cînd a luat un avînt nou, canalul de la Leopoldstadt și apa Vienei nu o mai pot curăți și-o adăpa, și este silită să facă mari sacrificii de bani ca să aducă Dunărea chiar în mijlocul orașului; la noi, cine se poate gîndi să aducă măcar Argeșul în București? Praful și noroiul ne îneacă, apa ne otrăvește, canalul din strada Mogoșoaii a devenit o nouă cauză de infecțiune și de boale, și Dîmbovița se strîmtează și se astupă din zi în zi, făcîndu-și rîs de lucrările de îndreptare în amunte și în avale. Primăria a ostenit pe locuitori cu dări mai presus de puterile lor, fără a le putea aduce măcar un strop de apă curată. Acum toată speranța este în împrumuturi și în bugetul statului, să-i vie în ajutor; să se puie țara întreagă la contribuțiune, pentru ca să curețe și să adape capitala.

În loc de a lăsa să se formeze pe suprafața României mai multe centruri de lumină și de bogăție, conservînd orașelor de județ o individualitate, lăsîndu-le talentele și capacitățile locale; în loc de a oferi părinților din provincie mijloace de a da copiilor, sub ochii lor, educațiunea și instrucțiunea de care au trebuință ca să menție strîns legăturile și afecțiunile de familie; în loc de a lăsa să se formeze circonscripțiuni de industrii speciale, după pozițiunea și natura localităților, după înlesnirea și aptitudinea locuitorilor, permițînd și înlesnind fiecărui oraș să-și dezvolte activitatea în cercul său propriu, ca să poată aduce și primi de la centrul cel mare un schimb de viață și de bogăție, guvernul caută prin toate mijloacele a paraliza și a stinge orce esistență proprie în județe, dezgrădind părticelele și atrăgîndu-le la centru, ca să poată face din români o asociațiune forsată de stăpîni și de subordonați gata a băga voturi cu pumnul în urnele electorale, ca astfel reprezentațiunile naționale, județene și comunale să fie niște instrumente oarbe ale autorității centrale; a făcut din capitala țărei o fabrică mare de biurocrați care pornesc necontenit de la centru, se răspîndesc în țară ca niște zmei și escită prin violențele și esacțiunile lor nemulțumirea și ura în contra guvernului, încît țara și-a pierdut cumpătul, nu mai are nici măsura adevărului, nici a dreptului. Un gemet se rîdică din

toate părţile, fiecare simte răul, nimeni nu-l poate conjura şi toţi aşteaptă o schimbare, fără de a şti de unde are să vie; o aşteaptă cu nerăbdare şi cu temere.

Pentru un petic de şosea, pentru o fîntînă, pentru un felinar, cererea trebuie să meargă la Bucureşti; daca ai un proces, îl pierzi daca nu te asiguri din vreme de concursul vreunui avocat din capitală, bine văzut de guvern, plătindu-i gras nu numai talentul şi ştiinţa, dar mai cu deosebire favoarea de care se bucură pe lîngă puterea centrală şi temerea ce inspiră bieţilor judecători, pe care îi poate permuta şi chiar destitui dintr-o încruntătură de sprinceană. Cînd o localitate suferă de apăsarea sau de nedreptatea vreunui funcţionar, de împovărare de dări, de lipsă de lumină, de apă sau de aer, nu poate aştepta îndreptare decît de la Bucureşti, unde mai totdauna glasul i se pierde înăbuşit de acei care profit la centru de abuzurile comise în provincii, privilegiu ce le este acordat în schimbul unui concurs imoral şi interesat. În loc de o viaţă provincială, găsim numai monotonie şi prostraţiune în toată ţara; cine a văzut un oraş de judeţ, le-a văzut pe toate: obor vinerea şi marţea, grădina la „Raşca", casin à la „Fialcovski" şi restaurant à la „Hugues".

Pe scara naturei, cu cît o fiinţă este mai imperfectă, cu atît părţile din care se compune se aseamănă mai mult unele cu altele şi fiecare seamănă cu totul; rîmele, de esemplu, sunt la coadă ca la cap, şi la cap ca la mizloc; tăindu-le în bucăţi, fiecare parte trăieşte separat, formînd atîtea individe cîte bucăţi; din contra, cu cît o fiinţă este mai perfectă, cu atît părţile sale constitutive diferă între dînsele. Capul omului nu seamănă nici cu mînele, nici cu stomahul; picioarele nu seamănă nici cu gîtul, nici cu pieptul; o parte nu poate trăi despărţită de celelalte: fiecare are funcţiunea sa specială în viaţa totului, sunt necesarii unele altora. Acest adevăr se observă şi în viaţa socială. Învăţatul profesor Kingsley ne zice că diversitatea oraşelor, într-un stat, este un semn de civilizaţiune: cu cît oraşele, zice el, diferă mai mult în ocupaţiunile şi în producţiunile lor, cu atît lucrarea intelectuală a naţiunei este mai puternică; diversitatea se arată cu atît mai mult cu cît societatea se perfecţionează.[18] Individualitatea omului, adaogă el, şi mijloacele de a domina şi de a dirige puterile naturei

se dezvoltă cu diversitatea întrebuințărilor ce poate găsi facultăților sale productive; puterea și activitatea se măresc și legăturile sociale se strîng, viața socială ia o dezvoltare mai mare și atracțiunea către centrul general devine mai puternică. Cu cît acele puteri sunt mai bine echilibrate, cu atît tendința către dezvoltarea individualităților locale și intensitatea puterei de asociațiune în stat devin mai mari și mai eficace.

Pe cît este de necesariu ca într-un stat să esiste un centru care prin atracțiunea lui să ție legate între dînsele deosebitele părți din care se compune statul, pe atît este de necesariu ca fiecare din acele părți să aibă o esistență a sa proprie, ca să-și poată manifesta și esersa acea atracțiune. Diversitatea este una din condițiunile cele mai esențiale pentru sporirea capitalului național, a libertății și a echității, pentru sporirea a tot ce constituie pacea și armonia în societate. Istoria vine și confirmă aceste adevăruri prin esemple vii și recente. Diversitatea comercială și industrială a orașelor Italiei, care formau atîtea centruri de lumină pe surfața acelei țări, făcea ca locuitorii ei, chiar în timpi de umilire națională în care au trăit atîta timp, să fie considerați ca formînd o națiune, și o națiune mare și civilizată, căreia îi lipsea numai ocaziunea ca să se închege într-un stat mare și puternic, precum îl vedem astăzi. Diversitatea în producțiuni a orașelor ca Birmingham, Leeds, Manchester, Newcastel și legăturile lor cu Londra fac ca Anglia să fie statul cel mai producător și mai bogat din lume și totodată cel mai fără temere de comoțiuni interioare. Varietatea în esistența orașelor și necesitatea de un centru de gravitațiune au dat Germaniei și Berlinului mijloacele de a atinge gradul de mărire politică la care s-au înălțat, pe cînd pe de altă parte sistemul de absorbțiune a făcut să periclitеze de două ori într-o jumătate de secol esistența celui mai puternic stat din Europa.

La noi, centralizarea nu se mărginește numai în acțiunea ei politică, dar și-a dat mîna cu centralizarea traficului și a luat caracterul cel mai pernicios ce-și poate cineva închipui.

Centralizarea politică este rezultatul dorinței șefului statului de a concentra puterea în mînele sale, și aceasta de cele mai multe ori numai pentru a-și înlesni mijloacele de a

impune taxe şi de a le cheltui după voinţa şi dorinţa sa; însă şeful statului nu poate să nu dorească ca lucrarea supuşilor să devie cît s-ar putea mai producătoare, daca nu pentru iubirea sa pentru naţiune, dar cel puţin pentru că puterea i se măreşte cu sporirea producţiunei, şi sub această privinţă se poate zice că interesele şefului sunt identice cu ale supuşilor; de aceea şi vedem în unele state despotice pe suveran puindu-şi toate silinţele pentru a înlesni şi a spori producţiunea şi a înfiinţa creditul, încurajînd spiritul de asociaţiuni pacinice între supuşi, în vreme ce obiectul principal şi esclusiv al centralizării traficului este de a opri puterea productivă, ceea ce în centralizarea politică nu este decît o consecinţă a urmăririi unui alt scop, în centralizarea traficului este chiar scopul urmărit.

Şeful statului are un adevărat interes în înmulţirea profesiunilor, în dezvoltarea facultăţilor omeneşti, în sporirea bogăţiei naţionale şi în creşterea capitalului şi a creditului; pe cînd traficantul, el, care nu trăieşte decît din neactivitatea şi nedomirirea locuitorilor ţărei în care şi-a înfipt ghiarele, caută a ţine pe oameni despărţiţi unii de alţii, a înlătura şi a persecuta orce înţelegere, ca el să fie totdauna intermediarul indispensabil a orce tranzacţiuni şi orce daraveri, ca toate afacerile să treacă prin mînele lui. Înălţarea facultăţilor omeneşti, înmulţirea profesiunilor, rădicarea creditului şi a valoarei proprietăţii slăbesc puterea lui, de aceea el caută a le combate şi a le opri; ca lupul care se bucură de viscole şi de vijelii, traficantul se bucură de războaie, de invaziuni şi de mizeria poporului; domnirea lui este destrugerea valoarei muncei şi a pămîntului şi robia cea mai grozavă impusă ţărei.

Alianţa acestor două centralizări s-a manifestat la noi, mai cu deosebire, în cestiunea impozitului asupra tutunului; în loc de a se adopta o dare asupra importatorilor şi a vînzătorilor sau chiar a se organiza o regie, tutunul s-a monopolizat în mîna traficanţilor, dîndu-li-se toate mijloacele de a omorî cultura acestui product, o cultură care începuse a lua un avînt foarte mare şi care da agricultorilor ţărei cele mai frumoase speranţe. O altă împrejurare, în care această alianţă s-a arătat şi mai înspăimîntătoare, a fost legea supusă Camerei pentru concesiunea esploatării consomaţiunei şi esportaţiunei sării.

La noi, cultura pămîntului s-a lăţit şi se lăţeşte pe toate zilele, încît astăzi puţin pămînt rămîne necultivat sau neesploatat, pe tot anul pădurile se prefac în cîmpii arabile şi din an în an brazda ostenită produce mai puţin; astăzi nu se mai pomeneşte ca altădată de două şi de trei chile de pogon (de nouă şi de zece chile de falcie), deja proprietarul nu mai poate cultiva pe seama sa, precum făceau arendaşii care se îmbogăţeau odinioară; acum suntem reduşi a închiria pămîntul pe dijmă sau pe resfet; sunt localităţi unde plugarii împroprietăriţi, după ce au plătit anuitatea şapte şi opt ani, au părăsit pămîntul, s-au făcut servitori şi argaţi sau au trecut Dunărea.

Pămîntul la noi a ajuns a avea trebuinţă de o cultură mai înaintată; dar o asemenea cultură nu poate esista decît acolo unde deja esistă industrie manufactorială, căci agricultura perfecţionată are trebuinţă de concursul industriei, pe care traficantul o persecută din toate puterile sale. El combate mai cu deosebire asociaţiunile, pentru că ele sunt sufletul industriei, atrage descreşterea valoarei pămîntului şi ne azvîrlă din zi în zi, unul după altul, într-un ţarc din care nu vom mai putea ieşi; căci bogăţia nu poate creşte cu un sistem care, pe tot anul, osteneşte şi seacă puterea productivă a pămîntului.

Ca toate societăţile înapoiate în viaţa economică, avem nenorocitul obicei să aşteptăm tot binele de la mila guvernului; pe cînd vedem bine că el, ameţit de laurii biruinţelor electorale, dă ţara pradă traficanţilor şi pe cînd ştim bine că salvarea este numai în mîna noastră.

Singurul mijloc de a conjura relele şi mai mari ce ni se pregătesc este de a deştepta în români spiritul de asociaţiuni industriale.

VI

CASA DUDESCULUI

O casă boierească era o adevărată cetate, un stat în stat; nici poliţia, nici justiţia domnească nu îndrăznea să treacă pragul porţii unui ban sau unui vornic, deşi un asemenea drept nu era scris nicăiri; la trebuinţă, boierul putea să închiză porţile şi să trăiască luni întregi cu familia, cu slugile şi

cu oamenii casei, optzeci şi o sută de suflete, fără să aibă cea mai mică trebuinţă de cei dinafară. Avea mălai şi făină în ambare, cămara lui gemea de tot felul de băcănii şi de sărături, în ţigănie avea franzelari, croitori, cizmari etc., la caz putea cu oamenii din curte să se apere în contra puterei domneşti, cînd nu era sprijinită pe vreo poruncă de la Ţarigrad.

Partea casei despre scara cea mare, cu patru odăi în dreapta ş-în stînga sălii aşternute cu macaturi şi perdele ţesute şi cusute în casă, cu sofale, cu saltele în colţuri şi cu perne de jur împrejur, şi alte două sau trei odăi mai mici, pentru grămătic, cafegiu, ciubucciu şi feciorul din casă, formau apartamentul boierului; partea cealaltă a casei de sus, cu sagnasiu, cu cămara şi cu scara din grădină, erau ale cucoanei şi ale cuconiţilor, cu jupînesele şi cu fetele din casă, cinci-şase cusătoarese crescute de mici, fete de scutelnici sau de boiernaşi. Copiii de sex bărbătesc locuiau în beciuri cu dascălul grec, lîngă odaia preotului ş-a cîntăreţilor, în rînd cu sofragiria şi cu odăile stolnicului, vătafului şi a chelăresei. În fundul curţii era grajdurile de douăzeci-treizeci de cai, şoproanele de zece-cincisprezece trăsuri, care, căruţe, butci şi rădvane; în unghi cu odăile vizitiilor şi ale rîndaşilor începea un alt rînd de odăi, unde trăgea grămăticu Iordache, vătafu Dinu, polcovnicu Ioniţă, şătraru Grigore, logofătu Ştefanache etc., cînd erau scoşi din slujbă. Aceştia, îndată ce intra boierul în pîne, zburau cu toţii în toate părţile, ca sameşi, condicari, zapcii, şi se întorceau iar la tainul boieresc, îndată ce se mazilea stăpînul; aceştia erau vestiţii ciocoi boiereşti din tată-n fiu.

La spatele odăilor logofeţilor era fînăria, lemnăria şi grădina, în care, deşi nu se afla catalpe, polovnii şi ailanţi, nici begonii şi fuxii, dar găseai în abondenţă cireşi pietroase, caise cît pumnu, piersici roşii, struguri tămîioşi şi razachie, mere domneşti şi pere bergamote; pe lîngă grădină, o ulicioară ducea în ţigănie, curte cu cîteva odăi în care locuiau şapte opt familii de ţigani de vatră: potcovari, curelari, croitori, spălătorese etc.

Pentru o asemenea populaţiune, bucătăria urma să fie ceva măreţ, şi în adevăr era o operă de arhitectură. Într-un colţ al curţei se rădica un coş ca un obelisc, care se deschi-

dea lărgindu-se ca o pîlnie întoarsă dasupra unei bolte care acoperea tot edificiul; în mijloc, sub deschiderea coşului, era cotlonul de doi stînjeni de lung, în care se mistuia lemnele întregi, cum veneau de la pădure, netăiete, nespintecate, în care boul se putea pune întreg în frigare; de jur împrejur era mese, tarabe şi cotloane mai mici, mulţime, de toate mărimele şi de toate gradele; deosebit de bucătarul cel mare, mai erau şapte-opt rîndaşi, care fiecare bucătărea pentru clasa la care era orînduit; masa şi bucatele boiereşti erau deosebite de ale slugilor, d-ale jupîneselor cu fetele din casă şi de ale logofeţilor.

Coconaşii, daca erau căftăniţi sau edeclii la curtea domnească, îşi avea fiecare feciorul, vizitiul, armăsarul de alai, telegari şi calească, fiecare cuconiţă îşi avea fata din casă, cusătoarea şi două-trei fete de ţigan ajutoare la gherghefuri şi la creşterea gîndacilor; fiecare logofăt îşi avea ţiganul care îl îmbrăca, îi da de spălat, îi mătura în odaie şi îi făcea focul.

Una din casele cele mai mărețe din Bucureşti era casa Dudescului, familie venită de peste Carpaţi, ca Văcăreştii, ca Goleştii, ca Sturdzeştii şi ca Cîndeştii, familie bogată şi cu pretenţiuni feodale. P-atunci românii din Transilvania, daca dobîndeau de la împăratul Austriei un titlu de baron sau de graf, se credeau unguri. Familia Dudescului era fără îndoială cea mai bogată din ţară. Coprinsul lor în Bucureşti începea de lîngă Sfinţii Apostoli şi mergea pînă în Podu Caliţei, aproape de Antim; coprindea mai tot spaţiul dintre gîrlă şi Dealul Spirei, locul unde este astăzi vestita mahalaua Dudescului, dar unde nu mai găseşti cea mai mică urmă de acea mărime nici în zidire, nici în picior de om. Cel din urmă care a purtat acest nume a fost vornicul Niculae Dudescu, om de spirit şi învăţat, român înfocat şi inimic neîmpăcat al domnilor greci şi al fanarioţilor; era nepot al lui Antioh Cantemir şi unchi despre mumă poetului Iancu Văcărescu. Trimis de boieri la Paris, ca să pledeze cauza românilor, a ştiut să capteze atenţiunea generalului Bonaparte şi să-l intereseze de soarta ţărei noastre pînă a-l decide să trămiţă la Bucureşti pe generalul Sebastiani. Era generos şi mîndru; a ospătat de multe ori la masa lui pe întîiul consul şi pe generalii Republicei; *madame* Récamier nu

s-a rădicat niciodată de la masa lui fără să găsească sub şervet un diamant sau un rubin. Cu vornicul Niculae s-a stins şi numele, şi colosala avere a Dudeştilor.[19]

VII
RĂDOVANCA

Pînă acum vreo treizeci de ani tot se mai vedea în dreptul Podului Gîrlii, despre strada Apolodor de astăzi, bolta unei porţi cu foişor dasupra, şi mai la stînga nişte mari dărămături fără învelitoare, fără uşi, fără ferestre, care cădeau cărămidă cu cărămidă; acelea fusese palatul Dudeştilor, într-acele ruine locuia vestita Rădovancă, femeie groasă şi chipeşă, care descînta de şerpi şi de deochi, omora săricica în lapte de cuc şi argintul-viu în untură de ţînţar; plămădea sulimanurile şi dresurile cele mai sublimate, risticurile cele mai încondeiate, punea cuţitul, da cu cărţile, arunca cu bobii, căta la stele şi aducea luna pe coş; ştia tot felul de scăldături de dragoste, punea oala şi aducea pe tînărul cel mai frumos călare pe trestie, cale de zece poştii, la baba cea mai zbîrcită. Era vrăjitoare, fermecătoare şi îndatoritoare. Să fi turnat din cer cu găleata, să fi fost nemeţi de zăpadă cît casa, seara, cum bătea meterhaneaua la vodă, la Rădovanca era bîlci: căruţe, butci şi cocoane îmbrobodite şi boieri tiptil; îndată ce înnopta, picior de ghindă întîlnea pe dama de tobă aidoma cum li se arătase în cărţi, cu dragoste şi cu drum de noapte; cînd ieşea cloşca pe cer, aducea zmeul printre crăpăturile zidului. Puterea ei înceta îndată ce cînta cocoşul.

Cine a putut crede vreodată că Rădovanca să fi murit?! Nimeni n-a auzit jălindu-o sau trăgîndu-i clopotele, nici un medic nu-şi aduce aminte s-o fi citit, nici un pantelimonesc din vremea aceea să-i fi săpat groapa; atît numai se ştie, de la o vecină din mahala, că pe o noapte întunecoasă ca fundul de căldare ar fi văzut o pară de foc care a ieşit din singurul coş care rămăsese în picioare dasupra dărămăturilor, că acea văpaie, după ce s-a încercat să se suie spre stele, a apucat-o spre apus şi a căzut în depărtare.

Dintr-acea noapte, nimeni n-a mai văzut, nici n-a mai auzit de ştirea Rădovancei.[20]

VIII

STOIAN

Călina, fata Rădovancei, nevasta lui Soare Potcovaru, tot stînd noaptea la pîndă cu un arnăut de dindărătul caleştei unui coconaş care venea noaptea tiptil, şi-a lăsat ţiganul şi s-a dus după voinicul cu tarabulus la cap şi cu iatagan la brîu. Chir Stoian, jupîn Stoian sau căpitan Stoian, cum vei vrea să-i zici, fusese din ceata lui Pendedeca, om trecut prin ciur şi prin dîrmon—cum am zice, prin puşcărie şi prin spînzurătoare — zavergiu d-acei care jăfuia, d-acei care la Drăgăşani cînta toată noaptea:

δεῦτε παῖδες τῶν ἑλλήνων*,

dar care în ziua de luptă nu s-a văzut nicăiri; mai tîrziu a apărut cu Bimbaşa Sava în ordia lui Caravefzi, tăind şi puind în ţeape pe bieţii mavrofori care se ascundeau de goana turcilor. În ziua cînd a tăiat pe Sava, Stoian, deşi venit în suita lui, dar era printre turci cel mai înverşiunat; l-au văzut oameni trăgînd cu pistolul în nenorocitul Ghencea, cînd sărea pe fereastra de la casa Belului, cătînd să scape de urgia lui Chehaia-beg; după aceea, devenit om de ordine, aci cîrciumar la drumul mare, aci hangiu la capul podului, gazdă de tot felul de oameni, prieten cu neferii spătăriei, strîngea la parale. În domnia lui Grigore-vodă era şi cu agia, şi cu boierii din Sibiu care umbla să răstoarne pe Ghica şi să aducă pe muscali; era totodată spionul baş-beşli-aghii şi al Cîrjaliului; la 1828, cînd a plecat Iusuf-bei cu garnizoana din Beilic, plîngea cu lacrămile cît pumnul şi a doua zi cînta cu cazacii de gît:

Davai hleba na soldat
*Za paido na Ţarigrad.***

Vorbea turceşte şi ruseşte şi s-a alăturat ca dragoman pe lîngă corpul lui Roth; scotea care pentru proviant din pămînt, din iarbă verde numai cu sfîrcu gîrbaciului; şi-a îmbunătăţit averea cumpărînd pleaşca de la soldaţi; a servit poliţia lui Bîrzof, pe Pazarnicu şi pe căpitan Costache; bătea de snopea, fura, cum se zice, şaua de sub călăreţ şi oul de

---

* Haideţi, fii ai elinilor.
** Dă pîine soldatului
Fiindcă se duce la Ţarigrad.

sub coţofană; cînd săruta icoana la mir, îi rămînea rubiaua de la gîtul sfitei între dinţi; la 1848 se plimba cu ursu, cîntînd pe „Duhaimă“ şi striga „Dreptate, frăţie!“ A priimit pe Soleiman şi pe Omer-paşa cu: „Să trăiască sultanul!“, pe Duhamel şi pe Lüders cu: „Să trăiască augustul nostru protector!“, a jăfuit casa lui Chehaia din Gorgan, a ars Regulamentul la Filaret şi a cărat la Cotroceni cu scortă de turci şi de cazaci pe acei care luase parte în revoluţiune; a servit în tot felul pe Fuad şi pe Halcinski; a fost cu muscalii la Olteniţa şi cu turcii la Calafat, a strigat în contra unirei pînă ce s-a împrietenit cu Libricht, a înjurat pe 11 fevruarie şi pe 8 mai pînă şi-a găsit rostul; a servit toate regimele, toate ocupaţiunele şi toate invaziunele; a fost contra şi pentru toate domniile şi toate căimăcămiile, totdauna protejat, favorizat şi recompensat de guvern.

Acuma Stoian are bani la dobîndă şi moşii, este decorat, a fost şi căftănit.[21]

IX

FIUL LUI STOIAN

Fii-so, nepotul Rădovancii, tînăr, deştept, premiant cu eminenţe în toate şcoalele şi medaliat, învăţat în Paris, are trăsuri şi armăsari, umblă cînd răsturnat în droşcă sau în carîtă, cînd călare pe cal de soi, cînd mîind armăsarii din faeton, ţine şi birjă cu luna; se schimbă în echipage după orele zilei; face parte din tinerimea elegantă şi influentă, se crede un stîlp al ţărei, alb mai alb decît răposatul baş-boierul, vorbeşte cu lumea admirîndu-şi obrăznicia în oglindă şi mîngîindu-şi barba, votează impozite noi, credite suplementare şi estraordinare, cere independenţă şi joncţiuni; se crede nobil, caută să ia fată de boier mare.

Cînd era în şcoală la „Sfîntu Sava“, se împrietenise cu un băiat, fiul unui cojocar subţire, fecior de oameni, cum se zicea p-atunci.

Aceşti doi copii era două naturi cu totul opuse: feciorul curcanului din coada caleştii, invidios, egoist, fudul şi linguşitor; celălalt, simplu şi modest, era plin de iubire şi de devotament pentru camarazii săi; unul învăţa nu pentru că-i plăcea învăţătura, dar pentru ca s-ajungă mare, celălalt iubea învăţătura pentru învăţătură; în studiul istoriei,

unul admira rangul şi averea la care au ajuns oamenii cei mari, celălalt faptele strălucite şi serviciile aduse patriei. Unul nu vedea în studiu decît un mijloc de a parveni şi de a se îmbogăţi; se întreba: la ce servă spiritul şi silinţa la învăţătură daca un prost, un leneş şi un ignorent poate ajunge mai sus pe scara socială decît acel care s-a ostenit şi s-a cheltuit ca să dobîndească titluri universitare? La ce servă gradul de licenţă sau de doctor daca nu-l va conduce a mînca, a bea mai bine ş-a cîştiga mai mult decît acel care nu învaţă? Urma legile la Şcoala de drept din Paris nu ca ştiinţă a dreptului, ci ca mijloc de a cîştiga procese drepte şi nedrepte. Paharnicu Stoian, amic intim din zaveră cu un avocat în renume care lua procese în parte, adică că împărţea fondul pe din două cu bietul client, daca cîştiga, îi indica după poveţele acelui amic materiile care putea să-i aducă mai mare folos, tînărul student asculta mai cu deosebire pe avocaţi care la Palatul justiţiei susţineau cu dibăcie nedreptatea în contra dreptului şi pe acei care se luptau să dobîndească achitarea furului şi asasinului făcîndu-l alb ca zăpada. Celălalt nu vedea în studiu decît cercetarea şi descoperirea adevărului, lumina care goneşte întunericul, legile naturei care iau locul eresurilor şi prejudeţelor, perfectibilitatea continuă a societăţilor omeneşti; iubea ştiinţa pentru ştiinţă, admira oameni ca Newton pentru aflarea legei celei mari a gravitaţiunei, admira pe Lavoisier, care, prin descoperirea oxigenului, a gonit din ştiinţă teoriile de flogistic şi cosmogoniile plutoiane şi neptuniane, care, osîndit la moarte de pasiunile politice, cerea cîteva zile de viaţă ca să termine o lucrare ştiinţifică[22]; admira pe Franklin, care, ca un al doilea Prometeu, a pus mîna pe fulger şi pe trăsnet şi l-a dat oamenilor ca instrument de civilizaţiune şi de progres, studia mecanica cerească a lui Laplace, lucrările lui Cuvier, care deschideau tinerimei studioase orizonturi noi de cercetări şi de descoperiri, alerga orunde putea să auză pe Arago, pe Elie de Beaumont şi pe Humboldt espuind milioanele de observaţiuni cu care îmbogăţeau pe toată ziua ştiinţele fizice şi naturale.

În politică, simpatiile lui erau pentru oamenii care, goniţi din ţară şi persecutaţi pentru că luase parte activă în revoluţiunea de la 1848, trăiau în neavere şi privaţiuni şi lucrau prin toate mijloacele în deosebitele capitale ale Euro-

pei pentru dezrobirea țărei și redobîndirea drepturilor ei celor vechi, celălalt fugea de orce adunare românească, evita cu cea mai mare îngrijire societatea emigraților și a proscrișilor, ca nu cumva să-și compromită viitorul; sta însă cu urechea întinsă la orce se zicea și se petrecea între românii din Paris și, cînd afla cîte ceva cu care putea să se recomande puternicilor de atunci, înștiința îndată pe paharnicu care colporta scrisorile lui la muscali și la turci, la nemți și la palat.

Întorși amîndoi în țară, locul fiecăruia era desemnat de mai înainte: unul îmbrățișat de guvern, pus îndată în slujbă, celălalt tractat de spirit răzvrătitor, de revoluționar, de anarhist, pus sub privegherea poliției și dat pe seama fluierătorilor de noapte.

În timpul războiului Crimeei, fiul lui Stoian vedea că se schimbă vîntul, dar nu înțelegea bine dincotro avea să bată; ceea ce i se părea limpede, după încheiarea păcii, era încetarea domniei lui Știrbei, al cărui termen după Convențiunea de la Balta-Liman espira chiar în anul acela; iată-l din partizan zelos și înfocat și din slugă prea plecată devenit detractor turbat și calomniatorul acelui pe care îl tămîiase șase ani și jumătate; colinda pe la boierii care i se părea lui că miros a caimacami, îi lingușea și le oferea gratis serviciile talentului și activității sale. La încheierea Convențiunii de la Paris, altă nedomerire în spiritul ambițiosului nostru tînăr, guvernul era să treacă din mînele principelui Alexandru Ghica într-ale foștilor miniștri ai celui din urmă domn; spaima i-a fost mare, dar îndată ce a înțeles că triumvirii erau partizani declarați ai vechiului domn Bibescu, i s-a părut că s-a sfetit viitorul, și iată-l devenit curierul cel mai sprinten și agentul cel mai neobosit al alegerilor Camerei elective din 1858. Operațiunea, condusă cu multă îndrăzneală, cu ispravnici și cu dorobanți, a încoronat silințele guvernului, dîndu-i o majoritate după pofta inimii; își poate închipui fiecare cît de mare i-a fost decepțiunea cînd a văzut pe toți acei cu care conlucrase și biruise în alegeri că scriu pe buletinul ce băga în urna domnească numele alesului Moldovei și pe unioniști mergînd în corpore să mănînce prînzul pregătit pentru o altă veselie.

După ce a trăit cîteva săptămîni cu speranța că oștirile turcești, rusești și nemțești au să intre să gonească pe alesul românilor și să puie în locu-i pe candidatul majorității, văzînd că realizarea acelui vis fugea neîncetat, ca mirajul care se depărtează cu cît te apropii, a început a se introduce binișor și a se produce pe lîngă o sumă de oameni care credeau că patriotismul consistă în a arunca invective, a calomnia și a înjura pe toți acei pe care îi credea sau se făcea că-i cred inimici sau puțin favorabili binelui și progresului; și-a pus la discrețiunea lor condeiul și limba, scria de porunceală în ziarele lor, batjocorea și calomnia pe acei asupra cărora îl asmuțea și răspîndea vrajba între români, pe care daca nu sentimentele, dar cel puțin necesitățile politice îi unise în chestiunele cele mai fundamentale; mai tîrziu, în timpul coalițiunei pentru apărarea constituțiunei, a devenit omul necesar al camarilei; ca corespondent al ziarelor străine stipendiate din fondurile secrete, calomnia Camera și constituțiunea, cerînd mînă de fier și lovitură de stat; ca funcționar administrativ și judecătoresc, nu consulta decît interesele și patimile favoriților palatului, fără cea mai mică considerațiune pentru lege sau pentru dreptate, pînă cînd a dus pe șeful statului la noaptea de 11 fevruarie.

În cele dintîi zile ale revoluțiunei din 1866 s-a făcut teacă de pămînt; el, care se înmulțea în toate serile, încît îl găseai pretutindeni, nu se arăta nici măcar la fereastră; dar cînd a văzut că izgonirea lui vodă Cuza și depărtarea unor funcționari nu era efectul nici al urei, nici al răzbunării, ci numai necesitatea de a pune capăt abuzurilor, hatîrurilor, prevaricațiunilor și a conjura pericolele politice de care era țara amenințată, și că poporul înțelesese că moderațiunea și generozitatea era o condițiune indispensabilă pentru realizarea aspirațiunelor sale; după ce a așteptat în van cîteva săptămîni realizarea rodomontadelor cu care acei care împinsese pe domnitor în prăpastie voiau să sperie guvernul provizoriu, s-a alăturat încetișor pe lîngă oamenii exagerați, strigînd și cerînd cu dînșii măsuri aspre în contra acelor care avusese afacerile țării în mînă. În curtea Senatului era cu insultătorii, în curtea Mitropoliei, cu acei care cereau pe membrii consiliului comunei Bucureștiului și pe primar. El, care ca jurnalist lăudase concesiunele Godillot și Lemaître, ca funcționar conlucrase cu zel la redactarea

actelor şi ca deputat le votase sau le consfinţise prin adresa din 1865, acum el striga mai tare în contra acestor lucrări, cerînd confiscarea averilor miniştrilor şi a membrilor primăriei Bucureşti ; alerga în toate adunările şi critica moliciunea şi incapacitatea guvernului interimar. N-a trecut mult, şi a devenit omul indispensabil al partidului ordinei, după ce fusese soldatul cel mai disciplinat al comenzilor: „Sus, băieţi, jos, băieţi!“

Fiul cojocarului urmase un drum cu totul opus, a lucrat din toate puterile lui la alegerea lui vodă Cuza, ca principiu al Unirei; dar cînd a văzut că acest domn se depărtează de la calea cea bună, s-a retras. La 11 februarie şi la 1 mai a votat domnul strein, ca un principiu de moralitate, de dreptate şi de stabilitate; acum însă, de cîţiva ani, trăieşte retirat, privind cu durere la mersul lucrurilor.

Deşi aceşti doi oameni, necontenit în tabere politice opuse, însă acest din urmă păstrase vechiului său camarad o adevărată afecţiune; deşi deplora depărtarea lui de la drumul cel adevărat al datoriei şi al demnităţii, dar îşi zicea că abaterile şi rătăcirile lui veneau mai mult de la viaţa de disipaţiune ce apucase şi de la ambiţiunea de a parveni decît de la un suflet pervertit; că furia tinereţei îi întuneca judecata şi îi înăbuşea sentimentele, credea că cu înaintarea vîrstei şi cu potolirea poftelor un om inteligent şi de talent nu se poate să nu se deştepte şi să nu vază prăpastia în care se adînceşte.

Într-o zi, zelosul şi devotatul conservator, om de ordine şi dinastic, cum se intitula în scris şi în vorbe, care nu-i călcase de trei ani în casă, bătu la uşa lui; fusese silit de necesitate să recurgă la îndatoritoarea bunăvoinţă a bunului şi generosului amic al copilăriei şi al juneţei, care de mai multe ori îi venise în ajutor; se găsise într-o poziţiune critică; era de trei luni fără slujbă, guvernul se aflase într-una dintr-acele situaţiuni încurcate în care fusese silit să sacrifice cîţiva din amicii săi cei mai ageri şi mai îndrăzneţi, precum aeronautul aruncă cu sacii de lest şi instrumentele cele mai preţioase ca să se poată ţinea încă cîteva momente în văzduh; împreună cu leafa, îi tăiese toate subvenţiunile şi gheşefturile, îi retrăsese protecţiunea, favoarea şi puterea ce-i acordase pînă atunci pentru serviciile ce-i făcea. Încercase să pledeze două procese luate pe din două cu cli-

enţii, dar nemaiinspirînd acea temere şi frică judecătorilor, le pierduse.

Aruncîndu-se în braţele generosului său amic, cu ochii înecaţi în lacrămi, a început cu invective în contra ingratitudinei miniştrilor, spuind cum a sacrificat toate afecţiunile sale, cum şi-a părăsit amicii cei buni, cum a impus tăcere inimei şi conştiinţei şi cum a călcat în picioare toate datoriile; esasperaţiunea lui era atît de mare şi atît părea de căit de purtarea sa trecută, încît amicul său a crezut momentul favorabil de a-l împinge spre pocăinţă, şi iată conversaţiunea dintre aceşti foşti conşcolari.

X

DISCUŢIUNEA

— De ce strigi şi te indignezi? Poziţiunea dificilă în care te afli şi discreditul în care ai căzut nu sunt decît o consesinţă a purtării tale; drumul ce ai urmat trebuia să te ducă fatalmente, mai curînd sau mai tîrziu, acolo unde ai ajuns. Este scris în înţelepciunea cea înaltă ca nimeni să nu se poată sustrage de la acţiunea legilor morale, precum nu se poate sustrage de la aceea a legilor fizice. Nimeni nu poate face o faptă, fie chiar în secretul cel mai adînc, fără ca ea să nu poarte în sine răsplata ce merită: recompensă, daca fapta este bună, pedeapsă, dacă este rea. Cu cît acea răsplată este mai tîrzie, cu atît este mai puternică; cu cît stă mai mult timp înăbuşită, cu atît izbucneşte cu mai mare intensitate.

— Ştiu că morala religioasă ne ordonă d-a nu face altuia ceea ce n-am voi să ne facă nouă alţii, d-a supune patimile şi poftele noastre, d-a sacrifica interesele pentru binele tutulor, d-a nu oprima pe aproapele nostru, pe care avem datoria a-l iubi şi a-l ajuta, d-a fi cu toţii drepţi şi milostivi; ştiu că în lipsă de credinţe religioase, de ne vom adresa la raţiune, ne spune şi ea că trebuie să facem binele, iar nu răul, şi ne dovedeşte că interesul bine înţeles ne zice să facem fapte care ne onoră, să răspîndim lumina, să arătăm celui ce poate face răul că se espune la pericole şi la răzbunări şi că va fi urmărit zi şi noapte de mustrarea cugetului. Cunosc toate aceste teorii şi le admit pînă la un punt, dar nu văd cum se pot aplica ele la un om care a îndeplinit cu credinţă şi cu devotament ordinile scrise şi verbale

ce i s-au dat. Eu am urmat cu sfinţenie din punt în punt instrucţiunile ce am avut; şi mă pot făli sus şi tare că succesul a încoronat totdauna misiunile ce mi s-au încredinţat. Şi acum, după ce am făcut atîtea servicii, împlinindu-le pe toate cu zel şi inteligenţă, nu este trist să mă văd aruncat deodată în voia întîmplărilor? Şi vei să nu strig la nedreptate, la lipsă de recunoştinţă şi să nu caut să-mi răzbun de omul cu care mă credeam în legături indisolubile prin serviciile ce i-am făcut!

— Dreptatea şi recunoştinţa sunt două din sentimentele cele mai frumoase şi mai nobile ale sufletului, şi nu pot avea nimic a face cu nişte servicii de felul acelor cu care îndatoraţi voi pe guvern; asemenea servicii se plătesc în bani şi în gheşefturi şi nu pot da naştere la sentimente nobile. Cînd acel ce le-a făcut a priimit favorurile ce ai avut tu de la ministru, trebuie să se considere cu desăvîrşire achitat.

— Cum! Cînd un lucrător vine la finele zilei şi-ţi aduce lucrarea ce i-ai încredinţat bine esecutată, şi tu, în loc de a-i arăta mulţumirea ta, dîndu-i de lucru pentru a doua zi, te duci de dai comandele tale altuia, lăsîndu-l pieritor de foame, nu numeşti aceasta ingratitudine şi nedreptate? Cînd n-ai măcar nici scuza că acel altul va şti sau va putea face cel puţin tot aşa de bine! La ochii mei aceasta este ceva şi mai mult decît o nedreptate: este o inepţie; şi un ministru nu are dreptul să întrebuinţeze fondurile statului fără de a avea certitudinea că serviciile ce va dobîndi vor fi echivalente cu cheltuiala făcută; a se espune la rezultate necerte este o risipă de bani publici.

— Teoria ta asupra întrebuinţării banilor statului şi echivalenţa serviciilor dobîndite este adevărată, cu un mic adaos: că acele servicii să fie recunoscute ca folositoare poporului şi ţărei; să fie dovedit că ele servă a îmbunătăţi starea morală şi intelectuală a poporului, a spori bogăţia naţională sau a mări stima şi consideraţiunea ţărei; dar a plăti agenţi de corupţiune dibaci merită calificarea de risipă de bani publici tot aşa de bine şi cînd se dă la agenţi inepţi şi incapabili, cu deosebirea că răul este mai mare în cazul dintîi decît în cel d-al doilea. Dar cum poţi compara lucrarea utilă, laborioasă şi conştiinţioasă a unui brav muncitor cu lucrarea unui agent ale cărui servicii nu se pot mărturisi şi la esecutarea cărora acel ce le face trebuie să-şi strîngă inima şi să-şi

impuie tăcere conştiinţei şi sentimentelor de demnitate şi de echitate? Daca voieşti să ajungi prin raţionament şi prin inducţiuni la concluziuni adevărate, compară lucruri de aceeaşi natură sau lucruri care să aibă, cel puţin, oarecare punturi de asemănare între dînsele; compară daca vei serviciile ce ai adus tu guvernului cu lucrarea unui lăcătuş care fabrică o cheie destinată a servi la sustragerea unei averi streine.

— Comparaţia ta nu este nici măgulitoare, nici dreaptă; meşterul ce-mi dai de esemplu nu s-ar putea să nu ştie că cheia comandată e destinată la deschiderea unei case streine, pe cînd în ceea ce mă priveşte nu era treaba mea să cercetez daca ceea ce mi se ordona să fac era bine sau rău; dar chiar aşa să fie, totuşi, între oameni de firma acelor de care vorbeşti esistă nişte legături de gratitudine şi nişte obligaţiuni pentru serviciile ce şi-au făcut unii altora.

— Aşa este! Dar acea legătură, acea solidaritate nu este espresiunea unui sentiment de dreptate sau de recunoştinţă; ei ţin unul cu altul prin complicitate şi prin temerea de denunţare, nu ar rămînea între ei decît ură şi dispreţ. Solidaritatea care s-a născut în momentul cînd libertatea şi onorul unuia a rămas la discreţiunea celuilalt ar înceta daca temerea s-ar putea preface în securitate, precum a încetat între tine şi ministrul tău, îndată ce el a ajuns a crede că poate face orce fără a avea a se teme de ceva.

— Misiunile cu care am fost însărcinat îmi era ordonate de guvern şi nu puteam bănui că ele să nu fie pentru binele ţărei.

— Nu puteai şi nu trebuiai să crezi că servi ţara, moralitatea şi dreptatea cînd îţi puneai talentul şi activitatea în serviciul unor oameni care, ca să se menţie la putere, nu se dau înapoi nici dinaintea violenţei, nici dinaintea fraudei, care calcă în picioare dreptatea şi moralitatea, care au lăsat frîul pe gîtul funcţionarilor, dîndu-le voie să facă toate abuzurile şi toate necuviinţile, cu singura obligaţiune de a le da voturi în Cameră, în Senat şi în consiliele judeţene şi comunale; cînd scriai şi alergai făgăduind, corumpînd şi amerinţînd, ştiai bine că faci ca şi lăcătuşul de care vorbeam.

— Vorbeai adineaori de legile naturei morale şi fizice la care suntem supuşi, dar instinctul de conservaţiune nu este el cea mai puternică manifestaţiune al uneia dintr-acele legi? Şi nu recunoşti tu fiecăruia dreptul de a apăra şi a conserva

ceea ce este al său? Cum ai vrea ca miniştrii să se lase la discreţiunea partidelor şi a coaliţiunilor şi să nu întrebuinţeze puterea şi influenţa de care dispun ca să-şi facă o majoritate cu care să poată guverna? Cuvîntul este foarte simplu: într-o ţară constituţională nu poţi fi ministru decît avînd majorităţi şi guvernînd după placul şi ideile lor. Cînd n-ai majoritate, nu-ţi poţi aplica ideile, nici face ceea ce voieşti, căci contrariezi ideile şi voinţele majorităţii, întîmpini împotriviri şi nu poţi rămînea ministru, de unde rezultă necesitatea absolută ca să cauţi cu orce preţ a avea o majoritate cu care să poţi face ceea ce voieşti. Asemenea, şi şeful statului este silit să găsească miniştri care să nu aibă altă voinţă decît pe a sa.

— Ca să recunoşti miniştrilor dreptul de a se menţine la putere în virtutea principiului de legitimă apărare, ai fost silit să porneşti de la un punt greşit, de la o idee eronată, să consideri guvernul ca o proprietate a cutărui sau cutărui ministru. Puterea ministerială este o delegaţiune care în statele absolute se dă de suveran în mînele unuia sau mai multor oameni de încredere, pentru paza şi esecutarea legilor; iar în statele constituţionale, precum este al nostru, deşi se dă tot de suveran, dar se cere ca acei oameni să aibă aprobarea şi încrederea poporului, care îşi manifestă voinţa prin trimişii săi. Miniştrii sunt datori a servi cu sinceritate atît pe unul, cît şi pe celalt, şi pe suveran, şi pe popor; să facă ca interesele unuia să coincidă cu ale celuilalt, să facă ca ele să fie identice. A întrebuinţa violenţa şi corupţiunea pentru a da poporului alţi reprezentanţi decît pe acei pe care ar voi el să trimiţă este a ţine puterea prin fraudă şi a-şi face rîs de consimţimîntul şi de aprobarea poporului, este ceva mai mult, este a înnegri poporul în ochii principelui şi a dărîma încrederea ce trebuie să aibă el totdauna în supuşii săi, este a rădica ţărei bunăvoinţa acelui în mînele căruia ea şi-a încredinţat fericirea şi soarta. Baronul de Goertz, ministru lui Carol XII al Suediei, a fost condamnat la moarte fiindcă calomniase naţiunea şi făcuse pe rege să-şi piarză încrederea într-însa[23]. Te-am auzit odinioară cerînd, ca procuror, pedepsirea unui biet vătaf pentru că regulase o daraveră de bani, servindu-se cu o procură stoarsă prin fraudă de la proprietarul care îi încredinţase administraţiunea moşiei sale, deşi falsul nu era făcut de acel îngrijitor, ci de un subordonat al său; îmi aduc aminte cu

cîtă stăruință cereai osîndirea acelor doi păcătoși! Ce de argumente frumoase ți-au ieșit atunci din gură! Părea că vorbește Chrisostomul: „Moralitatea publică și privată, securitatea averei, a onorului ș-a familiei și chiar esistența statului român — ziceai tu — vor fi de acum înainte în voia tîlharilor daca nu se vor trimite acel vătaf împreună cu logofătul său la ocnă." Acum găsești foarte natural ca miniștrii să dispuie de banii publici cu încuviințarea unor oameni care se prezintă cu procuri luate prin violență, prin corupțiune și prin fraudă, precum era aceea în contra căreia tunai și fulgerai; găsești natural ca, în loc de a lăsa poporul să trămiță oameni în care are încredere, miniștrii tăi să le impuie și să le substituie alții, pe care nu-i cunoaște nici măcar din auzite; și d-astă dată nu te îngrijești nici de securitatea averei, a onorului ș-a familiei, nici de esistența statului român. Vezi justiția dată după capriciul, mania, ura și afecțiunea miniștrilor, pe magistrați consultînd mai mult patimile decît dosarele, opiniunea lucrată de o presă ieșită din condeie plătite din sudoarea muncitorului nu ca să-l lumineze și să-l moralizeze, dar ca să înjure și să batjocorească pe oricine nu se închină acelor care se servă de putere ca să-l oprime, să-l jefuiască și să-i falsifice ideile. Nu numai nu te indignezi și nu te îngrijești, dar încă ajuți pe acei care suflă corupțiunea și jaful prin agenții lor oficiali și oficioși pînă în colibele cele mai depărtate și înfășură națiunea întreagă într-o negură din care nu mai poate vedea lumina și care o îneacă. Astăzi strigi și amerinți nu pentru că ai voi să oprești răul, dar pentru că ministrul nu mai voiește să se serve cu tine la realizarea scopurilor sale; te miri de inepția lui, pe cînd nu ai decît să te pui în puntul său de vedere ca să o înțelegi; te alungă, pentru că nu mai are trebuință de tine, sau pentru că te crede un instrument tocit, sau pentru că a găsit un agent mai ager, mai sprinten, mai dibaci, poate că cu ceea ce-ți plătea ție a găsit doi agenți în loc de unul; s-o mai fi ieftenit marfa; cerințe noi de satisfăcut, vreun prieten sau vreo rudă scăpătată de chivernisit; căci nu e vorba de a servi țara sau de a întrebuința banii contribuabililor într-un mod folositor demnității, securității și bunului trai al poporului, ci de a se menține la putere făcîndu-și cît mai mulți devotați și susțiitori. Pentru miniștrii noștri toate se reduc, cum ai zis, la a-și face cu orice preț o majoritate. Cît

pentru dorința de a pune în practică ideile lor, chiar de s-ar putea admite legitimitatea acelor cugetări, o idee politică nu trebuie tradusă în fapt sau în lege pînă ce mai întîi nu va fi pătruns în spiritul poporului, căci altfel nu este decît o impunere pe care națiunea așteaptă numai o ocaziune ca să o lepede. În Anglia, un ministru care ar voi să puie în practică o idee înainte de a se discuta de popor, ani întregi, în ziare, în pamflete, în scrieri voluminoase, în meetinguri și chiar prin moțiuni repetite în Parlament, ar fi considerat ca demn de trimis la Bedlam.[24] Într-acea țară conservatoare se zice că un ministru nu are dreptul a fi mai cu minte decît toată lumea. Miniștri ca Gladstone, cînd au o idee care, după credința lor, ar contribui la sporirea fericirei naționale, o pun înainte ca să se discute în public și cînd o cred destul de studiată de popor, fac apel la națiune, care răspunde cum a răspuns anul trecut, trimițînd o majoritate care îi obligă să se retragă și face pe suveran să cheme la putere pe un Disraeli, dovadă că ideea reformei nu a ajuns încă la maturitatea cuvenită. Gladstone astăzi scrie și se agită din toate puterile sale, așteptînd ca ideea sa să pătrunză mai adînc în spiritul poporului englez, și cînd ea își va face drumul cerut, ministrul, care va vedea că opinia se pronunță pentru o idee ce nu împărtășește, va consulta la rîndul său țara și se va retrage, lăsînd realizarea ei pe răspunderea lui Gladstone sau acelui care îl va urma în credințele sale; astfel a urmat miniștrii tory cu legea cerealelor, cînd națiunea le-a arătat că trebuia să cedeze locul lor lui *sir* Robert Peel. Care ministru în Anglia și-ar putea permite să ia banii celor ce muncesc din zi pînă în noapte și să-i împartă la cei care îi oprimă și-i corumpe sub pretest că voiește să realizeze niște idei care nu au devenit încă ale națiunei?

— Tabloul ce faci de starea lucrurilor este esact; dar de ce să fii nedrept cu mine și să crezi că și eu nu văd cu mîhnire cele ce se petrec și că n-aș dori să fie țara condusă astfel cum ar trebui să fie: pace, liniște și frăție între oameni; probitate și dreptate în administrațiune și în justiție, economie în finanțe, lumea ocupată a lucra și a progresa? Dar m-am gîndit și m-am răzgîndit, am întors și am învîrtit în tot chipul de o mie de ori în capul meu și m-am convins că nu se poate. V-ați numărat voi ăștia care voiți, cum s-ar zice, binele pentru bine, ca să știți cîți sunteți? Eu, după niște observații ale

mele, mai că n-aş crede să vă puteţi sui la cifra de zece sau de douăzeci, şi aceia dezuniţi, pe cînd ceilalţi sunt mulţi, se numără cu miile; şi ori de cîte ori veţi rădica capul, ei vor fi destul de tari ca să vă lovească şi să vă supuie. Ei, ca să se înţeleagă şi să se unească, nu au trebuinţă, ca voi, să se adune, să discute, să facă profesiuni de credinţă, să numească comitete şi să propage ideile lor; ei sunt uniţi de fel, nu au trebuinţă nici de organizare, nici de programe, sunt solidari unii cu alţii; se conduc de instinctul de conservaţiune; ştiu că daca s-ar stabili o stare de lucruri cum voiţi voi şi cum ar trebui să fie, ei ar muri de foame.

— Nu suntem nici zece, nici o mie; noi nu suntem o clică, o gaşcă sau o camoră, nu suntem nici chiar un partit, ci suntem toţi românii care suferim şi simţim relele, suntem marea majoritate a ţării, poporul care munceşte şi care plăteşte; vă putem face să intraţi în noian orcînd am voi să ne dăm mîna pentru o răsturnare; dar nu voim răsturnări, pentru că nu ne importă schimbarea oamenilor, voim schimbarea lucrurilor, voim progresul în stabilitate.

— Nu vă faceţi oare iluziuni cînd vă credeţi atît de puternici şi cînd vă închipuiţi că ţara este cu voi? Ş-apoi în număr constă puterea? Mulţi sunt creştinii din Imperiul otoman, mulţi sunt românii şi slavii din Ungaria, şi cu toate acestea îi conţine un pumn de turci şi de magiari; zi-mi cît vei voi că, de şi-ar da mîna, i-ar scoate şi pe unii şi pe alţii din ţara lor numai cu cobiliţa, că eu văd că nu-şi dau mîna.

— În ţările de care vorbeşti, cel după urmă turc îşi va da cea după urmă picătură de sînge pentru a păstra cît va putea sultanului provinciile cucerite, precum ar face şi ungurul pentru a păstra coroanei sfîntului Ştefan Banatul, Transilvania, Voevodina, Slavonia şi Croaţia; dar la noi, slavă Domnului, nu avem nici neam domnitor strein poporului român, nici cler care să-şi ia inspiraţiunile afară din ţară, nici armată compusă sau comandată de streini şi de mercenari. La noi, în toţi timpii, popor, cler şi armată au fost cu ţara şi pentru ţară

— Aşa este, nu avem o gintă dominantă de neam strein, dar avem pe ciocoi. Afară de plugar, nu mai avem decît o singură clasă: pe biurocrat, care, deşi ieşit în mare parte din popor, dar, îndată ce a pus mîna pe condei într-o cancelarie, încetează d-a mai simpatiza cu poporul; se desparte de

dînsul, precum se desparte catolicul de ţara lui cînd îmbracă haină de preot. Biurocratul ţine la noi locul unui neam domnitor; el este pentru român ceea ce este turcul în Rumelia şi magiarul în Transilvania; şi nu putem tăgădui că biurocraţia este partea inteligentă şi luminată a ţărei; plugarul se teme de el pentru că vede puterea în mîna lui, îl ştie de frică şi îl ascultă; el conduce poporul; dar îmi vei zice că-l conduce rău, că-l împilează, că-l jăfuieşte şi-l corumpe: se poate, dar nu este mai puţin adevărat că-l conduce şi face cu el orice voieşte. El este statul, ţara este pe mîna lui.

— Acestea sunt ideile care predomnesc în spiritul oamenilor noştri de la guvern; ei cred că încurajînd funcţionarismul şi sporind numărul posturilor, îşi măresc puterea, întăresc o clasă, crezînd că le servă a conţine partea cea numeroasă a naţiunei; se înşeală, pentru că fac să nască pe toată ziua cerinţe noi, care merg tot crescînd şi pe care într-o zi o să le fie imposibil a le satisface, pentru că nu o să se poată urma în aceeaşi progresiune şi cu crearea de posturi; guvernul îşi va face într-acea clasă activă şi inteligentă din ce în ce mai mulţi nemulţumiţi şi paraponisiţi. Ca să facă loc unuia şi să satisfacă o cerinţă nouă şi urgentă, trebuie să mîhnească pe zece alţii care aşteaptă numiri şi înaintări.

— Convin şi eu că sunt prea mulţi funcţionari inutili; dar care ministru ar îndrăzni să se atingă de vreunul, să-l lase fără leafă sau fără pensie?

— Fără îndoială, este mai lesne a înfiinţa posturi decît a suprima; dar o bună chibzuire ne-ar arăta că suprimarea unui post supără numai pe un singur om, în vreme ce aceea ce se petrece, trecerea unui serviţiu din mînă-n mînă, destituirile şi punerile în disponibilitate nemulţumesc de zece ori mai mulţi postulanţi şi aspiranţi, şi paraponele merg înmulţindu-se.

— Nu se mai teme guvernul de nemulţumiri şi ameninţări; astăzi are o armată numeroasă şi bine disciplinată; să poftească dumnealor daca îndrăznesc: guvernul îi aşteaptă pe stradă ca să le dea o lecţiune, să-i inveţe minte!

— Am auzit de mult şi de multe ori această sfidare imprudentă. Ar trebui să ştie că o armată nu este o adunătură de automaţi, ea îşi are aspiraţiunile şi ambiţiunile ei; militarul îşi face o lume de idei în care trăieşte şi cu care se hrăneşte, idei cavalereşti, patriotice şi măreţe, el este setos de glorie şi

de onoruri; numai atunci guvernul poate conta pe afecțiunea și devotamentul lui, cînd o ști că nu i se va cere sîngele decît pentru apărarea țărei în contra streinului; iar nu cînd i se va spune că este chemat să impuie tăcerea morții nemulțumirilor legitime ale poporului ș-a trage asupra fraților și părinților săi, nici cînd se ține ofițerilor cuvinte ca acestea: „Țara noastră are doi inimici: unul dinafară, de care răspund eu, celălalt dinîntru, pe care să-l zdrobiți". Armatele care ajung a se convinge că guvernul nu esistă decît printr-însele se strîng cu inima îndoioasă împrejurul drapelului, cer și voiesc ca acele guverne să esiste numai pentru dînsele și printr-însele, devin armatele de pretoriani și de ianiceri care au opres, au răsturnat și au pustiit; iar cînd o rază de patriotism încălzește inima lor, pedepsesc pe acel care cugetă a face dintr-însele instrumentul unei opresiuni și al unei dominațiuni nedemne. Nu avem trebuință să ne suim mult în cursul anilor, o aruncătură de ochi asupra secolului în care trăim ne va arăta numeroase esemple de la răsărit pînă la apus.

— Cu sistemul adoptat de ministerul actual, am dobîndit un rezultat important, am izbutit a avea un guvern care durează de patru ani, în vreme ce pînă aci durata ministerielor se număra cu lunile. Cînd ne-am mai învrednicit noi oare să vedem deschizîndu-se a patra și cea după urmă sesiune ordinară a unei legislaturi? Fapt însemnat, care dovedește buna înțelegere ce domnește între puterile statului. Astăzi țara a dobîndit conștiința trebuințelor sale reale, înaintează cu maturitate în dezvoltarea morală și economică; au trecut acele lupte înverșunate care opreau marșa guvernului și avem, în fine, o stabilitate.

— Stabilitatea răului, vrei să zici; aceea am avut-o totdauna în timpii domnilor fanarioți și regulamentari; pe cînd miniștrii erau niște favoriți ai domnului, ei guvernau în tot timpul duratei patronului lor și se duceau în țară o dată cu dînsul. Stabilitatea constă în durata suveranului și a dinastiei, iar nu în durata miniștrilor; schimbarea miniștrilor în sistemul constituțional, vie ea de la principe, vie ea de la popor, este o dovadă că și șeful statului, și reprezentațiunea națională caută să găsească oamenii care să poată identifica ideile și interesele principelui cu ale poporului și să aducă în stat acea armonie fără care nu se poate aștepta alt rezultat decît opresiune, corumpțiune și turburări.

— Cum vei tu ca un popor incult și ignorant, care nu știe nici ce-i trebuie, nici ce voiește, să fie lăsat în voia lui și să nu fie condus de oamenii care se ocupă de fericirea lui? Poate că în teorie durata unui minister să nu fie o dovadă de bunătatea acelui guvern; dar nu se poate contesta că este cel puțin o dovadă că el convine țărei; națiunile au totdauna guvernele ce merită, și omul de la cîrma statului este adevăratul reflect al poporului, prototipul lui, oglinda moralității și a instinctelor sale bune și rele, barometrul stării lui de civilizațiune: „*Tels sont les peuples, tels sont les gouvernements*“* este un adagiu care datează încă dinainte de Machiavel. Daca din întîmplare o țară și-ar da alt șef decît pe cel ce merită, din două una: sau că el se va transforma identificîndu-se cu starea morală a poporului, adică a oamenilor care conduc acel popor, și va duce-o bine, sau că va stărui în ideile sale incompatibile cu ale acelor oameni și va trebui să-și ia ochi de fiară, să se ducă sau să întreprinză o luptă de toate zilele care, orcum se va întoarce, nu va putea avea decît rezultate rele pentru dînsul și pentru țară. Uite, noi avem o haită de oameni care au esploatat și au compromis toate regimele, care s-au bucurat și au profitat de toate umilințile și de toate apăsările care au căzut pe dînsa, care au combătut din toate puterile lor aspirațiunile românești, care în tot timpul au împilat și au jefuit țara, al căror caracter lingușitor și vil este cunoscut; lumea îi cunoaște; poporul se indignează în contra faptelor lor; din vreme în vreme, îi urgisește, îi gonește, nu mai voiește nici să-i vază, nici să-i auză; atunci ei se fac teacă de pămînt, se ascund ca broasca de vreme rea, se fac nevăzuți, intră în gaură de șarpe; dar, îndată ce lucrurile se potolesc, ies cîte unul, unul, ca strigoii, se raliază la noua stare de lucruri în contra stabilirei căria au complotat, se introduc cu încetul prin lingușiri, prin intrigi și prin tot felul de mijloace, se substituie celor chemați de popor și reîncep a practica obiceiurile lor și sistemul cel vechi. Dă-mi voie să crez că aceștia sunt espresiunea cea adevărată a țărei și că voi sunteți numai niște ideologi.

— A esplica cu asemenea esemple starea lucrurilor și a susține cu astfel de argumente concursul culpabil ce dați tentativelor de restaurare a trecutului și tendințelor cioco-

---

* Guvernele sînt așa cum sînt popoarele.

iești este a păcătui în contra rațiunei și în contra moralei politice și sociale. Daca guvernele ar fi fost totdauna adevărata espresiune a stării morale și a cerințelor poporului, nu am fi văzut în lume nici turburări, nici revoluțiuni, ci numai guverne trăind în perpetuă armonie cu popoarele; pe cînd, din contra, și istoria, și prezentul ni le arată în luptă continuă, tîrînd și împingînd unele pe altele pe calea progresului sau a reacțiunei, inițiativa viind cînd de la unul, cînd de la altul; aceasta este istoria revoluțiunilor de sus și de jos, acțiunea dintr-o parte, cînd reacțiunea vine din cealaltă; lupte și răsturnări care n-au putut proveni decît din divergințele de idei ce esistau între popoare și guvernele lor, din incompatibilitățile dintre suverani și subordinații lor, adică că guvernele nu erau ceea ce erau popoarele. Poți tu crede că poporul francez, cu mulți ani înaintea revoluțiunei de la 1789, era ceea ce era guvernele lui Calonne[25] și lui de Brienne, că era mulțumit de otcupuri, de concesiuni și de monopoluri? Urgia cea grozavă care a durat șase ani nu-ți dovedește că de mult francezii nu mai aveau guvernul ce le convenea, că de mult ura se grămădea peste ură, că guvernul lui Ludovic XVI nu era ceea ce era poporul; că unul mersese înainte cu ideile, pe cînd cellalt rămăsese înapoi și că, dacă nu s-au despărțit de mai demult unul de altul, este pentru că poporului îi lipsea sau puterea materială de a lupta, sau că nu știa cu ce să înlocuiască ceea ce era? Voi luați cîte o frază care credeți că vine în ajutorul sofismelor prin care scuzați ceea ce este, vă agățați de dînsa și o treceți din gură în gură ca cuvînt de *Evangelie*, fără a o supune faptelor istoriei, ca să vedeți daca ea este conformă cu adevărul. Din norocire, altele sunt principiile care conduc societățile sănătoase și civilizate. Ele sunt mai conforme cu preceptele moralei și mai consolatoare pentru omenire; acele principii fac fericirea și mărirea statelor care le aplică cu sinceritate. Astăzi guvernele sunt ale popoarelor, iar nu popoarele ale guvernelor, și au datorii de împlinit. Guvernul trebuie să lumineze poporul, orcare ar fi credințele politice ale oamenilor de la guvern și forma guvernului, el este dator să conducă poporul pe calea moralității, a justiției și a progresului; trebuie să se serve în îndeplinirea misiunei sale cu tot ce națiunea are mai capabil și mai onorabil. Oamenii guvernului trebuie să formeze o corporațiune de probitate și impar-

ţialitate; a se servi de oameni fără principii şi fără conştiinţă, de oameni pierduţi în opiniune şi fără moralitate este a trăda mandatul ce a priimit de la naţiune şi a comite o crimă de les-naţiune. Lipsa de onor şi de justiţie nu este mai puţin blamabilă şi condamnabilă într-un guvern despotic decît într-un guvern monarhic constituţional sau republican. Acestea sunt, dragul meu, ideile moraliştilor şi politicilor, iar nu de a scuza, cum faci tu, imoralitatea, abuzul şi injustiţia prin fraze seci, fără înţeles, şi prin sofisme. Pentru edificarea miniştrilor tăi, îţi voi cita cîteva linii din Montesquieu, autorul tău favorit de altădată:

„Cel mai mare rău ce face un ministru fără probitate nu este de a deservi pe principe şi de a ruina poporul; la părerea mea este un altul, de o mie de ori mai primejdios, este răul esemplu ce dă...

Am văzut o naţiune generoasă, prin natura ei, stricată (pervertită) de la cel mai de jos supus pînă la cel mai mare, prin răul esemplu al unui ministru; am văzut un popor întreg la care generozitatea, probitatea, candoarea şi buna-credinţă au fost considerate totdauna ca nişte calităţi naturale, să devie deodată cel după urmă din popoare, răul comunicîndu-se şi necruţînd nici măcar pe membrii cei mai zdraveni; am văzut pe oamenii cei mai virtuoşi făcînd lucruri nedemne şi violînd în toate împrejurările vieţei lor cele dintîi principii ale justiţiei, sub cuvîntul van că şi a lor a fost violată.

Cereau legi odioase ca să-i garanteze în contra acţiunilor celor mai nemernice şi numeau injustiţia şi perfidia necesitate...

Am văzut să se nască deodată în toate inimile o sete nestinsă de bogăţii; am văzut formîndu-se într-un moment o uricioasă conjuraţiune de îmbogăţire, nu printr-o muncă onestă şi o generoasă industrie, dar prin ruina principelui, a statului şi a concetăţenilor.

Am văzut un onest cetăţean, într-acei timpi nenorociţi, zicîndu-şi totdauna cînd se culca: «Azi am ruinat o familie, mîne voi ruina alta».

«Mă duc, zicea un altul, cu un om îmbrăcat în negru, cu călimări în mînă şi cu condeiul la ureche, să asasinez pe toţi aceia care m-au obligat.»

Un altul zicea:

«Văd că-mi pui trebile la cale: este adevărat că acum trei zile, cînd mă duceam să plătesc nişte bani, lăsam o familie cu lacrimile pe obraz; risipeam zestrea a două fete cinstite, lăsam pe un biet băiat fără mijloace de a-şi face educaţiunea; tatăl lor va muri de durere, muma moare de inimă rea; dar eu n-am făcut decît ceea ce-mi permite legea.»

Care crimă mai mare decît aceea ce comite un ministru cînd corumpe moravurile unei naţiuni întregi, degradă inimile cele mai generoase, înnegreşte strălucirea demnităţilor, întunecă chiar virtutea şi cufundă *cea mai înaltă naştere* în disprețul universal.

Ce va zice posteritatea cînd va roşi de ruşinea părinţilor ei? Ce va zice poporul care se va naşte cînd va compara fierul strămoşilor cu aurul acelora cărora le datoreşte d-a dreptul viaţa? Nu sunt la îndoială că cei nobili vor lepăda din spiţa neamului *(leurs quartiers)* o treaptă nedemnă de nobleţă care îi dezonoră şi că vor lăsa generaţiunea prezentă în grozavul noian în care s-a pus."*

---

* *„Le plus grand mal que fait un ministre sans probité n'est pas de desservir son prince et de ruiner son peuple; il y en a un autre, à mon avis, mille fois plus dangereux: c'est le mauvais exemple qu'il donne...*

J'y ai vu une nation, naturellement généreuse, pervertie en un instant, depuis le dernier des sujets jusqu'aux plus grands, par les mauvais exemples d'un ministre; j'y ai vu tout un peuple, chez qui la générosité, la probité, la candeur et la bonne fois ont passé, de tout temps, pour des qualités naturelles, devenir tout à coup le dernier des peuples; le mal se communiquer, n'épargner pas même les membres les plus sains; les hommes les plus vertueux faire des choses indignes et violer, dans toutes les occasions de leur vie, les premiers principes de la justice, sur ce vain prétexte qu'on la leur avait violée.

Ils appelaient des lois odieuses en garantie des actions les plus lâches, et nommaient nécessité l'injustice et la perfidie.

J'ai vu naître soudain, dans tous les coeurs, une soif insatiable de richesses. J'ai vu se former, en un moment, une détestable conjuration de s'enrichir, non par un honnête travail et une généreuse industrie, mais par la ruine du prince, de l'état et des conciteyens.

J'ai vu un honnête citoyen, dans ces temps malheureux, ne se coucher qu'en disant: «J'ai ruiné une famille aujourd'hui; j'en ruinerai une autre demain.»

«Je vais, disait un autre, avec un homme noir qui porte un écritoire à la main et un fer pointu à l'oreille, assassiner tous ceux à qui j'ai de l'obligation.»

Un autre disait: «Je vois que j'accomode mes affaires: il est vrai que lorsque j'allai, il y a trois jours, faire un certain paiment, je laissais toutè une famille en larmes, que je dissipais la dôt de deux honnêtes filles,

— Guvernele pe care le condamna Montesquieu cu atîta asprime aveau puterea de a face ceea ce voiau; lor li se cuvenea prin urmare blamul cînd făceau răul, precum aveau și lauda cînd făceau binele. Supușii lor nu aveau ca la noi astăzi cîte trei și patru voturi în fel de fel de colegii electorale. Acum miniștrii nu mai fac ce vor, dar ceea ce le ordonă națiunea prin reprezentanții săi; sunt puși sub privegherea continuă și imediată a corpurilor legiuitoare și a consiliilor comunale și județene; nu au decît să-i lumineze, să-i oprească cînd văd că fac rău, să le facă cunoscut voințele și trebuințele poporului; este treaba lor să-i conducă și să-i împingă pe calea progresului și a civilizațiunei. Trebuie să mărturisim că, sub acest punct de vedere, sistemul constituțional este foarte comod pentru guverne, le-a rădicat orce răspundere, dînd-o toată asupra poporului, și a lăsat miniștrilor numai grija de a căuta să aibă pentru dînșii țara legală, adică majoritățile parlamentelor.

— În adevăr, astfel își înțeleg miniștrii noștri misiunea; dar crezi tu că a-și combina Camere de complezenți, de lingăi și de ciocoi, care să nu aibă altă voință decît p-a guvernului, votînd tot ce le cere, și a zice pe urmă că au aprobarea și încuviințarea țărei, nu este a-și minți lor înșile și a rădica suveranului mijloacele de a cunoaște sentimentele și trebuințele supușilor săi? Nu este a face să asiste lumea, mai curînd sau mai tîrziu, la straniul spectacol al unui popor desperat în fața unei reprezentațiuni care trăiește în cea mai perfectă armonie cu miniștrii și declară prin voturi și prin adrese fericirea și satisfacțiunea națiunei? Nu este a espune pe șeful statului să crează că domnește asupra unei țări care îl adoră,

---

que j'étais l'éducation à un petit garçon. Le père en mourra de douleur. La mère périt de tristesse; mais je n'ai fait que ce qui est permis par la loi.»

Quel plus grand crime que celui que commet un ministre, lorsqu'il corrompt les moeurs de toute une nation, dégrade les âmes les plus généreuses, ternit l'éclat des dignités, obscurcit la vertu même et confond la plus haute naissance dans le mépris universel.

Que dira la postérité lorsqu'il lui faudra rougir de la honte de ses pères? Que dira le peuple naissant lorsqu'il comparera le fer de ses ayeux, avec l'or de ceux à qui il doit immédiatement le jour? Je ne doute pas que les nobles ne retranchent de leurs quartiers un indigne degré de noblesse, qui les deshonoré, et ne laissent la génération présente dans l'affreux néant où elle s'est mise." (n.a.)

pe cînd indignarea este la culme şi revoluţiunea bate la uşă? Este a-l face să răspundă, în ignorenţa sa, de starea lucrurilor, cum răspundea bunul rege Ludovic-Philippe, cînd zicea acelor care, sau din iubire către regimul constituţional, sau de devotament pentru persoana şi familia regală, credeau de datorie a-l preveni despre pericolul ce-l înconjura: „Am ţara legală cu mine, acei care cer reforma *sunt orbi!*“ Credea că majoritatea care îi adresa laude şi mulţumiri era espresiunea ţărei, pe cînd ea nu reprezinta decît meşteşugurile miniştrilor. A doua zi, nenorocitul rege părăsea Tuileriile, şi busturile lui purtau pe ochi o bandă cu inscripţiunea: „*Erai orb!*“ Un rege înzestrat cu toate virtuţile, care putea să facă fericirea Franţei, a fost victima setei de putere a oamenilor în care îşi pusese încredere. Istoria ne oferă esemple şi mai recente de asemenea natură.

Nu este monstruos să faceţi pe popor răspunzător de faptele voastre cînd întrebuinţaţi frauda, corupţiunea şi violenţa, ca să aveţi reprezentanţi pe care el nici nu-i cunoaşte, nici nu-i stimă? Vă pare grea răspunderea cheltuielilor nesocotite, a concesiunilor oneroase, a jafurilor şi a nedreptăţilor ce se comit şi căutaţi a o arunca asupra altora.

— Dar alegătorii nu sînt ei nicidecum vinovaţi cînd se înduplecă a face voinţa guvernului, unii de interes, alţii de frică sau de complezenţă, cedînd trebuinţelor şi făgăduielilor, şi alţii ascunzîndu-se şi abţinîndu-se, ca să nu se compromită? Nu crezi că daca ar fi mai geloşi de dreptul ce le dă legea, candidaturile oficiale, cu toate bîtele şi cu toată acţiunea funcţionarilor, nu ar avea atîta succes?

— Iată-ne, în fine, de acord asupra unui punct. Sunt în adevăr mulţi care cred că şi-au făcut datoria cînd nu şi-au dat votul lor pentru candidatul guvernului, ca Pilat, care credea că se spală de sîngele nevinovat care era să se verse; nu înţeleg că, deşi nu dau răului ce se face un concurs fâţiş, dar îi dau concursul slăbiciunei şi nepăsării lor; căci pe cînd agenţii guvernului aleargă zi şi noaptea din casă în casă, înşelînd, amerinţînd şi corumpînd, ei lasă pe amicii şi rudele lor prada acelor acţiuni; îşi ascund chiar votul lor propriu, ca să nu cumva să afle domnul prefect că nu au fost favorabili recomandatului şi impusului domnului ministru. Daca purtarea guvernului în alegeri este culpabilă, indiferentismul şi inerţia alegătorilor este şi mai culpabilă, căci ei, în

timpul alegerilor, sunt chemați a-și manifesta voințele, a-și arăta trebuințele și a se afirma prin omul căruia încredințează mandatul de a reprezenta și a apăra interesele lor. A se abține de la vot și a nu lua o parte activă în lupta electorală este cea mai mare greșeală ce poate comite un bun cetățean, pentru că pregătește țărei lui furtuni și vijelii care duc drept la revoluțiuni și răsturnări.

— Oamenii de la guvern trebuie înainte de toate să fie conservatori. A lăsa alegerile libere este a le da pe mînele perturbatorilor și a anarhiștilor și a espune societatea la tot felul de pericole; libertatea este un cuvînt magic, care ne poate entuziasma în anii juneței noastre, este leagănul turburărilor și revoluțiunilor, dar devine o minge pe care partidele și-o aruncă una alteia, ca cărbunele din joc, pe care îl trecem vecinului îndată ce punem mîna pe dînsul. Poporul lăsat în voia lui nu ar avea nici pavagiu, nici canale, nici felinare pe strade; ar trăi în noroi, în praf și în sălbăticie, fără școală și fără biserică. Ea este negațiunea progresului și a stabilității. Binele trebuie impus, și omul politic, care are ambițiunea de a lăsa un nume glorios, nu poate face altfel decît să opteze pentru progres; de aceea vedem totdauna că conservatorii de astăzi sunt liberalii de ieri, precum și liberalii de astăzi sunt niște conservatori în perspectivă. Am avut și eu odinioară veleități de liberalism, dar cînd am văzut că chiar cei mai mari revoluționari, ca Robespierre și ca Saint-Just, nu puteau să facă să se admită ideile și credințele lor decît impuindu-le prin teroare, a trebuit să convin că libertatea nu poate da rezultatele ce promite.

— Oamenii de care vorbești au plătit cu capul lor eroarea de a crede că ideile și credințele se pot impune prin putere și prin teroare. Ei erau niște republicani fanatici, care credeau că pot forma societatea franceză după tipul Bruților, Catonilor și al Grecilor*, și voiau să inspire concetățenilor lor ura pentru monarhie și iubirea virtuților din alți timpi; nu țineau seamă nici de spiritul secolului, nici de moravuri, nici de religiunea poporului, de aceea în loc de a crea, ca Washington și ca Jefferson, o societate liberă, au aruncat Franța în brațele perturbațiunilor și despotismului în care se dezbate de un secol. Oamenii estremi și esagerați nu au fost

* Grachilor.

și nici nu pot fi liberali, au fost pasionați și impațienți, și în loc de a servi libertatea, au compromis-o. Voind să impuie ideile lor cu forța, au făcut trebile absolutismului. Libertatea este un drept natural al omului, o însușire a vieței, ea esistă de sine și nu are trebuință să fie impusă. Nu numai că nu esclude progresul, dar îl trage după dînsa; progres și libertate sunt două idei corelative, una este o consecință a celeilalte, sunt precursorul una alteia. Lucrările geniale și acele care au înlesnit bunul trai al popoarelor și dezvoltarea civilizațiunei s-au făcut și se fac sub egida libertății. Starea școalelor și a bisericii în Statele Unite, unde domnește libertatea, lucrările care îmbunătățesc starea igienică aduc confort și înlesnire vieței în orașe și la sate, întrece tot ce esistă în continentele cele vechi. Pînă acum Europa nu are nici o lucrare care să se poată compara cu drumul-de-fier al istmului sau cu canalul Erie, care unește lacul cu rîul Hudson. Nici o țară din lume nu este mai conservatoare decît libera Anglie; dar trebuie să o spunem, acolo oamenii politici, și mai ales cei conservatori, au ideea că, pentru a păstra un lucru, trebuie să caute a face ca acel lucru, om sau instituțiune, să fie plăcut, iubit și stimat de toți, ca să intereseze națiunea întreagă la esistența și la conservarea lui, iar nu a-l face să fie odios, să fie pentru unii mumă și pentru alții ciumă și să fie considerat ca o pacoste căzută asupra țărei. Acei oameni de stat conservatori au ideea că progresul, ordinea și stabilitatea nu pot [să] esiste fără libertate, pe cînd voi le declarați incompatibile și vă serviți de dînsele ca să justificați cheltuieli nesocotite și nelegitimate, violări de lege și tentative de restaurarea unui trecut nenorocit.

Nu este de mirat că se găsesc șapte inși care își pun egoismul mai presus de orce sentimente și de orce datorie; dar ceea ce este trist este a vedea oameni tineri, inteligenți și învățați care le dau concursul lor și îi ajută a-și face rîs de instituțiunile și de interesele țărei.

— Aceasta provine din cauză că suntem declasați, alergăm peste cîmpi, împingîndu-ne unii peste alții, care mai de care, să ajungem mai degrabă, nu mai știm unde; într-o asemenea învălmășeală, cum vei să lupt fără a căuta să răstorn pe acela care te împiedică în drum ca să treci înainte? Ești silit să te închini la acel care te poate ajuta, să-l lingușești și să te înjosești, nu mai ai timp să te mai uiți îndă-

răt, nici în lături, la acei care trăiesc într-un alt cerc de idei, dar care nu te pot ajuta să te sui, şi să ajungem treptat a ne dezbrăca de tot ce se numeşte bunăcredinţă, sacrificii, devotament, abnegaţiune şi recunoştinţă, ca de nişte prejudeţe de alte secole, care ne-ar opri în drumul nostru, ne-ar goni din societatea în care ne-am obicinuit şi ne-ar condamna la izolare şi la mizerie. În lupta pentru esistenţă, fiecare are datoria să caute meseria care poate să-i procure traiul cel mai bun şi mai lesne. Alergăm la şcoala de drept pentru că ne deschide toate carierele. La noi, daca nu ai un caftan de doctor sau de licenţiat în drept, fie măcar de la Sadagura, nu ştii nimic, eşti un ignorent, chiar de ai fi ca repauzatul Humboldt de procopsit.

Ne facem avocaţi şi ziarişti şi adoptăm obiceiurile meseriei, căci ideile şi credinţele ne sunt dictate mai totdauna de cercul în care trăim, unde domină acelea care se potrivesc mai bine cu interesele corporaţiunei.

— Legişti şi ziarişti ca Royer-Collard, ca Dupin, Thiers, Armand Carrel, Fox, Chattam Burke şi o sută de alţii care au adus servicii însemnate statului nu cugetau ca tine, ei au fost conduşi de iubirea ţărei şi a adevărului, de dorinţa de a lumina opiniunea şi d-a apăra drepturile poporului şi ale naţiunei; de aceea au devenit oratori mari, oameni de stat şi publicişti eminenţi[28]. Acei care sunt conduşi de poftele şi de aspiraţiunile care împing la şcoala de drept pe unii din tinerii noştri care în studiul legilor caută o meserie, iar nu ştiinţa dreptului şi a binelui, pot deveni nişte vorbitori şi nişte foliculari de talent, dar le va lipsi totdauna convicţiunile şi ideile mari şi generoase, limba şi pana lor vor fi totdauna a acelor care plătesc; pot deveni dibaci în mînuirea sofismei şi a minciunei, dar vor fi incapabili de a se ridica cu inima şi cu spiritul la înălţimea trebuinţelor şi ale aspiraţiunilor ţărei.

— Puterea a căzut pe mînile avocaţilor şi ziariştilor, şi ştii bine că azi puterea primează dreptul în toate, şi mai ales în politică. Vei esemple? Îţi pot da o sută şi o mie:

Sunt acum douăzeci de ani, generalul Mencikof este trimis la Constantinopole ca să ceară de la Poartă drepturi pentru creştinii din Imperiul otoman; doi ani întregi, Anglia şi Franţa varsă gîrlă de sînge şi cheltuiesc munţi de aur ca să-l oprească. Ce fac după biruinţă? Ar fi crezut cineva că or să înlăture de dasupra Imperiului otoman înrîuririle

streine. Ei bine, nu, impun sultanului tocmai ceea ce cerea Muscalul. Gîlceava nu era dară pentru drept, dar pentru cine să impuie voința sa.

Înaintea acelui război nu se vorbea decît de voința și de cugetările împăratului Nicolae; cînd se posomora, se cutremura Europa și Asia, pentru că era cel mai puternic dintre toți suveranii.

Îndată ce a căzut Sebastopolul, n-am mai auzit și n-am mai văzut pe scena politică decît pe Napoleon III; în cuvintele lui de la Anul nou căutam să aflăm viitorul, ziarele și oamenii politici erau ocupați tot anul a le comenta și a le interpreta.

Pentru ce? Pentru că era suveranul cel mai puternic.

Astăzi ne întrebăm ce zice, ce gîndește cancelierul Imperiului, ce limbă învață ofițerii prusiani, ce hartă este întinsă pe masa lui Moltke? Pentru ce? Pentru că astăzi acolo este puterea care primă dreptul.

— Căderea acelor împărați chiar trebuia să-ți dovedească că lumea n-a fost niciodată la discrețiunea unei singure puteri și că suveranii care au jucat unul după altul cel dîntîi rol în politică au trebuit să fie espresiunea esigențelor și trebuințelor tutulor puterilor și că, îndată ce a trecut peste acea margine, li s-a tăiat trufia. Iată ce ne spune sfîrșitul ce a avut Nicolae și Napoleon, un sfîrșit care va fi și al principelui Bismarck, dacă nu va ști să se ție în marginile dreptății și a respectului ce se datorește fiecărui stat, de la cel mai mare pînă la cel mai mic, și de va avea nenorocirea că crează că Europa, care n-a voit să fie nici la discrețiunea Rusiei, nici la a Franței, va consimți să se supuie la voința Prusiei. Germanii sunt un popor mare și civilizat, care, prin geniul și cultura lor, au și vor avea asupra lumei o acțiune și o influență legitimă, pe care ar pierde-o îndată ce ar inspira temeri și îngrijiri.

— Bismarck nu vrea să știe de germani, el a lucrat și lucrează pentru egemonia Prusiei; gîndești că la Biaritz, cînd propunea Franței Luxemburgul cu fruntariile despre răsărit, cu părțile Sarei, cu Maianța și Belgia, numai ca să se mărească Prusia cu anexiunea Hanovrului și cu principatele și ducatele germane pînă în linia Mainului, era preocupat de unitatea germană?! Astăzi el are în mîinile lui pușca „Moser", tunul „Krupp", un milion de soldați pe jos și călări

caporalismul adus la cea mai mare perfecţiune, ofiţerii cei mai învăţaţi şi pe generalul Moltke; are o flotă puternică şi coastele mării căptuşite cu table de fier de două palme de groase; nimeni nu-i poate sta împotrivă, poate merge la Petersburg şi la Copenhaga cînd va voi, precum a fost la Paris şi precum putea să intre în Viena.

— Aparenţele pot să ne inducă în eroare, dar cercetarea evenimentelor înregistrate de istorie vin şi ne dovedesc că statele militare niciodată nu sunt mai slabe şi mai aproape de cădere decît atunci cînd se cred mai tari, atunci ele deşteaptă gelozii şi îngrijiri şi au pe toată lumea în contra lor. Campania din 1870 a fost prologul unei lungi drame sîngeroase; nenorocirile Franţei şi asprimea învingătorului au şters toate geloziile şi toate temerile ce făcuse să nască atitudinea lui Napoleon III. Astăzi Franţa are simpatiile lumei întregi şi într-o conflagraţiune s-ar putea foarte bine să se întîmple Prusiei ceea ce s-a întîmplat ţarului în timpul războiului Crimeei, cînd toţi amicii şi aliaţii l-au părăsit, cînd chiar Austria şi Prusia i-au întors spatele.

— Prevăd şi eu în curînd o încăierare în Orient; lucrurile nu mai pot rămînea cum sunt; Imperiul otoman nu se poate să nu cadă, şi trebuie să fim pregătiţi ca să aducem şi noi contingentul nostru la această operă mare, ca să avem dreptul să profităm de desfacerea lui. Suntem siliţi să mai sporim armata şi să obţinem independinţa. Împregiurările ne sunt favorabile; chiar Austria şi Rusia ne-ar ajuta daca nu pe făţiş, dar pe sub mînă negreşit.

— Ne-ar ajuta poate cum au ajutat pe epiroţi la Arta şi pe cretani la Arcadion[27]; dar ce profit am avea noi de la căderea acestui imperiu şi de la dobîndirea independenţei? Sunt state mari în Europa, imperii cu sute de mii de soldaţi care sunt mai dependinţi decît noi; gînditu-te-ai la inconvenienţele la care am fi espuşi, înconjuraţi cum suntem de toate părţile de slavi şi de două mari imperii, care, or de cîte ori au putut, au rupt cîte o bucată din ţara noastră, cînd Banatul Craiovei şi Severinului, cînd Bucovina, cînd Basarabia, şi care ar voi să ne soarbă într-un ziafet, precum au făcut-o cu Polonia? Independenţa nu ne-ar aduce decît un beneficiu iluzoriu şi ar espune ţara la cele mai mari pericole; am face trebile grecilor şi bulgarilor, iată tot.

— Cum, nu ai voi ca țara noastră să fie independentă, să joace un rol în lume, să fim un regat, să avem și noi ambasadori? Aceasta ar fi o glorie națională. Italia datorește în mare parte pozițiunea ce ocupă astăzi în Europa acelui corp de zece mii de oameni trimiși ca contingent în Crimeea.

— Gloria națională aș dori-o și eu, dar o înțeleg cu totul altfel; aș dori mai puțini soldați și mai multe școli; aș dori ca Europa să afle prin agenții și prin supușii ei că în țară la noi administrațiunea este în realitate apărătorul averei, vieții, familiei și a onorului tutulor locuitorilor, că este plină de solicitudine pentru moralitate și progres, că justiția este totdauna pentru acel care are dreptate, că guvernul face o întrebuințare bună, judițioasă și morală cu banii publici; aș voi să știe că România produce cele mai bune grîne, lînurile și mătăsurile cele mai fine, pieile cele mai trainice, țesăturile și cusăturile cele mai frumoase, lemnăria cea mai bine lucrată, vinurile cele mai căutate, caii cei mai ageri, vacile cele mai lăptoase; aș voi ca școlile și universitățile noastre să fie renumite în lume, ca francezi, englezi, germani și italiani să vie să-și facă învățăturile la noi; să se ducă vestea de scrierile unui român, de descoperiri mari făcute de noi în științe și în arte; să avem scriitori ca Buckle, compozitori ca Wagner, pictori ca Macquart[28], să se vază în Londra, în Paris, în Viena și în Berlin magazii pline cu marfă românească; să știe că munca, activitatea, probitatea și benevolența sunt caracteristicile românilor; și aș lăsa să fim și fără agenți cu pene și gulere de fir pe lîngă miniștrii și suveranii cei mari, care pe la sărbători îi întreabă de sănătatea României. Atunci cred că dacă am dori independința, am lua-o cu un drept meritat pentru serviciile aduse de noi civilizațiunei și am păstra-o, iar nu ca dată de o circonstanță favorabilă la discrețiunea unei alte împregiurări care ne-ar fi defavorabilă. Crezi tu că suntem considerați în lumea civilizată pentru că invităm Europa să vie să vază pe malurile Ialomiței optsprezece mii de puști bune fabricate la Providence, cîteva tunuri din turnăria de la Essen și optsprezece mii de flăcăi cu ochii vii și frumoși, îmbrăcați de sus pînă jos cu postav nemțesc, în pînză de Brașov și cu

piele de Pesta, aruncînd în vînt praf şi cartuşe aduse de la Paris? Crezi că suntem consideraţi cînd se ştie pretutindeni că pe copiii noştri, ca să înveţe cele dîntîi noţiuni de geografie, de istorie şi de gramatică, trebuie să le aducem guvernori şi guvernante din străinătate sau să-i trimitem departe de ochii şi de solicitudinea noastră la Paris, la Berlin, la Dresda şi la Geneva; cînd ştiu că numai în şcolile din Paris avem opt sute de tineri pentru care plătim peste trei milioane de franci, pe cînd şcoala şi biserica română sunt înzestrate cu un venit anual curat în bunuri nemişcătoare de douăzeci şi cinci de milioane de lei noi? Crezi că putem să fim respectaţi în afară cînd streinii văd că inteliginţa ţărei se consumă toată şi se toceşte în cancelarii şi în cazarme fără nici un folos, cînd văd că s-a făcut din stat o maşină care vă face să trăiţi în trîndăvie din spinarea celor ce muncesc; că de cînd s-a desfiinţat robia şi claca şi s-a proclamat egalitatea, nemaiputînd pune pe om să vă muncească d-a dreptul, ca mai nainte, s-au inventat funcţiuni iluzorii şi de prisos, ca să luaţi munca în bani, trecîndu-o prin vistieria statului, unii ca procurori şi ca judecători, lăsînd pe furi şi pe prevaricatori neacuzaţi şi nepedepsiţi, alţii ca inspectori financiari, lăsînd pe casieri să sfeterisească banii publici cu milioanele, alţii ca jurnalişti, înjurînd şi calomniind pe acei care nu plac miniştrilor, alţii luînd furnituri pentru armată şi dînd marfa proastă şi tocuri de mucava? Crezi că putem fi consideraţi, cînd ţăranul nu poate avea la uşa lui un cal sau un bou fără să i se fure de corespondenţii şi asociaţii amicilor patentaţi de la Obor? Crezi tu că trăsurile aduse din Viena, caii de Ungaria, hamurile de Pesta, luminările de Triest, postavurile de Lipsca, mobilele de Breslau, vinurile, legumele şi untul din Franţa şi după Rin ne recomandă în ochii Europei altfel decît ca pe o ţară de esploatat? Sub această privinţă trebuie să convin că putem conta pe solicitudinea Austro-Ungariei mai cu deosebire. Voi credeţi poate că agenţii puterilor streine sunt aici ca să petreacă la balurile, la seratele şi la prînzurile noastre, iar nu ca să ne observe şi să ne studieze?

Aici o vizită indiscretă a întrerupt conversaţiunea.

Într-unul din comitetele instituite de amicii liberului vot pentru apărarea alegerilor, am întîlnit pe fiul lui Stoian; este unul din agenţii cei mai activi şi mai devotaţi ai asociaţiunei şi unul din redactorii cei mai ageri ai ziarului *Alegătorul liber*[29]; este neobosit, ţine cuvinte în toate adunările; vorbeşte în contra influenţei guvernamentale, pledează la toate instanţele pentru înscrierea celor cu drept şi pentru escluderea celor frauduloşi în listele electorale, aleargă din casă în casă, povăţuind şi îndemnînd pe cetăţeni să ia parte la adunările pregătitoare şi să meargă să voteze pentru omul pe care îl cred mai capabil şi mai demn. Unii atribuie această purtare setei de răzbunare în contra ministrului care l-a alungat, alţii cred că, prevăzînd căderea ministerului, doreşte să fie de acum bine văzut de oameni probabili. Se poate! Dar noi, care nu suntem nici pesimişti, nici sceptici, credem într-o conversiune sinceră, pentru că credem în regenerarea morală a ţărei şi aşteptăm domnirea lealităţii şi a dreptăţii.

PRODUCȚIUNEA, CONSUMAȚIUNEA ȘI SCHIMBUL

I

Pe cîți Temistocli gloria lui Miltiad nu i-a oprit din somn! Costache nu era nici bătăios la fire, nici limbut la gură ca să aspire a juca un rol politic, dar avea stomac bun și cerul gurii subțire; era om cu gust... la mîncare; aceasta cu atît mai mult cu cît cinsprezece ani, cît fusese pe la curți boierești, deși nu se culcase totdauna cu mațele chiorăind, grație tingirii de calabalîc, dar fusese jindul iacniilor și prăjiturilor care-i trecea pe sub nas, cînd le rădica de la masă ca să le ducă la madama nemțoaica, care îmbrăca pe coconița, sau la doica unguroaica, care dădăcea pe coconașu Bibi, guri cari nu lăsau nimic pe fundul farfuriei pentru bietele slugi indigene.

Ilie Bulgaru, un amic al lui Costache, cu care fusese la un stăpîn în mai multe rînduri, dezgustat în sfîrșit de slugărit, deschisese tarabă la Filaret, în locul unde era odinioară frumoasa fîntînă maurească pe care nemuritorul Godillot a rădicat-o piatră cu piatră și a dus-o la dînsul acasă. Acel Ilie cu o *sermaia* de zece galbeni, tot prefăcîndu-i cînd în cîrnați trandafir cu must, cînd în chiabap și caltaboși, în bucătăria din piața mică de la Amza, îi înmulțise așa de bine, încît începuse a mirosi pe la secția a treia, doar d-o dibui vreo moșioară chilipir.

Iată gloria care nu lăsa pe bietul Costache să doarmă!

Om cu imaginațiune vie, el își zicea adesea:

„Unchiu-meu Niculcea din Mîntuleasa e văduv, copii nu are, nici nepoți alții decît pe mine. Să zicem o întîmplare,

o dambla, ferește, Doamne, că prea s-a îngrășat, de nu i se mai vede gîtul. Nu e așa că mi-ar rămînea mie acea miișoară de galbeni pe care o tot învîrtește cu polițe? Aș face și eu ca Ilie, ba aș face ceva mai bine: că nu m-aș duce să încep tocmai de la barieră, nici n-aș alege tocmai Bucureștii, unde sunt mii și sute de birturi, de grădini și de cornării și unde concurența a devenit prea mare, ci m-aș așeza într-un oraș de provincie, în vreun port cum e Brăila sau Galații, unde lumea n-a văzut încă ce va să zică un adevărat *birt restaurant*, m-aș așeza tocmai în centru, în piața cea mai nobilă: dejunuri, prînzuri și supeuri."

O minune! Într-o dimineață, pe cînd sorbea din cafeaua cu lapte a boierului, ca să vază dacă era potrivită, iată că intră repede un băiat, zicîndu-i:

„Ai, nea Costache, că moare jupîn Niculcea!"

Costache lasă ibricul și cratița pe seama rîndașului și aleargă într-un suflet la Mîntuleasa. Cînd colo, ce să vază! Nenorocita întîmplare la care tot visase se realiza: unchi-so sta lungit pe scînduri, cu ochii steliți în tavan; trei lanțete ale lui chir Ștefan bărbieru nu scosese nici o picătură de sînge. Apoplexia fusese fulgerătoare. A doua zi, o căruță cu coviltir din Herasca ducea rămășițele repauzatului la Căldărușani, după cum lăsase cu limbă de moarte.

Costache, pus de tribunal în posesiune pe toate polițele găsite în chimirul mortului, le realiza una după alta la scadențe, tot în galbeni chesaro-crăiești,ferecați cu zîmți și drepți la cumpănă; și peste trei luni era instalat la Brăila, în strada Kisiloff, sub casele lui chir Leonida Spandoni din Samotraca.

Ca om de gust ce era, Costache voia ca birtul său să fie vestit, să-i fie bucătăria bucătărie și cămara plină.

Jupîneasa Stanca Moldoveanca, care fusese zece ani chelăreasă la vestitul hatmanul Măsea din Dorohoi, fu îndată orînduită cămărășiță, dîndu-i-se deplină putere peste găini, rațe, curci, giște, porci și purcei, cu drept de viață și de moarte asupră-le, lăsînd pe seama lui Grigore bucătaru, fiul vestitului Balaur Acci-baș lui Ioniță Sturza-vodă, numai coșnița, adică carnea de măcelar și zarzavaturile.

Cu o asemenea organizațiune, Costache, care acum nu mai era Costache, ci domnul Constantin Dobrotinescu,

scoate o mie de galbeni din ladă şi-i bagă în chirie de prăvălie, cumpărători de tacîmuri, farfurii, pahare, păhăruţe, tingiri şi tigăi; umple curtea de din dos cu fel de fel de pasări şi de rîmători.

Jupîneasa Stanca, după ce îngraşă bine nevinovatele dobitoace cu fel de fel de boabe şi de nuci, intră cu cuţitul în mijlocul lor, ş-apoi să mai auzi vaiete şi ţipete! Trei zile şi trei nopţi urla tîrgul de protestările şi de guiţăturile victimelor. I-a fost destul Stanchei cîteva zile ca să facă cămara domnului Dobrotinescu un adevărat muzeu de gastronomie. Dispoziţiunea era ceva artistic:

În întîiul rînd, cum intrai pe uşă, figurau un şir de farfurii cu piftii de picioare de porc, de viţel şi de labe de pasări, cu usturoi şi fără usturoi; fiecare dintr-aceste răcituri avea la spatele sale cîte un rît de porc sau de purcel, cu urechile ciulite şi cu nările umflate, curăţite şi făcute dobă. În mijlocul cămării se rădica o piramidă mare de piepţi de gîscă, destinaţi a fi puşi la fum, ca să se facă pastramă; apoi, în toate părţile, festoane de cîrnaţi mari şi mititei, înşiraţi unii de alţii şi atîrnaţi de tavan şi de pereţi, că păreau frînghiile unei corăbii gata de plecare; în fund, o baterie de şunci sfidau mîndru Yorku şi Westfalia.

Mezelicuri, mîncări şi băuturi de tot felul avea domnul Dobrotinescu, numai un lucru îi lipsea: muşterii. Se plimba de dimineaţa pînă seara, d-a lungul şi d-a latul, printre toate aste frumuseţi de lucruri gustoase, şi jalea îi era mare, căci le vedea veştejindu-se. În toate zilele arunca la cîni cîte cinci-şase bucăţi, pe cari nu le mai putea suferi vecinătatea.

Cum să facă, cum să dreagă?! Se uita în tavan şi în duşumea şi nimic în gînd nu-i venea. În zadar chema în ajutor pe zeiţa inspiraţiunii, că nimeni nu-i răspundea; ar fi invocat-o ca Homer şi ca Virgil, pe elineşte sau pe latineşte, dar n-avea norocirea să fie bacalaureat. Nici cea mai mică idee nu-i venea.

O idee!

Dar ce este o idee?! Ideea este fumul care iese din focul frămîntării creierilor şi pasiunilor, un fel de scînteie elec-

trică care luminează spiritul, precum fulgerul arată noaptea drumul călătorului rătăcit. O idee bună, cînd îţi vine, te scapă de necazuri, îţi dă avere, îţi dă glorie, te face nemuritor. Iată un esemplu:

Eram într-o zi la amicul meu Henric Heine la Paris, cînd intră servitorul aducîndu-i o scrisoare şi zicîndu-i:

— Omul cu scrisoarea nu ştie franţuzeşte şi cere să-ţi vorbească.

— *Faites entrer*!*

Şi intră în casă un neamţ nalt, uscat şi jigărit. Scrisoarea era de la vestitul Nestroe.[1]

„Amice — îi scria acesta — îţi recomand pe aducătorul, om de ispravă care moare de foame, deşi ştie să facă cea mai bună pîne. Fă ceva pentru bietul Franz."

— Ce pot face pentru dumneata, *mein Herr***? îl întrebă bunul Heine. Aicea ţi-ai găsit să vii să-ţi găseşti traiul? Dar ştii dumneata ce este Parisul? Un Capernaum, adevărată vale a lui Iosafat; mii şi mii de suflări aşteaptă la gura acestui rai[2]; îmbulzeala e atît de mare, încît mai lesne ar fi cămilei să treacă prin urechile acului decît străinului să-şi găsească aici un rost. Ai noroc că cunosc pe colonelul Bourlet, directorele manutanţiunii pînii pentru garnizoana Parisului, să te recomand lui. Mă tem numai de gelozia lucrătorilor francezi, că nu le place să vadă străini în atelierele lor. Pustia de luptă pentru esistenţă!

— Eşti prea bun, *gnädiger Herr**** — îi răspunde Franz — şi îţi mulţumesc, dar eu nu ştiu să fac pîne.

— Cum? Glumeţul de Nestroe îmi scrie că eşti brutar.

— Sunt brutar, este adevărat, dar nu de pîne soldăţească; sunt brutar subţire, lucrez numai făină picluită, floare de făină; chipfele, kaiser-semele, cîteodată şi pumpernic pentru cafea cu lapte, ca la noi la Viena.

— Apoi daca e aşa, dragul meu, mai bine du-te de unde ai venit şi mă lasă în pace, că n-am ce-ţi face. Pe dracu l-ai căutat să vii la Paris? Întoarce-te la Viena, acolo tot poţi găsi să te bagi la vreo cornărie. Dar ia stăi!... Ai zis: „Ca la noi la Viena". O idee! Ceva parale ai?

---

* Să intre.

** Domnul meu.

*** Stimate domn.

— Am un credit de o mie de franci.

— Puţin, prea puţin, n-ajunge! Şi începe a borborosi din gură: Două mii chiria pe trei luni înainte; o mie cinci sute, cel puţin, instrumente şi material: albii, lopeţi, sare, făină etc., vreo trei sute omului roşu pentru afişe; peste tot trei mii opt sute de franci... Ţi-ar mai trebui două mii opt sute de franci... Ţi-i împrumut eu, îţi fac şi cîteva articole reclame în *Constituţionalul. Vorwärts!**

Nu trecuse zece zile de la acea vizită, şi în una din cele mai principale strade ale Parisului se citea pe o tablă neagră cu litere de aur:

BOULANGERIE VIENNOISE**

Nemţii din Paris făceau coadă la uşa prăvăliei, ca să apuce un corn sau un semel, şi francezii se luau după dînşii ca oile lui Păcală.

După cinci ani, Franz cel jigărit devenise proprietar pe casele sub cari îşi aşezase brutăria, şi astăzi este milionar. Nu ştiu daca o fi plătit vreodată acei două mii opt sute de franci omului cu ideea, sau de s-o fi gîndit să depuie o coroană de recunoştinţă pe mormîntul nemuritorului Heine. Independinţa inimei este aşa de comodă şi recunoştinţa aşa de apăsătoare!

Dar să ne întoarcem la strada Kisiloff din Brăila, unde lui bietul Dobrotinescu i se albise ochii tot uitîndu-se pe fereastră, doar d-o zări vreun trecător apucînd spre uşa birtului. Stanca zicea că era deochiat şi că Schaft, otelierul de peste drum, îi făcuse farmece, şi-i tot descînta cu cărbune stins şi-l stropea dimineaţa şi seara cu apă neîncepută.

Întristarea birtaşului era mare, mai ales seara, cînd încheia bilanţul zilei şi vedea că se solda totdauna cu un galben sau doi deficit.

Deşi pripăşise cîţiva muşterii, dar mai toţi erau gazetari, tineri, cari plăteau mai mult în anunţuri şi reclame sterpe în ziarele lor respective. Veneau regulat la vremea mesei, mai mult ca să-şi inspire penele în istorioarele ce le povestea

---

* Înainte.

** Brutărie vieneză.

Costache despre cele ce ştia, văzuse şi auzise cît fusese prin casele boiereşti — poveşti cari se prefăceau în articole de foc.

Unul dintr-aceşti obicinuiţi, Epaminondas Iscuzaroglu, cam în glumă, cam în serios, zice birtaşului într-o zi:

— Ştii c-ai face bine, frate Costache, să mai schimbi bucatele, că ni s-a acrit tot cu borş şi cu piftie.

— Poate ca să le schimb numele, răspunde birtaşul cu lacrămile în ochi. Nu vezi că m-am spetit? Chesat mare, boierule!

— Ştii c-ar avea haz, zice Epaminondas, ideea nu e rea! Ai, zău, s-o facem! Şi, luînd condeiul, scrie pe lista de bucate:

„Aici e «Gura raiului», îţi pui patrihir de gît, îţi armezi pălăria estudentina cu lingură şi furculiţă; te aşezi la desfătătoare şi te povăţuieşti după alăturata spovedanie:

Mila lui Dumnezeu de făină sau de mălai.
Basma de nas de tocitoare.
Raci albi umpluţi.
Raci roşii fierţi.
Calif de Bagdad.
Îngheţată de labe.
Sămînţă de vorbă de Drăgăşani.
Gîlceava de la Marghiloman.
Palavră de Moca" etc., fiecare cu preţurile lor.

— Şi acum, nene Costache, lipeşte-o la geam, să se vadă de la uliţă.

Din ziua aceea, birtul s-a umplut de muşterii, de nu mai găseai loc; boieri, negustori şi meseriaşi alergau din toate părţile la „Gura raiului" să ia o transparentă, să mănînce roşi fierţi şi albi umpluţi, să bea sămînţă de vorbă şi să soarbă palavră.

Din ziua cu ideea, de cînd birtul „Gura raiului" s-a făcut vestit, au trecut d-abia zece ani, şi astăzi domnul Constantin Dobrotinescu e alegător şi eligibil în colegiul întîi de Ilfov; este om de patruzeci de mii de franci venit, ş-a cumpărat case şi moşie, s-a retras din viaţa privată, se răsfaţă pe canapele de mătasă. Îşi scoate din capete pentru tot timpul cît a postit prin casele boiereşti ; de apă nici nu vrea să audă.[3]

II

Într-o zi aflîndu-mă la Brăila și citind la fereastră în strada Kisiloff vestita listă de bucate, mi-a venit poftă să intru în „Gura raiului" și m-am așezat acolo la o desfătătoare liberă, cerînd în limbajul stabilimentului o gîlceavă, dîndu-mi timp să studiez spovedania zilei.

Sala era plină, dar numai la o masă era gălăgie, numai la una era vorbă; patru inși așezați în cruce discutau aprins; ceilalți consumatori ascultau cu gurile căscate. Unul din cei patru, la trup mărunțel și subțire ca un limbric, smead la față și uscat, vorba îi era de un fel de ovrei franțozit, cu ochelari la nas, esplica cum toate relele proveneau numai din lipsa de învățătură populară.

— Aseară tîrziu a trecut p-aci — zicea el — domnul ministru; venea de la Botoșani și de la Turnu-Severin, m-a chemat de-am lucrat împreună toată noaptea. Ce om! Ce om! Bre! Bre!! Bre!!! Este cu totul de părerea mea. Mi-a spus confidențial la ureche că es timp are să vie dinaintea corpurilor legiuitoare cu o groază de proiecte, ca să reorganizăm instrucțiunea și educațiunea din tălpi pînă în creștet, s-o facem piramidă, jos la bază copiii poporului, sus la vîrf ministru. Bre! Ce om!! Ce om!!! Idee cu totul nouă și măreață, necunoscută lumii. Drept să vă spui, mi-a plăcut și l-am aprobat. Sunt sigur c-o s-o adopte și ceilalți miniștri ai Europei cînd or afla-o.

— Nu, *mon cher*, *pardon*, răsări vizaviul, tînăr cu mustața galbenă și lungă răsucită, patriot liber în credințele și cugetările sale politice și sociale, om fără prejudețe cum s-ar zice, trecut de curînd de la un ziar ultraliberal la organul unui grup de opoziție, patronat și întreținut cu speze mari de doi foști miniștri paraponisiți. Dumneata ești ideolog, dar eu, care sunt pozitivist, te pot asigura că la noi toate relele ne vin din lipsă de industrie. Dar o să mă întrebați, poate, că ce fel de mîncare este industria! Să v-o spui îndată. Industria este o manifestațiune a activității omenești, o cestiune mare a umanității. Ceea ce vă zic rezultă nu numai din etimologia cuvîntului *inde-strue*, căci nu se poate defini decît prin sine însăși. Ca una ce conține totodată și o parte abstractă, ne permite a o determina și a

o limita. Misiunea ei specială este fericirea omenească şi naţională, adică înzestrarea ţării cu fabrici. Să iasă fum pe coşuri ca la Lyon şi Manchester; în alte cuvinte, să confecţionăm noi, la noi, prin noi şi pentru noi obiectele de care ne servim; să cumpărăm numai de la noi, ca să ne păstrăm banii, iar nu să-i trimitem străinilor. Să ne îmbogăţim, ca să devenim tari înlăuntru şi respectaţi în afară. Astăzi, ca şi altădată, banul este totul. Sunt două mii de ani de cînd marele orator şi patriot al Atenei striga cît putea în gura mare: „Bani! bani! şi iar bani!" De atunci lumea a rămas tot aceea, nu s-a schimbat. Dar ca să ne înţelegem mai bine la vorbă, să părăsim pentru un moment tărîmul sintetic şi s-o dăm pe coarda investigaţiunilor; să luăm metoda analitică, păşind pe esemple, pe lucruri pipăite, altfel zise, naturale sau materiale, tangibile şi palpabile. Şi să ne închipuim, de esemplu, că am simţi trebuinţă de a îndulci lucrurile, că am voi zahăr, cum s-ar zice, pentru ceai, cafea, îngheţate, vutci, cofeturi şi prăjituri.

Ce ne-am zice, mă rog? Ne-am zice ceea ce ne-am zis cînd am înfiinţat Chitila şi Săscutu; ne-am zice un ce foarte simplu: avem pămînt cu prisos; ai să-l semănăm cu sfeclă, sfecla s-o plămădim, s-o prefacem în zeamă dulce şi zeama în zahăr, ca să facem noi, la noi şi pentru noi substanţa îndulcitoare de care avem trebuinţă. Nu e aşa că am nimerit-o? Şi că astăzi acele zece milioane cari se duceau pe zahăr nemţesc şi franţuzesc rămîn pe tot anul în punga ţării? Dar voiţi un alt esemplu? Să vă dau postavul. Ne-am zis: avem oi ; ai să le tundem, să le luăm lîna şi s-o facem postav; nimic mai lesne, şi iată că astăzi zece milioane cari se duceau în Anglia, în Germania şi în Franţa pe această materie rămîne în ţară. Aşa o să fie şi cu fabrica de hîrtie. De ce mă rog să aruncăm în gunoi zdrenţele, răzuiturile de lemn, foile de porumb şi coaja de copaci, şi să nu le strîngem, să nu le topim în apă şi să nu le facem hîrtie de scris, de tutun, de măsline?... Şi o să vezi că şi de acolo o să ne rămîie cîteva milioane pe an. Ei bine! Ceea ce am făcut pentru zahăr, pentru postav şi pentru hîrtie ai s-o facem şi pentru celealalte obiecte care ne vin din străinătate, să le fabricăm noi, la noi şi pentru noi, ca să nu mai lăsăm să tot iasă banii din ţară; să-i păstrăm la buzunarul nostru, să nu ne tot vie fel

de fel de mărfuri de pe la Viena, de la Paris şi de la Londra. Sau dacă nu le putem opri de a intra, de vreme ce avem tratate, cel puţin să le supunem la nişte dări vamale de-acelea cum erau odinioară în Europa, ca să nu mai poată ţinea piept la tîrg cu ale noastre. Nu zic să le proibim, dar să îndoim şi să întreim tarifele, incai să se folosească tezaurul, că acum nu mai suntem parte integrantă din Imperiul otoman, ca să ne impuie Turcul tarifele lui; suntem o ţară independentă, un stat de sine stătător, un regat.

Înţelegeţi bine, domnilor — nu e aşa? — că urmînd sistemul meu, pe de o parte ar intra în ţară pe grîu, secară, orz şi rapiţă ce trimitem în străinătate ca la două-trei sute de milioane de franci pe an, pe cînd pe de altă parte n-ar mai ieşi acele două sute cincizeci de milioane cari se duc pe tot felul de secături ce ne trămite Europa. Vă puteţi închipui ce ar deveni România in zece sau cinsprezece ani, cînd s-ar grămădi cîte trei sute de milioane pe tot anul; ar ajunge să aibă în pungă şase-şapte miliarde; ş-atunci să poftească puterile să vie să stea la vorbă cu noi dacă le-ar da mîna. Cum gîndiţi că s-a îmbogăţit Englitera şi Franţa, dar apoi America, de nu mai au unde-şi pune banii? După consideraţiunile ce avui onoarea a vă espune în cîteva cuvinte, industrie va să zică fabrici, manufactură, maşini ca la Chitila, ca la Sascut, ca la Neamţu.

Între rachiu şi fleică friptă, tînărul ziarist a înşirat o mulţime de vorbe, cu o limbuţie de cinci sute de cuvinte pe minut, fără să uite nici pe Ludovic XIV cu Napoleon I şi III, nici pe Colbert şi pe Turgot cu Fouché, nici porcelanele de Sevra cu gobelinurile, dezvoltînd cu o înlesnire rară şi pe nerăsuflate cugetările cele mai intime ale lui Bismarck, Gladstone, Andrassy şi Gambetta, şi a terminat zicînd:

— Am tratat această cestiune foarte pe larg, în părţile sale teoretice şi practice, în ziarul meu *Înţelepciunea popoarelor*. Şi, întorcîndu-se către mine, îmi zice: Poate că n-ai citit, domnule, articulii mei din *Înţelepciunea popoarelor*; te sfătuiesc să-i studiezi cu băgare de seamă, că vei găsi acolo soluţiunea tuturor chestiunilor economico-socialistice cari preocupă lumea de la Lacul-Sărat pînă în fundul Irlandei şi în vîrful Uralilor.

III

Rămăsesem uimit de atîta limbuţie. Cum poate vorbi cineva ore întregi, fără idei şi fără raţiune, înşirînd numai la vorbe? Cum un om fără învăţătură şi fără esperienţă îşi poate permite a tracta cestiunile cele mai vitale ale unui popor? Şi cum bărbaţi maturi, cari se zic oameni de stat, părinţi ai poporului, foşti miniştri, pun în mînile unor băieţi o armă aşa de puternică şi de periculoasă precum este un ziar, prin care se poate propaga eroarea şi strecura prejudiţiele în spiritele a mii de inocenţi cititori cari aşteaptă în toate dimineţile de la organul partidului să le spuie ce trebuie să cugete şi să facă în cestiunile zilei; şi aceasta într-o ţară unde nu este permis nimănui să prescrie măcar un grăunte de chinină fără de a se espune a vedea puşcăria dacă n-a studiat ştiinţa boalelor şi arta de a le vindeca; într-o ţară unde legea nu permite omului celui mai învăţat să zică măcar două cuvinte dinaintea unui judecător pentru susţinerea dreptăţilor unui amic dacă n-a petrecut cel puţin zece ani în colegiu, în gimnaziu şi în liceu, şi alţi patru-cinci ani într-o facultate de drept, unde să fi dobîndit titlul de doctor sau cel puţin de licenţiat. Numai ziaristului să-i fie permis să tracteze păsurile şi suferinţele sociale, fără de a avea cea mai mică idee despre mijloacele de a le uşura; acestuia să-i fie permis a scrie verzi şi uscate, a propaga eroarea şi a scurge venin în mii de suflete oneste, învăluind minciuna în injurii şi calomnii; să-i fie permis să puie impunit pana sa la discreţiunea şi la serviciul cînd a unuia, cînd a altuia; a lăuda astăzi onorabilitatea şi patriotismul omului pe care l-a tratat ieri de prevaricator, de concusionar şi de trădător; a batjocori pe bani în coloanele ziarului său.

Este destul astăzi ca un tînăr să aibă fiere la inimă şi niţică limbuţie de condei, ca să fie căutat pe plată bună la ziarele de partid, cu deplină libertate de a înjura şi a calomnia. Cînd cavalerul condeiului este vreun străin apelpisit sau vreun ovrei franţuzit, vreun scăpat de deportaţiune, plata şi răsplata este îndoită.

Dacă batjocoritul şi calomniatul ar îndrăzni să reclame în contra nedreptelor atacuri şi acuzări ce i se aduc, atunci

să se aştepte a auzi îndoindu-se înjurăturile; şi dacă a avut norocul să aibă a face cu un folicular ceva mai blajin, i se răspunde prostindu-l cu fel de fel de învîrtituri de condei, zicîndu-i-se că n-a ştiut să citească, că nu înţelege cele scrise printre rînduri şi că ziarului nici prin gînd nu i-a trecut a pune la îndoială probitatea şi onorabilitatea reclamantului. O asemenea reparaţie trebuie să fie considerată ca un act de mare condescendenţă, căci nimic n-ar putea să silească pe autorul înjurăturilor de a-i acorda nici măcar atîta! Căci ce i s-ar putea face? Să-l tragă la judecată dinaintea juriului? Dar acolo poţi fi sigur că vei întîlni zece avocaţi care mai de care gata şi voioşi a-i trage fiecare cîte o gură şi mai şi decît înjurăturile în contra cărora a reclamat, aceste toate în numele şi în onoarea libertăţii de conştiinţă şi a liberei cugetări; fericit dacă părinţii repauzaţi ai reclamantului nu ar sughiţa în mormintele lor! Nimeni şi nimic nu este cruţat. Dacă se raportă cineva la presa noastră, nici un om din cei ieşiţi din rînduri nu merită nimic alta decît ocna, după unele ziare, sau decît apoteoza, dupe altele. Titlul de critic nu este decît o mască sub care se adăposteşte invidia şi gheşeftul. Se pune preţ pe laude şi pe înjurături şi ţi se spune curat în ochi că, dacă nu plăteşti pentru a fi lăudat, ai să fii înjurat pînă vei fi dărămat.

Cu toate acestea, zicem că legile ne garantează viaţa, onoarea şi averea; dar ce garanţie a vieţei ar fi aceea cînd asasinii s-ar primbla ziua în amiaza mare pe strade, cu cuţitele scoase asupra trecătorilor? Şi ce garanţie a averii ar fi cînd vagabonzii ar putea încasa liber şi impunit chiriele şi arenzile caselor şi moşiilor?

Ştiu că nu e lesne a scrie cu miez despre oameni şi despre lucruri; ştiu că pentru aceasta trebuie studiu lung şi cugetare sănătoasă; ştiu că e lesne a scrie cum scriu ei şi că este anevoie a se pune în stare de a putea scrie cum trebuie.

Să nu se crează din cîte am zis că aş cere să se aducă vreo restricţiune cît de mică sau vreo piedică libertăţii cugetării, dar cred că ar fi de dorit ca presa să găsească ea însăşi corectivul şi încetarea scandalului la care asistăm. Aceasta nu prin legi de presă sau prin verdicte ale curţilor cu juraţi, dar chiar în libertatea de care se bucură şi de care trebuie să se bucure.

O instituţiune, ca şi un individ, îşi compromite poziţiunea şi consideraţiunea şi-şi pierde acţiunea morală dacă nu se respectă pe sine. Ce acţiune şi ce putere ar avea magistratura, baroul, armata dacă persoanele cari le compun nu ar inspira stimă şi respect, daca între dînsele nu ar esista consideraţiunea aceea ce oamenii onorabili îşi datoresc unii altora şi dacă nu ar fi geloşi unul pentru altul de reputaţiunea lor?

Între ziarişti, oricari ar fi opiniunile şi credinţele individuale, ar trebui să esiste un spirit de corp, o solidaritate de credinţe şi de idei în ceea ce priveşte onorabilitatea şi buna-credinţă; să fie o corporaţiune de oameni respectabili şi respectaţi; căci altfel, mă întreb, unde are să ajungă presa română, acest paladiu al garanţiilor şi al instituţiunilor liberale, dacă deservenţii ei ar persista pe calea pe care au apucat? Unde are s-o conducă nişte servitori cari se plătesc nu după ştiinţa şi seriozitatea investigaţiunilor şi a cugetărilor, ci după intensitatea invectivelor şi calomniilor ce sunt capabili să azvîrle asupra acelor cari nu împărtăşesc opiniunile şi patimile patronilor lor şi cînd se plătesc cum se plătea odinioară pumnalul bravilor? Presa ziaristică, dacă nu va depărta de la dînsa asemenea servitori, va fi redusă a nu mai fi decît instrumentul paraponisiţilor şi refugiul sicarilor condeiului, şi împreună cu prestigiul va pierde acţiunea ce trebuie să esercite asupra moralităţii, va înceta de a mai fi apărătoarea libertăţilor publice şi a intereselor ţării.

Remediul răului nu se poate găsi decît în controlul mutual. Este ştiut că opiniunea oamenilor are mult mai mare acţiune asupra fiecărui membru decît asprimea legilor.

Ziaristica noastră, preocupată mai mult cu politica mili. tantă, în care mai totdeauna personalităţile joacă rolul cedintîi, a avut şi timp puţin şi spaţiu restrîns pentru studiul cestiunilor sociale cari interesează şi leagă viitorul ţării. Asemenea cestiuni au fost tratate mai totdeauna cu uşurinţă şi mai mult în treacăt. Dacă multe din problemele în faţa cărora ne-am găsit s-au rezolvat într-un mod pripit şi nu totdeauna bine nimerit, cauza a fost că ele n-au fost bine studiate; toate luminile ţării n-au fost chemate şi consultate din vreme şi la îndelete; de cele mai multe ori cor-

purile legiuitoare au fost surprinse, cînd mesagiul capului statului a venit să le ceară soluţiunea unei cestiuni importante. Aceasta s-a făcut pentru că presa guvernamentală, în zelul şi devotamentul său, nu găsea alta de făcut decît de a intona laude înţelepciunii şi prevederii oamenilor de la putere; iar presa opoziţiunii, care caută în orice vot un mijloc de a răsturna ministerul, să strige la inepţie, la incapacitate şi la trădare, încît publicul n-a putut participa la rezolvarea cestiunilor celor mari decît numai cu inima şi cu patriotismul, fără de a face şi partea raţiunii. Presa română a fost de multe ori atît de mult distrasă de la adevăratele interese ale ţărei, încît adesea presa străină a fost mai din vreme informată decît cea locală despre cele ce erau să se propună şi despre intenţiunile guvernului nostru.

Dar aud pe cititor cîrtind şi observîndu-mi că la început parcă promisesem să-i vorbesc de cu totul alte lucruri.

Aşa este, dară ce să fac dacă aşa este natura cestiunilor economice şi sociale: ele se leagă şi se încîlcesc aşa, încît nici una nu este străină alteia în mod absolut.

Să revenim dar la obiectul cu care am început!

Înfocatul tînăr, văzîndu-mă uimit în admirarea mea, mă apostrofează zicîndu-mi:

— Văd că taci, domnule, nu zici nimic; ce, doară, nu aprobi ideile mele? Eu sunt gata a le discuta şi să te conving.

— Mărturisesc, domnul meu, că eu nu împărtăşesc cu totul felul dumneavoastră de a vedea lucrurile.

— Va să zică nu eşti patriot, nu-ţi iubeşti ţara, nu ai voi s-o vezi fericită!

— Sunt român, şi ca orice român doresc şi eu s-o văd prosperă şi glorioasă, dar nu cred că sistemul ce preconizaţi să fie drumul cel mai nimerit ca s-o ducă acolo unde dorim cu toţii. Ideile domniei-voastre nu sunt ale ştiinţei moderne; departe de a fi economice, ele sunt antieconomice şi chiar anti-sociale; sunt contrarii principiilor adoptate de mai toţi învăţaţii cari s-au ocupat cu ştiinţa fericirei popoarelor.

— Atît mai rău pentru dînşii, îi plîng!

Cu aceste cuvinte, tînărul ziarist se ridică repede de la masă şi-şi ia pălăria, zicînd:

— Opt oare trecute! Mă aşteaptă la consiliu!

IV

Acei cari s-au ocupat de fericirea popoarelor numai în mod superficial nu înțeleg bine mecanismul acelor două operațiuni cari constituie viața socială și de la cari depinde bunăstarea națională: *producțiunea* și *consumațiunea*.

O țară este bogată prin natura pămîntului, prin clima ei, prin puterea vegetativă și prin activitatea și inteligința locuitorilor. Un pămînt produce cu puțină muncă ceea ce altul produce cu o muncă de două și de trei ori mai mare. Și astfel clima și rodirea pămîntului contribuie la fericirea poporului.

Fertilitatea pămîntului a avut totdauna o mare înrîurire asupra civilizațiunii; mai ales în lumea cea veche a avut o acțiune însemnată asupra lucrării și capacității muncitorilor; raportul dintre pămînt și om este un coeficient foarte important al bogăției sociale. Astăzi în Africa, în pustiul Sahara, dacă călătorul găsește un colț de loc ospătos, cauza este că acolo s-a găsit apă și s-a putut cultiva pămîntul, de aceea s-au adunat oameni și s-a înființat un suhat, un sat sau un oraș.

Este în natura omului să nu-i placă munca, fiindcă munca e ostenitoare. Cînd cineva se pune pe muncă, o face cu siguranța sau cel puțin cu speranța că prin acea osteneală, prin acea lucrare va dobîndi sau lucruri de cari are trebuință, sau lucruri pe cari să le poată schimba cu altele cu cari să-și îndestuleze nevoile și mulțumirile.

Producerea fiind ostenitoare și consumațiunea fiind mulțumitoare, este natural ca fiecare să caute a munci cît s-ar putea mai puțin și a se mulțumi cît s-ar putea mai mult. Așa fiind, pentru a face pe om producător, trebuie mai întîi de toate ca el să fie asigurat că ceea ce va dobîndi prin muncă să fie al său, că numai el să aibă dreptul să se serve de productul acelei munci, sau că numai el să aibă dreptul să dispuie de acel product pentru a-l schimba cu obiecte de cari voiește să se serve.

Precum vedem, producțiunea este supusă consumațiunii, și valoarea productelor caută să fie în raport cu trebuințele sau cu dorința ce se simte de dînsele; așadară, activitatea consumațiunii are o mare înrîurire asupra producțiunii, căci nu putem consuma dacă nu producem.

Tendința omului este de a-și da mulțumiri cît de multe, de a se bucura de toate bunurile din lume; și cu cît omul este mai cultivat, cu atît și trebuințele lui sunt mai mari și mai variate; ele cresc și se înmulțesc pe toată ziua, cu cît cultura lui se dezvoltă. Cu cît un popor este mai sus pe scara civilizațiunii, cu atît trebuie să producă mai mult pentru întîmpinarea multiplelor sale trebuințe; astfel, consumațiunea, fiind strîns legată de producțiune, devine măsura cea mai adevărată a civilizațiunii și a bunei stări a unui popor. Traiul bun, darea de mînă sunt elemente esențiale ale fericirii unui popor; iar sărăcia, mizeria, neputința de a consuma sunt faze nenorocite ale esistenței sale.

Precum vedem, consumațiunea, la rîndul său, este subordinată producțiunii; prin urmare, pentru a mări consumațiunea, nu esistă alt mijloc decît a activa producțiunea și a înlesni schimbul.

În viața socială, toți oamenii sunt totodată și producători, și consumatori, însă nimeni nu este în stare să producă el însuși toate obiectele ce consumă, și pe cele mai multe și le procură prin schimburi — în practică, vinzînd ceea ce producem și cumpărînd pe cele ce ne trebuie, cu prețul dobîndit după cele ce am produs.

Dar fiindcă acei cari caută un obiect de care au trebuință nu-l pot găsi totdauna la îndemînă, și de multe ori ar fi siliți să se ducă să-l aducă de peste mări și de peste țări, apare rolul intermediarului între producător și consumator, rolul comerciantului, a cărui lucrare nu este de a produce obiecte de consumat, ci numai de a le lua de unde se găsesc și a le duce acolo unde se cer.

Misiunea comerciantului este de a fi mijlocitorul schimburilor între locuitorii deosebitelor localități și țări, de a duce productele pe apă sau pe uscat la locurile unde se caută; el stabilește, prin acțiunea sa, balanța între valoarea obiectelor ce caută consumatorul și valoarea obiectelor ce oferă producătorul.

Cu cît transportarea de la un loc la altul, de la o țară la alta va fi mai lesne și mai ieftină, cu cît s-ar înființa mai multe șosele, canaluri, drumuri-de-fier, corăbii și vapoare care să poată înlesni și reduce costul transportului, cu atît consumatorul, adecă toată lumea, va fi mai folosit; de aceea stabilirea și perfecționarea mijloacelor de comunicațiune

şi de transport pe apă şi pe uscat sunt considerate pretutindeni ca cele mai principale lucrări de utilitate publică. Cu cît trecerea de la un loc la altul va fi mai liberă, cu atît poporul îşi va putea procura mai lesne şi mai ieftin obiectele de consumaţiune.

Consumaţiunea şi producţiunea sunt atît de legate între dînsele, încît una nu poate exista fără alta. Un import mare trage după sine un export deopotrivă de mare, şi viceversa; ele sunt două operaţiuni cari, vrînd-nevrînd, trebuie să se balanseze. Un popor care importă mult dovedeşte că consumă mult; cu cît importă mai puţin, cu atît este mai neavut, cu atît îşi procură mulţumiri mai puţine. Cu toate astea, tot mai sunt oameni cari cred, ca tînărul nostru din birt de la „Gura raiului", că fericirea unui stat este de a avea o exportaţiune mare şi o importaţiune cît s-ar putea mai mică. Cred că, împiedecînd producţiunile străine de a intra în ţară, poporul îşi păstrează banii şi se îmbogăţeşte. Nu vor să vază că valoarea importului nu poate întrece într-un mod constant valoarea exportului şi că atunci cînd se vede una ca aceasta şi se întîmplă ca într-o serie de mai mulţi ani să iasă mai mulţi bani decît intră, că aceasta nu poate proveni decît din cauze escepţionale şi lesne de esplicat. La noi provine din cauza anuităţilor, dobînzi şi amortizări pentru împrumuturi contractate în străinătate şi pentru cheltuielile întreţinerii de tineri la studii, cazuri cari amîndouă sunt o întrebuinţare reproductivă a acelor bani, căci plata anuităţilor este pentru un capital întrebuinţat în lucrări reproducătoare: drumuri-de-fier, canaluri, arme etc., iar banii trimişi tinerilor studenţi sunt un plasament care are să fructifice prin ştiinţa ce vor aduce în serviciul societăţii.

Necesităţile tezaurului public şi unele exigenţe interesate au fost cauza înfiinţării a o mulţime de restricţiuni puse la trecerea obiectelor dintr-o ţară într-alta şi de multe ori chiar de la un oraş la altul al aceleiaşi ţări, restricţiuni cu totul jignitoare consumaţiunii şi producţiunii. Din norocire însă, acele obstacole, dacă nu dispar, dar cel puţin îşi pierd din zi în zi tăria, şi chiar multe dintr-însele nici nu mai esistă, au dispărut.

Darea pusă asupra obiectelor de consumaţiune la fruntaria unei ţări sau a unui tîrg era pur fiscală; mai tîrziu însă

plata asupra mărfurilor străine a fost ca o compensare a sarcinilor puse asupra productelor naţionale, patente şi altele, dări pe cari nu le plătise mărfurile străine şi cari nu profitase statului [în] care au venit să fie întrebuinţate. Dările asupra unor obiecte de consumaţiune cari nu au semenele lor în producţiunea indigenă şi cari nu se pot înlocui, precum sunt colonialele, au fost considerate ca un mijloc de a supune poporaţiunea la o dare ascunsă sau o dare indirectă lesne de priceput.

În timpuri mai moderne însă, dările vamale au avut totodată şi scopul de a favoriza industria naţională, de a o pune la adăpost, de a o apăra de concurenţa străină şi de a asigura mai mult sau mai puţin consumaţiunea productelor fabricate în ţară.

După cum vedem, taxele vamale au avut şi au un scop fiscal şi altul protecţionist şi se pot împărţi în trei categorii: pur *fiscale*, *protecţioniste* şi *mixte* sau *fiscalo-protecţioniste*.

Taxele fiscale, cari au de scop de a procura statului un venit, nu pot fi nici arbitrare, nici nelimitate, căci consecinţa neapărată a unei taxe fiind de a sui preţul obiectului cu cel puţin atît cît a plătit la intrare, micşorează consumaţiunea, şi venitul statului nu este totdeauna proporţionat cu mărirea taxei; adesea, dacă nu totdeauna, o taxă mai mică aduce statului un venit mai mare decît o taxă urcată, căci ieftinind obiectul, i se sporeşte consumaţiunea.

V

Cercetarea minuţioasă şi raţionată a intereselor generale a unei naţiuni duce fără doar şi poate la adoptarea principiului liberului schimb *(libre échange)*. Taxele vamale şi protecţionismul sunt o piedică la dezvoltarea bunei stări şi a fericirii naţionale, căci, scumpind preţurile obiectelor, împuţinează numărul cumpărătorilor, micşorează consumaţiunea, prin urmare micşorează şi împuţinează mulţumirile.

Apărătorii protecţionismului, ca să justifice şi să susţie teoria lor, zic că munca fiind bogăţia unei ţări, guvernul trebuie să caute prin toate mijloacele să proteagă şi să încurajeze cît va putea industriile regnicole în contra concurenţei străine, ca astfel să asigure munca lucrătorilor indigeni. Ei mai adaogă că o ţară trebuie să-şi poată procura toate trebu-

incioasele la dînsa, iar nu să depindă de alte țări. Unii merg cu acest raționament pînă a crede că tarifele protecționiste sunt foarte juste și admit chiar prohibițiunea, precum am văzut cele ce ziceau tinerii de la „Gura raiului".

Ceea ce a deșteptat mai mult spiritele în privința sistemului vamal și a dovedit pînă la evidență teoria libertății susținută de părinții științei economice: Adam Smith, de Say, de Ricardo, de Bastiat, de Cobden[4] și de urmașii lor, a fost mai întîi unitatea vamală germană, *Zollverein*, care a suprimat mai toate vămile de la un stat german la altul, mărginind vama la periferia în care se cuprind toate statele intrate în unirea vamală.

O altă împrejurare a fost legea cerealelor în Englitera. Englezii și francezii credeau că nu s-ar putea permite intrarea liberă a grînelor din Ungaria, din Rusia, din România și din America fără de a da o lovitură de moarte agriculturei indigene; își ziceau că în țările acelea cerealele se dobîndesc cu mai puțină muncă și cu o cheltuială mai mică decît în țările lor și că, de s-ar lăsa intrarea lor liberă, grînele indigene, a căror producțiune costă mai scump, n-ar mai putea ține concurență cu acele venite dintr-acele țări, că cele indigene ar rămînea nevîndute și agricultorii s-ar ruina.

Sub influența acestor idei iată ce se făcea: ori de cîte ori, din cauza unei recolte proaste în Englitera, se scumpea pînea într-atîta încît poporul începea să cîrtească, guvernul convoca pe agricultorii cei mari și-i consulta; răspunsul lor era totdauna același și cunoscut de mai nainte: „*Să se mențiie taxele*".

Cînd lucrul devenea prea grav, de mureau oamenii de foame cu miile, ca la 1841, agricultorii opinau, cu mare greutate, pentru o mică reducere, dar și aceasta cu condițiune ca acea scădere de taxă de import pentru cereale să nu aducă vătămare agriculturei indigene și să fie numai pînă la recolta viitoare cel mult. Mai tîrziu au consimțit cu mare greutate la sistemul numit „scara mobilă", al cărui scop era de a menținea prețul grîului pe piețele Engliterei într-o stare nevariabilă, ca astfel prețul pînei să fie totdauna același în anii de recoltă proastă, ca și în acei de recoltă bună. Cu cît recolta era mai bună în Englitera, cu atît taxa asupra cerealelor străine se urca, și cu cît era mai slabă, cu atît taxa scădea. Acest sistem, ingenios în aparență, s-a dovedit nepractic și

a ridicat reclamări din partea armatorilor şi negustorilor grînari, cari, necunoscînd de mai înainte taxa la care era să fie supus grîul lor la sosirea în Englitera, nu mai îndrăzneau să facă cumpărături de producte, căci astfel comerţul cerealelor devenea periculos, devenea un fel de joc la noroc, care putea da uneori beneficii foarte mari, dar alte dăţi devenea ruinător.

În faţa lipsei şi scumpetii de pîne, care a costat în anii nenorociţi viaţa a sute de mii de oameni, opiniunea publică, avînd în capul ei pe vestitul Cobden şi strigînd mereu în contra foametii, a silit pe guvern a suprima cu totul dările fiscale asupra cerealelor. Astăzi ele sunt admise în Anglia fără plată de taxă vamală. Şi minune! Cultura pămîntului nu a suferit cea mai mică sminteală. Cu toată spaima ce inspira agricultorilor englezi grînele americane mai ales, producţiunea agricolă s-a dezvoltat şi mai mult, şi renta pămîntului, în loc de a scădea, s-a suit.

Un alt esemplu conchizător este ceea ce s-a petrecut în Franţa cu fierul şi cu cărbunele de pămînt. Se credea că dacă s-ar permite intrarea fierului şi a cărbunelui de pămînt englez şi belgian fără o taxă mare, fierul francez nu s-ar mai putea vinde şi exploatatorii indigeni s-ar ruina. Guvernul francez întîmpina cea mai mare împotrivire ori decîte ori se încerca să scadă taxa asupra acestor două obiecte, şi Franţa rămăsese cu totul înapoi de Englitera şi de Belgia în privinţa fabricării maşinilor mai cu deosebire. În ziua cînd guvernul, trecînd peste consideraţiunile esploatatorilor de fier şi de cărbuni, a luat asupră-i de a reduce taxele, astfel că intrarea în Franţa a cărbunelui şi a fontei (tuci) englezeşti şi belgiane să devie posibilă, aceasta nu a ruinat nici cuptoarele de fier, nici minele de cărbune francez, şi toate industriile fierului, precum fabricile de maşini, de trăsuri, cuţităria, lăcătuşerie, unelte, drumurile-de-fier şi sumă de alte fabricaţii s-au înfiinţat, s-au dezvoltat şi prosperă.

Dacă am chema pe tabaci să-i întrebăm ce taxă le-ar conveni să se puie asupra pieilor argăsite în străinătate, putem fi siguri că ei ar propune a se opri intrarea pieilor străine sau cel puţin a li se pune o taxă aşa de mare, încît nici cizmarii, nici curelarii să nu mai poată să se serve de pieile străine în lucrările lor de încălţăminte şi de şelărie, ca astfel să fie silită lumea să cumpere pieile tabacilor noştri şi să plătească

scump încălţăminte de calitate proastă. Dar totodată să întrebăm şi părerea celorlalţi români cari nu sunt tabaci, şi putem fi siguri că ea va fi cu totul alta, căci le-ar conveni mai bine să găsească în tîrg încălţăminte, hamuri şi alte obiecte de piele, ieftine şi de calitate bună, fie ele de piele argăsită în ţară sau în streinătate; părerea lor ar fi a se lăsa pielăriei străine libertatea de a veni în ţară fără plată de taxă.

Ceea ce zic aci pentru tabaci o putem repeta pentru toate celelalte meserii.

Numai croitorilor le convine ca hainele venite din străinătate să fie greu impuse, iar toată cealaltă lume este interesată ca hainele să poată intra liber, fără taxă, ca să şi le poată procura mai ieftin.

Fiecare corporaţiune cere taxe mari, dacă nu şi prohibiţiuni, pentru obiectele dinafară similare cu cele ce produce, cizmarii pentru cizme, croitorii pentru haine, lăcătuşii pentru fierărie, tîmplarii pentru mobile; dar totodată cere liberă intrare pentru toate celealalte obiecte; încît, dacă ne-am închipui populaţiunea împărţită într-o mie de meserii de cîte o mie de membri în fiecare corporaţie, din toată poporaţiunea numai o mie de familii ar voi impozit asupra hainelor venite din străinătate, căci numai o mie ar fi interesate să fie hainele scumpe, iar celelalte nouă sute de isnafuri sau nouă sute de mii de familii ar fi interesate să nu fie impuse, ca să le poată cumpăra cît mai ieftin. Asemenea pentru cizmari, asemenea pentru fierari, pentru tîmplari etc. Taxa vamală asupra hainelor este nu numai un impozit indirect asupra tuturor celor cari nu sunt croitori şi cari sunt de o mie de ori mai numeroşi, dar este totodată un privilegiu, pentru că acel impozit profită numai croitorilor, cari, într-un mod indirect, încasează acel impozit prin scumpetea hainelor.

Adversarii sistemului protecţionist nu tăgăduiesc importanţa muncei ca factor al bogăţiei statului, dar ceea ce voiesc ei este ca ea să fie bine întrebuinţată, întrebuinţată cu spor, aplicînd-o la lucrările acelea pentru cari poporaţiunea are mai multă aptitudine şi pentru cari condiţiunile în cari se află sunt mai favorabile. Într-o ţară agricolă, de esemplu, care are pămînturi întinse, păşunări bogate, ar fi o economie rău înţeleasă a fabrica postavuri şi mătăsării şi a cumpăra din străinătate vite, unt, brînză şi ouă.

Liberii schimbişti cred că drepturile protectoare nu numai că nu aduc nici un folos producţiunii indigene, dar merg şi mai departe, cred că împiedecă dezvoltarea generală a industriei indigene, a comerţului şi a agriculturii şi că aduc adevărată vătămare dezvoltării şi înaintării bogăţiei publice.

Ideile protecţioniste au avut mare trecere în secolul trecut, pe atunci pe cînd transportarea de la un loc la altul era scumpă, anevoioasă şi de multe ori imposibilă; dar de la începutul secolului al XIX-lea, ştiinţa economică în Franţa, în Italia şi mai cu deosebire în Anglia s-a rădicat contra lor. *Zollverein*-ul le-a dat o lovitură de moarte, arătînd într-un mod pipăit că, lăsînd trecerea liberă de la un stat german la altul, acele state nu numai că n-au suferit nici o pagubă, dar au simţit o uşurare, un bine, precum va fi un bine şi mai mare cînd se vor desfiinţa acele vămi dintre Germania şi Franţa, dintre Italia, Spania şi dintre toate statele mici şi mari. *Zollverein*-ul a dovedit pînă la evidenţă că buna-stare a poporaţiunii se măreşte cu cît se întinde mai mult cercul liberei circulaţiuni a productelor. Suprimarea taxelor vamale dintre Piemonte şi Toscana, dintre Toscana şi Statele papale, dintre acestea şi cele două Sicilii nu a adus pagubă nici unei dintr-acele părţi ale Italiei, şi unirea a fost nu numai un bine politic, dar şi un bine economic.

Ideile de liber schimb au făcut şi fac pe toată ziua prozeliţi, deşi întîlnesc opunere foarte mare atît din partea guvernanţilor, căci văd o dificultate a înlocui prin alte dări sutele de milioane ce figurează în bugete ca venit vamal, precum şi din partea celor interesaţi în unele fabricări în cari au angajat capitaluri foarte însemnate şi cari s-ar simţi tare loviţi, de nu şi ruinaţi, dacă ar fi abandonaţi liberei concurenţe.

Cu toate acestea, însă, nu este mai puţin adevărat că în ţările cele mai industriale, chiar cele mai luminate, în Franţa, în Germania şi mai ales în Anglia, se procede treptat la realizarea acestei idei prin scăderea continuă a tarifelor şi prin admiterea tuturor productelor.

A respinge comerţul unei ţări cu celealalte, dînd avantajul, fie prin proibiţiuni, fie prin tarife, unor industrii a căror viaţă nu depinde decît numai de sacrificii naţionale, este a împiedica dezvoltarea bunei stări a poporului şi a precipita decadenţa economică a ţărei. Nu se ridică bogăţia naţională prin taxe vamale, ea se ridică printr-o aplicaţiune înţeleaptă

și stăruitoare a muncei, dînd protecțiunea legii industriilor cari pot prospera prin natura lucrurilor, prin climă, prin calitatea pămîntului, prin pozițiunea geografică și prin îndemînarea locuitorilor, căci numai acele pot prospera producînd mult, bine și ieftin, și numai acele pot realiza beneficii adevărate; iar acelea cari nu pot prospera decît numai prin ajutorul tarifelor asupra similarelor, nu fac alta decît să împuțineze relațiunile de schimb, să izoleze națiunea și să apese ca un impozit asupra ei.

Este foarte de însemnat cum cad în contradicțiune cu ei înșiși acei cari cer protecțiunea industriei lor prin dări vamale! Fabricanții de stofe de lînă, de esemplu, cer ca stofele de lînă similare streine să fie supuse la o dare cît s-ar putea mai mare, dar cer totodată ca lîna streină să nu fie impusă; o pretind și o cer, cu toate că în sistemul lor libera intrare a lînei ar împuțina beneficiile și ar aduce pagubă crescătorilor de oi prin scăderea prețului lînei. De aci lupta între aceste două industrii și nedumirirea guvernului mare! Cum să combine și să mulțumească pe amîndouă grupările de interesați? Fabricanții de fierărie cer pe de o parte ca fierăria străină să fie oprită sau cel puțin greu impusă, și pe de alta pretind ca fonta streină întrebuințată la fabricarea fierului, cu care se servă ei, să fie liberă de a intra fără taxă; producătorii de fontă cer ca fonta străină să fie impusă și cărbunele de pămînt să intre fără taxă. Într-un cuvînt, fiecare industrie cere protecțiune vamală pentru obiectele ce produce și liberă intrare pentru cele cu cari se servă la fabricarea productelor sale.

Unele guverne, legănate între aceste două exigențe contrazicătoare, au imaginat un slab paleativ: sistemul numit *Draw-back*, adică a înapoia fabricanților, cînd espoartă productele lor, părțile taxelor percepute asupra tuturor materiilor cu cari s-au servit la fabricare; sistem și anevoie de practicat, și păgubitor fiscului totodată; sistem care s-a înlocuit prin altul tot atît de anevoie și de complicat numit *acquit à condition* (plătit condițional) și care constă întru a se admite intrarea liberă a unor materii, pe un timp determinat, cu condițiune ca în acel interval să se expoarte o cătime de articule la fabricarea cărora să fie servit o parte analogă de acele materii.

Lumină se face din zi în zi mai mult asupra acestei cestiuni, şi lumea începe a înţelege că restricţiunile vamale, protecţionismul şi prohibiţiunile aduc vătămare producţiunii naţionale în loc de a folosi, şi că sistemul libertăţii îi prieşte mult mai bine. Fiecare înţelege că adevărata prosperitate constă în înlesnirea de a-şi putea procura productele, că condiţiunea de căpetenie a prosperităţii este ca munca să poată da maximum posibil de producte de schimb şi că trebuie aplicată mai cu deosebire la industriile acelea pentru cari poporaţiunea are mai multă îndemînare, mai multe înlesniri şi mai multe mijloace, iar nu la industriile cari nu pot trăi decît cu sacrificiile contribuabililor.

Deşi interese politice rău înţelese fac pe unii să creadă că se poate reveni la ideile cele vechi de protecţionism, dar lumea merge păşind pe toată ziua către liberul schimb, căci legile raţiunii sunt mai presus de orice voinţă individuală. Un om puternic poate împiedeca sau întîrzia, pentru un timp, mersul natural al lucrurilor, dar a-l opri — niciodată! Misiunea omului de bine, a cugetătorului, este de a descoperi legile adevărate ale intereselor sociale, şi misiunea omului politic este de a aplica acele legi, de a supune acestor legi toate voinţele individuale şi de a opri pe oricine de a-i impune altele. Oamenii cari se bucură de încrederea poporului şi cari îi voiesc binele, cînd nu ştiu sau nu înţeleg cum trebuie cumpănite interesele generale acestui popor, fac uneori un rău mult mai mare decît cei răi cugetători, căci poporul, avînd toată încrederea în patriotismul şi în sentimentele lor de iubire, îi urmează orbeşte şi se face campionul ideilor celor mai greşite şi mai vătămătoare.

A voi să se înfiinţeze o industrie naţională este o cugetare mare şi folositoare; dar a voi să se înfiinţeze prin protecţionism şi prin subvenţiuni este un rău foarte mare, a cărui consecinţe sunt necalculabile.

Regulamentele şi restricţiunile la cari comerţul a fost supus n-au făcut decît a aduce piedici dezvoltării industriale. Reformele operate într-această a doua jumătate a secolului prin tractatele şi convenţiunile vamale n-au avut alt scop decît de a ridica comerţului unele din piedicele care-l încurcau. Mai toate acele tractate au avut tendinţa de a face posibilă trecerea productelor dintr-o ţară într-alta. În materie de schimb, ca şi în modul de a conduce toate celealalte

interese sociale, ar fi de dorit ca guvernul să-şi concentreze acţiunea numai întru a mănţine ordinea publică, a opri pe cei îndrăzneţi de a oprima pe cei slabi şi de a îngriji de sănătatea generală.

S-a zis de unii economişti că ar fi unele obiecte pe cari străinii, neputînd să le găsească decît numai într-un singur loc, precum este guano, care nu se aflä în abundenţă decît în Peru, pucioasa, care nu se găseşte esploatabilă decît în Sicilia, ceaiul, care pînă în anii din urmă nu se putea produce decît în China; că s-ar putea să se puie la ieşirea acestor obiecte din ţara lor taxe foarte mari, pentru că străinii sunt siliţi să le cumpere oricît de scumpe ar fi, negăsindu-le aiurea. Poate fi aici o aparenţă de adevăr, dar este pozitiv că lucrul nu trebie împins prea departe, fiindcă atunci cei cari se servesc cu acele producte au să caute toate mijloacele de a le înlocui cu altele, precum se face cu ceaiul, pe care englezii au început a-l cultiva cu mult succes în Indii, cu îngrăşările artificiale, cu fulmicotonul şi cu dinamita, cari o să înlocuiască pucioasa ca material de război.

Taxele asupra importului sunt pur fiscale, cînd se pun asupra productelor cari nu se pot produce într-acea ţară, precum sunt cele asupra ceaiului, puceoasei, cafelei şi asupra tuturor colonialelor şi asupra zahărului, în ţările unde nu se poate cultiva nici trestia, nici sfecla; iar cînd se pun asupra productelor cari au similare şi se pot produce în ţară, şi totodată acele produse înîntru sunt sau scutite de tot, sau supuse la o taxă mai mică, atunci acele taxe au un caracter protector; astfel ar fi de exemplu taxa pusă asupra lînei străine la intrare, pe cînd lîna indigenă ar fi scutită; taxa asupra încălţămintelor aduse din străinătate, pe cînd cele indigene ar fi scutite. În asemenea cazuri, consumatorii plătesc mai mult decît suma ce intră în casa statului pentru că acele taxe suie preţul şi al lînei străine, şi al lînei indigene, şi al încălţămintelor străine, şi al celor făcute în ţară. Ca să precizez mai bine, voi pune cifre: Să ne închipuim, de esemplu, că într-o ţară consumaţiunea lînei ar fi de 10.000.000 de kilograme şi că din străinătate ar veni 5.000.000 kilograme, iar celealalte 5.000.000 ar fi lînă indigenă; să zicem că lîna străină ar costa la fruntarie un leu kilogramul şi că i se pune o taxă de 10 la sută vamă la intrarea ei; guvernul ar percepe 500.000 lei vamă asupra lînei străine, care nu s-ar

putea vinde decît pe un leu și zece bani kilogramul, dacă nu și mai mult. Lîna indigenă s-ar vinde tot pe un leu și zece bani, adică că publicul ar plăti 1.000.000 lei mai mult pe lînă decît dacă ar fi lipsit vama. Din acest milion de lei pe care îl plătește publicul peste ceea ce ar fi plătit dacă lîna străină ar fi intrat fără vamă, numai 500.000 lei intră în casa statului, iar ceilalți 500.000 lei se plătesc indirect producătorilor de lînă; cu alte cuvinte, statul supune pe locuitori a plăti cîtorva producători de lînă un impozit de 500.000 lei pe tot anul. S-a calculat că în Franța poporul plătește o dare de 30.000.000 lei pentru cărbunele de pămînt, pe cînd din această sumă numai 2.000.000 lei intră în casa tezaurului de la taxa asupra cărbunelui venit din străinătate, iar ceilalți 28.000.000 sunt în favoarea exploatatorilor de cărbuni fără nici un folos pentru Franța.

Impozitele asupra obiectelor manufacturate venite dinafară au totdeauna un caracter mai mult protector decît fiscal. Numai atunci se pot considera ca pur fiscale. Cînd productele similare naționale ar fi supuse la o dare interioară echivalentă.

Sistemul protecționist este combătut pe față de toți acei cari țin seamă de interesele generale mai mult decît de cele individuale sau de grupuri și este combătut, într-un mod indirect și ascuns, de chiar acei cari sunt preocupați numai de interesele unui grup; și iată cum: de vom considera mai cu seamă fabricatele, grupul care produce un obiect, instrumente de fier de esemplu, pretinde și stăruiește a dobîndi ca similarele venite din străinătate să fie cît s-ar putea mai impuse, dar totodată pretinde și stăruie ca materialul cu care se servă el la fabricarea lor, precum sunt fonta, cărbunele etc., să fie admise fără taxă; ceea ce face că interesele se împung și se contraluptă. În cazul citat aci, fabricanții de obiecte de fier cer și pretind ceva care, fiindu-le lor de folos, este păgubitor fabricanților de fontă și esploatatorilor de cărbune. Cele mai multe grupuri de fabricanți sunt într-același caz.

Acest antagonism a avut un rezultat bun, a adus reducerea și chiar suprimarea dărilor de intrare asupra celor mai multe materii brute și a necesitat încheiarea a mai multor tratate de comerț între state; a făcut că în statele civilizate sunt astăzi două tarife: unul general și altul convențional;

cel dintîi lăsat la discreţiunea statului şi celalalt special numai pentru provenienţele din ţările cu cari esistă tractat.

Sistemul tractatelor de comerţ este o păşire gradată către liberul schimb şi o lovitură dată protecţionismului.

Cind un principiu eronat este lovit, pe de-o parte, de instituirea *Zollverein*-ului, pe de altă parte, printr-o lege ca legea cerealelor şi prin tractatele de comerţ, momentul dispariţiunii lui nu este departe. Chiar putem zice de acum că dările protectoare nu mai esistă în Englitera; venitul cel mai mare doganal al Marei Britanii provine mai în totalitate din dările asupra colonialelor de 464.000.000 lei, care e venitul vămilor de astăzi, darea asupra zahărului fiind suprimată.

81.000.000	fr.	provin	din darea asupra ceaiului
5.000.000	„	„	de la cafea
134.000.000	„	„	de la spirtuoase
45.000.000	„	„	de pe vinuri
183.000.000	„	„	de la tutun
448.000.000			

Încît numai minima sumă de 16.000.000 provine de la producte fabricate, şi aceasta mai mult ca represalii în contra Franţei, care nu poate renunţa la unele taxe puse asupra provenienţelor engleze.

Cine n-a avut a face cu practica formalităţilor neplăcute a vămilor şi n-a văzut de aproape pagubele simţitoare ce se pricinuiesc comerţului cu sistemul vamal nu-şi poate face o idee de o asemenea calamitate. Este adevărat că nu există, nici nu poate exista impozite plăcute cari să nu atingă mai mult sau mai puţin libertatea individuală; dar nu e mai puţin adevărat că nici unul nu se poate compara, în vexaţiuni, abuzuri şi arbitrar, cu impozitele vamale.

Oricine a comandat de-a dreptul obiecte din străinătate pentru trebuinţele casei sale, furnituri din Viena, din Paris sau din Londra cunoaşte numeroasele greutăţi şi neajunsuri ce întîmpină cu vama şi cu vameşii noştri. Deosebit de darea legiuită către stat, calculată de zelul prepuşilor serviciului foarte adesea pe o valoare mai mare decît cea reală, cînd alte consideraţiuni nu fac să se preţuiască pe 50 sau pe 60 la sută mai jos de valoare — deosebit de descărcatul şi reîncărcatul la magaziile vămii — mai există pe ici, pe colea cîte o mică vămuială în natură. Cui nu i-a lipsit o cămaşă sau şi două

din duzină, mai multe şervete dintr-un asortiment de masă; dar păhare sparte, farfurii ştirbite, pălării turtite şi rochii ghemuite? Lăzile bine aşezate şi închise de la locul pornirii ajung neatinse la Brăila, la Giurgiu, la gara Tîrgoviştii sau la Filaret; acolo se deschid, se caută una cîte una; după aceea obiectele se aruncă unul peste altul în ladă, lada se închide în grabă, cum dă Dumnezeu, încît ajung la destinaţie într-o stare ca vai de ele. Acei cari nu le ştiu acestea n-au decît să întrebe pe negustori, şi vor afla că ar fi mai bucuroşi să plătească 10 şi 10 la sută în loc de 7 $^{1}/_{2}\%$, numai să nu li se pricinuiască neajunsurile şi pagubile ce încearcă din cauza revizuirilor la vămi.

Ni se va zice poate că de ce vătămaţii şi păgubaşii nu reclam şi nu cer îndreptare şi despăgubire? Cauzele tăcerii sunt multe şi multiple. Particularii tac fiindcă obiectele aduse de-a dreptul, fără intermediarul negustorilor şi comisionarilor, sunt de-o valoare puţin însemnată şi nu vor să-şi bată capul a-şi procura dovezi, a alerga pe la procurori şi judecători şi a-şi face vrăjmaşi pentru cîţiva franci ce li s-au luat mai mult pentru cîteva feligene sparte sau o pereche de cizme furate. Negustorii şi comisionarii tac pentru că cei mai mulţi au un interes major de a trăi în pace cu impiegaţii vămii, cari-i au totdeauna la mînă cu fel de fel de fraude şi contrabande, cu declaraţiuni închipuite şi cu facturi economicoase, acte cu cari în tot momentul ar putea să le cauzeze pagube însemnate.

VI

Comerciantul, precum am zis, este un agent necesar distribuţiunii productelor, adică trecerii lor de la producător la consumator. Este dar drept şi echitabil ca el să fie remunerat potrivit cu serviciul ce aduce producătorului şi consumatorului. Această remunerare se regulează singură, prin ea însăşi, cînd trecerea de la un oraş la altul, de la un sat la altul este liberă, căci atunci se stabileşte concurenţa între acei cari practică această industrie, şi remunerarea se reduce la aceea ce trebuie să fie. Aşa la costul productului în locul unde s-a produs şi la cheltuielile de transport mai trebuie să se adauge şi remunerarea comerciantului pentru munca sa şi pentru rizicul capitalului ce întrebuinţează. Dar alături

cu comerciantul mai găsim adese între vînzător şi cumpărător şi alţi agenţi ai schimbului, mai mult sau mai puţin necesari, curtieri sau samsari, cari se întrepun, vrînd-nevrînd, ca mijlocitori între vînzător şi cumpărător. Aceşti agenţi nu riscă nimic, pentru că meseria lor nu cere nici un capital, ceea ce face că de multe ori numărul acestor agenţi ajunge a fi atît de mare, încît mai mult încarcă tranzacţiunile decît le înlesnesc; se înmulţesc atît de mult, încît devin un parazit care soarbe o parte însemnată din valoarea productelor, fac pe producător şi pe comerciant să primească mai puţin decît adevărata valoare a obiectelor şi pe consumator să le plătească mai mult decît valorează.

Deşi profesiunea de samsar sau de curtier nu trebuie să fie un privilegiu sau un monopol, nu este mai puţin adevărat că trebuie permisă numai celor cari ofer garanţii de cunoştinţă şi de experienţă, numai celor recunoscuţi pentru onorabilitatea lor. La noi, pînă acum cel puţin, meseria de curtier era practicată de cîţiva greci şi, în cea mai mare parte, de izraeliţi, cari aleargă pe la cumpărători, oferindu-le producte fără a fi însărcinaţi de vînzători, se duc la vînzători fără a fi trimeşi de cumpărători, încurcînd, iar nu înlesnind tranzacţiunile, încît au devenit o adevărată plagă pentru tranzacţiunile noastre.

Talentosul nostru pictor Grigorescu a espus, acum cîţiva ani, un tablou în care, cu penelul său maestru, reprezinta un iarmaroc (un bîlci): mulţime de ţărani români, bărbaţi şi femei, vînd cai, boi, oi, porci, păsări, ouă, unt, zarzavaturi etc. şi numai ovrei se văd cumpărînd, adevăr prins pe fapt. Ar zice cineva, la vederea acestui tablou, că în România numai ovreiul cumpără, numai el este consumator? Eroarea ar fi mare. Ovreiul cumpără în adevăr, dar cumpără numai ca să vînză a doua zi, şi dacă pictorul nostru ar fi zugrăvit părechea *(le pendent)* acestui tablou am fi văzut, în Piaţa Sfînta Vineri, ovreiul vînzînd românilor din oraş ceea ce cumpărase cu o zi mai înainte de la ţărani în iarmaroc. Ovreiul, în genere, nu este nici producător, nici consumator, el este numai precupeţ: cumpără cînd găseşte pe om la nevoie, ca să vîndă scump. Hrana ovreiului este puţină, mămăligă cu două-trei fire de ceapă sau de usturoi; el nu are trebuinţă de hrană substanţială, fiindcă nu se osteneşte muncind, nu munceşte, nu cheltuieşte putere muşchiulară; nu cheltuieşte

cu îmbrăcămintea, căci nu ţine la curăţenie, leapădă haina de pe dînsul şi cuşma din cap numai cînd cad bucăţele. Ocupaţiunea lui esclusivă este a se ţine la pîndă, ţintind chioriş la punga şi la necesităţile românului sărac sau cheltuitor: trăieşte din sudoarea şi din nenorocirile românului muncitor. Puţini, foarte puţini ovrei sunt meseriaşi: croitori, zidari, dulgheri, tîmplari; mulţimea cea mare sunt cîrciumari, cămătari, zarafi şi samsari — nici unul plugar.

Comerţul, astfel cum se practică la noi, în loc de a fi servitorul supus al producţiunii şi al consumaţiunii, s-a făcut stăpînul şi tiranul producătorului şi consumatorului, într-atît încît agricultorul, producătorul nostru cel mai serios, munceşte numai şi numai ca să hrănească traficul banului; trăieşte aşteptînd cu groază momentul critic cînd nimeni nu-i va putea scoate biata moşie din ghearele cămătarului.

Oricine cunoaşte starea plugarului român poate spune că o mare parte din proprietăţile cedate acum optsprezece ani celor 800.000 de foşti clăcaşi sunt vîndute, într-un mod mai mult sau mai puţin latent, cîrciumarilor, cămătarilor şi avocaţilor stabiliţi prin prejurul judecătorilor de ocoale, acestor trei puternici şi dibaci aliaţi ai comerţului ovreiesc. Şi de n-ar fi fost interdicţiunea legii de a vinde, interdicţiune care expiră peste doisprezece ani, putem fi siguri că a treia parte, dacă nu jumătate, dintr-acele pămînturi ar fi trecut în posesia acestor trei clase de lipitori.

Să nu se crează că lucrurile se petrec altfel cu proprietarii cei mari. Luaţi de curiozitate o plasă şi cercetaţi cine erau acum cincizeci de ani proprietarii moşiilor celor mari din acel ocol şi comparaţi acele nume cu ale proprietarilor lor de astăzi; veţi găsi că trei pătrimi din ele au trecut în mînile grecilor, bulgarilor şi la ovrei deghizaţi şi nedeghizaţi. Şi să nu ni se zică că toţi vechii proprietari români au fost incapabili, risipitori şi jucători; faptul este că proprietatea fonciară a fost persecutată în folosul capitalului bănesc, care a supus-o la nişte condiţiuni atît de aspre, încît ea n-a putut rezista.

Una din cauzele acestei stări de lucruri a fost şi este că la noi, ca şi mai pretutindeni în Orient, trebuinţele consumaţiunii au crescut mai repede decît putinţa şi mijloacele de a produce; astfel, acei cari au avut un fond l-au risipit

treptat, consumînd pe tot anul împreună cu venitul şi o parte din fond. Dar cauza cea puternică care a precipitat exproprierea vechilor proprietari români a fost, în Moldova mai ales, numeroşii cămătari şi samsari cari pe de-o parte înlesneau împrumuturile cu dobînzi mari şi cu clauze penale nepomenite — condiţiuni pe cari tribunalele le judeca într-un mod judaic — iar pe de alta deprecia productele pămîntului prin tot felul de născociri şi înşelătorii.

Cei antici, cari aveau imaginaţiunea vie şi talentul de a personifica ideile cele mai abstracte şi la cari comerţul se petrecea ca şi la noi, personificau în zeul Mercur trei atribute: *Elocinţa*, *Comerţul* şi *Hoţia* şi-l numeau *Trismegistul* (cel de trei ori mare). Acest zeu era atît de puternic, încît chiar lui Joe îi era teamă de dînsul. Tot el ducea şi sufletele în iad.

Un economist a comparat pe traficanţii de felul celor de la noi cu paianginul, acea insectă numai ochi şi gheare, care îşi întinde pînzele ca o plasă prin locurile unde ştie că trec muştele, iar el, ascuns în cămaşa sa, se ţine la pîndă şi, îndată ce simte reţeaua mişcîndu-se, ştie că i-a sosit o victimă; întocmai astfel clopoţelul agăţat de uşa traficantului, zice economistul, îl vesteşte că i-a intrat în odaie un nenorocit de jumulit, o victimă. Traficantul, ca şi paianginul, nu leapădă victima din ghearele sale decît după ce i-a supt toată viaţa. Cîrciumarii şi cămătarii sunt, pentru bieţii ţăranii noştri mai ales, păiangini veninoşi; le sug punga şi le fac viaţa amară ca iadul.

Un croitor, un cizmar cumpără stofe sau piei, le lucrează, le preface în haine şi în încălţăminte, le dă o valoare ce nu aveau mai înainte de a pune ei mîna pe dînsele şi de-a le transforma. Prin munca şi ştiinţa lor adaugă o valoare nouă pe lîngă cea primitivă a acelor materii; aceia sunt producători cari sporesc avuţia ţării. Ei nu creează, pentru că numai Dumnezeu poate crea, dar măresc, cresc valoarea lucrului. Acei oameni, fie ei români, greci, nemţi sau ovrei, sunt oameni folositori; nu este tot astfel cu zaraful cămătar, cu samsarul sau cu cîrciumarul, traficanţi de bani, a căror stăruinţă este de a cumpăra astăzi pe preţ scăzut ceea ce valorează mult mai mult, şi a vinde mîne cu preţ suit ceea ce valorează mult mai puţin, provocînd cu mijloace felurite şi meşteşugite, lipsite de conştiinţă, suirea şi scă-

derea prețurilor, ca să poată beneficia fără a munci; aceia nu sunt producători, sunt trîntori, cari trăiesc din munca altora.

Aci nu e vorba de adevărații comercianți și de adevărații financiari, ci numai de traficanți, zarafi și samsari.

Am auzit zicîndu-se că averea se ține cu muncă, cu economie și cu bună chibzuială și că, dacă proprietatea a trecut de la vechii proprietari în alte mîni, cauza este că era foarte natural să treacă din mîni necapabile în mîni de oameni muncitori și ispitiți. Dar oare toți vechii proprietari să fi fost trîntori, incapabili și risipitori, și numai traficanții, rachierii și zarafii să fi fost capabili și muncitori? Și condițiunea avantajoasă ce s-a făcut de cîțiva ani, mai cu seamă, capitalului bănesc și traficului, în detrimentul proprietății agricole, să nu fi avut nici o înrîurire asupra acestei mișcări a moșiilor? Dar cine n-a văzut cum s-a eclipsat, în puțini ani, strălucirea unora din foștii traficanți, deveniți proprietari de moșii? Cine nu cunoaște starea de ruină în care i-au dus și pe dînșii camăta, după ce din traficanți de bani s-au făcut proprietari de moșii? Cum? Leneși au fost frații X., d-l Y. și d-l Z. și alți mulți, tot oameni cunoscuți de harnici și muncitori, cari au știut a aduna bani peste bani prin speculă și comerț, să devie milionari, și cari s-au ruinat cînd și-au băgat capitalul în moșii?

Să nu fie oare aici un rău care trebuie studiat, căutat și vindecat?

Și cum putea să fie altfel cînd vedem că un comerciant cu un capital de cîteva mii de lei deschide cantor, aruncă pe piață polițe de o valoare de zece, de cincisprezece ori mai mare decît capitalul său metalic și ridică bani pe simpla sa iscălitură cu 7 și cu 8 la sută, bani pe care-i speculă cu 15 și 20 la sută, împrumutîndu-i pe la proprietari și pe la arendași, cari anevoie dobîndesc din munca pămîntului 4 sau 5 la sută? Cu modul acesta au toată posibilitatea, dacă nu certitudinea, de a-și îndoi capitalul în puțini ani; dobîndesc acest rezultat cu un credit care nu este bazat pe nimic alta decît pe un capital fictiv și imaginar, care nu constă decît în dibăcia de a esploata pe producător. Tot ce i s-ar putea întîmpla mai rău ar fi de a se scălda într-un faliment, mai mult sau mai puțin fraudulos, fără pagubă, dacă nu cu cîștig. Iar proprietarul de pămînt, care are bine la

soare *(du bien au soleil)*, cum zice francezul, moşie de o sută de mii de lei, nu poate găsi credit decît pentru a treia parte, cel mult pentru jumătate valoarea proprietăţii sale — bani cari-l costă 10 şi 12 la sută, şi aceasta numai de la înfiinţarea Creditului fonciar, care a emis pînă acuma optzeci şi cinci de milioane şi jumătate de lei în scrisuri fonciare pe moşii ipotecate de o valoare de cel puţin 250 de milioane — scrisuri cari s-au negociat de proprietari pe preţul mediu de 90, adică că proprietarii au dobîndit un credit de aproape 76 de milioane; iar pe cealaltă valoare de 180 de milioane anevoie mai găsesc a se împrumuta cu a doua ipotecă. Şi unde se află acele 85 de milioane de lei? Au trecut toate de-a dreptul în mînile cămătarilor, cărora proprietarii le datorea cu ipotecă, cu poliţe şi cu alte înscrisuri chirografare.

Pentru bunăstarea unui popor este necesar să esiste un echilibru între remunerarea ce se cuvine muncei şi acea ce se cuvine capitalului şi pămîntului. Numai din echilibrul acestor trei factori ai producţiunii poate rezulta o funcţionare regulată a mecanismului social. Cînd una dintr-însele ia o prea mare preponderanţă asupra celorlalte, revoluţiunea este la uşă, socialismul şi ideile subversive se arată spăimîntătoare, societatea este în pericol.

Unii din advocaţii noştri, şi din cei mai cu renume, s-au făcut adesea protectorii şi chiar aliaţii capitaliştilor şi comercianţilor cămătari. Sprijinul ce au dat traficanţilor aceşti principi ai limbuţiei a fost foarte puternic; cu atît mai puternic cu cît la noi, pînă acum cel puţin, ca în nici o altă ţară civilizată, baroul a avut şi are o adevărată superioritate asupra magistraturei. Profesiunea de advocat fiind lucrativă şi magistraţii rău retribuiţi, legiştii cari s-au distins mai mult în studiile jurisprudenţei, acei cari au dobîndit mai multă esperienţă în afacerile judecătoreşti au preferit şi prefer cariera de advocat. Advocaţii au mare putere nu numai înaintea tribunalelor, dar chiar şi în corpurile legiuitoare. Nu ştiu dacă mulţi îşi pot da titlul de apărător al văduvei şi al orfanului, dar sunt unii a căror ştiinţă şi elocuenţă se pot făli că au ruinat familii întregi în beneficiul cămătarilor.

Să comparăm puţin acţiunea justiţiei asupra capitalului cu acea asupra proprietăţii fonciare.

Un vecin îți calcă moșia, îți răpește o parte din venitul tău ani îndelungați, te duci la tribunal și-i intentezi acțiune. Cestiunea nefiind urgentă, precum ar fi acea a unei polițe de bani, de esemplu, președintele tribunalului citează părțile peste cîteva luni, cîteodată trei sau patru, însă niciodată mai puțin de șase săptămîni.

La ziua desemnată pentru înfățișare, te duci cu advocat și cu sineturi la tribunal în capitală sau la județ. Ușierul cheamă părțile, strigînd în gura mare; partea adversă nu răspunde. Președintele ia dosarul în mînă, îl răsfoiește, cercetează procedura, șoptește cu colegii săi și mai totdeauna declară o scăpare de formă — sunt atîtea forme! — și proclamă că citațiunea nefiind făcută în toată regula, pricina se amînă peste trei, patru sau alte șase luni. Pentru aceasta e de multe ori de ajuns amicia sau complezența portărelului sau un mic dar servitorului portărelului.

Se fac alte citațiuni; iei toate *măsurile* ca *nu cumva* să rămîie vreo formalitate neîndeplinită, stăruiești, plătești taxele și călătoriile portăreilor. Sosește ziua înfățișării; iar te duci cu toate sineturile, dosarele și cu advocații; ușierul strigă părțile, partea protivnică nu răspunde; atunci, dacă nu se aplică art. 151, pricina se judecă în lipsă, și cîștigi tot ce ai cerut, însă cu drept de opoziție și apel.

Cu puțină dibăcie și cu un mic dar, un intimat poate foarte bine să reușească a nu ajunge în mînile sale, în mod oficial, hotărîrea decît peste trei, patru sau șase luni; la ziua defiptă iar vii cu sineturile și cu advocatul gata să-ți arăți dreptățile. Ești al 24-lea pe tabloul înfățișerilor; pe seară îți vine rîndul; dacă ai noroc să nu fie prea tîrziu, se înfățișează pricina, opoziția se primește totdeauna; principiul adoptat de cei mai mulți judecători este: opui pentru că opui, și tribunalul intră în cercetarea fondului. Pledezi și iar pledezi, replici și esplici; și judecătorii, după ce aud, hotărăsc mai totdeauna că avînd nevoie de nouă lumini, pentru a se pronunța în cunoștință de cauză, numesc pe d. membru A. ca împreună cu ingineri hotarnici, luați de părți, să meargă la fața locului și să cerceteze cu martori; uneori impun hotărnicie în regulă, ș-atunci e treabă lungă, de ani mulți, și cheltuielile trec peste mijloacele reclamantului. Dar să zicem că ai avut noroc și nu ți s-a impus să-ți hotărnicești moșia; ai alte chemări, cu toate formalitățile

de portărei, pentru cercetarea la fața locului; a trecut cu această cercetare alte trei, patru sau șase luni.

Au trecut astfel doi-trei ani, și încă n-ai dobîndit dreptate.

După cercetarea la fața locului, alte chemări, alte patru sau șase luni, pînă ce te înfățișezi și se judecă pricina, în cunoștință de cauză.

Cunosc o pricină pentru care tribunalul, ca să se lumineze, a făcut patru cercetări la fața locului. În sfîrșit, după ce ai alergat și ai cheltuit mereu cinci-șase ani, cu advocați, cu ingineri și cu călătorii, se judecă pricina în întîia instanță și dobîndești deplină dreptate.

De aci încolo, apeluri la curți cu alte amînări, cu alte opozițiuni, dacă nu și cu alte cercetări de membri la fața locului, cu advocați și ingineri hotarnici. Pînă ce dobândești și de la Curtea de apel o sentință definitivă, a mai trecut un an, doi, dacă nu și trei.

Mai adaogă încă un an cu cercetarea recursului în Casație, și încă un an cu aducerea sentinței la îndeplinire, și ai terminat, dacă nu s-au întîmpinat împiedicări la esecutarea sentinței.

Pricinile de călcări de moșie țin ani îndelungați, unele chiar trec moștenire din tată în fiu și foarte puține se termină în mai puțin de zece ani.

Patru sau cinci cercetări la fața locului, cu advocați și ingineri; cinci sau șase înfățișări la tribunalul de întîia instanță, alte două-trei la Curtea de apel, cel puțin două la Casație, ai cheltuit mai multe mii de franci cu călătorii și cu plata oamenilor speciali; ai alergat zece ani, și ți se dă 300 de franci cheltuielile de judecată.

Cu tot dreptul ce ai, limpede ca lumina soarelui, după zece ani de trăgăneli, dobîndești o dreptate ciuntită.

Dar ia să ai o poliță sau un înscris de bani, pre care ți l-a preînnoit cinci sau șase ani de-a rîndul, din trei în trei luni, plătind la fiecare trimestru cîte 1 și jum. sau 2 la sută pe lună, capetele rămînînd tot capete, că lipitoarea de camătar îți protestează polița, și în cincisprezece zile are la mînă hotărîre definitivă, cu titlul esecutor; îți pune secuestru pe ce ai și, cît te ștergi la ochi, este plătit cu moșia pe care ți-o vinde pe nimic, cu patul pe care te culci și cu cărțile pe care citești. Își dobîndește suma întreagă, fără cea mai mică scădere, plus toate cheltuielile de judecată.

Proprietatea de pămînt, care este produsul activității omului civilizat, nu este nici respectată, nici încurajată. Unii merg pînă a crede că proprietatea de pămînt ar fi o uzurpațiune asupra dreptului comun; nu înțeleg că proprietarul îmbogățește societatea, că el împodobește țara, că istoria ne dovedește că numai acolo unde proprietatea este bine întemeiată și protejată esistă libertate și prosperitate, că numai acolo unde proprietatea este asigurată țara este bogată.

Cu toate că și direct și indirect tot ea alimentează tezaurul public, însă fiscul o tratează în modul cel mai aspru; vine termenul plății impozitului fonciar, proprietarul nu a vîndut încă nimic din productele anului, nu are cu ce plăti; perceptorul îi pune secvestrul pe toate bucatele, îi pecetluiește toate magaziile, fără a-l lăsa să vîndă un bob măcar, fără a putea ridica și trimite la schele cîtimea ce i-ar trebui, pentru ca să satisfacă cererea statului. Trebuie să-i vîndă perceptorul cu toba; atunci se arată paiangenul, cu care de multe ori perceptorul sau casierul sunt aliați, și ia 20 sau 30 de chile de bucate, cu prețul jumătate. Perceptorul nu secvestrează niciodată proporțional din toate productele cari constituie venitul moșiei, ci numai acelea cari se pot vinde imediat: grîu și porumb.

Capitalul bănesc este cu totul la adăpost de aceste peripeții, el este *nesezisabil*. Oricîte timbre s-ar cere pe polițe și pe efecte, pe contracte, pe înregistrări și pe transmiteri, tot proprietatea fonciară le plătește. Cu cît s-ar căuta a se impune capitalul bănesc, cu atît se împovărează mai mult situațiunea proprietății funciare.

VII

Dar să revenim la industrie. O fabrică de zahăr, în care s-ar fi pus un capital de 500.000 lei în ziduri, mașini, vite, și capital de rulment, nu poate să se lupte cu fabricile de zahăr din Galiția, din Ungaria, din Franța și din colonii. Cînd fabricantul român are trebuință de bani, trebuie să plătească 12 și 18 la sută, pe cînd cel austriac, cel francez plătește 5 sau 4 la sută; ar fi destul ca, într-un an, fabricantul nostru să aibă trebuință de 500.000 lei, ca aceasta să-l coste 60 sau 90 mii de lei dobîndă, pe cînd pe austriac

sau pe francez l-ar costa numai 15 sau 20 de mii, adică 45 pînă la 70 de mii lei mai mult, osebit de alt atît, care costă capitalul fond; dar meşteri, maşinişti şi lucrători cari o să-l coste îndoit şi întreit mai scump decît pe cel din Ungaria sau din Galiţia; şi alte o mie şi o sută de eventualităţi, cînd are a face cu lucrători aduşi din străinătate. Toate acestea împreună dau fabricantului de zahăr din Ungaria sau din Galiţia o superioritate de 2 şi 3 sute de mii de franci pe an asupra fabricantului de zahăr românesc, avantaj cu care poate învinge, trimiţîndu-ne sau zahăr superior în calitate, sau vînzîndu-l cu cîteva centime kilogramul mai ieftin decît ar putea să-l dea fabricantul nostru.

Nu putem şti dacă capitaliştii cari au stabilit fabricile de la Chitila şi Sascut se pot felicita de întreprinderea lor ca de o bună afacere; dar, precum am mai zis-o, nu se vede să se fi mai ridicat o altă fabrică de zahăr, cum vedem că se înmulţesc fabricile de rachiu din zi în zi, ceea ce dovedeşte că cele în fiinţă prosperă.

Ceea ce am zis de fabricile de zahăr s-a văzut şi cu fabricele de lumînări de stearină, cari au încetat una după alta după încercări de doi-trei ani, neputînd lupta cu concurenţa ce le fac lumînările aduse de la Triest şi de la Marsilia.

—Aşa este, domnule — îmi zicea tînărul de la „Gura raiului“ — dar tocmai de aceea guvernul nostru, dacă este un guvern părintesc şi patriot, trebuie să ajute industria naţională şi să o susţie cu subvenţiuni şi privilegiuri, căci ar fi o ruşine ca noi, un stat independent, un regat, să mîncăm zahăr nemţesc şi să ardem lumînări franţuzeşti pe cînd avem în ţara noastră sfeclă şi seu.

— Dar fabricele de zahăr — îi răspundeam eu — sunt ca şi subvenţionate; deosebit de scutirea de vamă, care este un avantaj de 25 la sută, mai au şi alte scutiri municipale, pentru răscumpărarea cărora este vorba de o indemnizare ca de un milion, adică un leu sau doi impunere pe fiecare familie de român pentru marea glorie de a zice că mănîncă zahăr de sfeclă românească, fără a fi sigur măcar că de la espirarea privilegiului de scutiri acele fabrici vor mai putea urma.

— Lucrul se esplică, îmi răspundea tînărul. Încurajarea n-a fost suficientă, iată totul. Deci, să se puie impozit şi de

trei şi de patru lei de familie, numai să ştim că mîncăm zahăr românesc; şi adaogă: Apoi nu te gîndeşti, domnule, că după cîţiva ani convenţiunile comerciale au să espire şi că atunci o să fim liberi de a opri intrarea zahărului străin, sau îl vom impune destul, ca să nu mai poată aduce pagubă fabricelor noastre?

Nu înţelegea că inconvenientul ar fi tot acelaşi, că este a pune impozit pe români. O impunere mare ar avea efectul de a scumpi zahărul, ceea ce ar echivala cu un impozit în folosul fabricanţilor de zahăr, dacă folos ar fi, căci, oprind zahărul străin de-a intra în ţară sau impuindu-l cu 30 sau 40 la sută, nu s-ar face alta decît a-l scumpi de la 1 leu kilogramul la 1 leu 40b., adică a supune pe român să plătească o dare de 40 bani fabricantului de zahăr românesc pentru fiecare kilogram ce se va consuma în ceai, în cafea sau dulceaţă. Unii, călări pe independenţă, nu vor să înţeleagă că astăzi nu mai este posibil nici unui stat, cît de puternic ar fi, să puie dări vamale peste măsură, sau să interzică intrarea de producte străine. Barierele dintre state nu mai sunt posibile. Ei o ţin una şi bună cu: „Uiţi, domnule, că suntem un regat, un stat de sine stătător şi că guvernul este dator să mănţie drepturile şi demnitatea ţării?"

Deşi observăm că sunt cinci ani de cînd suntem independenţi, de cînd nu mai avem suzeran şi nu mai plătim tribut nici unui sultan, de cînd avem miniştri plenipotenţiari la Viena, la Petersburg, la Londra, la Paris, la Berlin, la Constantinopol şi mai în toate capitalele Europei, şi cu toate aceste am înţeles, pe ici, pe colea, că nu prea ar fi bine şi cuminte de a face acte de acele cari ar putea să ne alieneze amicia şi simpatiile celorlalte ţări. Statele cele mai mari şi mai puternice au consideraţiuni unele pentru altele şi chiar către cele mici. Puternicele state Franţa şi Anglia caută pe cît pot să nu jicnească interesele micilor state Belgia şi Elveţia.

Dar chiar de am putea face tot ce am voi şi am impune mărfurile străine cum am voi, tot nu cred că ar fi bine, nici drept, nu pentru străini, dar pentru noi înşine, de a lua dispoziţii de acele cari ar sili pe români să plătească cu 10 şi cu 20 la sută obiectele de cari au trebuinţă mai scump decît ar putea să le cumpere aduse din străinătate. Credeţi că ar fi bine, că ar fi raţional să plătim 5 sau 6 lei pe an de

familie ca să mîncăm orez produs în ţară la noi; să mai plătim 10 sau 15 lei ca să ne fălim că purtăm mătăsării ţesute în ţară la noi; alt atît pentru haine, pentru cizme etc., sumă la care ar trebui să mai adăogăm şi golul lăsat în tezaur; ar fi a ne mînca unii pe alţii, ar fi istoria ursului care slăbeşte în vizuină, trăind iarna lingîndu-şi grăsimea din labe. Bogăţia unei ţări nu consistă în natura şi forma obiectelor ce produce, ci în cantitatea şi valoarea lor. A pune taxe pentru a protege industriile cari n-au dat dovadă de prosperare este a lovi bogăţia naţională în sorgintea ei.

Starea normală a comerţului internaţional a unei ţări, zice John Stuart Mill, este cînd o ţară esportă pe cît importă, căci atunci esistă în comerţul ei un echilibru stabil, ca în mecanică; iar natura şi forma acelor obiecte este indiferentă.

VIII

Un mare politic a zis că oamenii cu gînduri sincere şi cu cugetări oneste şi patriotice, cînd cugetările lor nu sunt întemeiate pe raţiune şi pe ştiinţă, fac mai mult rău şi aduc ţării lor mai multă vătămare decît despoţii cei mai aprigi; căci actele acestora pier cu tiranul, pe cînd ideile greşite, propagate de oameni oneşti şi stimaţi, cînd au pătruns o dată în spiritul poporului, anevoie se pot dezrădăcina.

La noi astăzi multe inimi generoase şi patriotice îşi au mintea aţintată către industrie. Văd că ţara a mers şi merge cu paşi repezi înainte, că în puţini ani s-a suit la un grad însemnat pe scara politică şi că astăzi România se poate număra mîndră între ţările libere şi independente, dar că în privinţa economică a rămas şi rămîne din zi în zi mai înapoi de celealalte state civilizate; constată că trebuinţele aduse de dezvoltarea naţională şi de exigenţele progresului au crescut şi cresc mult mai repede decît sporirea producţiunii şi decît mijloacele de a le satisface, şi că industria manufacturală nu numai că nu a făcut nici un pas înainte, dar că, din contra, pierde zi cu zi şi din concistele sale cele vechi. Văd aceasta şi se înspăimîntă cu drept cuvînt, căci industria manufacturală nu este numai un element de îmbogăţire şi de bunăstare, dar este totodată şi un element de dezvoltare intelectuală şi politică; este man-

tia în care se înfăşoară arta şi ştiinţa, leagănul în care au crescut şi s-au dezvoltat libertăţile şi drepturile omului.

Esersarea unei industrii cere de la acei cari o practică cunoştinţe mai întinse, un spirit mai ager şi mai deştept, mai ornat decît al celor cari ţin de coarnele plugului. Burghezia, care este statul-major al industriei manufacturale, a fost pretutindeni păzitorul libertăţii, precum plugăria a fost pavăza patriotismului. Industria aparţine oraşelor, precum plugăria aparţine satelor. Dacă moravurile sunt mai simple şi mai curate la ţară, inteligenţa este mai dezvoltată la tîrg. La ţară, omul ştie, de cum se naşte, cum are să trăiască, jaloanele vieţii îi sunt puse mai dinainte: ca copil, are să păzească vitele la cîmp şi la pădure; ca flăcău, are să plivească, să sape, să secere şi să culeagă; la douăzeci de ani are să se însoare, să facă copii mulţi, să ducă plugul pe brazdă şi carul la tîrg. La oraşe, omul în copilăria lui, fie bărbat, fie femeie, nu ştie de ce o să se apuce, nu ştie dacă mijloacele îi vor permite vreodată să aibă familie, casă şi masă. Copiii la casa orăşanului sunt cheltuială, precum la ţară sunt bogăţie. În lupta pentru existenţă trebuie de mic să-şi frămînte mintea ca să ghicească drumul ce trebuie să apuce, şi astfel devine mai deştept decît cel de la ţară, mai puţin scrupulos de multe ori, dar mai ager, mai activ, mai iute la concepţiune. Plugarul pentru meseria lui nu are trebuinţă de cunoştinţe întinse; în vreme ce meşterului, comerciantului, speculatorului îi trebuie cunoştinţe de geografie, de statistică, de calcul, de fizică, de chimie, de mecanică, cunoştinţe cari mai toate sunt mai mult sau mai puţin în strînsă legătură cu toate meseriile, cu toate ramurile industriei. De nu vom considera decît modesta meserie de dulgher sau de zidar, nu poate deveni cineva bun meşter într-aceste ramuri fără noţiuni de geometrie descriptivă, de arhitectură, de tăierea pietrelor, de chimie, de desen etc.

În dorinţa binelui de a vedea înfiinţîndu-se ramuri de industrie, unii cugetători împing şovinismul pînă a crede că s-ar putea dobîndi orişice în ţară la noi şi că ne-am putea scuti de a mai cumpăra ceva de la străini.

Nu este îndoială că orice obiect se poate dobîndi în orice loc. Oricine, dîndu-şi osteneală, poate face o masă sau un scaun; dar aceasta nu va fi o producere folositoare, dacă

obiectul dobîndit ar costa îndoit și întreit mai scump decît l-am putea avea cumpărîndu-l de la tîmplar; în orice climă se pot produce ananași și portocale, dar această cultură nu poate fi remuneratoare dacă acele fructe ne-ar costa mai mult decît cele aduse din străinătate.

Un general vestit ne arăta, acum vreo cîțiva ani, trei puști fabricate în atelierul ministerului său; dar făcîndu-se socoteală, se dovedea că fiecare pușcă costa mai multe mii de franci. Fără îndoială, acel ministru putea fi mulțumit de reușită, dar acea glorie nu era mai puțin păgubitoare pentru țară.

Un foarte bun patriot arăta cu mîndrie acum cîțiva ani o bucată de fier, de foarte bună calitate, în adevăr, estras dintr-un mineral aflat pe moșia Broșteni, și adăoga că s-ar putea esploata tratîndu-l prin metoda catalană, întrebuințînd la lucrarea acelui mineral întinsele păduri de pe acea moșie; bunul patriot își da această părere împins de un sentiment laudabil, dar cugetarea lui era lipsită și de știință, și de rațiune. Proprietarul de atunci, entuziasmat de buna calitate a fierului scos din pămîntul său, a chemat ingineri să-i cerceteze moșia în lung și în larg. Citind raportul acelor ingineri, ar crede cineva că pămîntul Broștenilor ar fi numai aur și argint, moșia un Eldorado și apele ei un Pactol. Unii ingineri sunt și ei ca unii advocați cari, cînd le spui o pricină, ți-o declară dreaptă și nu-ți lasă îndoială că ți-o cîștigă. Însă intendentul proprietarului actual, om practic și cu bună chibzuială, a lăsat fierul, plumbul, aurul și argintul să doarmă în pîntecele pămîntului și s-a pus a esploata serios adevărata bogăție a moșiei, pădurile; le esploatează sistematicește și cu inteligență și trage un venit însemnat și asigurat pe veci, pe cînd sunt sigur că, dacă s-ar fi pus pe esploatarea fierului, ar fi făcut-o în pagubă. Acel intendent a știut ceea ce nu știa patriotul, a știut că fierul, metalul atît de necesar omului, se află răspîndit în abundență în toate formațiunile geologice, ca nici un alt metal; dar că Anglia, mai favorizată de natură într-această privință, posedă mineralele de fier în pămînturile carbonifere, amestecat cu cărbune și cu toate substanțele silicioase și teroase necesare topirii, în proporțiuni așa de potrivite, încît luînd cu lopata acel amestec și aruncîndu-l în cuptoarele cele mari *(hauts fournaux)*, curge dintr-însele gîrlă

de fier (tuci sau fonte), care pe urmă se transformă prin cuptoarele de pudlaj în fier ductibil. Asemenea condiţiuni favorabile nu se află nicăieri aiurea, şi aceasta face că nici o ţară nu poate concura în privinţa fierului cu Anglia. Ar fi o nesocotinţă a căuta să esploatăm bogatele minerale de fier ce avem în multe părţi ale României, aducînd cărbune de pămînt din străinătate sau arzînd pădurile. Natura ne-a refuzat cărbunele de pămînt, în zadar îl căutăm, căci el nu se află în formaţiunile terţiare şi cuaternare, cari domină în formaţiunea noastră geologică. Este mult mai avantagios a produce ceea ce putem produce cu folos, iar fierul să-l cumpărăm de la Newcastle, unde îl putem găsi uneori pe trei livre (76 fr.) tona, pe cînd noi nu l-am putea produce nici cu preţ înzecit.[5] Aceasta însă nu va să zică că ştiinţa nu va găsi într-o zi mijloace de a estrage fierul din pirite şi din oxiduri, fără întrebuinţarea cărbunelui, sau că nu s-or inventa cuptoare în cari lignitul să poată servi în asemenea lucrări. Atunci am greşi dacă n-am profita de acel mijloc.

Nu este anevoie, zicea învăţatul Combes, de a-şi face cineva un cabinet de mineralogie cu mineralele aflate în orice ţară; dar aceasta nu ar dovedi că s-ar putea esploata oriunde orice metal sau orice substanţă minerală.[6]

Orfila, chemat ca profesor de chimie legală la celebrul proces Lafarge, a dovedit că aparatul lui Marsh arăta esistenţă de arsenic în orice mobilă veche, dar aceasta nu dovedeşte că mobilele cele vechi ar putea servi de mină de arsenic.[7]

Răposatul Oteteleşanu, interesat într-o vreme de esploatarea salinelor noastre, îmi propune să-l întovărăşesc într-o călătorie la Ocnele-Mari de la Rîmnicul-Vîlcei, cu scop de a împinge voiajul pînă la Cloşani; proprietarul moşiei Baia-de-Aramă propunea companiei salinelor esploatarea metalului. Am petrecut la Cloşani mai multe zile cercetînd acea mină şi m-am convins că vîna de aramă (filonu) era foarte săracă, că nu conţinea nici a zecea parte de mineral de aramă cît se află în filoanele Cornwalii din Anglia. La minele de aramă, de plumb şi de cositor de la Penzas, Truro şi Botalac, după ce se estrage mineralul din piatra în care se află răspîndit (ganga), se încarcă pe mare şi se trimite la Swentze, unde cărbunele este abondent şi ieftin, acolo se preface în aramă roşie, plumb şi cositor.

Esploatarea unui filon ca cel de la Baia-de-Aramă nu ar avea alt rezultat decît destrugerea de păduri şi ruina companiei care ar încerca-o.[8]

Nu este glorios, nici util de a fabrica obiecte de cari ne servim; glorie este atunci cînd prin ingeniul nostru aflăm mijloace de a le produce cu mai puţină cheltuială sau de calitate mai bună.

Dorinţa care trebuie să ne preocupe în impulsiunea ce dorim să dăm industriei naţionale nu trebuie să fie de a ne procura orice obiect în ţară, împiedicînd sau oprind productele străine de-a pătrunde la noi, ci de a căuta şi de a găsi care din obiectele cerute de trebuinţele noastre sociale, căutate de consumatorii noştri şi pe care ni le procură străinătatea, s-ar putea dobîndi de fabricanţii noştri, folosind totodată pe producător, fără de a împovăra pe consumator sau a-l obliga în mod direct sau indirect a plăti acele obiecte mai scump decît dacă le-ar aduce din străinătate.

Condus de această preocupaţiune, am parcurat tîrgul, oprindu-mă, una după alta, dinaintea prăvăliilor care se ţin şir pe stradele Victoriei, Lipscani şi Braşoveni, cercetînd obiectele espuse la vederea trecătorilor; după aceea am luat tabelele noastre vamale cele din urmă, din anul 1881, şi voiesc să înscriu aci reflexiunile ce mi-au sugerat acea cercetare.

IX

La pagina 12, no. 1 a tabelelor noastre vamale, la rubrica *animale vii*, se vede că cumpărăm din ţările vecine vite mari: cai, boi, bivoli, catîri de 5.014.164 fr.

Deşi noi esportăm de aceste vite pentru o sumă mult mai mare, care se suie la cifra de 16.597.429 fr., aşa că balanţa ne este în favoare cu 11.583.265 fr., dar nu este mai puţin de observat că foarte lesne ne-am putea scuti de a cumpăra de la străini, aducînd oarecare îngrijire în creşterea vitelor noastre. Sporind şi înmulţind ergheliile şi tamazlîcurile, am crea un izvor însemnat de bogăţie; nu numai că am scădea cifra importului, dar am spori cu mult cifra esportului.

Creşterea vitelor nu numai că nu a făcut nici un progres, dar de cîtva timp a dat foarte mult înapoi; soiurile noastre de cai şi de boi s-au pipernicit; suntem departe de timpii cînd

armata prusiană își făcea remonta de cai de cavalerie în erghelii din Moldova.

Suma de 16 ½ milioane este departe de a fi ceea ce ar putea deveni, daca am căuta să utilizăm întinsele și ospătoasele cîmpii ce avem în Ialomița și pe malul drept al Dunării.

Cînd considerăm importațiunea Angliei și Germaniei de carne și de oi vii aduse de peste țări și mări, vedem că balanța noastră s-ar putea sui la multe milioane; și în loc de a vedea sume însemnate în coloana importului, am vedea multe milioane adăogate la coloana esportului nostru.

Cultura cerealelor a devenit și devine din ce în ce mai dificilă pentru proprietarii cei mari din cauza lipsei de brațe; deja cei mai mulți au renunțat de-a mai cultiva porumbul. Cultura cartofilor chiar este mărginită numai în ținuturile de sus ale Moldovei; de sfeclă nici nu se pomenește, și fabricanții de zahăr sunt obligați a-și produce chiar ei sfecla de care au trebuință, și aceasta în mare pagubă. De acum încolo adevărata esploatare a proprietăților celor întinse are să fie creșterea vitelor, o industrie care nu are trebuință de brațe multe, dar care cere capitaluri mari, pe cari numai proprietatea cea mare și le poate procura. Creșterea vitelor are totodată și darul de a îmbunătăți pămîntul, îngrășindu-l; îl face mai producător, pe cînd plugăria fără vite îl sărăcește, îl seacă și-l face neroditor. S-a observat de toți agricultorii că, de cîțiva ani încoace, sporul pămîntului nostru scade din recoltă în recoltă; acum douăzeci de ani producerea mijlocie se conta pe o chilă și jumătate de pogon, astăzi sunt puține pămînturile cari dau mai mult de o chilă de pogon. A face agricultură fără creștere de vite este a seca rodirea pămîntului și a sărăci pe cultivator. Un proprietar roman, întrebînd odinioară pe un agricultor esperimentat care este metoda cea mai bună de a cultiva pămîntul, acesta îi răspundea: „*bene pascere*“; întrebîndu-l care ar fi metoda preferabilă după aceasta, învățatul îi răspundea „*mediocriter pascere*“, și în fine, întrebîndu-l care ar fi cea de al treilea grad, iar îi răspunse „*male pascere*“.

La pagina 12, rubrica *Producte animale alimentare*, no. II, găsim pentru cărnuri, pastramă, vînat, lapte, brînză,

peşte, icre etc., un import de 2.993.125 fr., din care şi noi vindem străinilor de 4.159.339 fr., ceea ce ne dă o balanţă favorabilă de 1.160.214 fr.; dar, afară de oarecari obiecte de o valoare minimă, precum sunt fructele de mare, stridii, midii etc., pentru celelalte am putea dobîndi o esportaţiune mult mai mare şi o importaţiune redusă la o valoare neînsemnată.

Aceste trei articole de mai sus, cu o oarecare îngrijire în creşterea vitelor, ar putea să ne dea în foarte puţini ani un spor de venit de cel puţin 20 de milioane, spor care ar merge tot crescînd şi s-ar sui treptat din an în an.

Trecînd la productele propriu-zise ale pămîntului şi la derivatele lor, la no. III, rubrica *Materii făinoase şi derivatele lor*, vedem importate, din Austro-Ungaria mai cu seamă, cereale, făină, paste, pîne şi pesmeţi de 5.377.459 fr.

Deşi esportăm în deosebitele părţi ale Europei producte d-ale pămîntului de 157. 255. 797 fr., ceea ce ne lasă un folos bănesc de 151. 878. 298. fr., dar cu puţină îngrijire Austro-Ungaria nu ne-ar mai putea lua nici acele cinci milioane ce-i dăm pe făinurile ei.

Este adevărat că tractatul de comerţ din 1875 a înlesnit mult intrarea făinurilor şi pastelor, dar aceasta nu trebuia să ne descurajeze şi să ne facă să închidem şi puţinele fabrici ce mai aveam; din contra, trebuia să ne facă să înţelegem că este un avantaj mare a face făină şi a petrece grînele noastre măcinate, precum fac ungurii, cari esportă în mare parte grîul lor măcinat, făina fiind mai puţin espusă la avarii. Grînele noastre cele uşoare găsesc anevoie cumpărători şi se vînd fără preţ, pe cînd amestecînd soiurile şi măcinîndu-le împreună, făina s-ar petrece mai lesne şi cu mai mult folos. Grîul american ajunge în Europa măcinat gata; puternicile maşini ale vapoarelor de transport servă a transforma grîul în făină chiar pe bord, cînd timpul călătoriei transatlantice o permite; pornesc de pe coasta Americei cu grîu şi ajung pe coasta Europei cu făină. Nu stau la îndoială că adoptînd metoda de a amesteca calităţile grînelor noastre şi a le transforma în făină, s-ar putea spori activul nostru cu zece sau douăzeci de milioane; în tot cazul, ne-am scuti de cele cinci milioane ce dăm Austro-Ungariei.

În rubrica *Fructe*, *legume* etc., no. IV, vindem fructe de tot felul: struguri, prune uscate, legume proaspete şi uscate, seminţe, uleiuri, importate pentru suma de 900.685 fr., de cari vindem şi noi străinilor de 7. 658. 757 fr., prin urmare o balanţă în valoare cu 6. 758. 072 fr.; dar cred că nu ar fi anevoie să imităm fabricile de legume conservate din Marsilia.

Zahărul figurează la pag. 58, 68, 70, 72 şi 86 cu 5.749.274 fr., plătind drept de intrare 1.279.159 fr., aproape 22,3% *ad valorem*, adică 20 fr. de suta de kilograme. Am fost totdeauna de părere că fabricarea zahărului la noi nu poate fi, deocamdată, retribuitoare şi că vom merge din an în an plătind străinului sume din ce în ce mai mari pe acest product. Sfecla este o plantă anevoie de dobîndit astăzi la noi, fiindcă cere şi arătură adîncă, pe care cu greu o putem dobîndi cu vitele noastre, cere şi braţe multe la praşă şi la cules, încît nici proprietarii cei mari, nici plugarii nu o pot cultiva cu folos; acei cari au încercat nu au dobîndit rezultate satisfăcătoare; ţăranii prefer cultura porumbului, care se consumă în mare parte pe loc.

Acum vro patru ani mă aflam într-un vagon cu contele Zichy, atunci ambasador la Constantinopol.[9] Trecînd pe lîngă Chitila, a voit să cunoască modul de esploatare al acelei fabrici; după ce i-am esplicat condiţiunile şi îndatoririle ce avea proprietarul cu fabricantul, mi-a zis că şi dînsul avea fabrici de zahăr, pe moşiile sale, că acele fabrici îi aduceau venituri însemnate, dar că dacă ar fi obligat să cultive singur sfecla, le-ar părăsi, căci i-ar fi cu pagubă; îmi spunea că găseşte să cumpere de la ţărani oricîtă sfeclă voieşte, şi astfel fabricele sale nu se ocupă decît cu estragerea materiei zaharine şi cu îngrăşatul vitelor şi al cîmpului.

Plătim străinului 1.214.554 fr. pentru cumpărături de vinuri şi în schimb esportăm vin de 200.000 fr.; adecă o balanţă defavorabilă de 1.000.000 fr., ceea ce este o mare pagubă pentru noi, fiindcă vinul ce trimitem astăzi francezilor şi belgienilor îl dăm pe un preţ derizoriu, pe 2 şi pe 3 fr. decalitru, pe cînd ei, prelucrîndu-l, îi dau o valoare întreită şi împătrită, trimiţîndu-ni-l chiar nouă cu etichete

de vinuri fine de Bordeaux, folosindu-se numai ei de acea creştere a valorii.

Prelucrarea vinurilor a devenit o industrie foarte lucrativă, mai ales de cînd viile sunt bîntuite de filoxeră. Proprietarii noştri vinicoli ar cîştiga milioane dacă ar imita în cultura viei şi în facerea vinului pe d-nii Simulescu, Brătianu, Ferekide, cari fără întrebuinţare de procedee chimice, ci numai printr-o lucrare mai îngrijită, au dobîndit rezultate foarte însemnate. Vinurile lor se vînd cu preţ întreit şi împătrit decît al vecinilor podgoreni.

Vorbim şi scriem toţi despre industrie, o chemăm în ajutor ca pe-o zeitate, precum cheamă femeile pe Maica Domnului în momente de durere; dar mi se pare că o chemăm cum se zice că cheamă femeile izraelite pe Maria, gonind-o cu mătura, îndată după ce le-a trecut durerea: nu facem ceea ce este de făcut pentru a-i pregăti venirea şi stabilirea ei.

Una din cauzele părăsirii meseriilor a fost şi este admiterea prea lesne în slujbele statului. Se cere o prea mică doză de învăţătură de la tinerii cari aspiră să fie admişi în cancelarii, încît inteligenţele cele mai mediocre pot să pretindă a dobîndi poziţiunile cele mai înalte în stat. Aceasta distrage pe o mulţime de tineri de la meserii şi de la profesiuni în cari ar găsi o viaţă mai folositoare lor şi societăţii. Astăzi fiii croitorilor şi ai cizmarilor nu mai vor meseria părinţilor, ci visează funcţiuni şi influenţă politică.

O altă cauză foarte de considerat este că nu avem profesori serioşi de chimie, nu avem cursuri de tehnologie, de chimie aplicată la industria manufacturală. Am avut şi avem mai mulţi tineri în Şcoala centrală din Paris şi în Şcoala politehnică din Zürich; mulţi din ei au devenit ingineri distinşi; dar, conduşi de ideea de a ocupa un loc în serviciul statului, mai toţi s-au aplicat la construcţiuni; mai că nu cunosc pe nici unul care să fi trecut prin secţiunea mecaniştilor, a chimiştilor sau a mineralogiştilor, căci într-aceste ramuri, dacă vom escepta ocnele de sare, fabricarea tutunurilor şi monetăria, nu sunt funcţiuni publice de dobîndit.

Scoatem pe bere 441.462 fr. şi esportăm numai de 14.273 fr., pe cînd vedem că toţi acei cari au încercat fabricarea berei au făcut stări însemnate.

Velniţele sau povernele, singurele noastre fabrici, putem zice, sunt într-o stare primitivă; mai toate sunt conduse de evrei empirici, astfel că, deşi posedăm o mare cătime de boştină, de prune, livezi întinse de pometuri, cu toate acestea suntem tributari străinului cu 3.241.520 fr., pe cînd noi nu vindem decît de 34.838 fr., încît plătim o dare gratuită de 2.206.682 fr.

De fabrici de săpun, de potasă şi de alte multe şi multe, nici pomeneală.

Ceea ce ar trebui să pironească gîndirea noastră ar trebui să fie de a căuta modul cum s-ar îmbunătăţi şi înmulţi ceea ce producem şi ceea ce putem produce.

Scoatem pentru obiecte alimentare, legume, cărnuri uscate, pe cari le putem foarte lesne produce, imitînd procedările întrebuinţate la Marsilia, suma de 6.306.432 fr.

În rubrica *Materii şi producte chimice*, productele chimice figurează la import cu valoarea de 1.665.840 fr., deşi multe dintr-aceste producte, precum acidul muriatic sau clorhidric, clorhidratul de amoniac (ţiperigul) etc. s-ar putea produce în ţară. Noi lăsăm mormanele de praf de sare să umple curţile ocnelor noastre fără folos nici pentru stat, nici pentru particulari, şi mergem de cumpărăm soda şi acidul muriatic.

La rubrica *Materii tincturiale* importăm chiar şi cerneală şi toate colorile cari se estrag din păcură; aşa că importăm de 2.185.983 şi nu esportăm decît de 194.328.

Rubrica *Uleiuri şi grăsimi*. Importăm 6.307.129, pe cînd nu esportăm decît 47.536.

Aproape 3 ½ mil., pe obiecte pe cari ar trebui să le producem în ţară, fără ajutor de subvenţiuni, de protecţiuni sau de prohibiţiuni.

La rubrica *Piei şi blănării*, lăsînd blănăria la o parte şi considerînd numai comerţul pieilor, acest articol constituie un import de 36.500.119 fr., pe cînd esportul nostru nu este decît de 1.825.013 fr., o ieşire de bani de 34.775.106 fr. Deşi nu cred că am putea produce deocamdată marochi-

nuri şi alte piei fine, dar pieile cele groase s-ar putea foarte bine lucra la noi în ţară, ceea ce ne-ar da o economie de mai multe milioane pe tot anul.

Tăbăcăriile noastre cele primitive şi înapoiate ar trebui să se transforme în stabilimente serioase, apropriindu-şi procedările indicate astăzi de ştiinţa chimică şi mecanică.

Terminînd aci cu obiectele trase direct sau indirect din pămînt, am văzut că dacă spiritul industrios s-ar deştepta şi s-ar dirige numai asupra unora dintr-însele, asupra acelor pe cari le-am indicat aci în treacăt, nu mă îndoiesc că în foarte puţini ani ţara ar putea să aibă o sporire în producţiunea naţională de cel puţin şasezeci de milioane pentru satisfacerea consumaţiunii interioare, deosebit de avîntul ce ar lua acele industrii cari ar putea întinde debitul lor şi în afară din ţară.

★

La pagina 12, rubrica *Materii textile şi industrii derivate*, no. 16, conţine o mulţime de obiecte, dar nu ne vom ocupa decît de acelea a căror consumaţiune este neînsemnată; mă voi mărgini a menţiona pe acele cari ating mai greu punga consumatorilor noştri, sau cari pot deveni întreprinderi fructuoase.

Străinătatea, Austro-Ungaria mai cu seamă, ne trimite lînă toarsă, ţesături groase de lînă, pături cu păr lung, ţoluri, abale, zeghii, dimii, pălării ţărăneşti de pîslă etc. de 3.280.315 fr. Deşi ar fi îndrăzneţ şi poate şi păgubitor a încerca să concurăm cu Europa, fabricînd postavuri fine, dar cel puţin am putea foarte bine a-i disputa aceste două milioane şi jumătate. Postavurile fine importate figurează în tabelele noastre vamale cu suma de 35.032.204 fr. Pentru acest articul cred că suntem condemnaţi a fi încă mult timp tributari fabricelor străine.

Ţesăturile de mătase, pe cari scoatem mai multe milioane pe tot anul, asemenea nu cred că le-am putea dobîndi la noi, şi avem să le aducem încă mulţi ani din Franţa şi din Italia. Dar de ce să părăsim, precum am făcut, vechea, frumoasa şi bănoasa industrie a creşterii gîndacilor de mă-

tasă. Cel puţin aveam de la duzi borangicul şi mătasa necesară femeilor de la ţară.

Trec şi asupra torturilor şi ţesăturilor de bumbac cari sunt însemnate în tabelele importaţiunii cu suma de 35.295.511 fr., căci nu avem nici materia primă, nici mijloacele colosale de fabricare de cari dispun englezii şi americanii; orice am încerca, foarte mic rezultat am dobîndi; tot ce s-ar putea face ar fi introducerea unor războaie de ţesut pînza groasă şi a maşinelor de împletit, dar tortul l-am cumpăra tot din străinătate. Mulgeniile au omorît roata de tors, precum roata omorîse furca.

Acum cîţiva ani, inul şi cînepa erau toarse cu furca de ţărancele noastre, şi toate pînzeturile necesare familiei ţăranilor se făcea în argea. Batistele şi pînzele de Olanda şi de Silezia ar fi anevoie de dobîndit din cauza tortului mai ales, dar cordăriile şi fabricarea de pînză groasă ne-ar putea scuti de a scoate pe tot anul 7.084.294 fr.

Dintr-aceste articule însemnate în cei patru paragrafi precedenţi am dobîndi o producţiune naţională de 10 sau de 15 milioane.

Din veşminte confecţionate, străinătatea trage de la noi 10.323.853. fr. Nu putem concura cu Viena în confecţionarea de haine, fiindcă acolo se găsesc lucrători mai ieftini, aceasta însă nu trebuie să oprească încercările. De vreme ce avem croitori, de ce să nu căutăm a organiza asociaţii, ca să putem face stabilimente mari, bine înzestrate cu instrumentele şi cu maşinile cele mai perfecte? Am putea scădea cîteva milioane din cele 8 ce plătim.

Exemplul atîtor modiste germane şi franceze, cari au făcut stări însemnate, ar trebui să stimuleze pe fetele romînce atît de îndemînatice la lucrul cu acul, şi această sumă n-ar mai figura în coloana importaţiunilor.

Hîrtia, macavaua şi obiectele de carton ne costă 5.465.234 fr. Fabricarea hîrtiei mi se pare un ce hazardos, fiindcă un debit de 5 sau 6 milioane ne este destul de mare pentru întreţinerea unei fabrici, şi fabricele cele mici nu pot lupta cu cele mari şi perfecţionate, dar transformarea macavelei în

cutii şi alte obiecte de carton ar fi o lucrare potrivită mînelor tinerelor fete cari au dovedit în fabricele de tutun cît sunt de îndemînatice.

La rubrica *Lemne şi industrii derivate*, în coloana importului, figurează suma de 13.912.270, deosebit de multe alte obiecte de lemn de artă ce importăm, pe cînd noi nu esportăm lemnărie decît de 5.162.466 fr., încît în privinţa acestui obiect, care ar trebui să ne dea o balanţă cel puţin favorabilă, suntem tributari străinului, Austriei mai ales, cu 8.749.804 fr. Nepăsarea noastră în exploatarea pădurilor este atît de mare, încît mare parte din cheresteaua de brad întrebuinţată în construcţiunile din Bucureşti ne vine din Bucovina.

Nu încape îndoială că exploatarea sistematică a pădurilor noastre şi lucrarea lemnăriei ordinare ne-ar scuti de acele patrusprezece milioane ce scoatem şi ar spori suma de cinci milioane de fr. a exportaţiei.

Combustibili minerali, găsim că importăm de 4.793.418 fr. cărbune de pămînt. Această sumă este mică şi este dovadă de sărăcia noastră industrială. Consumaţiunea cărbunelui este astăzi măsura cea mai bună şi mai exactă a stării de prosperitate industrială a unei ţări. Sper că această cifră va merge sporind din an în an, iar nu scăzînd. Deşi cărbunele de pămînt, *houille*, este indispensabil lucrărilor industriale, dar lignitul, care se află în abondenţă în formaţiunea geologică cărei aparţine România, poate fi întrebuinţat la multe.

Ca putere mişcătoare, ţara noastră este una din cele mai privilegiate prin izvoarele ei de apă atît de puternice şi de abondente. La munte mai cu seamă, prin descoperirile puterii electrice, electro-dinamice, puterea apelor are un mare viitor. Acea putere va înlocui poate în multe întrebuinţarea cărbunelui prin transmiterea puterii apei prin cable electrice, ducînd-o la locurile unde are să fie aplicată. Acum de curînd un inginer, *sir* John Thomson, propunea a stabili maşini de abur în minele de cărbune de la Newcastle şi a duce puterea acelor maşini în Londra prin cabluri electrice, spre a o întrebuinţa la luminatul oraşului şi la fabrici, ceea ce ar fi de un mare avantaj şi poate singura

tămăduire în contra negurilor cari bîntuie o capitală de patru milioane.[10]

Parafina, unul din cele mai principale producte ale păcurei, ar trebui să fie pentru noi un obiect care să aducă un venit însemnat; în loc de aceasta, plătim 856.243 fr. străinului, şi pentru lumînări de stearine dăm 1.096.624 fr.

Cumpărăm ipsos de 24.903 fr. şi pămîntul nostru este bogat într-această materie.

Îmi aduc aminte în tinereţe că un francez, anume Petit, care se aşezase la Cîmpina, zidise tot atelierul său de fierărie cu pereţi de platru, fără a întrebuinţa nici piatră, nici cărămidă. Acel francez lucrase mult în platrierile de la Montmartre şi-mi zicea că ipsosul de Cîmpina este tot atît de bun ca acel din formaţiunea terţiară a Parisului.

Cumpărăm de la străini var, nisip şi humă, cărămidă, olărie groasă, sticlărie groasă, de aproape două milioane şi jumătate şi cari s-ar putea lesne găsi şi produce la noi.

Să sperăm că fabrica de chibrituri ne va scuti de cele 2.939.787 fr. ce plătim străinătăţii.

Adunînd toate sumele ce am văzut că am putea scuti d-a trimite în străinătate, sau mai bine zicînd că am putea produce în ţară obiectele ce am însemnat într-această repede ochire asupra tabelelor noastre vamale, se vede că în puţin timp şi cu puţină osteneală am putea spori producţiunea noastră cu cel puţin 50 sau 60 de milioane pe an, sumă care ar merge tot crescînd şi s-ar putea sui la 100 de milioane, mai ales dacă am suprima vămile şi am chema pe fabricanţii străini într-o ţară unde îşi pot depune mărfurile şi productele destinate ţărilor vecine. Încetul cu încetul şi unul după altul, fabricanţii cei mari ai Europei şi-ar transporta unele din fabricele lor la noi, ar stabili în România fabrici sucursale a marilor lor ateliere, ar aduce lucrători meşteri; libertatea de comerţ ar atrage meşteri şi fabricanţi, precum odinioară revocarea Edictului de Nantes a gonit din Franţa pe lucrătorii cei buni, de cari s-a folosit Germania.

Să nu se crează însă că acel spor în producţiune, oricît de mare ar fi, ar servi să sporească stocul nostru metalic; acele milioane ar spori bunul trai al românilor, servind ţării a cumpăra o mai mare cătime de obiectele ce consumăm sau am putea consuma

Ne lipsesc braţe, este adevărat, dar nu este mai puţin adevărat că braţele ce avem nu produc tot ce ar putea produce.

Mă rezum în modul următor:

1. Desfiinţarea vămilor în mod absolut.
2. Admiterea în funcţiunile statului după o programă de cunoştinţe care să nu fie accesibile inteligenţelor ordinare.
3. Înmulţirea cursurilor de geometrie, de fizică, chimie, mecanică, aplicate la arte şi meserii.
4. Învăţătura unei meserii în orice şcoală primară.
5. Înlesnirea de capitaluri de stabilire a celor cari dau dovezi că le-ar întrebuinţa la înfiinţarea unui atelier pe baza băncilor scoţiene pentru agricultură.

NOTE ŞI COMENTARII

PREFAȚĂ

A apărut pentru prima dată, fără titlu, în *Broșura nr. 1*, *Convorbiri economice* de Ion Ghica, „v. prezident al fostei Camere elective", la Tipografia Stefan Rassidescu, 1865; s-a retipărit în ediția din 1869 a *Convorbirilor economice*. În ediția a treia, *Prefața* adaugă textului pasaje dislocate din capitolul *Munca*, așa cum a fost publicat acesta în versiunile anterioare.

Broșura s-a difuzat în librării la începutul verii anului 1865.

Primind-o de la autor, Alecsandri îi scria din Mircești prietenului său, la 1 iulie: „Am citit-o și mă grăbesc să-ți fac sincerul meu compliment. Ai adoptat adevăratul fel de a populariza cunoștințe folositoare și de a face să găsești plăcere în citirea lucrurilor abstracte. Continuă cum ai început, și vei aduce un foarte mare serviciu generației actuale a României, generație inteligentă, dar foarte ignorantă și încrezută. Am visat totdeauna pentru țara mea o bibliotecă populară, scrisă într-un stil simplu și deslușit și cuprinzînd comorile științei omenești, pusă la îndemîna tuturor inteligențelor" (Alecsandri, *Corespondență*, p. 83—84).

[1] Elogiul pe care Ghica îl aduce „literaturii", acordînd noțiunii sensul cel mai cuprinzător, e aproape o traducere din Henry Thomas Buckle. Aici el nu citează sursa, dar în partea a cincea a *Convorbirilor economice (Industria)* transcrie întocmai pasajul respectiv, tradus din Buckle, cu indicarea autorului.

PARTEA ÎNTÎIA

MUNCA

1863

A apărut în 1865, dar în cuprinsul broşurii nr. 2 din *Convorbiri economice*, pe care Ion Ghica o semnează ca „fost preşedinte al Consiliului Miniştrilor"; s-a retipărit ca „partea întîia" în ediţiile din 1869 şi 1879.

La începutul broşurii din 1865, mai înainte de a trece la tratarea temei, autorul scria următoarele:

„Mulţumind acelor cinci sute de români cu bunăvoinţă, care au avut răbdarea să piardă două ore din viaţa lor în cetirea broşurei întîia a convorbirilor mele economice, îi rog să priimească dedicarea acestii a doua broşuri, ca semn de recunoştinţă din parte-mi.

Îmi veţi zice negreşit, domnii mei, şi cu tot cuvîntul, să vă spui mai dinainte despre ce are să tracteze această scriere, ce o să găsiţi într-însa şi ce folos puteţi trage din citirea ei.

Dragi domni, de v-aş spune că am tractat ceea ce am voit să tractez, ar alerga românii cu mic, cu mare să şi-o procure; teascurile domnului Rassidescu, lucrînd zi şi noapte, nu ar putea îndestula cererile. Dar să vă spui ce am voit să tractez..." În continuare se anunţă tema, care este *munca*. Aceste alineate introductive ne informează asupra tirajului primei broşuri: 500 de exemplare, un tiraj care ni se pare astăzi mic în comparaţie cu cifrele cu care ne-am obişnuit, dar care, desfăcut repede, marca în 1865 un succes. Între apariţia primei şi celei de a doua broşuri au trecut cam şase luni. Alecsandri primise şi citise *Munca* în primele zile ale anului 1866, astfel că la 10 ianuarie îi scria, tot din Mirceşti, lui Ghica: „Îţi mulţumesc pentru broşura ta şi pentru ora plăcută ce mi-a procurat. E drept că de multă vreme n-am mai citit în limba ţării mele o operă aşa de cu meşteşug concepu-

tă şi aşa de bine scrisă. Tu ai găsit mijlocul de a mă face să citesc pe nerăsuflate 80 de pagini de chestii economice, pe mine, care băteam în retragere în faţa unei astfel de lucrări, şi ai ştiut ca să mă lipeşti de subiectul tău, încît mi-a părut rău că am ajuns prea repede la cea din urmă pagină. E o lucrare limpede, precisă, logică, spirituală şi adevărată. A! cît sunt de fericit, scumpul meu prieten, că regăsesc pe vechiul meu tovarăş de muncă de la *Foaia ştiinţifică* mai stăpîn ca niciodată pe gîndirea şi pe condeiul lui!

Fără ca să mă ating de modul savant şi spiritual cum tu pledezi pentru cauza sfîntă a muncii, găsesc stilul tău curgător, armonios şi limpede pentru toate clasele societăţii. Acest limbagiu e mai potrivit şi mai lesne înţeles decît acela al publicităţii noastre... fistichii." Viitorul autor al *Dicţionarului grotesc*, adversar al pedantului *-ţiune*, făcea, între laude, şi o obiecţie critică: „Singura observare ce-mi permit a-ţi face e relativ la terminările în *ţiune*, pe care le-ai fi putut înlocui prin *are*, *ire*, *ere*, astfel: *civilizaţiune — civilizare*; *organizaţiune — organizare*; *administraţiune — administrare*; *constituţiune — constituire* etc." Poetul repetă îndemnul adresat prietenului său de a continua lucrarea — „ea fiind din acelea care sunt menite a îndeplini o înrîurire priincioasă şi a *rămîne*" *(De la cei ce nu mai sunt. Scrisori inedite. Vasile Alecsandri către Ion Ghica*, în *Literatură şi artă română*, nr. 9, 25 iulie 1898, p. 546).

O problemă care trebuie pusă de la început, dar asupra căreia vom fi obligaţi să mai revenim, este aceea a datării diverselor „părţi" din *Convorbiri economice*. Publicate în broşură, aceste părţi nu sînt însoţite de o dată, ca în ediţia definitivă. Astfel, precizarea anului 1863 nu apare sub titlul broşurii nr. 2, *Munca*, din 1865. Ce va fi reprezentat pentru autor această dată? Ar putea să fie anul redactării. În realitate, nu este şi nici nu poate fi. Cum se va vedea şi mai departe, cronologia unor evenimente personale sau istorice contrazice datarea de sub titlul părţilor, astfel că datarea aceasta trebuie considerată cu toată prudenţa.

[1] Berăria la „Tunel" va fi ţinută în 1893 de I.L. Caragiale. Grădina „Raşca", aflată pe strada Academiei, aparţinea unui ceh, Hrstka, al cărui nume greu de pronunţat fusese „românizat" de către bucureşteni.

[2] Evident, modul în care Ghica defineşte „elementele" ce compun o naţiune nu e acceptabil decît poate numai în sens metaforic. Personalităţile politice şi culturale ilustre întruchipează într-un grad înalt însuşiri ale naţiunilor respective, dar activitatea lor este expresia,

nu mobilul progresului social, economic și politic. Prețuind în așa măsură munca productivă, Ghica avea la îndemînă răspunsul just la întrebarea pe care și-o punea: producătorii de bunuri. Argumentul extras din confruntarea numărului de locuitori e fals, ca și acela constînd în citarea unor nume celebre. Din istoria Chinei, a Japoniei, a Indiei s-ar fi putut enumera nume tot atît de mari, pe care epoca în care scria Ghica era vinovată că nu le cunoștea.

[3] Ca și Botzari, Caraisc (Caraiscaki) era aromân. În timpul luptelor pentru eliberarea Greciei, a deținut funcția de comandant suprem al unităților dinafara Peloponezului.

[4] Afirmația că marea cultură a Greciei antice i-a chemat la Missolonghi și Navarin pe Byron, David D'Angers și Chateaubriand trebuie luată în sens propriu numai în ceea ce-l privește pe cel dintîi. De altfel, întreaga frază capătă un înțeles figurat: Byron a murit la Missolonghi (1824), cu trei ani înainte de bătălia de la Navarin (1827). În 1824, Chateaubriand era ministru de externe al Franței și considera cu simpatie lupta pentru eliberarea Greciei. El a vizitat Sparta și Atena în cursul lungii călătorii pe care a întreprins-o în 1806—1807 pînă în Orientul Apropiat și pe care a descris-o în volumul *Itinéraire de Paris à Jérusalem* (1828). Marele sculptor francez David D'Angers (1788—1856), căruia i se datorează frontonul Panthéonului din Paris, și-a dat tributul de admirație față de arta greacă, preluînd și valorificînd într-un mod personal tradițiile acesteia. Despre Stratford (Strafford) Canning, Ghica însuși scrie în *Din timpul zaverii:* „Era un entuziast al cauzei grecilor, plin de suvenirurile nemuritoare ale clasicității și antichităților eline". Despre același, purtînd în timpul războiului Crimeii numele de lord Redclif, a se vedea scrisoarea *Căpitanu Laurent.*

[5] Joseph Whitworth (1802—1887) a „însutit" puterea Angliei nu numai prin contribuția sa în progresul tehnicii, ca James Watt, ci și prin perfecționarea armamentului. De profesie meseriaș mecanic, a avut meritul de a fi realizat primul sistem de unificare a pasurilor la șuruburi. În anii de după războiul Crimeii a creat tunurile de marină încărcate pe la culată. Faima lui de specialist avea să fie în curînd umbrită de avocatul William-George Armstrong, pe care Ghica îl citează ceva mai departe și care a introdus un procedeu nou de fabricare a pieselor de artilerie.

[6] Cu unele excepții, personalitățile citate au început, într-adevăr, prin a practica munci manuale. Cazul lui Andrew Johnson (1808—1875) e, mai ales, cu totul deosebit. Orfan de tată, a lucrat ca ucenic

într-o croitorie şi, abia după ce s-a căsătorit, a învăţat să scrie şi să socotească. Înfiinţînd o organizaţie politică muncitorească, şi-a deschis drumul spre funcţii politice mereu mai importante. Cu sprijinul democraţilor, a ajuns deputat, senator, guvernator în Tennessee. În timpul războiului de secesiune, a fost general de brigadă. Ales vicepreşedinte al Statelor Unite, a devenit preşedinte la asasinarea lui Abraham Lincoln (1865). La rîndul său, Lincoln a fost în tinereţe tăietor de lemne şi plutaş pe Mississippi. Dar cînd i s-a încredinţat funcţia supremă în stat, practica avocatura. Oricum, aceste două exemple nu sînt de loc concludente în ceea ce priveşte posibilităţile nelimitate de afirmare a omului dotat în societatea burgheză. Cu atît mai puţin exemplul lui Peel. „Postăvarul" englez era patron de manufacturi, se numea *sir* Robert Peel (1750—1830) şi a fost membru al Camerei Comunelor, inaugurînd o dinastie de oameni politici marcanţi.

Cine ar putea fi Brustelone? Cîteodată, felul cum Ghica ortografiază numele proprii face identificarea de-a dreptul imposibilă. Să fie gravorul şi desenatorul venețian Giovanni-Batista Brustoloni (sec. XVIII), sau sculptorul Andreea Brustolon (1662—1732)?

[7] Chiar şi în broşura din 1865, scriitorul notează că s-a îmbarcat la Marsilia în ziua de 12 aprilie... 1866. E o eroare neobservată de autor şi preluată de toate reeditările.

Prima scrisoare a prietenului său fictiv Dumitru poartă de asemenea, în dată, anul 1866; în a doua, însă, apare anul 1860. Am corecta greşeala, scriind peste tot 1860, dar la 12 aprilie 1860 Ion Ghica nu putea să se afle pe cheiurile Marsiliei, fiindcă în acel moment era prim-ministru şi ministru de interne al Ţării Româneşti, funcţie din care a demisionat abia la sfîrşitul lui mai, în acelaşi an. Exact în aceeaşi perioadă a anului 1866 economistul va fi din nou prim-ministru şi ministru de interne. Imposibilă în primăvara anilor 1860 şi 1866, călătoria lui în Occident e fie imaginară, fie situată în 1862, cînd fiul său cel mai mare, Dimitrie, a fost instalat pentru studii în Anglia.

[8] În textul de bază, numele comandantului de vapor e Monthier. Avem a face cu o greşeală de tipar, pe care am corectat-o prin confruntare cu broşura din 1865: căpitanul Pouthier, supravieţuitor al naufragiului „Meduzei", despre care Ghica scrie în *Căpitanu Laurent*.

[9] Imaginînd conversaţia cu francezul Dromant, Ghica îşi foloseşte personajul nu numai pentru a-l pune să expună idei pe care el să le combată. Aici, Dromant rosteşte aprecieri ce aparţineau de fapt memorialistului. Anularea constituţiei, întoarcerea la „guvernul bunului plac", introducerea unui nou statut, întărit printr-un plebiscit dubios, toate acestea sînt aluzii răuvoitoare la adresa lui Cuza. În alte pagini

ale *Convorbirilor economice*, Ion Ghica va relua într-o formulare directă, în aceiaşi termeni, critica la adresa domnitorului detronat la 1866.

[10] Între numele unor războinici celebri, Ibraim ar putea fi Ibrahim-paşa, vicerege al Egiptului (1789—1848).

După aproape douăzeci de ani, Ghica reia în acest pasaj critica împotriva istoriei concepute ca o epopee a faptelor de arme, pe care a formulat-o pentru prima dată în memoriile sale asupra reorganizării învăţămîntului (1844, 1847).

[11] Insulele Ionice au fost cedate de Anglia statului grec, căruia îi şi aparţineau, în 1861. Faptul pe care-l salută Ghica era într-adevăr cu totul excepţional în epocă. Contestînd afirmaţia conlocutorului său că în ultima vreme „cotropirile s-ar fi făcut rari", scriitorul avea perfectă dreptate. El ar fi putut oferi diplomatului francez un mănunchi de exemple din însăşi politica externă foarte recentă a Franţei: participarea, împreună cu Anglia, la cel de-al doilea „război al opiului" împotriva Chinei (1856—1860); campania din Indochina (1859—1862); intervenţia militară în Siria (1860—1861); folosirea forţei armate împotriva Mexicului — începînd din 1862 — şi înscăunarea ca împărat acolo a lui Maximilian de Habsburg, în 1864.

[12] „Boharaii" — de fapt, buharaii — sînt locuitorii vechiului hanat uzbec Buhara, asupra căruia guvernul ţarist îşi revendica dreptul de protectorat, pe care l-a obţinut la numai cîţiva ani după ce Ion Ghica îşi redactase capitolul *Munca*, mai precis — în 1868.

[13] Ion Ghica dă noţiunii de „unire" un sens foarte larg. Nici formarea primelor state feudale româneşti, nici încercările lui Ştefan de a-şi asigura devotamentul domnilor munteni, nici prevederile comune ale Regulamentelor organice din Moldova şi Ţara Românească nu pot fi considerate ca acţiuni conştiente în direcţia unirii tuturor românilor în cuprinsul aceleiaşi ţări. Constituirea statului naţional România, ca şi a altor state naţionale din Europa, e rezultatul unui proces de dezvoltare social-economică mult mai tîrziu. În ceea ce-i priveşte pe Radu Negru şi pe Dragoş-vodă, asupra cărora Ghica formulează dubiul „realităţi sau legende", se ştie că legendei îi aparţine numai cel dintîi; Dragoş a fost o personalitate istorică reală.

[14] Kiustenge este vechiul nume turcesc al Constanţei.

[15] Pasajul despre primirea vaselor în portul Sulina denunţă situaţia umilitoare şi păgubitoare materialiceşte ce se crease României prin înfiinţarea Comisiei europene a Dunării, în urma hotărîrii Conferinţei de la Paris (1856). Principatele Unite aveau şi ele în comisie un reprezentant (în 1860, acest comisar a fost Dimitrie Bolintineanu),

dar rolul principal în controlul navigației avea să aparțină multă vreme, pînă după 23 august 1944, marilor state capitaliste neriverane, Anglia, Franța, Italia.

[16] La Micale, grecii au obținut o răsunătoare victorie asupra flotei perșilor în anul 479 î.e n. Regiunea respectivă, Ionia, situată în Asia Mică, e leagănul strălucitei culturi reprezentate de filozofia materialistă greacă (școala ioniană), de realizări valoroase în poezie și arhitectură.

[17] Filozoful Bias, unul din cei „șapte înțelepți" ai Greciei antice, a trăit în secolul al VI-lea î.e.n.

[18] Ghica stabilește aici o paralelă între eroismul grecilor vechi și al celor moderni, în lupta lor pentru libertate. Locurile îi evocă în egală măsură victoriile obținute împotriva perșilor în secolul al V-lea î.e.n., ca și pe acelea realizate în contra turcilor, la începutul secolului al XIX-lea.

Citatul din Eschil este extras din tragedia *Perșii*.

[19] Corect, conform mitologiei eline: Persefona și Artemis.

[20] Cirus, regele perșilor, l-a învins pe Cresus, luînd în stăpînire Lidia; numele de „Medon" rezultă dintr-o greșeală de tipar, pe care, în *Fragment dintr-o scrisoare inedită către V. Alecsandri*, Ghica a corectat-o: mezii. Spartanii Lysandru și Agesilas au purtat lupte victorioase împotriva perșilor. Învingătorul Scipione Africanul și învinsul Hanibal, refugiat în aceste locuri, puteau într-adevăr convorbi prietenește: ambii au fost obligați să plece în exil și au murit în același an: 183 î.e.n.

[21] Evocînd celebrele instituții și monumente ale vechiului Efes: gimnaziul, teatrul, stadiul, templul Dianei (de fapt, al Artemisei), ars de Herostrat în anul 356 î.e.n., Odeonul (altul decît cel mai vestit, căci acela se afla la Atena), Ghica imaginează și explorarea unui „labirint". Labirintul era însă în Creta, și din text ar fi reieșit o confuzie. De aceea, cînd a reluat descrierea călătoriei, a înlocuit expresia „crăpăturile labirintului" cu „crăpăturile stîncelor".

[22] Călătoria imaginară pe care o întreprinde prin Arhipelagul grecesc corespondentul fictiv al autorului evocă o călătorie reală făcută de acesta din urmă, cu unsprezece ani înainte, în mai 1855, pe cînd era bei de Samos. Atunci a vizitat Ghica în bună companie ruinele orașelor vechii civilizațiuni, la invitația lui Pouthier, comandantul corvetei franceze „Le Chaptal". Scriitorul a extras din *Convorbiri economice* descrierea călătoriei, introducînd unele modificări și completînd-o pentru a alcătui o scrisoare către V. Alecsandri. Textul, mai mare decît cel din *Convorbiri economice* numai cu o pagină, a fost

publicat după moartea poetului, cu titlul *Fragment dintr-o scrisoare inedită către V. Alecsandri (Convorbiri literare*, 1 martie 1892).

În finalul pasajului, autorul citează din *Apocalips (Descoperirea sfîntului Ioan Teologul)*, cap. 2, par. 5.

[23] Jefferson Davis (1808—1889) a fost președinte al „statelor confederate“ sclavagiste din Sud în timpul războiului de secesiune.

[24] „Cea din urmă expoziție universală“ este aceea de la Londra, din 1862. Scriind despre această expoziție ca unul care a vizitat-o, Ghica ne oferă în pasajul respectiv confirmarea ipotezei de mai sus că excursia lui în Occident a avut loc în primăvara anului 1862. De altfel, în ianuarie 1862, Alecsandri, care era agent ad-interim al Principatelor Unite la Paris, îi scria prietenului său: „Deci cu o foarte mare plăcere mă voi întîlni cu tine primăvara viitoare în «Crystal Palace» la Londra. Vom vedea acolo multe lucruri frumoase și între altele expoziția română, care va străluci fără îndoială prin absența ei...“ (V. Alecsandri, *Corespondență*, p. 78). Lipsa Principatelor de la expoziție este un fapt; concludent pentru atitudinea puterilor europene față de noul stat dunărean. V. Alecsandri obținuse de la organizatorii expoziției aprobarea ca țările române să expună într-un pavilion propriu, nu în secția rezervată Imperiului otoman. Ulterior, aprobarea a fost anulată, ceea ce a determinat guvernul român să renunțe la participarea la expoziție.

[25] Cînd Ion Ghica scria aceste pagini, „căpitanul“ Claude-Etienne Minié (1804—1879) era... colonel, trecuse în retragere și lucra într-adevăr în industria de armament. Încă din 1849 inventase carabina și glonțul ce-i purtau numele. După răstimpul cît a condus fabricarea de carabine la Enfield, a fost angajat în calitate de controlor al producției de puști de la Remington, în Statele Unite.

[26] Economiștii burghezi citați, ca și Ion Ghica, de altfel, au elogiat mașinismul din unghiul de vedere al intereselor burgheze. Introducerea mașinilor a dus într-adevăr la creșterea productivității muncii, dar această creștere este realmente profitabilă pentru oamenii muncii numai în statul socialist. În orînduirea capitalistă, utilizarea mașinilor a avut cunoscutele consecințe sintetizate de Marx: prelungirea fără măsură a zilei de muncă, punerea în disponibilitate a muncitorilor înlocuiți de mașină, ceea ce a făcut să apară „o *populație muncitorească excedentară*, căreia capitalul îi dictează legile“. „De aci — adaugă Marx — paradoxul economic că *mijlocul* cel mai uriaș de *reducere a timpului de muncă* se transformă într-un mijloc fără greș pentru transformarea *întregii perioade de viață* a muncitorului și a familiei sale în

timp de muncă disponibil pentru valorificarea capitalului" *(Capitalul,* I, Editura P.M.R., 1948, ed. a II-a, p. 375—377).

Să mai adăugăm că maşinile n-au transformat pe muncitorii exploataţi în oameni „odihniţi şi veseli", cum notează Ghica, însă i-a determinat „a aspira la o viaţă mai înaltă" într-un sens pe care economistul nostru nu-l descifrează: marile aglomerări muncitoreşti în întreprinderile industriale moderne au favorizat procesul de cristalizare a conştiinţei de clasă şi de creare a organizaţiilor revoluţionare.

[27] Criticînd aspectele orînduirii feudale din alte ţări, Ghica idilizează stările de lucruri din ţările româneşti, unde au existat, ca pretutindeni, „privilegiuri şi monopoluri", scutiri de biruri, organizarea în bresle închise etc., menţionate de memorialistul însuşi în *Introducţiunea* la *Scrisorile către V. Alecsandri.*

[28] Dosithei Filitti (1734—1826), mitropolit al Ungrovlahiei, a instituit prin testament o bursă destinată tinerilor săraci şi merituoşi, constînd din venitul unei moşii ce s-a cumpărat cu averea lăsată de el. Printre bursierii aşezămîntului „Dosithei Filitti" s-au numărat personalităţi ca matematicianul Ludovic Mrazek, pictorul Steriade, baritonul Jean Atanasiu etc. Să notăm totuşi că, timp de vreo şase decenii, bursa a fost acordată mai ales unor tineri greci din Epir, locul de baştină al mitropolitului.

[29] Fără a nega dreptul statului român de a prelua averile mănăstirilor închinate (act îndeplinit, de altfel, în 1863), Ghica propune o explicaţie corectă a constituirii acestor averi, chiar dacă numai parţială. El nu menţionează însă consecinţele dezastruoase ale donaţiunilor făcute mănăstirilor greceşti, care, din administratoare ale bunurilor încredinţate cu scopuri filantropice, s-au transformat în beneficiare, fapt condamnat, între alţii, de Nicolae Bălcescu, în *Reforma socială la români* (cap. XXVI, *Chestia monastirilor închinate).*

[30] Dintre călătorii celebri citaţi, Anatole Demidov şi-a legat numele de unele donaţiuni. Urmînd exemplul tatălui său, care, locuind în Florenţa, a fondat acolo un azil, o şcoală şi o galerie de tablouri, Anatole Demidov a întemeiat un azil şi un spital la Petersburg, precum şi un muzeu napoleonian în casa lui Napoleon de pe insula Elba, casă pe care a cumpărat-o anume. În 1837, el a organizat o călătorie ştiinţifică în sudul Rusiei şi în ţările româneşti. După cum se ştie, un fragment din relatarea asupra acestei călătorii a fost tradus de M. Kogălniceanu şi publicat în *Dacia literară.*

Hamburghezul Heinrich Barth (1821—1865) a întreprins expediţi

în Africa, pe care le-a descris în volumul *Călătorii și descoperiri în Africa de Nord și Centrală.*

„Principele Napoleon" este fiul lui Napoleon al III-lea. A călătorit în Africa de vest și a fost ucis de zuluși (1856—1879).

[31] Fraza: „Ca oameni, interesul nostru este ca cei cu care trăim să fie mai avuți; ca națiune suntem interesați ca națiunele celealte să fie cît mai bogate" amintește izbitor paragrafe din studiul lui Bălcescu, *Despre împroprietărirea țăranilor.* Bălcescu susține aceleași idei: popoarele sînt cu atît mai bogate și mai puternice cu cît vecinele lor sînt și ele mai înstărite; în *interior*, sărăcia unor clase e spre paguba celorlalte (cf. N. Bălcescu, *Opere*, I, Editura Academiei R.P.R., 1953, p. 242—243). Afirmarea acestor idei comune urmărește însă, la cei doi fruntași ai generației de la 1848, scopuri diametral opuse. Bălcescu susține necesitatea unei bunăstări generale în țările românești ca un argument pentru împroprietărirea țăranilor prin exproprierea bogătașilor. Dimpotrivă, Ghica formulează ideea arătată pentru a convinge că averea celor bogați trebuie respectată!

[32] Între ceilalți economiști și sociologi, penultimul nu poate fi decît Jérome Adolphe Blanqui (1798—1854), unul dintre reprezentanții economiei politice vulgare, elev al lui Jean-Baptiste Say (1767—1832).

[33] Ghica se declară adversar al balanței comerciale, care stabilește raportul dintre exportul și importul anual al unei țări, deoarece, conform concepției sale liber-schimbiste, circulația mărfurilor în ambele sensuri nu trebuie supusă nici unui control, nici măcar statistic.

[34] În context, citarea „școlii fiziocraților", ca un curent perimat în economie, este cam nepotrivită, după exemplele date cu scopul de a demonstra creșterea avuției naționale prin fertilizarea solului. Citarea se explică totuși prin aceea că Ghica nu împărtășește teza fiziocraților, conform căreia sursa unică a avuției constă în producția agricolă.

Caracteristică secolului al XIX-lea, școala fiziocraților „trecuse" într-adevăr de mult cînd economistul român își redacta scrierea. Socialismul și comunismul se găseau însă în plină înflorire teoretică și cunoșteau succese organizatorice răsunătoare. În 1864 se înființase la Londra Internaționala I, iar în 1867 avea să apară volumul I din opera fundamentală a lui Karl Marx, *Capitalul.*

Cît privește balanța comerțului, viitorul a infirmat de asemenea părerea autorului *Convorbirilor economice.* În statul socialist balanța comercială s-a menținut, devenind însă un instrument al planificării, cu ajutorul căruia se stabilește corelația justă între import și export.

PARTEA A DOUA

CREDITUL

1864

Fără titlu, constituie partea a II-a din *Broşura nr. 1*, apărută în 1865; s-a retipărit în ediţiile din 1869 şi 1879.

Şi de astă dată, anul 1864, înscris sub titlu, e dezminţit de text. Chiar în primul alineat, Mathieu de la Drôme este citat cu epitetul „răposatul". Dar el a murit în 1865.

[1] Philippe-Antoine Mathieu de la Drôme (născut în 1808) n-a fost un oarecare făcător de calendare. El a înfiinţat la Romans-sur-Isère (Drôme), cunoscut centru al industriei franceze de pielărie, o asociaţie economică, repede suprimată de autorităţi. În 1848 a făcut parte din Adunarea Constituantă şi din Legislativă, unde a votat cu radicalii. După reinstaurarea reacţiunii, a emigrat în Belgia. Întors în Franţa abia în 1859, s-a menţinut în afara politicii. Dedicîndu-se cercetărilor meteorologice, a început să publice anual un almanah, care s-a bucurat de o foarte mare răspîndire.

[2] Conversaţia dintre autor şi Manea a fost într-adevăr „peripatetică", în sensul propriu al cuvîntului, deoarece s-a desfăşurat în cursul unei plimbări! Traseul promenadei lor, destul de scurt, a cuprins totuşi centrul comercial al Bucureştiului de-atunci.

„Maior Mişa", ale cărui case se aflau pe strada Doamnei, era maiorul sîrb Mişa Anastasievici, administratorul averii principilor Karagheorghevici, exilat la Bucureşti.

[3] Problema creditului l-a interesat permanent pe Ion Ghica. Ideile din această parte a II-a a *Convorbirilor economice* au mai fost expuse de el, cu aceleaşi exemple din diverse ţări străine, în articolul *Deprecierea valorii şi creditul*, publicat în 1861, în *Independinţa*. Constatarea „la noi nu este credit" se explică prin aceea că în ţara noastră nu existau atunci instituţii bancare naţionale. Diversele operaţiuni băneşti se aflau la dispoziţia zarafilor particulari şi a agenţilor unor bănci străine. Din dorinţa de a umple dintr-o dată lacuna existentă, Ghica propunea în articolul din 1861 constituirea unei bănci complexe: de scont şi de circulaţie, agricolă şi „casă de păstrat împreună" (casă de depuneri, de economii). A şi publicat atunci (în două numere din *Independinţa*), *Statutele Băncii române*. Banca unică şi hibridă era, evident, irealizabilă, fapt asupra căruia Ion Ionescu de la Brad i-a şi atras atenţia fostului său profesor, subliniind că între diferitele ectoare sînt deosebiri foarte mari şi că „nu se poate uni ceea ce natura

desparte" (*Un cuvînt asupra băncei propuse de domnul Ion Ghica*, în *Țăranul român*, 10 decembrie 1861, p. 36—37). Instituțiile bancare românești, specializate, au luat ființă rînd pe rînd, Ghica participînd la prima conducere a celor mai multe dintre ele. Printr-un decret semnat de Cuza la 24 noiembrie/6 decembrie 1864, a fost întemeiată Casa de depuneri și consemnațiuni. Economistul nostru a ocupat atunci funcția de președinte al „Comisiei de priveghere". Tot Cuza a instituit Banca României, prin concesionarea acordată pe treizeci de ani unor capitaliști englezi, francezi și austrieci de a întreprinde operațiuni de scont și emisiune. Din cauza opoziției guvernului otoman, banca n-a putut bate monedă, iar numele ei, prea oficial, a fost transformat în *Bank of Roumania*. Ca prim-președinte al consiliului de administrație îl întîlnim din nou pe Ion Ghica.

În 1865, cînd apăreau primele două broșuri din *Convorbiri economice*, în Principate nu exista deci o monedă națională, iar în circulație se aflau peste 70 de monede străine, ceea ce era în profitul zarafilor, dar reprezenta un serios impediment în tranzacțiuni. Peste doi ani, în primăvara anului 1867, a fost promulgată legea pentru înființarea unui sistem monetar național, pus în practică la 1 ianuarie 1868. Cu mari greutăți, înfrîngîndu-se piedicile puse de Imperiul otoman și de Austro-Ungaria, monedele nu s-au putut realiza decît succesiv: în 1867, cele de aramă; în 1870, cele de argint, apoi de aur.

[4] „Catastrofa" comercială care a lovit Bucureștiul în 1859 nu se explică doar — și nicidecum în primul rînd — prin imprudența respectivilor bancheri, cum afirmă Ghica. Ceea ce s-a întîmplat atunci a fost consecința crizei ciclice mondiale care zguduia Europa occidentală și Statele Unite. Atunci, între 1858 și 1860, Principatele Române au cunoscut prima criză comercială de tip capitalist, cu grele rezultate (scăderea prețurilor, falimente, deficite bugetare etc.).

[5] În „Pereir", care cerea guvernului român, prin 1864, dreptul de monopol în emiterea de „bilete platnice *a vista*" recunoaștem pe unul dintre frații Péreire, financiari francezi, faimoși în epocă. Jacob-Emile și Isaac Péreire dețineau o avere fantastică, controlau administrația celor mai mari companii de căi ferate franceze și a cîtorva instituții bancare, în primul rînd Creditul mobiliar, fondat de ei în 1852. La București, bancherii francezi acționau prin mijlocirea Băncii otomane, la capitalul căreia aveau o importantă participație.

[6] Este interesant de amintit că despre „băncile hipotecare" scrie pe larg și Bălcescu, în *Reforma socială la români*, descriind mecanismul lor și pledînd pentru introducerea unor asemenea instituții de credit în țările românești (cf. *Opere*, I, ed. citată, p. 288 și următoarele).

PARTEA A TREIA

ÎMPRUMUTURILE STATULUI

A apărut în *Broşura nr. 1* (1865), constituind acolo capitolul III; s-a retipărit în ediţia din 1869 a *Convorbirilor economice*, în cadrul părţii a doua, *Creditul*; a devenit o parte de sine stătătoare, a treia, în ediţia definitivă.

[1] Radu Anghel, Mihail Bonea şi Codiţoiu sînt cîţiva dintre ultimii haiduci ai secolului al XIX-lea. Amintirea celui dintîi, originar din Muscel, a fost păstrată de cunoscuta baladă ce-i cîntă isprăvile şi sfîrşitul, culeasă şi publicată de Rădulescu-Codin, în volumul *Din Muscel, cîntece poporane* (Bucureşti, 1896). Mihai, sau Mihale Bonea — „zece ani spaima a două judeţe“ — l-a jefuit pe Gheorghe Şeriful, fostul om de încredere al lui Marcu Botzari, la conacul său din Bălteni. Prins, haiducul a fost executat în Bucureşti, la Obor (cf. *Dascăli greci şi dascăli români*). În pasajul respectiv din scrisoarea către V. Alecsandri, împuşcarea lui Bonea este situată de memorialist în cuprinsul anului 1874. Deci, sau haiducul a mai fost prins o dată, prin 1864, şi scăpat, sau Ghica comite în textul din 1882 o eroare de cronologie.

[2] Subprefectul se referă la mişcările de trupe din timpul războiului Crimeii şi la comandanţi, despre care Ghica relatează în prima parte a epistolei *Căpitanu Laurent*. Generalul Paskevici (Paskievitz) s-a aflat atunci în fruntea armatelor ruse din ţările române.

[3] Lista de personalităţi cuprinde nume din epoci foarte diferite, criteriul unic al alăturării constînd în faptul că toţi cei citaţi s-au opus în practică sau teoretic împrumuturilor. Sully, baron de Rosny (1559—1641), amic şi ministru al lui Henric al IV-lea, a redresat finanţele statului printr-o severă politică de economii; a publicat lucrarea *Oeconomies royales*. Sébastien Le Prestre, marchiz de Vauban (1663—1707), celebrul inginer şi mareşal al Franţei, s-a afirmat şi ca economist, susţinînd, între altele, egalizarea impozitelor, fapt care i-a adus dizgraţia. Vărul său, Pierre de Boisguillebert (1646—1714), a reprezentat, ca economist, o tendinţă înnoitoare, propunînd libertatea muncii şi a comerţului. Tot istoriei Franţei îi aparţine Jean-Baptiste Colbert (1619—1683), controlor general al finanţelor, cu care liber-schimbistul Ion Ghica nu putea fi întru totul de acord, întrucît Colbert a luat măsuri protecţioniste şi a fost un adept al mercantilismului. Scriitorul nostru se întîlneşte pe un plan de idei mai larg cu fiziocratul François Quesnay (1694—1774), cu David Hume (1711—1776), partizan al libertăţii comerţului, cu David Ricardo (1771—1823), economist

englez, ultimul reprezentant al economiei clasice, cu John Ramsay Mac-Culloch (1789—1864), vulgarizator al teoriilor celui dintii. În sfîrşit, William Ewart Gladstone (1809—1898), lider al partidului liberal englez, fost de mai multe ori prim-ministru, se bucură în mod firesc de aprecierea liberalului Ion Ghica.

[4] *Sir* Robert Walpole (1676—1745) a fost prim-ministru şi cancelar al trezoreriei Angliei, iar James Stanhope (1673—1721), general şi om de stat englez.

[5] Economistul şi matematicianul englez Robert Hamilton (1743—1829) este cel dintîi specialist care şi-a propus să demonstreze că sistemul anuităţilor este o falsă soluţie în eliberarea statului de povara unei datorii publice. E posibil ca Ghica să fi cunoscut prin intermediul traducerii lui Lassalle principala lucrare a lui Hamilton: *An Inquiry concerning... the national debt of Great-Britain and Irland* (1813).

[6] Prin „cestiunea Egiptului", Ghica înţelege intervenţia Franţei pe lîngă sultanul Abdul Medjid de a ajunge la înţelegere cu răzvrătitul Mohamed Ali. În urma acestei intervenţii, sultanul i-a recunoscut lui Mohamed Ali, în 1841, stăpînirea ereditară asupra Egiptului.

„Măritişurile spaniole" *(„les mariages espagnoles")* reprezintă o încercare nefericită a lui Ludovic-Filip de a strînge legăturile cu Spania. După anevoioase stăruinţe, el a reuşit în 1846 să-şi însoare ultimul fiu, pe ducele de Montpensier, cu infanta Luisa, sora reginei Isabela, care, în aceeaşi zi, se mărita cu infantele Francesco d'Assis, tot ca o consecinţă a intervenţiilor regelui Franţei. Guvernul englez a văzut în aceste „măritişuri spaniole" o lovitură piezişă ce i se da, astfel că, de atunci înainte, a dus în Europa o politică externă contrarie intereselor Franţei.

[7] Fără a se situa teoretic pe poziţia absurdă a respingerii oricărui impozit, economistul s-a opus şi în practică sporirii dărilor către stat. Astfel, cînd în 1863 s-au fixat noi impuneri asupra moşiilor, el a refuzat să achite suma la care era obligat, astfel încît i s-a pus sechestru pe proprietăţi. Era aici, din partea adversarului lui Cuza, şi o manifestare publică de ostilitate faţă de guvernul acestuia. În ceea ce priveşte problema propriu-zisă a impozitelor, vom menţiona că încă din 1860, împreună cu un grup de deputaţi, economistul depusese pe biroul Adunării un proiect de lege prin care se propunea o dare unică. Asupra acestei chestiuni a revenit într-o scrisoare trimisă din Ghergani, la 20 noiembrie 1861, ziarului *Ţăranul român*, care a publicat-o cu titlul *Impozitul pe venit* (la 3 decembrie 1861, p. 27). În scrisoare se formula părerea ca „impozitul personal şi al şoselelor, patentele,

timbrul, contribuţia fonciară, aceea asupra băuturilor spirtoase şi toate, afară de conscripţiunea militară, să se contopească într-un singur impozit". Acest impozit — „singurul... bun, drept şi firesc — este acela asupra venitului anual, proporţional sau progresif". După opinia economistului, sistemul dării unice ar fi asigurat statului un venit mai mare, deşi pentru cetăţeni ar fi fost „mai puţin împovărător"; totodată, ar fi simplificat mecanismul administrativ şi financiar.

PARTEA A PATRA
PROPRIETATEA
1865

Ca „partea a treia" a apărut în ediţia a doua a *Convorbirilor economice*; textul definitiv, în ediţia din 1879.

[1] Accentele patriotice ale pasajului despre ruinele Tîrgoviştei amintesc poemele prepaşoptiste dedicate acestor monumente ce evocă un trecut glorios (*Ruinurile Tîrgoviştii* de Vasile Cîrlova, *Adio. La Tîrgovişte* de Grigore Alexandrescu etc.). În 1865 şi sub pana unui scriitor realist, tema ruinelor se eliberează de orice ton elegiac şi de vechile reflecţii pe marginea caducităţii tuturor celor omeneşti. Pentru Ghica, gloria străbună e o temelie a noii înfloriri a patriei. Pasajul îşi află un pandant semnificativ în scurtul imn pe care Bălcescu îl dedică Tîrgoviştei în *Istoria romînilor sub Mihai-vodă Viteazul* (cap. XXI din *Cartea a doua)*.

Turnul Chindiei, excelent conservat, desigur datorită unor repetate renovări, datează, probabil, din secolul al XV-lea, cînd se presupune că a fost ridicat din porunca lui Mircea cel Bătrîn. Alte ipoteze situează construirea Chindiei în secolul al XVI-lea (1583), cînd Petru Cercel a clădit noul palat domnesc din Tîrgovişte. Turnurile „bisericei vechi" — biserica domnească — i-l evocau lui Ghica pe Mircea; lăcaşul e mai nou decît credea scriitorul şi se leagă tot de numele lui Petru Cercel, care l-a terminat o dată cu palatul domnesc.

[2] Este exagerat a se vorbi despre intenţia lui Ştefan cel Mare de a „uni principatele sub un singur sceptru". Voievodul moldovean a fost călăuzit în intervenţiile sale repetate în Ţara Românească nu de dorinţa de a realiza unirea celor două ţări sub conducerea sa, ci de planul de a crea un front antiotoman comun. Timp de opt ani (1473—1481), el a încercat în zadar să se asigure de devotamentul domnilor munteni; rînd pe rînd, aceştia l-au trădat, intrînd în legături cu turcii.

[3] Mănăstirea Dealu, după unii istorici existentă încă din timpul lui Mircea cel Bătrîn, în realitate însă datînd din timpul lui Radu cel Mare (1500), e numită de Ghica „mausoleu al unuia din cei mai puternici domni ai românilor", fiindcă acolo se află capul lui Mihai Viteazul.

[4] Anticipînd într-un anume sens politica lui Ştefan cel Mare, Mircea cel Bătrîn a fost preocupat de menţinerea unor relaţii prieteneşti cu ţările vecine, cu scopul de a se asigura în lupta împotriva puterii otomane. În anul 1400, el i-a acordat sprijin militar lui Alexandru cel Bun, înlesnindu-i urcarea în scaun, prin alungarea lui Juga-vodă. Cu domnii moldoveni Petru I şi Roman I a menţinut, de asemenea, strînse relaţii prieteneşti.

[5] Fraza despre „tendinţele de cruzime ale lui Vlad" califică injust o acţiune a lui Vlad Ţepeş, explicabilă prin circumstanţele politice ale vremii. La urcarea în scaun a lui Ţepeş, boierimea feudală avea o situaţie aproape autonomă, care mina autoritatea domnească şi, deci, rezistenţa ţării împotriva încercărilor de subjugare întreprinse de turci. În decursul a cincizeci de ani, se succed nouă voievozi, unii dintre ei fiind detronaţi şi înscăunaţi de cîteva ori. Faptul acesta l-a şi reproşat Ţepeş-vodă boierilor, pe care i-a convocat la un ospăţ, chiar la începutul domniei sale. După ospăţ a urmat o sancţiune teribilă: cinci sute de boieri au fost traşi în ţeapă. Oricît de excesivă va fi fost această pedeapsă, boierii „decapitaţi" — cum scrie Ghica — nu pot fi consideraţi nişte „martiri ai apărării libertăţii".

Dar în pasajul asupra căruia stăruim există nu numai erori de apreciere, ci şi cronologice. Măcelul a avut loc în 1456, iar biserica Stelea din Tîrgovişte a fost ctitorită de Vasile Lupu peste aproape două sute de ani, în 1645! Să fie vorba de alt Vlad? Întrebarea este inutilă: ultimul domn din Ţara Românească cu numele de Vlad e Vlad Vintilă din Slatina, care a domnit între 1532—1535.

[6] Expresia „monstruoasa coaliţie", care-l irită pe Ghica, a fost folosită pentru prima dată, se pare, de Cezar Bolliac, în 1863, pentru a denunţa alianţa burgheziei cu moşierimea, pe o platformă reacţionară, după Unire. Însuşită numaidecît de presă, expresia a intrat în uzul general.

[7] „Fernanbuc" e statul brazilian Pernambuco, unde se cultivă multă trestie de zahăr, plantă din care erau probabil confecţionate cozile periuţelor de la mesele de joc („bun-lemn").

[8] Vorbind despre Englitera, care „şi-a băgat toate capitalurile în ţara noastră cu podurile de fier", tînărul Fluturescu face aluzie la o convenţie încheiată de guvernul român în 1864 cu englezii John

Trevor Barklay şi John Staniforth — pe care Ghica îi va pomeni mai departe — pentru construirea a 19 poduri metalice peste rîurile cele mai importante.

[9] În anii de după Unire se luase obiceiul ca la realizarea unui act politic important să se expedieze domnitorului şi guvernului mesaje de mulţumire pe care iniţiatorii, reprezentînd instituţii de stat, colective de muncă sau grupuri de particulari, adunau numeroase semnături. Asemenea mesaje fuseseră trimise din toate colţurile ţării după votarea legii pentru secularizarea averilor mănăstireşti. Cu acelaşi prilej, Consiliul municipal al Bucureştilor oferise în dar domnitorului o baterie de artilerie. „Adresa de admiraţiune şi recunoştinţă naţională" şi lista de subscripţie pe care tîrgoviştenii le propun autorului spre semnare erau determinate de împroprietărirea clăcaşilor, realizată prin legea din august 1864. Era, deci, firesc ca adversarul declarat al guvernului Kogălniceanu şi al lui Cuza să refuze a-şi depune semnătura.

[10] Pe locul actualei Grădini a Icoanei a existat pînă în 1870, cînd a fost asanat, un lac din care, în secolul al XVII-lea, pornea gîrliţa Bucureştioara, afluentă a Dîmboviţei. Grădina a fost realizată în 1875, dar, cum reiese din textul lui Ghica, încă înainte de 1870 în jurul lacului se începuse construirea unui nou cartier.

[11] Vintilă-vodă, presupusul strămoş al ridicolului personaj pumnist, a fost fiul lui Pătraşcu cel Bun şi a domnit în mai 1574, timp de patru zile!

[12] Un politician „mai meşter" decît Blondin avea într-adevăr calităţi remarcabile! Căci Gravelet, zis Blondin, era pe la mijlocul secolului al XIX-lea un acrobat celebru. Abil şi temerar, uimise lumea întreagă trecînd peste cascada Niagara pe o frînghie. Repetarea spectacolului, la care se îmbulzeau privitori veniţi de pretutindeni, i-a adus o avere. Reîntors la Paris, şi-a întins frînghia peste Sena, continuîndu-şi seria succeselor, pînă cînd au apărut numeroşi imitatori.

[13] Ghica, elogiind „ambiţiunea" luată în sensul cel bun al cuvîntului, parafrazează o replică a generalului atenian Temistocle, utilizată mai tîrziu ca o expresie a emulaţiei creatoare. Se spune că, după bătălia de la Maraton, cîştigată de atenieni datorită lui Miltiade, Temistocle era îngîndurat şi trist. Întrebat de ce nu participă la bucuria generală, ar fi răspuns: „Pentru că laurii lui Miltiade mă împiedică să dorm".

[14] Datorită unei greşeli a lui Ion Ghica (sau a tipografului) Eugène Pelletan a devenit „Eugénie". Om politic şi literat francez, Pelletan

(1813–1884) a publicat, între altele, un volum intitulat *La femme au XIX-e siècle* (1869).

[16] După ce epuizează falsele argumente de ordin psihologic și etic în apărarea ideii proprietății particulare, Ion Ghica aduce în discuție și o serie de argumente istorice privitoare la constituirea și regimul proprietății asupra pămîntului în țările românești. Toate aceste argumente istorice sînt extrase și interpretate într-un mod de loc onorabil din lucrările lui Bălcescu. Paginile respective sînt un trist model de cazuistică și de sofistică. Scriind aceste pagini, economistul a avut în față *Despre starea socială a muncitorilor plugari în Principatele Române în deosebite timpuri*, cu hrisoavele anexe respective, precum și *Question économique des Principautés Danubiennes*, pe care le-a utilizat în sensul contrar concluziilor lui Bălcescu. Și nici măcar nu poate fi vorba aici de o lectură grăbită sau de vreo neînțelegere a studiilor fostului prieten de la 1848, pe care de altfel evită să-l numească. Dacă cea dintîi lucrare îi era cunoscută din *Magazinul istoric pentru Dacia*, II (1846), a doua i-a fost trimisă, în cinci exemplare, de către autor, îndată ce o scosese de sub teascurile tipografici pariziene, la 26 mai 1850. Mai mult chiar, Bălcescu îl ținuse la curent cu redactarea broșurii și cu scopul social-politic urmărit. Conform tratatului de la Balta-Liman, în octombrie 1849, fusese numită o comisie pentru problema agrară, care urma să decidă asupra chestiunii proprietății în țările românești. Comisia era formată în majoritate din boieri, iar Bălcescu se temea, pe bună dreptate, că aceștia vor propune o soluționare nejustă a problemei. De aceea îl și ruga pe Ghica, aflat atunci la Constantinopol, să înmîneze broșura lui autorităților turcești și ambasadorilor europeni. Desigur că fostul emisar al revoluționarilor citise broșura, și o citise cu atenție ! El găsise, fără îndoială, în capitolele ei confirmarea propoziției dintr-o scrisoare pe care Bălcescu i-o adresase la 16 mai: „am dat lovituri de bardă *Regulamentului* și boierilor" (N. Bălcescu, *Opere*, I, Editura Academiei R.P.R., 1953, p. 373–374). După un deceniu și jumătate, „loviturile de bardă" aplicate boierilor de către democratul revoluționar erau transformate în justificări ale dreptului acelorași boieri de a-și menține proprietățile...

O paralelă între pledoaria lui Ghica și textele lui Bălcescu e cît se poate de concludentă, dovedind că apărătorul proprietății asupra pămîntului nu a folosit aceste texte așa cum se fixaseră în memoria lui, poate înșelătoare. Scriind paginile din *Convorbiri economice*, Ghica a avut textele lui Bălcescu în față, pe masa lui de lucru. Iată acum dovezile. Distincția făcută între societățile formate prin colo-

nizare, respectiv prin cucerire, cu precizarea că țările românești se înscriu în prima categorie, e împrumutată direct din primul paragraf al studiului *Despre starea socială*. Tot din același studiu e transcris citatul din *Istoria decăderii Imperiului roman* de Gibbon. Toate referirile la vechi documente și pasajele din hrisoave sînt luate din *Anexele* publicate de Bălcescu la finele aceleiași lucrări. Astfel: despre românii fugiți în Ardeal din cauza năvălirilor tătarilor (Matei Vitejescu, Vlad Socol etc.) e vorba în *Act de la magistratul Sas-Sebeșului dat unor români din Țara Românească emigrați în Transilvania*, 1396; pasajul din documentul numit de Ghica „hrisovul de la 1749" derivă din *Act pentru dezrobirea vecinilor în Moldova*, 1749; fraza privitoare la situația proprietății, așa cum a aflat-o Dragoș-vodă, ne duce la *Anafora a Obșteștii Adunări a Moldovei pentru feliul proprietății în țară în vechime*, 1817. Să spunem doar în treacăt că, așa cum i se întîmplă adesea, Ion Ghica transcrie greșit nume proprii (Dragomir Dorobănțescu și Lupul Sălăuță din documentele publicate de Bălcescu devin Toma Dorobănțescu și Lupu Săbăuț), că unele pasaje, deși puse între semnele citării, sînt de fapt niște parafrazări. În chestiunea care ne interesează aici nu aceste erori sînt lucrul cel mai grav. Falsul se bizuie pe un echivoc introdus în dezbatere de la bun început. Bălcescu folosește vechile acte pentru a demonstra că țăranii au dreptul de a fi stăpîni pe pămînturile pe care le lucrează, deoarece prin colonizare ei au fost proprietari liberi din cele mai îndepărtate timpuri; Ghica se referă la hrisoave cu scopul de a dovedi că proprietatea a existat și a fost respectată întotdeauna!

Mai departe, în disputa sa imaginară cu interlocutorii din salonul tîrgoviștean, economistul polemizează de fapt cu Bălcescu, mereu fără a-l numi. „Ei! d-apoi claca nu era robie?" — exclamă așa-numitul domn Oftescu în chiar termenii lui Bălcescu: „robia este o consecuență neapărată a sistemii de clacă". Ghica răspunde, ocolind de fapt problema, că proprietatea și claca nu sînt totuna, că, în realitate, claca a fost „foarte vătămătoare proprietarului". Afirmația ar putea să apară de-a dreptul absurdă. Să ne reamintim însă că, apărînd proprietatea asupra pămîntului, economistul se situează pe poziția burgheziei, nu pe aceea a boierimii feudale. La 1865, claca, instituție feudală, nu putea fi decît condamnată de un reprezentant al clasei interesate în eliberarea celor ce trebuiau să constituie rezervorul principal de mînă de lucru. Ghica e de altfel explicit: claca „era în paguba generală a producțiunei țării". Prezentul *este*, în locul lui *era* ar fi exprimat încă mai precis ideea economistului. Polemica cu Bălcescu urmează în

termeni încă mai categorici. Profesorul Vintilă zice: „Pămînturile este știut că au fost ale țăranilor, boierii le-au luat de la ei. Sunt hrisoave domnești care o dovedesc aceasta tot așa de limpede precum v-am dovedit și eu că mă trag din Vintilă-vodă." Aluzia la hrisoavele publicate de Bălcescu este evidentă. Cu aceste documente în față, Ghica răspunde: „Nu există asemenea hrisoave și nici nu pot exista". Deși a acceptat teza că „în România populațiunea s-a format prin colonizație, nu prin concuistă", afirmă: „La noi, ca în toate țările, pămînturile cucerite s-au împărțit la învingători". O mare parte din pămîntul Daciei a rămas fără stăpîn sau a devenit proprietate a statului; alte ținuturi au fost părăsite de către proprietari. Porțiuni din aceste terenuri pustii au fost dăruite de către domni foștilor osteni. „Acestea — scrie Ghica — au devenit moșii moșnenești sau răzășești, proprietatea mică"... Dar marea proprietate cum s-a constituit? După părerea autorului *Convorbirilor economice*, în modul cel mai firesc și cel mai cinstit cu putință: „Daniile pe la căpitani și pe la mănăstiri au format în România proprietatea cea mare, la care a venit de s-a adăugat necontenit, precum se va adăuga și d-aci încolo, împreunarea de părticele mici pe un singur cap, prin moștenire, căsătorii și cumpărători". Bălcescu nu ignora desigur daniile făcute de domni din ținuturile rămase pustii, dar considera că aceste ținuturi „au trebuit să fie puține la număr, căci curînd vedem pe domni siliți a cumpăra moșii de la moșneni spre a face danie vreunui boier sau a înzestra mănăstiri". Faptul că domnii cumpărau pămînt e, pentru istoric, o dovadă că proprietățile statului erau mici. Iată cum răstălmăcește economistul același fapt: „Acest domn (Dragoș), ca și Radu Negru, nevenind ca cotropitor, a trebuit să respecteze proprietățile, și așa a făcut; cînd a voit mai în urmă să facă danii la mănăstiri, a cumpărat moșii cu bani"... Concluzia lui Bălcescu asupra constituirii marii proprietăți e pe cît de cunoscută și de fundamentată, pe atît de opusă aceleia a lui Ghica: marea proprietate s-a format prin vînzarea silită de către țăranii liberi a pămînturilor lor, ca și prin răpirea acestor pămînturi de către stăpînitori și boieri. Nici Bălcescu nu tratează problema proprietății dintr-un unghi de vedere socialist; el denunță jefuirea țărănimii cu scopul de a întemeia dreptul acesteia de a fi împroprietărită prin răscumpărare. Ghica însă condamnă orice fel de atingere a „principiului sacru al proprietății". De comparat, în acest sens, următoarele pasaje:

„Așadar nu munca, nici rodul ei, ci un șir de spoliații succesive sînt originea proprietăților mari în țările noastre, sînt titlurile stăpînito-

rilor de azi ai pămîntului" și: „Este oare după dreptate ca un popor întreg să geamă în sărăcie și durere, ca el să robească pentru interesul și buna plăcere a unui mic număr de indivizi?" *(Reforma socială)*

„...chiar de am putea admite pentru un moment că origina proprietății de pămînt să fi fost o spoliațiune de către cei dintîi proprietari, sau că să se fi cumpărat cu bani rău dobîndiți sau cîștigați prin fraudă, abuzuri, violenții, prevaricațiuni, concuziuni și confiscațiuni, cine poate fi în drept în secolul al XIX-lea să vie să puie mîna, după o prescripțiune de secoli, pe o avere cumpărată pe bună-credință, cu bani munciți și bine cîștigați?" *(Convorbiri economice)*.

Pasajele probează încă o dată că, în schimbul de replici cu niște personaje fictive, Ion Ghica respinge în 1865 tezele afirmate de Bălcescu în 1846 și 1850, avînd înainte textul studiilor acestuia și răstălmăcindu-i argumentele istorice. Chiar la întrebarea retorică pusă în ultimul pasaj citat de noi mai sus din *Convorbiri economice*, Ghica dă o replică directă, într-o expresie stilistică identică, tot unui paragraf dintr-o lucrare a lui Bălcescu, și anume, din *Despre împroprietărirea țăranilor*. Bălcescu așeza pe același plan pe proprietarii prin moștenire și pe cei prin cumpărare, scriind: „căci pentru ceea ce un posesor de ieri, de alaltăieri a cîștigat cu bună-credință, pretențiile țăranilor sînt oare mai puțin adevărate, mai puțin drepte și lucrat-au ei mai puțin în folosul celorlalți fără plată, fără să tragă și ei cel mai mic folos, și acest adevăr făcutu-s-a oare pentru aceasta o minciună? Nu, tot ce ar dovedi aceasta este că vechiul proprietar a vîndut un lucru din care numai de o parte putea dispoza legitim" (citat din N. Bălcescu, *Opere*, I, 1953, de unde am extras și celelalte pasaje).

[16] Împroprietărirea clăcașilor, „fără a lua nimic de la nimeni", prin repartizarea unor loturi din moșiile statului și ale mănăstirilor, a fost o ideee îmbrățișată de proprietarii de latifundii. De aceea, reprezentanții acestora în Cameră au și votat cu atîta însuflețire legea pentru secularizarea averilor mănăstirești. Legea a întrunit un număr de bile albe cu totul neobișnuit în Camera de atunci, mereu obstrucționistă: 97 din 100.

[17] Proiectul de lege pentru „liberarea muncitorilor agricultori și a proprietății pămîntului", despre care Ghica afirmă în nota de subsol că a fost „trimis de ministru Comisiunei centrale în anul 1859", este redactat chiar de el. De la 6 martie pînă la 30 aprilie 1859, fostul prinț de Samos, care nu reușise să se aleagă deputat, a ocupat demnitatea de prim-ministru al guvernului din Moldova. În această calitate a conceput respectivul proiect de lege, al cărui text a scăpat din vedere,

pare-se, autorului recentei monografii dedicate lui Ion Ghica. Existența proiectului é atestată în monografie doar printr-o mărturie a lui D. Bolintineanu (extrasă din lucrarea acestuia, *Cuza-vodă și oamenii săi)*. Definirea principiilor așezate la baza proiectului se face indirect, prin incompleta și, în parte, greșita relațiune a poetului (D. Păcurariu, *Ion Ghica*, Editura pentru literatură, 1965, p. 194). După cum se vede din textul proiectului, desființarea clăcii urma să se facă prin răscumpărări de pămînt nu numai din domeniile statului *(Secțiunea I)*, ci și din domeniile particulare *(Secțiunea II)*. În al doilea caz, clăcașii și proprietarii urmau să rezolve chestiunea prin bună învoială, fără nici o intervenție a statului. Ca atare, *Secțiunea II* a proiectului e pur utopică, deoarece nici un latifundiar nu ar fi acceptat să cedeze sătenilor părți din moșia sa.

PARTEA A CINCEA

INDUSTRIA

1870

Cu titlul *Convorbiri economice*, broșura a III-a, a apărut pentru prima dată în 1872, la Tipografia laboratorilor români. Conform numerotării părților din ediția a II-a a lucrării, *Industria* era de fapt broșura a IV-a. Cu titlul definitiv, s-a retipărit în ediția a treia, volumul I.

Datată „1870", broșura despre industrie n-a putut fi decît începută atunci, și numai către sfîrșitul anului: în cursul expunerii, autorul citează cifre statistice din registrul stării civile pe anul 1870. Cum, din decembrie 1870 pînă la 10 martie 1871, Ion Ghica a fost prim-ministru și ministru de interne, avem motive să considerăm că, într-adevăr, redactarea completă datează din 1871. Cum vom vedea mai jos, există în text și alte elemente care ne conduc spre această concluzie.

În librării, broșura s-a aflat în primul trimestru al anului 1872, căci A.D. Xenopol o recenzează în numărul pe aprilie al revistei *Convorbiri literare*. Recenzia e în general pozitivă: „Prin astfel de argumentare practică și clară, autorul caută a răspîndi idei priincioase în poporul nostru, a trezi în el spiritul de activitate". Xenopol reține critica binevenită împotriva preferinței arătate de tineri funcțiunilor de stat neproductive și se arată de acord cu Ghica și în ceea ce privește modul de a se replica prin muncă susținută concurenței străinilor. Ca partizan al protecționismului, istoricul și economistul ieșean nu acceptă argumentele în favoarea liberului schimb propuse de autorul *Convorbirilor economice*. De asemenea, referindu-se la dis-

cuţiile personajelor aduse în scenă, Xenopol constată „cu părere de rău cam prea multe aluziuni la politica actuală, tocmai lucrul de care cu drept bănuieşte d-l Ghica pe alţii..." (A.D. Xenopol, *Convorbiri economice* de Ion Ghica, în *Convorbiri literare*, 1 aprilie 1872, p. 31—33).

[1] Această primă parte a celui de-al treilea alineat, în care sînt evocate „îndrăzneala şi abnegaţiunea" tinerilor din generaţia de la 1848 şi detenţiunea lui Cîmpineanu, Mitică Filipescu, Bălcescu, va fi transcrisă aproape întocmai de Ghica, peste zece ani, ca introducere la scrisoarea *Liberalii de altădată*. Dar chiar întîia frază a broşurii („Într-o societate bine echilibrată...") va reapărea, modificată, în aceeaşi scrisoare. În *Scrisori către V. Alecsandri*, Ion Ghica reia nu numai idei, ci şi fraze, pasaje întregi din *Convorbiri economice*.

[2] Convorbirea dintre cei doi diplomaţi, contele englez de „Carlysle", fost lord Morpeth, şi cavalerul Benzi n-a putut avea loc decît înainte de unirea Principatelor, iar expoziţia universală de la Paris, la care se referă cel dintîi, trebuie să fie aceea de la 1855. Ion Ghica va fi fost martor al acestei convorbiri la Constantinopol. George Carlisles, al şaptelea conte de Morpeth (1802—1864), lucrase un timp în diplomaţia britanică, mai întîi ca ambasador la Petersburg; cunoştea bine situaţia din Imperiul otoman şi din ţările aflate sub suzeranitatea acestuia. A publicat relatări de călătorie în Turcia şi în Grecia. Cavalerul Benzi, căruia contele i se adresează cu formula „domnule comisar", a putut aprecia direct starea economică a ţărilor româneşti. În aprilie 1857, el sosea la Iaşi, unde, în calitatea sa de comisar al Sardiniei, ţară favorabilă unirii, i se făcea o primire foarte călduroasă (cf. *Opiniunea*, nr. 7, 7 mai 1857).

[3] Cine să fie misteriosul personaj despre care vorbesc în birt cei doi bătrîni? Replicile în care e adus în discuţie sînt neclare. Parcă ar lipsi ceva din text. Unul dintre bătrîni întreabă: „Da' de ce să fi căzut ministerul, frate?" Celălalt răspunde: „Ce, nu ştii? Vrea să dea pe vodă jos. Bine că i-a prins de veste, că ne duceam pe copcă!" I-a prins de veste cui? Ministerului (adică guvernului)? Cei doi bătrîni continuă, discuţia lor vizînd acum o singură persoană: „Şi nu i-a făcut nimenea nimica?" „Ce să-i facă, că nu l-a putut prinde; daca punea mîna pe dînsul, apoi atîta îi era." Mai întîi ne întrebăm despre ce guvern putea fi vorba. Acest guvern considerat ca ostil domnitorului trebuie să fie însuşi guvernul Ghica, demisionat în martie 1871, după incidentele de la sala „Slătineanu", cînd manifestaţia de stradă a avut un caracter nu numai antiprusian, ci şi antidinastic. Pe de

altă parte, înainte de a fi numit prim-ministru, Ion Ghica fusese bănuit că a participat la pregătirea acțiunii de detronare a domnitorului, fapt pentru care se și emisese un mandat de arestare împotriva lui. Dacă, deci, „ministerul" despre care vorbesc cei doi bătrîni e cel condus de economistul nostru, persoana misterioasă pusă sub supravegherea poliției e fostul prim-ministru. La scurtă vreme după evenimentele care i-au adus multe necazuri și au dezlănțuit o violentă campanie de presă împotrivă-i, Ion Ghica răspunde adversarilor săi indirect, într-o broșură economică. Arma pe care o folosește este ironia. Senin, ca un om ce se știe nevinovat, el se arată în lume, își așteaptă clientul într-un local public, iar acolo doi cetățeni oarecare, dintre care unul pretinde că l-a întîlnit în ajun „pe pod", discută despre complotistul periculos care piere pe neașteptate din ochii agenților de poliție...

Că identificarea noastră nu e hazardată ne-o dovedesc și alte amănunte ce apar în convorbirea celor doi bătrîni. Se spune că respectivul adversar al prințului a „băgat o bombă" în luleaua lui Iancu Manu și că a fost amestecat în complotul lui Bontilă. Ar fi curios ca cei doi interlocutori să reactualizeze în 1871 „comploturi" vechi de mai bine de un deceniu. Dar Ion Ghica, procedînd prin reducerea la absurd, aglomerează aici acuzații reale, care i s-au și adus, și altele care ar sprijini ideea că a fost amestecat în toate acțiunile subversive. „Atentatul" împotriva lui Iancu Manu s-a produs în 1858, cînd Manu era caimacam. A fost atunci o înscenare, ridiculizată chiar de presa vremii: „Așadară, o sticlă de cele rătunde de cerneală turcească, care se vinde pe la băcăniile noastre, umplută cu pietricele, astupată cu un dop de plută, prin care s-au pus un fitil, au închipuit bomba... O asemine sticlă se zice că s-au azvîrlit pe o fereastră, care fusese stricată de cu ziuă înadins, chiar în camera unde excelentul caimacam își trăgea somnul de după masă" (*Curierul interior*, București, 19 noiembrie 1858, în *Steaua Dunării*, nr. 89, 2 decembrie 1858). Numele lui Ion Ghica n-a fost adus în discuție cu prilejul acestei înscenări. Dar, în ceea ce privește complotul lui Bontilă împotriva lui Cuza, s-a scris despre el ca despre unul dintre inițiatori. Învinuirea e readusă în actualitate chiar în 1870, de către C.D. Aricescu, în broșura *Politica d-lui Ion Ghica* (p. 160—161).

Barbu Catargiu a fost asasinat la 8 iunie 1862. Era prim-ministru al unui guvern conservator care a încercat să torpileze rezolvarea problemei clăcașilor. Înainte de a părăsi sala Adunării, protestase cu înverșunare împotriva comemorării zilei de 11 iunie 1848, hotărîtă

de foştii paşoptişti. Desigur că asasinatul fusese pus la cale mai dinainte de către cineva scos din fire de îndîrjirea reacţionară şi zgomotoasă a premierului. Ascuns sub arcada porţii Mitropoliei, atentatorul nu şi-a greşit ţinta. De la primul glonte de pistol, Barbu Catargiu s-a prăbuşit mort pe perna trăsurii cu care pleca. În ciuda cercetărilor, atentatorul n-a fost descoperit.

Tot spre economistul nostru ne duc şi cele spuse de cei doi bătrîni din birt relativ la trecerea pe care o are personajul suspectat pe lîngă guvernele europene şi mai ales afirmaţia: „sultanul nu iese din vorba lui să-l pici cu ceară". În sfîrşit, mai reţinem cuvintele: „cînd cu Beust, cînd cu Andrassy". Contele Friedrich-Ferdinand de Beust (1809—1886), om de stat austriac, cancelar al Imperiului austro-ungar, a fost ministru de externe pînă în 1871, cînd demisionase, cedîndu-şi funcţia lui Gyula Andrassy (1823—1890). Cunoscîndu-l ca exponent al politicii expansioniste spre sud-est, opinia publică din Principatele Române nutrea o justificată suspiciune faţă de Andrassy. De aceea, cînd Ion Ghica l-a felicitat cu prilejul preluării funcţiei de prim-ministru al Ungariei, gestul a făcut o rea impresie în ţară, iar presa nu i l-a iertat multă vreme. În broşura amintită, C.D. Aricescu consideră felicitarea ca un „act nepolitic". La rîndul său, B.P. Hasdeu aminteşte în repetate rînduri, în notele sale polemice la adresa lui Ghica, „epistola" către Andrassy, calificîndu-l pe omul politic român ca „intim" al acestuia (*Buletin interior*, în *Columna lui Traian*, nr. 12, 9 aprilie 1870, p. 1; nr. 2, 11 ianuarie 1871 etc.).

Încheind acest comentariu, vom mai adăuga cîteva lămuriri. Din discuţia comesenilor de la birt reţinem fraza: „gîndeşti că nu oprea războiul de an cînd s-a prăpădit o grămadă de lume"... Războiul „de an", adică de acum un an, e războiul franco-prusian, încheiat la 1 septembrie 1870, prin capitularea lui Napoleon III la Sedan. Iată o dovadă în plus că broşura *Industria* a fost scrisă, în orice caz continuată şi terminată în 1871.

Despre Tabaci, personajele vorbesc ca despre un cartier suspect pentru oamenii „de ordine". Situat pe malul Dîmboviţei, în aval de biserica Radu-Vodă, acest vechi cartier bucureştean îşi luase numele de la profesiunea locuitorilor săi ce lucrau la numeroasele tăbăcării de pe chei. Este cunoscut rolul activ al tabacilor în timpul revoluţiei de la 1848. Dar şi mai tîrziu, tabacii au fost nelipsiţi de la diversele mişcări populare. Nu cu mult înainte de anul în care scria Ghica această broşură din *Convorbiri economice*, un poet din epocă, Gheorghe Tăutu, publica versurile satirice intitulate *Tabacii* (1862):

Noi, tabacii,
Vîrîm dracii
Cei turbaţi
În ciocoii,
În strigoii
Blestemaţi!
În ciocoii ce-n picioare
Privilegiu încă ţin
Şi pe clasa muncitoare
Vreau s-o zvîrlă în alt chin.
etc.

[4] Pe cît de nepotrivit e tonul savant al replicilor date de autor cîrciumarului din Pipăraţi, pe atît de nejustificat apare citatul spiritualist şi deist din Bastiat într-un context ce afirmă, cu rigoare ştiinţifică, existenţa unor legi obiective care conduc viaţa socială şi economică. Că Ion Ghica recurge la Bastiat, fie şi într-un mod lipsit aici de justificare, e explicabil. Francezul Frédéric Bastiat (1801—1850), teoretician al economiei politice vulgare, a formulat concepţii care coincid total cu cele ale economistului român. Le sînt comune teoria liber-schimbismului, a colaborării armonioase dintre capital şi muncă, a realizării capitalului prin economii şi cumpătare, ideea că progresul industriei antrenează, prin creşterea productivităţii muncii, ridicarea bunăstării tuturor claselor sociale etc.

[5] Volumul din care Ghica citează fraza despre bogăţia pămîntului transilvan era o ediţie nouă din cartea lui Köleseri de Keres-Eer (Samuelis): *Auraria Romana-Dacica, una cum Valachiae Cis-Alutanae subteraneae descriptione Michaelis Schendo, R.C. EQ. Vanderbed. Iterum edita curis Ioannis Seivert, Posonii & Cassoviae* (1870). Prima ediţie a lucrării geografului, juristului şi teologului maghiar, *Auraria Romano-Dacica*, a apărut la Sibiu, în 1717.

[6] Aflată la începuturile ei în România, ştiinţa statisticii a făcut progrese datorită contribuţiei cîtorva specialişti, printre care cel mai de seamă a fost economistul Dionisie Pop Marţian (1829—1865). Paralel cu lucrările sale de economie politică, Marţian a înfiinţat la Bucureşti periodicul *Analele statistice pentru cunoştinţa părţei muntene din România* (1860—1865). Celălalt statistician citat de Ghica, Dimitrie Frunzescu, era prin 1870 funcţionar la biroul statistic din capitală şi, în orele libere, se îngrijea de corectura ediţiei de *Opere complete* scoasă de Alecsandri la Socec. Autor al unui manual elementar de geografie fizică şi politică a României, Frunzescu a publicat în 1872 un *Dicţionar topografic şi statistic al României... precedat de geografia şi statistica ţărei*. În alt capitol al *Convorbirilor economice*, autorul

utilizează şi cifre extrase din lucrările lui Ion Ionescu (de la Brad), care a fost un timp director al Oficiului statistic din Iaşi.

Unele contribuţii economice şi statistice i se datoresc în aceeaşi vreme şi doctorului M. Obedenaru-Gheorghiade (1839—1885), profesor la Universitatea din Bucureşti, dintre lucrările căruia Ghica pomeneşte studiul despre febra paludică, apărut în 1873.

[7] Expoziţia universală de la Paris, din 1867, este cea dintîi manifestare de acest gen, la care Principatele Române şi-au putut avea pavilionul propriu, drept recunoscut de astă dată, dar cu destule dificultăţi. Comisar al secţiunii româneşti a fost Alexandru Odobescu, care s-a îngrijit ca, printre produsele economice, de artă populară şi religioasă, să fie prezentat şi tezaurul de la Pietroasa. Ion Ghica a vizitat expoziţia în vară.

[8] Cînd Ghica redacta această parte a *Convorbirilor economice*, Canalul de Suez fusese terminat de curînd, în 1869. Încă mai recentă (1871) era străpungerea masivului Cenis din Alpi, prin tunelul de 12 kilometri care leagă Franţa de Italia. Cum se ştie, problema legăturii directe dintre Anglia şi Franţa peste sau pe sub Canalul Mînecii preocupă astăzi din nou pe specialişti.

[9] François-Xavier-Joseph Droz (1773—1850), moralist şi istoric francez, adept al liberalismului, situat pe poziţiile filozofice creştine, spiritualiste, a publicat şi un *Tratat de economie politică*.

[10] Dintre cei patru Lacretelle pe care îi înregistrează istoria politică şi culturală a Franţei, cel la care face trimitere Ghica este Pierre-Louis Lacretelle (1751—1824), autor al unor lucrări despre necesitatea, obiectul şi avantajele învăţămîntului.

[11] Arabii nu au ignorat filozofia, ci scriitorul nostru nu cunoştea contribuţia arabilor în filozofie! De la Bagdad la Cordoba, în secolele IX—XIII, a înflorit o mişcare filozofică extrem de interesantă, în care s-au înfruntat tendinţe contradictorii, materialiste şi progresiste, idealiste şi reacţionare. Paralel, diversele discipline ştiinţifice — matematicile, astronomia, chimia, biologia — s-au ridicat la un înalt nivel. Pe bună dreptate se poate spune că, în ansamblu, cultura arabă era cu mult superioară celei din Occidentul european. Afirmaţia, cu caracter idealist, a lui Ghica privitoare la cauzele decăderii arabilor, ca şi a Imperiului otoman, este contrazisă, deci, de fapte.

[12] „Paraponisitul chivernisit" şi „haimana oficial, trecător prin *Monitor*" sînt personajele celor două „cînticele comice" ale lui V. Alecsandri: *Paraponisitul* şi *Haimana*. Creatorul rolurilor a fost Matei Millo.

[13] Conchistadorul Hernando Cortez (1485—1547) şi oamenii săi au cucerit pentru coroana Spaniei Mexicul, ducînd timp de cîţiva ani, cu începere din 1519, o luptă crudă şi sîngeroasă împotriva aztecilor.

[14] Ca şi Palissy, Alexandre Brongniart (nu Brognard, cum scrie Ghica) (1770—1847) era om de ştiinţă — geolog şi mineralog. A publicat, între altele, un tratat despre arta ceramicii.

[15] Despre corporaţii (bresle) şi necesitatea desfiinţării lor, Ghica va mai scrie şi cu alte prilejuri, de exemplu în scrisoarea *Egalitatea*. Pentru epoca sa, paralela pe care o face între monopolul corporaţiilor şi protecţionismul vamal e falsă. Breslele frînau într-adevăr libera dezvoltare a meşteşugurilor; de aceea au şi fost desfiinţate în ţările occidentale (în Franţa, printr-o hotărîre luată în timpul revoluţiei din 1789), în ţările româneşti, curînd după ce economistul nostru scria aceste pagini în care le condamna, anume în anul 1873.

Istoricul corporaţiilor în ţările europene, aşa cum o schiţează Ion Ghica, cu precizarea faptului că organizaţiile meşteşugăreşti „contrabalanţau puterea aristocratică", e corectă. Confuză şi superficială e însă prezentarea situaţiei din trecutul ţărilor româneşti, unde dezvoltarea mult mai lentă a meseriilor, în general progresul economic anevoios se datorează statutului politic intern şi extern, care a prelungit excesiv supravieţuirea relaţiilor feudale.

Dintre adversarii sistemului corporaţiilor, Turgot (1727—1781), cunoscutul ministru de finanţe al lui Ludovic al XVI-lea, a încercat fără succes să asigure libertatea meşteşugurilor şi comerţului prin desfiinţarea aşa-numitelor *„maîtrises"* şi *„jurandes"*.

[16] Deşi cu nume german, Theodor Döhler (1814—1856) aparţine istoriei muzicii italiene, căci compozitorul şi pianistul s-a născut şi a trăit în Italia. Cristina Trivulzio, prinţesă Belgiojoso (1808—1871) a fost nu numai o „femeie poetică", ci şi o personalitate politică de o rară energie. Însufleţită de vii sentimente patriotice, a participat la lupta pentru eliberarea Italiei de sub dominaţia austriacă. Posesoare a unei mari averi, a sprijinit această luptă prin editarea la Paris, unde se refugiase, a publicaţiilor *Gazzette italiana* şi *Ausonia*. Reîntoarsă la Milano în timpul mişcării din 1848, a înfiinţat un batalion pe care l-a echipat, înarmat şi întreţinut pe spezele ei. Mînuind un condei ager, prinţesa Belgiojoso a publicat impresii de călătorie, cărţi despre patria sa şi a colaborat la diverse gazete pariziene, printre care *Le National*. Ion Ghica a cunoscut-o probabil la Paris, în timpul studenţiei, în cercurile din jurul ziarului lui Armand Carrel.

PARTEA A ŞASEA

FINANŢELE

1871

În broşură separată, cu titlul *Convorbiri economice. Broşura nr 5. Finanţele*, a apărut pentru prima dată în 1873. A devenit „partea a şasea“ în ediţia completă din 1879.

Ca şi în cazul celorlalte părţi, anul înscris sub titlu nu trebuie considerat ca dată a redactării întregului text. În *Finanţele* apar cifre bugetare privind anul 1873, de unde deducem că lucrarea a fost redactată definitiv în cuprinsul acestui an, nu mult înainte de a fi dată la tipar, spre toamnă.

Deşi a reproşat din nou autorului aluziile politice, revista *Convorbiri literare* (nr. 7, 1 oct. 1873, p. 283—284) a recunoscut obiectivitatea criticii privitoare la risipa banului public — „critică cu raţiune“, „o critică sprijinită pe cifre“.

Polemica anticonservatoare a autorului *Convorbirilor economice* a primit însă şi o replică indignată, în paginile gazetei *Ziua*, care a publicat critica şi în broşură anonimă: *Un răspuns „Convorbirilor economice“ de d. Ioan Ghica* (Tip. Thiel & Weiss, 1873). „Dar ce credeţi că am găsit?“ se întreabă autorul broşurii, şi răspunde: „un izvor nesecabil de contradicţiuni, de aberaţiuni economice şi de prestidigitaţiuni aritmetice“. Ghica e acuzat de pesimism în ceea ce priveşte viitorul ţării, iar cauza pesimismului e descifrată în „orbirea şi amărăciunea unui om căzut de la putere, a cărui sete de a se răzbuna face ca să calomnieze tot: guvern, societate şi junime“. Avocatul conservatorilor ia apărarea guvernului Lascăr Catargiu şi, părtinitor, nu reuşeşte de fapt să respingă întemeiat nici unul din capetele de acuzare ale economistului, deşi face efortul să-i descopere în text chiar şi greşeli de accentuare a unor cuvinte greceşti. Există totuşi în broşură o observaţie care-l va fi putut face pe Ion Ghica să mediteze cu mîhnire asupra propriei lui activităţi politice. Anume, se face remarca, de astă dată îndreptăţită, că aprigul critic şi reformator nu-şi folosise nici una din guvernări pentru a pune în practică idei de a căror desconsiderare acuza pe alţii.

Dintre recenziile favorabile, evidenţiem pe aceea semnată de Aug. D. Laurian, care făcea remarca amară că broşura „coprinde atîtea adevăruri, n-ar mai fi fost să nu mai fie, cari ne sîngerează inima“. Rezumînd cuprinsul, A.D. Laurian adăuga: „Şi noi protestăm contra nenorocirilor cari ne lovesc, dar protestarea d-lui I. Ghica are o greu-

tate mai mare. Om cu avere, om cu cunoştinţe, om care a fost de atîtea ori în capul treburilor publice, d-nul I.Ghica trebuie să fie ascultat." În încheiere, recenzentul îşi exprima speranţa că toţi cei ce vor citi lucrarea vor ajunge „să urască măcar un moment nedreptatea" (*Tablete bibliografice*, în *Revista contimporană*, nr. 8, octombrie 1873, p. 737—739).

[1] Actuala biserică Schitu Măgureanu nu este aceea pe care o nota Ghica aici ca punct de reper. Vechea ctitorie din 1756 avea să fie înlocuită printr-o construcţie nouă, ridicată între 1881 şi 1884.

[2] Mica insulă din lacul Cişmigiu, loc de plimbare al cochetelor bucureştene de altădată, „libere şi independente", e comparată cu oraşul antic Pafos din Cipru, deoarece în acel oraş se afla un templu al zeiţei amorului.

[3] Pînă către sfîrşitul secolului al XVIII-lea, lacul din mijlocul Bucureştiului se numea „lacul lui Dura Neguţătorul". Se pare că i s-a spus „Cişmigiu", nume dat şi grădinii înconjurătoare, după titulatura populară a slujbaşului ce se îngrijea de cişmelele din capitală. Cum se ştie din *Ciocoii vechi şi noi*, grădina Cişmigiului era, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, loc de petrecere la iarbă verde pentru tîrgoveţii din isnafuri. Tot N. Filimon ne mai oferă, într-un articol, informaţii pitoreşti despre vechiul Cişmigiu. „Pe locul unde astăzi se află grădina Cişmigiul — scrie el — înainte de anul 1843 era o baltă nemărginită, ale căreia ape, încălzite neîncetat de razele soarelui şi putrezite din lipsa mijloacelor de scurgere şi prefacere, nu serveau la nimica alt decît a face să crească o imensă vegetaţie de ierburi acuatice, printre care păşteau şi creşteau acele milioane de broaşte şi reptile veninoase care, unind omorîtoarea lor respirare cu aburii pestilenţioşi ai bălţei, infectau aerul şi pricinuiau locuitorilor capitalei multe epidemii periculoase." Cum reiese şi din paginile lui Ghica, lacul din Cişmigiu a rămas şi mai tîrziu un focar de infecţie. „Osebit de acest rău material — adaugă Filimon rîndurilor de mai sus — localitatea Cişmigiului conţinea în sine şi un rău moral. În mijlocul bălţei, pe o insulă (viitorul ...Pafos descris de Ghica), înconjurată de toate părţile cu trestie şi salcii plîngătoare, era o cafenea în care se găseau adunate mai toate viciile ce degradează pe om, încît taverna tîlharilor din *Misterele Parisului* rămînea un ce neînsemnătoriu pe lîngă dînsa. Aci se adunau masalagiii, pungaşii, jucătorii de cărţi şi chiar tîlharii de drumuri şi jefuiau pe locuitorii capitalei, ziua prin jocuri de noroc de tot felul, iar noaptea prin spargeri de case fără a se teme cît de puţin de asprimea legilor; căci de cîte ori voia poliţia să-i prindă, ei să

refugeau în nestrăbătutul stuf al bălţei şi rîdeau de încercările ei". (*Buletinul orticol. Grădinile de peisage din Bucureşti*, în *Ţăranul român*, 4 februarie 1862, p. 101—102).

Către mijlocul secolului al XIX-lea, sub domnia lui Barbu Ştirbei, arhitectul peisagist L. Mayer, chemat din Viena, a dat locurilor înfăţişarea păstrată în linii mari şi astăzi. Adăpostul de altădată al celor certaţi cu legea a devenit loc de întîlniri amoroase şi un forum pentru numeroşi pierde-vară bucureşteni. Cu această faună, Cişmigiul a pătruns în literatura satirică mult înainte de paginile pe care i le dedică Ion Ghica. În 1857, N.T. Orăşeanu a dat la tipar un fel de publicaţie periodică, din care au apărut mai multe broşuri, cu titlul *Tîrgul de idei sau Buletinul Cişmigiului*. Într-o precuvîntare, muza îl îndeamnă pe umorist să observe „amestecul cel mare".

În grădina Cişmigiul, unde vin la preumblare
Nobili, plebă, burghezie, d-orice sex, d-orice etate,
Unde curge ca-ntr-o apă virtuţi, fumuri şi păcate.
...Ce-ntr-o zi culegi acolo, într-un an nu poţi descrie.

În broşurile lui Orăşeanu se perindă un lung convoi de tipuri aidoma acelora prezentate de Ghica, pe care umoristul le catalogheazǎ după „mese": *Masa paraponisiţilor, Masa diplomaţilor, Masa avocaţilor, Masa industrială, Masa faliţilor* etc., etc.

Un paralelism izbitor cu paginile lui Ghica despre grădina bucureşteană prezintă şi satira *Cişmegiul*, publicată de Alexandru Sihleanu tot în 1857:

Astăzi este randevuul unde vezi că se-ntîlnesc
Feluri-feluri de fiinţe ce s-amestec, se lovesc.
Cişmegiul e plimbarea unde, fără nici o plată,
Mii de oameni fără treabă merg cu gura tot căscată.
Aci rochia de lînă şi turbanul de tulpan
Se atinge de mătasea de la doamna de Lanfan.
. . . .
Pe sub sălcii trec tot cîrduri de femei ce au de falǎ
Să nu ştie decît numai cum bărbaţii se înşeală.
Mai departe vezi faliţii care blestem cu amar
Speculele ce-i lăsară fără sfanţ în pozunar.
Tot aci vezi că s-adună boiernaşi de mahalale
Care judecă guvernul, care ţara pun la cale,
Care scot şi pun în treabă pe ispravnici şi zapcii...
etc.

Referindu-ne acum la grădina propriu-zisă, vom adăuga că lucrările hidraulice, la care cugeta economistul prin 1870 ca la soluţii necesare pentru a se înlătura „umezeala cu miasmele, cu frigurile paludeene, cu nevralgiile şi cu reumatismele", aveau să se realizeze, sub

aspectul principal, în deceniul următor. În 1880, s-a deschis șantierul pentru „rectificarea" și canalizarea Dîmboviței. De-a lungul anilor, înălțarea cheiurilor s-a extins în ambele sensuri, pînă dincolo de punctele indicate de Ghica: Vitan și Morile Vlădichii, despre care precizăm că se aflau în apropierea vechii biserici Sfîntul Elefterie.

Bucureștenilor de astăzi citarea Vitanului ca punct de reper pentru cursul Dîmboviței li se poate părea curioasă, pentru că între rîu și actuala cale Vitan se întinde un cartier întreg, cu numeroase străzi. Chiar și acum, distanța nu e chiar așa de mare: cca 1 kilometru. Înainte de rectificare, Dîmbovița curgea probabil încă mai aproape. Pe de altă parte, în textul lui Ghica e vorba de cîmpia Vitanului, deci de o suprafață întinsă. Cînd se revărsa, Dîmbovița ducea pe această cîmpie „buturugile ilfovene, căpriorii de la podurile și de la casele bucureștene și — de cîte ori! — cîte o albie de copil sau cîte un coș în care o găină continua a cloci" (Gion, *Istoria Bucureștilor*, p. 308).

[4] Repertoriul cîntecelor de lume, cunoscut de Ion Ghica, pare destul de restrîns. Două din cîntecele citate aici sînt luate din *Ciocoii vechi și noi* de N. Filimon și se repetă în scrisoarea *Școala acum cinci-zeci de ani.*

„Frumoasa Argira" (Arghira), vestită curtezană bucureșteană din timpul lui vodă Caragea, apare de asemenea în romanul lui Filimon, ca invitată, împreună cu alți „papuci roșii", la ospățul dat de Dinu Păturică prietenilor săi.

[5] Creditul funciar român s-a și înființat în 1873. Ion Ghica a făcut parte din conducerea instituției, mai întîi ca membru al consiliului de administrație, apoi, pînă în 1875, ca director.

[6] Principele Zamfir, străbunul tînărului Guliță Dolofan, e bietul dement oploșit pe lîngă banul Pană Filipescu, evocat de Ghica în scrisoarea *Băltărețu*.

[7] Frate de lapte al împăratului Napoleon al III-lea, Godillot a încheiat în 1868 un contract cu guvernul român, pentru construirea halelor din București, Craiova și Iași.

[8] Strîmtoarea Sund, între Suedia și Seeland, leagă Marea Baltică cu Marea Nordului; Beltul Mare și Beltul Mic sînt de asemenea două strîmtori care fac comunicația între aceleași mări, prin Kattegat și Skagerrak.

[9] În tirada de politică externă a comicului personaj, etimologia cuvîntului *diplomație* e fantezistă. La originea cuvîntului stă elinul *diploma*, act, document.

[10] Ca și Cayenne (în Guyana Franceză), Botany-Bay (în Australia, aproape de Sydney) și Nouka-Hiva (insula principală din Arhipe-

lagul Marchizelor) au fost multă vreme locuri de deportare a deţinuţilor.

[11] Pentru Ghica, scriitorii francezi Frédéric Soulié (1800—1847), romancier şi dramaturg, şi Emile Gaboriau (1835—1873), considerat ca întemeietor al romanului poliţist şi judiciar, erau literaţi nu numai de o valoare redusă, ci şi frivoli pe care doar „junii corupţi" îi puteau citi.

[12] La scriitorul nostru, care, în critica antipoliticianistă din *Scrisori către V. Alecsandri*, nu va mai face distincţie, între cele două partide de guvernămînt, filipica din 1871 împotriva conservatorilor se remarcă printr-o violenţă neînfrînată. Această violenţă se explică şi prin adîncirea adversităţii faţă de partidul concurent instalat la putere după demisia forţată a guvernului Ion Ghica, în martie 1871. Considerînd partidul conservator în bloc, fruntaşul liberal evită precizarea că „petiţiunea din 1871" aparţinea de fapt grupării junimiste. Aşa-numita „petiţie-program", semnată, între alţii, de Petre Carp, Titu Maiorescu, Iacob Negruzzi, N. Pogor, era într-adevăr foarte vulnerabilă prin propunerile făcute Camerei şi Senatului şi prin principiile conservatoare, retrograde afirmate de semnatari: trecerea delictelor de presă de la juraţi la tribunalele corecţionale (ceea ce egala cu o restrîngere a libertăţii presei), restrîngerea dreptului de vot şi regim electoral preferenţial pentru marii proprietari etc. (Textul integral al „petiţiei de la Iaşi" e publicat de Constantin Bacalbaşa în *Bucureştii de altădată*, vol. I, 1927, p. 23—31).

[13] Babic a fost un „faimos" brutar bucureştean, cu prăvălia pe undeva pe lîngă Bărăţie. Iată cum explică G. Ionescu-Gion expresia „cultuc de la Babic", folosită de personajul lui Ghica: „Locuţiunea bucureşteană *coltuc de la Babic* de la acest brutar vine. Babic făcea coltucele de pîine renumite pentru albeaţa şi gustul lor. Erau cerute de toţi boierii şi se vindeau la minut. Totdeauna, Babic nu mai avea; de aci: *coltuc de la Babic*, adică nimic" (*Istoria Bucureştilor*, p 216).

[14] „Vestitul" Lowell Edgeworth (1744—1817) este inginerul care a construit şi pus în funcţiune primul aparat telegrafic din Anglia.

[15] Ideea aducerii unor „coloni germani" în România a provocat proteste vii în epocă. În *Convorbiri economice*, Ghica respinge de repetate ori această idee, formulată de junimişti în aceeaşi petiţie de la Iaşi: „Noi socotim că ar fi foarte de folos pentru sătenii noştri români să aibe sub ochii lor exemplul salutar ce le-ar da cîteva colonii germane". Trebuie să spunem că ideea nu era nouă. Un număr de vreo 2.500 de familii de plugari germani se stabiliseră în ţară în 1858—1859.

în 1860, se încercase organizarea operației de „colonizare" prin lege. Cu acel prilej, D.P. Marțian a publicat broșura *Coloniștii germani și România*, în care s-a ridicat împotriva proiectului, de altfel nerealizat. La 1871, adversarii conservatorilor au tras o nouă ediție a broșurii lui Marțian, ca o replică la petiția junimiștilor, acuzați că reprezintă o „doctrină cosmopolită" și un sistem economic antinațional.

[16] Pentru că în tabelele statistice din *Convorbiri economice* revin o serie de nume de state din epocă, ni se pare util să facem cîteva precizări. Leitha este un afluent al Dunării, pe malul drept al căruia se înalță muntele cu același nume, unde se afla vechea graniță dintre Austria și Ungaria. De aici: „Austria Cisleitană" și „Austria Transleitană". Bavaria, Prusia, Saxonia și Würtemberg apar ca state separate, deoarece statisticile aflate la îndemîna economistului nostru datau dinainte de 1871, cînd s-a constituit Imperiul german.

[17] Cititorul a mai întîlnit numele diferiților concesionari străini de căi ferate din România și în alte pagini ale *Convorbirilor economice*. Le cunoaște și din diverse opere literare, printre care *Scrisori către V. Alecsandri*. Cum însă de aci înainte Ion Ghica va stărui asupra rețelei de căi ferate, cu referiri speciale la diversele ei porțiuni și ramuri, la datoriile contractate de stat prin concesiuni etc., ni se pare util să schițăm un istoric al chestiunii.

Preocuparea de a se înzestra teritoriul românesc cu drumuri-de-fier datează dinainte de 1848. Evenimentele au întîrziat însă cu aproape două decenii primele realizări practice. În acest răstimp, diverse personalități au insistat asupra necesității modernizării mijloacelor de transport din țară. Printre ele, la loc de frunte se află și Ion Ghica. În 1862—1863, economistul a publicat studii despre drumurile-de-fier în *Revista română pentru științe, litere și arte* și în *Țăranul român*. În aceeași vreme, mai exact în ianuarie 1863, el a alcătuit un raport detaliat asupra cheltuielilor și profiturilor unei linii ferate între București și Giurgiu, pe care l-a citit la o adunare de capitaliști români ce proiectau înjghebarea unei societăți pentru construirea acestei linii (Cf. *Țăranul român*, 20 ianuarie 1863). Proiectul a eșuat.

Ion Ghica aprecia căile ferate atît din unghiul de vedere economic, cît și din acela al răspîndirii ideilor și civilizației, prin strîngerea legăturilor dintre popoare. În articolul din *Țăranul român* scria: „Drumurile-de-fier influențează asupra societăților, nu numai mărind întreprinderile comerciale prin înlesnirile aduse transporturilor, dar au o misie și mai mare, au o acțiune morală și politică asupra societăților acelora în care au străbătut: ele au devenit agentul cel mai

puternic al civilizației și libertății, ducînd și implîntînd ideile și spiritul unui neam la celelalte..." În termeni similari a pledat pentru avantajele căilor ferate și Alecsandri, în „comedia cu cîntice" *Drumul-de-fier* (1869—1870), în care personajul Radu rostește următoarele:

„Dar! drumuri-de-fier care ne vor pune în relație cu lumea întreagă; drumuri-de-fier care vor înlesni transportul roadelor muncii noastre; drumuri-de-fier care ne vor înzeci și înmii averile; drumuri-de-fier care, la caz de boală, ne vor da mijlocul de a ne procura ajutorul științei medicale; drumuri-de-fier care ne vor scăpa de ruină și de moarte; dar! drumuri-de-fier, domnilor, adică înflorirea, întinerirea, reînvierea patriei noastre.

. . . .

Drumul-de-fier unește-n zbor
Orice popor cu alt popor,
S-aprinde-amor duios, frățesc
În orice suflet omenesc."

Din 1865 au început să se succeadă diversele concesiuni străine, au izbucnit scandaluri, a ieșit la iveală venalitatea oamenilor politici. Prima concesiune, pentru calea ferată București-Giurgiu, a fost acordată la 1/13 septembrie 1865 englezilor Barklay și Stanisforth, cei care construiseră podurile de fier. Anulat după detronarea lui Cuza, contractul cu cei doi capitaliști britanici a fost reînnoit în 1866 de guvernul Ion Ghica. Cea dintîi cale ferată din România a fost dată oficial în exploatare în octombrie 1869. Între timp, guvernul român a concesionat construirea și exploatarea pe 90 de ani a liniei Ițcani-Roman, cu ramificațiile Pașcani-Iași și Verești-Botoșani. Respectivul consorțiu anglo-austriac, reprezentat prin Offenheim (a nu se confunda cu Oppenheim), a terminat porțiunile indicate, în ordine, în decembrie 1869, iunie 1870, noiembrie 1871. Cu Offenheim, datorită intervențiilor, se pare interesate, ale lui P. Mavrogheni, fruntaș conservator, se stabilise în prealabil o înțelegere provizorie privind construirea întregii legături feroviare din Moldova la București. Înțelegerea a fost anulată, deoarece au intervenit alte aranjamente, în care era amestecat însuși domnitorul Carol. Cu aceasta ajungem la faimoasa afacere Strussberg.

Dr. Strussberg (sau: Strousberg) reprezenta un consorțiu prusian, din conducerea căruia mai făceau parte un prinț, un duce și un conte. Concesiunea se referea la construirea și exploatarea pe 90 de ani a unui total de 914,800 kilometri de cale ferată, repartizați pe distanțele: Roman-Tecuci-Galați; Tecuci-Bîrlad; Galați-Brăila-Buzău-Ploiești-București; București-Pitești-Craiova-Turnu-Severin-Vîrciorova. Pentru confruntare, indicăm că, dacă pentru linia București-Giurgiu

se plătiseră 196.500 franci kilometrul, lui Strussberg i s-au acordat 270.000 franci de kilometru. Era o diferență considerabilă, dar regimul preferențial față de consorțiul prusian nu se reduce numai la atît. S-a stabilit ca plata sumelor ce i se datorau să se facă prin emiterea unor obligațiuni, cu dobînda de $7^1/_2$% garantate de statul român. Pentru a controla emiterea de obligațiuni, guvernul de la București își asigurase dreptul de a numi un comisar al său. Aici apare un nou moment al scandalului: funcția nu s-a dat unui cetățean român, ci unui anume Ambronn, prusian și el, amic al lui Strussberg și șambelan al lui Carol-Anton de Hohenzollern-Sigmaringen, tatăl prințului Carol I! Așadar, pisica fusese pusă să păzească oala cu smîntînă. Evident, Ambronn nu s-a îngrijit nici un moment să apere interesele statului român. El a permis consorțiului să emită obligațiuni reprezentînd o valoare aproape dublă față de cea legală. Strussberg a mers mai departe și, în 1870, și-a cerut drepturile pentru o lungime de cale ferată cu 19 kilometri mai mare decît aceea care se construise. Incorectitudinea lui Ambronn fiind dovedită, i s-a cerut comisarului să demisioneze. Insul, apărat de Carol, a făcut-o cu întîrziere și abia după ce îngăduise concernului noi afaceri veroase. În sfîrșit, la 27 decembrie 1870/8 ianuarie 1871 pe calea ferată Roman-Tecuci-Galați-Brăila-Buzău-Ploiești-București a circulat primul tren. Lucrarea nu era definitivă. Totuși, Strussberg a pretins achitarea dobînzilor la obligațiunile respective. Guvernul român n-a dat urmare cererii. Să reamintim că în acea perioadă prim-ministru era Ion Ghica. Acum ițele afacerii Strussberg se împletesc fatal cu mișcarea antidinastică din România. Pentru a-și servi conaționalii, Carol a încercat să forțeze mîna guvernului și a deputaților. Consiliat de consulul prusian la București, von Radowitz, și de acord cu conducerea partidului conservator, a publicat în *Augsburger Allgemeine Zeitung* o scrisoare către un oarecare prieten fictiv, Auerbach, căruia îi relata nemulțumirile sale și dorința de a abdica. Scrisoarea, injurioasă față de poporul și statul român, a fost reprodusă și în presa din țară. Amenințarea cu abdicarea era doar o manevră prin care Carol spera să-i sperie pe liberalii ce-i erau ostili, pe președintele de consiliu Ion Ghica, a cărui adversitate îi era cunoscută. Deși opinia publică clocotea de indignare după ce luase cunoștință de conținutul scrisorii către Auerbach, Adunarea a votat o moțiune de devotament față de dinastie. Deputații nu au ținut însă seamă de interesele domnitorului în afacerea Strussberg. Cu numai cîteva zile înainte de incidentele de la sala „Slătineanu", președintele comisiei de anchetă a afacerii și-a prezentat raportul în fața Adunării, dezvăluind vinovăția lui Carol și a unora dintre foștii miniștri. S-a

făcut atunci propunerea ca Strussberg, Ambronn și toți miniștrii români implicați să fie deferiți justiției. Evenimentele ce au urmat imediat — demiterea lui Ion Ghica și înscăunarea guvernului Lascăr Catargiu — au împiedicat luarea acestor măsuri. Concernul Strussberg n-a putut fi totuși salvat, a dat faliment.

În lumea afacerilor capitaliste, vulturii de leșuri sînt foarte prompți, uneori sub penajul lor se ascunde un fel de pasăre fenix. După ce în octombrie 1871 concesiunea Strussberg a fost anulată, alți doi capitaliști prusieni, Bleichröder și Hansemann, au cumpărat obligațiunile devalorizate ale conaționalilor lor, au înființat Societatea drumurilor-de-fier din România și au încheiat o înțelegere cu guvernul de la București, prin care își asumau drepturile și datoriile consorțiului falit. Și noua pereche de capitaliști se bucura de un sprijin solid, în persoana cancelarului Bismarck. Convenția s-a semnat la 2/14 februarie 1872; la 1/13 septembrie același an se lua act în mod oficial de încheierea definitivă a lucrărilor pe șantierul căii ferate Roman-Galați-București-Pitești. Cealaltă ramură, de la Pitești la Vîrciorova, era terminată la 24 decembrie 1874/5 ianuarie 1875. Această ramură fusese transferată de prusieni unor oameni de afaceri austrieci ce conduceau societatea pe care Ion Ghica o numește în *Convorbiri economice: Staatsbahn*, și a cărei denumire întreagă era *Staatsbahngesellschaft*.

În continuarea acestui istoric al construirii căilor ferate din România, constatăm că o singură linie, cea mai scurtă (de 21 km), anume Iași-Ungheni, a fost încredințată unui antreprenor român, Grigore Heliad, care a construit-o în 1873—1874. Același Heliad și alți posesori de capital români au cerut și concesionarea căilor ferate Adjud-Tîrgu Ocna și Ploiești-Predeal. Și de data aceasta s-au pus în mișcare alte interese. Capitaliștii români erau liberali (I.C. Brătianu, D.A. Sturdza etc.), iar guvernul și majoritatea în Adunare aparțineau conservatorilor. Deputații majoritari, printre ei unii cointeresați materialicește, au fost favorabili altei cereri, aceea a englezului Crawley. Raportorul proiectului de lege pentru concesiunea Crawley a fost atunci deputatul V. Alecsandri, care, complet străin de dedesubturile urîte ale afacerii, a sprijinit-o prin cuvîntul său, convins că face un act salutar, cu atît mai mult cu cît știa de presiunile exercitate de partida adversă, care manevra în folosul unei societăți germane. „Sunt — scrie poetul la 20 iunie 1875 — mulți personagi mari și chiar cucoane cari au primit făgăduințe de prezenturi bănești în sume colosale, dacă or izbuti a se da linia Ploiești-Predeal și Adjud-Ocna șoacăților" (*Scrisori*, p. 264). Crawley a primit concesiunea, dar în decembrie

1876 a întrerupt lucrările, astfel că linia Ploieşti-Predeal a fost construită în condiţiuni mult mai avantajoase de francezul Gouilloux.*

Încheind agitata etapă care ne interesează din construirea reţelei de căi ferate pe teritoriul României, vom mai da cuvîntul lui Ion Ghica. Anume, vom reproduce cîteva texte, absente din ediţia noastră, în care memorialistul şi-a formulat opiniile şi criticile în legătură cu afacerea Strussberg, la a cărei lichidare, după cum s-a văzut, şi-a adus contribuţia. Textele ne oferă amănunte interesante; pe alocuri, cititorul va întîlni unele cifre puţin diferite de cele indicate de noi mai sus.

„Pe la anul 1868, răposatul doctor Strussberg**, cunoscut în toată Europa pentru fecunditatea sa genială în materie de combinaţiuni şi grupări de cifre, cere de la guvernul român şi i se acordă concesiunea construcţiunii, împreună cu esploatarea, unui drum-de-fier în România. Acel drum-de-fier avea să fie cu totul conform dispoziţiunilor convenite la Dresda la 11 şi 16 septembrie 1865 între direcţiunile societăţilor de drum-de-fier germane.

Consorţiul Strussberg se obligă a construi liniile care duc: 1. de la Roman prin Tecuci la Galaţi, cu ramura de la Galaţi prin Brăila, Buzău, Ploieşti la Bucureşti; 2. de la Bucureşti la Piteşti, Slatina, Craiova la Turnu-Severin şi Vîrciorova; şi 3. de la Buzău prin Focşani la Adjud, această din urmă linie fiind facultativă pentru guvern.

La lungimea acestor linii se mai adaugă 10 la sută pentru liniile de garaj, în total o lungime de 908 kilometre, cu un material rulant de 110 locomotive (sau o locomotivă de fiecare 9 kilometre) şi de 500 vagoane (cîte un vagon de persoane şi trei de mărfuri de fiecare 2 kilometre).

Linia Roman prin Tecuci la Galaţi şi ramura Tecuci-Bîrlad să fie terminate în trei ani; linia de la Galaţi prin Brăila, Buzău, Ploieşti la Bucureşti să fie terminată în doi ani şi jumătate, şi cea de la Piteşti, Slatina, Craiova, Turnu-Severin la Vîrciorova, în trei ani.

Capitalul pentru înfiinţarea acelor linii se fixa la suma de 270.000 franci de fiecare kilometru, sumă în care erau cuprinse toate: espropierea pămînturilor, costul construcţiunii şi materialului, cheltuielile generale toate şi plata dobînzilor pe tot timpul cît dura construcţiunea. Statul român garanta capitalului o dobîndă de 7 şi jumătate la sută şi o amortizare de 1 la sută pe an, sau 20.520 franci pe an de fiecare

* Pentru detalii tehnice, cronologie, implicaţii politice am folosit *Istoria României*, vol. IV, Editura Academiei R.P.R.

** Henry Bethel Strussberg a trăit între 1823 şi 1884.

kilometru. Plata acestor anuităţi avînd a începe a se plăti de stat din ziua terminării liniilor sus citate.

Capitalul necesar se forma prin obligaţiuni subscrise de statul român şi de concesionar, însă confecţionate şi emise de acest din urmă şi pe contul său. Capitalul era garantat în întregul fond al drumului-de-fier şi în anuitatea de 18.657.880 franci, plătitoare pe tot anul, pe o durată de 90 de ani, socotiţi din ziua terminării liniilor, adică de la anul 1871 pînă la 1961.

Concesionarului i se da dreptul să negocieze şi să emită obligaţiunile după cum îi va conveni, sau treptat, sau deodată, cu singura îndatorire de a depune valoarea lor într-o ladă de fier a căreia una din chei era în păstrarea unui delegat al guvernului român, concesionarul avînd facultatea de a scoate sumele necesare pentru lucrări, cumpărături de material şi plăţi de cupoane pe singura arătare a impiegaţilor săi.

Printr-această combinaţiune, deşi linia se esecuta cu bani după efecte iscălite şi garantate de statul român, totuşi, se da concesionarului drept de stăpîn absolut pe acele linii pe timp de 90 de ani, asigurîndu-i un venit curat de cel puţin 18.657.880 franci pe tot anul.

Ceva mai curios!

După tabelele de amortizare 1 la sută pe an, calculată cu dobîndă de 7 şi jumătate la sută, se plăteşte capitalul în mai puţin de 60 de ani, astfel că anuitatea de 18.657.880 franci pe an plătea regulat dobînda de 7 şi jumătate la sută şi stingea şi capitalul pînă în anul 1931; cu toate acestea, se acorda consorţiului Strussberg dreptul de a urma a percepe pe tot anul cel puţin 18 milioane, şi de la anul 1931 înainte, încă 30 de ani, pînă la 1961. Astfel, peste beneficiile ce concesionarii erau să realizeze din construcţiune, primind un preţ nominal de 270.000 franci de kilometru, lucrare care nu valorează în efectiv nici 100.000 franci, li se mai acorda în vărsări anuale, succesive, mai mult de o jumătate miliard (559.736.400 franci), sume cari, calculate cu dobînzile lor de 7 şi jumătate la sută, de la anul 1931 pînă la 1961, se suiau la mai mult de 2 miliarde. O frumoasă avere în perspectivă pentru urmaşii nepoţi şi strănepoţi ai doctorului Strussberg şi consorţiu.

Concesiunea aceasta era ceva cu totul nou şi nepomenit în analele economice şi financiare, şi prin urmare era peste putinţă să nu aducă complicaţiuni şi perturbări.

La decembre 1870, lucrările nu erau încă sfîrşite nici a opta parte, şi obligaţiunile iscălite de statul român dispăruse mai toate din lada

de fier şi fusese înlocuite cu efecte străine, a căror valoare era problematică; într-atît încît, la finele anului 1870, doctorul Strussberg nu găsea cu ce să plătească cuponul scăzut, şi neputinţa plăţii era afişată la bursa Berlinului. Scandalul era prea mare ca să mai poată fi tăinuit, şi guvernul român, care pînă atunci tot tăgăduia starea lucrurilor, a fost silit să o dea pe faţă.

Era neputinţă materială de a mai merge înainte, lucrările încetase cu totul şi toate cugetările erau în căutarea unei soluţiuni.

Pentru guvernul român soluţiunea indicată era rezilierea concesiunii. Convenţiunea conţinea un caz de reziliare, unul singur în adevăr, acel caz era: cînd linia Galaţi, Brăila, Buzău, Ploieşti, pînă la Bucureşti nu ar fi terminată pînă în doi ani şi jumătate; şi era imposibilitate materială de a se îndeplini această condiţiune, atît pentru că timpul ce rămînea pînă la noiembrie 1871 era scurt, cît şi pentru că concesionarul nu putea găsi banii necesari pe efectele cu care înlocuise obligaţiunile luate din lada de fier. Guvernul român nu avea decît să aştepte scadenţa termenului care sosea peste cîteva luni; şi la noiemvre 1871 era să fie în tot dreptul de a rezilia şi de a lua asupră-i, conform convenţiunii, toate lucrările făcute, după o estimaţiune dreaptă, şi era să fie liber sau să continue lucrarea în regie, sau să o conceadă la o companie de constructori. Dar în loc de a adopta această cale, a preferit a trece concesiunea unei societăţi anonime, patronate de bancherul Bleichröder. Şi iată condiţiunile în care s-a format acea societate şi care a fost mecanismul operaţiunilor sale:

1. Obligaţiunile concesiunii Strussberg fiind foarte căzute, ele s-au putut cumpăra de societatea formată; şi-i convenea să le retragă şi să le înlocuiască cu acţiuni de ale sale, de o valoare egală capitalului primitiv, şi a le înlocui cu acţiuni pe care le-a numit *acţiuni primitive*.

2. La valoarea primitivă de 245.260.000 franci, mai adaugă acţiuni noue ale societăţii, de o valoare de 48.300.000 franci, numite *acţiuni de prioritate*, cu dobînda de 8 la sută.

3. Mai emitea obligaţiuni, tot de ale nouei societăţi, pentru suma de 47.500.000 franci, cu dobîndă de 6 la sută.

4. Primea şi un avans de 9.520.000 franci de la stat, bani pe cari statul îi lua cu împrumutare de la Casa de depuneri.

Printr-aceste adause însemnate, capitalul în răspunderea statului român se suia la 354.032.573 franci, de unde nu fusese decît de 245.260.000 franci, adică o răspundere nouă de 108.772.573 franci.

Societatea formată pe aceste baze a putut lesne conceda terminarea lucrărilor companiei franco-austriace *Staatsbahn*, societatea acționarilor rezervîndu-și numai operațiunile financiare.

La anul 1880, deși liniile erau de mai mulți ani în deplină esploatare, deși statul român plătea regulat și cu esactitate deficitul în tot anul, completînd cu bani din visterie diferența dintre venitul curat al drumului-de-fier și anuitatea de 18.657.880 franci convenită, cu toate acestea *acțiunile primitive* erau atît de căzute, ca și obligațiunile Strussberg, încît se puteau cumpăra prea ieftin, sau poate că nici nu ieșise multe din lăzile comitetului. Astfel, societatea a găsit un avantaj însemnat a propune guvernului român conversiunea tuturor acțiunilor, atît a celor *primitive*, cît și a celor de *prioritate*, îndatorîndu-se a procura guvernului de la început:

1. cel puțin jumătate din totalitatea acțiunilor primitive, schimbîndu-le cu obligațiuni de ale statului român pe 60 franci suta nominală și dobîndă de 6 la sută;

2. a-i mai procura cel puțin jumătate din totalitatea acțiunilor de prioritate pe preț de 133 $^{1}/_{3}$ franci suta nominală, schimbîndu-le tot în obligațiuni de ale statului român, purtînd dobînda de 6 la sută, ca și celelalte;

3. atît obligațiunile societății, 47.500.000 franci, cît și 9.520.000 franci de la Casa de depuneri rămînînd în sarcina statului.

Combinațiunea aceasta avea un avantaj însemnat, dînd guvernului român o putere mare asupra drumurilor-de-fier; căci după legea prusiană voturile în adunările generale se contează după numărul acțiunilor, încît guvernul dobîndea astfel chiar în ziua dintîi majoritatea; dobîndea direcțiunea și supravegherea liniilor și, după toată probabilitatea, chiar putința de a transforma scaunul societății de la Berlin la București.

Admițînd, cum era probabil, că toate acțiunile erau să vie la conversiune, guvernul putea, cu o emisiune de obligațiuni de 271.000.000 franci pe 6 la sută, amortizabilă în 44 de ani, să devie desăvîrșit proprietar pe toate liniile de la Roman pînă la Vîrciorova.

Convențiunea propusă mai adaugă la cele 217 milioane încă 20.000.000 franci, destinați a pune liniile în cea mai bună stare. Și astfel răscumpărarea se făcea deplină cu 237.500.000 franci, sumă în care se afla cuprins și comisionul bancherilor însărcinați cu conversiunea.

În consecința acestei convențiuni, care a fost o combinație nenorocită pentru România, suma rămasă astăzi de plătit este de 236

milioane 115.000 franci, în loc de 248.712.673 franci din concesiunea Strussberg de la 1868, și de 354.032.573 franci din tranzacțiunea Bleichröder de la 1872. Osebit de această însemnată scădere, numărul anilor de plată a anuităților s-a redus de la 90 la 65, adică cu 25 de ani, pînă la 1924.

Această soluțiune a fost foarte avantajoasă, atît pentru societatea acționarilor, cît și pentru guvernul român, deși a plătit 245 de milioane o lucrare care n-a costat decît 90 de milioane" (*Scrisori către V. Alecsandri, Scrisoarea XVIII*).

Referirile lui Ion Ghica la afacerea Strussberg l-au indispus pe generalul Gh. Manu, care i-a dat scriitorului o violentă replică. Ghica a răspuns și el. Răspunsul reprodus ca notă de subsol la *Scrisoarea XVIII*, din care am citat, e următorul:

„Epistola aceasta a zbîrlit așa de mult pe generalul Manu, încît, ca să-și răcorească veninul, a luat înjurături și mi-a azvîrlit cu lopata, voind să mă turtească, și mai multe nu; apoi, nemulțumit pe atît, după ce m-a văzut culcat la pămînt, a încălicat pe domnul Pană Pencovici, și dă-i dejghinuri, lovind nemilos în dreapta și în stînga. Ce vrei, un om care a fost la bătălii, un viteaz, nu are *the soft phrase of peace*, cum zice un autor mare («nu are vorba cioplită»).

Eu mărturisesc că laurii acestui general nu mi-au turburat niciodată somnul și că, scriind acea epistolă, nu mi-a venit în minte un minut măcar nici persoana numitului general, nici aceea a vreunuia din coreligionarii săi politici; ba și uitasem cu totul că fusese nașul convențiunii liniei ferate din 1871; toată preocupațiunea mea fiind de a descrie în mod cît mai simplu peripețiile prin cari a trecut cestiunea liniilor de drum-de-fier Roman-Vîrciorova de la anul 1868, cînd s-au concedat consorțiului Strussberg pentru întîiași dată, pînă la anul 1880, cînd s-a răscumpărat de stat; fără să cuget a face politică sau polemică, fără să caut a lăuda nici blama pe nimeni, credința mea fiind că fiecare a făcut cum a putut și cum a crezut că era mai bine.

De ce, dar, s-ar supăra generalul, al cărui nume nici nu e pomenit? Și vine de ne spune că este tare în știința x-rilor! Și cine i-a contestat acest merit, un lucru care nu e de mirat la un ofițer de artilerie trecut prin școli bune? Permită-mi, însă, a-i spune că, pentru dezlegarea celui mai mic problem de calcul, nu este destul o cunoștință întinsă a manipulării x-rilor, dar că trebuie și un dram de logică, de dreaptă judecată, cum zice românul. Pentru edificare îi voi spune că marele Newton, care în știința x-rilor nu era învățat nici cît un bacalaureat

din zilele noastre, şi cu toate acestea x-rile sale conduse şi luminate de o logică genială au străbătut prin înălţimile cerurilor, pe cînd ale învăţatului general Manu dau în gropi, poticnindu-se la tot pasul pe o cale obositoare de opt coloane de ziar mare.

În cazul de faţă nu trebuie carte multă; cestiunea de elucidat era simplă, şi generalul Manu nu avea decît să-şi puie întrebarea: «Cum capitalul care în 1868, cînd s-a dat concesiunea, era ca 245.000.000 de franci, sumă transformată la anul 1871 în acţiuni numite *acţiuni primitive* (care, după spusa generalului Manu chiar, nu valora la 1880 decît 20 franci suta, adică ca la 49.000.000 franci), pe care statul român le-a răscumpărat pe 60 franci suta, cu obligaţii de stat 6%, adică cu 147.000.000 franci, cum să face, zic, că în tabela datoriei publice să figureze suma de 236.115.000 franci, adică cam 89.000.000 franci mai mult, dacă nu s-ar fi sporit la 1871?» Şi generalul Manu şi-ar fi răspuns şieşi că la 1871, deosebit de capitalul primitiv, devenit *acţiuni primitive*, s-a mai acordat Societăţii anonime, ce s-a format, facultatea de a emite cu rizicul şi pericolul său *acţiuni şi priorităţi* suplementare pentru cheltuielile necesare la construcţiunea căilor ferate Piteşti-Vîrciorova...

Iată cum glăsuieşte § 5-lea de la art. 11, din convenţiunea încheiată la 1871 în puterea legii, al cărei naş a fost generalul Manu:

«*La societé a le droit d'émettre à ses risques et périls des actions et des priorités supplémentaires pour les dépenses nécessaires à la construction des lignes ferrées Piteşti-Vîrciorova (frontière), à la jonction des gares de Bucarest et l'achèvement complet et la réparation des lignes spécifiées à l'art. 4.*»*

Aceste emisiuni sunt peste acele primitive despre cari se vorbeşte la § 1 al art. 11, care se determină la suma de 245.160.000 franci.

În puterea acestui art. 11, conform legii al căreia generalul ne spune că a fost naş, Societatea anonimă a emis:

1. Acţiuni 8% pentru suma de 48.300.000 franci cu numirea de *acţiuni de prioritate*, pe care statul a trebuit să le răscumpere cu obligaţiuni 6% pe 133 $^1/_3$ franci suta, adică cu 64.698.390 franci.

2. Tot în puterea acestei legi din 1871 şi în virtutea art. 11 al convenţiei de atunci, Societatea anonimă a mai emis obligaţiuni d-ale sale 6% pentru 47.500.000 franci.

* „Societatea are dreptul de a a emite pe riscul şi răspunderea sa acţiuni şi priorităţi suplimentare pentru cheltuielile necesare la construirea liniilor ferate Piteşti-Vîrciorova (frontieră), la joncţiunea gărilor din Bucureşti şi la terminarea şi repararea liniilor specificate în art. 4".

3. I s-a mai dat, în fine, şi 9.520.000 franci din Casa de depuneri şi consemnaţiuni.

Adunînd aceste trei sume şi adăogîndu-le la valoarea acţiunilor primitive de 147.000.000 franci, din care total scăzînd apoi cele 20.000.000 franci oprite pentru punerea liniei în bună stare, generalul Manu ar fi rezolvat problema fără mulţi x-ri, căci ar fi găsit suma care figurează în tabela datoriei publice, circa 236.000.000 franci.

Generalul Manu face un haz nespus de ignoranţa mea de calcul, cînd susţiu că, după convenţia din 1868, capitalul era să fie cu desăvîrşire amortizat la finele anului 1931 prin anuitatea de 7.501% (7 1/2% dobînzi şi 1 la mie amortizare), şi cu toate acestea consorţiul urma a mai primi cîte 18 1/2 milioane pe fiecare an încă 30 de ani înainte, pînă la leatul 1961. Eu, ca tot prostul, am crezut şi cred că un biet om care astăzi şi-ar răfui toată datoria ce are către un altul, d-aci încolo nu-i mai datoreşte nimica. Dar generalul Manu crede altfel, sănătate bună!

Termin cu speranţa că aceste cîteva linii ar fi luminat pe generalul Manu, ca să pot zice ca poetul Suţu:

Κόσμος μάταιος καὶ πλάνος
Τὸ καθάλαβεν καί-ο Μάνος*

Citind răspunsul dat de Ghica generalului, Alecsandri îi scria a 8/20 decembrie 1884 prietenului său: „Da, am citit cele cîteva fragmente din *Maniada*, poemă într-o singură scrisoare asupra mîniei lui Ahile Mano, dar nu am să-ţi spun despre asta decît un singur lucru: *Nu pierde poziţia*, mare ban. Homerul Abţinerii nu a izbutit să te dărîme, şi tu rămîi acelaşi, bine înfipt pe picioarele tale şi bătîndu-ţi joc cu haz de aceia care îţi caută ceartă" (V. Alecsandri, *Scrisori*, *însemnări*, p. 80).**

Cum reiese şi din textul lui Ghica, reprodus mai sus, statul român a răscumpărat, cu cheltuieli mari, căile ferate, începînd din 1880.

[18] Tînărul care refuza propunerea lui chir Dobre de a deveni epistat preferînd un loc la „regia asta nouă a tutunurilor", îşi făcea iluzii în legătură cu salariul şi alte avantaje. Noua regie a tutunului a fost o

* Lumea-i deşartă şi-nşelătoare,
Asta a-nţeles-o şi Manu.

** Publicînd epistola lui Alecsandri, editorul culegerii Scrisori. *Însemnări* nota (la p. 81): „Această scrisoare a lui Ion Ghica despre generalul Manu nu ne este cunoscută şi nici nu se poate preciza în ce consta supărarea acestuia..." Precum se vede, avem a face cu un minus de informaţie.

altă tranzacţie a ministrului de finanţe conservator P. Mavrogheni şi s-a încheiat, în 1872, prin concesionarea acordată Băncii franco-ungare din Budapesta. Chiar în vara aceluiaşi an, noua conducere a micşorat salariile muncitorilor, care, împreună cu debitanţii, au declarat grevă şi au manifestat în Piaţa Sf. Gheorghe.

[19] Războiul de „doi ani şi jumătate" purtat de Rusia este războiul Crimeii; cele două războaie „nenorocite" ale Austriei, din 1859 şi 1866, sînt cele cu Italia şi Franţa, respectiv cu Prusia, în urma cărora statul austriac a pierdut regiunile italiene şi germane.

[20] Împrumutul Oppenheim este adus în discuţie de mai multe ori în paginile *Convorbirilor economice*. Fiindcă aici autorul subliniază necesitatea lui, ca urmare a datoriei Stern, este locul să dăm unele lămuriri, cu atît mai mult cu cît acest împrumut i-a provocat, ca om politic, multe necazuri. El însuşi a calificat cele două împrumuturi — Stern şi Oppenheim — drept „cele mai grele şi mai oneroase". Iată ce scrie despre amîndouă în *Scrisoarea XVIII*, din care am mai citat: „După date, figurează în întîiul rînd împrumutul zis Stern*, contractat la 1864: o datorie de 22.730.370 de franci, cu dobîndă de 7 la sută şi 2 la sută amortizare, sau 9 la sută anuitate, pe timp de 23 de ani. Acest împrumut s-a luat ferm de chiar împrumutătorii cu 88. Apoi, ţiindu-se în seamă clauzele consemnate la art. 4, 7, 10, 14 şi 16 ale convenţiunii, prin care statul se îndatoreşte să plătească: 1. 24.605 lire sterling pentru rizicul alteraţiunii schimbului monedei; 2. alţi 47.000 lire sterling pentru ca scontul să fie în sarcina împrumutătorului; 3. comisionul de 5 la sută ce se acordă împrumutătorilor; 4. jumătate la sută asupra serviciului plăţilor cupoanelor; 5. încă 1 la sută, cel puţin, pentru diferenţa agiului aurului între Bucureşti şi Londra, efectivul acestui împrumut s-a redus la suma de 17.830.630 de franci pentru suma de 22.730.370 de franci ce a iscălit; astfel că de vom calcula dobînda la suma efectivă, acea dobîndă este de 10 şi jumătate la sută, iar nu de 7 la sută, precum s-ar putea crede, încît bancherii împrumutători au realizat un beneficiu de mai mult de 8 milioane..."

„După împrumutul Stern, în ordine cronologică vine împrumutul Oppenheim. Acesta e şi mai oneros. Împrumutul Oppenheim s-a contractat în anul 1866, tot pe termen de 23 de ani, care expiră la 12 noiembrie 1889. Valoarea nominală a acestui împrumut a fost de

* Contractat cu banca londoneză „Stern Brothers".

31.610.500 franci, pentru care statul român a primit efectiv numai 18.500.000 franci. Dobînda s-a socotit 8 la sută asupra capitalului nominal, şi amortizarea s-a calculat pe dobînda de 8 la sută, după tabelele de amortizare, în timp de 23 de ani. Comisionul de jumătate la sută, cheltuielile de schimb, socotite toate împreună cu anuitatea, figurează în buget cu cifra de 3.187.938 franci, 50 centime pe an, platnici pînă la 1889. Cînd acea datorie va fi stinsă cu totul, beneficiul realizat de împrumutători trece de 10 milioane."

La cifrele date de Ghica, să mai adăugăm că respectivul comision de 0,5% şi cheltuielile de schimb au însumat 568.989 franci, care s-au scăzut la predarea împrumutului de către bancă. Din valoarea nominală a împrumutului, guvernul român a primit efectiv numai 17.167.858 franci, adică numai cu ceva mai mult de jumătate! Se pare că de acceptarea acestor condiţii cămătăreşti s-a făcut vinovat agentul Românici la Paris, care a semnat contractul. Cînd împrumutul a venit spre ratificare în faţa Adunării, cu o majoritate conservatoare, s-au ridicat proteste îndreptăţite. Deputaţii au cerut trimiterea în judecată a agentului şi respingerea contractului. Preşedintele Consiliului de Miniştri, Ion Ghica, nu a negat că împrumutul e „ruinător", dar a cerut totuşi deputaţilor să-l voteze, deoarece anularea lui ar fi dus la discreditarea ţării pe piaţa externă. Argumentul avea, din nenorocire, greutate. De asemenea, trebuia să se ţină seama şi de faptul că noul împrumut urma să fie folosit pentru onorarea celui mai vechi, contractat cu Stern. Ţinînd seama de toate acestea, Camera a ratificat în cele din urmă contractul cu Oppenheim. Peste cinci săptămîni, aceeaşi Cameră a obligat guvernul Ghica să demisioneze.

Deşi obţinuse acoperirea legală pentru împovărătorul împrumut, omul politic n-a fost scutit de învinuiri timp de cîţiva ani. Printre acuzatori se numără şi C.D. Aricescu *(Politica d-lui Ion Ghica*, 1870), apoi marele şi înverşunatul adversar al lui Ion Ghica, B.P. Hasdeu. Acesta, într-o scrisoare deschisă adresată lui Nicolae Ionescu, în 1871, reamintea şedinţa din martie 1868, cînd Camera discutase „scabroasa afacere" a celor 600.000 lei „dăruiţi pe sub mînă lui Scheier-Oppenheim de administraţiunea d-lui Ion Ghica" *(A doua epistolă deschisă către d. Nicolae Ionescu*, în *Columna lui Traian*, nr. 2 [64], 11 ianuarie 1871, p. 5—6). După cum se vede, afacerea nu era uitată, deşi între timp fostul prim-ministru se disculpase într-un mod convingător, şi nu numai o dată. Astfel, în 3 noiembrie 1869, gazeta *Pressa* inserase într-un articol fraza: „...Acel bei este vestitul samsar al împrumutului Oppenheim, care din greşeala lui i-a adus în lăzile sale particulare o

bagatilă de 600.000 franci". Mîhnit, dar pe tonul calm al omului sigur de dreptatea sa, Ion Ghica a răspuns că încă din 1867 exista un vot al Camerei care obliga guvernul să urmărească recuperarea sumei incriminate. În continuare scria: „Repet, domnule redactore, că m-am dat și mă dau răspunzător pentru acei 600.000 franci nu numai în cazul cînd acea sumă ar fi fost, precum ziceți, *vărsată în lăzile mele particulare*, dar chiar cînd paguba s-ar fi pricinuit tezaurului din inepție sau din *greșeală* și cer cu stăruință a se da cursul legal votului Camerei". Pentru a se putea obține toate mărturiile posibile, fostul prim-ministru dezlega pe orice funcționar și nefuncționar „de orice secret către mine și îl declar liber de a face orice relațiuni" (scrisoare către jurnalul *Pressa*, reprodusă în *Opiniunea constituțională*, nr. 58, 13 noiembrie 1869, p. 1). Afacerea s-a stins fără nici o urmare. Vina de a se fi acceptat un împrumut în condiții grele pentru țară nu putea fi așezată pe umerii unui singur om; aparținea întregului sistem financiar-economic. În ceea ce-l privește pe Ion Ghica, B.P. Hasdeu declara, chiar în legătură cu împrumutul Oppenheim, că a fost și „este un om foarte onorabil" (art. cit.)

[21] Obligațiunile domeniale au fost emise în urma împrumutului intern din 1871. Împrumutul s-a numit „domenial", deoarece era garantat prin domeniile statului.

[22] Aluzia se referă la plămădirea omului de către Prometeu; la rugămintea acestuia, zeița Venus a conferit omului rațiune, suflînd asupră-i.

[23] Alături de un poet, un filozof și un om de știință, Ghica așază, pentru a completa galeria, un artist plastic. Wilhelm von Kaulbach (1804—1874) este un pictor german, autor de compoziții istorice, picturi murale, ilustrații.

[24] „Catastrofa" deplînsă de autorul *Convorbirilor economice* e capitularea lui Napoleon III la Sedan.

[25] Tabăra militară de la Florești reprezintă un episod important din istoria armatei române. A fost organizată de Cuza la cîteva luni după alegerea sa, în vara anului 1859, cu scopul de a crea un mediu prielnic pentru unificarea celor două oștiri, din Țara Românească și Moldova. Totodată, domnitorul își propunea să pregătească o forță armată capabilă să se opună vreunei intervenții militare austriace sau otomane.

La rîndu-i, tabăra militară de la Furceni a constituit un centru al mișcării antidinastice din august 1870. Ofițerii unităților aflate în

tabără au aderat la conspirația împotriva lui Carol I, dar, ezitanți, au cerut amînarea acțiunii pînă cînd se va vedea de partea cui avea să se încline balanța victoriei în războiul franco-prusian.

[26] Generalul Görgey, comandant al unei armate și ministru de război în guverul revoluționar maghiar din 1848—1849, a avut o atitudine oscilantă, s-a aflat într-o continuă divergență de opinii cu Kossuth, păgubind astfel revoluției.

Dintre cei trei conducători ai revoluționarilor români, „Assenthie" este Ioan Sever Axente (1821—1906), iar „Butian" (cum îi spune și Bălcescu, în corespondența cu Ion Ghica), Ion Buteanu (1821—1849). Cel dintîi a jucat un rol însemnat în timpul revoluției, dar a sfîrșit prin a adopta o atitudine prohabsburgică; al doilea, partizan al alianței dintre forțele revoluționare românești și maghiare, a fost prins de armata nemeșilor la Abrud și spînzurat.

[27] Albert (Albrecht) von Brandenburg a devenit duce al vechii Prusii, sub suzeranitate polonă, după ce fusese mare maestru al cavalerilor teutoni. În timpul său s-a fondat Universitatea din Königsberg, în 1544.

[28] Epitetul cu care e citat chimistul german Justus von Liebig (născut în 1803) — „regretatul" — ne oferă un argument în plus că broșura *Finanțele* a fost redactată, în mare parte, în cuprinsul anului 1873, căci în acest an a murit creatorul industriei de îngrășăminte chimice din Germania. Pasajul reține nume ce-au ilustrat domeniile științifice care l-au interesat întotdeauna pe Ion Ghica: Gaspard Monge (1746—1818), creatorul geometriei descriptive; Augustin Jean Fresnel (1783—1855), fizician, autor al unor importante descoperiri în domeniul opticii; Pierre-Louis Dulong (1785—1838), fizician cu un aport valoros în studiul căldurii; François Xavier Bichat (1771—1802), medic, prețuit ca unul dintre întemeietorii anatomiei generale, ai histologiei și embriologiei; Guillaume Dupuytren (1777—1835), chirurg celebru; François Magendie (1783—1855), fiziolog și patolog, cercetător al sistemului nervos, unul dintre părinții metodei experimentale în medicină și fiziologie.

[29] Reverendul englez William Buckland (1784—1856) era geolog; încercările sale de a pune de acord legendele biblice asupra genezei cu concluziile cercetărilor științifice contemporane nu puteau duce, evident, la nici un rezultat convingător; în naivitatea lor, aceste încercări ilustrează însă presiunea crescîndă exercitată de progresul științei împotriva obscurantismului mistic.

PARTEA A ŞAPTEA
TREI ANI ÎN ROMÂNIA
sau
CORESPONDENŢA ONORABILULUI BOB DOWLEY
1876

A apărut pentru prima dată în cuprinsul ediţiei a treia din *Convorbiri economice*.

Cunoscînd bine Franţa, Ghica nu s-a simţit totuşi ispitit să facă dintr-un francez autorul corespondenţei fictive despre stările de lucruri din România. Cînd, în 1812, îl vestea pe Alecsandri, care se afla la Paris, că s-a hotărît să-l înscrie pe fiul său cel mai mare la o universitate londoneză, poetul îl aproba, notînd că institutele franceze dăduseră României „avocaţi şi jurnalişti“ şi că: „E timpul să încercăm pentru copiii noştri un sistem de educaţie mai practic şi mai potrivit cu nevoile unei ţări ca a noastră“ (V. Alecsandri, *Corespondenţă*, p. 78). Şi economistului nostru, un călător englez, înzestrat cu spirit practic, preocupat de activităţile productive, i se va fi părut mai potrivit scopurilor sale, decît unul francez, fie el chiar savant, ca aceia citaţi în capitolele anterioare. Pe de altă parte, Ghica ajunsese să cunoască bine Anglia şi pe englezi. Avea prieteni englezi încă din timpul studenţiei la Paris şi, mai ales, din vremea cînd se aflase la Constantinopol. Din 1862, se ducea din cînd în cînd la Londra, să-şi viziteze fiii (tot la un colegiu londonez şi-a înscris şi un al doilea băiat). Chiar în toamna lui 1876, an în care a început redactarea părţii a şaptea din *Convorbiri economice*, îndeplinise la Londra o însărcinare oficială, semnînd convenţia de comerţ încheiată între România şi Anglia.

[1] Cu excepţia lui Philias Fogg, eroul romanului *Ocolul pămîntului în optzeci de zile* de Jules Verne, ceilalţi călători sînt persoane reale, ale căror expediţii alimentau copios rubricile ziarelor din Occident. Cel mai cunoscut, englezul David Livingstone (1813—1873), murise de curînd, doborît de friguri, în Africa, pe care o explorase timp de mai bine de un sfert de veac. Tot regiunile necunoscute ale Africii erau cercetate şi de *sir* Samuel Baker (1821—1893). John Franklin (1786—1847) cutreierase mările Nordului pînă în Arctica.

Cînd Ion Ghica scria aceste pagini, William Gifford Palgrave (1826—1888) activa în cadrul diplomaţiei engleze. Pînă atunci, avusese o viaţă deosebit de aventuroasă. Făcuse parte din armata britanică dislocată în India, o părăsise ca să devină preot catolic la Madras, îndeplinise în Arabia diverse însărcinări primite de la Napoleon al

III-lea, călătorise, trimis de guvernul englez, în Abisinia, unde reuşise să obţină de la negusul Theodoros punerea în libertate a unor prizonieri, fusese consul în diverse centre din sudul Europei etc. Membru al Societăţii de geografie din Londra, Palgrave publicase cîteva cărţi de călătorie, care-l făcuseră cunoscut şi apreciat.

[2] Citarea ironică a lui Lascăr Catargiu şi a generalului Ion. Em. Florescu, cel dintîi ca preşedinte al guvernului, în care al doilea era ministru de război, ne determină să fixăm redactarea *Corespondenţei lui Bob Dowley* cel mai tîrziu în primele luni ale anului 1876, deoarece cabinetul conservator a demisionat la 30 martie/11 aprilie din acel an. Presupunem chiar că redactarea s-a făcut începînd din 1875 şi că, în acest caz, datele scrisorilor lui Dowley sînt reale. Ultima scrisoare e din 10/22 aprilie 1876.

În introducerea suitei de epistole, direct, şi în cuprinsul acestora, indirect, Ion Ghica se năpusteşte din nou asupra lui Lascăr Catargiu şi a membrilor guvernului său. Preşedintele conservator e denunţat ca incitator al incidentelor din martie 1871 şi ca salvator al lui Strussberg şi Ambronn. Oricît de subiectiv putea fi economistul, învinuirile nu sînt lipsite de temei. Aşa cum am arătat în evocarea afacerii Strussberg, fruntaşii conservatori au fost puşi la curent de Carol cu intenţia lui de a publica scrisoarea către Auerbach, gest de provocare făcut tocmai cu scopul de a aduce la putere un guvern conservator autoritar. Domnitorul se temea de liberali, după mişcarea republicană din vara anului 1870, la conducerea căreia se aflaseră cîţiva liberali marcanţi. Dacă îi încredinţase totuşi guvernul lui Ion Ghica, o făcuse pentru că îl considera mai puţin decis în intenţia de a lichida dinastia. Colaborarea nu putea dura multă vreme. Trebuia scos din impas şi consorţiul Strussberg, iar cabinetul Ghica nu constituia instrumentul potrivit pentru aşa ceva. De aceea a urmat a doua provocare — incidentele de la sala „Slătineanu". Lui Ion Ghica i-a urmat atunci guvernul Lascăr Catargiu — o „creaţie a palatului" (*Istoria României*, IV, p. 559—568).

Fiindcă „Bob Dowley" citează, mai adesea nenumindu-i, pe unii dintre miniştrii conservatori, vom da, pentru identificare, componenţa guvernului Lascăr Catargiu şi succesivele remanieri. Datele scrisorilor lui Dowley îngăduie cititorului recunoaşterea fiecăruia. În prima formulă (martie 1871), cabinetul era constituit astfel: Lascăr Catargiu — Preşedinţia şi Afacerile Interne; P. Mavrogheni — Finanţele; Nicolae Kreţulescu — Justiţia şi Lucrările Publice; Christian Tell — Cultele, Instrucţiunea Publică şi interimatul Ministerului de Război; Gh. Costaforu — Externele. Peste numai două zile, la Război a fost

numit generalul Ion Em. Florescu, pe care Ion Ghica îl tratează pe un ton batjocoritor, dar care are merite în organizarea armatei române moderne după unire. Lăsat deoparte la 1877, generalul a fost foarte afectat. Cu acel prilej, Alecsandri, care-l număra printre prietenii săi, a scris cunoscuta poezie *Epistolă generalului Florescu*, încadrată semnificativ în ciclul *Ostașii noștri*. În aprilie 1873, Costaforu a fost înlocuit la Externe cu Vasile Boerescu; în decembrie același an, Gh. Gr. Cantacuzino a preluat portofoliul lui N. Kretulescu; în ianuarie 1874, Titu Maiorescu a venit la Culte și Instrucțiunea Publică în locul lui Tell. După cum se vede, P. Mavrogheni a rămas în guvern mai mult decît colegii săi. Era un financiar competent și abil. În ianuarie 1875 a trebuit să demisioneze și el, deoarece s-au formulat împotriva lui, în Adunare, acuzații de fraudă, în afacerea Offenheim. Adunarea l-a scos de sub acuzație. Și-a cedat totuși locul lui Gh. Gr. Cantacuzino, Ministerul Lucrărilor Publice fiind trecut junimistului Theodor Rosetti. Spre sfîrșitul guvernării, Lascăr Catargiu s-a văzut părăsit de Gh. Gr. Cantacuzino și de Titu Maiorescu, astfel că la 30 ianuarie/ 11 februarie 1876, l-a adus la Finanțe pe Ion Strat, la Externe, pe Ion Bălăceanu, și la Culte și Instrucțiunea Publică, pe P.P. Carp.

Mai ales începînd din 1875, campania anticonservatoare a liberalilor a căpătat un caracter de-a dreptul înverșunat. Atunci s-a constituit cunoscuta „coaliție de la Mazar-pașa“. La masa lui de scris, Ion Ghica, și din motive personale, își muia penița în același venin cu care se tipărea presa opoziției liberale. După demisia lui Lascăr Catargiu, autorul *Convorbirilor economice* s-a aflat pentru ultima dată în apropierea unui portofoliu ministerial. Gheorghe Vernescu, însărcinat cu formarea unui nou guvern, a propus domnitorului o listă în care figurau Ion Ghica și I.C. Brătianu. Carol I a făcut obiecții, astfel că Vernescu și-a depus mandatul. În legislatura care a urmat, economistul a fost ales vicepreședinte al Senatului.

[3] Pentru a sugera dezordinea edilitară a vechiului București, asemuirea caselor construite la întîmplare cu „pietrele aruncate cîndva de Cadmus“ e sugestivă, dar trebuie corectată cu precizarea că legendarul întemeietor al Tebei a azvîrlit pe pămînt colții unui balaur ucis de el, nu pietre. Pietre, care s-au prefăcut în oameni, au aruncat Deucalion și Pira.

[4] Mănăstirea Cotroceni a fost folosită de domnitori ca loc de odihnă și de refugiu încă din timpul lui Șerban Cantacuzino. Alexandru Ioan Cuza își făcuse din ea reședința de vară. Frumoasa construcție, unde este instalat astăzi Palatul pionierilor, a fost clădită în 1893, după

planurile arhitectului Paul Gottereau, refăcută şi completată în anii următori de arhitectul Grigore Cerchez.

[5] „Bob Dowley" comunica date greşite despre geografia României, confundînd culmea Caraimanului cu vîrful Omul şi exagerînd înălţimea munţilor! Greşelile nu se datoresc lui Ghica, ci... nivelului geografiei din acea vreme. Ceahlăul nu are 2.720 metri, ci numai 1.904 metri (vîrful Toaca), Omul, 2.507, iar Caraimanul 2.432 (nu 2.650) metri. Cifra de 87 metri pentru altitudinea Bucureştilor faţă de nivelul mării e aproximativă; cea reală e de 70—80 metri. Mai notăm că prin „România (Valahia) mare" se înţelegea în secolul al XIX-lea Muntenia, spre deosebire de „România (Valahia) mică", Oltenia.

[6] Lacul Nyanza (Albert-Nyanza) din Africa Ecuatorială fusese descoperit nu demult de *sir* Samuel Baker, exploratorul pomenit mai sus.

[7] Ierihonul, Laisul (Laiş), Samaria şi Sichemul sînt cetăţi şi regiuni biblice trecute prin foc şi sabie. Cea dintîi cetate întîlnită în drum de către poporul evreu la intrarea sa în „pămîntul făgăduinţii", Ierihonul, a fost înconjurat de şapte ori şi, la strigătul mulţimii, zidurile lui s-au prăbuşit. Cetatea Laiş a fost atacată de şase sute de războinici, care i-au ucis locuitorii şi au ars-o. Situată între Galileea şi Iudeea, regiunea palestiniană Samaria a fost locuită o vreme de popoare care se închinau idolilor. Legenda biblică enumeră pedepsele ce s-au abătut asupra idolatrilor: au apărut lei care-i omorau, capiştile au fost dărîmate, preoţii ucişi, iar oasele lor arse pe jertfelnice. În sfîrşit, locuitorii nelegiuiţi ai Sichemului, „oraş de scăpare", ridicat pe muntele Efraim, au fost ucişi pînă la unul; cetatea a fost rasă de pe suprafaţa pămîntului, şi pe locul ei s-a presărat sare.

[8] Paginile în care Ion Ghica discută aşa-numita „chestiune izraelită" exprimă punctul de vedere al burgheziei, care vedea în evre concurenţi nedoriţi pe planul comerţului şi al meşteşugurilor. Se ştie că economistul şi memorialistul a afirmat în repetate rînduri altă părere: „cel care munceşte, produce, scrie, traduce, ridică o fabrică, o casă de comerţ, zideşte o şcoală, o biserică, fie el creştin, mahomedan sau izraelit, ortodox sau papist... este bun român, fiindcă prin faptele sale contribuie la înaintarea şi dezvoltarea României, şi pentru aceasta merită stima şi consideraţiunea ţării" *(Libertatea*, 1881). Dacă totuşi, cu puţin înainte de a aşterne fraza citată, Ghica tratează problema evreiască de pe o poziţie şovină, aceasta se datorează şi faptului că în vremea în care redacta corespondenţa lui Bob Dowley se ducea, în ţară şi peste hotare, o violentă polemică în legătură cu revizuirea articolului 7 din *Constituţia României*. Atmosfera

era înveninată şi de agitaţia întreţinută de unele cercuri ale burgheziei evreieşti din Europa. Ziarele româneşti şi cele străine, mai ales din Austro-Ungaria, au formulat grave acuzaţii reciproce. În cele din urmă, însă, corpurile legiuitoare din România au votat, în toamna anului 1879, revizuirea articolului 7, acordînd drepturi politice evreilor.

[9] Dacă *whigs* şi *tory* (liberalii, respectiv conservatorii) reprezentau principalele partide politice engleze şi, în ciuda deosebirilor, slujeau interesele imperiului, *fenianii* duceau o vie activitate separatistă în favoarea unei Irlande independente. Constituită în 1858, organizaţia revoluţionară a micii burghezii irlandeze avea adepţi şi peste hotare, mai ales în Statele Unite, unde se găseau mulţi emigranţi. Fenianii, au pus la cale diferite comploturi, iar în 1867 au organizat o răscoală împotriva administraţiei engleze de pe teritoriul irlandez. Lipsită de adeziunea maselor, răscoala a fost reprimată. Abia peste mai bine de patru decenii, în decembrie 1920, Irlanda (Eire) a devenit independentă, dar nu în întregime, căci, cum se ştie, partea de nord a rămas încorporată în fruntariile engleze.

[10] În cantonul elveţian Valais, pe cursul superior al Ronului, şi în Val d'Aoste, vale aparţinînd Piemontului, regiune de un rar pitoresc, dar foarte săracă, cretinismul e o consecinţă a guşei endemice, maladie specifică regiunilor submontane. La noi în ţară, datorită acţiunii medicale foarte intense iniţiate după 23 august 1944, boala e în continuu regres atît în Muscel, cît şi în alte părţi.

[11] Ibrianu este vechiul nume turcesc al Brăilei.

[12] Sub monarhie, „fermierii generali" erau, în Franţa, concesionari ai încasării impozitelor.

[13] Situat pe fosta stradă Carol (astăzi strada 30 Decembrie), localul „Patzak" era un „cafe-şantan" cu cîntăreţe germane şi cupletişti, pe care Ion Ghica nu-l frecventa desigur, dar unde fratele său, Pantazi, trona seară de seară, înconjurat de amici.

[14] Malabar este o îngustă regiune de şes pe coasta sud-vestică a Indiei.

[15] Pînă în ajunul războiului de independenţă din 1877—1878, Principatele Române făcuseră paşi buni în direcţia emancipării de sub suzeranitatea otomană. Dar modul în care Ghica pune problema raporturilor dintre ţările româneşti şi Imperiul otoman, pentru veacurile trecute, prin analogiile stabilite cu relaţiile dintre Poartă şi Franţa lui Francisc I, respectiv cu drepturile fictive ale regelui Italiei asupra Ierusalimului, idilizează opresiunea otomană. Francisc I, încheind un tratat de alianţă cu Soliman I Magnificul împotriva

Habsburgilor, în 1535, a obținut privilegii pentru neguțătorii francezi în cuprinsul Imperiului otoman. Cum s-ar putea însă compara aceste „capitulații", încheiate de cele două mari puteri, cu drepturile pe care și le-a asumat Sublima Poartă în micile țări dunărene?

[16] Comentariile privind domnia lui Cuza nu pot surprinde, sub pana unuia din adversarii fostului domnitor. Reținem totuși aici cîteva acuzații injuste aduse domnului ales în 1859. Cuza este învinuit că s-ar fi opus „unirii definitive" cerute în repetate rînduri de Camere și că a folosit „pavăza unei cestiuni sociale" — e vorba de problema emancipării clăcașilor — pentru a se elibera de controlul parlamentar. În realitate, lucrurile stau, cum se știe, tocmai invers. Cuza a avut de luptat cu tendințele separatiste ale politicienilor, iar împroprietărirea a fost obiectivul, nu paravanul, pavăza hotărîrii care a dus la lovitura de stat. „Această acțiune violente — scrie Ghica — nu a intîmpinat în țară nici o împotrivire." Corect era să recunoască mai mult, anume, că acțiunea a întîmpinat în țară aprobarea majorității populației.

[17] Într-un portret pe care i-l face în volumul I din *Oameni cari au fost*, N. Iorga relevă calitatea de „bun gospodar", a lui Lascăr Catargiu, dar, ca și Ion Ghica, nu-i trece cu vederea lipsa de cultură — fruntașul conservator nu citea, n-a scris niciodată nimic, vorbea rău. În comparație cu el, oamenii politici englezi menționați de autorul *Convorbirilor economice* erau niște cărturari remarcabili. „Darby" este Edward-Geoffroy, lord Derby (1799—1869), șef al partidului conservator, cunoscut elenist, iar Beaconsfield, omul de stat Benjamin Disraeli (1804—1881), nuvelist și romancier.

[18] Comentariul de politică externă al lui Ion Ghica ne introduce în marile frămîntări ce agitau opinia publică europeană încă din primele zile ale anului 1876. Se vorbea mereu mai intens de război, în special de o campanie decisivă împotriva Imperiului otoman, măcinat fatal de mișcări interne — răscoala din Bosnia și Herțegovina, războiul sîrbo-turc. Economistul afirmă punctul lui de vedere cunoscut: țările balcanice încă nu sînt pregătite pentru independență, eliberarea lor nu trebuie forțată, Imperiul otoman se va dezmembra de la sine etc. Pentru a-și susține aceste opinii, nu de tot singulare (îi aparțineau, între alții, și lui Dimitrie Sturdza), va publica și broșura anonimă *O cugetare politică*. Opinia publică și majoritatea oamenilor politici nu acceptau însă pasivitatea. Împotriva curentului aproape general, Ghica cere, în broșură, o politică de neutralitate și protestează împotriva „impacienții copilărești". El își exprimă teama că România ar putea deveni teatru de război; pentru a împiedica această

nenorocire, armata română trebuia să fie trimisă la graniță, ca să se opună oricui va încerca să pătrundă pe teritoriul național. Explicația acestor păreri, ca în general a atitudinii lui Ghica față de Imperiul otoman, trebuie căutată nu în filo-turcism, ci în teama de totdeauna a omului politic față de „panslavism". În *O cugetare politică*, demonstrația e construită pe această idee. Pentru Ghica, prelungirea vieții Imperiului otoman era o necesitate, căci Poarta constituia o piedică în calea politicii expansioniste țariste. După victoriosul război de independență, care l-a contrazis, memorialistul a avut meritul de a prețui și elogia evenimentul.

[19] În anii de după unire și mai ales în deceniul al optulea, statul român atrăgea interesul puterilor europene ca un posibil partener comercial. Marco Minghetti (1818—1886), om politic și economist italian, era între 1873 și 1876 prim-ministru al guvernului italian, în care deținea și portofoliul Finanțelor. Emisarul său, Edoardo Gioia, căruia guvernul român i-a pus la dispoziție arhiva biroului statistic, pentru a-i da posibilitatea să extragă date asupra comerțului exterior al României, și-a publicat raportul la Roma, în 1875, cu titlul *Lettera all'onorevole Marco Minghetti, presidente del Consiglio dei ministri del Re d'Italia sulle convenzioni commerciali colla Rumenia*. În același an, tot la Roma, lucrarea a apărut și în traducere franceză.

[20] Erdmann von Hahn este pseudonimul sub care D.A. Sturdza a publicat în ziarul praghez *Politik*, în 1875, articolul *Germania, România și principele de Hohenzollern*, formulînd critici împotriva convenției cu Austro-Ungaria, de care va fi vorba mai departe.

[21] Din motive inexplicabile, în a IX-a scrisoare a lui Bob Dowley către „viscontele Macdonald" se repetă pasaje din scrisoarea a VIII-a, iar în a doua parte a aceleiași scrisori a IX-a, pasaje și tabele din partea întîi, uneori la interval de numai cîteva pagini. Nu se poate presupune o greșeală a zețarilor, care să fi cules și paginat textul de două ori, deoarece în text apar modificări constînd uneori, mai rar, în reformularea unor fraze. Bănuim mai curînd că economistul și-a încurcat filele manuscrisului și a dat pachetul de foi la tipar, fără a le reciti. Nu le va fi citit nici măcar la corectură, cînd repetițiile, absolut inutile, nu puteau să-i treacă neobservate?

[22] Convenția comercială cu Austro-Ungaria, unul din ultimele acte importante ale guvernului Lascăr Catargiu, a fost încheiată după votul Adunării, obținut la 29 iunie/11 iulie 1875, în ciuda opoziției deputaților liberali. La 1 iulie, gazeta *Românul* a apărut cu chenar de doliu și cu un articol redactat în stilul gazetăresc patetic al vremii:

„Ieri, 29 iunie, s-a înfipt cuţitul pînă în mîner în pîntecele României: corpul ei, palpitînd încă, fu îmbrîncit la picioarele contelui Andrassy... Camera a votat actul prin care se dă d-lui Andrassy în posesiune comerţul ţării şi industria ţării, Dunărea cu ţărmurile ei, oraşele cu satele ţării, vămile şi chiar dreptul ţării d-a legifera." Editorialul exagera. Consecinţele politice ale convenţiei nu au fost aşa de grave. În linii mari, această convenţie prevedea scutirea de vamă la graniţa Austro-Ungariei pentru cerealele şi vitele exportate din România şi, ca o compensaţie, pătrunderea fără taxe în România a unei serii de produse industriale. Din chiar acest enunţ succint, reiese că înţelegerea satisfăcea interesele moşierimii şi lovea în cele ale burgheziei. De aici agravarea conflictului dintre conservatori şi liberali. Aşa cum remarcă Ghica, semnatarii români ai convenţiei considerau înţelegerea drept o manifestare de independenţă faţă de Imperiul otoman. În realitate, ei iniţiau înlocuirea unei vasalităţi economice cu alta, aceea faţă de Austro-Ungaria şi Germania. Economistul nostru are dreptate cînd denunţă consecinţele păgubitoare ale convenţiei din 1875, care-i apare ca o frînă în calea dezvoltării industriei naţionale. Cum rămîne însă cu crezul său liber-schimbist? În faţa unui caz concret de desfiinţare a „prejudeţelor vamale", pare a uita de el. O dovadă în plus că, în epocă, politica protecţionistă se impunea cu necesitate.

[23] În legenda biblică, Josua (Iisus Navi) a fost conducătorul izraeliţilor după moartea lui Moise. Pentru a încheia nimicirea amoreilor vrăjmaşi, Josua a cerut soarelui şi lunii să se oprească pe cer, deasupra văii pe care se dădea lupta, iar „soarele a stătut în mijlocul cerului şi nu s-a grăbit spre asfinţit aproape toată ziua".

[24] *Deutscher Zollverein*, uniunea vamală încheiată între principatele germane în 1834, a premers unitatea politică a Germaniei, dăinuind pînă în 1871, cînd s-a realizat această unitate.

[25] Evocînd primejdiile care pîndeau cîndva chervanele în pusta maghiară, Ghica îl aminteşte pe „Roza", vestitul Rosza Sándor, haiducul, din care Moricz Zsigmond a făcut eroul romanului *Haiducul îşi joacă murgul.*

PARTEA A OPTA

BUCUREŞTIUL INDUSTRIAL ŞI POLITIC
1876

Cu titlul *Convorbiri economice. Broşura nr. 6. Bucureştiul industrial şi politic*, a apărut pentru prima dată în 1875, la editura Tipografiei laboratorilor români; o singură retipărire, în ediţia a III-a a *Convor-*

birilor economice, unde devine partea a opta. După apariția în volum, textul a fost publicat în limba franceză *(Bucarest industriel et politique)* de gazeta bucureșteană *L'Indépendance roumaine*, în numerele 1.996—1.998, 2.002, 2.012, 2.024, 2.027, 2.035, mai-iulie 1884.

Datarea „1876" s-a adăugat ulterior. Broșura a apărut pe la sfîrșitul anului 1875. După ce a citit-o, Alecsandri îi scria, la 22 ianuarie 1876, lui Iacob Negruzzi: „În una din zilele nefaste, cînd eram îndemnat la strănutarea neîntreruptă de care ți-am vorbit, mi-a căzut la mînă cea de pe urmă broșură a lui Ion Ghica, și am avut o mare mulțumire cetind descrierea Bucureștilor de-acum o sută de ani. Tabloul e viu, bine colorat, original și, deci, m-am gîndit că ar putea foarte bine figura în *Convorbiri*...; dacă ai împărtăși ideea mea, m-aș însărcina să-ți trimit un extract din acea broșură întovărășit de-o mică introducere" (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 81). În ciuda călduroasei recomandări a poetului, extractul n-a apărut în revista ieșeană. Momentul era cu totul nepotrivit pentru o colaborare, cînd în guvernul Lascăr Catargiu, obiectul diatribelor lui Ghica, intraseră și cîțiva junimiști, printre care Titu Maiorescu. Pentru cunoașterea modului în care au evoluat relațiile dintre autorul *Convorbirilor economice* și gruparea politică de la Iași, este interesant de notat că înainte de incidentele din martie 1871 și venirea la putere a lui Lascăr Catargiu junimiștii erau dispuși să accepte portofolii într-un minister Ion Ghica. În aprilie 1870, referindu-se la persoana indirectă atunci pentru a deveni președinte de consiliu, Titu Maiorescu era de părere că acea persoană „cumsecade" și capabilă „tocmai prin numele său" a prelua „asupră-și răspunderea" putea fi Ion Ghica, junimiștii urmînd să rămînă în guvernul acestuia „atîta timp cît merg lucrurile cinstit" (Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, Socec, I, p. 129—130). Se poate deduce că raporturile junimiștilor cu fruntașul liberal s-au înveninat ca urmare a ostilităților deschise de Ion Ghica împotriva lui Lascăr Catargiu.

[1] După cum se știe, prima mențiune documentară a Bucureștiului datează din 1459. Așezarea este însă mult mai veche. Cercetările arheologice au scos la iveală numeroase dovezi că pe locul pe care se întinde orașul de astăzi au trăit oameni în vremuri foarte îndepărtate. Ipoteza scriitorului că „poziţiunea geografică" a fost un factor important în dezvoltarea localității este întemeiată. Așezat pe drumul comercial ce lega Brașovul de Giurgiu, vechiul sat s-a mărit mereu și a devenit oraș. Faptul că orașul acesta a ajuns și capitală a țării se datorează imixtiunii otomane în treburile Țării Românești. Mutarea

reședinței domnești de la Tîrgoviște la București (în Moldova, de la Suceava la Iași) a fost cerută de Poartă pentru o mai înlesnită supraveghere. S-a întîmplat chiar, înainte de mutarea definitivă, ca țara să aibă două capitale, ca, de pildă, în 1525, cînd la Tîrgoviște domnea Radu de la Afumați, iar la București, Vladislav III, înscăunat cu ajutorul otomanilor. Așa cum observă și Ion Ghica, „detronarea" Tîrgoviștei nu s-a făcut dintr-o dată, o serie de domni îngrijindu-se cînd de unul, cînd de celălalt oraș.

„Pîrvuleștii", nume colectiv derivat din acela al banului Pîrvu, e un cognomen al familiei Basarab, puternică dinastie de mari boieri olteni. În conflict cu Mihnea-vodă cel Rău, au reușit — cum scrie Bălcescu — „prin ajutorul turcilor, a-l depărta, ba încă a-l și ucide în Ardeal" *(Istoria românilor sub Mihai-vodă Viteazul*, în *Opere*, II, ed. cit., p. 17. Cf. și nuvela lui Odobescu, *Mihnea-vodă cel Rău)*.

Mircea Ciobanul i-a dat pe boieri și episcopi „pe mînele turcilor și a arnăuților" în 1558, în a treia lui domnie. Cum o va face și Alexandru Lăpușneanu numai peste cîțiva ani, domnul muntean i-a poftit la un ospăț pe boieri și ierarhi, poruncind să fie uciși. Măcelul a fost încă mai cumplit decît cel din Moldova: au căzut, se spune, două sute de persoane.

Celelalte evenimente istorice, petrecute la București în timpul lui Mihai Viteazul, au fost extrase de Ghica, probabil, din lucrarea lui N. Bălcescu. Sînt, mai întîi, primele acțiuni de mînă forte ale domnitorului muntean: convocarea tuturor turcilor din capitală la casa vistierului Dan, care a fost incendiată și bombardată cu tunurile; nimicirea ostașilor emirului trimis de sultan să-l prindă prin viclenie pe domnul hain.

Casa vistierului Dan era așezată în mahalaua Stelea, a cărei amintire e păstrată de actuala stradă Stelea.

Mănăstirea Sfînta Troiță a fost transformată în cetate de către Sinan-pașa la intrarea trupelor sale în București, după bătălia de la Călugăreni. „Această mînăstire mare, hramul Sfintei Troițe, fu zidită în jos de București de Alexandru-vodă al II-lea, feciorul Mircii-vodă al III-lea, la 1573; stricîndu-se apoi de turci, cum vom vedea mai la vale, ea se rezidi din nou, întocmai cum se află astăzi, de Radu-vodă, feciorul Mihnei-vodă Turcitul și nepotul lui Alexandru-vodă al II-lea, și de atunci se cheamă Mînăstirea lui Radu-vodă" *(Istoria românilor sub Mihai-vodă Viteazul*, ed. cit, p. 98). Aflînd că rămînerea sa în București e pîndită de primejdii, Sinan-pașa porunci — la 20 octombrie 1595 — „să pună în pivnițele acelei mînăstiri o mulțime de praf de pușcă pe care-l acoperi cu paie, așezînd un fitil lung care să

ardă cu încetul, lăsînd şi oameni spre a-i da foc, ca astfel, cînd vor intra creştinii în acel loc, mînăstirea deodată să fie zvîrlită în aer cu o mare putere şi dînşii să piară ca vai de ei supt acele ruine" (*ibid.*, p. 119). Cetatea şi Bucureştiul au ars în noaptea imediat următoare, Sinan-paşa fugind spre Giurgiu.

[2] Despre purtările stranii ale lui Mavrogheni, Ion Ghica va mai vorbi în scrisoarea *Băltăreţu* şi în discursul *Ioan Cîmpineanu*. În ultima lucrare, memorialistul va trece cu unele modificări frazele din *Convorbiri economice* privitoare la felul cum obişnuia Mavrogheni să trimită în surghiun pe cei cărora intenţiona să le ia averile.

[3] Lupta dintre Matei Basarab şi domnul moldovean Radu s-a dat între Dudeşti şi Mănăstirea Mărcuţa, la 4 noiembrie 1632.

[4] Punctele de reper indicate de Ghica dăinuie şi astăzi, purtînd în majoritate aceleaşi denumiri. Spre clarificare, sînt totuşi utile cîteva precizări. În clădirea Mănăstirii Mihai-vodă sînt instalate de multă vreme Arhivele statului; Podul Caliţei este actuala Cale a Rahovei; streaja Braşovului, adică limita, bariera oraşului spre nord, marcată de Podu (?) cu Zale, se situa cam între curtea de azi a Palatului Republicii şi grădina Ateneului (fostă „Grădina Episcopiei"). „Podu" cu zale trebuie să fie o eroare a memorialistului sau a tipografului, în loc de „Puţu cu zale", singura fîntînă bucureşteană din secolul al XIX-lea care avea găleata legată cu lanţ.

[5] Reamintim că: Podul Tîrgului d-Afară = Calea Moşilor; uliţa Tîrgoviştei = Calea Griviţei; uliţa Ferestrăului = Calea Dorobanţilor; Podu de Pămînt = Calea Plevnei.

[6] Amintita „Cruce Slobozia", aflată în curtea bisericii Slobozia de pe Calea Şerban-Vodă, a fost aşezată de Leon-vodă, în 1632, pe mormîntul ostaşilor săi morţi în lupta victorioasă dată în 1631 împotriva lui Matei-aga, viitorul domnitor Matei Basarab, ajuns în scaun la numai cîteva luni după ridicarea monumentului.

[7] Lupta dintre oştirea represivă a lui Tahir-aga şi micul grup de eterişti baricadat în biserica Oltenilor a avut loc în ziua de 17 august 1821. Dărîmată şi arsă cu acel prilej, biserica a fost ulterior reconstruită.

[8] Foişorul de Foc de pe la 1800 nu e cel de azi; construit din lemn, era situat la Sfîntul Gheorghe. De aceea se şi putea vedea printre bîrnele lui Biserica cu Sfinţi, aflată în apropiere, pe Calea Moşilor.

[9] În realitate, mitropolitul Daniil a renovat, nu clădit, Biserica cu Sfinţi, în 1728. Ctitoria, datînd de la sfîrşitul secolului al XVII-lea, aparţine monahului Filotei (popa Fierea).

[10] „Închisul de la Bender" e Carol al XII-lea al Suediei. Tradiţia atestă că Turnul Colţii a fost clădit în 1715, de ostaşii regelui suedez, după înfrîngerea de la Poltava. În 1875, turnul era „redus şi umilit", fiindcă fusese ruinat de cutremurul din toamna anului 1802.

[11] Hanul Şerban-Vodă a fost clădit de domnitorul care i-a dat numele în secolul al XVII-lea şi ocupa o suprafaţă foarte întinsă, de la clădirea Băncii Naţionale de astăzi şi strada Lipscani pînă la străzile Smîrdan şi Doamnei, pînă către Calea Victoriei. Hanul Constantin-Vodă era situat în apropiere, cam pe terenul Palatului poştelor. În sfîrşit, hanul Sf. Gheorghe se afla lîngă biserica cu acelaşi nume.

[12] Casa lui Dinicu Golescu, respectiv palatul domnesc, se înălţa pe terenul actualului Palat al Republicii.

[13] Vechea mahala Livedea Gospod a devenit mahalaua Prundului, apoi Domniţa Bălaşa din Prund. Era situată pe malul drept al Dîmboviţei, pe la începutul actualei Căi a Rahovei, între Dealul Patriarhiei şi Podul Şerban-Vodă. Un alt punct de orientare: biserica Domniţa Bălaşa.

[14] Biserica Sfîntul Haralambie, numită şi Stavropoleos, situată în apropierea Palatului poştelor, a fost construită cu cheltuiala unui călugăr grec, în 1724. E, într-adevăr, o bijuterie. Teama lui Ion Ghica, altminteri întemeiată, nu s-a confirmat în cazul acestei capodopere de veche arhitectură bisericească. Brîul de pe faţadă şi turla au fost totuşi refăcute în 1899, dar de un mare arhitect, care şi-a pus şi aici pecetia talentului său, Ion Mincu.

[15] Italianul Benedetti Franchetti a fost timp de mulţi ani impresarul trupelor de operă ce dădeau spectacole pe scena Teatrului Naţional din Bucureşti. Venise în ţară la 1852, ca profesor de canto; a murit aici, în 1894.

[16] Livada cu duzi ocupa într-adevăr suprafaţa unei păduri, întinzîndu-se de-a lungul Dîmboviţei, cam de pe la clădirea Teatrului de stat de operetă (strada Emigratului îşi păstrează şi astăzi numele) pînă către Abator. Amintirea acestei uriaşe livezi domneşti e păstrată de strada Livada cu duzi şi de intrările Livada cu duzi şi Livada mică cu duzi, din preajma Abatorului.

Străzile Apolodor şi Zînelor îşi menţin numele; sînt situate în sectorul 6 şi, respectiv, 5.

[17] Pestel, Pavel Ivanovici (n. 1793), era colonel şi a făcut parte din conducerea decembriştilor. A fost spînzurat în 1826.

[18] Literat, profesor de istorie modernă la Cambridge, Charles Kingsley (1819—1875) a fost un adept al ideilor socialismului creştin, pe

care le-a apărat nu numai în broşuri şi cărţi teoretice, ci şi în cîteva romane.

[19] Pentru misiunea încredinţată de boieri lui Nicolae Dudescu şi pentru risipirea averii acestuia, a se vedea scrisoarea *Băltăreţu*.

[20] Nu ştim dacă Rădovanca va fi existat în realitate. Doftoroaiele şi vrăjitoarele erau însă tipuri caracteristice nu numai la sate, ci şi în Bucureştiul de altădată. Unele au fost vestite, ca, de pildă, roaba lui Ienăchiţă Văcărescu, Pitulicea ţiganca — „bufon femeiesc ce alerga pe atunci prin casele boiereşti, propunînd tuturor serviciile sale înlesnitoare" (Al. I. Odobescu, *Poeţii Văcăreşti)*, sau chera Anastasia (Gion, *Istoria Bucureştilor)*.

Alecsandri, Bolintineanu şi alţii au fixat tipul şi în literatură.

Cuvîntul „pantelimonesc" e derivat din numele şefului jandarmilor, Pantelimonescu. Cum reiese şi din prima scrisoare a lui Bob Dowley, jandarmii făceau uneori în epocă serviciul de ciocli şi, se pare, de gropari.

[21] Stoian este, evident, un personaj fictiv, nu însă şi evenimentele la care Ghica îi semnalează participarea şi pe care cititorul şi le reaminteşte din scrisorile *Din timpul zaverii*, *Bîrzof* etc. Între personalităţile româneşti şi străine cunoscute, în „Libricht" îl recunoaştem pe Liebrecht, unul din sfetnicii intimi ai lui Cuza.

[22] „Flogisticul" pe care Lavoisier l-a gonit din chimie este acel inexistent fluid care, după o veche teorie, explica arderea. Tragicul sfîrşit al savantului francez constituie o eroare pe care, spre paguba ştiinţei, Convenţiunea Naţională n-a ştiut s-o evite. Lavoisier practica convingeri democratice şi se pusese în serviciul revoluţiei, încă din primele ei zile, îndeplinind diverse însărcinări: comisar al Trezoreriei, adjunct al comisiei monedelor şi al comisiei salubrităţii, delegat să se ocupe cu respectarea regulilor de igienă în spitale etc. Condamnarea ce s-a rostit împotrivă-i n-a fost una personală. Arestarea lui s-a produs în urma unui decret al Convenţiunii, din noiembrie 1793, prin care erau puşi sub acuzare toţi foştii fermieri generali Lavoisier deţinuse şi el multă vreme această funcţiune. Ceea ce este regretabil e că nu s-au luat în considerare meritele omului de ştiinţă, pe care el s-a străduit să şi le reamintească în apărare. Lucrarea ştiinţifică pe care a cerut atunci să fie lăsat să şi-o continue şi pe care o aminteşte Ghica consta în contribuţia sa la activitatea comisiei de măsuri şi greutăţi. Exceptarea, oricît de întemeiată, nu s-a făcut. Lavoisier a fost condamnat la moarte, împreună cu ceilalţi fermieri generali, la 8 mai 1794 şi executat în aceeaşi zi.

[23] Originar din Holstein, G.M. Goertz, prim-ministru al Suediei sub Carol al XII-lea, a devenit după 1715 exponentul celui mai excesiv absolutism. El îl va fi făcut pe rege, cum afirmă Ghica, să-şi piardă încrederea în naţiune, dar prin jefuirea acesteia i-a pus la dispoziţie mijloacele financiare pentru o nouă campanie, aceea din Norvegia.

[24] „Bedlam" e spitalul de alienaţi din Londra.

[25] Charles Alexandre de Calonne (1734—1802) a fost controlor general al finanţelor Franţei începînd din 1785. Dizgraţiat, a plecat în Anglia.

[26] Din lista de „legişti şi ziarişti", reţinem pe: Pierre-Paul Royer-Collard (1763—1845), filozof spiritualist şi orator francez; André Dupin (1783—1865), om politic şi magistrat; Charles James Fox (1749—1806), politician englez.

[27] În oraşele greceşti Arta şi Arcadia s-au dat bătălii grele în timpul luptelor pentru eliberarea Greciei. Arcadia a fost aproape în întregime distrusă de către armata otomană. După asediile din 1821, Arta a redevenit teatru de război în 1854, cînd oraşul s-a răsculat împotriva Porţii, ale cărei forţe erau angajate în războiul Crimeii. Lipsiţi de ajutorul aşteptat, locuitorii bravului oraş au rezistat totuşi cîteva luni, după care au trebuit să cedeze. Abia în 1881, Arta a fost alipită Greciei, ca urmare a tratatului de la Berlin.

[28] Ghica scrie cu ortografie franceză numele pictorului vienez Hans Makart (1840—1884), dintre ale cărui tablouri se remarcă o *Vînătoare a Dianei*.

[29] Gazeta *Alegătorul liber* a existat în realitate, apărînd timp de un an, cu începere din ianuarie 1875, ca organ al coaliţiei de la Mazar-paşa. Administratorul gazetei era Grigore Serurie; din comitetul de redacţie făcea parte, între alţi fruntaşi ai liberalilor, Ion Ghica, iar ca „girant responsabil" figura tînărul I.L. Caragiale. În preajma preluării guvernului de către liberali, *Alegătorul liber* şi-a încetat apariţia. Cu acel prilej „veşnicul opozant" Caragiale, a cărui colaborare la gazetă se pare că s-a redus la unele anecdote publicate în rubrica respectivă, şi-a afirmat caracteristicu-i spirit de independenţă, îndepărtîndu-se de cercurile conducătoare ale partidului liberal.

PRODUCŢIUNEA, CONSUMAŢIUNEA ŞI SCHIMBUL

A apărut mai întîi în *Convorbiri literare*, 1882, nr. 5, 1 august, p. 165—173; nr. 6, 1 septembrie, p. 234—243; nr. 7, 1 octombrie, p. 273—280; nr. 8, 1 noiembrie, p. 297—304 şi 1883, nr. 10, 1 ianuarie,

p. 392—401; s-a retipărit în broşură, ca al treilea volum din *Convorbiri economice* (1884).

Cel puţin parţial, această ultimă lucrare din seria *Convorbirilor economice* a fost scrisă la sfîrşitul anului 1881 — începutul anului 1882. În 14 februarie 1882, Alecsandri era, la Mirceşti, în posesia celor dintîi capitole şi i le trimetea lui Iacob Negruzzi: „Primesc din Londra începutul unei lucrări importante asupra unor chestiuni care interesează ţara şi bogăţia ei. Cunoşti autorul şi nu mă îndoiesc că scrisoarea lui va fi primită de foaia *Convorbirilor*. Ţi-o comunic dar fără întîrziere, însă cu condiţia ca numele lui să nu fie publicat. Poziţia lui actuală nu-i permite să-şi moaie pana în altă cerneală decît în aceea diplomatică. Vei însemna dar numele autorului cu litera X şi vei păstra manuscrisul, ca să mi-l înapoiezi cînd nu o mai fi trebuinţă şi de el" (V. Alecsandri, *Scrisori*, I, p. 126).

Ion Ghica era ministru plenipotenţiar la Londra. Articolele au fost totuşi semnate cu iniţialele lui, nu cu X. Fiindcă prietenul său se îndoia de ospitalitatea *Convorbirilor literare*, Alecsandri îl liniştea la 21 mai 1882, asigurîndu-l că lucrarea va fi publicată (*Scrisori. Însemnări*, p. 51). Tot din Mirceşti poetul îi trimitea lui I. Negruzzi, la 1 iulie acelaşi an, continuarea manuscrisului — „cu încredere că lucrarea aceasta va găsi loc în coloanele *Convorbirilor*, ca una ce este bine cugetată, bine scrisă şi demnă de a găsi adăpost în o foaie de valoare" (*ibid.*, p. 127). Abia acum, redactorul *Convorbirilor literare* a început să dea scrierea la tipar. La 25 septembrie Alecsandri expedia ultima parte din *Producţiunea, consumaţiunea şi schimbul.* Iacob Negruzzi şi junimiştii ceilalţi au acceptat publicarea lucrării cu ezitări şi rezerve, atît din cauza mai vechilor atacuri împotriva conservatorilor, cuprinse în primele două volume din *Convorbiri economice*, cît şi din pricina teoriilor economice liber-schimbiste ale lui Ion Ghica. Ca răspuns la toate acestea, Alecsandri insistă la 25 septembrie: „Această lucrare serioasă mi-a părut bine făcută, şi pentru meritele sale am recomandat-o *Convorbirilor*. Dacă însă opiniile exprimate de autor nu sînt conforme cu acele susţinute de foaia «Junimii», se va găsi poate vreun membru al «Junimii» care să scrie un contraarticol serios, bine cugetat şi demn de un adversar ca I. Ghica. Nu ştiu ca foaia *Convorbirilor* să fie exclusivă ca o foaie politică de o culoare absolută. Coloanele ei au fost totdauna ospitaliere pentru tot ce e bine scris, deşi chiar cîteodată prea puţin înţeles, precum *Teoria fatalismului* şi alte ondulaţiuni *ejusdem farinae*" (*ibid.*, p. 128). Alecsandri face aluzie la studiile lui Vasile Conta, *Teoria fatalismului* şi *Teoria ondulaţiunei universale*. Privitor la divergenţa de opinii dintre juni-

mişti şi Ion Ghica, vom nota că cei dintîi, mai ales prin contribuţiile lui A.D. Xenopol, susţineau protecţionismul vamal şi combăteau stăruitor liber-schimbismul. Chiar în timp ce Iacob Negruzzi păstra în sertar prima parte a studiului lui Ion Ghica, *Convorbirile literare* publicau sub semnătura lui P.Th. Missir o lungă şi elogioasă recenzie a cărţii lui P.S. Aurelian, *Cum se poate fonda industria în România*. Recenzentul saluta măsurile propuse de Aurelian, printre care frînarea concurenţei străine prin aplicarea unor taxe vamale la produsele de import. Este evident că scrierea lui Ghica nu a pătruns în coloanele revistei ieşene decît ca urmare a presiunii exercitate de Alecsandri. De altfel, poetul a ţinut să vorbească despre *Convorbiri economice* şi la Academie, în sesiunea 1883—1884. Din păcate, darea de seamă asupra şedinţei rezumă prea sumar raportul: „Se dă cuvîntul d-lui *V. Alecsandri*, carele, în asistenţa unui public numeros, dă o relaţiune despre ultimele două publicaţiuni ale d-lui *Ion Ghica*: tom. II (?) din *Convorbiri economice* şi *Scrisori* adresate domniei-sale. Arată descrierile ce le face autorul despre starea ţării şi moravurile române în prima jumătate a secolului şi relevă importanţa lor pentru istorie şi pentru înaintarea progresivă a culturei şi civilizaţiunii noastre. Conferinţa durează două ore şi este ascultată cu mult interes şi atenţiune. |

D-l preşedinte (G. Bariţ, n.n.), mulţămind conferenţiarului pentru această plăcută şedinţă, complimentează pe d-l *Ion Ghica* pentru frumoasele şi instructivele lucrări cari le publică la etatea respectabilă în care se găseşte" (*Analele Academiei Române*, seria II, tom. VI, 1883—1884. Secţiunea I. Partea administrativă şi dezbaterile. 1884, p. 58).

[1] Amicul din Paris al lui Ghica este poetul Heinrich Heine. În „vestitul Nestroe" îl identificăm pe Johann Nepomuk Nestroy (1801—1862), actor comic, dramaturg, autor de parodii şi director de teatru vienez.

[2] După legenda evanghelică, Capernaum, situat pe malul Mării Galileii, a fost oraşul de reşedinţă al lui Isus Cristos. Valea Iosafat, dintre Ierusalim şi Muntele Măslinilor, e în mitologia creştină locul unde se va desfăşura judecata din urmă a morţilor.

[3] Nu ştim dacă va fi existat vreun Costache Dobrotinescu, patron de birt la Brăila, care să fi făcut avere datorită ideii de a-şi boteza umoristic bucatele oferite clienţilor. S-ar putea ca Ion Ghica să parafrazeze „ideea" lui N.T. Orăşanu, despre care citim în memoriile lui C. Bacalbaşa: „Marea vîlvă a restaurantului acestuia (o şandrama de pe strada Covaci, n.n.), care avea bucătăria curat românească, a înce-

put din ziua cînd umoristul Nae Orăşeanu a compus nostima lui listă de bucate care, în parte, a rămas pînă la noi şi se va perpetua. Iată, atît cît îmi amintesc, o parte din poreclele lui N.T. Orăşanu. Pîinea era numită o *abondenţă*. Gheaţa: *cremă de Siberia*. Scobitoarea: *o baionetă*. Tacîmul: *un regulament*. Ţuica: *o idee*. Socoteala: *protocolul*. Cîrnaţii mici: *mititei*. Cîrnaţii mari: *patricieni*. Un ardei roşu: *o torpilă*. Varza acră: *origină de Belgrad*. Sticluţa de vin: *o pricină*. Ocaua de vin cu borviz la răcitoare: *o baterie*. Apa: *o naturală*. Paharele pentru vin: *semiplutoane*. Cafeaua neagră turcească: *un taifas* etc., etc. Restaurantul dobîndise supranumele de «La idee»" (*Bucureştii de altădată*, I, p. 62). Pasajul ne indică amuzanta origine a cuvintelor devenite de atunci uzuale: *mititei*, *patricieni*, *baterie*. Digresiunea lui Ghica despre „idee" pare sugerată de porecla restaurantului bucureştean. Din lista de bucate a birtaşului Costache, „palavra de Moca" e analoagă cu „taifasul".

[4] Economistul englez Richard Cobden (1804—1865) a fost un partizan al liberului schimb.

[5] Pledoaria liber-schimbistă a lui Ion Ghica, referindu-se aici la unele exploatări miniere, poate să pară curioasă. Un inginer de mine care pledează împotriva exploatării bogăţiilor minerale ale ţării! Să observăm totuşi că punctul său de vedere privind rentabilitatea unei exploatări miniere ca factor decisiv este perfect just. Pe de altă parte, să nu uităm că, înainte de 1900, datele ce puteau fi luate în discuţie în legătură cu dezvoltarea industriei româneşti nu erau identice cu cele de azi, deoarece numeroase regiuni de extracţie a minereului de fier şi a cărbunelui se aflau în afara hotarelor de atunci ale ţării. Cît priveşte extragerea de cupru de la Baia-de-Aramă, concluziile autorului, după o expertiză probabil sumară, nu au fost eronate. În prezent, economia ţinutului Baia-de-Aramă se bizuie pe exploatarea pădurilor şi prelucrarea lemnului, ca şi pe creşterea oilor.

[6] Cu numai trei ani înainte de sosirea tînărului Ghica la Paris, pentru studii, Pierre-Charles-Mathieu Combes (1801—1872) fusese numit la Şcoala de mine, ca profesor de exploatarea minelor şi mecanică. Studentul român l-a cunoscut deci pe savantul inginer, pe care Academia de ştiinţe avea să-l aleagă printre membrii săi, mai ales datorită vestitului său curs, multă vreme lucrare clasică în specialitate: *Traité d'exploatation des mines* (1841—1845).

[7] După mai bine de patruzeci de ani, autorul *Convorbirilor economice* îşi aminteşte de un proces care făcuse vîlvă la Paris în timpul studenţiei sale. O tînără pariziană, Marie Capelle Pouch (1816—1852), aparţinînd unei familii înstărite, se căsătorise cu un ins necunoscut,

pretins nobil de provincie, Lafarge. După cîteva luni de petreceri şi cheltuieli exagerate, soţul şi-a dus mireasa scuturată de franci pe „domeniul" lui din Glandier. Acolo, excrocheria a ieşit la iveală: Lafarge nu era altcineva decît fierarul satului. Plecat pentru treburi la Paris, el a primit de acasă o cutie de prăjituri, a mîncat una şi s-a îmbolnăvit grav. Reîntors la Glandier, a răposat după o lună de la consumarea fatalei prăjituri. Bineînţeles, bănuielile au căzut numaidecît asupra parizienei, mai ales după ce s-a aflat că ea tîrguise de la farmacistul satului o cantitate considerabilă de arsenic. În timpul procesului la juraţi, s-au ordonat repetate expertize medicale. Rezultatele au fost negative: în corpul decedatului nu s-au găsit urme de arsenic. Opinia publică din Franţa şi de peste hotare, informată amănunţit de presă despre desfăşurarea procesului care a durat cîteva săptămîni, s-a împărţit în două tabere, pentru şi contra acuzatei. Cum era totuşi convins de vinovăţia acesteia, preşedintele completului de judecată a făcut apel la Orfila. Medic şi chimist, Mathieu Orfila (1787—1853) era decanul Facultăţii de medicină din Paris şi se făcuse cunoscut prin cercetările sale asupra substanţelor toxice. Cu ajutorul aparatului inventat de chimistul englez James Marsh (1789—1846), excelent instrument pus la dispoziţia medicilor legişti pentru a detecta prezenţa arsenicului în organism, Orfila a răsturnat concluziile colegilor săi, comunicînd că a descoperit arsenic în cadavrul lui Lafarge. Nu el, cum spune Ion Ghica, ci altcineva a afirmat la proces că arsenic există şi în... mobilele vechi. Această mărturie a venit însă prea tîrziu, după ce sentinţa de condamnare la muncă silnică pe viaţă fusese rostită împotriva doamnei Lafarge. Avocaţii apărării îl chemaseră în instanţă ce un alt chimist celebru al vremii, François Raspail (1794—1878), cunoscut şi ca om politic progresist, participant la revoluţiile din 1830 şi 1848. Raspail a ajuns la tribunal în clipa cînd şedinţa se încheia. I s-a îngăduit totuşi să-şi facă depoziţia, iar depoziţia lui i-a uluit pe onorabilii burghezi care alcătuiau juriul. Chimistul a declarat că se face forte a proba că şi în fotoliile preşedintelui şi ale juraţilor există arsenic. Avea probabil dreptate. Totuşi, soarta doamnei Lafarge fusese pecetluită, căci sentinţa era definitivă. Închisă la Montpellier, deţinuta a anticipat pe unii gangsteri moderni, care-şi fac un *business* din odioasa lor celebritate, şi şi-a scris *Memoriile*. Imensul succes de librărie al volumului a stimulat-o să mai compună o carte, *Heures de prison*, apărută însă postum. Graţiată după doisprezece ani de închisoare, eroina procesului din 1840 a murit în primele zile de libertate.

[8] Ortografierea numelui localităților engleze e aproximativă. Avem a face cu Penzance și Truro, orașe portuare în Cornwalles, și Swansea, în Walles.

[9] Contele maghiar cu care economistul nostru discuta în tren, prin 1878, despre rentabilitatea industriei de zahăr, era Ferenc Zichy, fost ambasador la Constantinopol între 1874 și 1880, fratele lui Eugen Zichy, pe care generalul revoluționar Görgey îl condamna la moarte în 1849, sub acuzația că a trădat cauza din devotament față de curtea imperială de la Viena.

[10] Fizicianul englez *sir* Joseph-John Thomson (1857—1940) era, în 1884, încă tînăr, dar se făcuse cunoscut prin lucrările sale privind iluminatul electric al străzilor. Devenit mai tîrziu profesor de fizică experimentală la Cambridge, Thomson va întreprinde prețioase lucrări asupra conductibilității electrice în gaze și asupra razelor catodice, lucrări pentru care în 1906 i s-a acordat Premiul Nobel.

GLOSAR

A

acciz — impozit care se plătea odinioară pentru unele obiecte de consum la intrarea într-o localitate.
acheror — cumpărător.
afranca — a elibera.
agio — ridicarea cursului biletelor de bancă sau a hîrtiilor de valoare peste costul lor nominal.
agiotagiu — trafic de efecte publice.
ailant — plantă exotică.
alanson — dantelă lucrată în oraşul Alençon.
alici — a întări tencuiala, amestecînd-o cu mici bucăţele de ţiglă.
aloidal — în feudalism, proprietatea ereditară liberă de orice servituţi.
amadriadă — driadă, nimfă a pădurii, care, după credinţele vechilor greci, se năştea şi murea o dată cu copacul în care era închisă.
amunte — amonte, partea de unde coboară un curs de apă.
anseatic (hanseatic) — care aparţinea Ligii hanseatice, uniune a mai multor porturi şi oraşe comerciale din Germania.
anuitate — plată anuală prin care un debitor îşi achită o datorie într-un anumit număr de ani.
apalt — dreptul de vînzare a unor produse, acordat anumitor neguştori.
apelpisit — ajuns la marginile răbdării; smintit, nebun.
aprantisagiu — ucenicie.
arhitravă — element de construcţie (caracteristic arhitecturii clasice) care se sprijină pe capitelul coloanei şi susţine friza.
arhontologie — condică a familiilor boiereşti.
artemont — catargul din spate al unei corăbii.
asignat — hîrtie-monedă, bancnotă.
atiraliu — cele necesare pentru război.
a vista — la vedere.

B

baltac — băltoacă.

bastingage — şir de chescane de lemn sau de fier, aşezate de-a lungul bordului unui vas de război şi în care se păstrează în timpul zilei hamacele; pe timp de furtună serveşte ca parapet de apărare.

bertă — mică pelerină brodată, ce se purta peste decolteul unei rochii.

bogasier — negustor care vindea diferite articole de manufactură, în special bogasiu (stofă sau pînză scumpă, în culori şi cu lustru, care se importa din Orient şi se întrebuinţa mai ales la căptuşitul hainelor).

bon de tezaur — în orînduirea capitalistă, obligaţie emisă de Ministerul Finanţelor, reprezentînd un împrumut pe termen scurt, cu dobîndă.

botfort (botfor) — cizmă cu turetci tari şi încreţite.

branişte — aici, moşie domnească.

brocatelă — stofă care imită brocartul; marmură cu mai multe culori.

brulot — corabie de război încărcată cu materii inflamabile.

C

cacom — hermină.

cadogan — panglică pe care se strînge părul.

calem — cancelarie, administraţie publică.

calemgiu — funcţionar de cancelarie; copist, pisar.

calpen — carnet pe care se iau note.

camoră — asociaţie secretă, cu scopuri criminale.

cantor — birou.

capanliu — furnizor al magaziilor de aprovizionare a Imperiului otoman; negustor turc care venea în ţările româneşti ca să achiziţioneze provizii pentru Poartă.

casimir — stofă de lînă subţire.

catalp — plantă cu flori albe, stropite cu purpuriu, originară din nordul Americii.

catihisi — a preda catehismul; a instrui.

cauc — acoperămînt de cap, înalt, rotund, făcut din pîslă, purtat în trecut de boieri şi de cei care îi slujeau.

cavalerie — decoraţie, ordin.

căvăfie — pantofărie, cizmărie (*cavaf* — cizmar, negustor de încălţăminte).

ceacşiri — pantaloni turceşti largi.

centner — veche unitate germană de greutate egală cu 50 de kilograme.

efitui — a încheia o socoteală.

chesat — lipsă de vînzare, lipsă de bani, criză comercială.

chiocec — dans turcesc.

chirografar — autentificat prin semnătură particulară, nelegalizată.

cihodar (ciohodar) — slujbaş cu diferite atribuţii pe lîngă domnitorii români.

cinovnic — funcționar de stat.
ciupag — partea iei de la brîu în sus; pieptar.
civit — albastru-închis.
cîrjaliu — persoană fără teamă și fără rușine; hoțoman, tîlhar.
clepsidră — orologiu cu apă sau nisip, în antichitate.
compossessio — drept de stăpînire exercitat de două sau mai multe puteri asupra unei posesiuni teritoriale.
concusionar — jefuitor al bunului public.
condominium — drept de suveranitate exercitat în comun de două sau mai multe puteri asupra unei țări.
conesement — declarație conținînd lista mărfurilor încărcate pe o corabie.
confratriae — corporație de meșteșugari în evul mediu.
controbonț — contrabandă.
convia — a invita.
convoatiză — lăcomie.
cordaj — frînghii; totalitatea frînghiilor, sforilor și parîmelor unei corăbii.
corderie — fabricarea și vînzarea frînghiilor.
cotină — locul unde cotește brusc o vale.
covaci — fierar.
curtier — în sistemul economic capitalist, mijlocitor de profesie între vînzător și cumpărător, pentru realizarea unei tranzacții comerciale la bursă.

D

defipt — fixat, stabilit.
deleter — vătămător sănătății și vieții.
derează — iradiază.
derebei (derebeg) — mic principe turc, cu puteri despotice.
dezghin — lovitură cu frîul sau cu pintenii dată calului ca să se ridice în două picioare.
dinăuntru — din străinătate.
discolie — neînțelegere.
disipațiune — risipă.
dispensios — care provoacă multe cheltuieli.
doganal — venit vamal.
drawback — plata drepturilor de vamă cuvenite pentru materiile prime respective la ieșirea din țară a produselor fabricate.

E

edecliu — slujitor la curtea domnească.
embatic — arendarea pe termen lung; arendă.
epinglée — catifea.

epistat — vătaf, vechil, intendent; subcomisar.
estudentină — studențească.

F

fai (faille) — tafta de mătase.
fionc (fiong) — fundă.
flotantă (datorie ~) — parte a datoriei publice neconsolidate, susceptibilă să crească sau să scadă în fiecare zi.
focie — pînză triunghiulară care se așază în partea din față a corăbiei.
folicular — jurnalist fără valoare.
fonderie — turnătorie.
forfait — înțelegere pe baza căreia una din părți se obligă să facă sau să procure un lucru oarecare pe un preț anumit, cu cîștig sau cu pagubă.
fundiar — funciar.

G

gabelă — impozit pe sare.
gabrovean — meşter și vînzător de cuțite.
garmond — caractere tipografice, corp 10.
genterie — nobilime fără titlu.
geogenic — privitor la geogenie (studiul originii formării pămîntului).
geremea — amendă.
gerent — girant, administrator.
gevrea — batistă de mătase sau de pînză brodată cu mătăsuri, cu fir și fluturași.
gheced (ghecet) — vad, trecătoare.
girandolă — candelabru cu mai multe brațe.
giubea — haină largă de postav, adesea căptușită cu blană, purtată în trecut de boieri peste anteriu.
gliptotecă — colecție de pietre gravate; muzeu de sculptură.
gostină — impozit pe oi și porci.
grifon — aici, vultur, pasăre răpitoare.
grop — sac de bani sigilat ce se trimite dintr-un loc în altul.
gueldoniae — corporație de meseriași în evul mediu.

H

halea — în funcțiune.
harvat — ostaș ungur, în trecut.
hărșie (hîrșie) — piele fină de miel sau de alte animale.
hurmuz — mărgăritar fals, de sticlă.
husmet — venit al țării, care se vindea la mezat.

I

iminei — pantofi de marochin negru, roşu sau galben, purtaţi de boieri.
impieg — meserie.
indomptabil — nestăpînit.
ires — eres.
istov (de ~) — cu totul, complet.
iurandă — în evul mediu, funcţia celor însărcinaţi să vegheze asupra intereselor corporaţiilor.
iură — drept.

Î

întăietoare (materie ~) — primă.

J

jicniţă (jitniţă) — grînar, hambar de grîu.
juisanţă — libera folosinţă sau posesiune a unui lucru.

M

madapolan — pînză de bumbac, groasă şi grea.
mal — de sex bărbătesc.
malină — dantelă de preţ, lucrată mai ales în oraşul Malines din Belgia.
manea — cîntec turcesc.
marchitan — negustor de mărunţişuri.
mavrofor — ostaş din batalionul sacru al Eteriei.
mefitic — cu miros supărător.
mehmendar — comisar turc.
meşi — odinioară cizmuliţe din piele fină, lungi pînă la glezne.
meterhanea — orchestră turcească.
metrise — asociaţia maiştrilor, în evul mediu.
miologie — studiul muşchilor.
misenă — catargul din faţă.
mol — dig.
mulgenie — maşină de tras lînă şi bumbac.

N

naht — peşin.
nart — preţ fixat, tarif oficial.
nazar — hatîr, favoare.
nefer — soldat.

O

ocină — proprietate de pămînt moştenită.
odivoi — pedestraş.
orta — ceată.
otcupciu — arendaş al unui venit al statului.

P

pacea — blăniţă din picioare de samur.
paia — scos din funcţiune.
paladiu — garanţie.
pambriu — stofă fină din lînă merinos.
paţachină — cruşin, roibă (plantă).
pazarghidean — comisionar folosit pentru tîrguieli de pîine, de carne, şi de zarzavaturi, în timp de molimă.
picluită (făină ~) — cernută.
pilos — răbdător, rezistent.
platrieră — carieră de unde se obţine ipsosul.
platru — ipsos.
polovnie — arbore ornamental, originar din Japonia.
poturi — pantaloni largi, cu partea de jos strînsă pe pulpe.
prejudeţ — prejudecată.
prigorisit — dogorît, ars.
prodigalitate — risipă.
prona — a lăuda.
proviant — provizii.
pudlaj — operaţie prin care fonta este transformată în fier sau oţel.
pumperic — pîine neagră din secară.

R

regnicol — indigen.
repicagiu — în text, netezirea pielii.
retranşament — lucrare de apărare, întărită.
rodomontadă — fanfaronadă.
rubia — mică monedă turcească.
ruliu — oscilaţie alternativă a vasului spre dreapta şi spre stînga.
rural — îmbrăcăminte cu elemente de costum naţional.

S

sacnasiu (scos) — un fel de balcon închis cu geamuri, prelungit deasupra uliţei.
sameş — casier, administrator financiar.
sangulie — fîşie de pînză cusută cu fir.
săricică — arsenic.
scabin — judecător.
scumpie — arbust cu flori verzi-gălbui, a cărui scoarţă era întrebuinţată la tăbăcitul pieilor.

sermaia — capital.
sfeti — a (se) arăta, a (se) da la iveală.
singeap — blană cenuşie, uşoară, de jder.
slapă (sleapă) — pălărie tricorn.
steli — a clipi, a scînteia.
străfui — a amenda.

Ş

şantili — dantelă lucrată în oraşul Chantilly din Franţa.

T

tabla-başa — cal de paradă, bogat împodobit, primit de domnul nou înscăunat din partea sultanului.
talie — timpul cît durează împărţirea cărţilor de joc la o partidă.
tamazlîc — cireadă de vite.
tarabulus — şal înfăşurat în jurul capului, la orientali.
tasid — călătorie făcută de negustori în străinătate, pentru a aduce marfă.
tengagiu (tengage) — mişcarea oscilatorie a unui vas din faţă spre înapoi.
ticăi — a văita.
tiriachiu — ameţit, beat.
tombateră — acoperămînt al capului sau îmbrăcăminte purtată pe la începutul veacului trecut; denumeşte pe ruginiţi, retrograzi.
traent — emiţător (de hîrtie de valoare).
tumbelechiu — la turci, tobă mică de aramă, de formă semisferică.
tuzluci — un fel de cizme de dimie, cu carîmbi înalţi.

U

ughi — veche monedă maghiară de aur.

V

vană — stăvilar.
vapelă — un fel de broderie.
varantă — recipisa unei mărfi depusă în docuri sau magazii speciale negociabilă ca o hîrtie de schimb, în sistemul capitalist.
velutină — stofă păroasă de mătase, de lînă sau de bumbac.
verge — barele care ţin pînzele corăbiilor.
verzişor — ostaş din cavalerie.
vidimare — certificarea unui act ca fiind conform cu originalul.
vil — abject, vrednic de dispreţ.
volnic — liber.

TABLA ILUSTRAȚIILOR

CUPRINS

Redactor : ELENA BERAM
Tehnoredactor : MINA CANTEMIR

Apărut 1970. Hîrtie tipar înalt tip A de 63 g/m². Format 540×840/16. Coli ed. 33,58. Coli tipar 36,5. Planșe tipo 8. A. nr. 22 517/1969. C.Z. pentru bibliotecile mari și mici 859—0.

Tiparul executat sub comanda nr. 80 575 la Combinatul Poligrafic „Casa Scînteii", Piața Scînteii nr. 1, București — Republica Socialistă România